

Névtani Értesítő

42.

Budapest
2020

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Eötvös Loránd
Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének
lektorált folyóirata

Felelős szerkesztő: FARKAS TAMÁS (ELTE)

Szerkesztő: SLÍZ MARIANN (ELTE)

Szerkesztőbizottság:

BAUKO JÁNOS (UKF), BÓLCSKEI ANDREA (KRE), FÁBIÁN ZSUZSANNA (ELTE),
GERSTNER KÁROLY (ELKH), HEGEDŰS ATTILA (PPKE), HOFFMANN ISTVÁN (DE),
JUHÁSZ DEZSŐ (ELTE), LACZKÓ KRISZTINA (ELTE), TÓTH VALÉRIA (DE)

A szerkesztőség címe:

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – E-mail: nevtert@btk.elte.hu

Online elérhetőség: <http://nevtert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (nyomtatott) – ISSN 2064-7484 (online)

42. szám

Budapest, 2020

A kötet megjelenését támogatta az ELTE BTK

és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal
Tématerületi Kiválósági Program Közösségépítés: család és nemzet,
hagyomány és innováció című projektje

TARTALOM

TANULMÁNYOK

RESZEGI KATALIN: Metaforikus névadás	9
SZŐKE MELINDA: A latinizálás és hiánya a pécsváradai apátság alapítólevelében	29
F. BÁTORI GYOPÁRKA: A személynevek Anonymus Gesta Hungarorumának angol és román fordításában	47
SZABADOS KORNÉL: Az Arvisura és a FÉERAN, a Beavatottak Névadó Naptára – alkalmazott névtani megközelítésben	67
HORVÁTH PÉTER IVÁN: Ha van <i>Bicska Maxi</i> , miért nincs <i>Égjáró Lukács</i> ? A beszélők nevek fordítása	85
T. SOMOGYI MAGDA: Az íróinév-szótárak kérdései a tervezett Jókai-névszótár kapcsán	109
SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA: A házassági névviselés gyakorlata a 21. századi Magyarországon	127
FARKAS TAMÁS: Asszonynévhasználat és asszonynév-változtatás a 20. század második felében	143
HAUBER KITTI: Béb község kétnyelvű ragadványnévrendszere	165
SZABÓ PANNA: Tulajdonnevek a nyelvatlaszokban	179

MŰHELY

MIKESY GÁBOR: A finn exonima-adatbázis	191
PALLAGI ANNA LIZA: Álnevek bővületében. Online álnévgenerátorok vizsgálata	199
KOZMA JUDIT: Távoli csillagok és bolygók új elnevezései. A NameExoWorlds 2019 elnevezési kampányban elfogadott nevek	213
RÁCZ ANITA: A Kiss Lajos-díj 2020. évi nyertese: dr. Bárány János	221
KOVÁCS LÁSZLÓ: Márka és márkanév. Habilitációs kötet összefoglalója	223
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2019-ben: FEKETE NORBERT: „... a' névtelenség kárhóztatik főképp...”: A szerzői névhasználat és a magyar kritika intézményesülése a klasszikus századfordulón; KATONA CSILLA: A fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban; KOVÁCS HELGA: Várnevek a középkori Magyarországon; HAINDRICH HELGA ANNA: Keresztnévtörténeti és szocioonomasztikai vizsgálatok Nagykároly környéki sváb eredetű településeken	229

KÖNYVSZEMLE

HAUBER KITTI: Silvio Brendler ed.: Cognitive Onomastics. A Reader [Kognitív névtan. Tanulmánygyűjtemény]	245
BALOGH ROLAND JÓZSEF: Lawrence D. Berg – Jani Vuolteenaho eds.: Critical Toponymies. The Contested Politics of Place Naming [Kritikai helynévkutatások. A helynévadás vitatott politikája]	248

OLÁH BENCE ATTILA: Allison Dollimore – Kohei Watanabe eds.: The Classification of Exonyms. Proceedings of the 21st UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Riga, 24–26 September 2018 [Az exonimák osztályozása. Az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja 2018. szeptember 24–26. között, Rigában megtartott 21. megbeszélésének előadásai].....	251
SEBESTYÉN ZSOLT: Gyórfy Erzsébet: Helynév-szociológia.....	253
SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA: Bauko János: Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában	255
HAUBER KITTI: Damaris Nübling – Stefan Hirschauer Hrsg.: Namen und Geschlechter. Studien zum onymischen Un/doing Gender [Nevék és nemek. Tanulmányok a társadalmi nem nevekkel való (de)konstruálásáról].....	260
SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA: Beaudoin, Sarah – Martin, Gabriel, Femmes et toponymie. De l’occultation à la parité [Nők és helynevek. Az elhallgatástól az egyenlőségig]	263
PRESINSZKY KÁROLY: Vörös Ferenc szerk.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben. A 2019. június 8-i révkomáromi névföldrajzi tanácskozás előadásai	266
DITRÓI ESZTER: Bárh M. János: Névföldrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében	269
N. FODOR JÁNOS: Ördög Ferenc – Ollé Viktória – Széchenyi Magdolna összeáll.: Családnévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához	273
PELCZÉDER KATALIN: Kovács László: Márka és márkánév. Márkakutatás és nyelvészet – metszéspontok, lehetőségek és kihívások	277
A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2020-ban beérkezett magyar névtani kiadványok.....	279

FOLYÓIRATSZEMLE

MAYER PÉTER: Helynévtörténeti Tanulmányok 15. (2019).....	281
MAYER PÉTER: Onoma 52. (2017).....	282
HEGEDŰS ORSÓLYA: Onoma 53. (2018)	284
BALOGH ROLAND JÓZSEF: Names. A Journal of Onomastics 67. (2019)	287
PÓCZOS RITA: Namenkundliche Informationen 111. (2018–2019)	289
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 25. (2019).....	292
KENYHERCZ RÓBERT: Onomastica 62. (2018)	296
KENYHERCZ RÓBERT: Onomastica 63. (2019).....	297
BAUKO JÁNOS: Acta onomastica 60. (2019).....	299
GYÓRFFY ERZSÉBET: Namn och bygd 107. (2019).....	301
GYÓRFFY ERZSÉBET: Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift (2019).....	302

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe	305
Számunk szerzői	310

CONTENTS

ARTICLES

RESZEGI, KATALIN: Metaphorical name-giving	9
SZŐKE, MELINDA: The Latinization and its absence in the foundation charter of Pécs-várad Abbey	29
F. BÁTORI, GYOPÁRKA: Personal names in the English and Romanian translations of <i>Gesta Hungarorum</i> by Anonymus	47
SZABADOS, KORNÉL: Arvisura and FÉRAN, the Name Giving Calendar of the Initiated – approached through applied onomastics	67
HORVÁTH, PÉTER IVÁN: If <i>Bicska Maxi</i> exists, where is <i>Égjáró Lukács</i> ? Translating meaning in literary names	85
T. SOMOGYI, MAGDA: Some questions of dictionaries on literary names raised by the ongoing project of compiling the name dictionary of Jókai's works	109
SZABÓ T., ANNAMÁRIA ULLA: The use of married names in Hungary in the 21st century	127
FARKAS, TAMÁS: Marital name use and marital name changes in the second half of the 20 th century	143
HAUBER, KITTI: The bilingual nickname stock of Béb	165
SZABÓ, PANNA: Proper names in linguistic atlases	179

ONOMASTICS AND EVENTS

MIKESY, GÁBOR: The Finnish database of exonyms	191
PALLAGI, ANNA LIZA: Mesmerised by pseudonyms. An analysis of online pseudonym generators	199
KOZMA, JUDIT: The names of distant stars and planets. The names accepted as part of the NameExoWorlds 2019 campaign	213
RÁCZ, ANITA: Winner of the 2020 Lajos Kiss Prize: Dr János Bárh	221
KOVÁCS, LÁSZLÓ: Brand and brand name. A summary of a habilitation dissertation	223
PhD theses on Onomastics defended in 2019: FEKETE, NORBERT: „...a' névtelenség kárhoztatik főképp...”: A szerzői névhasználat és a magyar kritika intézményesülése a klasszikus századfordulón [“...there is nothing more damning than anonymity...”: Pseudonymisation and institutionalisation of Hungarian criticism at the turn of the 18 th and 19 th centuries]; KATONA, CSILLA: A fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban [The phonological structure modifying sound changes in the Old Hungarian]; KOVÁCS, HELGA: Várnevek a középkori Magyarországon [Castle names in the medieval Hungary]; HAINDRICH, HELGA ANNA: Keresztnévtörténeti és szocioonomasztikai vizsgálatok Nagyvárad környéki sváb eredetű településeken [Studies in the history of given names and socioonomastics in the Swabian communities in the region of Carei (Nagyvárad), Romania]	229

BOOK REVIEWS

HAUBER, KITTI: Silvio Brendler ed.: Cognitive Onomastics. A Reader	245
BALOGH, ROLAND JÓZSEF: Lawrence D. Berg – Jani Vuolteenaho eds.: Critical Toponymies. The Contested Politics of Place Naming	248
OLÁH, BENCE ATTILA: Allison Dollimore – Kohei Watanabe eds.: The Classification of Exonyms. Proceedings of the 21st UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Riga, 24–26 September 2018.....	251
SEBESTYÉN, ZSOLT: Erzsébet Györffy: Helynév-szociológia [Place name sociology].....	253
SZILÁGYI-VARGA, ZSUZSA: János Bauko: Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában [Society and name use. Hungarian onomastic research in Slovakia]	255
HAUBER, KITTI: Damaris Nübling – Stefan Hirschauer Hrg.: Namen und Geschlechter. Studien zum onymischen Un/doing Gender	260
SZABÓ T., ANNAMÁRIA ULLA: Sarah Beaudoin – Gabriel Martin: Femmes et toponymie. De l’occultation à la parité.....	263
PRESINSZKY, KÁROLY: Ferenc Vörös ed.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben [From geolinguistics to name geography X. Names in the geopolitical arena].....	266
DITRÓI, ESZTER: János Bárh M.: Névföldrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében [Name geographical maps from Transylvania. Regional variability of place-naming as reflected in historical data]	269
N. FODOR, JÁNOS: Ferenc Ördög – Viktória Ollé – Magdolna Széchenyi ed.: Családnévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához [Index of family names presented in Dezső Csánki’s historical geography]	273
PELCZÉDER, KATALIN: László Kovács: Márka és márkanev. Márkakutatás és nyelvészet – metszéspontok, lehetőségek és kihívások [Brand and brand names. Marketing research and linguistics – intersections, opportunities and challenges].....	277
Books on Hungarian onomastics received in 2020.....	279

REVIEWS ON PERIODICALS

MAYER, PÉTER: Helynévtörténeti Tanulmányok 15. (2019)	281
MAYER, PÉTER: Onoma 52. (2017)	282
HEGEDŰS, ORSOLYA: Onoma 53. (2018)	284
BALOGH, ROLAND JÓZSEF: Names. A Journal of Onomastics 67. (2019)	287
PÓCZOS, RITA: Namenkundliche Informationen 111. (2018–2019)	289
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 25. (2019)	292
KENYHERCZ, RÓBERT: Onomastica 62. (2018)	296
KENYHERCZ, RÓBERT: Onomastica 63. (2019).....	297
BAUKO, JÁNOS: Acta onomastica 60. (2019)	299
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Namn och bygd 107. (2019)	301
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Orttnamnssällskapet i Uppsala årsskrift (2019)	302

INFORMATION

To our authors	305
Contributors of this issue	310

TANULMÁNYOK

Metaforikus névadás*

1. Bevezetés. Több írásomban foglalkoztam már az eddigiekben is azzal, hogy a nyelv-tudomány két, egymástól látszólag igen távol álló területének, a névkutatásnak és a kognitív nyelvészetnek a kapcsolatára rávilágítsak, bemutatva azt, hogy miként alkalmazható a kognitív nyelvészet nyelvleírási kerete, illetve általában a kognitív szemlélet az onomasztikai kutatásokban. Úgy vélem, mindkét terület számára nagy haszonnal jár az, ha a kognitív nyelvészet koherens modelljében értelmezünk újra névtani kérdéseket, ezáltal ugyanis az átjárhatóságot is biztosítjuk a két diszciplína között. Ez alkalommal a kognitív nyelvészet egyik emblematisz területének, a metaforakutatásnak az eredményeit felhasználva igyekszem a metaforikus névadást újraértelmezni. A kognitív metaforakutatást a tulajdonnevek kapcsán elsősorban a nevek metaforikus használata érdekli, azt viszont, hogy a névadásban miként jelenik meg ez az asszociációs folyamat, nem vizsgálják. Írásomban ezért – a kognitív metaforaelmélet és a metaforikusan használt tulajdonnevek problematikájának rövid áttekintését követően – a metaforikus névadás kognitív mechanizmusait tárgyalom a két fő tulajdonnévi kategória (a hely- és a személynévek) közül a helynevekre fókuszálva.

2. A metafora hagyományos és kognitív nyelvészeti értelmezése. A metaforát hosszú időn keresztül a képi beszéd egy fajtájának tekintették, melyben egy dolgot egy másik dolog nevével nevezünk meg, s melynek alapja a tartalmi vagy hangulati hasonlóság. Olyan nyelvi képről, nyelvi díszítő elemről van tehát szó eszerint, amelyben egy dolgot úgy hasonlítunk a másikhoz, hogy a kettőt azonosítjuk egymással (vö. KÖVECSES 2005: 13). A metafora fő funkciója ebben az értelemben a jelentésátvitel, adott fogalmak kifejezésének segítése és árnyalása a művészi önkifejezés, hatáskeltés folyamataiban, a metafora tehát elsősorban művészi, esztétikai célokat szolgál, s külön tehetséget és tervezést igényel a létrehozása.¹

A hagyományos metaforafelfogással szemben az 1980-as években bontakozott ki a metaforák egy újfajta értelmezése az akkoriban induló, s hamarosan domináns irányzattá váló

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-2020-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

¹ A hagyományos metaforaelmélet összegző jellegű bemutatása (vö. KÖVECSES 2005: 13–14) persze némileg leegyszerűsítő (vö. FÖNAGY 1999: 200), nincs tekintettel a korábbi elméletek sokszínűségére, s arra sem, hogy a retorikai tradíció és az irodalmi stilsztika azért hangsúlyozta századokon keresztül a metaforák díszítő szerepét és a művészi tudatosságot, mert tárgya a szónoki beszéd és az irodalom, nem pedig a hétköznapi kommunikáció volt (NEMESI 2009: 38).

kognitív nyelvészetben belül. GEORGE LAKOFF és MARK JOHNSON *Metaphors We Live By* (1980) című munkájában kiszélesítette a metafora jelentésátviteli folyamatainak határait: a metafora eszerint nemcsak nyelvi, sőt elsősorban nem nyelvi, hanem kognitív mechanizmusként határozható meg, melynek nyelvi és nyelven kívüli megnyilvánulásai is vannak (vö. KÖVECSES 2005: 69–77).²

LAKOFFÉK abból indulnak ki, hogy a külvilágban nyert tapasztalataink alapján építjük fel belső világunkat is. Az elme legfontosabb produktumai, a gondolkodás és a nyelv tehát aszerint alakulnak ki, ahogyan a minket körülvevő világot észleljük. Megismerésünket pedig azok a tapasztalatok formálják legnagyobb mértékben, amelyeket testünkön keresztül élünk meg,³ azaz amelyek az észlelésen, a testmozgásokon és az ember fizikai, szociális és kulturális tapasztalatain alapulnak (LAKOFF–TURNER 1989: 119, KÖVECSES 2005: 81, GRADY 2010: 192). A környezettel való érintkezésből szerzett tapasztalataink sémákba rendeződnek, s komplex, multimodális reprezentációk (image, kép) formájában tárolódnak memóriánkban. Ezek a képi (image)⁴ sémák határozzák meg a fogalmi rendszert, s ezek eredményezik a nyelvben a képes (figuratív) kifejezéseket. Az egyik leghétköznapiabb tapasztalatunk például, hogy intenzív munkavégzés közben megnő a testhőmérsékletünk, így az intenzitáshoz általánosságban hozzátársítjuk a melegséget, a hőt. A fiziológiai összefüggés a mentális rendszerben a két séma közötti kapcsolat kiépülésével reprezentálódik (AZ INTENZITÁS – HŐ), s alapul szolgál olyan elvont fogalmak megragadásához, amelyeket más módon nem tudunk szavakba önteni. Így hozzuk létre, illetve értelmezzük azokat a kifejezéseket, amelyek érzelmi intenzitást jelölnek a hőfok segítségével: pl. *meleg helyzet volt, heves természete van, a társadalmi problémák már régóta izzottak a felszín alatt*. Szintén külső tapasztalatból származik az a tudásunk, hogy arról van tudomásunk, amit látunk. Erre alapozva társul a látás fogalmához a tudás, megértés fogalmi reprezentációja (A TUDÁS – LÁTÁS), s így magyarázhatók az *éleslátás, széles látókör, áttekinti a helyzetet* metaforikus kifejezések. Ezt a fogalmak között kiépülő kapcsolatot nevezi a kognitív nyelvészet metaforának.⁵ Olyan általános kognitív mechanizmusról, gondolkodási eljárásról van szó, amely a nehezen felfogható elvont fogalmak megértését segíti olyan módon, hogy az elvont vagy kevésbé ismerős jelenségeket valamely konkrétabb vagy ismerősebb fogalomra támaszkodva konceptualizáljuk (LAKOFF–JOHNSON 1980: 5, KÖVECSES 2005: 20, SZABÓ 2012: 5–7). S ezen a fogalmi párhuzamon alapulnak a nyelv metaforikus kifejezései.

² A különféle kulturális szimbólumok például (mint a New York-i Szabadság-szobor) jellemzően az adott kultúrában erősen beágyazott fogalmi metaforákon alapulnak (KÖVECSES 2005: 71).

³ A kognitív nyelvészet a nyelvi megismerés fiziológiai meghatározottságát a *testesültség* (*embodiment*) terminussal jelöli. Eszerint bár mindenféle gondolkodási folyamat mentális jellegű, mégis a fizikai világra, a fizikai környezetben zajló testi tapasztalatokra alapoz (vö. LANGACKER 2008: 4, LAKOFF 2012, KÉKESI 2019).

⁴ Noha az *image* szót jellemzően *képi*-nek fordítják a magyar szakirodalomban, valójában nem pusztán vizuális képekről van itt szó, hanem komplex multimodális reprezentációk közötti megfeleltetés zajlik.

⁵ A szituációs tapasztalásból nyert tudást hordozó nyelvi struktúrák idegrendszeri hátteréhez lásd GERALD EDELMAN neurális csoport-szelekció elméletét. Eszerint a különböző, szenzoros információból származó neurális térképekben az ismétlődő impulzusok hatására egyes neurális csoportok között a szinaptikus kapcsolat megerősödik (EDELMAN 1987, TURNER 1996: 111–112).

A metaforáknak (és nyelvi megvalósulásaiknak) ugyanakkor különböző komplexitású és funkciójú típusai különíthetők el. Az egyik nagy csoportot a fenti példákkal szemléltethető, sémákon alapuló szisztematikus metaforák alkotják (LAKOFF–JOHNSON 1980: 58, 61). Közülük a legegyszerűbbek a szenzomotoros tapasztaláson alapuló, elemi összefüggéseket tükröző primér metaforák (GRADY 2010: 190–194). Ezek között kitüntetett figyelmet kaptak az orientációs vagy irányultsági metaforák, amelyek a célfogalmakat alapvető térbeli irányokkal szervezik rendszerbe (pl. a *Hangosítsd fel a tévét!* és a *Halkítsd le a zenét!* megnyilatkozások mögött húzódó A TÖBB – FELFELÉ IRÁNYULTSÁG, A KEVESEBB – LEFELÉ IRÁNYULTSÁG megfelelések)⁶ és az ontológiai metaforák, amelyek révén a beszélők a tapasztalataikat alapvető absztrakt sémák segítségével értelmezik (pl. AZ ELVONT FOGALMAK – FIZIKAI TÁRGYAK-ként való felfogása, vagy a megszemélyesítés, pl. *az élet kibabrált velem*). Ezek, illetve a legalapvetőbb képi sémák (pl. TARTÁLY séma) képezik az alapját a komplexebb strukturális metaforáknak. Ebben az esetben nem egyszerűen két fogalom, hanem a két fogalom köré kiépült komplex fogalmi tartomány (összefüggő tapasztalatok rendszere) között hozunk létre megfeleltetéseket. A forrástartomány alapján értelmezzük az elvontabb céltartományt (KÖVECSE 2005: 20). Például vannak koherens ismereteink az épületekről, s ennek alapján gondolkodunk az elméletekről is (AZ ELMÉLET – ÉPÜLET),⁷ ezáltal beszélhetünk például *elméletek megalapozásáról* és *összeomlásáról*. (A strukturális metaforák alapjául szolgáló megfeleltetések direkt módon gyakran meg sem jelennek a beszédben, de a kifejezések jó része csak ezek mentén értelmezhető.) Ezek a különböző komplexitású fogalmi metaforák ismétlődő tapasztalatokból kiépülő sémákon alapulnak, egyirányúság jellemző rájuk (azaz a forrástartomány és a céltartomány nem felcserélhető), és a jobb fogalmi megértést segítik. A fogalmi metaforákat kifejező metaforikus kifejezések feldolgozása pedig olyan módon történik, hogy a nyelvi forma aktiválja a hozzá kapcsolt fogalmi pólust, illetve az adott fogalom köré kiépült fogalmi tartomány (egy részét), a fogalmi tartományok közötti megfelelések révén ugyanakkor a vele kapcsolatban álló fogalmi tartomány elemei is aktíválódnak, a megértésben ezek is szerepet játszanak.

A képi sémák szisztematikus megfeleltetésén alapuló fogalmi metaforák e csoportja mellett azonban léteznek szintén alapvető képzeteken, de nem sémákon, hanem részletes képeken alapuló ún. képi metaforák. Ennek iskolapéldája LAKOFFnál az *A feleségem [...]* *Akinek dereka homokóra* André Breton-versrészlet (LAKOFF 1987: 221, vö. még *hasonlósági metaforák*, GRADY 1999). Ezek esetében is fogalmi megfeleltetés húzódik a háttérben (vö. GIBBS–BOGDONOVICH 1999: 43), ez azonban nem egy általános, sokszoros tapasztalatból kiváló, rögzült összefüggésen alapul, hanem egy egyszeri leképezés történik (vö. KÖVECSE 2005: 53). További lényeges különbség a szisztematikus metaforákhoz képest, hogy az egyszeri képi metaforák nem egy absztrakt és egy konkrét fogalom megfeleltetése révén segítik a megértést, hanem specifikus tapasztalatot ragadnak meg és fejtenek ki (s elméletileg akár megfordítható is lenne a megfeleltetés iránya). Ezek a metaforák igen jellemzőek a költészetben,⁸ de előfordulnak a mindennapi beszédben is (DEIGNAN 2007). A kognitív

⁶ SZILÁGYI N. SÁNDOR ezt a típust nem tekinti metaforának: a szavak pozitív, illetve negatív jelentéstartalmát a jelentésszerkezetben a denotatív jelentéstől független értékjelentéssel magyarázza (1996: 11–36).

⁷ A háttérükben pedig a még szemantikussabb AZ ELVONT– KONKRÉT megfeleltetés húzódik.

⁸ A szépirodalmi metaforáknak ugyanakkor csak egy része képi metafora, másik részük konvencionális (vagy nem konvencionális) fogalmi metaforák újszerű nyelvi kifejezése (KÖVECSE 2005: 47).

nyelvészet ugyanakkor a képi metaforák kapcsán is hangsúlyozza azok fogalmi jellegét, fogalmi megalapozottságát (KÖVECSES 2005: 64, GRADY 2010: 193).

A kognitív nyelvészet tehát kitágítja mind a metaforának, mind a metaforikus kifejezéseknek a körét. A metafora – akármelyik típusát tekintjük is – e megközelítésmód szerint nem pusztán nyelvi díszítőelem, hanem olyan általános folyamat, amely áthatja mindennapi gondolkodásunkat és nyelvhasználatunkat. Produkciója és feldolgozása nem igényel különleges képességeket: olyan alapvető kognitív eszközről van szó, amely nélkülözhetetlen mind a hétköznapi, mind a (szép)irodalmi nyelvhasználatban (LAKOFF–JOHNSON 1980: 211–212, LAKOFF–TURNER 1989: 125, KÖVECSES 2005: 14).

A metafora nyelvi vonatkozásait tanulmányozva fontos még kitérnünk e mechanizmusnak a jelentésváltozásban betöltött szerepére. A fogalmi megfeleltetés az ontológiai, a komplexebb strukturális metaforák, illetve a képi metaforák nyelvi kifejezései esetében általában nem jár jelentésváltozással, különösen ha az érintett fogalmaknak már van megnevezésük (az *épület* szó tehát nem jelent ’elmélet’-et, és fordítva sem). Ugyanakkor az orientációs metaforák kapcsán, illetve olyan esetekben, amikor egy új fogalmat (új tárgyat, új fogalmi kategóriát) akarunk megnevezni a fogalmi reprezentációk hasonlóságának leképezésére alapozva, számolhatunk jelentésváltozással, a forrásként szolgáló fogalmat jelölő szó jelentésszerkezete kibővíthet, újabb fogalmi jelentéssel gazdagodhat (pl. *egér*). Ezekben a metaforatípusokban a gyakori metaforikus szóhasználat is eredményezhet poliszémiát.

Noha e rövid áttekintésből úgy tűnhet, a kognitív nyelvészetben belül megoldottnak tekinthető a metafora magyarázata, valójában nincs teljes egyetértés a metaforikus mechanizmus értelmezésében. A kérdéssel foglalkozó szakemberek egymással versengő, ugyanakkor egymást ki is egészítő magyarázatokat adnak (vö. a metafora lakoffi „standard” elméletét), a metafora mint kategorizációs aktus elméletét és a fogalmi integráció elméletét). A fenti áttekintés ezek közül a talán napjainkig legmeghatározóbb lakoffi modellre fókuszált (a további modellekhez l. GRADY 2010, KÖVECSES 2009); ez azon elméletek legismertebb példája, amelyek a metaforát általános kognitív mechanizmusnak tekintik. Találkozunk ugyanakkor olyan kognitív szemléletű elmélettel is, amely a metaforát nyelvi folyamatnak tartja (SZILÁGYI N. 1996).⁹ Az alternatív elméleteket azonban nem részletezem, magam ugyanis a továbbiakban a lakoffi modellt követem a nevek és a metafora viszonyának tárgyalása során (ahol az idevágó, meglehetősen kisszámú szakmunkában más elméletet preferáltak a szerzők, ezt lábjegyzetben jelzem).

3. A metafora és a nevek. A kognitív nyelvészeti leírásokban a tulajdonnevek általában periferikus helyzetűek. Hasonlóképpen kis figyelmet kapnak a nevek a kognitív metaforakutatáson belül is. A metaforikus kifejezések és a nevek viszonyának csak egyetlen irányával foglalkoznak: azokkal az esetekkel, amikor a tulajdonnevet használják metaforikusan

⁹ SZILÁGYI N. SÁNDOR a metaforát a (perceptuális kategorizációtól bizonyos mértékig független) nyelvi kategorizáció folyamata kapcsán értelmezi, s nem is tekint minden, LAKOFFÉK által ide sorolt típust idetartozónak (vö. orientációs metafora). SZILÁGYI N. ugyanis a metaforát a szóhasználat kiterjedéseként definiálja, melynek feltétele az érzékelt strukturális hasonlóság (azaz a nyelvi észlelési feltételek, a nyelvi kategóriába sorolás alapjául szolgáló tulajdonságjegyek között felfogott átfedés; 1996: 45–49); például a *ló* lexéma kiterjesztése a tornaszerre annak alapján, hogy az is elég magas, négy lába van, háta közepén pedig a két fogantyú nyeregbe emlékeztet (2006: 215). A strukturális metaforát szintén nyelvi jelenségnek, egyfajta lappangó metaforának tartja.

(vö. WEE 2006, HORVÁTH 2017). Ezekben a metafora forrástartományát a tulajdonnévhez kapcsolódó fogalmi tartomány adja. A tulajdonneveknek a kognitív nyelvészet szerint ugyanis komplex jelentésszerkezetük van, mely magában foglalja a jelölt dologra (konkrét személyre, helyre, objektumra stb.) vonatkozó tudásunkat, illetve a típusjelentésként meghatározható általánosabb ismereteket is (vö. TOLCSVAI NAGY 2008, RESZEGI 2018a).¹⁰

A tulajdonnevek metaforikus használatának két fő típusa különíthető el. Az egyik esetben a metaforikus leképezés forrástartományát egy tulajdonnév típusjelentése, illetve a típusjelentés kapcsán mozgósított enciklopédikus tudás adja, pl. *Na de csak megérkeztünk Aalenba a Brünhildák fővárosába.*¹¹ A *Brünhilda* név jellegzetes germán, német női név, s a német nők bizonyos sztereotip tulajdonságait képes aktiválni. HORVÁTH PÉTER szerint ide sorolható a tipikus állatnevek emberekre való alkalmazása is, pl. *Mi van Röft? Valami nem tetszik?* (2017: 78).

A tulajdonnevek metaforikus használatának másik típusában a metaforikus leképezés forrástartományát egy tulajdonnév konvencionális referense, azaz egy konkrét személy vagy hely kapcsán mozgósított enciklopédikus tudás adja, pl. *Tényleg az anyatejen múlik minden? Ha így lenne, minden anyatejes baba egy igazi kis Einstein lenne;*¹² *Fantasztikus kiállítás nyílt a magyar Picasso több mint ezer kerámiájából. Gorka Géza életműve a Kieselbach Galériában;*¹³ *Az első meccs ugyan egy gyors dán góllal indult, de a magyar Zidane (Kriston Attila) egyenlített, így a dániai visszavágón még volt esély.*¹⁴ Ilyen esetekben a tulajdonnevet viselő személy, hely stb. fogalmi reprezentációja számos különböző típusú tulajdonságjegyet tartalmaz(hat), melyek közül néhány meghatározóbb, szálensebb, míg mások kevésbé fontosak. Az előbbieket azok, amelyek szélesebb körben ismertek, konvencionálisak, és ezek vál(hat)nak a metaforikus névhasználat, illetve akár köznevesülés alapjává (vö. RESZEGI 2018b).¹⁵

A két utóbbi példa (*magyar Picasso*, *magyar Zidane*) jól szemlélteti LIONEL WEEnek azt a nagyobb nyelvi anyag vizsgálatán alapuló megállapítását, hogy a tulajdonneveknek a metaforikus kifejezésekben való használata sok esetben az „egy LOKÁLIS ENTITÁSNAK mint céltartománynak egy NEM LOKÁLIS ENTITÁS a forrástartománya” sémával jellemezhető (2006: 365–366).¹⁶ Az univerzálisan, illetve adott beszélőközösségen belül általánosan ismert nevek, valamint a hozzájuk kapcsolódó kulturális ismeretek (konvencionális fogalmi tartalmak) aktiválásán alapuló megfeleltetések mellett számolnunk kell persze újszerű metaforikus névhasználattal is.

¹⁰ A tulajdonnevek komplex jelentésszerkezete a névkutatásban nem új gondolat (vö. pl. J. SOLTÉSZ 1979).

¹¹ <http://www.cadaveres.hu/index.php?menu=30&x=64&lang=1> (2020. 11. 25.)

¹² <https://azanya.cafeblog.hu/2015/07/25/> (2020. 11. 25.)

¹³ <http://octogondeco.hu/kereses/?s=gorka> (2020. 11. 25.)

¹⁴ https://joestetretro.blog.hu/2018/07/25/7_magyar_kieselbach_amit_megsirattunk (2020. 11. 25.). BRDAR és BRDAR-SZABÓ metonimikus és metaforikus folyamatok együttesével látja meggyőzően magyarázhatónak ezeket az eseteket (2007: 131–133).

¹⁵ LAKOFF AZ IDEÁLIS TAG AZ OSZTÁLY HELYETT metonimiával magyarázza az ilyen eseteket (vö. *paragon*: egy kategória ideális tagja, képviselője; 1987: 87–88).

¹⁶ WEE ugyanakkor a tulajdonnevek metaforikus használatát a metafora mint kategorizációs aktus elmélettel magyarázza. Eszerint a metafora valójában olyan kategorizációs mechanizmus, melyben egy entitást egy kategóriához rendelünk hozzá, amely kategóriát egy másik, ugyanebbe a kategóriába tartozó entitás képvisel (vö. GLUCKSBERG–KEYSAR 1993).

HORVÁTH PÉTER szerint a LOKÁLIS – NEM LOKÁLIS metaforikus mintázatba tartoznak azok a példák is, amikor egy nem lokális helynevet egy lokális hely megnevezésére kezdenek el használni metaforikusan: például *Angyalföld*-nek nevezik el egy magyar település munkások által lakott részét, vagy *Abesszíniá*-nak egy, a helyi, lokális viszonyok között távolabb eső helyet (HORVÁTH 2017: 77–78, HOFFMANN 1993/2007: 130–133 példáit idézi). Az idézett, illetve a hasonló mechanizmus mentén alkotott megnevezések ugyanakkor már nem csupán a nevek metaforikus használatára mutatnak példát, azaz arra, amikor a nevek fogalmi reprezentációja forrástartományként szolgál egy céltartomány értelmezéséhez: itt a céltartomány is egyetlen konkrét objektum reprezentációja. Ráadásul az ilyen jellegű megnevezések gyakran nem pusztán alkalmi megjelölései az adott helynek, hanem – jobbra informális – tulajdonnévi megjelölései, esetleg névvariánsai az objektumnak. Így ezek a példák átvezetnek minket a metafora és a nevek közötti kapcsolat másik irányának megvalósulásához (ahhoz az esethez, amikor a céltartományként szerepel egyedi objektum): a helyek, személyek metaforikus megjelöléseihöz, illetve a metaforikus névadáshoz.

4. Metaforikus névadás. A továbbiakban azt mutatom be, miként értelmezhető a metaforikus névadás a lakoffi metaforaelmélet keretében, illetve hogyan illeszthetők ide a névkutatás eredményei. Noha az igény az ilyen közelítésmódú vizsgálatok iránt már más névkutatókban is megfogalmazódott (vö. pl. BALODE 2012), konkrét tanulmányok egyelőre alig készültek. Lényegében csak a személynevek kapcsán találunk példát a nemzetközi szakirodalomban arra, hogy a kognitív metaforaelmélet keretében tárgyalják ezeket a neveket (de ezek a munkák sem törekednek a jelenség átfogó analizésére). A DUNJA BROZOVIĆ RONČEVIĆ és MILENA ŽIČ FUCHS szerzőpáros (2005) a *medve* és *farkas* szavakból alakult régi horvát személynevek metaforikus alapját vizsgálta. Meglátásuk szerint az ÁLLAT – EMBER fogalmi metafora lehetett az alapja az állatok emberi tulajdonságokkal való felruházásának, melynek révén az állat reprezentációja komplexebbé vált, és jó alapul szolgált személyek megnevezésére akár a fizikai erejük, akár a bátorságuk, vadságuk alapján.¹⁷

Az én elsődleges célom viszont a metaforikus helynévadásnak a kognitív metaforaelméletben való értelmezése. S noha a fogalmi rendszer szintjén nyilvánvalóan hasonló mechanizmusokkal számolhatunk esetükben is, mint a metaforikus személyneveknél, mégis érdemes a helynevek kapcsán külön is körüljárni ezt a névadási módot, hiszen már csak a denotátumok különbségeiből adódóan is más-más típusú megfeleltetésekkel számolhatunk a két névfajta kapcsán.

4.1. A metaforikus névadás meghatározása. A metafora mechanizmusát működtetve, mint láttuk, konkrét, egyedi objektumokat is meg tudunk jelölni, sőt a névtani vizsgálatok szerint nem csupán az alkalmi megjelölések, hanem az új nevek, névvariánsok egy része is a metafora mechanizmusával magyarázható. A magyar szakirodalomban korábban többen *képzettársításon alapuló nevek*-ként utaltak az ide sorolható helynevek csoportjára (BENKŐ 1947: 32; KÁZMÉR 1957: 42–43, 65–66; PESTI 1970: 101–103), s ez a terminus valóban jól jellemzi a mögöttes folyamat lényegét (noha maguk a szerzők nem feltétlenül egységesen értelmezik a terminust). Egy sajátos fogalmi megfeleltetés húzódik e nevek háttérében, mely a képi metafora mechanizmusához áll közel. A metaforikus névadással keletkezett

¹⁷ OLAF JÄKEL – német és angol személyneveket vizsgálva – inkább metonimikus mechanizmusokat valószínűsít az ilyen típusú nevek mögött (1999).

nevek mögött ugyanis nem olyan stratégiák állnak, amelyek a megértést segítik, vagy konceptuális magyarázatokat adnak. Sokkal inkább arról van szó, hogy egy részletgazdag mentális képet (egy konkrét hely reprezentációját) egy másik részletes mentális képnek felletetünk meg valamely előtérbe került és hasonlóan észlelt tulajdonságjegyük alapján. A célfogalom tehát esetünkben egy konkrét, viszonylag jól körülhatárolható és felfogható téri objektum mentális leképeződése. E megnevezendő denotátum mentális reprezentációja a percepciókategorizációs folyamatoknak köszönhetően sokféle (vizuális és más modalitásból származó, illetve egyéb jellegű) tulajdonságjegyet tartalmaz (méret, alak, más objektumokhoz való viszony stb.), s ezek közül egy előtérbe kerül a névadás kontextusában. Amennyiben ez az észlelt fogalmi jegy egy másik, hasonló tulajdonságjeggyel mint száliens sajátossággal jellemezhető fogalommal (forrástartománnyal) való megfeleltetés révén fejeződik ki nyelviileg, metaforikus neveket hozunk létre. Például kiemelkedést jelöl a *Zsidókalap* névforma (vö. KÁZMÉR 1957: 42, HOFFMANN 1993/2007: 129), amelynek megalkotásakor a domb alakja és a zsidókalap jellegzetes formája között felfedezett hasonlóság alapján jött létre a megfeleltetés a két fogalom (az adott domb és a zsidókalap fogalma) között a névadó mentális rendszerében, s ennek nyelvi kifejezésére szolgál az identifikáló funkciójú név. Az így létrehozott név tehát nemcsak alkalmi megjelölésként szolgál, hanem egy kisebb-nagyobb közösségen belül állandósul a használata, azaz új – a közszoói előzményével szoros kapcsolatban lévő – lexikális elemként épül be a beszélők mentális lexikonába, immár a helynevek alhálózatába.

A magyar szakirodalomban legutóbb HOFFMANN ISTVÁN tárgyalta behatóan ezt a névadási módot, a fentiekhez hasonlóan értelmezve a metaforát: „nem nyelvi folyamatokat jelöl, hanem azok gondolkodásbeli, tudati hátterét” (1993/2007: 127). Tipológiája rendszerszemléletéből adódóan csak azokat a neveket sorolja a metaforikus névadással létrehozottak körébe, amelyeknél kizárólag a metafora érvényesülése eredményezte a nevet, és semmilyen egyéb nyelvi folyamat nem történt, azaz amelyek esetében pusztán névátvitelről van szó. Eszerint a metaforikus névadás eredményeként mindig egyrészes név jön létre. A forrásfogalmat jelölő szó persze lehet összetett, ez a név szerkezetét nem befolyásolja. Például a *Cserebogár* egykori malomnév (HBMH. 1: 310) egyrészes metaforikus névnek tekinthető, melynél a gőzmalom zúgó hangja szolgált a metaforikus megfeleltetés, s így a névadás alapjául, az összetett szó tehát egyetlen tulajdonságjegyet, egyetlen információt közöl a vele megjelölt denotátumról. Noha metafora húzódnak a kétrészes nevek valamely névrésze mögött is (*Teknő-völgy*, VeMFN. 2: 77, 153), ezeket a HOFFMANN-féle tipológia nem tekinti metaforikus névadással (tágabban jelentésbeli névadással) keletkezettnek, mert végső formájukat egy másik névrésszel összekapcsolódva nyerik el, azaz a szintagmatikus névadással alakult formák körébe tartoznak.

Megítélésem szerint a kognitív rendszer szempontjából sokkal indokoltabb az asszociációs mechanizmusokat külön kezelni a nyelvi megvalósulásuktól. Ilyen módon együtt láthatjuk valamennyi metaforikusan motivált nevet, s árnyaltabb képet kaphatunk arról, hogy a névadásban hogyan jelentkezik a metafora mechanizmusa. A különböző szerkezetű névformák egy csoportban kezelését e névtípus kapcsán az is támogatja, hogy az ide sorolható nevek jobbára nem hivatalos névadással, nem rögzített formában keletkeznek. A névadás pillanatában a beszélő létrehoz egy formát, amelyet – amennyiben névnek tekintik – a társai, illetve ő maga is a továbbiakban hasonló formában használnak. A névadás szituációjában a metafora mechanizmusa ugyanúgy érvényesül az egyrészes, illetve a *Teknő-völgy* típusú kétrészes nevekben. Az utóbbi esetben ezzel mintegy párhuzamosan a metaforikus

névrészhez a beszélő hozzákapcsol egy lexikális névformánsként értelmezhető földrajzi köznevet a kétrészes nevek mintájára. Azaz a metafora által aktivált szóforma előhívása együtt jár egy további nyelvi elem, illetve bizonyos grammatikai sémák működtetésével. Ezek a folyamatok viszont nem választhatók szét a kognitív rendszer szintjén élesen, a metaforikus helynevek tárgyalásakor tehát ezekre a formákra is tekintettel kell lennünk.¹⁸ Ezt támogatja az is, hogy a névadás nyelvi kontextusban történik, s nem feltétlenül egyértelmű – még a név létrehozója számára sem –, hogy meddig is tart a névforma az adott megnyilatkozásban. A beszélőknek a későbbiekben sincs a nevek terjedelmét illetően feltétlenül egzakt tudásuk. Amint arra a névgyűjtők tapasztalatai rávilágítottak (legutóbb SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA foglalkozott ezzel a kérdéssel), a nevek formája a későbbi használat során sem rögzül szükségszerűen egyetlen jól leírható formában. Nem ritkán több névváltozat is használatban van egymás mellett, melyeket a beszélők nem is tekintenek külön névnek vagy akár külön alakváltozatnak (vö. SZILÁGYI-VARGA 2017: 82–83).¹⁹ Ez jellemzően az áttetsző vagy ilyen névrészt is tartalmazó mikronevek esetében van így; úgy tűnik, ezek névstátusza kevésbé erőteljes. Ebbe a körbe beletartozhatnak a metaforikus névadással keletkezett nevek is. A metaforikus helynevek körének kitágítását támogatja a kognitív nyelvészet azon felismerése is, mely szerint a mentális rendszerünkben nincsenek élesen elváló nyelvi kategóriák, sokkal inkább a prototípuselv mentén kiépülő, átfedő hálózatokkal írható le a nyelv, s így a névrendszer is.

Annak ellenére, hogy mindennapi gondolkodásunkat és nyelvhasználatunkat át- meg áthatja a metafora, a névalkotásban lényegesen kevésbé jellemző. Sokkal nagyobb arányban jöttek létre például a magyar névanyagban metonimikus megfeleltetés révén helynevek. A metaforikus névadás viszonylagos periférikus helyzete nemcsak a magyar helynévanyag kapcsán jellemző, az idevágó kutatások alapján más nyelvekben sem tartozik a leggyakoribb névalkotási módok közé. (Ez persze összefügg azzal is, hogy a tulajdonnevek kapcsán – lévén nem sematikus fogalmi kategóriákat jelölnek meg – nem számolhatunk a primér és a komplexebb strukturális fogalmi metaforák nyelvi kifejeződéseivel.)

A névkutatók a metaforikus nevek viszonylagos ritkasága ellenére sem hagyták figyelmen kívül ezt a névcsoportot: a magyar névkutatásban KÁZMÉR MIKLÓS, BENKŐ LORÁND, PESTI JÁNOS és HOFFMANN ISTVÁN elemzése mellett utalhatunk még SZABÓ T. ATTILA (1934) és INCZEFI GÉZA (1971) munkáira is. Ezek mellett az egy-egy kisebb terület, egy konkrét helynévfajta vagy egy sajátos fogalomkör metaforikus helyneveire irányuló nemzetközi szakmunkák (l. pl. BALODE 2012, NYSTRÖM 2013, AINIALA 2016: 77–78, SÆRHEIM 2018) is gyakran szolgálnak olyan tanulságokkal, amelyek segíthetnek a metaforikus névadás kognitív hátterének értelmezésében. A más nyelvű névanyag bevonása a névcsoport általános

¹⁸ A névadási mód bemutatásakor HOFFMANN ISTVÁN maga is együtt tárgyalja az egyrészes metaforikus neveket, illetve a metaforikus névrészt tartalmazó kétrészes névformákat, bár eljárását elsősorban a névtípus ritkasága magyarázza.

¹⁹ A kisbányai helynévgyűjtés kapcsán olvashatjuk a következőt: „a bábonyiak többsége a *Gosztát*, *Gosztáté*, *Gosztát földje* kifejezéseket nem fogta fel külön helyneveknek. [...] Nem számít, hogy az adott névváltozatok között csupán egy névelemnyi (legyen az jel, képző vagy rag) vagy egy egész névrésznyi különbség van-e. Ahhoz, hogy egyetlen kifejezésnek tekintsék az adott lexémákat, mindössze ugyanannak a specifikus »kulcsszónak«, »hívószónak«, tehát stimulusnak kell szerepelnie bennük, a kapcsolódó névelemnek és névrésznek pedig az adott nyelvváltozatban ismertnek kell lennie.” (SZILÁGYI-VARGA 2017: 82–83).

jellemzéséhez, az univerzális vagy nyelvi, illetve kultúraspecifikus sajátosságok megállapításához is jó alapul szolgálhat. Az idézett munkák közül STAFFAN NYSTRÖM svéd névanyagot feldolgozó tanulmánya használható fel a legeredményesebben az ilyen jellegű összevetésekhez, igen részletesen, több szempontot érvényesítve tárgyalja ugyanis ezt a névcsoportot. A továbbiakban ezért, hogy a magyar névanyag alapján leszűrhető megállapítások érvényességi köréről képet alkothassunk, a svéd metaforikus nevek tanulságaira is rendre ki fogok térni, s amennyire a források lehetővé teszik, utalok más nyelvek sajátosságaira is.

4.2. Céltartomány, forrástartomány és a fogalmi megfeleltetés alapja

4.2.1. A magyar névanyagon végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy a metaforikus nevek céltartományaként leggyakrabban domborzati formák, utak, földterületek szerepelnek, pl. *Kályhaválla*: domb (VeMFN. 1: 125), *Ördögágya*: szikla (VeMFN. 1: 210), *Asztalvölgy* (VeMFN. 2: 248), *Csöbör*: kerek mélyedés (INCZEFI 1960: 23), *Bikanyak*: veszélyes útkanyar (VeMFN. 2: 265), *Citera-rét*: földterület (ZMFN. 1: 391), *Patkó*: földterület (VeMFN. 1: 39), *Patkó-föld* (SzSzMh. 1: 150), *Pántlika*: földterület (INCZEFI 1960: 70), *Túrósacsó* ~ *Túrósásák*: földterület (INCZEFI 1971: 190), *Németkalap*: földterület (INCZEFI 1971: 192). Emellett elvétve épületek is előfordulnak célfogalomként: a *Galambház* a kisvasút végállomása Diszelen (VeMFN. 1: 136), a *Cserebogár* egy malom neve (HBMH. 1: 310). Ezek az objektumok leggyakrabban sajátos alakjuk miatt kapnak metaforikus nevet: az *Ördögágya* ágyhoz hasonló sziklát jelöl (amely a monda szerint az ördög ágya volt), a *Patkó* ívben hajló földterület, a *Fillérke* egy kerek tavacska neve (VeMFN. 1: 149), a *Túrósacsó*, *Túrósásák* háromszög alakra utal (ilyen zacskóban függesztették fel a túrót, INCZEFI 1971). Esetenként akár komplexebb, több – különböző modalitású – tulajdonságjegyet érintő fogalmi megfeleltetéssel is számolhatunk: a *Citera-rét* „épp olyan fekvésű, mint egy citera. Az árkok a húrjai, a bokrok a lyukak, és a tücskök folyton muzsikálnak benne” (ZMFN. 1: 391). Szembeötlő ugyanakkor a névadási mód hiánya a településnevek között a magyar névanyagban, s ez más nyelvek kapcsán is elmondható. Ez a hiány a nyelvi normával, illetve e nevek sajátos stilsztikumával, szociokulturális jelentésével magyarázható (a kérdést bővebben tárgyalom a 3.2.2. pontban).²⁰

A svéd nevek kapcsán STAFFAN NYSTRÖM szintén egy lehetséges – bár a magyar névanyagban tapasztalttól némileg eltérő – összefüggésre utal a megnevezett objektum fajtája és a metaforikus névadás alkalmazása között. Lényegesen nagyobb a metaforikus nevek száma a Stockholm környéki szigetvilág sajátos formájú kisebb-nagyobb szigetei, öblei, sziklái körében, mint az általa vizsgált hegyvidéki területen, a síkvidéki régió mezőgazdasági művelés alá vont földjeinek nevei között pedig csak elvétve találni ilyen formákat. A metaforikus névadást itt is jellemzően az adott hely sajátos alakja – illetve sajátos

²⁰ Viszonylag nagyobb arányban találunk ugyanakkor metaforikus neveket a relatíve új helynévkategóriának számító sziklamászóutak nevében (vö. BAUKO 2015: 129). Az alakra utalás e nevek esetében viszonylag gyakran fejeződik ki metaforikusan: *Ypsilon*, „L” út, Z út, *Krokodilfej*, *Kristályfal*, *Teve* (KUNA 2006a: 88, 90), *Katedrális*, *Küklopsz* (egy repedésben vezet, ahol van egy lyuk) (KUNA 2006b: 115). Ez a szemlélet a szlovákiai névanyagban is megjelenik: *Biela veľryba* ’fehér bálna’, *Korytnačka* ’teknősbéka’, *Komín* ’kémény’, *Krumplik* ’kis krumpli’ (BAUKO 2015: 129). Az átmeneti jellegű – a helynevek mellett az intézménynevek s még inkább a márkanévek sajátosságaival jellemezhető – lakóparkok nevei szintén kelthetnek metaforikus asszociációkat (vö. HEGEDŰS 2008).

minősége – váltja ki, vö. pl. *Tröjärmen* ’pulóver ujjá’: hosszan elnyúló öböl, *Broken* ’nadrág’: lóp, *Stekpannan* ’serpenyő’: kis kerek kiemelkedés, amely egy vékony földcsíkon keresztül kapcsolódik a szárazföldhöz (NYSTRÖM 2013). LAIMUTE BALODE (2012) a lett névanyagban a víznevek (tó- és folyóvíznevek) körében mutatta ki, hogy nem nagy számban ugyan, de körükben is találhatunk metaforikus alakulásúakat (pl. *Ákis* ’horog’), melyek szintén jellemzően a jelölt víz sajátos alakjára utalnak ilyen módon; vö. még a szlovák *Závojevý vodopád* ’fátyol vizesés’ nevet a Szepességben (GOŤŠOVÁ–CHOMOVÁ–KRŠKO 2014: 487, l. még *Fátyol-vizesés* a Szalajka-völgyben).

Az esetek nagy részében e nevek létrejöttét azzal magyarázhatjuk, hogy nem áll olyan tulajdonságfogalom, illetve olyan melléknév rendelkezésre, amely kellően pontosan írja le az adott formát. A sajátos látvány, illetve általános benyomás ugyanakkor – az agy automatikus mintázatmegfeleltető mechanizmusai révén – aktiválja egy hasonló alakú tárgy fogalmi reprezentációját, illetve annak közszói megjelölését. Persze ezzel összefüggésben számolhatunk további, a metaforikus névadási módot preferáló motivációval is: a névadó esetleg sajátos stílushatásra is törekedhetett. A névadást, az új nevek, illetve névváltozatok létrehozását nem pusztán az identifikáció motiválja: jól ismert a nevek jogbiztosító szerepe, politikai vonatkozása, de a névadásban megnyilvánulhat a névadó fantáziája, nyelvi játékosága, egyfajta nyelvi hatáskeltés is (vö. HOFFMANN 1993/2007: 129). Erre utal INCZEFI GÉZA is az alakjelölő metaforikus helynevek kapcsán: „Több metaforikus nevünk jelentés-tartalma és a jelölt táj közötti azonosság megalkotásában több szerepe volt a képzeletnek, mint a szemléletnek.” (1971: 193). Fokozottan számolhatunk ezzel azon nevek esetében, amelyek nem az objektum alakjára utalnak, hanem valamilyen más, olykor nehezen meghatározható megfeleltetésen alapulnak.

A magyar névanyagban meglehetősen kis számban találunk olyan közszói eredetű metaforikus helynevet, amelynél a mögöttes fogalmi megfelelés alapja nem az objektum alakja volt. Ezek a nevek jórészt inkább valamilyen belterületi helyet jelölnek; több településen is találkozunk például *Dzsungel* nevű falurésszel, amely veszekedős, békétlen lakóiról, elhanyagoltságáról kapta megnevezését (VeMFN. 1: 169, SzSzMFN. 3: 262); távoli, kietlen terület a *Préri* (VeMFN. 2: 43). Az elhelyezkedés hasonlósága miatt nevezik *Rókalyuk*-nak a domboldalba bevájt kunyhósort Nyírpilisen, ahol a falu legszegényebbjei laktak (SzSzMFN. 3: 304). Magaslattól övezett, védett helyet jelöl a Szeged környéki *Melegszo*ba név (INCZEFI 1960: 61). Természetszerűen a denotátum jellege is befolyásolja, hogy milyen jellegű tulajdonságjegy szolgálhat a metaforikus megfeleltetés alapjául. A szlovák víznevek körében több példát is találunk arra, hogy a vízfolyás áramlásának jellegét fejezi ki a metaforikus név: erős áramlású patakot jelöl a *Fujak* ’hófúvás’ és a *Lejak* ’felhőszakadás, sűrű eső’ (GOŤŠOVÁ–CHOMOVÁ–KRŠKO 2014: 135, 245), míg a *Hluchý jarok* előtagja (’süket’) a patak gyenge, halk áramlását jelöli meg (GOŤŠOVÁ–CHOMOVÁ–KRŠKO 2014: 404–405). Valamivel nagyobb változatosságot mutat ebből a szempontból a svéd névanyag: pl. *Sorgen* ’bánat’, *Nöden* ’ínség’, *Munken* ’szerzetes’, *Bagaren* ’pék’, *Evigheten* ’örökkévalóság’ (NYSTRÖM 2013). Több esetben nem állapítható meg egyértelműen a fogalmi megfeleltetés alapja: például a Makó környéki *Tyúkól* név esetében, amely egy kis, víztől övezett területet jelöl, de tyúkok nem voltak ott (INCZEFI 1971: 193).

4.2.2. Forrástartományként általában köznapi dolgok, fogalmak szolgálnak: háztartási eszközök, berendezési tárgyak, ruhadarabok stb. Ezek különösen gyakoriak alakmegjelölő

szerepben: pl. *Teknő*, *Kosár*, *Tótkalap*, *Törökasztal* (BARÁZ 2007), svéd *Kokgrytan* 'lábás', *Näldynan* 'túpárna', *Blompottan* 'virágcserep', *Sadeln* 'nyereg' (NYSTRÖM 2013).

A magyar névanyagban kevésbé jellemző (de vö. pl. *Szöcske*; KISS 1961: 216), más nyelvekben ugyanakkor állatok is gyakran jelennek meg forrástartományként. A svéd névanyagban ez a második legnagyobb csoport a metaforikus nevek körében. Leggyakrabban háziállatok, de emellett északon a rénszarvas, illetve a szigetvilágban többek között néhány hal neve is megjelenik a helynevekben: pl. *Hästen* 'ló', *Kycklingen* 'csirke', *Tuppen* 'kakas'. Érdekes módon viszont vadállatok neveit (*medve*, *farkas*, *róka*, *kígyó* stb.), noha gyakran szerepelnek helynevekben, metaforikus névformákban nem használták fel (NYSTRÖM 2013: 363). A norvég partokon, illetve korábbi viking kolóniákon (Shetland, Feröer szigetek, Orkney stb.) meglehetősen általános a háziállatok köznévi megjelenése lesüllyedt sziklák nevében: *Hesten* 'ló'; *Galten*, *Sugga* 'malac'; *Havren* 'kecske'; *Hunden* 'kutya'. Ezek a névformák nem állattartásra utalnak, hanem metaforikus névadással jöhetnek létre, és az adott objektum formáját jelzik. Ugyanakkor INGE SÆRHEIM (2018) szerint, mivel ezek a nevek gyakran a hajózási útvonalak szempontjából kritikus pontokat, gyakorta veszélyes helyeket jelölnek, más tulajdonságokra is utalhatnak, illetve elképzelhetőnek tartja, hogy néhány korábbi, állatnevet viselő veszélyes pont analógiájára a veszélyes helyeket általában ezzel a névtípussal jelölték meg.

AZ OBJEKTUM – EMBER metafora univerzalitása révén valamennyi nyelvben számolhatunk a testrésznevek metaforikus jelentéskiterjesztés révén kialakult földrajzi köznévi jelentésével (vö. pl. *hát*, *oldal*, *fő*). Az ilyen lexémát tartalmazó névformák létrejöttében nem játszik szerepet a metafora mechanizmusa, egyszerűen a már elsajátított jelentésében használják a szót, megadva ezzel a hely fajtáját. A *Kalvstrupen* 'borjútorok', *Katrumpan* 'macskafarok', *Svinryggen* 'malachát' (NYSTRÖM 2013: 360) szerkezetekben azonban nyilvánvalóan nem erről van szó, hanem az állati testrész fogalommal való metaforikus megfeleltetés révén jöhetnek létre.

Emberek igen ritkán jelennek meg forrástartományként a magyar metaforikus helynevekben, de vö. *Barát*, *Apáca* (BARÁZ 2007). A svéd, illetve azon belül is a Stockholm környéki névanyagban valamivel nagyobb ezek aránya: *Flickan* 'lány', *Käringen* 'öreg hölgy', *Länsman* 'rendőr', *Soldaten* 'katona', másutt viszont alig adatolható ilyen név. E nevek kapcsán már valóban nem könnyű, legtöbbször nem is lehet a névadás alapjául szolgáló metaforikus megfeleltetés alapját meghatározni. A svédben emellett nem túl nagy számban, de valamilyen épületfogalommal való megfeleltetés is hozott létre helyneveket: a *Domkyrkan* 'katedrális', *Muren* 'fal' nevek által jelölt sziklákon ilyen épületek nem voltak (NYSTRÖM 2013: 361–362).

Amint látható, jórészt valóban az adott társadalmat jellemző hétköznapi élet, az adott kultúra mindennapos fogalmai kerülnek itt elő (vö. még a nomád, vadászó és rénszarvastartó életmódból adódó számi és balti finn metaforikus helyneveket Arhangelszkben; KABININA 2011), s csupán elvétve szolgál sajátosabb, specifikusabb tárgyfogalom forrástartományként a metaforikus nevekhez (a magyarban pl. *Hegedűnyak*, KISS 1961: 185; *Napoleonkalapja*, VeMFN. 1: 153; 1. még HOFFMANN 1993/2007: 129). Ez a fajta szemléletmód a metafora univerzális kognitív mechanizmusára alapozva általános, ennek következtében az idézett metaforikus nevek jó része nem egyetlen területről adatolható: több, egymástól távol eső vidéken, különböző nyelvekben is létrehozták ugyanazokat a metaforikus névformákat egymástól függetlenül (pl. a magyar nyelvterületen több *Teknő*, *Patkó*, *Pántlika*, *Németkalap*, *Gatyaszár utca* stb. név található; vö. INCZEFI 1971; vö. még lett *Panna* 'serpenyő' tó, BALODE 2012: 10; svéd *Stekpannan* 'serpenyő' vízbe nyúló szikla' NYSTRÖM 2013: 358).

Adott területen belül azonban ezek a névformák mégis kilógnak a tipikus, a helyek sajátosságait direkt módon leíró vagy épp nem áttetsző nevek sorából. E köznapi dolgok neveinek használata bizonyos nyelvhasználati helyzetekhez kötődik ugyanis, a névadás pedig egy ettől eltérő nyelvhasználati helyzetet a saját normáival. A mindennapi élet fogalmainak a nevekben való felhasználása szokatlan, s éppen a szokatlansága, egyfajta normasértés révén sajátos (humoros, játékos) stílushatása van (vö. HOFFMANN 1993/2007: 133).²¹ Ez a norma még erősebben érvényesülhet bizonyos helyfajták, így a településnevek esetében a névhasználói kör kiterjedtebb volta, illetve e névfajtanak a formális beszédhelyzetekben való gyakoribb használata miatt. A szleng – illetve általában véve az informális – névváltozatok esetében ugyanakkor számolhatunk ezzel a névalkotási móddal, a szleng lényege ugyanis „egyféle verbális lázadás”, normasértés (KIS 2010), s különösen jellemző rá a figurativitás (EBLE 1999: 231, GYÖRFFY 2018: 32–39).²²

Szintén a metaforikus nevek körébe tartoznak azok a látszólag kétrészes formának tűnő névalakok is, amelyek egyértelműen a helynévszerűség jelölésének funkciójában, azaz egyfajta másodlagos lexikális névformáns szerepben (vö. BÁBA 2016: 39–40) tartalmaznak egy földrajzi köznevet (*vár, tanya, kunyhó, temető*), ám egyáltalán nem ilyen helyet jelölnek meg, hanem valamilyen más helyfajta megnevezésére hozták létre őket. E nevekben a lexikális névformáns előtt gyakran állatnév szerepel, mely a terület állatvilágára utal: *Kacsavár, Kecskévár, Tetűvár, Rókavár, Bagolyvár, Madárkunyhó, Szarkatanya, Rókatemető*; de utalhat ez a névelem a hely lakóira is: *Katonavár* (ilyen családnevek laknak az utcában) (vö. HOFFMANN 1993/2007: 132). Hasonló példák a svéd névanyagból is szép számban idézhetők: *Getkyrkan* ’kecsketemplom’, *Grodkyrkan* ’békatemplom’, *Hundkyrkan* ’kutyatemplom’ három barlang megjelölésére (NYSTRÖM 2013: 362). Ezekben az esetekben a forrásfogalom egy aktuálisan megkonstruált sematikus kép, s a nyelvi humor, illetőleg a negatív ironia stratégiái is szerepet játszhattak a létrehozásukban. A fenti példák tehát nem a képi metafora prototipikus esetei, nem oldhatók fel egy „olyan, mint” szerkezettel, hanem bonyolultabb fogalmi asszociációk és nyelvi folyamatok állnak a háttérükben.

A metaforikus névadással létrehozott helynevek sajátos csoportját alkotják azok a nevek, amelyekben egy másik egyedi objektum fogalmi reprezentációja szolgál a mechanizmus forrástartományául, azaz amikor egy már meglévő helynevet használnak fel egy másik hely megjelölésére a két hely valamely közösnek észlelt tulajdonságjegye alapján: például a *Csikágó, Jerikó, Szibéria* település- és határrésznevek esetében.²³ Ez a névadási mód – akárcsak a helynevek alkalmi metaforikus használata – a nevek komplex jelentés-

²¹ A korábbi helynévtipológiák gyakran tárgyalták ezeket a neveket a néphumor megnyilvánulásaként létrejött nevekként (vö. BENKŐ 1947: 33, LŐRINCZE 1967: 19).

²² Sajátos informális jellemzi a már idézett metaforikus sziklamászóútneveket is: valójában a névkategória egésze egy szűkebb, sajátosan szerveződő, zártabb közösség szociolektusához köthető, s ezzel összefüggésben a nyelvi játékoság, az informálisabb stílus sokkal inkább jellemzi ezt a névfajta.

²³ Ez a névadási mód a legtöbb esetben több szempontból is jól elkülöníthető a névtranszfer, névköltöztetés eseteitől, noha az utóbbi esetben is kiválthatja a névadást egy metaforikus megfeleltetés (vö. pl. *New Hampshire, New Jersey*; BÖLCSKEI 2009: 120; vö. még HOFFMANN 1993/2007: 135–136). Ez jellemzően nem sztereotip ismereteken alapul, illetve formális névként adott és használt nevet eredményez. A költöztetett nevek esetében nem ritkán a fogalmi megfeleltetés is hiányzik, azaz ekkor nem is metaforikus névadásról van szó (vö. BRINK 2016).

szerkezetével magyarázható. A forrástartományként szolgáló hely reprezentációja, illetőleg a helynév konvencionális fogalmi jelentése olyan történelmi, földrajzi, kulturális, szociális ismereteket tartalmaz (ez gyakorta sztereotíp tulajdonságjegy),²⁴ amely más helyekre is vonatkoztatható. A *Szibéria* név fogalmi tartalmában például nagyon fontos összetevő a HIDEGSÉG fogalma (a két szó jelentésmátrixa átfed), mintegy a hidegség szimbólumaként, szinonimájaként értelmezhető a név. A *Kánaán* név jelentésszerkezetében a zsidó-keresztény kultúrkörben a BŐSÉG fogalmi tartalom jelenik meg száliens jelentés-összetevőként. Így ezek – s a hasonlóan konvencionális száliens jeggyel bíró további nevek – felhasználhatók más denotátumok ezzel egybevető tulajdonságának a kifejezésére. Amennyiben a névadó mentális rendszerében a megjelölendő hely meghatározó sajátossága (példáinkban a HIDEGSÉG, illetve BŐSÉG) egy ilyen, általa ismert hely reprezentációját, illetve a hozzá kapcsolódó helynevet aktiválja, elnevezheti a falurészt, határrészt ez alapján *Szibéria*-nak, illetve *Kánaán*-nak, vagy a finn nyelvben: *Siperiá*-nak, illetve *Kaanaa*-nak (vö. HOFFMANN 1993/2007: 130, AINIALA 2016). A finn névanyagban mind külterületi (*Amerikka, Betlehem, Kaanaa, Siperiá*), mind belterületi helyek megjelölésében (*Bronx, Harlem, Monaco*) viszonylag nagyobb számban szerepelnek ilyen típusú nevek (AINIALA 2016: 77–78). E speciális altípusba tartozó nevek létrehozásának kognitív mechanizmusai univerzálisak, további vizsgálatot igényel viszont, hogy az alkalmazásuk mennyire tekinthető univerzálisnak.

Mivel a nevek jelentéstartalma nem rögzített, illetve több száliens fogalmi jegyük is lehet, az sem meglepő, hogy egy-egy helynév többféle sajátosság kifejezésére is fölhasználható: az *Amerika* névvel jelölhetnek és jelölnek is 'távoli (határrész)'-t, illetve 'gazdagok lakta (falurész)'-t egyaránt. Arra is van példa, hogy ugyanazt a sajátosságot többféle helynévvel is jelölik: a TÁVOLI HELY fogalmi tartalmat kifejezhetik például az *Abessínia, Doberdó, Sanghaj* nevek egyaránt (HOFFMANN 1993/2007: 130). Szintén a nevek saját jelentésszerkezetével magyarázható, hogy a forrástartományként szolgáló helynevet száliens vonásával ellentétes fogalmi jegy jelölésére is használhatják: *Bécs*-nek nevezik például Makó legszegényebb részét (INCZEFI 1970: 151), *Amerika* a neve Salgótarján egyik szegénynegyedének (HLAVACSKA 1989: 14, vö. HOFFMANN 1993/2007: 131). E nevek létrehozásában (és értelmezésében) a metafora mechanizmusa mellett a negatív ironia stratégiái is szerepet játszanak (vö. TÁTRAI 2017: 1053–1057). Szintén egy sajátos értelmezői pozíciót aktiválnak a *kis* előtaggal álló nevek (pl. *Kis-Szibéria*), a jelző ugyanis nem az adott hely méretére vonatkozik, hanem a forrásfogalom száliens jegyéhez képesti viszonyítást fejez ki: 'majdnem olyan hideg hely, mint Szibéria' (vö. HOFFMANN 1993/2007: 131).

A köznévi alapú metaforikus nevekhez hasonlóan a helynévi alapú metaforikus helynevek körében is találunk olyan példákat, amelyek esetében utólag a névkutatók és a névhasználók nem tudják egyértelműen megállapítani a megfeleltetés fogalmi hátterét, vagy pedig egyszerre többféle tulajdonságjegy alapján, illetve ezek együttesen is alapulhatott a névadás; mint a Veszprém megyei *Hortobágy* esetében, amely a) távoli, sík, puszta terület, ahol b) lovakat tartanak (vö. HOFFMANN 1993/2007: 130–131).

A helyek metaforikus megjelölései kapcsán utalnunk kell a fentiekben túl egy sajátos esetre: VESZELSZKI ÁGNES (2008) MEYER ZU SCHWABEDISSSEN és MICHEEL (2006) nyomán térkonstrukciókként tárgyalja azokat az alkalmi vagy többé-kevésbé állandósult metaforikus

²⁴ A forrásfogalomként szolgáló helyek jellemzően a magyar nyelvterületen túli helyek, melyeket a névadók személyes tapasztalatból is ismerhetnek, de gyakran csak sematikus másodlagos ismereteik vannak, s ezek szolgálnak a névadás alapjául (vö. HOFFMANN 1993/2007: 131).

nyelvi kifejezéseket, amelyek egy adott helynévhez kapcsolódva azt egy bizonyos nézőpontot érvényesítve értelmezik, konceptualizálják, pl. *Kolozsvár, Erdély szíve; Wimbledon, a tenisz Mekkája; Debrecen, a kálvinista Róma; Székesfehérvár, a királyok városa és a városok királya; Prága, a városok királynője*. Ezek a kifejezések önmagukban is használhatók, pl. *a kálvinista Róma a Debrecen* név kitétele nélkül is a várost jelöli a magyarul beszélők többsége számára, mégsem tekintjük őket a helynév variánsainak, nem történik meg a toponomasztikon elemeként való rögzülésük, továbbra is körülíró szerkezetként értelmezzük őket (vö. még az amerikai tagállamok megjelölésében: *Italy of America* 'Arizona', *Switzerland of America* 'Colorado'; BÖLCSKEI 2009: 129). Az ide sorolható kifejezéseket a fogalmi metaforák mentén lehet értelmezni (a legutóbbit például *A HELY – TARTÁLY* és *A CENTRUM – PERIFÉRIA* megfeleltetések mentén), szemben a metaforikus helynevekkel, amelyek sokkal inkább a képi metaforákhoz állnak közel. Ráadásul ezek az alkalmi vagy akár a kollektív tudásban őrzött frázisok szinte teljes egészében a pozitív értéktartományban helyezkednek el (VESZELSZKI 2008: 62), jelentős részük az adott hely pozitív arculatának megteremtése, attraktivitásának növelése érdekében létrehozott kifejezés. A metaforikus helynevek között ugyanakkor, mint láttuk, nincs ilyen egyoldalúság, egyaránt találunk pozitív, semleges és negatív jelentéstartalmú formákat.

4.3. A névmodell szerepe. A metaforikus nevek periferikus voltát többen is megfogalmazták a magyar névanyagot vizsgálva (KÁZMÉR 1957, HOFFMANN 1993/2007), s más nyelvek kapcsán is (BALODE 2012). Nem kizárólag a metaforikus neveket tárgyalja a képzet-társítással keletkezett nevek körében KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-Szigetköz helyneveit elemezve, mégis érdemes utalnunk a statisztikai eredményeire, melyek szerint az egyrészes nevek mindössze 1,38%-a tartozik ide, míg a kétrészes nevek 3,6%-a (1957: 43, 66). Ezek a számok azonban még kisebbek, ha csak a metafora mechanizmusával létrejött neveket tekintjük. Ráadásul az ide sorolt nevek nagyobb hányada – legalábbis a magyar névanyagban – külterületi helyek megjelölése, azaz a használói körük jórészt egy-egy, esetleg néhány szomszédos település lakóira terjed ki. A nevek használata a kommunikációs helyzeteket tekintve is korlátozottabb lehet: sajátos stílushatásukból adódóan nem feltétlenül tekintik ezeket „jó” neveknek a beszélők, s formális szituációkban kerülhetik a használatukat. Így fennmarad e névadási mód alacsony produktivitása.

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a névtípus gyakorisága szempontjából is számolhatunk bizonyos szintű eltérésekkel. STAFFAN NYSTRÖM (2013) már idézett vizsgálatában három terület metaforikus neveit elemezve rámutatott arra, hogy igen jelentős területi különbségek lehetnek e névalkotási mód gyakoriságát tekintve akár egy nyelvterületen belül is. A Stockholm környéki szigetvilág, az északi Jämtland régió hegyvidéki területe, illetve a mezőgazdasági művelés alá vont síkvidéki Östergötland metaforikus neveinek arányait összehasonlítva azt tapasztalta, hogy ha csak az abszolút számokat tekintjük, a szigetvilágban található a legtöbb metaforikus név, a mezőgazdasági területen a legkevesebb, a hegyvidék pedig e kettő között foglal helyet. Ugyanez a sorrend állítható fel akkor is, ha a metaforikus neveknek az adott terület névanyagán belüli arányát vizsgáljuk. Igaz ugyan, hogy a Stockholm környéki szigetvilágban eleve nagyobb a névsűrűség, de még ezt figyelembe véve is szembeötlő a metaforikus nevek nagyobb aránya a másik két vizsgált területtel összevetve (STAFFAN NYSTRÖM személyes közlése alapján).

Ez a különbség nem a beszélők eltérő nyelvi-fogalmi kreativitásának, kompetenciájának vagy eltérő világlátásának/térlátásának az eredménye, sokkal inkább a névmodellek

területi különbségeivel, az ún. névjárásokkal magyarázható. Amint arra DITRÓI ESZTER (2017) vizsgálatai rávilágítottak, a különböző névszerkezeti minták megoszlását illetően akár jelentősebb területi különbségekkel is számolhatunk, s ez természetesen összefonódik a névalkotási folyamatokkal is. A beszélők a már meglévő névismeretük, illetve az abból kiváló névmodellük alapján hoznak létre új neveket. Az onomasztikonban tehát már eleve szerepel(het)nek metaforikus nevek. Ha ezek adott beszélők számára valamiért – a gyakori névhasználatból, a jelölt objektum fontosságából adódóan vagy a nagyobb számú idesorolható példa alapján – nagyobb jelentőséget kapnak, nagyobb erejű sémaként reprezentálódnak a beszélők névmodelljében, s így nagyobb eséllyel hoznak létre maguk is hasonló jellegű neveket a metafora kognitív mechanizmusát alkalmazva. A különböző területek, névjárások névmodelljeiben tehát másként alakult ezeknek a neveknek, illetve magának a névadási módnak a súlya, s ez folyamatosan meghatározta/meghatározza azt is, hogy az újabb nevek létrehozásában milyen arányban követik a beszélők ezt a mintát.

A névmodell sajátos megnyilvánulásaként értelmezhetők az egyazon fogalomkörön, egyazon forrástartományon alapuló metaforikus névpárok is: egymáshoz közeli sziklákat, bálványköveket jelöl a siroki vár közelében a *Pap – Barát – Apáca* névhármas, illetve variánsai: *Törökember – Törökasszony – Szolgáló*, összefoglalóan *Kőemberek* (BARÁZ 2007),²⁵ vö. svéd *Gubben* 'öregember' és *Gumman* 'öregasszony', *Skomakaren* 'suszter' és *Skräddaren* 'szabó', *Getingen* 'darázs' és *Bromsen* 'bögöly', *Femöringarna* 'az öt öre pénzérme' (NYSTRÖM 2013: 362). A metaforikus nevek összekapcsolása a magyar névanyagban más módon is megvalósul: *Kiskalap – Nagykalap* (VeMFN. 1: 57), *Kisbajusz – Nagybajusz* (INCZEFI 1971: 193).

A névmodell mellett esetleg magának a tájnak a változatossága is hozzájárulhat a metaforikus nevek létrehozásához. Egy-egy különleges (formájú, elhelyezkedésű, szépségű stb.) földrajzi objektum is kiválthatja a metaforikus megfeleltetést a névadó mentális rendszerében. Földrajzi értelemben változatos vidéken, ahol több ilyen hely van egy adott területen, nagyobb az esélye annak, hogy a névadók egyedibb névvel neveznek meg egyes, különösen sajátos tájrészeket.

4.4. A névadási mód kora. A metaforikus nevekre jórészt csak az élőnyelvi gyűjtésekből vannak példáink. Ezek keletkezési idejét korábbi írott említések híján jellemzően nem könnyű meghatározni. Esetenként persze a név közszói megfelelőjére, illetve a név által jelölt valóságdarabra vonatkozó ismereteink segítségünkre lehetnek.

A történeti névanyagból csupán néhány név sorolható ide, s az is meglehetősen bizonytalanul (a magyar történeti névanyagból pl. 1075/+1124/+1217: *kengelu* víznév, kengyel alakban kanyarodó folyóvíz, FNESz.; 1227: *Nerges berch* kiemelkedés, Gy. 4: 249; [1272–1290]: *Tekenus*, völgy, Gy. 1: 434; a *teknő* ugyanakkor ma földrajzi köznévként is használatban van). A már idézett norvég (állatnévi) metaforikus nevek eloszlása alapján a kutatók azt feltételezik, hogy ez a sajátos (a hely és az állat közötti megfeleltetésen alapuló) metaforikus névadási mód jelen volt már a viking időkben. A *Galta* 'disznó' név legkorábbi adata (1519) pedig arra utal(hat), hogy legalább fél évezrede használatban van az adott területen ez a névtípus (SÆRHEIM 2018).

²⁵ Az ilyen nevekhez nem ritkán történetek is kapcsolódnak, sőt az is elképzelhető, hogy e történetek alapján kapták a nevüket a helyek.

Az egyértelmű korai névadatok hiánya egyrészt az etimologizálási nehézségekkel magyarázható, de talán még jelentősebb ebből a szempontból a beszélők nyelvi normája, illetve a metaforikus nevek jó részének sajátos stílustartalma. A beszélők névmodellje a nevek használati körére vonatkozóan is tartalmaz ismereteket. Több helyen olvashatunk arról, hogy a jó helynéviség normájának ellentmondó, vicces vagy épp negatív közszói jelentéstartalmú nevek gyűjtése sajátos helyzeteket teremt. (Vö. pl. „Gyűjtés közben gyakran megfigyelhettem, hogy a számunkra ma már érthetetlen [...] nevek kissé restellkedve sorolták elő adatközlőim, mondván »Hát ez ujan csunya (bolondos, idétlen) név«” PESTI 1970: 103.) Számolhatunk tehát azzal, hogy a régi iratok készítésekor vagy maguk a névhasználók, vagy épp a dokumentumok készítői nem tekintették eléggé komolynak, hivatalosnak az ilyen neveket ahhoz, hogy feltüntessék őket. (A nyelvi presztízsvizonyok nemcsak a nyelvek, illetve nyelvváltozatok használatát befolyásolják, hanem akár ilyen esetekben is számolhatunk vele.)

Ennek ellenére nyilvánvalóan régi, ősi névtípussal van dolgunk. A névadás olyan általános kognitív mechanizmuson alapul, amely feltehetően egyidős az emberiséggel (a nyelvevolúciós elméletek egy része a metaforával magyarázza a nyelvi szimbólumok és a nyelvtan kialakulását, vö. SMITH–HÖFLER 2015). A tulajdonnevek megjelenésétől kezdve rendelkezésre állhatott tehát ez a szemlélet (akárcsak a közszavak metaforikus használatában és jelentésváltozásában), s adott kommunikációs helyzetben vezérelhette a névadást.²⁶

5. Összegzés. A kognitív nyelvészet felfogásában a metafora olyan általános kognitív mechanizmus, amely alapvető szerepet játszik az emberi gondolkodásban és megértésben, a társadalmi, kulturális és pszichológiai valóságunk megalkotásában, s átszövi a nyelvhasználatunkat (vö. KÖVECSES 2005: 17). Ennek egy sajátos típusa a névadásban is megjelenik, és egy nem túl népes, ám mégis jelentős névtípus alapjául szolgál. A névadási mód alkalmazását a helynév kategóriája, használati köre is befolyásolja: az informálisabb használatú nevek, névfajták esetében számolhatunk egyáltalán ezzel a névalkotással. Egy-egy ilyen metaforikus névforma megalkotása a direkt leírás, illetve a konvencionizált sémákon alapuló metonimikus névadás helyett a beszélő nyelvi kreativitását, a domináns névtípusok modelljétől való elszakadást igényli, s jellemzően sajátos stílushatású neveket eredményez. Az ide tartozó neveken belül is különböző típusokat különböztethetünk meg ugyanakkor. A tipikus, alakra utaló közszói eredetű metaforikus nevek mellett esetenként komplexebb megfeleltetésekkel számolhatunk, s az asszociációk több közeli hely, objektum összekapcsolódó névadását együttesen is eredményezhetik. A metaforikus névadás alapjául helynevek is szolgálhatnak, ami a nevek komplex jelentésszerkezetét támasztja alá.

Hivatkozott irodalom

AINIÄLÄ, TERHI 2016. Place Names. In: AINIÄLÄ, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA eds., *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 63–123.

²⁶ Ezt támogatja az a tény is, hogy a metaforikus névadás a természeti népek körében is jelen van (vö. HUNN 1996: 15, 16; PIPER 2014: 164, 165, 171; NASH 2014: 314, 320).

- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BALODE, LAIMUTE 2012. Metaforiskie hidroními Latvijā. *Baltistica* 8: 9–17.
- BARÁZ CSABA 2007. A síroki Vár-hegy Bálványkövei és a Törökasztal. *Zöld Horizont* 2/3: 3.
- BAUKO JÁNOS 2015. *Bevezetés a szocioonomasztikába*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmunte földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- BÖLCSKEI ANDREA 2009. Az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak hivatalos és informális elnevezéseiről, a tagállamnevek magyar fordításáról. *Névtani Értesítő* 31: 119–141.
- BRDAR, MARIO – BRDAR-SZABÓ RITA 2007. When Zidane is not simply Zidane, Bill Gates is not just Bill Gates. Some thoughts on the construction of metaphonymic meaning of proper names. In: RADDEN, GÜNTER – KÖPCKE, KLAUS-MICHAEL – BERG, THOMAS – SIEMUND, PETER eds., *Aspects of Meaning Construction*. John Benjamins, Amsterdam. 125–142. <https://doi.org/10.1075/z.136.09brd>
- BRINK, STEFAN 2016. Transferred Names and Analogy in Name-formation. In: HOUGH, CAROLE ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. 158–166. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.43>
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA – ŽIC FUCHS, MILENA 2005. Metaphorical processes as the basis of proper names. *Quaderni Internazionali di Rivista italiana di onomastica. RION International Series* 1: 33–44.
- DEIGNAN, ALICE 2007. “Image” metaphors and connotations in everyday language. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 5: 173–192. <https://doi.org/10.1075/arcl.5.08dei>
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- EBLE, CONNIE 1999. Szleng. In: FENYVESI ANNA – KIS TAMÁS – VÁRNAI JUDIT SZILVIA szerk., *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Szlengkutatás 3. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 227–233.
- EDELMAN, GERALD 1987. *Neural Darwinism. The Theory of Neuronal Group Selection*. Basic Books, New York.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- FÓNAGY IVÁN 1999. *A költői nyelvről*. Corvina Kiadó, Budapest.
- GIBBS, RAYMOND W. – BOGDONOVICH, JODY 1999. Mental imagery in interpreting poetic metaphor. *Metaphor and Symbol* 14: 37–44. https://doi.org/10.1207/s15327868ms1401_4
- GLUCKSBERG, SAM – KEYSAR, BOAZ 1993. How metaphors work. In: ORTONY, ANDREW ed., *Metaphor and Thought*. Second edition. Cambridge University Press, New York. 401–424. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.020>
- GOÓTŠOVÁ, ANDREA – CHOMOVÁ, ALEXANDRA – KRŠKO, JAROMÍR 2014. *Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu*. Vydavateľstvo Belianum Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica.
- GRADY, JOSEPH 1999. A typology of motivation for conceptual metaphor: correlation vs. resemblance. In: GIBBS, RAYMOND W. – STEEN, GERARD J. eds., *Metaphor in Cognitive Linguistics*. John Benjamins, Amsterdam. 101–123. <https://doi.org/10.1075/cilt.175.06gra>
- GRADY, JOSEPH 2010. Metaphor. In: GEERAERTS, DIRK – CUYCKENS, HUBERT eds., *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford. 188–213. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199738632.013.0008>

- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY ÉRZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HBMH. 1. = *Hajdú-Bihar megye helynevei I. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Szerk. BÁBA BARBARA. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.
- HEGEDŰS ATTILA 2008. Lakóparknevek. *Névtani Értesítő* 30: 117–120.
- HLAVACSKA EDIT 1989. *Salgótarján utcanévei*. Múzeumi Értekező 6. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HORVÁTH PÉTER 2017. A tulajdonnevek metaforikus kiterjesztésének két módja. *Ösvények* 2017/1: 76–79. http://osvenyek.elte.hu/images/cikkek/Horvath17_1.pdf (2020. 11. 12.)
- HUNN, EUGENE 1996. Columbia Plateau Indian Place Names. What Can They Teach Us? *Journal of Linguistic Anthropology* 6: 3–26.
- INCZEFI GÉZA 1960. *Szeged környékének földrajzi nevei*. Nyelvtudományi Értekezések 22. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Nyelvészeti Tanulmányok 14. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- INCZEFI GÉZA 1971. A metaforikus alakmeghatározás módjai határnevekben. *Magyar Nyelvőr* 95: 189–193.
- JÄKEL, OLAF 1999. Metonymy in Onomastics. In: PANTHER, KLAUS-UWE – RADDEN, GÜNTER eds., *Metonymy in Language and Thought*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 211–229. <https://doi.org/10.1017/hcp.4.12jak>
- KABININA, NADEZHDA 2011. *Метафорические названия в субстратной топонимии Архангельского Поморья*. *Vestnik Permskogo universiteta: rossijskaja i zarubezhnaia filologija* 3/15: 17–24.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÉKESI BALÁZS 2019. *A mentalizmus új útjain. A megújuló kognitív tudomány és a mentalista nyelvfilozófia közelítési lehetőségei a jelentésalkotás problematikájának tükrében*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/23534> (2020. 06. 10.)
- KISS LAJOS 1961. *Régi Rétköz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIS TAMÁS 2010. Alapismertek a szlengről. In: Kis TAMÁS szerk., *Magyar szleng. Tanulmányok, szótárak, könyvek a magyar szleng témaköréből*. <http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/szleng.php> (2020. 06. 10.)
- KÖVECSES ZOLTÁN 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest.
- KÖVECSES ZOLTÁN 2009. Versengő metaforaelméletek? „Ez a sebész egy hentes”. *Magyar Nyelv* 105: 271–280.
- KUNA ÁGNES 2006a. „Magyarország szikláin”. A magyar sziklamászóutak nevei. *Magyar Nyelvőr* 130: 84–96.
- KUNA ÁGNES 2006b. Sziklamászóutak nevei a Kis-Gerecsében. *Névtani Értesítő* 28: 113–120.
- LAKOFF, GEORGE 1987. Image metaphors. *Metaphor and Symbolic Activity* 2: 219–222. https://doi.org/10.1207/s15327868ms0203_4
- LAKOFF, GEORGE 2012. Explaining Embodied Cognition Results. *Topics in Cognitive Science* 4: 773–785. <https://doi.org/10.1111/j.1756-8765.2012.01222.x>

- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, Chicago.
- LAKOFF, GEORGE – TURNER, MARK 1989. *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. University of Chicago Press, Chicago.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- LÖRINCZE LAJOS 1967. Földrajzi neveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 13: 3–27.
- MEYER ZU SCHWABEDISSEN, FRIEDERIKE – MICHEEL, MONIKA 2006. Heldenstadt Leipzig und Weihnachtsland Erzgebirge. Zur Bildhaftigkeit von sprachlichen Raumkonstruktionen. *Social Geography Discussions* 2: 129–160. <https://doi.org/10.5194/sgd-2-129-2006>
- NASH, JOSHUA 2014. Obtuse anglers. The linguistics and ethnography of fishing ground names on Norfolk Island. In: CLARK, IAN D. – HERCUS, LUISE – KOSTANSKI, LAURA eds., *Indigenous and Minority Placenames*. ANU Press, Canberra. 305–327.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Loisir Könyvkiadó, Budapest.
- NYSTRÖM, STAFFAN 2013. Metaphorical and metonymical place names in Sweden. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and naming. Proceedings of the second international conference on onomastics. Onomastics in contemporary public space, Baia Mare, May 9-11, 2013*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 355–363.
- PESTI JÁNOS 1970. A földrajzi nevek alkotásának és használatának lélektani tényezői a Bikalárok völgyében. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia, Budapest, 1969*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 99–104.
- PIPER, NICK 2014. Saltwater Placenames around Mer in the Torres Strait. In: CLARK, IAN D. – HERCUS, LUISE – KOSTANSKI, LAURA eds., *Indigenous and Minority Placenames*. ANU Press, Canberra. 163–186.
- RESZEGI KATALIN 2018a. A tulajdonnevek jelentésszerkezete funkcionális kognitív keretben. *Magyar Nyelvjárások* 56: 5–23. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2018/01>
- RESZEGI KATALIN 2018b. On the proper-name-to-appellative transformation. *Rivista Italiana di Onomastica* 24: 25–46.
- SÆRHEIM, INGE 2018. *Tasen, Sugga og Porthunden*. Metaforisk bruk av husdyrnamne i skjergardsnamn. *Namn och bygd* 106: 83–100.
- SMITH, ANDREW D. M. – HÖFLER, STEFAN H. 2015. The pivotal role of metaphor in the evolution of human language. In: DÍAZ-VERA, JAVIER E. ed., *Metaphor and Metonymy across Time and Cultures*. Cognitive Linguistics Research 52. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 123–139.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ RÉKA 2012. *Metaforák és szimbólumok. C. G. Jung szimbólumértelmezése és a fogalmi metaforák elméletének összevetése*. Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest. [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7431/file/Szabó%20Réka_disszertáció \(2020. 06. 10.\)](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7431/file/Szabó%20Réka_disszertáció%20(2020.06.10.))
- SZABÓ T. ATTILA 1934. A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. *Magyar Nyelv* 30: 160–180.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1996. *Hogyan teremtünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2006. *A jelentésvilág szerkezete*. In: HITSEKER MÁRIA – SZILÁGYI ZSUZSA szerk., *Mindentudás Egyeteme* 5. Kossuth Kiadó, Budapest. 213–237.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2017. A kisbányoni magyarság helynévismerete. *Magyar Nyelvjárások* 55: 75–109.

- SzSzMFN. = MEZŐ ANDRÁS etc., *Szabolcs-Szatmár[-Bereg] megye földrajzi nevei* 1–5. Szabolcs-Szatmár megyei Népművelési Tanács – Nyíregyházi Tanítóképző Főiskola Nyelvészeti Tanszék etc., Nyíregyháza etc., 1967–1993.
- TÁTRAI SZILÁRD 2017. Pragmatika. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 899–1058.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 30–41.
- TURNER, MARK 1996. *The Literary Mind*. Oxford University Press, New York.
- VeMFN. = *Veszprém megye földrajzi nevei* 1–4. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC [–VARGA MÁRIA]. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 156, 171, 192, 194. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1982–2000.
- VESZELSZKI ÁGNES 2008. Térkonstrukciók. Földrajzi nevek parafrázisai kognitív keretben. *Névtani Értesítő* 30: 55–65.
- WEE, LIONEL 2006. Proper names and the theory of metaphor. *Journal of Linguistics* 42: 355–371. <https://doi.org/10.1017/S0022226706003926>
- ZMFN. = *Zala megye földrajzi nevei* 1–2. Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF / BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Akadémiai Kiadó / Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1964–1986.

RESZEGI KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4443-3284>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

KATALIN RESZEGI, Metaphorical name-giving

The paper discusses the cognitive mechanics of metaphorical name-giving with a focus on place names, following an overview of cognitive metaphor theory and the questions of metaphorically used proper nouns. In cognitive linguistics, the use of metaphors is a cognitive mechanism that plays a fundamental role in human thought and understanding, and the creation of our social, cultural and psychological reality. A particular form of this also manifests in name-giving, creating a small but influential category of names. The category of place names also influences the application of this name-giving method: it is generally used in more informal names and name types. The creation of such a name requires the speaker to detach themselves from the conventional norms of direct description and metonymic name-giving, and relies on their lingual creativity and ability to detach themselves from dominant name-giving models. However, names in the category can also be divided into subcategories. Beyond the typical common-noun-based metaphorical name-giving, more complex parallels can also be found, resulting in the associations connecting the names of several nearby locations. Place names can also serve as the base of metaphorical name-giving, supporting the complex meaning of these names. Despite the fact that the majority of metaphorical names are available from contemporary data collection, it is obviously a long-standing and ancient method of name-giving, as it is based on a cognitive mechanics that seem to be as old as humanity itself.

A latinizálás és hiánya a pécsváradi apátság alapítólevelében*

1. BALÁZS JÁNOS már a múlt század végén született munkáiban hiányosságként róttá fel, hogy nyelvemlékeink vizsgálata csupán a magyar nyelvű szórványokra van tekintettel, és nem terjed ki a magyar nyelvi elemeket tartalmazó latin nyelvű szövegek elemzésére (1980: 290–291, 1989: 101). Néhány évvel később BENKŐ LORÁND alkalmazta elsőként ezt a nyelvemlékelemző módszert Anonymus gesztájára (1998, 2003: 70), az utóbbi években pedig már az oklevelek magyar nyelvű szórványait sem a latin szövegtől elkülönítve, hanem annak részeként tárgyalják a nyelvtörténészek (l. pl. HOFFMANN 2004, 2010a: 215–218; SZENTGYÖRGYI 2014: 82–93; SZÓKE 2015: 120–148; KOVÁCS 2015: 193–196, 2018: 97–105; HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 39–97; a latin szöveget figyelmen kívül hagyó félreértésekhez l. SZENTGYÖRGYI 2008: 30–32).

Ennek az eljárásnak köszönhetően az oklevelek latin, illetve latinizáló helynevei is nagyobb figyelmet kapnak, hiszen a magyar helyett a latin nyelvű névváltozatok használata tulajdonképpen a beillesztés egyik típusának tartható (vö. HOFFMANN 2006: 142). Ez a megoldás a szövegszerkesztés szintjén a vulgáris nyelvű helynevekénél jóval egyszerűbb helyzetet teremt: a megfelelően deklinált helynevek gördülékenyen válnak a latin szöveg szerves részeivé (vö. HOFFMANN 2007: 21, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 52). Ugyanez a gondolat jelenik meg BENKŐ LORÁNDnál is, aki a kérdéshez a magyar helynevek oldaláról közelítve azt mondja, hogy P. mester a vulgáris nyelvű neveknek a beillesztésével sokat küszködött, és „gyakran csak következetlenségekkel terhes, ad hoc jellegű megoldásokkal operál” (1995: 404). SZENTGYÖRGYI RUDOLF a Tihanyi alapítólevelé szövegével a „miért?”, a „mit?” és a „hogyan?” fázisait egymástól elválasztva foglalkozik, és egyéb típusok mellett a (részben) latin vagy latinositott neveket a második fázis, azaz a névszerkezeti és névhasználati kérdések által meghatározható névválasztás eseteként tárgyalja. Kategorizálását azzal indokolja, hogy a választás, az tudniillik, hogy mit kíván a szövegbe illeszteni az oklevélíró, a lexémák (néha szintagmák) szintjén valósul meg, szemben a beillesztés módjának (a hogyannak) a morfológiai természetű eljárásával (SZENTGYÖRGYI 2010a: 37–41, 2014: 86–91).

Az oklevél nyelvén szereplő neveknek nincs ugyan közvetlenül forrásértékük a magyar nyelvtörténet szempontjából, az anyanyelvi háttér azonban ezekben az esetekben is felfedhető, ezért vizsgálatuk nem kerülhető meg. A latin nyelvű helynevek használatának a megismerése a magyar nyelvű szórványok feltárását is segítheti (vö. BENKŐ 1996: 224, HOFFMANN 2004: 15, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 52). GYÖRFFY GYÖRGY szerint az idevágó névhasználat az oklevelekben „messze a vulgáris nyelven lejegyzett helynevek 1%-a alatt marad” (1970: 200), a legújabb számítások alapján azonban Magyarország helyeire vonatkozóan ennél magasabb arányban kerülhettek be latin nyelvű helynevek a szórványemlékekbe (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 52).

* A tanulmány az OTKA Posztdoktori Kiválósági Program keretében készült (befogadó intézmény: MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport).

A latin és a latinizáló névhasználat alá HOFFMANN ISTVÁNT követve (2004: 15–38) öt típust sorolok (vö. SZŐKE 2015: 125–148): 1. a hangalak vagy a morfológiai szerkezet módosításával alkotott formákat (pl. *Szeged – Zegeginum*, KMHsz. 1: 252; *Győr – Jeurinum*, BÉNYEI–PETHŐ 1998: 28), 2. a magyar nevek szóvégének latin szóvégekként való azonosítását (pl. *Zsitva – Sitouam*, DHA. 1: 213), 3. a nevek részfordítását (pl. *Nagy-Alpár – maioris Alpar*; KMHsz. 1: 195), 4. a magyar nevek lefordításával létrejött latin neveket (pl. *Vás[as]-hegy? – Mons Ferreus*, KMHsz. 1: 295) és 5. a latin névmegfelelők használatát (pl. *Duna – Danubius*, KMHsz. 1: 86). A Korai magyar helynévszótár I. kötetében található több mint 400 ide vonható helynév (főként településnevek, víznevek és hegynevek) közel 2000 latin névadata alapján arra gyanakodhatunk, hogy az öt típus közül a hangalak vagy a morfológiai szerkezet módosítása volt a latinizálás legkedveltebb módja: 2000 adat 44%-a ezt a típust képviseli (SZŐKE 2008: 271). Ez az arány talán nem független attól, hogy ez az eljárás „jellemzőbben, de nem kizárólagosan a szemantikailag nem transzparens nevek esetében gyakori” (SZENTGYÖRGYI 2010a: 39). Az említett felmérés alapján a legkevesebb adatot (8%) a magyar nevek szóvégének latin végződésékként való azonosítására idézhetünk (SZŐKE 2008: 271).

2. A magyarországi oklevelekben a vulgáris nyelvű helyneveinknek latin nyelven való feltűnése nem írható a véletlen számlájára.¹ Sokkal inkább tarthatjuk tudatos törekvésnek, melynek jól meghatározott szabályai lehettek. Jól mutatja ezt például az, hogy csak bizonyos névcsoportokban (pl. jelentős települések, Európa-szerte ismert vizek vagy nagyobb tájak, illetve országrészek neveinek körében) bukkan fel az idegen nyelvi forma, amely a korabeli presztízviszonyokkal is összefüggésben van (vö. HOFFMANN 2010a: 217; HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 49, 65, 75–76).

Igazat kell adnunk HOFFMANN ISTVÁNNAK abban, hogy az oklevelek latin nyelvű elemeinek használata mögött meghúzódó normák jellegzetességeit (beleértve időbeli elterjedtségüket is) az eddig ilyen szempontból elemzett nyelvemlékeknel gazdagabb forrásanyagra támaszkodva ismerhetjük csak meg teljes egészében (HOFFMANN 2007: 53, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 75). A Pécsváradi alapítólevél bevonása ebbe a vizsgálati körbe kettős céllal történik: egyrészt tovább gazdagíthatjuk általa az oklevélbeli latin helynevekkel kapcsolatos tudásunkat, másrészt az oklevél e téren alkalmazott megoldásainak a feltárása a Pécsváradi oklevél kronológiai rétegeinek az elhatárolásához is hozzájárulhat némileg.

Általánosan elfogadott vélekedés szerint a Pécsváradi alapítólevél (+1015/+1158 [1220 k.]/1323/1403/PR.; vö. DHA. 1: 67–70) azok közé a Szent István neve alatt fennmaradt oklevelek közé tartozik, amelyek csak egy-egy századokkal későbbi hamisítvány átíratában maradtak fenn (SZENTPÉTERY 1930: 36, 1938: 137–139; SOLYMOSI 2006: 194–195), ezért helynévtörténeti és nyelvtörténeti elemzésekor egynél több kronológiai sikkal kell számolnunk. Nyelvtörténeti szempontból például 11. századi (az apátság alapításának a kora, illetve az eredeti oklevél kiállításának a kora), 13. századi (a hamis oklevél keletkezésének az évszázada) és 15. századi (a hamis oklevél átírásának az ideje)² kronológiai rétegekkel.

¹ GYÖRFFY GYÖRGY az 1%-ra becsült, latin nyelvre fordított helyneveket „lélektanilag indokolt” eseteknek tartja (1970: 200).

² Ha szigorúan vennénk a nyelvtörténeti szempontból lehetséges kronológiai rétegek kijelölését, akkor egy negyedik, a 14. századból származó réteget is számításba kellene vennünk, a 15. század eleji átírást ugyanis megelőzte egy 14. századi (1323-as) is. Véleményem szerint azonban egy ennyire differenciált osztályozás nagyobb mértékben nehezítené meg a szörványok értékelését, mint

Emellett találkozunk az oklevelet interpoláltnak tartó elképzelésekkel is. GYÖRFFY GYÖRGY például a *falsum*, azaz *hamis* jelzővel illeti az 1015-re datált Pécsváradi oklevelet a kritikai kiadásban (DHA. 1: 63),³ de a latin nyelvű kommentárban azt is megengedi, hogy esetleg nem teljes egészében hamis, hanem *maxima parte interpolatum*, vagyis nagyrészt utólagos betoldásokat tartalmazó interpolált oklevél (DHA. 1: 63, 72).

Függetlenül attól, hogy az oklevél szövege teljes egészében vagy csak bizonyos részleteiben hamis, azaz interpolált, az valószínűnek látszik, hogy István király korában is készítettek egy oklevelet, amelyre a hamis oklevél kiállításakor az egyik legfontosabb forrásként tekinthettek. A 11. századi oklevél létezése mellett szólhat például az, hogy a nagyobb monostorok alapítása kétséget kizáróan országos jelentőségű esemény volt (vö. SZOVÁK 2001: 42), és a nyugati minta alapján ezeket szokás volt írásban is rögzíteni (vö. SZENTPÉTERY 1930: 34, 1938: 135–136). Előfordulhatott például az, hogy az eredetileg kiállított alapítólevél a későbbiekben nem volt alkalmas jogbiztosító eszköz, mert például István király adományait nem tartalmazta maradéktalanul, és ezért két évszázaddal később, feltehetően az 1220-as években a hiányzó jogi biztosítékok pótlásának szándékával egy hamis okmányt állítottak ki (vö. SZOVÁK 2001: 38).

Az apátság alapítása után kutatva könnyebb dolgunk van: István királyról mint a pécsváradi apátság alapítójáról, illetve az alapításról több hiteles forrás is megemlékezik (vö. KISDI 1999: 280, KRISTÓ 1999: 355). Már önmagában a Szent István-i alapítás is indokot nyújtana ahhoz, hogy a fennmaradt oklevélben helynévtörténeti szempontból 11. századi helyneveket keressünk, hiszen a különböző adományok, köztük helynévvel rendelkező földadományok jogait az oklevél kiállításától függetlenül már a kezdetekben megkapta az apátság, ez biztosította ugyanis a működésüket. Ha azt is elfogadjuk, hogy valamiféle oklevelet az alapítás korában is kiállíthattak (ehhez l. még BRESSLAU véleményét;⁴ GYÖRFFY 1969: 203; KRISTÓ 2000: 317, 320; ÉRSZEGI 2000; THOROCZKAY 2009: 1408), akkor nyelvtörténeti szempontból is joggal gyánítunk 11. századi elemeket az alapítólevelben.⁵ Az oklevél két helyneve, a *Sorlogys* és a *Scedluc* kapcsán ezt az elképzelést igyekeztem konkrét példákkal is alátámasztani (SZÖKE 2019a, 2019b).

3. Tanulmányom első felében az alapítólevél olyan magyar nyelvű névelőfordulásait elemzem részletesen, amelyek más oklevelekben szinte kizárólag latinul vagy latinul és magyarul fordulnak elő: azaz valójában a latinizálás itt tapasztalható hiányára világítok rá.

amennyi haszonnal járna, ezért erre a negyedik rétegre nem (minden esetben) leszek tekintettel az oklevél elemzésekor. Legfőbb célom ugyanis az, hogy meghatározzam, mely elemek tartozhatnak a forrásszegény 11. század kronológiai rétegéhez, és melyeknek a lejegyzése mutat a későbbi századokra (vö. SZÖKE 2015: 24).

³ Az oklevél fentebb idézett datálása is ezt a vélekedést veszi alapul (l. még Gy. 1. kötetének az oklevélből származó adatait).

⁴ Idézi SZENTPÉTERY (1918: 9) és GYÖRFFY (1969: 202–203).

⁵ Helynévtörténeti szempontból 11. századiak azok a nevek, amelyek István király korához, illetve tágabban értelmezve a 11. századhoz kapcsolhatók. Az oklevél nyelvtörténeti feltárása pedig arra keresi a választ, hogy a későbbi századokból származó oklevél névlejegyzésében megmutatkoznak-e a 11. század helyesírási, illetve hangjelölési jellegzetességei. Ezt a különbségtételt annak ellenére fontosnak és szükségszerűnek gondolom, hogy a helynévtörténeti problematikát valójában a nyelvtörténeti analízis részének is tekintem egyúttal.

A Pécsváradi oklevél írójának ez a szokatlan eljárása – mint látni fogjuk – az alapítólevél kronológiai rétegeinek az elkülönítését is segítheti.

Az oklevelek szövegezésében megmutatkozó egységesülést az írásbeliség hivatali hátteréhez, a kancelláriához, illetve a hiteles helyek intézményéhez szokás kötni: „itt fejlődtek ki azok a szokások és szabályok, melyek az okleveles gyakorlatban bizonyos egyformaságot teremtettek, s melyek az ugyanazon kancelláriából kikerült okleveleket egymáshoz hasonlókká, származásukat pedig felismerhetővé teszik” (SZENTPÉTERY 1930: 5). Nyelvi szempontból a kialakult szokás a magyar nyelvű helynevek latin szövegkörnyezetét, illetve a latin nyelvű elemek megjelenését is befolyásolhatta. A norma megléte nem jelenti ugyanakkor azt, hogy az egyes oklevelek a helynevek rögzítése során egyöntetűen azonos megoldásokat alkalmaztak: a tudatos és ösztönös eljárások még a normák megszilárdulásának az idején is egyidejűleg jelen lehetnek egy-egy szövegben (vö. BENKŐ 1996: 237, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 95–96).

Ahhoz, hogy megfelelően értelmezhesük a Pécsváradi oklevél nyelvi megoldásait, utalnunk kell azokra a körülményekre, amelyek az eredeti Pécsváradi oklevél kiállításakor a magyar oklevéladást jellemezték. Nyelvi szempontból a Pécsváradi alapítólevél első kronológiai rétegéhez tartozó elemek a hiteles 11. század eleji oklevélből származó olyan helynevek lehetnek, amelyek változtatás nélkül kerültek át a 13. századi hamis oklevélbe, majd ennek 15. századi átíratába (vö. SZŐKE 2019a, 2019b). Arra az időre vonatkozólag, amikor a Magyar Királyságban a latin nyelvű írásbeliség éppen csak kialakulóban volt, még nem beszélhetünk a későbbi értelemben vett kancelláriáról, így a latin nevek lejegyzését irányító normák sem igen alakulhattak még ki. A magyarországi oklevélírói gyakorlat a királysággal egyidős, létrejöttét a nyugati minta befolyásolta (FEJÉRPATAKY 1885: 10; ECKHART 1910: 714; SZENTPÉTERY 1930: 34–35, 38; GOUTH 1936: 6–8; SOLYMOSSI 2006: 197–205). Az 1001–1077 közötti időszakot a német császári oklevelek utánzásaként szokás megjelölni a diplomatikában. Szent István okleveleit korábban egyöntetűen Heribert kancellár C jeggyel jelölt, III. Ottó és II. Henrik császárok uralkodása alatt 1002-ig a német császári kancellárián dolgozó nótáriusának a munkái közé volt szokás sorolni (BRESSLAU,⁶ SZENTPÉTERY 1930: 36–41). GYÖRFFY GYÖRGY volt az, aki a három, egyértelműen István királynak tulajdonítható latin nyelvű oklevél (a Pannonhalmi, a Pécsi és a Veszprémi oklevél) stílusa, szerkezete, formulái alapján nem egy, hanem három írnokra következtetett (1977: 182, 266–267; 1997: 5–6; DHA. 1: 58; vö. SOLYMOSSI 2006: 195). Ez az elképzelés azonban – ismereteim szerint – nem nyert megnyugtató módon igazolást (vö. KRISTÓ 1999: 60).

E három oklevél mellett – amelyek alapján a latin nyelvű oklevélírás kezdeteiről szokás képet alkotni – BRESSLAU a Pécsváradi oklevélről is úgy véli, hogy Heribert C írnok keze alól kerülhetett ki, hiszen a Pannonhalmi oklevéltől eltérő formulái is igazodnak a német kancellária szokásaihoz, ami véleménye szerint egyúttal a 11. századi oklevél létét is igazolja (vö. GYÖRFFY 1969: 202–203, THOROCZKAY 2009: 1391). GYÖRFFY (1969: 203) a Pannonhalmi oklevél alapján készült eredeti Pécsváradi oklevél esetében az írnokot nem Heribert C személyével azonosítja, hanem István király valamely későbbi nótáriusával, de azt is lehetségesnek tartja, hogy csak a király halála után hamisították az oklevelet.

Mindebből a mostani elemzésünk szempontjából az a legfontosabb, hogy az eredeti 11. századi oklevél – amelynek a lehetséges nyomait kívánjuk feltárni az alapítólevél 15. századi átíratában – egy olyan korban született, amikor a normák még csak kialakulóban

⁶ Véleményét idézi SZENTPÉTERY (1918: 9) és GYÖRFFY (1969: 202–203).

lehetnek. A helynevek szövegkörnyezete szempontjából egy oklevél 11. századi keletkezésére az utalhat például, ha a később szabályosnak mondható eljárásoktól eltérő megoldásokat találunk benne.

A Pécsváradi oklevél latin nyelvű helynévhasználata a Tihanyi alapítólevellel mutat szorosabb rokonságot. A ránk maradt oklevél a Szent István utáni uralkodók adományaira is kitér (DHA. 1: 72–80), elemzéseim során azonban – ha másra külön nem utalok – csak a Szent Istvánnak tulajdonított első résszel foglalkozom. Ez a rész 41 falut említ meg, és a határleírásokat is beleszámítva mintegy 140 helymegjelölést találunk az oklevélben. Helymegjelölés alatt összefoglalóan a helyneveket, illetve a földrajzi hely (alkalmi) körülírását, nem tulajdonnévi jelölését értem (vö. SZENTGYÖRGYI 2009: 63). Ezek között azonban alig van latin nyelvű: még azokban az esetekben is magyar helynevet találunk, ahol a latinizálás később kivétel nélküli (vö. HOFFMANN 2010a: 217, 2006: 144). Ez a körülmény a Pécsváradi oklevél későbbi oklevelektől való különbözőségét mutatja.

3.1. Magyarországon az Árpád-korban viszonylag kevés latin exonimával megnevezhető hely volt (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 53–55), de például az országok és a nagyobb folyók megjelölésének az „»irodalmi« szintű formáit az a korabeli norma szerint latinositva lehetett, volt szokás vagy éppen volt kötelező írni” (BENKŐ 1995: 406). Ide tartozik például az országokon keresztül folyó Duna elnevezése is, amely a középkori oklevelekben szinte kizárólag latin nyelven, *Danubius*-ként (esetleg *Danobius*-ként) szerepel (KMHsz. 1: 86). A magyarországi latinságban használt középkori latin névforma az ókori latin *Danuvius*-ra vezethető vissza (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 53).

A Pécsváradi oklevélben a név először Bátor, majd Kovacs település keleti határpontjaként tűnik fel: „*sexta Batatue nominatur, que ab oriente terminatur Duna*”, „*nona Chouas nominatur, que ab oriente terminatur Duna*” (DHA. 1: 73). A hamis oklevélnek ezt a kivételes magyar nyelvű adatát legutóbb az oklevél készítésének az idejéhez köthették a magyar helynévadásról szóló monográfia szerzői (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 386).

GYÖRFFY GYÖRGY vélekedése szerint mindkét oklevél (az 1015-ös és az 1158-as) a 13. század 20-as éveiben, II. András korában készült (DHA. 1: 67–68).⁷ A GYÖRFFY munkájában (Gy. 1–4.) a Duna folyóra vonatkozó adatokat szócikkés formában közlő szótárak számos, a hamisítás időszakából – a 13. század 20-as éveiből (tágabban értelmezve a 13. század első feléből) – származó előfordulást tesznek közzé (KMHsz. 1, HA. 1–4.), amelyek között csupán a Pécsváradi oklevél két adata magyar nyelvű. Nem számítva azokat az eseteket, amikor nem magát a folyót, hanem az egyik mellékágát említik jelzős formában: 1210: „*ad Danubium qui vulgo dicitur Agduna*” (Gy. 1: 611, HA. 2: 75). Ez a példa más oldalról kiválóan bemutatja a korabeli szokásokat, hiszen még a magyar főtagú összetett nevek közvetlen környezetében is latinul fordul elő a folyó neve (HOFFMANN 2004: 16).

A hamis Pécsváradi oklevelet egy évszázaddal később (1323-ban) átirták, majd ezt követi 1403-ban IX. Bonifác pápa átirata, és ennek a bullának a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött regisztrumkönyvben lévő egykorú másolatából ismerjük az oklevél legrégebbi szövegét (DHA. 1: 65). A fent említett történeti helynévszótárak mellett – amelyek az első átirás korára is csak korlátozottan tartalmaznak adatokat – az átiratok évszázadainak

⁷A hamis oklevél keletkezésének az idejét mások is próbálták időhatárok közé szorítani (SZENTPÉTERY 1918: 36, KISS G. 2001: 89), de nyelvi szempontból elhanyagolható különbségek vannak az egyes elképzelések között.

a feltérképezéséhez egyéb forrásokat is bevontam a vizsgálatba: a 14. századhoz az Anjoukori okmánytár 1. (1301–1321) és 2. (1322–1332) kötetét, a 15. századhoz pedig a Hazai okmánytár 8. kötetét. Ezen okmánytárak alapján úgy tűnik, hogy a 14–15. században az oklevelet fogalmazó írnokok a Duna neve kapcsán ugyanahhoz a normához igazodtak, mint a 13. században, azaz latinul jegyezték le a folyó nevét. Egy 1430. évi szövegrészletben a *Duna* latin neve mellett az egyik mellékágát is megnevezik magyarul: „lacunas seu capturas vsorum wlo Zegye dictas *Belderduna*, alio nomine *Nagherduna* vocatas in fluuiu *danuby*” (H. 1: 324).

A *Duna* név a honfoglalás környékétől már használatban lehetett a magyarban (vö. HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 124), ezért – minthogy a hamisítás vagy az átírás(ok) korából való származtatását további előfordulásokkal nem tudjuk alátámasztani – a Pécsváradi oklevél egyedülálló említését sokkal inkább tarthatjuk az eredeti Szent István-kori oklevél nyomát megőrző oklevélrésznek. Az oklevél bizonytalan kronológiai státusza erős indokot ad arra, hogy a szokatlan megoldásokat a hamisítás számlájára írjuk, ugyanakkor egy oklevél igen korai volta is lehet az oka a példa nélküli megoldásoknak. Jól ismert, hogy a 11. században a későbbi századokhoz mérten jóval kevesebb oklevelet állítottak ki, és ezek vagy egyáltalán nem, vagy csak átíratban, illetve hamis oklevélbe ágyazva őrződtek meg. A 11. század eleji oklevélírást jellemező eljárásokat éppúgy nem ismerjük tehát, mint az oklevél-hamisításnak a helynevek lejegyzését befolyásoló hatását.

Az első eredetiben fennmaradt hiteles oklevélünk, a Tihanyi alapítólevél helyneveinek köréből is több szokatlan jelenséget idézhetünk, ami a későbbi adatok fényében ugyancsak egyedülállónak mutatkozik. *Fehérvár* esete ráadásul rokonjelenség a Duna itt tárgyalt magyar nyelvű említéseivel is. A Fejér megyei (*Székes*)*fehérvár*-nak a Tihanyi alapítólevélből való egyedüli magyar nyelvű említése a sok száz latin nyelvű formával áll szemben csakúgy, mint a Pécsváradi oklevél *Duna* adata. A magyar változatot ebben az esetben indokolhatja egyrészt az, hogy a név egy kivételes, bonyolult szerkezetben, útírány jelölőjeként szerepel, másrészt azonban az is felvethető, hogy „a normatív latin nyelvű helynévhasználat e településre vonatkozóan az oklevél kiadásának idején még nem alakult ki” (HOFFMANN 2006: 144, 2010a: 126–139 [különösen 138–139], 217; SZENTGYÖRGYI 2010b: 81, 2014: 86). Korai, azaz 11. század eleji hiteles, eredeti oklevelek hiányában nehéz állást foglalni az oklevél-kiállítás normáit illetően (vö. HOFFMANN 2010a: 139, 92. lábjegyzet), az említett szerzők ezért Fehérvár kapcsán valószínűbbnek tartják a szövegkörnyezet befolyásoló hatását. A Pécsváradi oklevélben a Duna magyar néven való említését ugyanakkor – amennyiben valóban 11. századi eleji elem a 15. századi változatban fennmaradt oklevélben – ilyen okok nem magyarázhatják, ebben jó eséllyel a latinizálás normáinak kialakulatlanságát láthatjuk. Két Szent István-kori oklevélben feltűnik ugyan a folyó neve latin formában (az 1009-es Veszprémi oklevélben: „super *Danubium*”, DHA. 1: 52; illetve a szintén 1009. évi Pécsi alapítólevélben: „a *Danubyo*”, DHA. 1: 58), amiből arra következtethetnénk, hogy a 11. század elején ezt a nevet latinul volt szokás leírni, viszont egyik oklevél sem eredetiben, hanem többszörös átíratban maradt ránk (vö. DHA. 1: 49, 54; vö. HOFFMANN 2010b: 77, Póczos 2015: 70), ami miatt 11. századi kronológiai értékelésük nem egyértelmű.

3.2. A határleírást tartalmazó oklevelekben gyakran találunk faneveket, hiszen a fának – helyhez kötöttségük és jól megjelölhetőségük okán – a határok kijelölésében kitüntetett szerep jutott. Egyes esetekben csak azt találjuk az oklevélben, hogy a határ egy fánál húzódik (1075/+1124/+1217: „ubi signum Sancti Benedicti est in *quadam arbore*”, DHA.

1: 213; 1113: „sunt *due arbores super aquam*”, DHA. 1: 394), amikor pedig a fajtákat is megnevezik, akkor a fanevek hol latinul, hol magyarul szerepelnek az oklevelekben (HOFFMANN 2004: 42; BÁBA 2012: 69, 2016: 108; HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 91). Egy-egy, a Pécsváradi alapítólevél átiratainak korához közel eső keletkezési idejű 14. és 15. századi oklevél határleírásában sorrendben az alábbi formák találhatók: 1327/1327: *due arbores tulfa ... arboribus tulfa [...] arbor tulfa [...] arborem kertyani [...] arbore quercus [...] arborem silicis* (AO. 2: 295); 1406: *ad duas arbores vnam piri et alterius Salicis [...] arbor Quercus [...] vnam magnam arborem succisam vlgo Býk dictam [...] duas arbores vlgo haas appellatas [...] duas arbores quercuum [...] tres arbores pisorum* (H. 1: 300–301). Az első oklevélben a négy magyar nyelvű forma (3 *tölgyfa*, 1 *gyertyán*) mellett a *tölgyfa* két alkalommal latinul is előfordul (az *arbor silicis* magyar megfelelőjéhez I. SZERÉMI 1883: 141, CSÖRE 1972: 22). A 15. századi oklevélben a latin formák vannak nagyobb számban: a 2 magyar nyelvű adattal szemben 5 fanév szerepel az oklevél nyelvén.

A Pécsváradi alapítólevelben 21 határpontot⁸ jelölték fanévvel: a *tölgyfa* nyolcszor, a *szilfa* ötször, a *körtvélyfa* négyszer, a *nyár*, a *haraszt*,⁹ a *hársfa* és a *kóris* pedig egy-egy alkalommal tűnik fel ebben a szerepkörben. A 21 előfordulás között nincs egyetlen latin nyelvű sem (DHA. 1: 73–75). A Tihanyi alapítólevél a fanevek szempontjából is párhuzamba állítható a Pécsváradi alapítólevellel. Az 1055. évi oklevél mindössze három fát (bokrot) említ, mindegyiket magyar nyelven. Ezek az adatok (*monarau buku[r]ea, ad brokina rea, ad kurtuel fa*) kivétel nélkül Disznó birtok határleírásában szerepelnek. A 15. században az alapítólevél interpolálása során ezek közül kettőt (*ad rubum* és *ad virgam pisorum*) latinul jegyezték le (DHA. 1: 150, 156; HOFFMANN 2010a: 107). A Tihanyi alapítólevél hiteles és interpolált változata közötti különbség kevés adattal ugyan, de azt mutathatja, hogy a 11. században a faneveket inkább magyar nyelven volt szokás lejegyezni.

A Pécsváradi oklevél magyar nyelvhasználatát a fanevek esetében is indokolhatja talán a 11. század eleji lejegyzésük, illetve ennek a lejegyzésnek a fennmaradása a többszörös átírás ellenére is. Ezt ugyanakkor némileg el is bizonytalanítja az, hogy a hamis alapítólevél keletkezési idejéből több oklevelet is tudunk idézni,¹⁰ amelyekben kevesebb fanév szerepel ugyan, de mindegyik magyarul: 1256: *arbore tulfa [...] arbore gurtanfa [...] arbore jurtanfa [...] arbore tulfa [...] arborem jurtanfa [...] arborem bykfa [...] arbore narfa [...] arboribus tulfa* (ÁÚO. 7: 427–428), 1278: *arborem Tulfa [...] arborem Cherfa [...] arbores Tulfa [...] arborem Tulfa [...] arborem Berecune [...] arborem Haasfa [...] arborem Gurteanfa [...] arbores Bykfa [...] arbores Tulfa [...] arbores Tulfa [...] arbore Bykfa* (ÓmOlv. 102–105).

A Pécsváradi oklevél magyar nyelvű lejegyzései kapcsán fontos az előfordulások státuszát közelebbről is megvizsgáljunk, a magyar nyelvűséget indokolhatja ugyanis a szórványok tulajdonnévi használata is. A Pécsváradi alapítólevelben – a középkori oklevelezési gyakorlattól eltérően – a magyar nyelvi elemek előtt sohasem szerepel sem a latin *arbor* 'fa' minősítés, sem más latin földrajzi köznévi,¹¹ de az esetek nagy részében mégis biztosan

⁸A *Harumtulfa, Harumkurtuel, Nognar, Chorozt* és *Keyris* szórvány státuszát később részletesen tárgyalom.

⁹A *haraszt* fanévi státusza kérdéses (vö. BÁBA 2012: 72).

¹⁰A példákat ezúton is köszönöm SZÖCS TIBORNAK.

¹¹A Pécsváradi alapítólevelre általában is jellemző az, hogy a helynevek előtt is hiányzik a helyfajtaját megmutató (latin) földrajzi köznévi. Az appozíciós szerkezetek hiányáról egy másik, a magyar nevek latin szövegkörnyezetével foglalkozó tanulmányomban szólok részletesen (SZÖKE 2020: 114–116).

faneveknek kell tartanunk az előfordulásokat. Ilyenek például az oklevél *tölgyfa* (*tulfa*, *twlfa*, *Buketulfa* [Büke ? tölgyfa]; *Surctulfa* [Sarok ? tölgyfa]; DHA. 1: 74, 75; KMHsz. 1: 68, 238, 282), a *szilfa* (*Scylfa*, *Scilfa*, *Zilfa*; DHA. 1: 73–74, KMHsz. 1: 264), a *körtvélyfa* (*Kurtuelfa*, *Curtuelfa*; DHA. 1: 74–75, KMHsz. 1: 165) és a *hársfa* (*Hasfa*; DHA. 1: 74, KMHsz. 1: 124) említései.

Az oklevélben van két, fanevet jelzőként tartalmazó adat, amelyeket pedig a földrajzi köznevek hiánya ellenére is összetett helynevekként azonosíthatunk: *Kökény kereke* (*Kuchinkereby* [ç: -kereky], DHA. 1: 73, Gy. 1: 331) és *Kőrís-aszó* (*Kewrus ozov*; DHA. 1: 75).¹²

A bizonytalanabban értékelhető esetek közül a *Harumtulfa* (KMHsz. 1: 124, DHA. 1: 74) és *Harumkurtuel* (DHA. 1: 74, KMHsz. 1: 123) szórványokat inkább köznévi szerepűnek tarthatjuk, amelyek a határleírásokban oly gyakori latin *tres arbores* kifejezés helyett állhatnak (pl. 1256: *tres arbores quercuum*, DF. 78961; vö. 1258>336/354: *tulfa harumykru*, Gy. 2: 541, HA. 2: 62). A *Harumtulfa* köznévi státusza mellett szól továbbá az is, hogy számos olyan helynevet ismerünk, amelyben a *tölgy* szerepel (*Tölgy-völgy*, Gy. 4: 498, 560; HA. 4: 73), de olyat egyet sem, amiben a *tölgyfa* állna (l. a HA. 1–4. mutatóit). A *Harumkurtuel* esetében pedig azt fontos kiemelnünk, hogy a fanévi előfordulások az alapítólevélben *körtvélyfa* formájúak ugyan (DHA. 1: 74–75), de a *körtvély* önmagában is jelölheti a fát. Ha jelző áll előtte, akkor például soha nem szerepel mellette a *fa* (vö. ZELLIGER 2005: 30, HOFFMANN 2010a: 107): 1275: „ad duas arbores piri *Wereskurtuel* uocatas” (OkI Sz. 540).

A *nyár* fanév egy alkalommal bukkan fel az alapítólevél szövegében: a talán Baranya megyei (vö. DHA. 1: 488) Gorombona határában *Nognar* alakban (DHA. 1: 74). A magyar nyelvi elem közszói státusza mellett szólhat, hogy – bár a *nyár* összetett nevek utótagjaként is szerepel: 1295/330/744: vallem *Potoknyar* (Gy. 3: 152, 180; H. 3: 40) – az oklevelekben tucatjával találunk a *Nognar*-nak megfelelő tethető latin nyelvű szerkezeteket: 1255: *magnam populum* (ÁÚO. 11: 411), 1329: *magnam arborem tremule* (H. 2: 61).

Az alapítólevél *Haraszt* és *Kőrís* (*Chorozt*, *Keyris*; DHA. 1: 74) magyar nyelvi elemek pusztai fanévi helynévként való értelmezését alá tudjuk ugyan támasztani helynévi analógiákkal (*Haraszt* erdőnévként: 1257: „in parva silva que dicitur *horost*,” Gy. 1: 375, KMHsz. 1: 122; *Kőrís* erdőnévként: 1252: *nemus Keurus*, Gy. 1: 400), de ennél konkrétan sem fanévi szerepüket, sem helynévi státuszukat nem tudjuk meghatározni. Azt azonban fontos megemlítenünk, hogy mindkét határleírásban, amelyben a *Haraszt* és a *Kőrís* előfordul, szerepelnek fanevek határpontként (DHA. 1: 74), illetve az sem lényegtelen, hogy a pusztai fanévekkel azonos alakú helynevek mind a korai ómagyar kori, mind a mai korpuszban igen kis számban vannak csak jelen (BÁBA 2008: 54).

Összességében tehát mindebből azt látjuk, hogy a fanevet tartalmazó említések egy jelentős része biztosan nem tekinthető helynévnek, vagyis az esetleges tulajdonnévi státusz nem indokolhatja a magyar nyelven való említésüket. A vulgáris nyelvű használat alapján – bár a 13. századból is idéztünk hasonló jelenséget – bizonytalanul ugyan, de talán felvethető, hogy az oklevélnek ez a jellegzetessége a 11. századból való.

3.3. Az oklevelekben tucatjával fordulnak elő földrajzi köznevek, alapvetően háromféle szerepben (SZENTGYÖRGYI 2014: 89; BÁBA 2016: 110, 114): 1. visszautalnak egy korábban

¹² A 21 fanévvvel jelölt határpont közé ezeket az előfordulásokat természetesen nem számítottam bele.

említett helynévre a szóismétlés elkerülése végett (1271: *fluvium Chugouaznos* [...] *eundem fluvium*, H. 8: 143; 1291: *Nogyfyzpataka* [...] *in eodem patak*, Gy. 2: 501), 2. a helynév előtt állva megjelölik a hely fajtáját (1287: *vallem Monuroswelge vocata*, H. 6: 329), 3. helynévtől függetlenül is előfordulhatnak (+1015//1403/PR: *ab austro Aruk*, DHA. 1: 73).

A Pécsváradi oklevél határleírásaiban nagy számban találunk földrajzi közneveket (pl. *árok*: *Aruc*, *Aruk*; *út*: *Wt*, *Vt*; *nagyút*:¹³ *Nogwt*, *Nogut*, *Nogvt*; *völgy*: *Welg*; *szurdok*: *Zurduk*; *tó*: *Tow*; DHA. 1: 73–75).¹⁴ Ezek egy eset kivételével (*villa Neuýg*) helynévtől függetlenül szerepelnek az alapítólevelben, és a középkori oklevélírói gyakorlattal ellentétben – amire a magyar és latin nyelvű alakok együttes megjelenése jellemző (vö. pl. SZENTGYÖRGYI 2014: 89) – kettő kivételével („et hec *silva* ad pasturam bestiarum” és „*villa Neuýg* iuxta *Kana* dimidio miliario in *montibus* sita”, DHA. 1: 75) magyar nyelven vannak lejegyezve.¹⁵ A latin és magyar nyelvű (tulajdonnevet pótló) földrajzi köznevek egy oklevélben belüli váltakozása – jelenlegi tudásunk szerint – a Tihanyi alapítólevél óta jellemzi oklevélírásunkat: 1055: „ad *publicam uiam*”, „*aruk* que ducitur” (SZENTGYÖRGYI 2010c: 25, 27), 1211: „*montem sabulosum*”, „et inde egreditur *Ferteu*” (KOVÁCS 2015: 26), 1293: „ad *vnum fontem*”, „in quoddam *mochar*” (ÁÚO. 10: 111), 1368: „per unum *mezde*”, „unam *magnam viam*” (KárOkl. 1: 307).

A helynévre visszautaló földrajzi köznévi említés hiánya vélhetően nem független attól, hogy a Pécsváradi oklevélben nem a szokásos értelemben vett határleírások szerepelnek, hanem egy-egy birtokot égtájak szerint megadott határpontokkal jelölnek meg: „tricesimasecunda *Hirig* nominatur, que ab oriente terminatur *Sorlogys*, ab austro *Sedfev*, ab occidente *Nogvt* et *Curtuelfa*, a septemtrione *Hudus*” (DHA. 1: 75).¹⁶ Az idézett birtok leírása egy másik oklevélben is fennmaradt, itt más típusú földrajzi köznévi említéssel is találkozunk (vö. SZÖKE 2019a: 94): +1058//1403: „terminorum *Suenye* et *Sarlos* incipit in eadem via et vadit per medium cuiusdam silve versus *Kurthimir* in vallem *Sarlaswodus*, deinde ascendit ad *magnam viam*, per quam itur versus *Danubium*” (DHA. 1: 178). A második oklevélrészlet jól mutatja azt is, hogy a helynevek mellett található számos közszoói értékű helymegjelölést latinul jegyezték le (l. *silva*, *via*). A latin és a vulgáris nyelvű használat mögött meghúzódó okokat nehéz meghatározni, de egy-egy uralkodó jelenséget mintegy szabályként is értékelhetünk. Legutóbb SZENTGYÖRGYI RUDOLF fogalmazta meg például, hogy „az utak köznévi említése [...] jellemzőbben latinul történik” (2014: 89, vö. HOFFMANN 2007: 34–35). A Pécsváradi oklevélben nyugati határpontként említett *Nogvt* a második szövegrészletben – amennyiben közszoói szerkezettel van dolgunk, a szokásokhoz jobban alkalmazkodva – latinul (*magnam viam*) szerepel.

A helyet jelölő szórványok e szócsoportból kikerülő elemei közszoói és tulajdonnévi értékben is szerepelhetnek a határleírásokban, de a „földrajzi köznévi alakú adatok e tekintetben

¹³ A *nagyút* földrajzi köznévi szerepéhez l. HOFFMANN (2007: 35).

¹⁴ Csak a földrajzi köznévvvel megegyező alakot mutató megjelölésekre figyeltem, nem voltam tekintettel például a *Három-halom* (*Harumholm*, DHA. 1: 74) szórványra.

¹⁵ A GYÖRFFY GYÖRGY által interpoláltak jelölt részt ezúttal nem elemeztem: „et communem dimittimus cum meis successoribus, tam terris, quam silvis, vineis et piscinis, arundinetis et fenis, excepto nemusculo quodam, quod contiguum est curie Sancti Benedicti, quod sibi soli pertinet” (DHA. 1: 73).

¹⁶ Erre a jelenségre sem a magyar oklevelek, sem a német császári oklevelek (pontosabban Heribert C oklevelei) körében nem találtam további példát.

való megítélése még a fanevek nyelvi státusának a vizsgálatánál is jóval több és összetettebb problémát vet fel” (HOFFMANN 2004: 52–53, vö. SZENTGYÖRGYI 2014: 89, BÁBA 2016: 115). Van azonban néhány támpont, amely segítheti az adatok besorolását (HOFFMANN 2004: 52–57, BÁBA 2016: 115–116). A Pécsváradi oklevél kapcsán ugyanakkor nem annak a megállapítása a legfontosabb feladatunk, hogy például az *árok* számtalan előfordulása között van-e tulajdonnévi használatú – ezt egyébként a szórványok szegényes szöveggörnyezete¹⁷ (*ab occidente Welg, a meridie Zurdok, ab oriente terminatur Aruk* stb., DHA. 1: 74), illetve a későbbi említések hiánya még az átlagosnál is nehezebbé teszi –, hanem sokkal inkább annak van itt jelentősége, hogy ezeknek az elemeknek szinte csak vulgáris nyelven való szereplése az alapítólevélben nem lehet független a fanevek és a *Duna* folyó említésétől, és esetleg a 11. századi oklevél megoldásának tarthatjuk.

3.4. Az eddig vizsgált szórványoknak nincs közvetlen nyelvtörténeti forrásértékük, mert például a lejegyzési formájukat nem köthetjük további vizsgálatok nélkül a 11. század elejéhez akkor sem, ha elfogadjuk azt, hogy ezek az elemek – főként a magyar nyelvűségük miatt – ebben az időben kerülhettek bele az oklevél szövegébe.¹⁸ Vizsgálatuk ugyanakkor azzal – a későbbi elemzéseket is alapjaiban meghatározó – fontos tanulsággal járt, hogy a *Duna*, a fanevek és a földrajzi köznevek vulgáris nyelven való lejegyzésében esetleg a 11. század eleji oklevélnek a nyoma őrződhetett meg (vö. SZŐKE 2019a, 2019b). A 11. század eleje után a fanevek és a földrajzi köznevek nem kizárólag latin nyelven szerepelnek az oklevelekben, a magyar nyelvű adatok között is lehetnek tehát esetleg olyanok, amelyeket később szűrtak be az oklevél szövegébe, hiszen magyar nyelvű említésük a latin mellett ekkor is jellemző volt.

4. A Pécsváradi alapítólevél öt latin névalakja¹⁹ – a magyar nevek latin szóvéggé váló azonosításának a kivételével – a latinizálás korábban bemutatott típusainak mindegyikére mutat egy-egy példát.

4.1. A földadományokat leíró részben mindössze két latin alakot találunk. Ezek közül az egyik a *Scena abbatis* (DHA. 1: 74). A latinos szórendet mutató, részben lefordított birtokos jelzős szerkezet mögött *Apát-széna* vagy *Apát szénája* magyar helynevet sejt-hetünk. A Baranya megyei (vö. KMHsz. 1: 34, DHA. 1: 493) Kövesdi határpontjainak leírásakor tűnik fel a név az oklevélben: „vicesimanona *Kuesty*, que ab oriente terminatur *Scena abbatis*, a septemtrione *Tow*, ab oriente *Verum* et *Voduez* et *Agifei* usque ad *Nogut*” (DHA. 1: 74). Azonosítását nehezíti, hogy Kövesdi település lokalizálása is bizonytalan (a Gy. 1.-ben például nem is szerepel a Baranya megyei települések között). A Pécsváradi alapítólevélben Várkony (a mai Zengővárkony) után szerepel az oklevélben, ezért talán

¹⁷ Ha a földrajzi köznévi előtt például a *quidam* (*quaedam, quoddam*) jelző szerepel, az közzsói szerepre utal (HOFFMANN 2004: 56, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 88).

¹⁸ A Pécsváradi oklevél elemzése az oklevélátírási szokásokra vonatkozólag is hasznos információkkal szolgálhat, úgy tűnik ugyanis, hogy egy ilyen eljárás során a nevek szöveggörnyezetének megváltoztatása kevésbé volt jellemző, például hogy az átírások korában már igen elterjedt, latin földrajzi köznévi + magyar név szerkezetű említések mintájára a nevek elé illesszenek egy latin fajtajelölőt, vagy a korábban magyarul említett szavakat latinra fordítsák.

¹⁹ Esztergom neve kétszer fordul elő: *Strigoniensis* és *Strigoniensi* alakban (DHA. 1: 76).

azon a környéken kereshető. Feltételezhető, hogy a *Scena abbatis* megjelölés határpontként állva 'az apát kaszálója, rétje' szemantikai tartalmú lehet. A *széna* 'rét, kaszáló' jelentése metonimikus jelentésátvitellel alakulhatott ki. Ezt a jelentést nem tüntetik ugyan fel etimológiai szótáraink (TESz., EWUng.), de számos olyan helynévi előfordulást ismerünk, ahol a latin *fenetum* 'kaszáló' vagy *pratium* 'rét' (FINÁLY 1884: 1569, BARTAL 1901: 266) jelöli a helyfaját: 1393: „*fenetum Waralyazena dictum*” (Oklsz. *széna* a.). Ez a változás a növénynevek köréből igen gazdagon adatható (vö. például *szőlő* 'növény' > 'a hely, ahol a növény terem', FKnt. 302). A *Scena abbatis* névvel azonos szerkezetű nevet a Tihanyi alapítóleveléből is ismerünk: 1055: „*petre zenaia*” (DHA. 1: 150, HOFFMANN 2010a: 148), illetve Erdélyben a *szénafű* ma is használatos 'kaszáló, rét' jelentésben (FKnt. 295).

Személynevek és személyekre utaló közzsók gyakran vesznek részt helynevek létrehozásában. Az ilyen névadás mozgatórugója a személy tulajdonában lévő birtok megnevezésén túl lehet a személy lakóhelyének megjelölésére irányuló szándék, illetve azok a helyek is viselhetik személyek neveit, amelyeken valamilyen jelentős dolog történt velük (HOFFMANN 1993: 107–108). A *Scena abbatis* esetében a birtoklás tényét rögzíti az, hogy a névben megjelenik az *apát* 'kolostor élén álló szerzetes főpap' (TESz. *apát* a.) méltóságnév (vö. TÓTH 2001: 148).²⁰ A méltóságnév a korban személynévként is ismert volt (vö. pl. 1221, 1240: *Apat*, 1246/1293: *Apath*; ÁSznt. 71), de KÁZMÉR MIKLÓS szerint a helynevekben inkább a méltóságnév előfordulását kell gyanítanunk, az *apát* főnév ugyanis csak kivételes esetekben vált személynévvé (1970: 110). A Tihanyi alapítólevelben és a Garamszentbenedeki oklevélben sem szerepel olyan név, amely az *apát* főnévből alakult volna, de a későbbiekben a nevek megváltoztatása révén (vö. TÓTH 2008: 28, 30) ez a névadási szokás mindkét apátság birtokainak esetében tetten érhető: *Disznó* > *Apáti*; *Knyezsic* > *Apáti* (HOFFMANN 2010a: 98, SZÓKE 2013).

A Pécsváradi alapítólevél névformájának keletkezését illetően – további adatok hiányában – többféle lehetőség is felmerülhet. Ezek közül az tűnik a legkevésbé valószínűnek, hogy ez a név már az alapítás óta szerepelhetett az oklevélben. Ez azt feltételeznék ugyanis, hogy az alapításkor elnevezett terület nevében azonnal jelezték az apátsági birtoklást, vagy a már meglévő nevet az alapítólevél kiállításakor a megváltozott körülmények motiválta új névre cserélték. Ez már csak azért is valószínűtlennek tűnik, mert egy kaszálóról és nem egy birtokról van szó. A névforma sokkal inkább az oklevél bizonytalan státuszával magyarázható: a helynév a hamisítás vagy az átírások során kerülhetett bele a szövegbe.

4.2. A birtokadományozó részben szereplő másik latin név a *Sirmia* településnév. Ez a Bodrog megyei Ilsán település határleírásában szerepel: „*quinta Ylsan nominatur, que ab oriente terminatur Kynesa, ab austro Sirmia, ab occidente Totis, a septentrione Fornogis*” (DHA. 1: 73). Szerémség és Szerémség jelölésére az ókori latin *Sirmium* nevet használták, és a Pécsváradi alapítólevél azt mutatja, hogy az elszármazott lakosság Bodrog vármegyeyi

²⁰ Köszönöm SZÓCS TIBORNak, hogy felhívta a figyelmemet Dávid dux eredeti oklevelének (1090 k.) egy részletére, amely megmutatja, hogy már a 11. század óta úgy tekintettek egy egyháznak tett adományra, hogy az az intézmény tulajdona, amellyel az apát (nem egyszer személyesen is) él: „In Danubio [...] quod [cape]retur in ansis, Sancti Aniani abbas haberet, et in elevatione ansarum ipse ad suscipiendos pisces aforet vel suos minister” (DHA. 1: 265). Magyarul: „A Dunán [...] amit a varsákban fognak, Szent Ányos apátjái legyen, és a varsák kiemelésekor ő maga legyen jelen a halak átvételénél, vagy a szolgája” (DRESKA 1997: 118).

településének megnevezéseként is használatos volt ez a név (Gy. 1: 720, FNESz. Szerémség a., PÓCZOS 2001: 113, KMHsz. 1: 262, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 54).

4.3. A településnevek egy jelentős részének latinus formáit a hangalak és a morfológiai szerkezet módosításával hozták létre a hazai oklevelezésben. Az érseki székhely és a Fejér megyei Kalocsa nevének (*Strigoniensis* archiepiscopi, *Strigoniensi* archiepiscopo, *Colocensis* archiepiscopi; DHA. 1: 76, 80) az alapítólevélben ilyen formában való megjelenése tökéletesen illeszkedik ehhez a szokáshoz (Gy. 2: 237–245, 427–430; HOFFMANN 2004: 24–25; SZŐKE 2008: 271).

4.4. A Pécsváradi alapítólevél az apátság helyét egy hegyhez képest jelöli ki. Ennek a hegynek a neve latinul szerepel az oklevélben: „monasterium Sancte Dei Genitricis Marie et Sancti Benedicti ad radicem *Montis Ferrei* diligenter construximus” (DHA. 1: 72). Az apátság a ma *Zengő*-nek nevezett hegy lábánál létesült, de a Mecsek legmagasabb pontjának a korabeli magyar névmegfelelője nem maradt fenn a forrásokban. Pécsvárad mellett fekszik azonban a *Vasas* nevű település (Gy. 1: 403), az ugyancsak szomszédos Hosszúhetény határából pedig egy *Vasas-tető* határnevet ismerünk (BMFN. 1: 588). Ezek alapján az alapítólevél latin alakját talán *Vas(as)-hegy*-nek rekonstruálhatjuk (PESTY 1888: 408, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018).²¹

A 11. század után a *Mons Ferreus* önmagában nem fordul elő az apátság megnevezéseként. A leghitelesebbnek tűnő forrás ebből az évszázadból István király 11. század végén keletkezett nagyobbik legendája: „Aescricus abbas cum suis honorifice susceptus, ad radicem *Montis Ferrei* cenobium sub titulo sancti patris Benedicti construxit” (SRH. 2: 382–383). A hamisítás korában (a 13. század első felében) már a *Várad* névvel nevezték meg a települést, az apátságot pedig gyakran a két név együtt jelölte: 1224/399: „mon-i Subradice *Montis Ferrei Waradiensis*” (Gy. 1: 363). A településnévnek a maival megegyező alakja – igaz, ekkor még a *Várad*-dal váltakozva – a 14. századtól adatolható, és ekkortól sokszor már az apátok, illetve az apátság is pécsváradiként vannak megnevezve: 1323/1403/Pp.: „conventus monasterii de *Pechwaradino*” és „abbas de *Pechwaradino*”, Vat. I/4: 573 (mindehhez vö. KARÁCSONYI 1891: 92, Gy. 1: 362–364, KŐFALVI 2000, GÁLLOS 2001: 107–108). Ezek az adatok a Szent István alapítólevelét átíró oklevélből valók, ami azt mutatja, hogy az átírt alapítólevélben az átíró oklevél újabb formái (*Várad*, *Pécsvárad*) ellenére maradt meg a régebbi (véltetően 11. századi) változat (az átírt és az átíró oklevelek különböző névformáihoz l. KENYHERCZ 2016). A *Mons Ferreus* nevet ezek alapján az alapítólevél legkorábbi kronológiai rétegéhez sorolhatnánk (vö. HECKENAST 1966: 157, GÁLLOS 2001: 107), a névalak azonban egy évjelzés nélküli oklevélben is felbukkan (*Ferreus Monte*, PRT. 1: 698). Az oklevélben szereplő Ubald szenttamási prépost alapján ez az irat a 13. század elejére (1230 k.) datálható (PRT. 1: 698, 700; vö. Gy. 1: 363, KŐFALVI 2000: 289). Mindebből az következik, hogy a hamis oklevél keletkezésekor, a 13. század elején (valószínűleg nem nagy számban) még használták a Pécsváradi alapítólevélben lévő alakot (vö. KŐFALVI 2000: 288), az alapítólevélbeli latin név kronológiai minősítése tehát inkább bizonytalannak tűnik.

²¹ A *Zselic* névvel való kapcsolatára ezúttal nem térek ki (ehhez l. Gy. 1: 247, HECKENAST 1966: 156–157, GÁLLOS 1975: 22, KISS L. 1988: 134, FNESz. 1: 815, PESTI 2014: 15–24).

5. A latinul szereplő neveknek az alapítólevél összes megjelöléséhez mérten csekély száma és a latin helyett vulgáris nyelvű elemeknek a használata (a *Duna* név, a fanevek és a földrajzi köznevek) kapcsán felvettem, hogy ezek talán egy 11. századi (Szent István-kori) oklevél lenyomataként értelmezhetők. A jelenlegi elemzés újabb adalékokat nyújt tehát ahhoz (vö. SZÓKE 2019a, 2019b, 2020), hogy a bizonytalan kronológiai státuszú Pécsváradi oklevélben a 11. századi oklevél jellegzetességei sokkal nagyobb mértékben őrződtek meg az oklevél fennmaradt 15. századi változatában, mint azt korábban gondolták.

Ez az oklevél amellet, hogy a 11. századi nyelvi adatainkat gazdagítja, az oklevelezési gyakorlat kezdeteinek a jobb megismeréséhez is jelentős mértékben hozzájárul. A Pécsváradi oklevélből ehhez a kezdeti időszakhoz kötött elemek kronológiai értékélését Szent István király többi oklevelének ismeretében hasznos lehet újra megvizsgálni. Ebbe a vizsgálatba a valóban István korában keletkezett, de későbbi változatban fennmaradt okleveleken túl a hamis, de vélhetően 11. századi előzményre visszavezethető oklevelek is bekapcsolhatók. Ezek azok az oklevelek ugyanis, amelyek alapján a magyarországi oklevél-kiállítás kezdeteire jellemző eljárásokat feltárhatjuk. Fontos lenne tisztázni, hogy valóban az oklevélkiállítási normák korabeli kialakulatlanóságáról beszélhetünk-e, vagy éppenséggel a későbbiektől eltérő normákhoz igazodtak az oklevelek kiállításában részt vevő személyek. Ez a vizsgálat azonban nemcsak a 11. század eleji eredeti oklevelek hiánya miatt, hanem azért is nehézségekbe ütközhet, mert ösztönös megoldásokkal még a normák megszilárdulásának a korában is bőséggel számolhatunk (BENKŐ 1996: 237, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 95–96).

Hivatkozott irodalom

- AO. = *Anjoukori okmánytár / Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis* 1–7. Magyar történelmi emlékek. 1. oszt., Okmánytárak / Monumenta Hungariae historica. Diplomataria. [1–6.] Szerk. NAGY IMRE. MTA, Budapest, 1878–1891. [7.] Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1920.
- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár / Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* 1–12. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. [1–9.] Pest, [10–12.] Budapest, 1860–1874.
- BÁBA BARBARA 2008. A fanevet tartalmazó helynevek morfológiai szempontú vizsgálata. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 53–59.
- BÁBA BARBARA 2012. Fanevek helynévformáns szerepe a korai ómagyar korban. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 69–75.
- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BALÁZS JÁNOS 1980. *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*. Magvető Kiadó, Budapest.
- BALÁZS JÁNOS 1989. A latin a Duna-tájon. In: BALÁZS JÁNOS szerk., *Nyelvünk a Duna-tájon*. Tankönyvkiadó, Budapest. 95–140.

- BARTAL ANTAL 1901. *A magyarországi latinság szótára / Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*. Franklin Társulat, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1995. Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? *Magyar Nyelv* 91: 402–411.
- BENKŐ LORÁND 1996. Anonymus élő nyelvi forrásai. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *A honfoglaláskor írott forrásai*. Balassi Kiadó, Budapest. 221–247.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnék a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 2. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei* 1–2. Szerk. PESTI JÁNOS. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982.
- CSÖRE PÁL 1972. Az erdei fák szerepe a régi határleírásokban és ennek erdtörténeti jelentősége. *Erdészettörténeti Közlemények* 5–7: 17–26.
- DF. = *Diplomatikai Fényképgyűjtemény*. <http://mol.arcanum.hu>
- DHA. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196*. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- DRESKA GÁBOR 1997. Dávid herceg nagybátyjának, I. Lászlónak, Magyarország királyának engedélyével földeket, halászhelyeket és szolgákat adományoz Szent Ányos tihanyi monostorának. In: GYÖRFFY GYÖRGY főszerk., *Árpád-kori oklevelek. 1001–1196*. Balassi Kiadó, Budapest.
- ECKHART FERENC 1910. A pápai és császári kancelláriai gyakorlat hatása Árpád-kori királyi okleveleink szövegezésében. *Századok* 44: 713–724.
- ÉRSZEGI GÉZA 2000. *Szent István király Pécsvárad alapítólevele*. Galenus Lapkiadó Kft., Budapest.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995. + *Register*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1885. *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- FINÁLY HENRIK 1884. *A latin nyelv szótára: a kútfőkől a legjobb és legújabb szótárhoz*. Franklin Társulat, Budapest.
- FKnT. = BÁBA BARBARA – NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 32. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- GÁLLOS FERENC 1975. *Tanulmányok Pécsvárad középkori történetéhez*. S. a. r. GÁLLOS ORSOLYA. Dunántúli Dolgozatok 8. Janus Pannonius Múzeum, Pécs.
- GÁLLOS FERENC – GÁLLOS ORSOLYA 2001. Pécsvárad bencés apátsága és települése a középkorban. In: FÜZESI MIKLÓS szerk., *Pécsvárad*. Pécsvárad város önkormányzata, Pécsvárad. 103–197.
- GOUTH KÁLMÁN 1936. *Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1969. A magyar egyházszerkezet kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei* 18: 199–225.

- GYÖRFFY GYÖRGY 1970. A helynevek és a történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 196–200.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1997. *Árpád-kori oklevelek. 1001–1196.* Balassi Kiadó, Budapest.
- H. = *Hazai okmánytár / Codex diplomaticus patrius* 1–8. Kiadják: [1–5.] NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHÉLY DEZSŐ. Sauervein, Győr, 1865–1873. [6–8.] IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ. Franklin, Budapest, 1876–1891.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* 1–4. A Magyar Névarchívum Kiadványai 1, 3, 25, 43. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék / Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997–2017.
- HECKENAST GUSZTÁV 1966. A kora-Árpád-kori magyar vaskohászat. *Történelmi Szemle* 9: 135–171.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2006. Szöveg és szórvány kapcsolata a Tihanyi apátság alapítólevelében. In: GALGÓCZI LÁSZLÓ – VASS LÁSZLÓ szerk., *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára.* Juhász Gyula Főiskola, Szeged. 142–147.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései).* Akadémiai doktori értekezés, MTA, Budapest. <http://real-d.mtak.hu/37> (2020. 10. 10.)
- HOFFMANN ISTVÁN 2010a. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010b. Dél-dunántúli helynevek a pécsi püspökség alapítólevelében. In: NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára.* Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 77–82.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1891. *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KárOkl. = *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára / Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly* 1–5. Sajtó alá rendezi GÉRESI KÁLMÁN. Budapest, 1882–1897.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század.* Nyelvészeti tanulmányok 13. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KENYHERCZ RÓBERT 2016. A középkori oklevelek átírási gyakorlatának nyelvtörténeti vonatkozásai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 7–44.
- KISDI KLÁRA 1999. Szent István király nagyobbik legendája. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapítás korának írott forrásai.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 269–298.
- KISS GERGELY 2001. Jogbiztosítás a pécsváradi bencés monostorban a 12–13. században. Adalékok a magyarországi exemptio történetéhez. In: FONT MÁRTA – VARGHA DEZSŐ szerk., *Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére. A Petrovich Ede Emlékkonferencia (Pécs, 1998. szeptember 21).* Pécs Története Alapítvány, Pécs. 87–99.

- KISS LAJOS 1988. Magyarország földrajzi és társadalmi arculata az Árpád-korban. *Magyar Nyelv* 84: 129–155.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1–. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névarchívum Kiadványai. 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005–.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 34. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KÓFALVI TAMÁS 2000. Pécsvárad nevééről, különös tekintettel a konvent hiteleshelyi gyakorlatára. In: PITI FERENC – SZABADOS GYÖRGY szerk., „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 287–306.
- KRISTÓ GYULA 1999. *A tizenegyedik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- KRISTÓ GYULA 2000. Szent István pécsvárad okleveléről. In: PITI FERENC – SZABADOS GYÖRGY szerk., „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 307–321.
- OKISZ. = *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz / Lexicon vocabulorum Hungaricorum*. In *diplomatibus aliisque scriptis quae reperiri possunt vetusto*. Gyűjt. SZAMOTA ISTVÁN. Szótárrá szerk. ZOLNAI GYULA. Hornyánszky, Budapest, 1902–1906.
- ÓMolv. = *Ó-magyar olvasókönyv*. Szerk. JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ. Danubia, Pécs, 1929.
- PESTI JÁNOS 2014. *Hosszúhetény nyelvi kincseiről*. Névtani és dialektológiai tanulmányok. Hosszúhetényi Honismereti Füzetek 7. Nemes János Művelődési Központ, Hosszúhetény.
- PESTY FRIGYES 1888. *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* 1. MTA Történelmi Bizottsága, Budapest.
- PÓCZOS RITA 2011. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- PÓCZOS RITA 2015. A Pécsi püspökség alapítólevelének helynévi szórványai: *Lupa, Kapos. Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 69–83.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2006. *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- SRH. = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadiane gestarum* 1–2. *Edendo operi praefuit* EMERICUS SZENTPÉTERY. Academie Litter. Typ. Universitatis, Budapest, 1937–1938.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2008. A Tihanyi alapítólevél kangrez szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 29–52.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2009. Terminológiai széljegyzet a Tihanyi alapítólevél kétnyelvű helymeghatározásaihoz. *Magyar Nyelv* 105: 62–68.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010a. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 33–45.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010b. A nyelvi kölcsönhatás nyomai korai ómagyar okleveleinkben. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 71–86.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010c. A Tihanyi alapítólevél szövege. In: HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 21–41.

- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A Tihanyi apátság alapítólevele I. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SZENTPÉTERY IMRE 1918. *Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 1–3. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 2: 133–202.
- SZERÉMI [ODESCALCHI ARTHUR] 1883. Az erdei fák régi magyar nevei. Második közlemény. *Erdészeti Lapok* 22: 133–144.
- SZOVÁK KORNÉL 2001. Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma. 35–47.
- SZÓKE MELINDA 2008. Régi helyneveink latinizálása. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 267–271.
- SZÓKE MELINDA 2013. Az *apát* lexéma megjelenése a garamszentbenedeki apátság birtokainak nevében. *Névtani Értesítő* 35: 109–122.
- SZÓKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZÓKE MELINDA 2019a. Szent István Pécsváradi oklevelének *Sorlogys* helynevééről és körülötte lehetett. *Névtani Értesítő* 41: 91–106. <https://doi.org/10.29178/nevtert.2019.5>
- SZÓKE MELINDA 2019b. A Pécsváradi oklevél *Scedluc* helynevééről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15: 107–120. <https://doi.org/10.35528/helynevtort/15/05>
- SZÓKE MELINDA 2020. A Pécsváradi oklevél helyneveinek szövegkörnyezete. *Magyar Nyelvjárások* 58: 109–120. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2020/05>
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. + *Mutató*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- THOROCZKAY GÁBOR 2009. Szent István okleveleiről. *Századok* 143: 1385–1412.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományja*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- Vat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom. 1–6. Szent István Társulat, Budapest, 1885–1891.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2005. *A Tihanyi Alapítólevél*. Bencés Kiadó, Pannonhalma.

SZÓKE MELINDA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2726-4973>Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

MELINDA SZŐKE, The Latinization and its absence in the foundation charter of Pécsvárad Abbey

The founding charter of Pécsvárad Abbey (+1015/+1158 [about 1220]/1323/1403/PR.) is a document that has only survived in a 15th-century copy of a 13th-century forgery. Thus, an analysis of toponym history and linguistic history must deal with several chronological planes when studying the document. The first section of this study examines Hungarian words (*Duna* ‘Danube’; the names of trees: e.g. *tulfa* ‘oak’, *scylfa* ‘elm’; geographic common nouns: e.g. *aruc* ‘ditch’, *nogwt* ‘main road’) that are used only in Latin in other documents or are characterised by mixed usages of Latin and Hungarian terms. These indicate a lack of Latinisation. The second section details the characteristics of five Latin name forms used in the document (*Scena abbatis*, *Sirmia*, *Strigoniensis*, *Colocensis*, *Montis Ferrei*), emphasising their chronological order. The small number of Latin names among all designations in the charter and the use of vulgar elements instead of Latin is presented as an imprint of 11th-century charter writing (from the time of Saint Stephen). Thus, the charter can provide significant insight into the beginnings of charter writing in Hungary.

A személynevek Anonymus Gesta Hungarorumának angol és román fordításaiban*

1. Bevezetés. Anonymus Gesta Hungarorumának számos fordítása létezik: a magyar fordítások mellett (LETHENYEI 1790; MÁNDY 1799; SZABÓ 1860; FEJÉRPATAKY 1900; PAIS 1926, M.; VESZPRÉMY 1999) olvashatjuk a gesztát francia (POTOCKI–SCHWAJCZER 1796/é. n.), román (R1., R2., R3.), cseh (PRAŽAK 1988), német (SILAGI Hrsg. 1991), szlovák (MÚCSKA 2001), lengyel (GRZESIK szerk. 2006), orosz (ЮПАЦОВ 2007–2013)¹, katalán (FERNÁNDEZ–KOMLÓSI 2008) és angol (A1., A2.) nyelven is. A fordítások nagy száma azzal magyarázható, hogy a mű nemcsak a magyarság korai története számára fontos, hanem Európa története szempontjából is. Véleményem szerint a magyar történészeknek és nyelvtörténészeknek többek között az is feladatuk lehet, hogy nyomon kövessék történelmi forrásaink és nyelvemlékeink hazai, illetve nemzetközi útját egyaránt. Jelen tanulmányban e feladatnak egy kisebb részére vállalkozom, a román és angol fordítások személynévközlési gyakorlatára koncentrálni.

Kutatásom kezdetekor nyilvánvalóvá vált, hogy a fordításoknak nincs egységes módszere a tulajdonnevek közlésére vonatkozóan. Ez magyarázható azzal, hogy a nevek fordítása általánosan is számos kérdést felvet, és tovább árnyalja a problémát az, hogy számolnunk kell a tulajdonnevek történeti meghatározottságával is, illetve azzal, hogy maga Anonymus is valamilyen fordítási művelet eredményeként illesztette be latin nyelvű szövegébe az ómagyar tulajdonneveket. Eddigi munkámban a helynevek fordítási módszereit vizsgáltam (BÁTORI 2019, 2020, megj. a.), ám mivel a műben felsorakoztatott helynevek szoros összefüggésben vannak a személynevekkel, indokolt mindkét névtípusnak a vizsgálata. Jelen tanulmányban a személynevek fordítási módszerei állnak a középpontban, de az egyes jelenségek pontos szemléltetése érdekében olykor helynevekre is utalok. A következőkben a személynevek fordításait meghatározó tényezőket a kontextus különböző szintjeinek (mikro-, mezo- és makroszintnek)² a külön történő bemutatásával igyekszem szisztematikusan áttekinthetővé tenni.

Kutatásom a jellegéből adódóan interdiszciplináris, a hagyományos nyelvtörténetre és a történeti névtanra is támaszkodik. Mivel szövegemlék közléséről van szó, az alkalmazott nyelvtörténeti kutatások sorába is illeszkedik (ezen újnak számító kutatási területéről l. SZENTGYÖRGYI 2020, KUGLER 2020), és mivel névfordításokról van szó, alkalmazott névtani is.

* Készült az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával.

¹ Orosz nyelven egyelőre csak az első 18 fejezet olvasható.

² VERMES ALBERT (2015) a relevanciaelméleti keretet felhasználva ír a különböző kontextuális szintek, a mikro-, mezo- és makrokontextus szerepéről a tulajdonnevek fordításában. Jelen tanulmány nem vonja be a relevanciaelméletet a kutatásba, az egyes szintekhez egyéb szempontokat rendel.

2. A szövegtörzskorpusz. A geszta fordításai közül a három román nyelvű kiadás (R1., R2., R3.) és az angol fordítások (A1., A2.) példáján mutatom be a személynévközlést meghatározó tényezőket. A számos idegen nyelvű fordítás közül az angolokat nemzetközi voltak miatt, a románokat pedig a geszta román történetírásban betöltött szerepe miatt tartom fontosnak (bővebben l. BÁTÓRI 2019: 56–57). A román történelem szakos hallgatók a történelmük forrásaként ezeket a kiadásokat olvassák, így a szövegtörzskorpuszokat ismerve nem meglepő a számos téves gondolat akadémiai szintre történő emelése és a köztudatba való beáramlása sem.

A kiválasztott idegen nyelvű fordítások vizsgálata mellett útmutatóként PAIS DEZSŐ 1975-ös magyar nyelvű fordítását használom (M.). Az e kötetben található faksimile is a könnyebb tájékozódást szolgálja; ennek adatait An. rövidítéssel jelölöm. Az eredeti szövegben szereplő személyneveket JAKUBOVICH és PAIS 1937-es, SRH.-beli átirata alapján gyűjtöttem össze (SRH.); a tanulmányban megjelenő latin nyelvű példák is ezt az átirást követik. Az alábbiakban röviden bemutatom a kiválasztott idegen nyelvű fordításkiadások mellett közölt szövegeket (bevezetők, mellékletek), kiemelve a személynevekkel kapcsolatosan (esetlegesen) megfogalmazott fordítási elveket, módszereket, illetve azon meglátásokat, melyek hatással lehettek a nevek fordítására. A különféle Anonymus-kiadványok hálózatszerű kapcsolatban állnak egymással. A fordítások vizsgálatok e kapcsolatokra is tekintettel kell lenni, hiszen egy-egy névalak közlésmódját meghatározhatják az alapként szolgált átirat(ok) vagy egyéb fordítás(ok).

2.1. Az első román fordítás (R1.). Anonymus szövegének első román nyelvű fordítása MIHAIL BÉSAN (1838–1908) közjegyző érdeme. Ő (a későbbi román fordítókkal ellentétben) biztosan rendelkezett magyar nyelvismerettel, hiszen tanulmányait Nagyváradon, később pedig Budapesten végezte (vö. ROKOLYA 2016: 22). Fordítása a Szébenben kiadott Transilvania folyóirat három egymást követő számában jelent meg. A bevezető szöveget feltehetően a folyóirat valamely szerkesztője írhatta, mivel BÉSANRÓL E/3-ban beszél, így nem meglepő, hogy a szórványokkal, illetve tulajdonnevekkel kapcsolatos fordítási kérdések nem merülnek fel. A szerző kiemeli a műnek a román történetírásban betöltött fontosságát, ennek nyomán olyan dokumentumként tekint a gesztára, mely bizonyíték a román nép korábbi jelenlétére a Kárpát-medencében.

BÉSAN közöl ugyan megjegyzéseket az egyes ómagyar tulajdonnevek kiegészítéseként, de jellemzően csak a gesztában szereplő elírásokra hívja fel a figyelmet, akárcsak a fordítás alapjául szolgáló átirat (FEJÉRPATAKY 1892). A későbbi fordításokra jellemző névazonosító igény itt nem jelenik meg. A szövegben megmaradnak a gesztában szereplő névalakok, helynevek esetében néhol a korabeli (1899-es) magyar megfelelőket is olvashatjuk, ha pedig van, akkor a román megfelelőket; a személynevek ilyenén történő azonosítására természetesen kevésbé nyílik lehetőség, esetükben az átvitel módszerét használja (a különböző fordítói eljárások általam használt kategóriáira és megnevezésükre l. VERMES 2005, SLÍZ 2019).

2.2. A második román fordítás (R2.). Ez a fordítás már Nagy-Romániában keletkezett: az Izvoarele istoriei românilor [A román történelem forrásai] című kötet első számában jelent meg 1934-ben, Bukarestben GHEORGHE POPA-LISSEANU fordításában. Az előző fordításhoz képest e kötetnek valamivel hosszabb terjedelmű a bevezetője (1934: 7–21), ám fordításelméleti kérdések itt sem merülnek fel, se a szövegre vonatkozóan,

se a tulajdonnevek viszonylatában. A bevezetőt maga a fordító írta, aki fordításának kettős célt határozott meg: elsődleges célja az volt, hogy a román olvasó ismerje meg a történelmi forrásokat, a másik célja pedig választ adni azoknak (ti. a magyaroknak), akik történelmi jogokra hivatkozva olyan területeket követelnek, amelyeket csak egy későbbi időszakban, tehát a románok után birtokoltak (R2. 7). Az R1.-hez képest itt erősebben fogalmazódik meg célként a románok ősiségének a bizonyítása: „mi voltunk a magyarok előtt, nemcsak Daciában, ami nagyon fontos, hanem Pannóniában és a régi Magyarország egész területén” (R2. 8).³ POPA-LISSEANU jelzi, hogy létezik egy előző román nyelvű fordítás is, melynek érdeme, hogy az első, de vannak hibái, és mivel folyóiratban jelent meg, nem szolgálhatta ki a szélesebb közönséget (R2. 8).

A tulajdonnevek közlésére e fordításban jellemző a (nyelvi) változatosság, de leggyakrabban az anonymusi névalakok jelennek meg. A tulajdonnevek bőséges jegyzetapparátussal vannak ellátva, jellemző az egyes nevekhez fűzött etimológiai és azonosító információk közlése. E megjegyzésekben gyakorta jelennek meg a románok ősiségét bizonyító gondolatok, melyeket a harmadik román nyelvű fordítás átvesz, sokszor tovább is magyaráz.

2.3. A harmadik román fordítás (R3.). A legutóbbi román fordítás 1996-ban jelent meg Bukarestben; fordítója a történész PAUL LAZĂR TONCIULESCU. A román fordítások közül itt fogalmazódik meg legerősebben a kontinuitáselmélet bizonyítása: a szerző még amellet is kitartóan érvel, hogy a *P dictus magister* a *Pousa* nevet fedi, a *Pousa* pedig egy trák név Kappadokiából, tehát viselője román volt. Érvelését azzal támogatja meg, hogy a *pousar* 'pihen, megpihen' ige megtalálható a portugálban is, a brazíliai portugálban pedig a főnévi *pouso* 'hely' jelentésben. Másik érve az, hogy Romániában Bihar, Szilágy és Vâlcea megyében több településnév is őrzi ezt a nevet: *Păușa* (R3. 3).

A fordítás mellékletei között szerepel egy lista a nevekről, melynek címe: „Román államalakulatok, román személyek, román toponimák és román helybeliek, akiket a magyarok találtak Pannóniába és Erdélybe való bejövételükkor 896-ban – Anonymus nyomán”⁴ (1996: 40). Ebben a névlistában románként látjuk viszont a gesztában szereplő legtöbb helynevet (*Bolotun/Lacul Balaton, Ferteu, Sepel, Buduuar/Buda, Nougrad, Olpar, Zotmar/Sătmar, Teteuetlen, Gemelsen, Iqfon, Peturgoz, Loponsu, Tekereu* stb.) és személynevet (*Ahtum, Gelou, Menu Morut, Iula, Turda, Velequius* stb.). A szöveget kísérő lábjegyzetekben a fordító igyekszik a legtöbb személyről bebizonyítani, hogy román származású. Erre gyakorta elégséges az, ha a név latinosan szerepel a gesztában: „Salanus egy román vezér latin neve”⁵ (1996: 13); „Velec, Veluc vagy Veluquius, Anonymus megnevezése alapján a név román, lásd még Munții Veluchi Macedóniában. Veluc és Zoloucu együtt küldettek a Menu Morout-hoz, akivel egy nyelvet beszéltek [ti. románt]”⁶ (1996: 18); „Gyla Iulá-ra

³ „Noi am fost, înainte de Unguri, nu numai în Dacia dar, ceea ce este de o extremă importanță, și în Pannonia și peste tot locul în vechia Ungarie.” A továbbiakban a román szövegrészek fordításait – amennyiben külön nem jelzem – saját fordításomban közlöm.

⁴ „Organizații statale românești, personalități române, elemente toponimice române și localnici găsiți de unguri în Pannonia și Transilvani la invadarea acestora la anul 896 – conform Anonymus.”

⁵ „Salanus este numele latin al unui duce român.”

⁶ „Velec, Veluc sau Veluquius, astfel cum îl menționează Anonymus, este nume românesc. V. Munții Veluchi în Macedonia. El a fost trimis împreună cu Zoloucu, fiind din același neam și vorbind o limba care le permitea să se înțeleagă cu Menu Morout.”

vagy Iuliu-ra vonatkozik. Alba Iula [ti. Gyulafehérvár] vezére, ortodox keresztény, román származású, Szent István király édesanyjának, Saroltának [!] a testvére⁷⁷ (1996: 20). A szerző minden olyan nevet, melyet Anonymus latin képzővel vagy raggal látott el, románnak tekint, mindezeket túl számos magyar nevet (ezáltal helységet, települést, várat) is valódi érvelés nélkül román eredetűnek minősít.

2.4. Az első angol fordítás (A1). Az első angol nyelvű gesztafordítást MARTYN RADY készítette 2009-ben. A fordításhoz csatolt bevezetőben a gesztát MACARTNEY (1953: 59) nyomán „a leghíresebb, a leghomályosabb, a legbosszantóbb és a legmegtévesztőbb”⁷⁸ korai magyar szöveggént határozza meg. A fordítások bevezetőjében nyelvemlékünknek egyfajta bemutatását olvashatjuk. Ezekre nem térek ki részletesen minden esetben, érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy a fordító szokatlan szempontból közelíti meg a témát. RADY említést tesz arról a „politikai poggyásról” („political baggage”), amely a geszta utóéletét jellemzi. Ezzel összefüggésben szól arról a véleményről, miszerint az anonymusi mű a trianoni békeszerződés során is meghatározó volt a Romániához csatolandó területek megállapításában. Hivatkozik továbbá egy, a román állam által fizetett, a *The Times*-ben 1987-ben megjelent cikkre, mely a románok feltételezett Kárpát-medencei kontinuitását a geszta vlachokat említő részeivel támasztja alá. Erre vonatkozóan RADY nem foglal állást, de hozzáfűzi, hogy a modern tudományosság az EU létrejötté, illetve a schengeni egyezmény óta nem tekint politikai célzattal a műre. Ironikus módon jegyzi meg továbbá, hogy „csak a dinoszauruszokat érdekli, hogy hol ki volt az első”, de „távoli akadémiai sarkokban a jura korszak még mindig nem teljesen ért véget”⁷⁹ (A1. 680).

A gesztát helynévregényként határozza meg: szól P mester munkamódszeréről, mely szerint helyneveket felhasználva alkotta meg a személyek és a cselekmények nagy részét; ugyanakkor jelzi, hogy bizonyos, a gesztában leírt események valóságosak. Ezután ír a magyar *-nec* ragról, ezzel bizonyítva Anonymus magyar nyelvismeretét; jelzi továbbá, hogy a török nyelvet is ismerhette (A1. 683). Biztosan csak annyit állít, hogy a neve kezdőbetűje P, barátja, N viszont szerinte valószínűleg irodalmi fikció.

A hely- és személynevek közlésére vonatkozóan nem törekszik az egyes nevek modernizálására, véleménye szerint ugyanis a modernizálás akár félreértésekre is okot adhat. Azokat a tulajdonneveket viszont, melyek transzparenssek és latinul szerepelnek a gesztában, angol fordításban (ti. jelentésbeli fordítással), a szükséges történelmi és nyelvészeti információkat pedig lábjegyzetben közli (A1. 684–685).

2.5. A második angol fordítás (A2). A *Gesta Hungarorum* második angol változata 2010-ben jelent meg MARTYN RADY és VESZPRÉMY LÁSZLÓ fordításában. A román fordításokkal ellentétben, melyek kizárólag történelmi szöveggént tekintenek a műre, e kiadás fordítói – hasonlóan az A1.-hez – a gesztát nem csupán történelmi, de irodalmi műként is meghatározzák (A2. xxvii). A bevezetőben kitérnek a fordítási problémákra is; ilyen például a társadalmi helyzetre utaló korabeli megnevezések fordítása: *dux*, *nobilis*, *jobagio*.

⁷⁷ „Gyla se refera la Iula/Iuliu, ducele de Alba Iula, creștin ortodox, român de origine, frate al mamei lui Stefan cel Sfânt, numita Sarolta.”

⁷⁸ „the most famous, the most obscure, the most exasperating and the most misleading”

⁷⁹ „only the dinosaur care about who was where the first”; „in remote academic corners the Jurassic Age is still not quite over”

A szerzőpáros szerint (is) a nevek fordítása a legkérdésebb, hiszen kevés itt felbukkanó személynév ismert más forrásokból, a legtöbbjük ugyanis Anonymus találmánya. A fordítók a nevek rekonstrukcióit használták (bevallásuk szerint megfontolásaikat az Anonymus neveivel kapcsolatos nyelvészeti szakirodalomra építve), melléjük útmutatóul a párhuzamos latin szöveg áttekintését is ajánlják. A földrajzi nevekre részletesebben kitérnek: esetükben az angol megfelelővel vagy ennek hiányában az elhelyezkedésüknek megfelelő mai államnyelvi (magyar, román, szlovák, szerb stb.) helynévvel történő behelyettesítést választották. Véleményük szerint e megoldás ugyan anakronisztikusnak tűnhet, mégis ez segíthet leginkább az olvasónak a tértéren történő tájékozódásban (A2. xxv–xxxviii); megoldásuk tehát merőben eltér az A1. megfontolásától.

3. Az adatbázis. Az előző részben bemutatott kiadványok (SRH., M., R1., R2., R3., A1., A2.) felhasználásával készült az a kutatásom alapjául szolgáló adatbázis, mely a geszta hely- és személyneveit, illetve közsői szórványait tartalmazza. Az anonymusi szövegből összesen 1490 adatot gyűjtöttem; ebből 845 személynévi előfordulás. Összesen tehát jelenleg 7 x 845 személynévi adattal dolgozom, ez előnye és hátránya is kutatásomnak. Előnye, hogy a személynevek fordítása kapcsán felmerülő problémák egy színes palettáját láttatja, a szöveg történeti volta ezt tovább is árnyalja; ugyanakkor hátránya, hogy e nagy adathalmaz nehezen kezelhető. Jelen tanulmányban ezért nem is törekszem az adatok külön történő bemutatására, helyette a fordítás során általában megjelenő problémákat igyekszem anonymusi példákkal szemléltetni.

Minden adatnak minden egyes előfordulását felvettem. Ez főképpen azért indokolt, mert egy-egy személynév, melynek ugyanaz a denotátuma, több változatban is megjelenhet (ennek okait részletesen l. a **4.2.1.** pontban). Ennek a következményeként fordításaik is különbözhetnek (l. pl. az 1. táblázatot), tehát veszteséggel járna, ha nem lennének tekintettel minden előfordulásukra.

1. táblázat: Egyazon denotátumot jelölő nevek különböző változatai és fordításaik

Fej.	SRH.	M.	R1.	R2.	R3.	A1.	A2.
14.	<i>Arpadium</i>	<i>Árpád</i>	<i>Arpad</i>	<i>Arpadiu</i>	<i>Arpad</i>	<i>Árpád</i>	<i>Árpád</i>
14.	<i>Arpad</i>	<i>Árpád</i>	<i>Arpad</i>	<i>Arpad</i>	<i>Arpad</i>	<i>Árpád</i>	<i>Árpád</i>
56.	<i>Athonem regem</i>	<i>Ottó</i>	<i>Atho</i>	<i>Atho</i>	<i>Atho</i>	<i>Otto</i>	<i>Otto</i>
56.	<i>Hoto rex</i>	<i>Ottó</i>	<i>Hoto</i>	<i>Hoto</i>	<i>Hoto *Otto cel Mare</i>	<i>Otto [Hoto]</i>	<i>Otto</i>

Az adatbázisban a denotátumokra történő keresést a denotátum szerinti azonosító, azaz a lemma teszi lehetővé. Minden denotátumhoz két lemmát rendeltem, egy mai magyart az M. alapján és egy anonymusit az SRH. alapján. Ha több variánsa van egy névnek vagy közsónak, mindegyiket felvettem; pl. M. *Tas*, SRH. *Tosu/Thosu*. Az adatokat további információkkal egészítettem ki: a fejezet száma, amelyikben szerepel, a szűkebb kategória (pl. király, magyar hétvezér egyike, kun vezérek egyike, idegen vezér); jelölöm továbbá azt, ha egy név tövéghangzós; az összetett neveket; az ómagyar *-nec* ragos személyneveket

és a névválasztási módszereket (vö. SZENTGYÖRGYI 2010); ezek a különböző jellegű keresést teszik lehetővé az adatbázisban.¹⁰

4. A személynevek fordítását befolyásoló tényezők a kontextus különböző szintjein. VERMES ALBERT (2015) külön tárgyalja a kontextus különböző szintjein (mikro-, mezo- és makrokontextus) felmerülő névfordítási problémákat. A szintek illetően történő szétválasztása az anonymusi személynevek kapcsán felmerülő, a névfordítást befolyásoló/meghatározó tényezőket is segít rendszerezni, áttekinthetőbbé tenni.

4.1. A mikrokontextus. A mikrokontextus szintjén a tulajdonnévre irányul a figyelem, mégpedig arra, hogy maga a tulajdonnév hogyan befolyásolja a fordítási lehetőségeket. VERMES (2015) a tulajdonnév logikai és enciklopedikus tartalmának a megléte vagy hiánya mentén írja körül a fordíthatóság kérdését. Véleményem szerint SLÍZ (2019) ennél átfogóbb képet nyújt a név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők kapcsán, így mikroszinten többnyire az általa bemutatott szempontokat alkalmazom. A tulajdonnév, a névterjedelem, a nominativusi alak és a névfajta felismerése, értelmezése mind meghatározza a fordítást (SLÍZ 2019: 22–31). A következőkben az említett szempontokat mutatom be. Az egyes szempontokhoz rendelt példák gyakran összekapcsolódnak, esetenként egyéb szinteken is relevánsak, ám az áttekinthetőség miatt külön fejezetekben tárgyalom őket. Az itt bemutatott problémák olyan típusproblémákat mutatnak be, melyek a névfordításra általánosan jellemzők, tehát bármilyen névfordítási helyzetben előfordulhatnak.

4.1.1. Tulajdonnévként értelmezés. A tulajdonnevek fordítását megelőzi azok felismerése és értelmezése. E feladat a kortárs szövegek fordítóit is kihívás elé állítja (vö. FARKAS 2007: 171), a történeti szövegek fordítói számára pedig még nagyobb kihívást jelent. Az eredetileg huszonnégy lapból álló hártakódexen megmaradt szövegben a fordítónak mintegy 1400 tulajdonnevet kell felismerie, melyek között számos ómagyar, latin és néhány egyéb nyelvű (pl. német, l. SRH. *Etilburgu*, *Ecilburgu*) is található. A geszta latin nyelvű, elsősorban tehát a latin nyelv ismerete szükséges a fordításához, másodsorban azonban a benne található ómagyar szórványok miatt magyar nyelvi és magyar nyelvtörténeti ismeretek is szükségeltetnek – ez mindenképp megnehezíti a fordítók munkáját.

A tulajdonnevek felismerésében segíthet(ne) a nagybetűs kezdés, ám – mint ahogyan SLÍZ MARIANN (2019: 22) megállapítja –, ez nem nyújt minden esetben fogódzót, hiszen nem minden írás hangjelölő, nem minden nyelvben kezdik nagybetűvel a tulajdonneveket (illetve egyes nyelvekben nem csak azokat kezdik naggyal), és például az ómagyar kori szövegekben sem kezdtek következetesen nagybetűvel a tulajdonneveket. A geszta faksimiléjét olvasva hamar feltűnik, hogy a tulajdonnevek csak helyenként szerepelnek nagybetűvel. A nagy- és kisbetűs kezdés kapcsán nem jellemző a következetesség, a nevek nagybetűs írása csupán akkor történik meg, ha a nevet pont vagy vessző előzi meg, de ez sem egységes. A kutatástörténet még adós egy nyelvtörténeti igénnyel elkészült átirattal, az eddig megjelent átiratokat ugyanis jellemzően történészek készítették, így a nyelvemlékkiadás szabályait, hagyományait ezek a kiadások nem tükrözik. Ebből az okból kifolyólag a geszta átirásai sem feltétlenül következetesek, mint az az ómagyar tulajdonnevek

¹⁰ A tanulmányban példaként szereplő táblázatokban terjedelmi okok miatt a felsorolt információkat nem közlöm.

és közsók közlésében is megmutatkozik. A fordítások pedig jellemzően átiratok alapján készülnek, ezért a következetlenségek a fordításokban is megjelenhetnek.

A modern fordításoktól elvárás, hogy igazodjanak a célnyelv helyesírásához, és ennek függvényében közöljék a tulajdonneveket. A nagy- és kisbetűs közlés azt tükrözi, hogy a fordító az adott nyelvi elemet tulajdonnévnek tekinti-e vagy sem; de természetesen más (pl. jegyzet) is eligazíthatja az olvasót. A probléma szemléltetésére egy helynévi példát tartok a legalkalmasabbnak.

2. táblázat: Tulajdonnévként értelmezett közszó

Fej.	SRH.	M.	R1.	R2.	R3.	A1.	A2.
51.	<i>ad castrum belland</i>	<i>hadakozva a vár felé</i>	<i>fortăreața Belland</i>	<i>castrul Belland</i>	<i>fortăreața Belland</i>	<i>set out to make war on the castle</i>	<i>attack the castle</i>

Az R2. és az R3. *Belland*-hoz fűzött lábjegyzetében azt olvashatjuk, hogy az említett várat eddig nem azonosították. Nem is csoda, hiszen a *belland* nem egy várnak a neve, hanem egy közszó, mely helyesen *bellando*, ezt az SRH. (103–104) is jelzi: „Tertito autem die ordinatis exercitibus (sic) **ad castrum belland(o)*** egressi sunt [...]. *Recte: bellando.” PAIS a következőképp fordítja az anonymusi részletet: „Harmadnap pedig elrendezték seregeiket, s aztán **hadakozva a vár felé** indultak” (M.). (Kiemelések tőlem: F. B. Gy.) Az első Anonymus-kiadások az *ad castrum belland*-ot *Belland vár*-nak értelmezték, HELL MIKSA az 1772. évi térképén még fel is tüntette (VESZPRÉMY 1999: 68). FEJÉRPATAKY 1900-as átiratában a *belland* kapcsán a következőt jegyzi meg: „A Névtelen jegyző itt, mintegy elfeledkezvén, Byhor helyett – mi szintén lehet Bjelihoradból – Bellaradot ír, mi nagyon hasonlít Szvatoplugnak – a magyar felfogás szerint Marot fiának – mondai székhelye Welehrad nevéhez” (FEJÉRPATAKY 1900: 453). Az R1., R2. és R3. FEJÉRPATAKY átiratai (1892, 1900) alapján készültek, a tévesztés tehát innen, illetve még korábról ered.

Az előző példán azt láthattuk, hogy miként értelmezik tévesen a közszót tulajdonnévnek; ennek a fordítottjával az eddig összegyűjtött adatok között nem találkoztam. Feltűnő viszont, hogy az R1. két közszóit szórványt nagybetűvel kezd: *Zerelmu* és *Almu*; ez véleményem szerint nem magyarázható a tulajdonnév és a közszó felcserélésével. Az ilyen esetekben első lépésként mindig érdemes megnézni a fordítás alapjául szolgáló szöveget, vagyis itt FEJÉRPATAKY 1892-es átiratát, mely párhuzamosan lett közölve, így könnyedén ellenőrizhető: ebben e szórványok mindenféle kiemelés nélkül, kisbetűvel jelennek meg. A nagybetűsítésnek tehát egyéb okát kell keresnünk. Fontos látni, hogy ez az a két szórvány, mely egy-egy név etimológiai magyarázatoként, ómagyarul jelenik meg a szövegben. Egyéb magyarázatok esetében (l. pl. SRH. *Muncas*, *Loponsu*, *Esculeu*) Anonymus latin szavakkal írja körül a feltételezett etimológiai jelentést. A latin nyelvű magyarázatok pedig távolabb állnak az adott magyar tulajdonnévtől, mint a magyar nyelvű magyarázataik – tehát a nagybetűsítést a tulajdonnév előzményeként említett magyar közszó indokolhatja.

Az *almu* az *Almus* név magyarázatoként szolgál. A szövegből is nyilvánvaló, hogy az *almu* közszó, mely az R1.-ben a következőképp szerepel: „*Almu*” (*álmom*). Maga a szórvány idézőjelben jelenik meg, zárójelben pedig a mai magyar megfelelőt látjuk viszont. Az R1. *Zerelmu* magyarázatához idézem a vonatkozó részletet: „au numit acel loc »*amabil*«, ce se tălmăcesce în limba lor *zerelmes*, fiindcă au prețuit mult acel loc, și din

điua aceea până ađi acel loc se numesce dela *Zerelmu, Zerenche*¹¹ (kiemelések tőlem: F. B. Gy.). A *zerelmes* kisbetűvel, egyszerű közszőként jelenik meg; ennek a szónak maga Anonymus adja meg a latin fordítását, melyet itt idézőjelben románul olvashatunk. Mindkét szó közszó, ezért a nagybetűsítés nem indokolt. A *Zerelmu* a szövegben közvetlenül a *Zerenche* tulajdonnév mellett áll, mindkettő magyar nyelvű, illetve Anonymus magyarázata szerint a *Zerenche* közvetlen etimológiai előzménye a *Zerelmu*. Tehát itt is megvan (mint az *Almu* és az *Almus* esetében) a nyelvi azonosság, illetve a közszó és a tulajdonnév közötti explicit kapcsolat; Anonymus magyarázata szerint a *zerenche* csupán egy lépésnyire van a tulajdonnévvé válástól.

4.1.2. A név terjedelme. A név terjedelmének a megállapítása egyrészt névelméleti, másrészt az alkalmazott névtani problémák egyike, mely minden névfajtat érint. A helynevek és a személynevek kapcsán többen is foglalkoztak már a kérdéssel. Megjelenik a szótárkészítés folyamatában is, amint erre RESZEGI (2008: 135–144) rámutatott a hegységek névterjedelme kapcsán. A név terjedelmének a megállapítása a név fordításakor is a megoldandó feladatok egyike, és természetesen összefügg a közszó–tulajdonnév elhatárolásának a problémájával is. A névkiegészítők kapcsán ezt FARKAS (2007: 80–81) is érinti: véleménye szerint fordítási hibát eredményezhet az, ha egy közszói jellegű névkiegészítő tulajdonnévi elemként értelmez a fordító; ugyanakkor megállapítja, hogy a névhasználati hagyomány is hathat a névkiegészítők fordítására.

A Gesta Hungarorumban számos olyan név van, melynek fordításakor el kell dönteni, hogy a tulajdonnévi elem mellett szereplő közszói lexéma a név részeként vagy attól független közszőként fordítandó; ennek megítélésében nem feltétlenül támaszkodhatunk a megfelelő mai névalakokra. Amint azt RESZEGI is megállapítja az ómagyar kori hegységre vonatkozóan, a későbbi adatok figyelembevétele félrevezethető lehet, mechanikus visszavetítésük nem célravezető, az egyes névalakok ugyanis folyamatosan változnak (2008: 141). Mindezeket túl számolnunk kell a szinkrón variánsokkal is. A név terjedelmére vonatkozó kérdés a geszta személyneveire vonatkozóan is releváns. HAJDÚ (1999: 277) megállapítja, hogy a személynevek mellett álló közszavak a név részei, függetlenül a helyesírástól. Érvelését azzal igazolja, hogy a *Kovács néni* és a *Kovács bácsi* közt csak a közszói névkiegészítő jelenti a különbséget. A geszta személyneveiben szereplő közszói névkiegészítők az angol fordításokban az angol szokás szerint következetesen nagybetűvel jelennek meg (pl. *King* ’király’, *Duke* ’vezér’), az SRH.-ban, valamint a magyar és román fordításokban ezek mindig kisbetűsek; ez a különbség tehát csak a helyesírási szokás következménye.

4.1.3. Az esetrag felismerése. A fordítók számára a latinul közölt név nominativusi alakjának, illetve valamely függő esetnek vagy akár a magyar ragnak a felismerése is gyakran gondot okoz. Ezt a problémát röviden HORVÁTH (2008: 36) is érinti a lengyel vocativusi eset kapcsán. Azon ómagyar neveket, melyeknek a végződése megegyezik a latin végződésekkel, Anonymus latin ragozással illeszti be latin nyelvű szövegébe (pl. *Atthila* : *Atthile*; *Almus* : *Almo*). Az efféle ismert, illetve a szövegben gyakran előforduló nevek alakjának a felismerése a fordítók számára általában nem okoz gondot: Gen. *Atthile* – Nom. *Atthila*, Abl. *Almo* – Nom. *Almus*, Gen. *Tuhuti* – Nom. *Tuhutum*. A megfelelő

¹¹ „úgy nevezték el, hogy a nevének latinul amabilis, a saját nyelvükön pedig szerelmes az értelme; attól a naptól egészen mostanáig a szerelemről Szerencsének hívják a helyet.” (M.)

eljárás tehát az, ha a fordító felismeri a nevek ragozását, és a célnyelvnek megfelelően illeszti be a nevet a szövegbe.

A következőben egy szövevényes esetet mutatok be, melyben az esetrag fel nem ismerésével összefüggésben a név azonosításának problémája is felmerül. Az SRH.-beli *Biuiia* és *Bue* egyazon szereplő neve; a magyar fordításban ezért mindkettő *Bolya*-ként jelenik meg. A név mindkét előfordulása egyértelműen utal arra, hogy egyazon személyről van szó. SRH. 24: „minor Gyla cum duobus filiis suis *Biuiia* et Bucna” (M. 24. „a kisebbik Gyula a két fiával, *Bolyával* és *Bonyhával*”); SRH. 27. „minorem Geulam patrem *Bue* et Bucne” (M. 27. „a kisebbik Gyula, *Bolya* és *Bonyha* apja”). (Kiemelések tőlem: F. B. Gy.) A név szövegbeli első előfordulása az An. *biuiia* (a nominativusi alakkal formálisan megegyező) ablativusban szerepel, a második előfordulása, An. *bue* pedig genitivusi alakban. Az An.: *biuiia* alak valószínűleg elírás, ezt KISS LAJOS is jelzi a *Buja-hegy*-gyel kapcsolatos névmagyarázataiban (1991: 75): „1150 körül/XIII–XIV. század: *Biuiia* (ᵛ. *Buua*)”. Ha a *Buua* és *Bue* neveket látjuk egymás mellett, akkor már nyilvánvalóbb, hogy egyazon név különböző ragozásáról van szó. A fordítók a következőképp illesztették a szövegbe e nevet:

3. táblázat: Esetraggal ellátott név és fordításai

Fej.	SRH.	M.	R1.	R2.	R3.	A1.	A2.
24.	<i>Biuiia</i>	<i>Bolya</i>	<i>Bivia</i>	<i>Biuiia *Biuiia sau Bue, ung. Bolya.</i>	<i>Biuiia</i>	<i>Biuiia</i>	<i>Bolya</i>
27.	<i>Bue</i>	<i>Bolya</i>	<i>lui Bue</i>	<i>lui Bue</i>	<i>lui Buc</i>	<i>Bua</i>	<i>Bolya</i>

Az R1. és az R3. fordítója nem ismerte fel, hogy a két névalak azonos személyt jelöl. Az R1. a *Bivia* alakban az eredeti *u* betűt *v*-re cserélte, ezáltal a két névalak vizuálisan még távolabb került egymástól. Eljárásának oka lehetett talán a Magyar Tudományos Akadémia latin szövegekre, ezen belül az *u* és *v* betűkre vonatkozó szabálya (vö. SRH. xiii). Azonban a fordítás alapján szolgáló átirat (FEJÉRPATAKY 1892) *Biuiia*-ként közli a nevet (a latinban egyébként az *u* és a *v* allográfok, ennek megfelelően egyenértékű változatként szerepelhetnek). Az *u* és a *v* felcserélése miatt e két névelőfordulás még kevésbé tükrözi a személy azonosságát. Az R1. *Bue* szövegbe illesztésekor a névben megmaradt a latin genitivusi végződés, emellett pedig megkapta az ezzel egyenértékű román birtokos névmást is: *lui Bue* – ez a kétszeres jelölés miatt nem követendő eljárás. Az viszont kérdés, hogy ebben az esetben mi a megfelelő megoldás. Az lenne-e a követendő eljárás, amivel ebben az esetben az A1. fordítója élt, aki kikövetkeztetett egy alanyesetű **Bua* alakot? Érdemes megfigyelni még az R2. eljárását is. POPA-LISSEANU meghagyja ugyan a névalakokat, de az első előforduláshoz fűzött lábjegyzetben egymás megfelelőjeként tünteti fel a két névalakot, ugyanakkor nem jelzi az esetbeli különbségeket. Az R3. ugyancsak sajátos megoldást választott: feltehetőleg elírásnak tekintette a *Bue* alakot, és *Buc*-ra cserélte. Ez a megoldás viszont még távolabb vezet a *Biuiia*-val történő azonosítás lehetőségétől. Az M. és az A2. – az utóbbi a fentebb bemutatott fordítási elveinek megfelelően – a mai névalakokat közli, számos tévesztési lehetőséget elkerülve ezáltal.

Az anonymusi szövegben arra is találunk példát, hogy noha az ómagyar név végződése nem felel meg a latin főnévi végzések egyikének sem, Anonymus célnyelvhez igazítással (l. SLIZ 2019: 20) latinositja: Acc. *Arpadium* – Nom. **Arpadius*, Acc. *Zuburium* – Nom. **Zuburius*, Acc. *Geloum* – Nom. **Gelous*. Ezekben az esetekben a fordítók nem rekonstruálják

a kikövetkeztethető latin nominatívusi alakot, hanem Anonymus eljárását követve végződés nélkül közlik a szövegben: *Arpad, Zubur, Gelou*.

A *Zuburium* és az *Ircandium* nevek hasonlóképp célnyelvhez igazítással kerültek a latin szövegbe, esetükben az R2. fordítója elhagyja az utolsó, esetragot jelölő *-m* betűt, helyette a *Zuburiu* és az *Ircandiu* névalakokat illeszti a szövegbe. Az így kapott *-iu* végződés talán azért sem lehetett számára idegen, mert ez gyakori a román férfi személynévek között: *Flaviu, Horațiu, Inocențiu, Oliviu* stb. Ennek eredményeként lényegileg nem létező névalakokat közölt. A fordítás célját ismerve akár arra is gondolhatunk, hogy tudatos románosítási törekvés áll a háttérben. Ezzel összefüggésben például nem biztos, hogy véletlen az sem, hogy az R3.-ban *Horca* helyett *Horea* szerepel. (A román történelemben Horea az 1784-es erdélyi parasztfelkelés egyik híres alakja.)

A fordítóknak tehát több lépcsőben kell gondolkodniuk: 1. fel kell ismerniük, hogy milyen grammatikai esetben szerepel a név, 2. ennek függvényében kell meghatározniuk a nominatívusi névalakot, 3. meg kell keresniük a mai magyar megfelelőt, 4. majd el kell dönteniük, hogy mi lesz a megfelelő célnyelvi fordítás.

A fentiekben bemutatott példák azon ómagyar neveket érintették, melyeket Anonymus latin ragozással épített be a szövegébe. A gesztában azonban szerepelnek olyan személynévek is, melyek magyar ragozással kerültek a szövegbe: SRH. *Cundunec, Eleudunec, Oundunec, Tosunec, Bungerec, Ousadunec, Edumer nec, Eudunec, Usubunec*. E nevek megfelelő közléséhez tehát a fordítónak ismernie kell a magyar nyelvet, vagy legalább tudomásának kell lennie arról, hogy a *-nec* egy viszonyrag, és nem a név része. Ez a magyar nyelvű fordítók számára egyértelmű, ennek megfelelően az M.-ben és az A2.-ben ehhez kapcsolódó tévesztésekkel nem találkozunk; illetve azért sem, mert ebben a két fordításban a modernizált névalakokat közölték.

Az R1. fordítójának életrajzából bizonyos, hogy rendelkezett magyar nyelvismerettel. Fordításában ugyanakkor a személynévek *-nec* ragja minden esetben a román *lui* birtokos névmással együtt szerepel: *lui Edumer nec, lui Ousadunec, lui Bungerec* stb. – ez tehát azt jelenti, hogy a mondatbeli viszony magyarul és románul is jelölve van szövegében. BÉSAÑ sem lábjegyzetben,¹² sem egyéb módon nem jelzi ezt a kétszeres jelölést. Fordításának érdeme is lehetne ugyan, hogy megtartotta az eredeti ómagyar viszonyragos névalakokat, de így, magyarázat nélküli formában eljárása inkább fordítói tévedésnek minősülhet. Az R2. fordítójának magyar nyelvtudására utaló jelet nem találtam; fordítása elkészítéséhez FEJÉRPATAKY (1892) és JUHÁSZ (1932) átiratát, illetve PAIS (1926) jegyzeteit is felhasználta. Ő négy esetben, a *Bungerec, Edunec, Edumer nec* és *Tosunec* nevekhez kapcsolódóan – feltehetően JUHÁSZ vagy PAIS jegyzetei nyomán – jelzi a *-nec* viszonyragos szerepét; pl. „a *-nec* magyar dativus rag, mely megjelenik Anonymus latinjában” (R2. 98).¹³ Megjegyzendő, hogy a román birtokos névmás, akárcsak az előző román fordításban is, ennek ellenére mindig együtt szerepel a *-nec* viszonyraggal, kivéve a 47. fejezetben – az ezek alapján várt *lui Eudunec* helyett *lui Eudu* szerepel. Az R3. jegyzetapparátusát áttekintve egyértelmű, hogy alapjául az R2. szolgált, a *-nec* toldalékkal kapcsolatosan viszont nem ad információt, tehát e nevek közlése megegyezik az R1. módszerével. Elképzelhető, hogy ez az elhagyás összefüggésben van a bevezetőben jelzett magyarázattal, miszerint Anonymus

¹² Fordításában ugyan megjelennek lábjegyzetes megjegyzések, ám ezekben jellemzően csak a geszta elírásairól találunk információkat FEJÉRPATAKY (1892) nyomán.

¹³ „Nec este suffixa dativului unguresc, care a trecut în latineasca Anonimului” (R2. 98).

román nemzetiségű volt (R3. 3), ennek a gondolatnak pedig, ha valójában nem is, de látványosan ellentmond, hogy magyar ragos névalakokat használ a szövegben.

Az A1. járt el talán a legpontosabban: az első előfordulásnál lábjegyzetben megadja a *-nec* funkcióját, a szövegben ezt követően nominativusi alakban közli a neveket, szögletes zárójelben pedig megadja a *-nec* ragos alakot: *to Bunger [Bunger nec]*.

4.1.4. A névfajta meghatározása. Fordításkor fontos szerepet játszik annak a megállapítása, hogy a tulajdonnév milyen kategóriába tartozik, a különböző névfajták ugyanis más-más fordítási műveletet igényelhetnek (vö. FARKAS 2009: 25, SLIZ 2019: 23–27). A személynevek és helynevek kapcsán jó példa erre a 4.2.2.-ben tárgyalandó *Sunad* esete.

Ebben a részben egy egyszerű személynév uralkodónévként való értelmezéséből adódó hibát mutat be. A gesztában két Gyula szerepel, ők rokonságban állnak egymással: Horka fiának, Gyulának az unokaöccse a kisebbik (ti. fiatalabb, ifjabb) Gyula. A kisebbik Gyula kétszer szerepel a gesztában, a név mindkét előfordulásában a *minor* jelzővel ellátva: SRH. 24. *minor Gyla*, SRH. 27. *minorem Geulam*. Ebben az esetben a *minor* nem tekinthető az uralkodónevekre jellemző állandó jelzőnek, nem része a tulajdonnévnek, a szövegben csupán megkülönböztető jegyként szerepel. Az R2. és az R3. fordítója viszont állandó jelzőként értelmezte, ezért uralkodónévként fordította: *Gyla cel Mic*, *Geula cel Mic*. E két fordításban a személynévi elem átvitel eredményeként alkotja a név részét, a *cel* a román uralkodónevekre jellemző, melléknév előtt álló névelő (ro. articol adjectival), a *Mic* pedig a *minor* román nyelvű jelentésbeli fordítása, mely a nagybetűsítés miatt képezi a név részét. A román uralkodónevek jellemzően erre a szerkezetre épülnek: *Mircea cel Bătrân*, *Alexandru cel Bun*, *Ștefan cel Mare* stb. A gesztában szereplő Szent István király és Szár László is ebben a szerkezetben jelenik meg: *Ștefan cel Sfânt*, *Ladislau cel Pleșuv*. A *minor Gyla* esetében tehát ez a fajta fordítás nem indokolt. E probléma természetesen a névterjedelem kérdésével is összefügg, illetve mivel a névfajta megállapításában a szöveg szintjű ismeretek is fontos szerepet játszanak, a mezokontextus szintjén is tárgyalható.

4.2. A mezokontextus szintje. A mezokontextus szintje, más terminussal a ko-textus a szöveg szintjének feleltethető meg. Az előző fejezet általános problémákat mutatott be, az ott felsorolt szempontok bármilyen szövegtípusban előfordulhatnak. Ezen a szinten viszont a tulajdonneveknek a konkrét szövegbeli kapcsolatára helyeződik a fókusz. VERMES (2015: 18) az egyazon névelem különböző fordítási módszerekkel történő beillesztését sorolja ide; erre számos példát találhatunk a geszta fordításaiban. A geszta tulajdonnevei történeti voltak, illetve a közöttük fellelhető kapcsolatok miatt különlegesek, így ezen a szinten egyéb szempontok is számításba veendők: 1. a szöveg történeti jellegéből adódóan természetes, hogy egy-egy tulajdonnév különböző helyesírással szerepel benne, s ennek kapcsán a fordítónak el kell döntenie, hogy helyesírási szempontból egységesíti-e a neveket, vagy meghagyja eredeti alakjukban; 2. a geszta egyik sajátossága, hogy a helynevek és a személynevek szoros összefüggésben vannak egymással, és erre természetesen a fordításkor is figyelemmel kell lenni; 3. a könnyebb szövegértelmezés érdekében a geszta fordított szövegeihez gyakran csatolnak térképeket, amelyeken helynevek mellett személynevek is szerepelnek, így fontos szempont, hogy a térképek valóban segítségül szolgáljanak az olvasók számára.¹⁴

¹⁴ A geszta szövege és a mellé csatolt térképek kapcsolata VERMES (2015) nyomán, hasonlóan a cím és a szöveg kapcsolatához, az összevont makro- és mezoszinten is tárgyalható. A szintek illetően

4.2.1. A tulajdonnevek alakváltozatainak a felismerése. A gesztában szereplő tulajdonnevek írásváltozatainak a felismerése és összekapcsolása is a fordítói feladatok egyike. A fordítónak el kell döntenie, hogy célközönsége számára melyik megoldást tartja megfelelőbbnek: vagy megtartja az eredeti szövegben megjelenő írásképet (ezzel vállalja, hogy a szöveg olvasása és annak befogadása több erőfeszítést igényel majd), vagy az egységesítés valamely változata mellett dönt (ez esetben szövege könnyebben befogadható lesz ugyan, de bizonyos tudományos kutatásokra már kevésbé lesz alkalmas). A következőkben bemutatom, hogy milyen típusú alakváltozatbeli különbségekkel találkozhatunk a gesztában:

1. A tulajdonnevek változatbeli különbségeinek egyik oka a *v*, *w* és az *u* betűk váltakozásából¹⁵ adódik, például: *Vsubu* ~ *Usubu*, *Veluc* ~ *Ueluc*. Ezzel összefüggésben említendő a Magyar Tudományos Akadémia eljárása (SRH. xiii.), amely szerint az *e* és az *i* hangok előtt lévő *u* betű következetesen *v*-re cserélendő. Feltehetőleg ezt tartotta be az R1. fordítója, amikor a *Biuia* névalak helyett *Biviá*-t illesztett be a szövegébe, illetve az A2. fordítói, amikor az *Erdeuelu*-t közölték a kiadványukban található térképen. (L. még pl. *Tosu* ~ *Thosu*).

2. Hangtani és/vagy helyesírási változatok: *Boyta* ~ *Voyta*, *Zombor* ~ *Zumbor*, *Gelu* ~ *Gelou* stb. A román fordítások az ómagyar személyneveket jellemzően átvitelrel illesztik be, tehát nem egységesítenek, és hasonlóképp jár el az A1. is; az M. és az A2. a modernizálás mellett az egységesítés mellett is döntött.

3. Elírás az oka annak, hogy *Zobolsu* helyett a szövegben egyszer *Bulsuu* szerepel, feltehetőleg a geszta másolójának figyelmetlensége folytán, a szöveggörnyezetből viszont egyértelműen kiderül, hogy *Zobolsu*-ról van szó. A lejegyző tévesztését a román fordítások nem jelzik.

4. Anonymus archaizáló törekvése okozza a tövéghangzó megléte vagy hiánya miatti írásváltozatokat: *Ound* ~ *Oundu*, *Sarolt* ~ *Saroltu*, *Bors* ~ *Borsu*, *Botond* ~ *Botondu* stb. A *Veluc* ~ *Veluc* esetében ezzel szemben Anonymus sehol nem közöl tövéghangzós alakot. Feltehetően más, a tövéghangzó váltakozását mutató nevek hatására az Anonymus által egy helyen latinosított alakban közölt *Velesquio*-t az R1. tévesen tövéghangzós alakban közli: *Velucu*. Hasonló tévesztést okozott ugyanebben a fordításban az anonymusi szövegben *Zolta*-nak egy helyen *Zultus*-ként latinosított előfordulása, melyből a fordító egy **Zultu* nevet rekonstruált.

5. Anonymus egyik szövegbe illesztési módszere a nevek latin végződésel vagy raggal történő ellátása. Az emiatt megjelenő alakváltozatok félrevezethetik a fordítót és az olvasót egyaránt (l. *Biuia* ~ *Bue*). Hasonló tévesztéshez vezethet az ómagyar *-nec* rag fel nem ismerése is (l. *Eudunec* ~ *Eudu*).

4.2.2. A hely–személy–esemény korreláció szerepe a fordításban. BENKŐ LORÁND a *Név és történelem* című kötetében (1998a) a gesztában szereplő hely- és személyneveket rendszerszerűen szemléli, közülük a jelen vizsgálat szempontjából kiemelkedő a hely–személy–esemény korrelációjának bemutatására szánt tanulmány (1998b: 11–28). BENKŐ csaknem félszáz esetben állapított meg kapcsolatot a személy- és helynevek

módon történő összevonása viszont más esetekben is indokolt, például a denotátum megállapítása mikro- és makroszinten is releváns probléma.

¹⁵ KRISTÓ GYULA a német nyelvű fordításról írt ismertetésében (1993: 173–176) az *u* és a *v* betűk kapcsán fel is rója a fordítónak a nevek közlésében elkövetett következetlenségeket.

között. A személyek megalkotásában Anonymus ugyanis kihasználta a helynévadásnak azon sajátosságát, hogy a személynévből formáns nélkül keletkezhet helynév, így könnyű volt elhítenie, hogy a helynév pusztán léte a személy létét is igazolja. E megoldásnak BENKŐ négyféle módját említette:

1. A névadási aktust Anonymus belefoglalja a geszta szövegébe: azért visel a hely olyan nevet, mert a geszta valamelyik személye azon a helyen tett valamit (pl. *Csanád, Csepel, Ketel, Szabolcs, Tarcal, Tas, Vajta, Zobor*).

2. Anonymus szerepelteti mind a helynevet, mind a személynevet, de nem beszél a megnevezés tényéről (pl. *Aba*).

3. A kapcsolat – az előző típushoz hasonlóan – rejtett, a hely nincs megnevezve, csak a személy és az esemény, viszont a szereplő olyan nevet visel, amely filológiailag kimutathatóan egy korabeli helynévvel egyezik. Anonymus ezekben az esetekben a kapcsolatot úgy teremti meg, hogy arra a helyre viszi a geszta cselekményét, ahol a személynévvél azonos helynév valóban létezett (pl. *Alaptolma, Apafarkas, Botond, Csák, Ekölcs, Ete, Galád, Gyalu, Gyula*).

4. Nemcsak személynevek, hanem nemzetségnevek is állhatnak ilyen kapcsolatban a helynevekkel (pl. *Baracska, Kalán, Maglód, Tomaj*).

A hely–személy–esemény korreláció a gesztának egy olyan sajátos tulajdonsága, melyet véleményem szerint célszerű szövegszerűen is láttatni, vagyis a fordítások készítésekor ezekre az összefüggésekre is tekintettel kell lenni. Ennek a látványos elmulasztása az A2.-ben érhető tetten. A forrásszövegben a *Sunad* a 11. fejezetben kétszer, egy esetben személynévként, majd egyszer helynévként, azonos alakban jelenik meg. Az azonos hely- és személynévi alakokat a fordításokban a kapcsolat felismerését segítő szerencsés lenne megtartani. Az A2. a fordítási elveiből következően azonban a mai államhatároknak megfelelően közli a neveket, ezért történetileg meg az, hogy a *Sunad* helynév románul *Cenad*-ként szerepel, a személy viszont magyar modernizált megfelelőjén, *Csanád*-ként. A geszta említi a névadás motivációját, miszerint Csanád (*Sunad*) megkapta Ajtony várát, majd saját nevével *Sunad*-nak nevezte el. A helynév és a személynév korrelációja az A2. eljárása nyomán azonban kevésbé lesz egyértelmű az idegen nyelvű olvasó számára, és a kapcsolódó lábjegyzet sem segíti a kapcsolat felismerését.

A szövegszerűen is nyilvánvaló kapcsolatok mellett fordításkor a rejtett kapcsolatokra is figyelni kell. E kapcsolatok különösen az A2.-ben maradnak homályban, a probléma forrása ismét a személynevek és helynevek különböző közlési módja. BENKŐ (1998b: 21) szerint a *Gelu* személynév helynévi eredetű, melyet Anonymus a mai is meglévő *Gyalu* helység nevéből alkotott. Ezt az A2. is jelzi a *Gyalu* (SRH. *Gelu, Gelou*) névhez fűzött lábjegyzetében: „A név a Giläu helynévből ered”¹⁶ (A2. 59). A *Giläu* a *Gyalu* helynév mai román megfelelője. E magyarázattal a szerzők azt sugallják, hogy az anonymusi személynév a román helynévből keletkezett, így ez a megoldás nemcsak félrevezető, hanem a laikus számára a román fordítások által képviselt álláspontot is erősítheti.

4.2.3. Személynevek a fordítások térképein. A gesztafordítások közül térképeket az M.-ben, R2.-ben, R3.-ban és az A2.-ben találunk. Ezek a szöveg értelmezését segítő készültek. Valódi segítségként viszont csak akkor szolgálhatnak, ha a térképen megjelenő

¹⁶ „The name comes from the place name Giläu.”

helynevek, akár személynevek (helynévi szerkezetben), pl. *Ménmarót földje, terra Glad*, megegyeznek a szövegben szereplő névalakokkal.

Az M.-ben szereplő, GYÖRFFY GYÖRGY készítette térképen a helynevek megegyeznek a szövegbeliekkel. Különösnek tartom ugyanakkor, hogy a térképen megjelenik *Gyalu vár*: Gyalu a gesztában személyként szerepel, és nincs a szövegben utalás arra, hogy esetleg vára lett volna, vagy vár lett volna róla elnevezve. Mindazonáltal úgy vélem, hogy a gesztafordításokhoz csatolt térképek közül ez a legalaposabban kidolgozott, a térkép valóban segítheti a geszta olvasóit az eligazodásban.

Az R2. térképét maga a fordító, POPA-LISSEANU készítette. A térkép alján megjegyzi, hogy a neveket Anonymus nyomán megtartotta, ehhez egy-két kivételtől eltekintve (*An. Ajitony, Hovos* stb.) tartja is magát. Hasonlóan az M.-hez itt is szerepel *Gyalu vár, Gelou-Vár* alakban, ennek oka feltehetőleg a blach vezér szerepének erősítése. A legfontosabb viszont, amit a térképre ránézve egyből felismerünk, hogy a folyók mentén nemcsak a Kárpát-medence, hanem Nagy-Románia térképe is kirajzolódik, csak éppen helynevek nélkül.

Az R3.-ban szereplő térkép hasonló az R2. megoldásához: képszerűen is közvetíti a románság elsőbbségére vonatkozó elméletet. A geszta személyei közül csak négy, a geszta fordítója által románnak tartott vezér jelenik meg, ez ugyancsak elvi megfontolásból történetelt: *Terra Menu Morout, Gelou quidam Blacus, Terra Gladi Blaci, Terra Salani*. E szerkezetek latin nyelven kerültek a térképre; a latinizálás olyan eszköz a román fordító részéről, amely hitelesíti megfontolásait.

Az A2. térképén nem tükröződik a fordításban használt közlési elv, itt a hely- és személynevek anonymusi alakjait közlik, valószínűleg azért, mert térképre vetítve zavaróbb az anakronizmus, amit a mai hivatalos megfelelők használata idéz elő az angol szövegben. Így viszont ha az angol olvasó szeretné gyorsan ellenőrizni a szövegben olvasott helynevet a térképen, először meg kell keresnie annak anonymusi változatát a latin szöveggözlésben vagy a szöveghez csatolt táblázatban. (E térkép a német fordításhoz csatolt térkép átvétele. E fordítás szövegében sem az anonymusi névalakokat, hanem a modern[izált] névváltozatokat látjuk [SILAGI Hrsg. 1991].) Ezen a térképen öt – helynévi szerkezetben előforduló – személynév szerepel: *Terra Zubur, Terra Salani, Terra Gelou, Terra Glad, Terra Menumorout*. Közülük a *Salani* genitívusi esetben jelenik meg, ennek az lehet az oka, hogy Anonymus ezt a nevet következetesen ragozza, mivel a latinositott név *-us* végződése ezt lehetővé teszi (az anonymusi szövegben a *Zubur* és a *Gelou* ragozott alakjával is találkozunk: *Zuburio, Zuburium, Geloum*).

E rövid fejezetből is kitűnik, hogy a szövegben közölt névalakok mellett a térképeken szereplő nevek vizsgálata is fontos. Az anonymusi személyek kapcsolatrendszerét bemutató ábra egyik kiadványban sem szerepel, pedig véleményem szerint a szöveg értelmezését megkönnyebbítendő legalább olyan fontos lenne, mint a térképek csatolása (erre példát a személyek egy részére vonatkozóan a német fordításban láthatunk: SILAGI Hrsg. 1991: 146–147).

4.3. A makrokontextus szintje. A makrokontextus szintjén tárgyalandók azon problémák, melyek a fordító általános műveltségével (FARKAS 2007: 175), illetve a fordítás céljával, célközönségével, a célnyelvi normákkal állnak összefüggésben (vö. VERMES 2015: 16). A fordító ismereteitől függ a személynév denotációjának a megállapítása – ezt a problémát részletesen tárgyalom ebben a fejezetben. A fordítások céljainak az ismertetésére a gesztakiadványok bemutatásánál kerítettem sort. A cél összefügg a műfaj meghatározásával

is (a geszta mint történelmi forráskiadás, nyelvtörténeti igényű forráskiadás vagy szépirodalmi kiadvány; l. még BÁTORI 2020), mely hatással lehet a fordítói döntésekre.

A denotátum megállapítása az egyik legfontosabb a fordítói feladatok közül, ez alapján tudja ugyanis megtalálni a fordító a név célnyelvi megfelelőjét, ha létezik (SLÍZ 2019: 25–26). J. SOLTÉSZ megállapítja, hogy „a tulajdonnév lefordítása voltaképpen ugyanannak az egyedi denotátumnak megjelölése más nyelv eszközeivel” (1979: 118). A név denotátumának a megállapítása a szövegekörnyezet alapján is megtörténhet ugyan (l. a fentebb bemutatott *Gyula* és a *kisebbik Gyula* esetét), a fordítónak viszont figyelemmel kell lennie a szövegnek az időben, térben, társadalomban történő elhelyezésére. Egy-egy tulajdonnév denotátumának a meghatározásához és ezáltal a célnyelvi megfelelő megállapításához a fordítónak szerteágazó ismereteket kell mozgósítania.

A gesztában szereplő legtöbb személynévnek nincs célnyelvi megfelelője, mivel egy részük csak a magyar történetírásban fontos szereplő, míg a többi személynév Anonymus alkotása. A gesztában felbukkanó személyek közül jellemzően az uralkodók neveinek lehet idegen nyelvi megfelelője. A *Carol minoris* név összetett fordítói művelet eredményeként behelyettesítéssel (lat. *Carol* : m. *Károly* : ro. *Carol* : ang. *Charles*), jelentésbeli fordítással (lat. *minoris* : m. *Kis* : ro. *Mic* : ang. *Lesser*) és a grammatikai szerkezet fordításával jelenik meg (lat. *Carol minoris* : m. *Kis Károly* : ro. *Carol cel Mic* : ang. *Charles the Lesser*) a geszta fordításaiban. E névnek azonban mindhárom nyelvben van célnyelvi megfelelője: m. *Kövér Károly* vagy *III. Károly*, ro. *Carol cel Gros* vagy *Carol al III-lea*, ang. *Charles the Fat* vagy *Charles III*. A fordítások közül a denotátum, azaz a személy azonosítása csak az angol fordításokban történik meg (A1. 723, A2. 117). A fordítások közül az A2. elve szerint a célnyelvi, ha nincs, akkor a mai hivatalos megfelelőjét közlik a tulajdonnévnek. Úgy gondolom, hogy ha helynevek esetében ezt a módszert alkalmazzák (és pl. az SRH. *Warod* helyett szerepelhet a szl. *Tekovský Hrádok*), akkor az uralkodónevek esetében is megengedhető lenne a hasonló szintű változtatás.

A helynevek esetében a denotátum megállapítása összetettebb feladat. Figyelemmel kell lenni ugyanis a névváltoz(tat)ásokra: az így keletkezett névváltozatok nem szinonimák, tehát nem felcserélhetők egymással, mivel időben más denotátumra utalnak. Erre hívja fel a figyelmet MARTINKÓ (1956: 193) is, aki szerint „egy-egy tulajdonnévi formához időben vagy térben több dolog is tartozhat, de a tér-idő koordináta egy meghatározott pontján csak egyetlenegy”. Így például *Szentpétervár* és *Leningrád* nem mondhatók szinonimáknak, mert az időtényező mint változó szerepel a koordinátarendszerben (J. SOLTÉSZ 1979: 38–40). Hasonlóképp időbeli ellentmondást okozott volna például, ha a Ráskai Lea által lejegyzett Margit-legendában szereplő *Insula Leporum*-ot az angol fordításában (CSEPREGI–KLANICZAY–PÉTERFI szerk. 2018) *Margaret Island*-re cserélték volna.

5. Javaslat egy nyelvtörténeti igényű forráskiadás névközlési módszerére. Egy nyelvtörténeti igényű fordítástól elvárható, hogy az ómagyar szórványokat megtartsa (a gesztában jellemzően hely- és személynevek), tehát az átvitel műveletével illessze be a fordított szövegbe. A nyelvemlékek fordítása kapcsán megfontolandó továbbá a szórványemlék-kiadások évszázados gyakorlata (l. ÓmOlv.),¹⁷ mely a magyar nyelvi elemeket

¹⁷ SZENTGYÖRGYI (2017: 370) hívja fel a figyelmet arra, hogy „újban kialakulni látszik egy eltérő szövegeközlési gyakorlat, miszerint a szerzők az általuk bemutatandó, elemzendő névalakokat emelik ki, vagy oly módon, hogy helynévtörténeti munkában elmarad a személynévi szórványok kiemelése

eltérő tipográfiával emeli ki a latin nyelvű szövegből, megtartván az eredeti írásképet (l. pl. a Tihanyi alapítólevél betű szerinti átírását és magyar fordítását: SZENTGYÖRGYI 2014). A latin nyelvű tulajdonnevekre vonatkozóan is hasonló megoldást javasolnék, annak ugyanis oka van, hogy egy-egy név latin és nem magyar nyelven szerepel a geszta szövegében. (A *transparens* nevek esetében alkalmazható például a jelentésbeli fordítás, sokuk ezért van latin nyelven a szövegben; pl. *castrum salis, parvos montes, vadum arenarum*.) A gesztának sajnos még nem készült ilyen kiadása, és talán ez okozza a fordítók bizonytalanságait is. Egy ilyen nyelvelékkiadás segítségül szolgálna azon fordítók számára, akik nyelvtörténeti igényű fordítást kívánnak készíteni, ezáltal biztos támpontjuk lenne arra vonatkozóan, hogy pontosan melyik az a nyelvi elem, amelyet átvitelrel kell beilleszteniük a fordított szövegbe.

Egy nyelvtörténeti igényű nyelvelékkiadás idegen nyelven a szakszövegekéhez hasonló megoldásokat kíván. BÖLCSKEI ANDREA egy tanulmányában (2010: 245–262) a névtudományi szakszövegek példaanyagának angolra fordítása kapcsán fő kérdésként azt jelöli meg, hogy miként valósítható meg a történeti helynevek célnyelvi átültetése szakszövegben a magyarul nem tudók számára. Fordított szakszövegben a helynévi példákban ugyanis nem a denotációt szükséges megfelelően visszaadniuk, hanem azok nyelvi felépítését. Azok az onomasztikai tárgyú munkák, melyekben a fordítónak kell a név szerkezetét megvilágítania az idegen nyelvű olvasó számára, külön tárgyalást igényelnek. A fordítónak meg kell adnia az összes szükséges információt az adott név kapcsán: eredetét, közszoji jelentését, köznyelvi funkcióját.

Hasonlóképp képzelem el a geszta nyelvtörténeti igényű kiadását is: a geszta szövegében szereplő latin és ómagyar tulajdonnevet, illetve a közszoji szórványokat nyelvtörténeti adatként kell értelmezni, és ennek függvényében átvitelrel beilleszteni, majd (jegyzetben) megadni az értelmezéshez szükséges információkat.

Felhasznált források

- A1. = RADY, MARTYN 2009. *The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla. A Translation. The Slavonic and East European Review* 87: 681–727.
- A2. = VESZPRÉMY, LÁSZLÓ – RADY, MARTYN 2010. *Anonymus and Master Roger*. CEU Press, Budapest – New York.
- An. = A geszta hasonmása. In: PAIS DEZSŐ 1975. *Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította és jegyzetekkel ellátta PAIS DEZSŐ. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte GYÖRFFY GYÖRGY. Magyar Helikon, Budapest. 25–72.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatalának Bizománya, Budapest.

[...], vagy úgy, hogy az elemzésbe bevont latin nyelvű névalakok is kiemelve jelennek meg [...].” Ennek kapcsán jogosnak tartom SZENTGYÖRGYI érvelését, hogy (különösen az utóbbi esetben) ez a megoldás „nem igazítja el az olvasót abban a tekintetben, hogy az adott helynevet a szövegközlő magyar nyelvtörténeti adatnak tekinti-e”.

- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1900. I. Béla király Névtelen jegyzőjének műve. Közli FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, jegyzetekkel ellátta PAULER GYULA. In: PAULER GYULA – SZILÁGYI SÁNDOR szerk., *A magyar honfoglalás kútfeői a honfoglalás ezredéves emlékére*. MTA, Budapest. 381–463.
- FERNÁNDEZ-KOMLÓSI, CARLES 2008. *Gesta Hvngrorvm. Els actes dels hongaresos*. K. n., H. n., <http://mek.oszk.hu/05800/05885/05885.pdf> (2020. 12. 01.)
- GRZESIK, RYSZARD szerk. 2006. *Anonimowego notariusza króla Béli Gesta Hungarorum*. Ford. KULBICKA, ALEKSANDRA – PAWLOWSKI, KRZYSZTOF – WODZINOWSKA-TAKLIŃSKA, GRAZYNA. Bevezetés és jegyzetek: GRZESIK, RYSZARD. Societas Vistulana, Krakko.
- JUHÁSZ, LADISLAUS ed. 1932. *P. magister: Gesta Hvngrorvm*. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saecula 12–13. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- ЮРАСОВ, МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВИЧ 2007–2013. Деяния венгров, магистра П., которого называют АНОНИМОМ. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 1/2: 87–98; 7/1: 68–104.
- LETHENYEI JÁNOS 1790. *Anonymus, az az Béla királynak nevtelen íródeákja Hétmagyaroknak Szitytyából Almos herczeg vezérlése-alatt lött ki-jövetelőket meg-írta*. Petrózai Trattner Mátyás, Pest.
- M. = PAIS DEZSŐ 1975. *Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította és jegyzetekkel ellátta PAIS DEZSŐ. A bevezetőt írta, a jegyzeteket ki egészítette és a térképet tervezte GYÖRFFY GYÖRGY. Magyar Helikon, Budapest.
- MÁNDY ISTVÁN 1799. *Magyar Sunád, avagy I. Béla királynak nevtelen író-deákja*. Szigethy Mihály, Debreczen.
- MÚCSKA, VINCENT 2001. *Kronika anonymného notára kráľa Bela (Gesta Hungarorum)*. Rak, Budrevice.
- PAIS DEZSŐ 1926. *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta PAIS DEZSŐ. A Napkelet Könyvtára 14. Magyar Irodalmi Társaság, Budapest.
- POTOCKI, JEAN – SZWAJICER, MARC 1796/é. n. ANONYME Notaire anonyme du roi BELA. GESTA HUNGARORUM. In: REMACLE, PHILIPPE – RENAULT, PHILIPPE – FOURNIER, FRANÇOIS-DOMINIQUE, MURCIA, J. P. – VEBR, THIERRY – CARRAT, CAROLINE éds., *L'Antiquité grecque et latine du Moyen Âge* <http://remacle.org/bloodwolf/historiens/anonyme/bela.htm> (2018. 04. 11.)
- PRAŽAK, RICHARD 1988. *Legendy a kroniky Korunky Uherské*. Vyšehrad, Prague.
- R1. = BÉSÁN, MIHAIL 1899. Cronica notarului anonim al regelui Bela. *Faptele ungurilor. Transilvania* 30: 14–41, 72–105, 132–165.
- R2. = POPA-LISSEANU, GHEORGHE 1934. *Faptele Ungurilor. De secretarul anonim al regelui Bela*. Izvoarele istoriei românilor 1. Editura Bucovina, București.
- R3. = TONCIULESCU, PAUL LAZĂR 1996. *Cronica notarului Anonymus – Faptele ungurilor*. Miracol, Bukarest.
- SILAGI, GABRIEL Hrsg. 1991. *Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte*. Mitarb. LÁSZLÓ VESZPRÉMY. Throbecke, Sigmaringen.
- SRH. = P. magistri qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum. Szerk. JAKUBOVICH, AEMILIUS – PAIS, DESIDERIUS. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* 1–2. Szerk. SZENTPÉTERY, EMERICUS. Academia Litteraria Hungarica atque Societate Historica Hungarica, Budapest. 1: 33–117.
- SZABÓ KÁROLY 1860. *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről*. K. n., Pest.
- VESZPRÉMY 1999. = Anonymus: A magyarok cselekedetei. Ford. VESZPRÉMY LÁSZLÓ. In: *Anonymus: A magyarok cselekedetei. Kézai Simon: A magyarok cselekedetei*. Millenniumi magyar történelem. Források. Osiris Kiadó, Budapest. 7–49.

Hivatkozott irodalom

- BÁTORI GYOPÁRKA 2019. Anonymus Gestájának román fordításaiban szereplő helynevek. In: BAGYINSZKY SZILVIA – BÁTORI GYOPÁRKA – HAVASI ZSUZSANNA – KOROMPAY ESZTER szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 4. Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2017. június 9-10-i nyelvtörténeti konferencia előadásaiból készült tanulmánykötet*. Studia Iuvenum Chronolinguistica 5. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 55–64.
- BÁTORI GYOPÁRKA 2020. Az alkalmazott nyelvtörténet lehetséges funkcionális nyelvelméleti háttéréről Anonymus helynevei kapcsán. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 14. Akadémiai Kiadó, Budapest. 91–99. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>
- BÁTORI, GYOPÁRKA megj. e. *Posibilitățile traducerii materialului toponimic din opera lui Anonymus*. In: FELECAN, OLIVIU – BUGHEȘU, ALINA eds., *Proceedings of the Fifth International Conference on Onomastics „Name and Naming”. Multiculturalism in Onomastics. Baia Mare, September 3–5, 2019*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. Megjelenés előtt.
- BENKŐ LORÁND 1998a. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1998b. Helynév – személynév – történés korrelációjának szerepe P. magiszter munkámódszerében. In: Uő, *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 11–28.
- BÖLCSKEI ANDREA 2010. Fordítás, adaptáció és helynévtörténet: magyar és angol helynévtípusok kontrasztív vizsgálatának gyakorlati tanulságairól. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 245–262.
- CSEPREGI, ILDIKÓ – KLANICZAY, GÁBOR – PÉTERFI, BENCE eds. 2018. *The Oldest Legend. Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary*. CEU Press, Budapest – New York.
- FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és a napjaink fordítási hibáiról, közzsók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–188.
- FARKAS TAMÁS 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. *Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő? Fordítástudomány* 11/2: 22–35.
- HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynévek közzsói elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–280.
- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2008. Személynévek a szakfordításban. *Névtani Értesítő* 30: 35–40.
- KISS LAJOS 1991. Víz-, hegy- és völgynevek a középkori Heves megyéből. *Magyar Nyelv* 87: 73–77.
- KRISTÓ GYULA 1993. Anonymus – latinul és németül. *Figyelő* 8/1: 173–176.
- KUGLER NÓRA 2020. Az alkalmazott nyelvészet és az elméletek. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 14. Akadémiai Kiadó, Budapest. 85–90. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER 1953. *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1956. A tulajdonnév jelentésánához. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 189–195.
- ÓMOLV. = *Ó-magyar olvasókönyv*. Szerk. JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ. Danubia, Pécs, 1929.

- RESZEGI KATALIN 2008. A régi hegynevek terjedelmének kérdéséről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 135–144.
- ROKOLYA GÁBOR 2016. Egy sajtóriport Temesváron. *Notarius Hungaricus – A Magyar Országos Közjegyzői Kamara lapja* 8: 21–23.
- SLÍZ MARIANN 2019. A tulajdonnevek fordítása – funkcionális, névelméleti megközelítésben I. A név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők. *Névtani Értesítő* 41: 13–39. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.1>
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 31–44.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A tihanyi apátság alapítólevele I. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2017. A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata. *Magyar Nyelv* 3: 369–374.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2020. Hasznos nyelvtörténet? Bevezetés az alkalmazott nyelvtörténetbe. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 14. Akadémiai Kiadó, Budapest. 79–84. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>
- VERMES, ALBERT PÉTER 2005. *Proper names in translation. A relevance-theoretic analysis*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VERMES ALBERT 2015. A kontextus szerepe a tulajdonnév fordításában. *Névtani Értesítő* 37: 9–24.

F. BÁTORI GYOPÁRKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9762-595X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

GYOPÁRKA F. BÁTORI, Personal names in the English and Romanian translations of Gesta Hungarorum by Anonymus

The Gesta Hungarorum is a valuable source of the early history of Europe and Hungary. As a result, several translations in addition to the Hungarian have been published: Romanian, German, Slovak, Polish, Catalan, English, Russian, etc. While some questions regarding the translation of the personal names used by Anonymus are predictable, a comprehensive understanding can only be reached through a complete comparison of all data. Thus, data collection is the first step of research. The current study examines the use of personal names in the English and Romanian translations. Aspects connected to translation are systematised based on the various levels of their context. A detailed analysis of the data brings new aspects to the fore that highlight questions connected not only to the text of the Gesta itself but translation in general. Thus this study is useful not only to a small group of scholars but any who face challenges in the translation of names.

Az Arvisura és a FÉРАН, a Beavatottak Névadó Naptára – alkalmazott névtani megközelítésben

1. A tanulmány témája, célja és módszerei. Tanulmányomban Paál Zoltán Arvisura – Igazszólás című, a magyarság számára egy alternatív mitológiát, illetve történelmet megrajzoló művét, illetve annak VIII. nagy egységét, a FÉРАН névadó naptárt vizsgálom. A teljes Arvisura mára már antikváriumokból is csak nehezen és költségesen szerezhető be, és az érintett szubkultúrába tartozókon kívül csak kevesen hallottak róla. Ezzel szemben a FÉРАН naptár ismertsége és népszerűsége régen túlnőtt a forrásművön: napjainkban leggyakrabban önálló formában jelenik meg, főként az interneten. Több alternatív nép- és nyelveredetet hirdető portál vagy blog akár teljes oldalakat tesz közzé a naptár neveiből. Ha olyan nevekre keresünk rá, amelyek nem Paálnál jelentek meg először, sok esetben az első találatok között vagy egyedüli találatként a FÉРАН naptárt találjuk. Ráadásul számos nevet, amelyek Paál alkotásai, a Magyar Keresztnevek Tára (MKT.) és a hasonló internetes utónévkeresők az anyakönyvezhető keresztnevekkel együtt tüntetik fel (néme-lyikük minden megkülönböztetés nélkül; vö. FARKAS 2019). Ezeken felül a közösségi médiában több olyan nyílt és zárt csoportot találni, amelyeknek a középpontjában a FÉРАН és nevei állnak. Ezek általában pár hónapos fennállás után eltűnnek, hogy rövid időn belül új, hasonló rendeltetésű csoportok jelenhessenek meg. Hasonló körforgásban van a naptár teljes szövege is, amely szintén csak időnként érhető el az interneten.

Kutatásomnak nem célja a teljes Arvisura részletes áttekintése, ez már a mű terjedelméből (1454 oldal) is következik. Elsődleges célkitűzésem tehát az, hogy a kiemelt VIII. részt, a FÉРАНt és annak névállományát a lehetőségek szerinti legtöbb szempontból bemutassam és vizsgáljam. A szempontok közé tartozik a naptárnak a mű egészében betöltött szerepe is, ezért az Arvisura bizonyos mértékű bemutatása természetesen megkerülhetetlen. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy mi indokolhatja az Arvisura körüli szubkultúra kialakulását, illetve hogyan tudott a FÉРАН névadó naptár túllépni ezen a hatókörön, és a mai napig releváns maradni a laikusok nevek iránti érdeklődésének kielégítésében.

A tanulmányban elsőként áttekintem a témakör néhány jellemzőjét az újabb szakirodalom alapján, amely az Arvisuráéhoz hasonló nyelvi ideológiai közösségek univerzális tulajdonságait tárgyalja. Ezután általános bemutatását adom az Arvisura felépítésének, tartalmának és céljának, amennyire a tanulmány keretei ezt megengedik. Majd a FÉРАН részletesebb leírása következik, amely elengedhetetlen előismeretként szolgál az elemzés teljes körű megértéséhez. Ezt követi a tanulmány központi része, a naptár egy kijelölt névállományának névtani szempontú elemzése. Az elemzés szempontjait és módszerét az adott részben részletesen ismertetem. Végül a kapott eredmények összegzése, a következtetések levonása és a lezárás kap helyet.

2. Az Arvisurák és a laikus rokonságelméletek. Az Arvisurák által felvázolt világkép és a FÉРАН által kijelölt névadási hagyományok tökéletesen beleilleszkednek az áltudományos nyelvi ideológiák és laikus nyelvrokonítási kísérletek kiterjedt problémakörébe.

Ezen ideológiák alapvető közös tulajdonsága, hogy a magyar nyelvet általánosan „megbecsült” és nagy múltú nyelvekkel igyekeznek rokonsági kapcsolatba hozni, illetve minél egyedibb, központibb szereppel felruházni. Ennek a jelenségnek az egyik legszélsősége-sebb esetével találkozhatunk az Arvisura-kultuszban, amely a világ minden nevét a magyarból, pontosabban a „palóc nyelvből” eredezteti.

Az ilyen témájú művek szerzőiről általánosan elmondható, hogy a nyelvészet tudományában képzetlenek, vagy ha folytattak is nyelvészeti tanulmányokat, a nyelvek történeti összehasonlító kutatásához szükséges tudást nem sajátították el. Ez Paál Zoltánra is igaz, hiszen sem tanulmányait, sem szakmáját tekintve nem került szorosabb kapcsolatba a nyelvtudomány területeivel.

Az efféle nézetek egyre népszerűbbé válásában az egyik meghatározó oknak a társadalomban elterjedt, a bölcsészettudománnyal szembeni lenéző, szkeptikus magatartás tekinthető. Ezt a viszonyulást indokolhatja az, hogy a humán tudományok általában könnyebben kerülhetnek politikai befolyás alá. Emellett a reál tudományokkal szemben a bölcsészetnek gyakran közvetett és lassan jelentkező haszna van, míg az orvostudománynak vagy akár a gépészetnek sokkal kézzelfoghatóbbak az eredményei, és nagyobb szerepet töltenek be a mindennapi életben (IMREH 2017).

A történeti okok között kulcsfontosságú egy kialakult séma, a magyar nép úgynevezett áldozati szerepe. A magyar társadalom egyes rétegeiben a mai napig kimagasló szerep jut a dicső múlt hangsúlyozásának, szemben a jelen kevésbé dicső állapotával. Ha az áldozati szerepnek gyakran nincs is aktuális, aktív kiváltó oka, a korábbi negatív történeti események emlékezete fenntartja a sémát, és a dicső magyar múlt képének éltetése mellett a mindenkori „idegen” beavatkozó erőttől való félelem is negatív velejárója ennek a felfogásnak. (Vö. SÁNDOR 2011: 415–416.)

Ezt a félelmet tovább erősíti az is, hogy a magyarnak nincs olyan, földrajzi és nyelvi értelemben egyaránt közeli nyelvrokona, mint a germán, szláv stb. nyelveket beszélő népeknek. Ez alapvető oka lehet annak a jelenségnek, hogy számos ilyen ideológia kitüntetett, mitikus szerepkörrel ruházza fel a magyar nyelvet és a magyar népet is. A politikai háttérű nyelvi ideológiák gyakori jellemzője, hogy a nyelvet a nemzettel teljesen azonosítják, és politikai célok eléréséhez használják fel (LANSTYÁK 2011: 22–25).

Okolható még ezen eszmék terjedéséért az összeesküvés-elméletekre való fogékony-ság; főként azok említendők itt, amelyek kollektívan a tudományos közösségek ellen irányulnak. Ezek az áltudományos elméletek leegyszerűsített, könnyen felfogható, de nem igazolható magyarázatokat szolgáltatnak a tudományosakkal szemben. (Vö. KREKÓ 2018: 147–155.) A nehezebben feldolgozható tényeket és az időigényesebb vizsgálódásokat a laikusok gyakran azzal magyarázzák, hogy bizonyos elitista, központi erők vagy idegen háttérhatalmak nem kívánják megosztani a valós tudást a néppel, így lehetetlenítik el az egyébként egyértelmű igazságokat. Ez a mentalitás a magyar társadalomban is megtalálható, egyes részlegeiben jellemzőnek is tekinthető.

IMREH (2017) az ideológiák terjedésének további okát a közoktatás hiányosságaiban látja. Ennek egyik meghatározó tényezője, hogy a diákok felfogásában az iskolában megszerzett tudás és a valódi életben alkalmazható, hasznos tudás távol áll egymástól. Az iskolában elsajátított tudásra gyakran nem valós tényekként tekintenek, és a diákként megszerzett információkat könnyen cserélik fel máshonnan megszerzett tapasztalatokkal vagy a különböző médiumok által terjesztett nézetekkel. Különösen érvényes ez a nyelvünk

eredetére és történetére vonatkozó tudásra, ugyanis erre a témakörre a közoktatás csekély óraszámot biztosít. Ezenfelül a magyar közoktatás nem segíti a diákok kritikai szemléletének kialakítását, így nem tudnak különbséget tenni a tényekkel alátámasztott tudományos értekezések és az áltudományos írások közt. Nézőpontjukat, véleményüket gyakran teljes mértékben a különböző tekintélyek, valamint a családjuk és közvetlen környezetük politikai beállítottsága és meggyőződése határozzák meg.

Itt érdemes kiemelni, hogy a legtöbb alternatív elmélet nem tesz különbséget nyelv- és néprokonság közt. (Ez a jelenség is megjelenik többek között az Arvisurában.) Előfordul, hogy az iskolai tankönyvek is felcserélhetőnek tekintik a két fogalmat, és nem hívják fel arra a figyelmet, hogy a nyelvrokonság a nyelvészet hatáskörébe tartozik, és mára sokkal inkább tudományos tény, mintsem eldöntendő kérdés.

Számos tanulmány és monográfia általánosan foglalkozik az alternatív elméletekkel, újabbak pedig már olyan munkák is születtek, amelyek a személy- és helyneveknek ezen elméletekben betöltött szerepét vizsgálják (IMREH 2014, 2015; ZELLIGER 2017; SLÍZ 2018, 2020a). Mivel az Arvisura és az IMREH RÉKA (2014, 2015) által vizsgált Pilis-kultusz több ponton is érintkezik, a következőkben az Arvisura jellemzőit ezzel összehasonlítva, s a fenti két IMREH-tanulmányra támaszkodva mutatom be.

Mindkét kultuszban alapvető szerepet játszik a magyar nép számára meghatározó, eddig fel nem lelt, a felszín alatt bujkáló „valós” történelem. Ezek a történelmi titkok gyakran (korábban) Magyarország területén található vagy Magyarországhoz kapcsolható konkrét földrajzi helyekkel állnak szoros kapcsolatban. Ilyenek a Pilis-kultusz esetében a Pilis és Dobogókő, az Arvisura esetében többek között Ataisz vagy a Palócföld. Ezeket a helyeket spirituális hatalommal ruházzák fel, amelyek általában a magyarság kiválasztott szerepét hivatottak alátámasztani és hangsúlyozni. Mindkét kultusz elsődleges céljának tekinthető a rejtett tudás felkutatása és a magyarok megérdemelt dicsőségének ezáltal való visszaállítása. Ezt a feltárást hivatott segíteni a különböző tudományágak bevonása; ilyen a régészet, a történet-, a nyelv- és a vallástudomány (pontosabban azoknak a saját értelmezésük szerinti, „nem hivatalos” változatai). A rendelkezésre álló források közül ugyanis szelektálnak; csupán azokat veszik figyelembe, amelyek álláspontjaikat igazolni látszanak. A tudományos kutatási módszereket és eredményeket nem veszik figyelembe, vagy nem rendeltetés szerint alkalmazzák. (Vö. IMREH 2014: 106–110.)

Ezzel eljutunk egy másik kapcsolódási ponthoz: a tudományossal szembeni tartózkodáshoz. Azok az eredmények, amelyek eltérnek a kultusz által elvártaktól, hívóik szemében nem tekinthetőek hitelesnek, mert valamilyen külső erő befolyása alatt születtek azzal a céllal, hogy a magyarok előtt fedve maradjon nemzeti eredetük és hivatásuk. Ezért a kultuszok előszeretettel fordulnak a paratudományos vizsgálódási módszerekhez, spirituális technikákhoz. Ezek előnye a tudományos módszerekkel szemben, hogy nem igényelnek szaktudást, részletes előismereteket, kritikai szemléletet; alapjuk a hit, így bárki által befogadhatóak addig, amíg ez a hit valamilyen biztos alapon nyugszik (pl. a magyarok kitüntetett szerepe a történelemben). Ilyen spirituális eszköz a Pilis-kultuszban a földszugárzások alternatív mérése,¹ az Arvisurában pedig a gondolat-vibrációs eljárás.² (Vö. IMREH 2014: 107–109.)

¹ Ezoterikus eszközökkel történő, tudományosan nem alátámasztott földvizsgálatok.

² Paál Zoltán megfogalmazása szerint egyfajta telepatikus kapcsolatteremtés. A fogalmakat, neveket – köztük az eseményekét is – az Arvisurák írásmódjában közlöm.

Szintén a formai és tartalmi kötöttség hiányának tudható be, hogy a kultuszok körében kimagasló szerep jut az internetnek. Ott ugyanis bárki publikálhatja írásait a témában, a laikus olvasó pedig nem rendelkezik akkora tudományos tapasztalattal és forráskritikai érzékkel, hogy szelektálni tudjon a hiteles és a hiteltelen között. Ráadásul a videómegosztó portálok már az olvasást is szükségtelenné teszik e témában. (Vö. IMREH 2015: 119.)

Ahogy már fentebb említettem, a számtalan hasonlóság ellenére az Arvisura-kultusz sok jegyében el is tér a Pilis-kultusztól, illetve az egyéb ideológiáktól. Míg a Pilis-kultuszt több, egymás mellett gyakran elbeszélő szerző tevékenysége alakítja (IMREH 2014: 107–108), addig az Arvisura-kör egyetlen személy, Paál Zoltán alkotása. Persze ez a kijelentés csak akkor állja meg a helyét, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy Paál számos különböző mitológiából és mondavilágból (az uráli nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket beszélő népekből is) kölcsönöz motívumokat, sőt teljes történeteket. Bár a kultuszokra általánosan jellemző a következtelenség és az ellentmondások elfogadottsága, az Arvisura ezt új szintre emeli. A mű egyes fejezetei vagy akár egy fejezetben belüli részei is nemegyszer olyan mértékben mondanak ellent egymásnak, hogy az a teljes alkotás értelmezését teszi szinte teljesen lehetetlenné. Ezért tanácsosabb írások gyűjteményeként tekintenünk a kötetekre, mintsem egységes műként, hiszen az egyes részek között jelentős tartalmi, formai, stílusbeli, nyelvezeti különbözőségek fedezhetők fel, és az Arvisura egységes voltának látszatát az összekapcsoló, rendszerező elv teljes hiánya is fokozza.

Publikációk szempontjából az Arvisura-kör nem olyan kiterjedt, mint a Pilis-kultusz. Bár Paál Zoltán halála után a felesége és a szűkebb követői kör tagjai továbbra is igyekeznek kisebb írásokkal támogatni a kultusz fennmaradását, az Arvisura-kör fő színterévé mára a már említett internetes oldalak váltak. Fontos még megemlíteni, hogy több naptár, laikus keresztnevszótár és névkereső szintén előszeretettel merített az Arvisura névállományából, így ezekre is tekinthetünk úgy, mint a kultusz valamiféle „leszármazottjaira”. Ilyen laikus munkákat tárgyalnak például FARKAS (2006, 2019) és SLÍZ (2018, 2020a, 2020b) cikkei.

Talán a legszembetűnőbb eltérés mégis az, hogy míg a Pilis-kultuszban a helynevek, addig az Arvisura körében a személynevek és a névadási hagyományok bírnak a legnagyobb jelentőséggel.

3. Paál Zoltán és az Arvisura – Igazszólás. Az Arvisura Paál Zoltán főművének tekinthető; egyszerre tartja világtörténelmi szinten is jelentőségteljes krónikának, valamint a magyar nyelvről alkotott kép újragondolásának (főként a nevek tekintetében), de a világ kialakulásáról is egyéni elképzeléssel rendelkezik.

Paál Zoltán egy Ózd melletti kis településen született és élt. Előbb az Ózdi Vasgyárban dolgozott, később a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. kohásza volt. A fordulópontot az életében 1944 hozta, amikor a munkaszolgálatból megszökvé megismerkedett Szalavaré Turával, aki a manysi fősámán unokájának mondta magát. Paál elmondása szerint Tura bevezette őt az Arvisurák rendszerébe, és kiválasztottnak kiáltotta ki. A háború után Paál hazatért, csatlakozott az Ózdi Irodalmi Körhöz, és megkezdte írói-kutatói pályafutását. Előbb főként a palóc legendákat, hagyományokat kutatta saját származásának okán; ezek még kéziratos, valamint illegális kiadásokban jelentek meg (Kozsdi 2005). Aztán ezeket a Püski Kiadó több mint ezer oldalon, két kötetre bontva megjelentette Arvisura – Igazszólás: mondák, regék, népi hagyományok a palóc kézművesek világából címmel (Paál 1997–1998).

De mik az Arvisurák? A szó jelentése a szerző szerint: 'igazszólás, minden, ami igaz'. E mitológia leginkább Szalavaré Tura történeteinek és Arvisura Anyahita nagyszony

gondolat-vibrációs eljárással közvetített információinak fúziójaként értelmezhető, amelyet Paál Zoltán lejegyzésében ismerhetünk meg. Az Arvisurák egy hitvilág, világnézet egyetlen és fő iratának tekinthető. A középpontban a palóc eredetű, kiválasztott lovasnomád nép áll, akiknek a történetét Arvisura Anyahita és az őt követő rovósámának az Özönvíz előtti, Ataisz nevezetű őskontinens korától egészen napjainkig lejegyezték.

Mivel a Paál Zoltán által biztosított írásokon kívül semmilyen más forrás nem áll rendelkezésre, amely alátámasztaná állításait, és az Arvisurák hitelességét bizonyítaná, az iratok tartalma a legnagyobb jóindulattal is megkérdőjelezhetőnek nevezhető.

A legteljesebb kiadás (Paál 1997–1998) felépítése, elrendezése nehezen értelmezhető első pillantásra. Az elő- és utószavakat, valamint a köszönetnyilvánításokat figyelmen kívül hagyva a közel ezerötyszáz oldalas mű tíz nagyobb részre tagolódik. Ezek önálló kezelése szinte lehetetlen: tartalmuk, vonatkozásaik általában egybefolynak, és az egész szöveget előre- és hátrautalások szövik át. Az alábbiakban ismertetem a részek címét és azt, hogy mivel foglalkoznak, de mindegyiket részletesebben elemezni, valamint példával szemléltetni nem áll módomban.

Az I. rész igyekszik bevezetni az olvasót ebbe a bonyolult, gyakran átláthatatlan rendszerbe. Egyrészt itt olvasható Paál Zoltán hagyatéka és kapcsolata röviden az Arvisurákkal, valamint Paál elképzelése, célja írásával kapcsolatban. A szerző továbbá itt közli levelezéseinek is egy részét, amelyek értelmezési segédletként, valamint forrásként is szolgálnak. A palóc (úz) nép³ regevilágának vázlatos ismertetője is ebben a részben olvasható.

A II. rész a már fentebb említett sorsfordító találkozások részleteit írja le Paál és Szalavaré Tura között. Részletes névlistával szolgál Tura rokonai köréből, valamint jó pár dátumot is közöl, hogy jobban el tudjuk helyezni kettejük történetét térben és időben. Megtudjuk, Tura hogyan tette látóvá Paált, s az utóbbi hogyan jutott birtokába az Arvisuráknak. KLIMA LÁSZLÓ 2009–2010-ben részletesen foglalkozott a művel a Rénhírek blogon. Nyolc bejegyzése készült a témában, ezek mindegyike elérhető az Arvisura címszó alatt. KLIMA többek között arra is rámutatott, hogy a II. részben lejegyzett dátumok és helyszínek eléggé ellentmondásosak, és jócskán felborítják az idősíkot. Bizonyos, hogy a találkozás nem úgy zajlott, ahogyan azt Paál részletesen leírja, de az is kérdéses, hogy egyáltalán megtörtént-e, és ha igen, kivel is találkozott valójában a szerző.

A III. rész az ún. sztrecsnói rituális medvetor öt napját írja le, amelynek során az ordoszi törzsszövetség 24 törzse közül kivált manysik átadták az Arvisurák lerovásához szükséges tudást az úzoknak.

A IV. rész az Arvisurák lerovásának művészetébe enged betekintést. Hogyan, kik jegyezték le ezeket, milyen nehézségekbe ütköztek, mely nyelven íródtak, és melyek olvashatóak a mai emberek számára.

Az V. rész a maga több mint ezer oldalával a kötet legterjedelmesebb egysége. Ez a rész tartalmazza magukat az Arvisurákat, Paál Zoltán értelmezésében és megjegyzéseivel. Bár nem hiánytalanul, de összesen 350, gyakran betűjeles részletekre is tagolt Arvisurát tartalmaznak a kötetek.

³ A szerző a palócokra külön népként tekint. Gyakran az úz és a magyar néppel is azonosítja őket. A szövegekből továbbá az következtethető ki, hogy a szerző szerint e népek nyelve is azonos. Ez az „úz (palóc)” nyelv a szerző szerint szinte teljesen megegyezett a mai magyarral, és a ragozó nyelvek családjába tartozott.

A VI. részben található az az epizodikus, mesészerű történetek, amelyek kanonikusan nem sorolhatók be az Arvisurák kronológiai sorrendet következő rendszerébe.

A VII. rész tartalmazza a fősámánok, rovósámánok és aranyasszonyok rendjét. Paál állítása szerint az új rovások időszámításától, vagyis amikor a manysik az úzokra hagyományozták az Arvisurák jogát, egészen 1780-ig jól dokumentálva van a rovásokkal kapcsolatos személyek listája. Ennek ellenére ez a rész ugyanúgy dokumentálja az időszámításunk előtti 4000-es éveket, mint az időszámításunk szerinti 20. századot. A lista tartalmazza az adott Arvisurához köthető uralkodók, azaz fősámánok, valamint a rovósámánok és a mitikus aranyasszonyok nevét, mindezt akár évtizedes pontosságú datálással. Ha ezeket a neveket összevetjük az Arvisurákkal foglalkozó V. fejezettel, ismét ellentmondásokba ütközünk. Például a 298(D). jelzettel közreadott Arvisurát Kr. u. 980–1070-re datálja és Piroska-Abalán rovásának nevezi a szerző. Ha összevetjük ezt a VII. fejezet rendjével, azt látjuk, hogy 980–1070 között nem jegyez sem ilyen nevezetű rovósámánt, sem fősámánt, hanem az aktuális aranyasszonynak tulajdonítja a rovást, holott korábban azt írja, ilyenkor ők már nem róttak.

A VIII. rész tartalmazza a FÉRANT, azaz a Beavatottak Névadó Naptárát. Ennek névtani szempontú vizsgálata és elemzése tanulmányom elsődleges célja.

A IX. rész a Levélkivonatok, melynek szerepével kapcsolatban a szerző egyértelmű szándékát közvetve sem közli.

A X., utolsó rész a forrásmunkák jegyzéke. A források kimerülnek a korábban bemutatott Arvisurákban, amiket a szerző Szalavaré Turától kapott másolat formájában. Ezekon kívül több helyen utal általánosságban Szőnyi Márton hadtörténeti jegyzeteire, valamint Körösi Csoma Sándor gyűjtésére. Ezek a jegyzetek, ha valahol léteznek is, nagyon nehezen értelmezhetők hiteles forrásként az Arvisurához. Összefoglalva: nincs olyan forrás, amit Paál Zoltán hitelesen fel tudott volna mutatni írása háttereként.

Paál Zoltán műve inkább egyfajta kreált mitológia, tudományos célokat nem fogalmaz meg; írásai összeszedetlenek, rendszertelenek, az esetek túlnyomó részében következtelenek, ellentmondásosak.

4. A Beavatottak Névadó Naptárának és névadási hagyományainak bemutatása.

A FÉRAN naptár története, más néven a 350(B). Arvisura sem könnyíti meg az értelmezést. A szerző állítása szerint 1980-ban lezajlott a Vizöntő Világhónapjának Nagyszalája, ahol többek között az illetékes kiválasztottak elhatározták, hogy innentől minden ember kötelessége a Világbékéért küzdeni. Itt esett először szó arról, hogy a Palóc-FÉRAN létezését kutassák. Ez az ősi irat, amely „feltehetőleg a Melegvizek-birodalmából maradt ránk”, Paál állítása szerint (a teljesség igénye nélkül) járt Mátyás királynál, Farkas Lándor bőszőrmény vezérnél, Magyar-Agli basánál, Rákóczi Györgynél, illetve Bethlen Gábornál is.

A Palóc-FÉRAN a beavatott társadalmak névadási szokásainak Kr. e. 48 000-től napjainkig tartó hagyományát örökíti meg, illetve annak fejlődését mutatja. Az Élettemplomában elhelyezett eredeti FÉRAN 63 000 nevet, minden napra 24-et tartalmazott. (A naptár egy évre 386 [!] napot számol, amely 24-gyel szorozva is csupán 9 192 név. Erre nem ad magyarázatot a szerző.) A naptárt Ataisz elsüllyedése után (itt Kr. e. 5038) először Kr. e. 3970-ben újították meg. Mivel ekkorra az eredetileg 24 törzsből álló Hun Törzsszövetség tagjainak száma 12-re csökkent, a ránk maradt FÉRAN csupán napi 12-12 férfi- és női nevet tartalmaz.

Az oszlopokba rendezett névjegyzék bal oldalán található a FÉR, azaz férfinevek, míg a jobb oldalán az AN, azaz az „asszonynevek”. Mindkét oldalon napi 8 ataiszi és 4, Kr. u. 29-ben kialakult, ún. uruki-mani név található. Az uruki-mani nevek azokból a – Paál Zoltán szerint – Jézus által Uruk városába írt levelekből eredeztethetők, amelyek úz-palócul íródtak. Több név akár egy hónapon belül is ismétlődik. Arra is van példa, hogy egy név a FÉR és az AN oszlopban is megjelenik. Az ataiszi nevek is előfordulnak az uruki-mani nevek között és fordítva. Ez is eleve megkérdőjelezi a szerző kijelentését, miszerint az uruki-mani nevek eltérő eredetűek, mint az ataisziak. (Az ataiszi és uruki-mani nevek megoszlása a későbbiekben még szerepet kap a névanyag vizsgálatában.)

Néhány név mellett évszámok találhatóak. Ezek azt jelölik, hogy az aktuális Nazir, azaz 25 karéjos Istenfia születése előtt kik voltak azok a személyek, akik 10 karéjosnál⁴ erősebb beavatottak voltak, és így előrébb vitték az emberiség fejlődését. Minden hónaphoz társul egy FÉРАН-beli elnevezés is. A *Tigris–Almaszüret hava* a szeptember, a *Medvetor hava* a január, a *Gödölyetor*, *Eper-hava* pedig a június megfelelője. Azonban a hatodik hónaptól kezdődően a FÉРАН-hónapok határai nem egyeznek meg a valós hónapokéval. Így például a Gödölyetor, Eper-hava már május harmincadikával kezdetét veszi. Ráadásul december után található még húsz további nap, amelyek a férfi oldalon a *Tárkánynapok*, a női oldalon a *Holdnélküli napok* elnevezést kapják.

A jegyzék értelmezéséhez szükséges még ismernünk az egy-, két-, három- és négy-lelkű gyermekek fogalmát. Ez a nagyszülőkben történő lelki változással kapcsolható össze, amely annak köszönhető, hogy az unoka születése lelki megújulást hoz magával. Így azok a gyermekek, akiknek születésük idejében még mind a négy nagyszülőjük élt, négylelkűek lettek, és ehhez mérten a FÉРАНból négy szótagú nevet kaptak. Azok a gyermekek, akik több lélekkel bírtak, azaz több nagyszülői életenergiát kaptak, erősebbek, fejlettebbek lettek társaiknál. Mindezek mellett a nevek az adott napra eső csillagképek alakzatait is megnevezték. Tehát a 24 törzs idején egy emberről tudni lehetett azt, hogy mely napon született, milyen csillag- és bolygóállások alatt, melyik törzshöz tartozik, és hány lelke van, mindezt csupán a neve alapján.⁵ Ha egy négylelkű gyermek született, de az adott napon csak egy, két, esetleg három szótagú nevek álltak a FÉРАН-ban, akkor „ragozással” könnyen alkothattak a többől akár négy szótagú alakot is.

Ezt a ragozási eljárást példával is szemlélteti a szerző. A *Giz* egylelkű névből alkothatunk *Gizeh*, *Gizel*, *Gizella*, illetve *Gizellácska* neveket is a lelkek számának megfelelően (Paál 1997–1998. 2: 1325–1326). Látható, hogy a szerző a *ragozás* terminust általánosan használja a névalkotási módszerekre: ha a szótőre új szótagot illesztünk, akkor az így keletkezett név az eredetinek a ragozott változata. Ezen az alapelven kívül a szerző semmilyen korlátozó szabályt nem fektet le, feltételezhető tehát, hogy minden ragozott alak elfogadható a névadásban. Ebben az esetben viszont megkérdőjelezhetővé válik egyúttal az ősi neveknek tulajdonított spirituális hatalom és a névadási hagyomány fontosságának hangsúlyozása.

5. A FÉРАН neveinek névtani szempontú elemzése. Az elemzésemhez a *Medvetor havának* (azaz januárnak) a névállományát választottam. Ez az adathalmaz jól szemlélteti a szerzőre jellemző névalkotási típusokat és azok számbeli megoszlását. Minden napra

⁴ A karéj a szellemi erő megnevezése és mértékegysége is egyben.

⁵ Ez a névnapár mindenki számára értelmezhető volt a szerző szerint, ugyanis kezdetben mind a 24 törzs az úz (palóc) nyelvet beszélte.

12-12 férfi- és női név jut, ez január harmincegy napjával számolva összesen 744 nevet jelent. Az elemzés előtt fontos még megjegyezni azt, hogy – mint már fentebb is utaltam rá – néhány név megjelenik az ataiszi és az uruki-mani nevek között is (pl. a végső név-alkotó mozzanatát tekintve magyar eredetű *Vince*⁶ férfinév). Valamint előfordul olyan név is, amely ugyanazon a csoporton belül ismétlődik (pl. a germán eredetű Lóránt férfinév). Ezt megjegyezve a továbbiakban is minden egyes nevet külön adatként kezelek, ahogyan ezt a szerző is tette.

5.1. A FÉРАН-ban előforduló, ma anyakönyvezhető nevek eredete. A vizsgálat első szempontjaként arra voltam kíváncsi, hogy egyrészt a FÉРАН-ban mekkora arányban szerepelnek ma adható keresztnévek, másrészt hogy hatással lehetek-e a FÉРАН feltehetőleg a szerző által alkotott nevei a magyar keresztnévadásra, s ha igen, milyen intenzitással. Megnéztem ezért, hogy az itt szereplő nevek ma anyakönyvezhetőek-e Magyarországon. Ehhez a Nyelvtudományi Intézet által anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített utónevek jegyzékének 2020. márciusi állapotát vettem alapul.⁷ A 744 névből ma csupán 177 (23,8%) anyakönyvezhető, pedig a FÉРАН elkészülte, azaz 1972 óta is számos új név vált bejegyezhetővé. A nemek megoszlása szerint 117 férfinév és 60 női név adható; ez a FÉРАН férfineveinek 31,5%-a, a női neveinek pedig mindössze 16,1%-a. Az anyakönyvezhető férfinevek közül 38 (32,5%) ataiszi és 79 (67,5%) uruki-mani. A női nevek közül 18 (30%) az ataiszi és 42 (70%) az uruki-mani csoportba tartozik, ebben tehát nincs különösebb eltérés a nemek között. Ez a megoszlás azért is érdekes, mert a vizsgált hónap teljes névállománya kétszer annyi ataiszi nevet tartalmaz, mint uruki-manit. Ennek az egyik lehetséges magyarázata az lehet, hogy a szerző szerint az uruki-mani nevek újabbak, így közelebb állhatnak a mai magyar nevekhez. Elképzelhető, hogy a szerző ennek alátámasztása érdekében a biztosan anyakönyvezhető neveket inkább az uruki-mani csoportba osztotta.

Az anyakönyvezhető neveket eredetük szerint is megvizsgáltam, hogy kiderüljön, hányféle forrásból származnak a FÉРАН nevei, melyeket a szerző ősmagyarának tekintett. Az eredet szerinti kategorizációt a MUnk. 1998-as kiadására épülő Utónévkereső⁸ segítségével végeztem el. Az *eredet*-en azonban a továbbiakban a közvetlen átadó nyelvet értem,⁹ mivel ez tükrözi híven az átvétel korabeli nyelvi kapcsolatokat (vö. SLÍZ 2020b: 496). Az Utónévkereső viszont – mint általában az utónévkönyvek (p. MUnk., KnE., FERCSIK–RAÁTZ 2017) – többnyire nem ezt az elvet követi, így néhány esetben változtatásokat eszközöltem annak kategorizálásához képest az alábbiak szerint:

1. A nyelvújítási eredetüként megjelölt neveket egységesen magyar eredetűnek tekintettem. Hasonlóan jártam el a magyar szerzőknek (pl. Arany Jánosnak, Anonymusnak) tulajdonított nevek esetében.

2. A germán és a német eredetű nevek elhatárolása nem volt egyértelmű, ezért ezeket a germán/német eredetű típusba vontam össze.

⁶ A nevek eredet szerinti besorolását l. az alábbiakban.

⁷ Férfinevek: <http://www.nytud.mta.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/osszesffi.txt>, női nevek: <http://www.nytud.mta.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/osszesnoi.txt>

⁸ <http://corpus.nytud.hu/utonevportal>

⁹ Ennek okát, illetve a terminus egyéb lehetséges értelmezéseit részletesen l. SLÍZ (2020c).

3. A görög vagy latin eredetűek a legtöbb esetben szintén nem különíthetők el világosan egymástól, így ezeket a görög–latin eredetű típusba vontam össze. Ide soroltam a héber, akkád, perzsa, arámi stb. eredetűnek megjelölt bibliai neveket is, hiszen ezek is egyházi görög vagy latin közvetítéssel kerültek a magyarba.

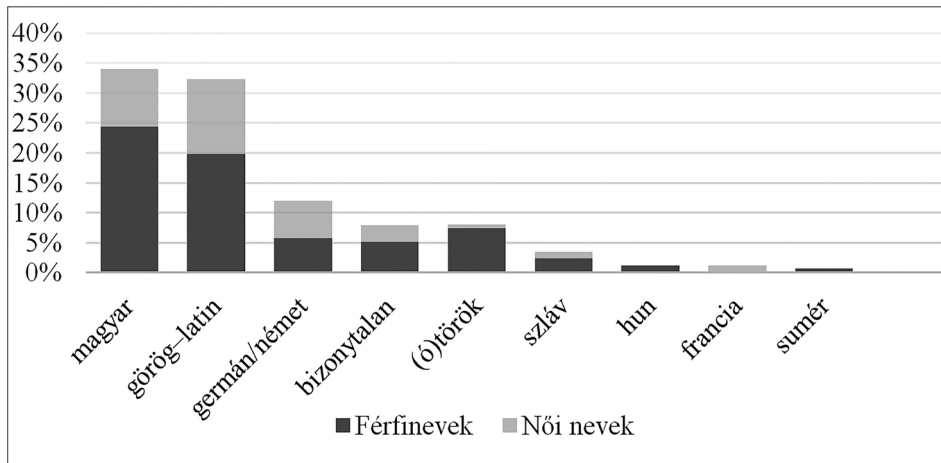
4. A török és ótörök eredetűként jelölt nevek elhatárolása sem volt mindig egyértelmű, ezért ezeket az (ó)török eredetű típusba vontam össze.

5. A névszótárakban régi magyarként megjelölt nevek között találhatóak (ó)török eredetűek is, így ezeket átsoroltam az (ó)török eredetű típusba. Az átsoroláshoz útmutatóul HAJDÚ (2003: 356–358) ómagyar kori török eredetű nevekről szóló bekezdéseit, illetve SLÍZ MARIANN Anjou-kori személynévtárának (2011, 2017) etimológiai megjegyzéseit használtam.

6. Ha a magyarban történt a névvel morfológiai változás, akkor azt magyar eredetűnek jelöltem, hiszen az utolsó névalkotó mozzanat a besorolás alapja (vö. HAINDRICH 2019: 147, SLÍZ 2020c: 71–72). Ilyen például az *Apolka*, amely a latin *Apollónia*-ból lett a magyarban elvonással *Apol*-, majd *-ka* képzőt kapott.

Ezek alapján az anyakönyvezhető csoporton belül kilenc típust állapítottam meg (vö. 1. ábra). A 177 anyakönyvezhető név közül 60 (33,9%) magyar (pl. *Győző*, *Vidor*; *Aranka*, *Virág*), 57 (32,2%) görög–latin (pl. *Makár*, *Julián*; *Maja*, *Laura*), 21 (11,9%) germán/német (pl. *Ede*, *Lotár*; *Zita*, *Zelma*), 14 (7,9%) bizonytalan eredetű (pl. *Csörsz*, *Botár*; *Kéra*, *Genovéva*), 14 (7,9%) (ó)török (pl. *Jutas*, *Dormán*; *Sarolta*), 6 (3,4%) szláv (pl. *Vászoly*, *Ulászló*; *Milla*, *Vanda*), 2 (1,1%) hun,¹⁰ 2 (1,1%) francia (*Adél* és *Lujza*) és 1 (0,6%) sumér¹¹ eredetű.

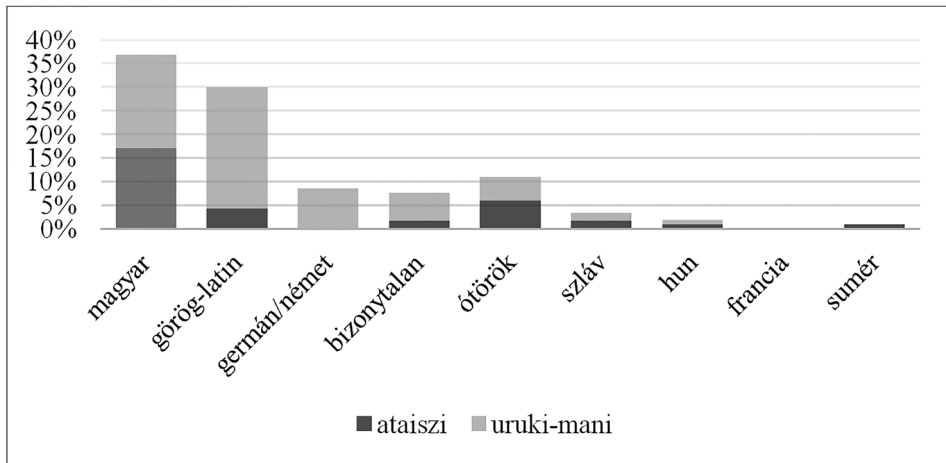
1. ábra: Az anyakönyvezhető nevek megoszlása nemek és eredet szerint

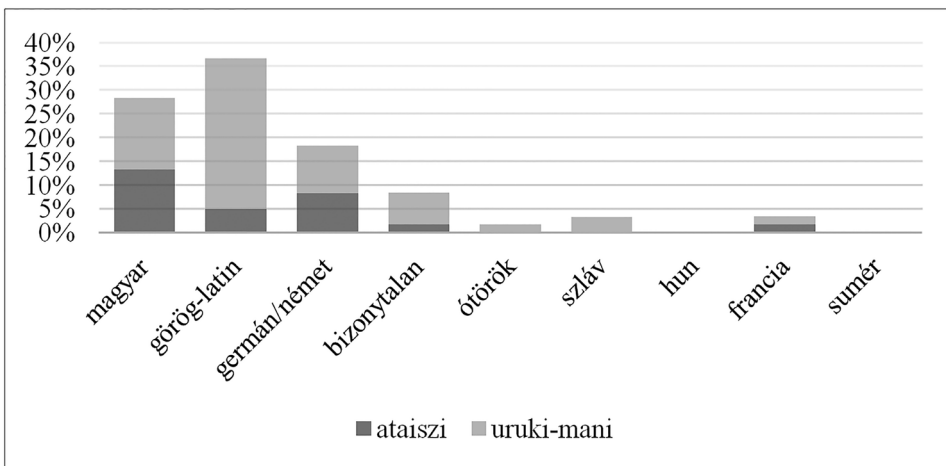
¹⁰ Vagy legalábbis a hun mondakörbe tartozó: a *Balambér* férfinév két előfordulása.

¹¹ A *Gilgames* név, mely műfordítás révén került a magyarba.

2. ábra: Az anyakönyvezhető férfinevek megoszlása eredet szerint

3. ábra: Az anyakönyvezhető női nevek megoszlása eredet szerint

A 2–3. ábrán látható, hogy míg a férfinevek esetében a magyar eredetű a leggyakoribb típus, addig a női nevek között a görög–latin eredetű nevek fordulnak elő a legtöbbször. A 177 anyakönyvezhető névnek a magyar eredetűek alig egyharmadát teszik ki. Ez az arány nem nevezhető nagyinak, ha figyelembe vesszük, hogy a szerző leírása alapján a nevek mindegyike az ősi magyar nyelvből származik. Ez az arány ennél is tovább csökken, ha nem csak az anyakönyvezhető neveket számoljuk. A vizsgált 744 névnek csupán a 8,1%-a bizonyítottan magyar eredetű, anyakönyvezhető utónév.

Az eredet kapcsán fontos még megjegyezni, hogy két alkalommal, a *Fábián* (görög–latin eredetű, ataiszinak tekintett név) és a *Virgília* (nem anyakönyvezhető, uruki-maninak tekintett név) mellé a szerző beilleszti az *etr.* betűsört. Elképzelhető, hogy ez az *etruszk* rövidítése, és a név eredetére hivatott utalást tenni, bár a szerző nem közli a rövidítések magyarázatát. Hasonló az *Artur* (nem anyakönyvezhető, uruki-maniként közölt név) esete is. Itt a szerző az *(őregúr)* megjegyzést helyezte el a név mellett; feltételezhetőleg e szóból vezeti le a nevet.

5.2. A FÉРАН-ban előforduló, nem anyakönyvezhető nevek jellemző típusai

5.2.1. Átvett nevek. A szerző által különböző forrásokból átvett nevek közé tíz férfinév sorolható. Ilyen az uruki-maniként kategorizált *Ahti* férfinév: Ahti ugyanis a finn mitológia és népköltészet egyik hősi karaktere. A szintén uruki-maninak állított *Cirus* férfinév valójában Kürosz perzsa nagykirály nevének a latin alakváltozata, az ataisziként közölt *Mundzuk* pedig a monda szerint Attila hun király apjának volt a neve.

5.2.2. Morfológiai névalkotással létrehozott nevek. Az író által alkotott nevek egyik jellemző típusát az összetétellel létrehozottak alkotják. A *Kondábel* férfinévet például a szerző a *Kond* személynévből és az *Ábel* görög–latin eredetű keresztnévből alkothatta meg. Az *Abavér* női név esetében az *Aba* (ó)török eredetű férfinévet láthatta el a *-vér* utótaggal. A *-lány* utótaggal alkotott női nevekre ebben a hónapban két példa található, de a névtárban bőségesen előfordulnak, tehát tipikusnak tekinthetőek. Az egyik az *Adrilány*, amelyet valószínűleg az *Adrienn* francia eredetű keresztnév becenevéből alkothattott meg a szerző, a másik pedig a *Kustilány*, amelynek az előtagja feltehetőleg szintén a szerző alkotása.

Szintén gyakori csoportot alkotnak a képzéssel létrehozott nevek. Ezek egy részének a töve egy-egy, azonos nemhez kötődő anyakönyvezhető keresztnév. Ide tartoznak például az *-s* képzővel (pl. *Bálintos*) és a *-d* képzővel (pl. *Aladárd*, *Gyöngyvérd*) keletkezett nevek. A férfinévek női párjai a mai magyar keresztnévállományra is jellemzőek; ezt a típust itt egyedül a *Balázsa* képviseli. A személynévek mellett helynevek is szolgálhattak a képzés alapjául; e típusba kizárólag női nevek tartoznak (pl. *Zilah* > *Zilahos*). Köznevekből is hozott létre a szerző neveket: ilyenek például az *-i* képzővel létrehozott *Sajti* és *Lángi* női nevek vagy a *szilva* köznévből képzett *Szilvád* férfinév. A képzők közül különösen kedvelhette a szerző a *-ka/-ke* kicsinyítő-becéző képzőt. Ezzel ritkán férfinéveket is képzett (a januári nevek közül a *Polemka-t* és a *Garbonka-t*), a képzett női nevek legtöbbször viszont ide sorolható, akár további képzőkkel is bokrosítva (pl. *Bironka*, *Arzike*, *Odilódka*). Ez persze nem meglepő, hiszen e képző az anyakönyvezhető nőnév-állományra is jellemző, illetve bővülésének tipikus módja a becézőnevek keresztnévvé tétele, így a valós névanyag e névalkotások modelljeként szolgálhatott.

A jóval ritkább, elvonással létrehozott nevek közé tartozhat például a *Szoraj*, amely a perzsa eredetű *Szoraja* női név férfi párja lehet. A szerző e módszert inkább a többi típusba tartozó módszerekkel kombinálva alkalmazza.

5.2.3. Jelentésbeli névalkotással létrehozott nevek. A morfológiai névalkotással létrejött nevek mellett az egyik leggyakrabban előforduló típus a FÉРАН-ban a jelentésbeli névalkotással létrehozott neveké. Ide tartozik minden olyan név, amely morfológiai eszközök nélkül, kategóriaváltással vált keresztnévvé (vö. HOFFMANN 1993: 93).

A típuson belül a közszből keletkezettek alkategóriáját névszói és igenévi, valamint ígei eredetű altípusokra osztottam tovább. A névszóból keletkezettek közé tartoznak például a *Sas*, *Bödön* és *Bor* férfi-, valamint a *Dunna*, *Gerlice* és *Tuba* női nevek. A főnevek mellett a mellékneveket, illetve a melléknévi igeneveket is gyakran használja fel a szerző keresztnévként (pl. *Haragos* és *Borosztó* férfinévek, *Pirinyó* női név). Az igéből keletkezettek alkategóriájába a férfinévek közül a *Csal* és *Szörcsög* tartozik, női névre viszont a vizsgált névállományban nincs példa (Megjegyzendő, hogy e nevek némelyike akár irodalmi névként, akár ómagyar kori személynév felélesztéseként is felfogható; pl. *Bor*, *Haragos*; vö. SLIZ 2017. *Bur* a., HAJDÚ 2003: 354.)

A kategóriaváltással férfinévből nőivé, illetve a női névből férfivé vált nevek altípusába azok tartoznak, amelyek az egyik nem esetében anyakönyvezhetőek, de a szerző az ellenkező nem oszlopában helyezte el őket. Ilyenek a *Berta* és *Gerda* germán/német és a *Jácinta* görög–latin eredetű női nevek, amelyek itt férfinévekként vannak feltüntetve. A *Marcel*, *Marcell*, *Vitus*, *Gede*, *Bod* és *Surány* anyakönyvezhető férfinévek (habár a *Surány* helynévként ismertebb lehet), itt viszont nőiként szerepelnek. Az altípusba tartozó görög–latin és germán/német eredetű nevek uruki-maniként, míg a magyar és (ó)török eredetűek ataisziként vannak feltüntetve. Ismét feltételezhető, hogy a szerző így próbálta a magyar és (ó)török neveket a régebbinek tekintett rétegbe helyezni. A *Bod* és *Surány* egyébként szerepel a férfinévek között is, szintén uruki-maniként jelölve.

A becenevekből kategóriaváltással létrehozottak közé tartoznak például a *Katika*, *Nóriska*, *Melánka*, *Adélka*, *Zsuzsácska*, *Veruska* női nevek. Ebben az altípusban – az anyakönyvezhető névállomány bővülése kapcsán fentebb mondottaknak megfelelően, nem meglepő módon – csak női névre találunk példát a névállományból. A családnévből kategóriaváltással keletkezett nevek közé tartoznak többek között a *Rátkai*, *Barócz* férfinévek. A női nevekre példa az ataisziként megjelenített *Kollár*, *Vámos* és *Agód*.

A helynevekből keletkezett alkategória nevei beoszthatóak három nagyobb csoportba. Az első a mai Magyarország területén található helyek neveit foglalja magába. Ilyen például a *Lepsény* férfinév, amely egy Fejér megyei nagyközség neve, vagy a szintén férfinévként szereplő *Körmend*, egy Vas megyei város neve. A női névként feltüntetett *Dubicsány* egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található község nevéből jött létre, a szintén női névként besorolt *Kemecse* pedig egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei város nevéből. A második nagy csoport a mai országhatárokon túli, történelmi Magyarország területén fekvő helyek neveiből keletkezetteké. Ilyen például a *Gyimes* férfinév, amely a mai Románia területéről származó helynév, vagy a szintén férfinévként feltüntetett *Lippa*, amely hasonlóképpen egy, a mai Romániában található város nevéből lett. A női névként besorolt *Dobóca* és *Körtvélyes* is egy-egy, a mai Szlovákia területén található község neve. A harmadik nagy csoport a helynevekből alkotott keresztnévek alkategóriájában az idegen országok helyneveiből keletkezetteké. A *Mezeny* férfinév például egy oroszországi településnek és folyónak is a neve, a *Tanger* férfinév pedig egy marokkói kikötővárosé, habár ezek természetesen csak a nevek valószínűsíthető előzményei. Ilyeneket csak a férfinévek között találunk, és mind az ataisziak között szerepelnek. Mivel a szerző szerint, mint láttuk, az uruki-mani nevek az idegen nevek közvetlen elődjeinek tekinthetőek, meglepő lehet, hogy a valóban idegen helynevek mindegyike az ataiszi csoportban szerepel.

A régi nevek felélesztése is kedvelt módszere lehetett a szerzőnek. Ilyen például a *Kusid* ómagyar kori egyénnév vagy a *Szavárd* ómagyar kori nemzetség-, néprész- és egyénnév is.

5.2.4. Helyesírási változatok alkotása. A szerző gyakran élt azzal a lehetőséggel is, hogy létező személy- és helyneveket a napjainkban bevettől eltérő, jellemzően régies helyesírással tegyen ataiszi vagy uruki-mani névvé. Például a mai Ukrajna területén található település, a kárpátaljai Bányú nevére vezethető vissza a *Bátyu* férfinév. Hasonlóképpen a magánhangzó időtartamának régies írásmódra jellemző nem jelölése figyelhető meg a *Hattyus*, *Bendeguz* és *Artur (öregúr)* nevekben. A mássalhangzó időtartamának változtatását figyelhetjük meg a *Kurittyán*-ban (vö. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei *Kurityán* községnév) és a *Köttöny*-ben (vö. anyakönyvvezhető *Kötöny* férfinév). A *Czobanka* női név a Pest megyei *Csobánka* településnév régies írásváltozata, a *Salán* férfinév pedig bizonyára Anonymus Gesta Hungarorumának *Salanus* nevére vezethető vissza. A maitól eltérő írásváltozatú nevek esetén persze nem lehetünk biztosak abban, hogy a szerző szándékosan változtatta-e meg az írásmódot, vagy a nevek más, népszerű alakjait ismerte.

Érdeemes még említést tenni az indokolatlanul csupa nagybetűvel kiemelt nevek csoportjáról. A férfinévek közül ide tartoznak az ataisziként közölt *JÁK*, *OND*, *ED* és *ASKEK* nevek, a *L Ó* férfinévben pedig még egy szóköz is található. A női nevek közül ide tartoznak az *AS*, *DEL*, *BÉZ*, *BÉB*, *MARI* és *ETA*, valamint a szóközzel elválasztott *A N* és *A R*. A szerző nem tesz említést arról, hogy ez az írásmód szolgál-e valamilyen célt, jelent-e valamit a FÉРАН rendszerében.

5.2.5. Bizonytalan és ismeretlen keletkezésű nevek. Olyan nevek is találhatunk a januárra beosztottak között, amelyeknek több lehetséges eredete is elképzelhető. Az ataiszinak mondott *Ordas* férfinév például létrejöhett az *ordas* melléknévből kategóriaváltással, de akár a Bács-Kiskun megyében található Ordas község nevéből is. A szintén ataisziként feltűnő *Tajti* férfinév létrejöhett egy, a mai Szlovákia területén található község nevéből, de a *Tajti* családnévből is. Hasonló az uruki-maniként közölt *Telekes* férfinév esete: létrejöhett családnévből kategóriaváltással, de a Vas megyei Telekes község nevéből is. A hasonlóképpen uruki-maniként kategorizált *Szőgyén* férfinév is kialakulhatott egyrészt egy, a mai Szlovákiai területén található község nevéből, másrészt családnévből is. A *Mádé* férfinév ómagyar kori egyénnévből és az ebből keletkezett, ma élő családnévből és a *Mádéfalva* helynév előtagjából is létrejöhett, így akár felélesztésnek is tekinthetjük. A *Turku* ataiszi név esete összetettebb. Egyrészt egybeesik a Tihanyi alapítólevél egyik szórványával, így a *Törek* vagy *Töreki* helynév egyik ómagyar kori alakjával, de a *török* közső ómagyar kori alakjával is összefüggésbe hozható (vö. HOFFMANN 2010: 68–73), sőt egy finn város nevével is. A *Kecső* férfinév lehet egy ómagyar kori egyénnév felélesztése, emellett azonban a mai Szlovákia területén egy község is található azonos névvel, illetve családnévként is létezik. A *Bart* származhat az ómagyar kori egyénnévből, amely a *Bartholomeus* rövidülése, de az azonos családnévből is. A *Teke* is lehet egy ómagyar kori egyénnév felélesztése, de létrejöhett a *teke* közsőből is.

Hasonló eseteket találunk a női nevek között is. A *Tabika* tartozhat a *-ka/-ke* képzős alkategóriába, de besorolhatnánk a helynévi jelentésváltás altípusába is, ugyanis a mai Románia területén található község, Kibéd egyik patakjának is ez a neve. A *Csillagos* női név létrejöhett a *Csillag* magyar eredetű női keresztnévből, de akár a *csillagos* melléknévből is. Az *Örvöske* lehet közsőből képzett név, vagy kategóriaváltással is keletkezhetett egy madár nevéből. Az *ardó* középkori foglalkozásnév, melynek jelentése 'erdőóvó' (vö. HECKENAST 1970: 91). Az *Ardóka* megszülethetett úgy, hogy a foglalkozásnevet a szerző egy

-ka képzővel látta el, de elképzelhető, hogy inkább a foglalkozásnévből eredő helynevet vagy családnevet vette alapul.

A bizonytalan keletkezésű módú férfinamevekre jellemző, hogy egyik lehetséges alkotás-módjuk a régi nevek felélesztése. Ennek az egyik oka lehet, hogy az ómagyar kori egyén- és nemzetségnevek nagy gyakorisággal öröztek meg a mai család- és helyneveinkben. Ezzel szemben a bizonytalan kategóriájú női nevek esetében jellemzően a képzés az egyik feltételezhető alkotás-mód. Ez nem meglepő, hiszen a női nevek esetében a szerző legkedveltebb módszere a *-ka/-ke* kicsinyítő képző alkalmazása volt. Ezt az eljárást már a nyelvújítók is szívesen alkalmazták új női nevek alkotására, és ma is használatos a névanyag bővítésére, mint láttuk, így modellként szolgálhatott a szerző névalkotásaihoz.

A FÉРАН-ban az említettek mellett ismeretlen alkotás-módú neveket is bőséggel találhatunk. Némelyikükben felismerhetőek bizonyos közszei és tulajdonnévi elemek, például az ataisziként közölt *Abakota* férfinévben és *Abalén* női névben – feltételezhetően – egyaránt megtalálható az *Aba* török eredetű férfinév mint előtag. Az *Apakán* és a *Boszkán* férfinamevekben talán a *kán* méltóságnév jelenhet meg utótagként, illetve az *Apakán* esetében az *apa* közszei előtagként. Míg az előzőek illeszkednek a magyar szavak fonológiai szerkezetéhez, addig a *Kapao* férfinév szóvégi rövid [o]-ja a magyar nyelvtől teljesen idegen. Az *Alacsány* férfinév és a Zala megyei *Zalacsány* falu neve között is feltételezhető az összefüggés, ahogyan a *Sziktivár* férfinév is a Komi Köztársaság fővárosának a nevéből (*Sziktivkar*) jöhetett létre. A *Sip*, *Mosapad* és *Zsirpud* férfinamevekben mind felfedezhető valamilyen közszei eredetű alap.

A női nevek esetében a *Garsány* lehet a *harsány* melléknév, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Harsány, valamint a Nógrád megyei Varsány község nevének eltorzított alakja. A női nevek között is találhatóak olyanok, amelyekben felfedezhetőek a közszei eredet jelei; pl. *Rőzsel*, *Csinosdel*, *Aranyám*, *Sziabicsaj* és *Almaje*.

Egyes nevek alkotás-módját, illetve eredetét még feltételezés szintjén sem lehet megállapítani. A férfinamevek között ilyen a *Zsilashuz*, *Zsimpali*, *Unukardé* és *Toprakál*; a női nevek közül az *Armuváli*, *Besemudi*, *Muzsaketi*, *Gelendelég* és *Bajandéleg*.

6. Összegzés. A legtöbb hasonló, laikus alkotáshoz hasonlóan tudományos viszonylatban Paál Zoltán műve sem állja meg a helyét, de az esetek többségében a saját logikáját sem követi. A könyv általános bemutatása kellően szemléltette, hogy a felépítése rendszertelen, a történetek egymást cáfolják, bizonyos részek szándéka egyáltalán nincs ismertetve. Ha nem tudományos igényű munkaként, hanem egy fiktív, alternatív mitológia jegyzékéként tekintünk az Arvisurára, akkor sem mondhatjuk azt, hogy ezek a történetek jól sikerültek lennének. A szerző kritikai érzék nélkül ötvöz mindent a görög mitológiától a finn mondákon keresztül a keresztény hagyományokig. A kiadó, Püski Sándor az Arvisurát – igencsak erős túlzással – Vörösmarty Mihály és Arany János műveihez hasonlítja (Paál 1997–1998: 1442), tehát feltehetőleg irodalmi, nem pedig tudományos alkotásnak tekinti. A névtani elemzés hasonló képet mutat: a FÉРАН nevei sok és változatos forrásból származhatnak, és nehezen rendszerezhetőek. Gyakori, hogy egy név eredetének felfejtése bizonytalan vagy akár lehetetlen. A szerző nem titkolt álláspontja volt, hogy a maival szemben a magyar újszülötteknek az „ősi”, FÉРАНban fellelhető névállományból kellene választani. Ahogyan azonban már az elemzés kezdetén láthattuk, a vizsgált névállomány nagyobb része nem ismert, megszokott név, illetve nem része a mai magyar keresztnévanyagnak (nem anyakönyvezhető ma Magyarországon).

SLÍZ MARIANN laikus keresztnévszótárakkal foglalkozó írásában (2020a) három típust különböztet meg a szótárak között. Az egyik a parakomparatív, vagyis a magyar nyelv-rokonságról a tudományostól eltérő nézeteket hirdető típusa. E szótárak esetében SLÍZ a FÉРАНt jelöli meg az egyik lehetséges forrásként. A FÉРАН nemcsak terjedelmes név-állományával, hanem az Arvisurában tükröződő nyelvi ideológiákkal is mintaadóul szolgál a parakomparatív névtárak számára. Hasonlóan a FÉРАНhoz, ezek a szótárak is vegyítik a legváltozatosabb forrású és eredetű neveket és közszavakat, majd ezeket egységesen (ös) magyar nevekként tüntetik fel. Ezt indokolhatja az a jellemző meggyőződés, hogy a nyelvi sokféleség felemésztí a nyelv tisztaságát, és ez végül a nyelv teljes eltűnéséhez vezethet. Így a Paálhoz hasonló szerzők feladata, hogy bemutassák a magyar nyelv valódi történetét és rendszerét. A parakomparatív ideológiák egyébként is fontos eszközként alkalmazzák a neveket (l. IMREH 2014, 2015, 2017). Mivel pedig az érdeklődő laikusoknak nincs elég névtani, nyelv- és történettudományi ismeretük és forráskritikai igényük, illetve készségük ahhoz, hogy a hitelest a hiteltelentől megkülönböztessék, egy olyan, több parakomparatív ideológia által is hivatkozott mű, mint a FÉРАН, sokak számára hitelesnek tűnő forrássá válhat.

A szakirodalmi áttekintésből is látható, hogy az Arvisuráéhoz hasonló szubkultúra kialakulása nem egyedi eset. Ezek az ideológiai csoportosulások gyakran érintkeznek, keverednek egymással. Előfordulhat, hogy egyes általánosabb elemek, amelyek több ideológiai közegbe is beilleszthetőek, eltávolodnak eredeti környezetüktől, és önálló alkotásként kezdenek el megjelenni. Ez történhetett a FÉРАН névadó naptár esetében is, amely önállósult tartalomként könnyebben feldolgozhatóvá és beolvashatóvá vált, mint a nagy és nehezen követhető Arvisura anyagában.

Hivatkozott források

Kozsdi Tamás 2005. *A magyar ősemlékezet és az Arvisura világkép*. Gondolatház, Budapest.

MKT. = *Magyar Keresztnevek Tára*. <https://magyarnevek.hu/>

Paál Zoltán 1997–1998. *Arvisura–igazszólás: mondák, regék, népi hagyományok a palóc kézművesek világából* 1–2. Püski Kiadó, Budapest.

Hivatkozott irodalom

FARKAS TAMÁS 2006. *Keresztnévkönyvek – keresztnévtárak – keresztnévszótárak Magyarországon*. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó, Budapest. 246–252.

FARKAS TAMÁS 2019. *Keresztnévszótárak és utónévportálok*. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben*. Savaria University Press, Szombathely. 63–80.

FERCSIK ÉRZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2017. *Örök névnaptár. A mai magyar keresztnevek legteljesebb gyűjteménye*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

HAINDRICH HELGA ANNA 2019. *Keresztnévtörténeti és szocioonomasztikai vizsgálatok Nagykároly környéki sváb eredetű településeken*. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK, Budapest. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2019.058>

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.

- HECKENAST GUSZTÁV 1970. *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 53. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtudományi Intézet Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- IMREH RÉKA 2014. A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban I. *Névtani Értesítő* 36: 105–120.
- IMREH RÉKA 2015. A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban II. *Névtani Értesítő* 37: 119–136.
- IMREH RÉKA 2017. A laikus nyelvrokonítási kísérletekkel kapcsolatos oktatásmódszertani kérdések. *Anyanyelv-pedagógia* 10/3: 22–33. <https://doi.org/10.21030/anyp.2017.3.2>
- KLIMA LÁSZLÓ 2009–2010. Arvisuráról/1–2, Arvisura/3–8. *Rénhírek*. <http://renhitek.blogspot.com/search/label/Arvisura> (2020. 09. 09.)
- KnÉ. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT, *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. A Magyar Nyelv Kézikönyvei 16. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- KREKÓ PÉTER 2018. Nagynak lenni múltunk által – mások ellenében. A turanista összeesküvés-elméleti eredetmítoszok szociálpszichológiai háttere. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE szerk., *Ok és okozat. A magyar nyelv eredetéről történeti, szociálpszichológiai és filozófiai megközelítésben*. A humán tudományok alapkérdései 10. Gondolat Kiadó, Budapest. 139–159.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2011. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. *Nova Posoniensia. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve* 2011: 13–57.
- MUnk. = LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES, *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest, 1998.
- SÁNDOR KLÁRA 2011. *Nyelvrokonság és hunhagyomány: rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet*. Typotex, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kor személynévtár 1301–1342*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2017. *Anjou-kor személynévtár 1343–1359*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061158>
- SLÍZ MARIANN 2018. The legal deficiency of publishing calendars and the problems caused by calendars and dictionaries of given names based on lay ideas in Hungary. *Onomastica Uralica* 10: 309–315.
- SLÍZ MARIANN 2020a. A laikus keresztnevszótárak. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 165–184. <https://doi.org/10.26546/4892373.10>
- SLÍZ MARIANN 2020b. Hungarian non-professional dictionaries of first names. Methodological problems caused by the lack of lexicographic and onomastic knowledge. *International Journal of Lexicography* 33/4: 488–503. <https://doi.org/10.1093/ijl/eca009>
- SLÍZ MARIANN 2020c. Various interpretations of the term *origin* in the description of given name systems. *Studia Linguistica Hungarica* 32: 66–75. <http://doi.org/10.5281/zenodo.3907338>
- ZELLIGER ERZSÉBET 2017. Földrajzi neveink eredetéről – másképpen. Gondolatok néhány közelmúltban megjelent kötet kapcsán. *Névtani Értesítő* 39: 183–190.

SZABADOS KORNÉL

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6243-737X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

KORNÉL SZABADOS, Arvisura and FÉРАН, the Name Giving Calendar of the Initiated – Approached through applied onomastics

The study offers an analysis of Arvisura by Zoltán Paál, and its eighth chapter, the FÉРАН calendar in particular. The primary goal of the research is to identify how the name calendar has managed to stretch beyond its boundaries and remain relevant as a source regarding names to the general public to the present day. Relying on academic literature, the study examines the similarities and differences between Arvisura and other works on alternative theories of language genealogy. The overall structure of the work and its larger sections are presented. The function, sources and method of FÉРАН are examined in detail, as these provide the fundamentals of a detailed analysis. The study is based on the January name stock, a total of 744 names. Onomastic method makes the author's consistent name creating process identifiable. The paper also highlights that the FÉРАН often strays from its own logic, and several names are difficult to categorise or identify.

Ha van *Bicska Maxi*, miért nincs *Égjáró Lukács*?

A beszélő nevek fordítása

1. Bevezetés. KÁLMÁN BÉLA (1988/2004: 119) szerint „az irodalmi névadás legegyszerűbb módja az, mikor az író a névvel kiemeli alakjának egyik jellemző tulajdonságát. Ez az ún. beszélő név.” A kifejezéssel először TOLNAI VILMOS (1931: 176) utalt azokra a tulajdonnevekre, amelyek „már pusztán köznévi jelentésüknél fogva is testileg, lelkileg vagy más módon jellemzik viselőjüket, mintegy magukért beszélve bemutatják tulajdonosukat. Ezek rendszerint személynevek, de lehetnek hely- s más nevek is”. A köznévi jelentés – állapítja meg TOLNAI – túl egyoldalúvá teszi az adott szereplő leírását, ezért a beszélő nevek főleg komikus hatás keltésére alkalmasak. De nem csak arra: gúnyt is kifejezhetnek, ha ún. *kontrasznév* gyanánt (KOVALOVSKY 1934: 39) a viselő tulajdonságaival ellentétes tartalmat hordoznak.

A beszélő név szűkebb meghatározása szerint, amelyet a magyar szakirodalomban elsőként KOVALOVSKY (1934) fogalmazott meg, nem beszélő az a név, amelynek inkább a hangulata, mint a köznévi jelentése érvényesül a szereplő jellemzésében, pl. *Pacsirta*, *Rezeda*, *Kacska Márton*, *Barna Gyuri*. Ez az elhatárolás azonban – ahogy az alábbiakban sok átmeneti eset érzékelteti – túl merev, és legfeljebb a kutató felfogását tükrözi, nem a befogadók véleményét, amelyet csak széles körű recepcióvizsgálatokból lehetne megismerni. Eszerint az alábbiakban – ALFÖLDY (2002: 124) értelmezésével egyezően – az a név is beszélő, amely a „jelentésével vagy szóhangulatával érzékelteti viselőjének testi vagy jellembeli tulajdonságait”.

E sajátos stílusesszék és nyelvi játék annyira régi és általános, hogy önmagában is megérdemelne egy irodalomelméleti, művelődéstörténeti, esztétikai stb. szempontokra kiterjedő monográfiát. De addig is, ameddig ezt valaki meg nem írja, fel kell tárnunk egy-egy részterületet, ahogy például SLÍZ (2006) a posztmodern, közelebbről a paródia eszközeiként vizsgálta a beszélő neveket. A tulajdonnevek fordításának gazdag irodalma gyakran érinti a témát (pl. BAKONYI 2008, BENYOVSZKY 2013, HERTELENDY 2011, SOHÁR 2015), de csak egy szerzőre és a műveire szorítkozva vagy az általában vett névfordítás egyik sajátos válfajaként, nem önmagában.

A jelen tanulmány e hiány pótlása céljából arra keresi a választ, hogy mi történik az idegen nyelvű irodalmi művek, képregények, valamint játék-, báb- és rajzfilmek szereplőinek beszélő nevével a magyar műfordításokban, feliratokban és szinkronszövegekben. A beszélő nevek jellemzően az írásbeliségben jönnek létre, ezért vizsgálatuk a fordított, nem a tolmácsolt szövegekben ígérhet eredményeket. A kérdés tehát az, hogy a magyar fordítók mikor, miért és hogyan ültetik át vagy alkotják meg a beszélő neveket, amikor pedig ezt mellőzik, annak mi lehet az oka.

A kutatás során feldolgozott 93 műből (36 animációs film, 28 játékfilm, 16 regény, 5 dráma, 3 musical, 2 népmese, 1–1 novella, opera és vers) bő 300 angol, cseh, francia, lengyel, német, olasz, orosz, spanyol és svéd név került bele a jelen tanulmányba a magyar megfelelőikkel együtt. E nagy anyag rendszerezésének alapja a *jelnév* és a *szónév*. Ezt

a két terminust J. SOLTÉSZ (1979: 24–33) vezette be annak kapcsán, hogy a tulajdonnév jelentésszerkezetét több tényező alkotja, így az önkényesség és motiváltság, az információtartalom, a denotáció, a konnotáció, az etimológiai jelentés és annak felismerhetősége. Az utóbbi szempontból lehet különbséget tenni jelnév és szónév között. Az előbbi közzszoji jelentéssel nem bír, tehát etimológiaiilag elhomályosult, míg az utóbbi közzszoji jelentést (is) hordozó, átlátszó név.

E szakszóhasználat alkalmazásával induljunk ki abból, hogy a fordítás során a jelnevek és a szónevek a következő négyféle kapcsolatba kerülhetnek egymással: 1. forrásnyelvi jelnév → célnyelvi jelnév; 2. forrásnyelvi jelnév → célnyelvi szónév; 3. forrásnyelvi szónév → célnyelvi jelnév; 4. forrásnyelvi szónév → célnyelvi szónév.

Ezek a típusok önmagukban is sokszínűek, ezért egyenként érdemes vizsgálni őket.

2. Forrásnyelvi jelnév → célnyelvi jelnév. Ebbe a kategóriába a következő három művelet sorolható: 1. változatlan megőrzés; 2. módosított megőrzés; 3. névváltoztatás.

2.1. Változatlan megőrzés. Ez a legegyszerűbb és legkényelmesebb, ugyanakkor a legtermészetesebb, sőt elvárható megoldás is. Ha egy irodalmi hősnek (pl. a Varázshegy című német regény főszereplőjének) *Hans Castorp* a neve, akkor az a magyar változatban érintetlenül megmarad, hiszen ma ez a fordítási norma. (Ez nem minden műfajra, stílusra és szövegtípusra igaz, hiszen a mese- vagy a fantasyirodalom fordítói gyakran járnak el másképp.) A változatlan megőrzés mind az egyszerűsége, mind a „kötelezősége” miatt alighanem sokkal gyakoribb, mint a többi eljárás, bár ezt csak szakszerű korpuszvizsgálatok alapján lehetne tudományos érvennyel kijelenteni. Ritka, de nem egyedi eset, hogy egy változatlanul megőrzött jelnév beszélőnek tűnik, mint a *Diszkópatkányok* című amerikai vígjátékban, amelynek élhetetlen, gyerekes és féleszű főszereplője a *Butabi* vezetéknévet viselik. Talán nem a jelen szerző az egyetlen, aki ezt eleinte a *buta* melléknéven alapuló fordítói leleménynek vélte, pedig a *Butabi* az angol eredetiben is *Butabi*. A két főhős ugyanis jemeni származású, ezért a nevük arab.

2.2. Módosított megőrzés. Ezt a megoldást több minden indokolhatja. Ez lehet az a korábbi, ma már csak a hiteles fordításokban érvényes norma, hogy a névelemeket magyaros sorrendbe kell állítani. Az angol *Oliver Twist* így lett *Twist Olivér*. Itt egyúttal a keresztnev helyére a magyar megfelelője került, mint a *Manny* (a *Manuel* becézése; Egy bogár élete) → *Manó* esetében. A módosítást előidézheti a hangalak és az íráskép honosításának szándéka is, pl. *Pumuckl* → *Pumukli*.

Más jelenségre példa a *Bolek i Lolek*, amely magyarul alighanem azért lett *Lolka és Bolka*, mert a sorozat több részében is a birtokos esetű *Bolka i Lolka* szerepel (pl. *Przygody Bolka i Lolka* 'Bolek és Lolek kalandjai'). De az is lehet, hogy a *Lolka* és a *Bolka* használata tudatos, mert a lengyel *-ek* nekünk idegenszerű, míg a *-ka* az egyik leggyakoribb magyar becenévképző. Az pedig, hogy a *Bolka* a célnyelvben nem a *Lolka* előtt, hanem mögötte áll, talán azon alapul, hogy így a két név az (ál)ikerszavak hangsémáját követi, amelyben az utótag ajakhanggal kezdődik, pl. *csigabiga, süt-főz*.

A jelnév módosítása összefügghet azzal is, hogy a fordító valamilyen stílushatást akar kiváltani. T. S. Eliot *Macskák* könyve című versciklusában és a belőle készült, *Macskák* című musicalben *Mistoffeles* magyarul *Mefisztulész*, egy-egy szótag kihagyásával eltorzítva az angol *Mephistopheles*, illetve a magyar *Mefisztofelész* nevet. S hogy az itt bemutatott

csoportok között olykor milyen keskeny a határmezsgye, azt jól érzékelteti a *Die Waage der Baleks* (A Balke család mérlege) magyar változata, amelyben a címszereplők a *Balke* nevet kapták, mivel a *Balek* a célnyelvben beszélő név lenne, márpedig az általa jelölt tulajdonság ellentétes a Heinrich Böll regényében ábrázolt családjával.

2.3. Névváltoztatás. Egy forrásnyelvi jelnév nemcsak betűről betűre vagy kisebb-nagyobb módosításokkal maradhat jelnév, hanem úgy is, hogy más névre változik, többnyire a közönség feltételezhető elvárásai miatt. Az *Állatfarm* című regényben például *Boxer* és *Clover*, a két ló magyarul a *Bandi* és a *Rózs*i nevet kapja, *Mr. Jinks* (Foxy Maxi) *Kandúr Bandi* lett, míg a *Meine Freundin Conni* (magyarul: Bori) című német animációs sorozat főszereplője az etimológiailag egyenértékű (mert a *Kornélia* becéző alakjaként használt) *Nelli* helyett *Bori*, nyilván azért, hogy a kislány eleve egy fokkal közelebb álljon a magyar befogadókhoz, mint ha a forrásnyelvi nevével jelenne meg (vö. *Wordsworth* → *Sajó kutya*; *Jamie* és a csodalámpa). Persze a döntésben közrejátszhatott az énekelhetőség is, hiszen a *Bori* többször elhangzik a főcímdalban.

Mivel ez a tanulmány főleg a beszélő nevek fordításáról szól, a jelnevek megváltoztatásának további példáihoz legyen elég egy-egy rövid megjegyzés. A *Bustopher Jones* < *Buster* x *Christopher* + *Jones* (Macskák) → *Gastrofar Dzsorzs* esetében mindkét név kitalált, csak az utóbbi nem szóvegyüléssel, hanem összetétellel keletkezett. A *Christopher Robin* szintén honosító stratégiával, a *Gedeon* becéző alakját felhasználva lett *Róbert Gida*. *Humpty Dumpty* (Alice Csodországban) előbb *Dingidungi*, majd *Undi Dundi*, míg az angol mondóka szereplőjeként *Tojás Tóbiás* formában magyarosodott meg. *Despina*, a *Così fan tutte* szobalánya tudvalegőleg a szeméremértő áthallás veszélye miatt kapta meg Lányi Viktor szövegében a *Rosina* nevet. Hasonló ehhez *Rhonda* esete (Fenyves tábor). Értethető, hogy a szép, fiatal ápolónő, akit a férfi főszereplő az egész filmben meg akar hódítani, a *ronda* hangalakjával megegyező név helyett a *Sandra* nevet viseli.

Külön említendők azok a többemű jelnevek, amelyek a fordításban nem vagy csak részben nyernek értelmet, a rímelésnek köszönhetően viszont stilisztikailag jelöltté válnak. Ilyen a *Bugs Bunny* 'Bugs nyuszi' → *Tapsi Hapsi*, a *Huckleberry Hound* 'Huckleberry kutya' → *Foxy Maxi* vagy a *Yogi Bear* 'Yogi medve' → *Maci Laci*. (Az első két példában a rímelés felfogható az alliteráció pótlásaként is.) De arra is van példa, hogy a forrásnyelvi műben szereplő testvérek vagy sülve-főve együtt lévő barátok neve eleve rímel: *Huey, Dewey and Louie* (Kacsamesék) → *Niki, Viki és Tiki*; *Pixie and Dixie* (Foxy Maxi) → *Inci és Finci*. *Béni* (eredetileg *Barney*) a *Frédi*-nek köszönheti a magyar nevét, ahogy a felesége, *Betty* is a rímelés miatt lett a *Vilma* névvel egybecsengő *Irma*.

3. Forrásnyelvi jelnév → célnyelvi szónév. Amint a 2. pont elején megállapítottuk, a jelneveket a legegyszerűbb és legkényelmesebb változatlanul megőrizni, de vannak olyan fordítók, akik beszélő nevet alkotnak belőlük.

1. táblázat: Forrásnyelvi jelnév → célnyelvi szónév

Műcím	Forrásnyelvi jelnév	Célnyelvi szónév
Airplane!	<i>Dr. Rumack</i>	<i>Dr. Rumnyak</i>
Aranyhaj és a nagy gubanc	<i>Rapunzel</i>	<i>Aranyhaj</i>

Bambi	<i>Faline</i>	<i>Patácska</i>
Bolondos dallamok	<i>Elmer Fudd</i>	<i>Izé Mizéke</i>
Bolondos dallamok	<i>Sylvester Junior</i>	<i>Gézengúz</i>
Breki és a többiek	<i>Fozzie</i>	<i>Topi</i>
Breki és a többiek	<i>Kermit</i>	<i>Breki</i>
Chip és Dale	<i>Mepps</i>	<i>Girnyau</i>
Chip és Dale	<i>Monterey Jack</i>	<i>Kvarg Lipót</i>
Gyalog galopp	<i>Zoot and Dingo</i>	<i>Ess Neki és Mindent Bele</i>
Hupikék törpikék	<i>Azrael</i>	<i>Sziamiaú</i>
Hupikék törpikék	<i>Gargamel</i>	<i>Hókuszpók</i>
Jamie és a csodalámpa	<i>Wellibob the cat</i>	<i>Fonák Tamás</i>
Macskák	<i>Macavity</i>	<i>Sam Mitsegél</i>
Macskák	<i>Mungojerrie</i>	<i>Ben Mickering</i>
Macskák	<i>Rum Tum Tugger</i>	<i>Micsel Rumli</i>
Szenilla nyomában	<i>Crush</i>	<i>Cool</i>
Szenilla nyomában	<i>Squirt</i>	<i>Szotyí</i>
Verdák	<i>Flo</i>	<i>Tőti</i>

Az ilyen forrásnyelvi nevek tág teret adnak az alkotókészségnek, mert a jellegüknel fogva – a mai nyelvtudat számára – nem vezethetők vissza köznevekre, néha a látszat ellenére sem. A *Crush* és *Squirt* például az ’összetör, szétzúz’ és a ’fröcsköl’ jelentéstől függetlenül egy-egy amerikai üdítőital márkanévéből származik, míg az *Azrael* a halál angyalának neve a muszlim és a zsidó hagyományban. Az egyik jelnév tehát jobban, a másik kevésbé idéz fel valakit vagy valamit a befogadó tájékozottságától és műveltségétől függően.

A célnyelvi szónevek némelyike (pl. *Aranyhaj*) összhangban áll viselőjének tulajdonságaival, mások azonban annyira nem, hogy elleplezik az illető fő ismertetőjegyeit. *Izé Mizéke* például nem egy jellegtelen, közelebről nem azonosítható dolog vagy élőlény, hanem egy kétbalkezes vadász. Persze mindez valószínűleg nem zavarja az átlagos nézőt, neki ugyanis fontosabb a mulatságos hangalak, mint annak szinte motívatlan jelentése vagy értelmetlensége (l. a *Rumack* paronimájaként kitalált *Rumnyak* < *rum* + *nyak* nevet), illetve az, hogy például a Macskák szereplői közül tulajdonképpen bármelyiknek a neve lehetne *Ben Mickering*.

Hogy egy jelnév mekkora fordítói mozgásteret kínál, azt jól érzékelteti a *Tesz-Vesz* város néhány szereplője, akik a könyv és a filmváltozat különböző fordításaiban többféle beszélő nevet viselnek: *Mr. Frumble* → *Bukdács úr* / *Korpási bácsi* / *Ólasi bácsi/úr* / *Röffencs úr*; *Mr. Gronkle* → *Agyas úr* / *Szörnök bácsi* / *Zsémber úr*; *Sally* → *Dafke* / *Durci* / *Hasi*.

4. Forrásnyelvi szónév → célnyelvi jelnév. Ebbe a kategóriába a jelen tanulmány elkészítéséhez megvizsgált nevek közül mindössze három tartozik, a *Frédi és Béli* című sorozatból a *Bam Bam* ’ua.’ <gagyogás> → *Benő* és a *Pebbles* ’kavicsok’ → *Enikő*, míg a *Volt* című rajzfilmből a *Mittens* ’egyujjas kesztyű’ → *Mici*. Ha e kört tovább szűkítjük az *Enikő* kizárásával, hiszen ez a többi szereplő neve alapján, a *-kő* végződés miatt nem lehet véletlen, akkor kimondhatjuk, hogy a fordítók szinte soha nem alakítják jelnévvé a beszélő neveket.

5. Forrásnyelvi szónév → célnyelvi szónév. A 2. ponthoz hasonlóan ebbe a kategóriába is többféle művelet tartozik: 1. változatlan megőrzés; 2. szó szerinti fordítás; 3. megközelítő fordítás; 4. jelentésváltoztatás.

5.1. Változatlan megőrzés. Annak, hogy egy beszélő név elsikkad a fordításban, több oka is lehet. A legkézenfekvőbb az, hogy az adott betűsor már a forrásnyelven sem – vagy csak nagyon kevesek számára – értelmes, mivel valamilyen idegen, harmadik nyelven jött létre.

2. táblázat: A harmadik nyelven létrejött szónév változatlan megőrzése

Műcím	A mű nyelve	Szónév	A név nyelve	Jelentés
A párizsi Notre Dame	francia	<i>Quasimodo</i>	latin	'fehérvásárnap'
A párizsi Notre Dame	francia	<i>Esmeralda</i>	spanyol	'smaragd'
A szépség és a szörnyeteg	angol	<i>Belle</i>	francia	'szép nő'
A szépség és a szörnyeteg	angol	<i>Lefou</i>	francia	'a bolond'
A szépség és a szörnyeteg	angol	<i>Lumière</i>	francia	'fény'
Casino Royale	angol	<i>Le Chiffre</i>	francia	'a szám(jegy)'
Nemo kapitány	francia	<i>Nemo</i>	latin	'senki'
Picasso kalandjai	svéd	<i>Corselet</i>	francia	'míder' <fűzőszerű ruha>
Picasso kalandjai	svéd	<i>Entrecôte</i>	francia	'rostélyos'
Picasso kalandjai	svéd	<i>Omelette</i>	francia	'rántotta'
Volpone	angol	<i>Corbaccio</i>	olasz	'varjú'
Volpone	angol	<i>Corvino</i>	olasz	'holló'
Volpone	angol	<i>Nano</i>	olasz	'törpe'
Volpone	angol	<i>Mosca</i>	olasz	'légy'
Volpone	angol	<i>Peregrine</i>	olasz	'zarándok'
Volpone	angol	<i>Volpone</i>	olasz	'nagy róka'
Volpone	angol	<i>Voltore</i>	olasz	'keselyű'
Winnetou	német	<i>Old Shatterhand</i>	angol	'öreg zúzókészű'
Zorro álarca	angol	<i>Zorro</i>	spanyol	'róka'

E példák közül nem mindegyik érthetetlen a forrásnyelvi szöveg befogadói számára. Némelyiknek a jelentése (pl. *Nemo*, *Zorro*) kiderül bizonyos utalásokból, körülírásokból vagy a szerző magyarázatából. Másrészt a fordító számára közömbösek az eredeti változat olvasóinak és nézőinek reakciói: a lényeg az, hogy mit kezd azzal, ha ő maga felismeri a köznévi jelentést. A Picasso kalandjai esetében például nem okoz gondot az eredetileg

francia, de immár nemzetközi *Omelette* megőrzése, sőt azok körében, akik rendszeresen és sokfelé járnak étterembe, az *Entrecôte* szóé sem. Ezzel szemben a *Corselet* hallatán csak azon kevesek nevetnek, akiknek a francia nyelvtudása az ilyen elavult szavakra is kiterjed.

Néha azonban olyan beszélő nevek is módosítás nélkül kerülnek be a fordításba, amelyek a forrásnyelven közérthetőek.

3. táblázat: A közérthető forrásnyelvi szónév változatlan megőrzése

Műcím	Szónév	Köznevi jelentés
A 13 és ¾ éves Adrian Mole titkos naplója	<i>Mr. Niggard</i>	'zsugori'
Addams Family	<i>Fester</i>	'fekély'
Addams Family	<i>Morticia < mortician</i>	'temetkezési vállalkozó'
Az ügynök halála	<i>Willy Loman < low man</i>	'kisember'
Ármány és szerelem	<i>von Kalb</i>	kb. 'Borjúházi'
Ármány és szerelem	<i>Wurm</i>	'féreg'
Breki és a többiek	<i>Bunsen Honeydew</i>	'Bunsen sárgadinnye'
Bűn és bűnhődés	<i>Lebezjatnyikov < лебезить</i>	'hajbókol'
Bűn és bűnhődés	<i>Raszkolnyikov < раскольник</i>	'szakadár'
Bűn és bűnhődés	<i>Razumihin < разум</i>	'értelem'
Bűn és bűnhődés	<i>Zamjotov < заметить</i>	'észrevesz'
Caillou	<i>Caillou</i>	'kavics'
Чебурашка	<i>Cseburaska < чебурахнуться</i>	'elvágodik'
Csillagok háborúja	<i>Luke Skywalker</i>	'égyjáró Lukács'
Don Quijote	<i>Dulcinea < dulce</i>	'édes hölgy'
Dumb és Dumber	<i>Dumb és Dumber</i>	'gügye és gügyébb'
Dumbo	<i>Dumbo</i>	'butus'
Horgász a pácban	<i>Blaireau</i>	'borz'
Piedone, a zsaru	<i>Piedone</i>	'nagy lábú'
Pinokkió kalandjai	<i>Pinokkió</i>	'fenyőcske'
Popeye, a tengerész	<i>Popeye</i>	'gülüszemű'
Ürgolyhók	<i>Lord Helmet</i>	'sisak nagyúr'

A jelenség egyik lehetséges magyarázata az, hogy a fordítási norma műfajonként, szereplőnként, cselekményenként stb. mást diktál. Egy tragédia (Az ügynök halála), egy realista regény (Bűn és bűnhődés) vagy egy úropera (Csillagok háborúja) esetében azt, hogy a beszélő nevet valós személynévként kell kezelni, mert a megbolygatása nem mulatságos, hanem nevetséges lenne. A fordítás mellőzését az a szemlélet is okozhatja, hogy a beszélő név a nyelvi humor egyik legolcsóbb fajtája, márpedig mosolyt kevésbé „szájbarágósan”, az egész szöveg szellemes megfogalmazásával is lehet fakasztani. Talán ezért történt, hogy a *Pinocchio* az első két magyarítás (*Tuskó Matyi* és *Fajankó*) után *Pinokkió* lett, a *Fenyőcske* névvel pedig nem kísérletezett senki (vö. FÁBIÁN 2004). A beszélő nevek visszaadását az is gátolhatja, hogy „ez sok időt és kreativitást igénylő feladat, amelyet a szoros határidőkkel igen csekély díjazásért dolgozó műfordítók sokszor nem engedhetnek meg

maguknak” (SOHÁR 2015: 43). Végül ne feledkezzünk meg a belemagyarázás veszélyeiről sem. Az angol *Hamlet* köznévi jelentése ’falucska’, a latin *Polonius*-é ’lengyel’, míg a dán *Rosencrantz*-é ’rózsafüzér’, ezeknek azonban semmi közük a Hamlet említett szereplőinek tulajdonságaihoz. Az ő esetükben nyilván nem is merült fel a szónév használata, más művekben viszont kevésbé egyértelmű, hogy melyik névnek tulajdonítható jelentés.

Érdekes, hogy a bibliai és a görög–római mitológiai alakok beszélő nevei „ellenállnak” a fordításnak. Ezeknek a szótári jelentésére mind az eredeti szövegek környezetükben, mind az őket felhasználó irodalmi művekben és filmekben legfeljebb lábjegyzetből vagy utalásokból szokott fény derülni. Íme, KÁLMÁN (1988/2004: 20) néhány példája: *Jób* ’tűrő’ (ti. az isteni csapásoké), *Márta* ’háziasszony’ (ő a háztartást vezette, miközben Mária Jézus tanításait hallgatta), *Izsák* ’nevetés’ (Ábrahám így fogadta a hírt, hogy idős ember létére apa lesz). Görög mitológiai alakok: *Andromakhé* ’férfi harcos’, *Kalliópé* ’szép szavú’, *Menelaosz* ’népvezér’, *Oidipusz* ’dagadt lábú’, *Pandóra* ’csupa ajándék’, *Prométheusz* ’előrelátó’ stb.

5.2. Szó szerinti fordítás. Ez a művelet azt jelenti, hogy a forrásnyelvi név helyébe az alapjául szolgáló köznévi leggyakoribb célnyelvi megfelelője kerül, kivéve akkor, ha több, nagyjából hasonló gyakoriságú szinonima közül lehet választani.

4. táblázat: A beszélő nevek szó szerinti fordítása

Műcím	Forrásnyelvi beszélő név	Célnyelvi beszélő név
Aranyhaj és a nagy gubanc	<i>Hookhand</i>	<i>Kampókéz</i>
Az ördög jobb és bal keze	<i>Trinity</i>	<i>Szentháromság</i>
Állatfarm	<i>Snowball</i>	<i>Hógolyó</i>
Batman	<i>Bane</i>	<i>Átok</i>
Batman	<i>Black Mask</i>	<i>Fekete Maszk</i>
Batman	<i>Clock King</i>	<i>Órakisrály</i>
Batman	<i>Killer Croc</i>	<i>Gyilkos Krok</i>
Batman	<i>Killer Moth</i>	<i>Gyilkos Moly</i>
Batman	<i>Mad Hatter</i>	<i>Őrükt Kalapos</i>
Batman	<i>Mister Freeze</i>	<i>Mr. Fagy</i>
Batman	<i>Scarecrow</i>	<i>Madárrijesztő</i>
Batman	<i>Two-Face</i>	<i>Kétarc</i>
Blade	<i>Blade</i>	<i>Penge</i>
Bob, a mester	<i>Roley</i>	<i>Guri</i>
Chip és Dale	<i>Wart</i>	<i>Bibircsók</i>
Доктор Айболит	<i>Доктор Айболит</i>	<i>Jajdefáj doktor</i> <i>Jujdefáj doktor</i> <i>Doktor Hű De Fáy</i>
Egy bogár élete	<i>Dot</i>	<i>Pötty</i>
Herkules	<i>Panic</i>	<i>Pánik</i>
Horgász a pácban	<i>Fous-le-Camp</i>	<i>Takarodj</i>
Hófehérke	<i>Schneewittchen</i>	<i>Hófehérke</i>
Kelly hősei	<i>Oddball</i>	<i>Csodabogár</i>

Приключения Незнайки и его друзей	<i>Незнайка</i>	<i>Nemtudomka</i>
Repszik	<i>Sparky</i>	<i>Szikra</i>
Robin Hood	<i>Skippy</i>	<i>Ugri</i>
Robin Hood	<i>Trigger</i>	<i>Ravasz</i>
Szenilla nyomában	<i>Destiny</i>	<i>Sors</i>
Szenilla nyomában	<i>Fluke</i>	<i>Mázli</i>
Szentivánéji álom	<i>Cobweb</i>	<i>Pókháló</i>
Szentivánéji álom	<i>Mustardseed</i>	<i>Mustármag</i>
Szentivánéji álom	<i>Peaseblossom</i>	<i>Borsóvirág</i>
Verdák	<i>Smokey</i>	<i>Füsti</i>

Mint látható, a célnyelvi változatban néha csak a denotatív jelentés köszön vissza, a stílus nem, hiszen például a *bane* az angolban ritkább és régiesebb, mint a *curse* vagy a *damn*, az *átok*-nak viszont nincs ilyen jelölt szinonimája. Másrészt a *mask* magyarul nemcsak *maszk*, hanem *álarc* is lehetne, és bár a választás itt méltán esett a gyakoribb *maszk*-ra, a több lehetséges célnyelvi megfelelő arra figyelmeztet, hogy a szó szerinti fordítás jelentése nem mindig egyértelmű. A *Jajdefáj / Jujdefáj / Hű De Fáy* egyaránt szó szerinti fordítás; csak gyakorisági és ezáltal stílusis különbség van közöttük, amelyet az utóbbi esetben a szellemes írásmód fokoz (l. még 5.3.1.).

5.3. Megközelítő fordítás. Ez a megoldás, amely félúton van a szó szerinti fordítás és a jelentésváltoztatás között, többféle is lehet: 1. szemantikai-stilisztikai fokozás; 2. névalkotás; 3. szófajváltás; 4. hiányos fordítás; 5. részleges szó szerinti fordítás; 6. részfordítás.

5.3.1. Szemantikai-stilisztikai fokozás. Ezekben az esetekben a célnyelvi megfelelő a jelentésében vagy a stílusértékében jelöltebb (humorosabb, irodalmiasabb, régiesebb, szlengesebb stb.), mint a forrásnyelvi név.

5. táblázat: Szemantikai-stilisztikai fokozás

Műcím	Forrásnyelvi név	Köznévi jelentés	Célnyelvi név
Aranyhaj és a nagy gubanc	<i>Mother Gothel</i>	'dada anyja'	<i>Nyanya Banyá</i>
Aranyhaj és a nagy gubanc	<i>Stabington brothers</i>	'szurkáló fivérek'	<i>Szurka Piszka fivérek</i>
Austin Powers	<i>Dr. Evil</i>	'Dr. gonosz'	<i>Dr. Genya</i>
Austin Powers	<i>Fat Bastard</i>	'kövér gazember'	<i>Dagi Dög</i>
Batman	<i>Clayface</i>	'agyagarc'	<i>Agyagpofa</i>
Bob, a mester	<i>Lofty</i>	'égingerő'	<i>Colos</i>
Doktor Szósz	<i>Bruiser</i>	'bunyós'	<i>Gyilkos</i>
Egy bogár élete	<i>Dim</i>	'buta'	<i>Butus</i>
Hóféherke és a hét törpe	<i>Bashful</i>	'szégyenlős'	<i>Szende</i>

Hófehérke és a hét törpe	<i>Doc</i>	'doki'	<i>Tudor</i>
Hófehérke és a hét törpe	<i>Dopey</i>	'kába, lökött'	<i>Kuka</i>
Hófehérke és a hét törpe	<i>Grumpy</i>	'mogorva'	<i>Morgó</i>
Hófehérke és a hét törpe	<i>Happy</i>	'vidám'	<i>Vidor</i>
Hófehérke és a hét törpe	<i>Sleepy</i>	'álmos'	<i>Szundi</i>
Hófehérke és a hét törpe	<i>Sneezy</i>	'tüsszögő'	<i>Hapci</i>
Hupikék törpikék	<i>Lazy</i>	'lusta'	<i>Lusti</i>
Susi és Tekergő	<i>Tramp</i>	'csavargó'	<i>Tekergő</i>
Szentivánéji álom	<i>Nick Bottom</i>	'fenék Miki'	<i>Tompor Miklós</i>
Tesz-Vesz város	<i>Mr. Fixit</i>	'Mr. Javítsa meg'	<i>Buhera mester</i> <i>Bütyköl mester</i> <i>Fűrfarag bácsi</i>
Volt	<i>Rhino</i>	'orrszarvú'	<i>T-Rex</i>

A fentiek közül a magyar névadás azonos motivációja miatt érdemes kiemelni *Bruiser* és *Rhino* esetét. Az előbbi egy csivava, az utóbbi pedig egy hörcsög, vagyis két kistestű és szelíd alaptermészetű állat, ezért a *Bunyós* és az *Orrszarvú* mint kontrasztnév magyarul is tréfás lenne. A fordító azonban „tovább feszíti a húrt” a *Gyilkos* és a *T-Rex* névvel, azaz egy sportoló helyett egy bűnöző, illetve egy növényevő helyett egy ragadozó képének felidézésével.

5.3.2. Névalkotás. A fordítók néha az eredetivel azonos jelentésű neveket találnak ki. Ezek köznévként lehetséges, azaz a hangalakjukra nézve jól formált, csak a véletlen folytán nem létező szavak, szóalakok és összetételek. Idetartoznak az olyan ritkább szóalkotási módok is, mint a szóösszerántás, a csonkítás, az alakvegyítés, az ikerítés és az elvonás.

6. táblázat: Szó szerinti fordítás névalkotással

Műcím	Forrásnyelvi név	Köznévi jelentés	Célnyelvi név
A kis hableány	<i>Flounder</i>	'ficánkol'	<i>Ficánka</i>
A kis hableány	<i>Scuttle</i>	'siet, rohan'	<i>Hablaty</i>
A Notre Dame-i toronyőr	<i>Brutish and Oafish</i>	'állatias és hülye'	<i>Brutál és Butál</i>
A Saint Tropez-i csendőr	<i>Cruchot < cruche</i>	'lúke'	<i>Lütyő</i>
Airplane!	<i>Striker</i>	'szoknyapeccér'	<i>Pájnacsősz</i>
Alice Csodaországban	<i>Tweedledum and Tweedledee</i>	'subidú'	<i>Subidám és Subidú</i>

Aranyhaj és a nagy gubanc	<i>Big Nose Thug</i>	'nagyorrú bandita'	<i>Dudaorr</i>
Állatfarm	<i>Mr. Whimper</i> < <i>whimper</i>	'nyafog'	<i>Mr. Nyaffy</i>
Állatfarm	<i>Squealer</i>	'szopós malac'	<i>Süvi</i>
Bambi	<i>Thumper</i>	'topogó'	<i>Toppancs</i>
Chip és Dale	<i>Fat Cat</i>	'kövér macska'	<i>Pukkandúr</i>
Chip és Dale	<i>Mole</i>	'vakond'	<i>Vakundok</i>
Frédi és Béni	<i>Barney Rubble</i>	'terméskő'	<i>Kavicsi Béni</i>
Frédi és Béni	<i>Fred Flintstone</i>	'kovakő Frédi'	<i>Kovakövi Frédi</i>
Hupikék törpikék	<i>Astro Smurf</i>	'asztrotörp'	<i>Pilótörp</i>
Hupikék törpikék	<i>Baby Smurf</i>	'babatörp'	<i>Törpicur</i>
Hupikék törpikék	<i>Brainy Smurf</i>	'okos törp'	<i>Okoska</i>
Hupikék törpikék	<i>Clumsy Smurf</i>	'ügyetlen törp'	<i>Ügyifogyi</i>
Hupikék törpikék	<i>Grouchy</i>	'mogorva'	<i>Dulifuli</i>
Hupikék törpikék	<i>Hefty</i>	'erős'	<i>Törperős</i>
Hupikék törpikék	<i>Jokey</i>	'tréfás'	<i>Tréfi</i>
Hupikék törpikék	<i>Smurfette</i>	'törplány'	<i>Törpilla</i>
Jamie és a csodalámpa	<i>Jo-Jo Help</i>	<a Joel becézése> + 'segítség'	<i>Segíts Elek</i>
Legyetek jók, ha tudtok	<i>Buzzichetta</i>	'gyomrocska'	<i>Bendőcske</i>
Legyetek jók, ha tudtok	<i>Caccolletta</i>	'kakácska'	<i>Kakamatyi</i>
Pindúr pandúrok	<i>Sara Bellum</i> < <i>cerebellum</i>	'kisagy'	<i>Kisagyszony</i>
Robin Hood	<i>Lady Kluck</i>	'Lady Kotkodács'	<i>Kodács</i>
Robin Hood	<i>Nutsy</i>	'butus'	<i>Kótyag</i>
Szentivánéji álom	<i>Peter Quince</i>	'ék/csapolás Péter'	<i>Tetőfi Péter</i>
Szentivánéji álom	<i>Robin Starveling</i>	'éhenkórász Robin'	<i>Kórász Róbert</i>
Szörny Rt.	<i>Phlegm</i>	'nyák/slejm'	<i>Nyáki</i>
Szörny Rt.	<i>Waternoose</i>	'víz' + 'hurok'	<i>Vízengúz</i>
Tesz-Vesz Város	<i>Rudolf von Flugel</i>	'repülő Rudolf'	<i>Rudolf von Repcsi</i> <i>Van Flugos úr</i>
Verdák	<i>Red</i>	'vörös'	<i>Piró</i>

5.3.3. Szófaváltás. A forrásnyelvi szöveg elemeinek szófaját semmilyen nyelvi közvetítésben nem kötelező, sőt néha nem is lehet megőrizni (pl. a magyarban nincs előljárószó), a prototipikus tulajdonnevek viszont (SLÍZ 2019: 27) főnevek, és ez a sajátosság a fordításban is rendszerint érvényesül. Vannak azonban atipikus beszélő nevek, amelyeket a fordítók szófaváltással ültetnek át, pl. az Egy bogár élete című rajzfilmben ige → melléknév (*Flik* < *flick* 'elillan, elszel' → *Fürge*), melléknévi igenév → ige (*Hopper* 'szökdécselő' → *Szökken*) és melléknév → főnév (*Thorny* 'tüskés' → *Tüske*), míg a Kacsamesékben

melléknévi igenév → főnév (*Glittering Goldie* → *Csillám Aranyka*) cserével. De még ez a kis csoport sem egységes, hiszen a magyar változatban csak a *Tüske* és a *Csillám* lett igazán névszerű, a *Fürge* és főleg a *Szökken* kevésbé.

5.3.4. Hiányos fordítás. Elvértve megesik, hogy a célnyelvi megfelelőből kimarad egy név- vagy jelentésem, pl. *Old Major* 'öreg őrnagy' (Állatfarm) → *Őrnagy*; *Robin Spitz-Swallows* < *spits* 'köp' 'Robin köp-nyel' (Austin Powers) → *Robin Nyelek*; *Sedusa* 'csábító medúza' < *seduce* 'elcsábít' x *medusa* 'medúza' (Pindúr pandúrok) → *Medúza*. Az okok ezúttal is többféle lehetnek. Elképzelhető, hogy az *Öreg Őrnagy* furcsának vagy nehézkesnek tűnt, a *Robin Köpök-Nyelek* a *köpni-nyelni nem tud* kifejezést idézte volna fel, holott – a címszereplő állandó szexuális célzásai alapján – nyilván a fellációra utal, a *Sedusa*-ra pedig nem sikerült hasonló kontaminációt alkotni.

5.3.5. Részleges szó szerinti fordítás. Néha a beszélő név mögött álló összetételnek csak az egyik tagja van szó szerint lefordítva: *Aschenputtel* 'Hamukotorászó' < *Asche* 'hamu' + *buddeln* 'ás' → *Hamupipőke* < szlovák *popel* 'hamu'; *Dornröschen* 'Tövisrózsika' → *Csipkerózsika*; *Pinkeye* 'rózsaszín szem' (Állatfarm) → *Piros szem*; *Rotkäppchen* 'Piros Sapkácska' → *Piroska*. Erre nehéz magyarzatot találni. A szó szerinti megfelelő legfeljebb az utókornak furcsa, de csak azért, mert az olvasó vagy néző mást szokott meg. Úgy is alakulhatott volna, hogy – az utóbbi esetenél maradván – a francia *Le Petit Chaperon rouge*, az orosz *Красная Шапочка* vagy a spanyol *Caperucita Roja* mintájára magyarul szintén a *Piros Sapkácska* terjed el.

5.3.6. Részfordítás. A jel- és szóneveknek mind a négyféle fordítási kapcsolatában előfordul, az egyszerűség kedvéért mégis itt célszerű kitérni arra, hogy a többemű forrásnyelvi neveknek olykor csak egy részét váltja fel célnyelvi megfelelő. A 3. pontban tárgyalt jelnév–szónév példák közül ilyen a *Georges Hautecourt* (Macskarisztokraták) → *Zsorzs Vénkujon*, a *Norton Nimnul* (Chip és Dale) → *Norton Niemand*, a *Thomas O'Malley* (Macskarisztokraták) → *Thomas O'Pamacska* és a *Yosemite Sam* (Bolondos dallamok) → *Rissz-Rossz Sam*. A szónév–szónév kapcsolatok sorából a következők említhetők: *Big Joe* 'nagy Joe' (Kelly hősei) → *Bazi Joe*; *Felicity Shagwell* (Austin Powers) → *Felicity Jóládag*; *Frau Farbissina* < jiddis *farbisine* 'Mogorva asszony' (Austin Powers) → *Frau Farszagú*; *Lightning McQueen* (Verdák) → *Villám McQueen*; *Old Deuteronomy* 'öreg Második Törvénykönyv' (Macskák) → *Old Csendbeleenn*; *Pepé Le Pew* 'pfúj' (Bolondos dallamok) → *Pepe lö Pici*; *Pirate Jenny* 'kalóz Jenny' (Koldusopera) → *Kocsma Jenny*.

5.4. Jelentésváltoztatás. A beszélő név lefordításához nemcsak a stílusérték és/vagy a hangalak, hanem a jelentés módosításán keresztül is vezethet út, mégpedig az eddigiekhez hasonlóan több irányban is. Ezek az alábbiakban aszerint követik egymást, hogy mennyire vannak szoros jelentéskapcsolatban a forrásnyelvi beszélő névvel: 1. metonimikus jelentésváltoztatás; 2. tulajdonságok megváltoztatása; 3. szinonímia és kohiponímia; 4. paronímia; 5. célnyelvi rimelés; 6. egyéb jelentésváltoztatás.

5.4.1. Metonimikus jelentésváltoztatás. A beszélő nevek megváltoztatásának hátterében nemegyszer a névátvitel legkülönbözőbb típusai fedezhetők fel.

7. táblázat: Metonimikus jelentésváltoztatás

Műcím	Forrásnyelvi név	Köznévi jelentés	Célnyelvi név
Apádra ütök	<i>Gaylord Focker</i> < <i>gaillard</i> + <i>fucker</i>	'buzi úr' (a <i>gaillard</i> 'vidám' melléknéven alapuló, de a <i>gay</i> mai 'meleg' jelentése miatt beszélővé váló vezetéknev) + 'faszfej'	<i>Shagil Beckur</i> < <i>shag</i> 'dug' + <i>seggbe kúr</i>
Austin Powers	<i>Fook Mi</i>	'Bassz meg'	<i>Cu Mi</i>
Austin Powers	<i>Fook Yu</i>	'Baszd meg'	<i>Nu Ni</i>
Batman	<i>Deadshot</i> < <i>deadly shot</i>	'halálos lövés'	<i>Lövész</i>
Batman	<i>Poison Ivy</i>	'szömörce'	<i>Méregcsók</i>
Batman	<i>Riddler</i>	'rébuszokban beszélő ember'	<i>Rébusz</i>
Bolondos dallamok	<i>Porky Pig</i>	'disznó malac'	<i>Cucu malac</i>
Bolondos dallamok	<i>Tweety</i>	'csipogócska'	<i>Csőrike</i>
Egy bogár élete	<i>Gypsy</i> < <i>gypsy moth</i>	'gyapjaslepke'	<i>Mólya</i> (< <i>Molylepke</i>)
Egy bogár élete	<i>Soil</i>	'talaj'	<i>Rögrágó</i>
Frédi és Béni	<i>Mr. Slate</i>	'pala'	<i>Kőkobaki úr</i>
Jamie és a csodalámpa	<i>Strumpers Plunkett</i> < <i>stomp x trumpet</i> + <i>plunk</i>	'dobog' x 'trombita' + 'penget'	<i>Rezes Bandi</i> < <i>rezes banda</i>
Koldusopera	<i>Mack the Knife</i>	'Maxi, a Kés'	<i>Penge Mackie</i> <i>Bicska Maxi</i>
Macskarisztokraták	<i>Abigail Gabble</i>	'gágogó Abigél'	<i>LibAbigail</i>
Macskarisztokraták	<i>Amelia Gabble</i>	'gágogó Amélia'	<i>LibAmelia</i>
Pán Péter	<i>Tinker Bell</i>	'bádogos csengettyű'	<i>Csingling</i>
Pindúr pandúrok	<i>Princess Morbucks</i> < <i>more bucks</i>	'több dolcsi hercegnő'	<i>Pénzeszsák hercegnő</i>
Szenilla nyomában	<i>Bloat</i>	'felfúj, felpuffad'	<i>Lufi</i>
Szentivánéji álom	<i>Francis Flute</i>	'Fújtató Ferenc'	<i>Sipák Ferenc</i>
Szörny Rt.	<i>Fungus</i>	'gomba'	<i>Penész</i>
Tesz-Vesz város	<i>Able Baker Charlie</i>	'Ügyes Pék Karcsi' (eredetileg 'ABC' az amerikai fegyveres erők 1941-től használt fonetikai ábécéjében)	<i>Kerek Perc mester</i>
Verdák	<i>Miss Fritter</i>	'feldarabol, felaprít'	<i>Miss Repesz</i>
Volt	<i>Bolt</i>	'villámcsapás'	<i>Volt</i> <mértékegység>

5.4.2. Tulajdonságok megváltoztatása. A jelentésváltoztatás másik mozgatórugója szintén felfogható metonímiaként. Ennek alapja maga a névviselő, akinek a fordításban valamely külső helyett más külső vagy belső, illetve belső helyett más belső vagy külső tulajdonsága domborodik ki.

8. táblázat: Tulajdonságok megváltoztatása

Műcím	Forrásnyelvi név	Jelentése	Célnyelvi név
A szépség és a szörnyeteg	<i>Chip</i>	'kis darab'	<i>Csészike</i>
A szépség és a szörnyeteg	<i>Cogsworth</i> < <i>cog</i>	<kitalált vezetéknev> 'fogaskerék'	<i>Tik-Tak úr</i>
Alice Csodaországban	<i>Cheshire Cat</i>	'cheshire-i macska'	<i>Vigyor kandúr</i>
Alice Csodaországban	<i>March Hare</i>	'márciusi nyúl'	<i>Kerge nyúl</i>
Austin Powers	<i>Unibrow</i> < <i>unibrow</i>	'összenőtt szemöldökű'	<i>Buzintosz</i>
Az oroszláncírály	<i>Scar</i>	'sebhely'	<i>Zordon</i>
Bolondos dallamok	<i>Barnyard</i>	'baromfiudvar'	<i>Ebadta</i>
Bolondos dallamok	<i>Foghorn Leghorn</i>	'ködsziréna' + 'leghorn tyúk'	<i>Kotnyeles úr</i>
Breki és a többiek	<i>Beaker</i>	'főzőpohár'	<i>Lóti-futi</i>
Chip és Dale	<i>Snout</i>	'pofa, orr'	<i>Kotormány</i>
Hupikék törpikék	<i>Hogatha</i> < <i>hog</i> + <i>Agatha</i>	'disznó' + <i>Ágota</i>	<i>Bibirsóka</i>
Jamie és a csodalámpa	<i>Bullybundy</i> < <i>bully</i> + <i>Bundy</i>	'agresszor' + <vezetéknev>	<i>Füligláb nyúl</i>
Jamie és a csodalámpa	<i>Yoo Hoo Bird</i>	'hahó madár'	<i>Tevemadár</i>
Kelly hősei	<i>Crapgame</i>	'kockázás'	<i>Vaskalap</i>
La linea	<i>La linea</i>	'a vonal'	<i>Menő Manó</i>
Macskák	<i>Skimblehanks</i> < <i>spindleshanks</i>	'pipaszár lábú'	<i>Elvisz Trén</i> (vasutas macska)
Micimackó	<i>Eeyore</i>	'íá' <szamárhang>	<i>Füles</i>
Micimackó	<i>Roo</i> < <i>kangaroo</i>	'kenguru'	<i>Zsebibaba</i>
Pindúr pandúrok	<i>Bliss</i>	'boldogság'	<i>Pukkancs</i>
Pindúr pandúrok	<i>Blossom</i>	'virág'	<i>Sziporka</i>
Pindúr pandúrok	<i>Bubbles</i> < <i>bubbly</i>	'élénk, csupa élet'	<i>Puszedli</i>
Pindúr pandúrok	<i>Buttercup</i>	'boglárka'	<i>Csuporka</i>
Pindúr pandúrok	<i>Fuzzy Lumpkins</i>	'rongyos' + 'lomha'	<i>Borzasztóni</i>
Repszik	<i>Dusty Crophopper</i> < <i>crop duster</i> <i>x hopper</i>	'permetező repülő' + 'izgő-mozgó'	<i>Rozsdás</i>
Rumcájsz kalandjai	<i>Cipisek</i>	'csücsök'	<i>Csibészke</i>
Susi és Tekergő	<i>Trusty</i>	'megbízható'	<i>Tappancs</i>

101 kiskutya	<i>Lucky</i>	'szerencsés'	<i>Pötyi</i>
101 kiskutya	<i>Penny</i>	'penny'	<i>Pelyhes</i>
101 kiskutya	<i>Rolly</i>	'guruló'	<i>Pufi</i>
101 kiskutya	<i>Towser</i>	'nagytestű kutya'	<i>Öreg Nózi</i>
Szenilla nyomában	<i>Deb < ebb</i>	'apály'	<i>Süke < süket 'buta'</i>
Szenilla nyomában	<i>Dory</i>	'palettás doktorhal'	<i>Szenilla < szenilis</i>
Szenilla nyomában	<i>Gill</i>	'kopolyú'	<i>Búb</i>
Szenilla nyomában	<i>Marlin</i>	'nyársorrú hal'	<i>Pizsi</i>
Szenilla nyomában	<i>Mr. Ray</i>	'rája'	<i>Plecsni tanár úr</i>
Szenilla nyomában	<i>Peach</i>	'barackrózsaszín'	<i>Sztár (rózsaszín tengeri csillag)</i>
Tesz-Vesz város	<i>Lowly Worm</i>	'alacsony kukac'	<i>Csúszimászi Fér Egon Tekergő</i>
Verdák	<i>Chick Hicks</i>	'mucsai Chick'	<i>Joe Kompoztor</i>
Verdák	<i>Not Chuck</i>	'nem Karcsi'	<i>Hengerfej</i>

5.4.3. Szinonímia és kohiponímia. Szintén többé-kevésbé motivált minden olyan jelentésváltoztatás, amely azon alapul, hogy két dolog azonos fogalommezőbe tartozik, akár azért, mert rokon értelműek, akár azért, mert egyformán alá vannak rendelve egy magasabb szinten lévő, bár külön szóval nem feltétlenül megjelölt fogalomnak.

9. táblázat: Szinonímián és kohiponímián alapuló jelentésváltoztatás

Műcím	Forrásnyelvi név	Köznévi jelentés	Célnyelvi név
Austin Powers	<i>Ivana Humpalot < I wanna hump a lot</i>	'Sokat akarok dugni'	<i>Jovona Dugogatni</i>
Görögbe fogadva	<i>Poupi Kakas</i>	'kakis kaka'	<i>Puki Kakasz</i>
Herkules	<i>Pain</i>	'fájdalom'	<i>Pech</i>
Macskák	<i>Rumpleteazer < rumple + teaser</i>	'összeborzol'+ 'kötekedő'	<i>Mindlevery</i>
101 kiskutya	<i>Cruella de Vil < cruel + devil</i>	'kegyetlen' + 'ördög'	<i>Szörnyella de Frász</i>
Szentivánéji álom	<i>Snug</i>	'illeszték, ereszték'	<i>Vinkli 'derékszögmérő'</i>
Szentivánéji álom	<i>Tom Snout</i>	'kannacsőr'	<i>Lavór Tamás</i>
Ürgolyhók	<i>Major Asshole</i>	'seggfej' (tkp. 'segglyuk') 'örnagy'	<i>Balfasz örnagy</i>

5.4.4. Paronímia. Egyes célnyelvi nevek semmilyen jelentéskapcsolatban nem állnak a forrásnyelvi változattal; pusztán (akár csak egy-egy betűjükben vagy betűcsoportjukban) hasonlítanak vagy rímelnék rá.

10. táblázat: Paronímián alapuló jelentésváltoztatás

Műcím	Forrásnyelvi név	Jelentése	Célnyelvi név
A Saint Tropez-i csendőr	<i>Berlicot</i>	<vezetéknev>	<i>Beléndek</i>
A Saint Tropez-i csendőr	<i>Fougasse</i>	'kemencés lepény'	<i>Fityesz</i>
A Saint Tropez-i csendőr	<i>Gerber</i>	'rókázik'	<i>Gabaj</i>
A Saint Tropez-i csendőr	<i>Tricard</i>	'számúzott'	<i>Agykár</i>
Az ördög jobb és bal keze	<i>Bambino</i>	'gyerek, kisfiú'	<i>Bumburnyák</i>
Chip és Dale	<i>Gadget Hackwrench</i>	'kütyü' + 'roncsdaraboló'	<i>Sziporka Hebrencs</i>
Harisnyás Pippi	<i>Pippilotta Viktualia Rullgardina Krusmynta Efraimsdotter Långstrump</i>	'Pippilotta Eleség Redőny Fodormenta Efraim Lánya Hosszúharisnya'	<i>Harisnyás Pippilotta Citadella Intarzia Majolika Ingaóra</i>
Macskák	<i>Asparagus, Gus</i>	'spárga'	<i>Tus</i>
Pindúr pandúrok	<i>Mojo Jojo</i>	'vonzero' + értelmetlen utótag	<i>Mohó Jojó</i>
Verdák	<i>Ryan „Inside” Laney</i>	'belső sávi Ryan'	<i>Ryan Tuti Rádjön</i>

Megjegyzendő, hogy A Saint Tropez-i csendőr itt megnevezett négy szereplője közül az első és a negyedik ismeretlen okból nevet cserélt, ezért a végleges, immár motiválatlan párosítás a *Berlicot* → *Agykár* és a *Tricard* → *Beléndek* lett.

5.4.5. Célnyelvi rímelés. A fordítók nagy ritkán azért térnek el a beszélő név jelentésétől, mert eszükbe jut egy szinte magától kínálkozó rímpár.

11. táblázat: A célnyelvi rímelésen alapuló jelentésváltoztatás

Műcím	Forrásnyelvi név	Köznévi jelentés	Célnyelvi név
Aranyhaj és a nagy gubanc	<i>Short Thug</i>	'alacsony bandita'	<i>Tömpe törpe</i>
Foxi Maxi	<i>Hokey Wolf</i>	'mézesmázos farkas'	<i>Ordas Pókhas</i>
Frédi és Béni	<i>Big Louie</i>	'nagy Louie'	<i>Véres Dénes</i>
Jamie és a csodalámpa	<i>Officer Gotcha</i> < (<i>I've got you</i>)	'megvagy rendőr'	<i>Megvagy hadnagy</i>
Macskarisztokraták	<i>Scat Cat</i>	'sicc macska'	<i>Sicc Vicc</i>

5.4.6. Egyéb jelentésváltoztatás. Ez a csoport egyrészt olyan célnyelvi változatokat tartalmaz, amelyek az egész cselekmény ismeretében is csak erőltetett képzetársításokkal

vagy sehogy sem hozhatók összefüggésbe az eredeti névvel, másrésztől olyanokat, amelyek nem sorolhatók be a 4.4.1–4.4.5. számú kategóriákba.

12. táblázat: Egyéb jelentésváltoztatás

Műcím	Forrásnyelvi név	Köznévi jelentés	Célnyelvi név
A Saint Tropez-i csendőr	<i>Merlot</i>	<vörösboraszőlő-fajta>	<i>Pacuha</i> 'toprongyos'
Airplane!	<i>Captain Oveur</i>	'vége kapitány'	<i>Tétel kapitány</i>
Állatfarm	<i>Bluebell</i>	'kékcsengő' <virág>	<i>Kolomp</i>
Egy bogár élete	<i>Molt</i>	'lepattogzik'	<i>Korpa</i>
Egy bogár élete	<i>Tuck and Roll</i>	'bukfenc'	<i>Bubi és Ász</i>
Jamie és a csodalámpa	<i>Mr. Boo</i>	'hu' <ijesztőszó>	<i>Szám bácsi</i>
Macskák	<i>Jennyanydots</i> < any dots	Jenny + 'bármennyi kölyök'	<i>Csilló Pallaold</i>
Mindenki fogja a magát	<i>Mr. Hu</i>	<kínai vezetéknev>	<i>Mr. Ki</i>
Rumpelstilzchen	<i>Rumpelstilzchen</i> < rumpeln + Stilzchen	'zörög, dübörög' + 'cölöpöcske'	<i>Tűzmanócska</i> <i>Pancimanci</i>
Szenilla nyomában	<i>Gurgle</i>	'bugyborékol'	<i>Hypo</i>
Szenilla nyomában	<i>Rudder</i>	'kormány(lapát)'	<i>Csúzli</i>
Ürgolyhók	<i>Barf</i>	'hányás'	<i>Morzsa</i>

E példák közül a *Tétel* és a *Mr. Ki* egy-egy homonímián alapuló mulatságos értetlenkedés fordítói megoldása. Az *Oveur* ugyanúgy hangzik, mint a parancsnok és az irányítótorony beszélgetésében az egyes megnyilatkozásokat lezáró *Over* 'Vége'. Ezért lett a kapitány magyarul a válaszváró *Vétel*-re rímelő *Tétel*. A Mindenki fogja a magát helyzetkomikumát az adja, hogy a kínai *Hu* név hangalakja megegyezik az angol *who* 'ki' névmásával. („Ki halt meg?” – „Igen.” – „Mi igen?” – „Ki halt meg.” – „Feladom. Ki halt meg?” – „Csen Ju Ki halt meg.”) A fordító e szójáték magyarítására használta fel a szintén kínaiul csengő *Ki* nevet.

A 12. táblázatban szemléltetett jelentéskülönbség független attól, hogy az adott szereplőhöz a forrás- vagy a célnyelvi név illik-e jobban. A *Bluebell* → *Kolomp* – lévén egy kutya neve – angolul és magyarul egyformán indokolatlan. A *Mr. Boo* → *Szám bácsi* inkább a magyarban található, mert egy mániákusan számolgotó tervezőt hívnak így, aki senkit nem ijesztget.

6. További megjegyzések és összegzés. Ez a kutatás több gúny-, illetve ragadványnévre is kiterjedt, mert egyes szereplők igazi neve nem derül ki a történetből. A klasszikusok sorából ilyen a *Hamupipőke*, az újabbak közül (pl. a Kelly hősei című filmben) a *Csodabogár* és a *Vaskalap*. Noha a gúny- és ragadványnevek a való életben, míg a beszélő nevek az irodalomban és a filmekben használatosak, a fordító szemszögéből nincs közöttük különbség.

A címben foglalt kérdésre konkrétan csak-csak adható válasz (az *Égjáró Lukács* kirina a fordításban változatlanul megőrzött, főleg angol és mesterséges nyelvű nevek sorából, ráadásul komikusan hatna), de általánosságban nem. Ahogy SOHÁR (2015) példái is tanúsítják,

sokszor egyazon művön belül is váltakozik a beszélő nevek megőrzése és lefordítása, illetve az utóbbi stratégia megvalósításának módjai. FARKAS (2009: 27) ugyanerre a következtetésre jut: „a szónévi típusba tartozó tulajdonnevek fordítására nem tudunk egységes szabályokat megfogalmazni. Több tényező befolyásolhatja, hogy lefordítjuk-e, pontosabban: hogyan fordítjuk le az adott nevet. Még ugyanazon névtípus, sőt ugyanazon név esetében is többféle fordítói eljárás lehet indokolt.” Mindezt bonyolítja a fenti példákat többször érintő újrafordítás (újrászinkronizálás), illetve az egyes művek könyv- és filmváltozatának nemritkán eltérő magyarázása. Ennek okait és következményeit, egy-egy szereplő nevének célnyelvi sorsát szintén érdemes lenne tüzetesen szemügyre venni.

Ez a kutatás csak magyarra fordított szövegekben vizsgálta a beszélő neveket, ezért ki kellene terjeszteni magyar forrásnyelvű szövegekre is. Így kiderülhetne, hogy a fordítók döntéseit érdemben befolyásolja-e általában a közvetítés iránya vagy konkrétan az angol nyelvű kultúrák inkább átadó és a magyar nyelvű kultúra inkább átvevő jellege. Az is megállapítható lenne, hogy pl. a *Bogyó és Babóca* → *Berry and Dolly* típusú megoldása gyakoribb-e vagy ritkább, mint magyarra fordítás esetén.

Az itt elemzett nevek csoportosítása a jelnév és a szónév, vagyis az elhomályosulás és az átlátszóság kettősségén alapult. A tanulmánynak nem volt célja ezt összehasonlítani VERMES (2005) közismert relevanciaelméleti rendszerével, amely négy eljárásból áll. Ezek eredeti és későbbi (VERMES 2020: 27) megnevezése a következő: 1. átvitel (transference) / teljes transzfer; 2. behelyettesítés (substitution) / logikai transzfer; 3. fordítás (translation) / enciklopédikus transzfer; 4. módosítás (modification) / zéró transzfer.

A legalaposabban kidolgozott tipológia is változtatásra, kiegészítésre szorul, és ez alól nyilván nem kivétel VERMESÉ sem (vö. SLÍZ 2019: 20). Ezt azonban csak akkor lehetne kijelenteni, ha az itt tárgyalt bő 300 név mögött rejlő fordítási műveleteket nem sikerülne teljesen megfeleltetni a fenti négynek. A *változatlan megőrzés* (2.1. és 5.1. pont) első ránézésre ugyanaz, mint a VERMES-féle *átvitel*, de ez csak felszínes megállapítás, nem tételes ellenőrzés eredménye, ráadásul a jelen tanulmány sok másféle megoldást is szemléltet.

Végül tekintsük át egy-egy példával a 2–5. pontban részletesen bemutatott rendszert!

Forrásnyelvi jelnév → célnyelvi jelnév

1. Változatlan megőrzés: *Hans Castorp*
2. Módosított megőrzés: *Balek* → *Balke*
3. Névváltoztatás: *Rhonda* → *Sandra*

Forrásnyelvi jelnév → célnyelvi szónév: *Azrael* → *Sziamiaú*

Forrásnyelvi szónév → célnyelvi jelnév: *Pebbles* → *Enikő*

Forrásnyelvi szónév → célnyelvi szónév

1. Változatlan megőrzés: *Esmeralda*
2. Szó szerinti fordítás: *Wart* → *Bibircsók*
3. Megközelítő fordítás
 - 3.1. Szemantikai-stilisztikai fokozás: *Dr. Evil* → *Dr. Genya*
 - 3.2. Névköltés: *Cruchot* → *Lütyő*
 - 3.3. Szófajváltás: *Flik* → *Fürge*
 - 3.4. Hiányos fordítás: *Old Major* → *Őrnagy*
 - 3.5. Részleges szó szerinti fordítás: *Rotkäppchen* → *Piroska*
 - 3.6. Részfordítás: *Big Joe* → *Bazi Joe*

4. Jelentésváltoztatás

- 4.1. Metonimikus jelentésváltoztatás: *Riddler* → *Rébusz*
- 4.2. Tulajdonságok megváltoztatása: *Scar* → *Zordon*
- 4.3. Szinonímia és kohiponímia: *Pain* → *Pech*
- 4.4. Paronímia: *Fougasse* → *Fityesz*
- 4.5. Célnyelvi rímelés: *Hokey Wolf* → *Ordas Pókhas*
- 4.6. Egyéb jelentésváltoztatás: *Merlot* → *Pacuja*

A jelnév–jelnév kapcsolatok ebben a tanulmányban mellékesek: említésük és futólagos ismertetésük mindössze arra irányult, hogy a nevek fordítási univerzumában el lehessen helyezni őket. Az érdemi összefüggésekre a maradék három kategória világít rá. Eszerint szónévből statisztikai értelemben soha nem lesz jelnév. Ugyanakkor a fordítók szívesen használnak beszélő neveket, elsősorban akkor, ha a forrásnyelvi szöveg is tartalmaz ilyeneket, de akkor is, ha pusztán jelnévvvel van dolguk, mert a kellő munkaidő, játékos kedv, alkotókészség, megrendelői utasítás stb. esetén abban is felfedezik a lehetőséget, hogy a nyelvi humornak ezzel a sajátos eszközével éljenek.

Felhasznált források¹

- A kis hableány* (*The Little Mermaid*, Pataricza Eszter). Amerikai rajzfilm, 1989.
- A Notre Dame-i toronyőr* (*The Hunchback of Notre Dame*, Barta András). Amerikai rajzfilm, 1996.
- A Saint Tropez-i csendőr* (*Le Gendarme de Saint-Tropez*, dr. Hársing Lajos). Francia–olasz filmvígjáték, 1964.
- A szépség és a szörnyeteg* (*Beauty and the Beast*, Csörögi István). Amerikai rajzfilm, 1991.
- Addams Family – A galád család* (*The Addams Family*, Sarodi Tibor). Amerikai filmvígjáték, 1991.
- Airplane!* (*Airplane!*, Révész Mária). Amerikai filmvígjáték, 1980.
- Apádra ütök* (*Meet the Parents*, Speier Dávid). Amerikai filmvígjáték, 2000.
- Aranyhaj és a nagy gubanc* (*Tangled*, Boros Karina). Amerikai számítógépes animációs film, 2010.
- Arany László 1979. Pancimanci. In: Uő, *Magyar népmesék*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Austin Powers = Szőr Austin Powers – Őfelsége titkolt ügynöke* (*Austin Powers: International Man of Mystery*, Rácz Attila). Amerikai filmvígjáték, 1997. – *KicsiKÉM – Austin Powers 2.: A rém, aki szeretett engem* (*Austin Powers: The Spy Who Shagged Me*, Rácz Attila). Amerikai filmvígjáték, 1999. – *Austin Powers – Aranyszerszám* (*Austin Powers in Goldmember*, Gál Balázs). Amerikai filmvígjáték, 2002.
- Az oroszlánkirály* (*The Lion King*, Csörögi István). Amerikai rajzfilm, 1994.
- Az ördög jobb és bal keze* (*Lo chiamavano Trinità*, Schéry András). Olasz filmvígjáték, 1970.
- Bambi és az erdő hercege* (*Bambi and the Great Prince of the Forest*, Szép Erzsébet). Amerikai számítógépes animációs film, 2006.
- Bartos Erika 2004. *Bogyó és Babóca*. Pozsonyi Pagony Kiadó, Budapest.

¹ A filmek a magyar címük betűrendjében vannak feltüntetve. A zárójeles eredeti címet a magyar fordító neve követi. Az adatok a <http://hu.wikipedia.org> és a <http://en.wikipedia.org> oldalról származnak. Az irodalmi és zenei alkotások a szerzőik betűrendjében, az eredeti és a lefordított műcím egyidejű közlésével kaptak helyet a források között.

- Bartos, Erika 2014. *Berry and Dolly* (Berkin, Ralph). Pozsonyi Pagony Kiadó, Budapest.
- Batman (Batman)*. Amerikai képregény- és filmsorozat, 1939–
- Bob, a mester (Bob the Builder)*. Brit televíziós stop motion sorozat, 1998–2007.
- Bolondos dallamok (Loonie Tunes, Merrie Melodies, Dudik Annamária Éva)*. Amerikai rajzfilmsorozat, 1930–1969.
- Bori (Meine Freundin Conni)*. Német animációs sorozat, 2012–2013.
- Böll, Heinrich 1953. Die Waage der Baleks. *Kurzgeschichte. Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 1953. június 13.
- Böll, Heinrich 1965. A Balke család mérlege (Rayman Katalin). In: Rayman Katalin szerk., *Doktor Murke összegyűjtött hallgatásai*. Magvető Kiadó, Budapest. 258–265.
- Brecht, Bertolt 1928. *Die Dreigroschenoper*. Felix Bloch Erben, Wien–Leipzig.
- Brecht, Bertolt 1961. *A koldusopera* (Vas István). Európa Könyvkiadó, Budapest. 55–142.
- Breki és a többiek (The Muppet Show)*. Amerikai–angol bábsorozat, 1976–1981.
- Caillou (Caillou, Mezei Zoltán József)*. Kanadai flash animációs sorozat, 1997–2010.
- Carroll, Lewis 1865. *Alice's Adventures in Wonderland*. Macmillan, London.
- Carroll, Lewis 2009. *Aliz kalandjai Csodaországban és a tükör másik oldalán* (Varró Zsuzsa – Varró Dániel). Sziget Kiadó, Budapest.
- Carroll, Lewis 1871. *Through the Looking-Glass, and What Alice Found There*. Macmillan, London.
- Carroll, Lewis 1980. *Alice Tükrországban* (Révbíró Tamás). Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Casino Royale (Casino Royale, Heltai Olga)*. Brit–amerikai–német–cseh–olasz kémfilm, 2006.
- Cervantes Saavedra, Miguel 1605–1615. *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*. K. n., Madrid.
- Chip és Dale – A Csipet Csapat (Chip 'n Dale Rescue Rangers)*. Amerikai rajzfilmsorozat, 1989–1990.
- Collodi, Carlo 1883. *Le avventure di Pinocchio*. Libreria Editrice Felice Paggi, Firenze.
- Collodi, Carlo 1907. *Tuskó Matyi kalandjai szárazon és vízen*. Collodi „Pinocchio”-ja után (Radó Antal). Lampel, Budapest.
- Collodi, Carlo 1928. *Fajankó. A fából faragott Paprikajancsi tanulságos és vidám históriája* (Czédly Károly). Vasárnap, Arad.
- Collodi, Carlo 1967. *Pinokkió kalandjai* (Rónay György – Szecskó Tamás). Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Cseburaska (Чебурашка)*. Szovjet bábsorozat, 1969–1983.
- Csillagok háborúja – Star Wars IV. Egy új remény (Star Wars: Episode IV – A New Hope, Schéry András)*. Amerikai sci-fi film, 1977.
- Чуковский, Корней Иванович 1925. *Доктор Айболит: для маленьких детей*. Государственное изд-во, Ленинград.
- Csukovszky, Kornyej Ivanovics 1947. *Jajdefáj doktor. Mese az állatok barátjáról* (ifj. Kertész Árpád). Béta, Budapest.
- Csukovszkij, Kornyej Ivanovics 1949. *Jújdefáj doktor bácsi* (Kapunári Béla). Athenaeum, Budapest.
- Csukovszkij, Kornyej Ivanovics 1964. *Jajdefáj doktor* (Jancsik Pál). Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest.
- Csukovszkij, Kornyej Ivanovics 1985. *Doktor Hú de Fáy. Hugh Lofting nyomán* (Apostol András – Rigó Béla). Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Dickens, Charles 1838. *Oliver Twist*. Richard Bentley, London.
- Dickens, Charles 1843. *Twist Olivér* (Gondol Dániel). Hartleben, Pest.
- Diszkópátkányok (A Night at the Roxbury, Speier Dávid)*. Amerikai filmvígjáték, 1998.

- Doktor Szősz* (*Legally Blonde*, Heltai Olga). Amerikai filmvígjáték, 2001.
- Достоевский, Фёдор Михайлович 1866. Преступление и наказание. *Русский вестник* 10/1, 2, 4, 6–8, 11, 12. szám.
- Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 2015. *Bűn és bűnhődés* (Soproni András). Syllabux Könyvkiadó, Budapest.
- Dumb és Dumber – Dilibogyók* (*Dumb and Dumber*; Heltai Olga). Amerikai filmvígjáték, 1994.
- Dumbo* (*Dumbo*, Takácsy Gizella). Amerikai rajzfilm, 1941.
- Egy bogár élete* (*A Bug's Life*, Tóth Tamás). Amerikai számítógépes animációs film, 1998.
- Eliot, Thomas Stearns 1939. *Old Possum's Book of Practical Cats*. Faber and Faber, London.
- Eliot, Thomas Stearns 1972. *Macskák könyve* (Nemes Nagy Ágnes et al.). Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Eliot, Thomas Stearns – Webber, Andrew Lloyd 1981. *Cats* (musical). London.
- Eliot, Thomas Stearns – Webber, Andrew Lloyd 1983. *Macskák* (musical) (Romhányi József). Budapest.
- Fenyves tábor* (*Poison Ivy*, Résch Éva). Amerikai romantikus filmvígjáték, 1985.
- Foxi Maxi* (*The Huckleberry Hound Show*; Romhányi József). Amerikai rajzfilmsorozat, 1958–1961.
- Frédi és Béli, avagy a két kőkorszaki szaki* (*The Flintstones*, Romhányi József). Amerikai rajzfilmsorozat, 1960–1966.
- Görögbe fogadva* (*My Life in Ruins*, Pataricza Eszter). Amerikai filmvígjáték, 2009.
- Grimm, Jacob – Grimm, Wilhelm 1812. Aschenputtel (21.); Dornröschen (50.); Rotkäppchen (26.); Rumpelstilzchen (55.); Schneewittchen (53.). In: *Kinder- und Hausmärchen*. Georg Andreas Reimer, Berlin.
- Grimm, Jacob – Grimm, Wilhelm 1861. Hamupipőke; Csipkerózsika; Piroska és a farkas; Tüznánócska; Hófehérke. In: Uők, *Gyermek- és házi regék* (Nagy István). Pest.
- Gyalog galopp* (*Monty Python and the Holy Grail*, Révész Mária). Brit filmvígjáték, 1975.
- Herkules* (*Hercules*, Tóth Tamás). Amerikai rajzfilm, 1997.
- Hófehérke és a hét törpe* (*Snow White and the Seven Dwarfs*, Nedeczky Edit. A törpék neve: Lakner Artúr). Amerikai rajzfilm, 1937.
- Horgász a pácban* (*Ni vu, ni connu*, dr. Hársing Lajos). Francia filmvígjáték, 1958.
- Hugo, Victor 1831. *Notre-Dame de Paris*. Charles Gosselin, Paris.
- Hugo, Victor 1979. *A párizsi Notre-Dame* (Antal László). Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Hupikék törpikék* (*The Smurfs*, Liskay Szilvia). Belga–amerikai rajzfilmsorozat, 1981–1989.
- Internetes Szinkron Adatbázis*. <http://iszdb.hu>
- Jamie és a csodalámpa* (*Jamie and the Magic Torch*). Brit rajzfilmsorozat, 1976–1979.
- Jonson, Ben 1606. *Volpone, or The Fox*. K.n., H. n.
- Jonson, Ben 1966. *Volpone* (Illyés Gyula). Magyar Helikon, Budapest.
- Kacsamesék* (*DuckTales*). Amerikai rajzfilmsorozat, 1987–1990.
- Kelly hősei* (*Kelly's Heroes*, Révész Mária). Amerikai–jugoszláv háborús film, 1970.
- Legyetek jók, ha tudtok* (*State buoni se potete*, Pehr Klára). Olasz film, 1983.
- Lindgren, Astrid 1945. *Pippi Långstrump*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Lindgren, Astrid 1972. *Harisnyás Pippi* (Árkos Antal – Zsoldos Vera). Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Lolka és Bolka* (*Bolek i Lolek*). Lengyel rajzfilmsorozat, 1963–1986.
- Macskarisztokraták* (*The Aristocats*, Dobos Éva). Amerikai rajzfilm, 1970.
- Mann, Thomas 1924. *Der Zauberberg*. S. Fischer, Berlin.
- Mann, Thomas 1960. *A varázshegy* (Szöllőssy Klára). Európa Könyvkiadó, Budapest.

- Menő Manó (La linea)*. Olasz rajzfilmsorozat, 1971–1986.
- Milne, Alan Alexander 1926. *Winnie-the-Pooh*. Methuen and Co. Ltd., London.
- Milne, Alan Alexander 1935. *Micimackó* (Karinthy Frigyes). Athenaeum, Budapest.
- May, Karl 1893. *Winnetou* 1–3. Fehsenfeld, Freiburg.
- May, Karl 1976. *Winnetou* 1–4. (Szinnai Tivadar). Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Miller, Arthur 1949. *Death of a Salesman*. Viking Press, New York.
- Miller, Arthur 1963. Az ügynök halála (Ungvári Tamás). In: Uő, *Drámák*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 87–194.
- Mindenki fogja a magáét (Missing Pieces)*, dr. Hársing Lajos). Angol filmvígjáték, 1992.
- Mozart, Wolfgang Amadeus – Da Ponte, Lorenzo 1790. *Così fan tutte* (opera).
- Mozart, Wolfgang Amadeus – Da Ponte, Lorenzo 1930. *Così fan tutte* (opera) (Lányi Viktor).
- Носов, Николай Николаевич 1954. *Приключения Незнайки и его друзей: Роман-сказка*. Детгиз, Москва.
- Noszov, Nyikolaj Nyikolajevics 1961. *Nemtudomka csodálatos kalandjai* (F. Kemény Márta). Móra Ferenc Könyvkiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó, Budapest–Uzsgorod.
- Orwell, George 1945. *Animal Farm: A Fairy Story*. Secker and Warburg, London.
- Orwell, George 1989. *Állatfarm. Tündérmese* (Sziógyártó László). Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Pán Péter (Peter Pan)*, Tóth Tamás). Amerikai rajzfilm, 1953.
- Penge (Blade)*, Szojka László). Amerikai akcióthriller, 1998.
- Picasso kalandjai (Picassos äventyr)*. Svéd filmvígjáték, 1978.
- Piedone, a zsaru (Piedone lo sbirro)*, Lajos Mari). Olasz–német bűnügyi filmvígjáték, 1973.
- Pindúr pandúrok (The Powerpuff Girls)*, Fekete Zoltán). Amerikai rajzfilmsorozat, 1998–2005.
- Popeye, a tengerész (Popeye the Sailor)*. Amerikai képregény- és rajzfilmsorozat, 1919–
- Pumukli kalandjai (Meister Eder und sein Pumuckl)*. NSZK–osztrák–magyar filmsorozat, 1982–1989.
- Repcsik (Planes)*, Boros Karina). Amerikai számítógépes animációs film, 2013.
- Robin Hood (Robin Hood)*, Csörögi István). Amerikai rajzfilm, 1973.
- Rumcájsz kalandjai (O loupežniku Rumcajsovi)*, Bálint Ágnes). Csehszlovák rajzfilmsorozat, 1967–1981.
- Scarry, Richard 1976. *What Do People Do All Day?* Random House Inc., New York.
- Scarry, Richard 1984. *Tesz-Vesz Város* (Réz András). Móra Könyvkiadó, Budapest.
- Schiller, Friedrich 1784. *Kabale und Liebe*. Schwansische Hofbuchhandlung, Mannheim.
- Schiller, Friedrich 1950. *Ármány és szerelem* (Vas István). Révai, Budapest.
- Shakespeare, William 1603. *The Tragical Historie of Hamlet Prince of Denmarke*. Nicholas Ling and John Trundell, London.
- Shakespeare, William 2007. Hamlet (Nádasdy Ádám). In: Nádasdy Ádám, *Shakespeare drámák. Nádasdy Ádám fordításai. Első kötet*. Második, javított kiadás. Magvető Kiadó, Budapest. 339–528.
- Shakespeare, William 1600. *A Midsummer Night's Dream*. Thomas Fisher, London.
- Shakespeare, William 2007. Szentivánéji álom (Nádasdy Ádám). In: Nádasdy Ádám, *Shakespeare drámák. Nádasdy Ádám fordításai. Első kötet*. Második, javított kiadás. Magvető Kiadó, Budapest. 235–337.
- Susi és Tekergő (Lady and the Tramp)*, Asztalos József). Amerikai rajzfilm, 1955.
- 101 kiskutya (One Hundred and One Dalmatians)*, Wessely Ferenc). Amerikai rajzfilm, 1961.
- Szenilla nyomában (Finding Dory)*, Blahut Viktor). Amerikai számítógépes animációs film, 2016.
- Szörny Rt. (Monsters, Inc.)*, Tóth Tamás). Amerikai számítógépes animációs film, 2001.
- Tesz-Vesz város (The Busy World of Richard Scarry)*. Francia–kanadai rajzfilmsorozat, 1994–1997.

- Tótfalusi István 1966. *Lúdanyó meséi*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Townsend, Sue 1982. *The Secret Diary of Adrian Mole Aged 13 3/4*. Methuen, London.
- Townsend, Sue 1997. *A 13 és ¾ éves Adrian Mole titkos naplója* (Békés Pál). Gabo, Budapest.
- Űrgolyhók (*Space Balls*, Nedeczky Edit). Amerikai sci-fi filmvígjáték, 1987.
- Verne, Jules 1870. *Vingt mille lieues sous les mers*. Hetzel, Paris.
- Verne, Jules 1978. *Nemo kapitány. Tenger alatt a világ körül* (Kilényi Mária). Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Verdák (Cars)*, Hamvas Dániel). Amerikai számítógépes animációs film, 2006.
- Volt (Bolt)*, Simon Nóra). Amerikai számítógépes animációs film, 2008.
- Zorro álarca (The Mask of Zorro)*, Nikowitz Oszkár). Amerikai kalandfilm, 1998.

Hivatkozott irodalom

- ALFÖLDY JENŐ 2002. (M)irigység. Adalékok egy Vörösmarty-drámahős névetimológiájához. *Forrás* 34/3: 124–128.
- BAKONYI DÓRA 2008. A szereplők tulajdonneveinek fordítási kérdései a Harry Potter-kötetekben. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 519–527.
- BENYOVSZKY KRISZTIÁN 2013. Fordított névsorolvasás. Az Egyperces novellák irodalmi névadása a szlovák fordítás tükrében. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *Tulajdonnevek a fordítás és a kényelvűség kontextusában*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 133–146.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2004. A tulajdonnevek Collodi Le avventure di Pinocchio című könyvének magyar fordításában. In: SZÖRÉNYI LÁSZLÓ – TAKÁCS JÓZSEF szerk., *Serta Jimmyaca. Emlékkönyv Kelemen János 60. születésnapjára*. Balassi Kiadó, Budapest. 311–326.
- FARKAS TAMÁS 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. *Diadal* vagy *Viktória, Eugén* vagy *Jenő? Fordítástudomány* 11/2: 22–35.
- HERTELENDY RÉKA 2011. Fordítói kihívások és megoldások a magyar nyelvű Harry Potter-kötetekben. *Névtani Értesítő* 33: 133–145.
- KÁLMÁN BÉLA 1988/2004. *A nevek világa*. 4., átdolgozott kiadás. Sprinter Kiadó, Budapest.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2006. A beszélő nevek mint a posztmodern eszközei. *Magyar Nyelvőr* 130: 290–301.
- SLÍZ MARIANN 2019. A tulajdonnevek fordítása – funkcionális, névelméleti megközelítésben I. A név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők. *Névtani Értesítő* 41: 13–39. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.1>
- SOHÁR ANIKÓ 2015. Fordítsam vagy ne? A tulajdonnevek kapcsán fölmerülő műfordítói dilemmákról a fantasztikus irodalom esetében. *Névtani Értesítő* 37: 33–47.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TOLNAI VILMOS 1931. Beszélő nevek. *Magyar Nyelv* 27: 176–179.
- VERMES, ALBERT PÉTER 2005. *Proper names in translation. A relevance-theoretic analysis*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

VERMES ALBERT 2020. A neologizmusok fordításáról. In: VERMES ALBERT, *Fordítás és kontextus. A másodlagos kommunikációs helyzetek kezelésének lehetőségei a fordításban. Válogatott tanulmányok.* Líceum Kiadó, Eger. 27–40.

HORVÁTH PÉTER IVÁN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1339-0197>

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcészeti- és Társadalomtudományi Kar

PÉTER IVÁN HORVÁTH, If *Bicska Maxi* exists, where is *Égjáró Lukács*?

Translating meaning in literary names

The study offers a review of the strategies employed in the translation of charactonyms from literary works, comic books, and live-action, puppet, and cartoon movies written in foreign languages in Hungarian literary translations, subtitles, and dubbed texts. The approximately 300 names in the corpus are organised according to the categories set out by J. SOLTÉSZ: signalling names (names with obscure etymologies) and word names (names with discernible origins). These can come into contact in four ways: (1) signalling name → signalling name, (2) signalling name → word name, (3) word name → signalling name, and (4) word name → word name. Based on the analysis of these types, translators perform about 20 different operations, from preserving names unaltered to the literal translation of names. Some of these methods can be classified into several groups. Thus, future research should compare the results with the typology outlined by VERMES, and research should be extended to translations with Hungarian as a source language.

Az íróinév-szótárak kérdései a tervezett Jókai-névszótár kapcsán

1. Az irodalmi művek lexikográfiai feldolgozása és az írói nevek vizsgálata. Az íróinév-szótár fogalmának tisztázásához mind névtani, mind lexikológiai, illetve lexikográfiai szempontból számos kérdéskört kell áttekintenünk az írói szótárak, a különböző névszótárak és mindenekelőtt az írói (irodalmi) névadás vizsgálatával kapcsolatban. A különböző írók szókészletének és névrendszerének egyre szélesebb körű nyelvi, stilisztikai és pragmatikai vizsgálatát a mind magasabb mennyiségi és minőségi követelményeknek megfelelően olyan komplex elemzés szolgálhatja a legsokoldalúbban, amely az összegyűjtött lexikális anyagot szótárszerűen dolgozza fel.

Az egyes írók és alkotásaik névrendszerének a valósághoz fűződő viszonyát a magyar névkutatásból még hiányzó íróinév-szótár tárhatja fel a lexikográfia sajátos eszközeivel. Ennek lehetőségét, illetőleg az igényt egy ilyen szótár iránt már J. SOLTÉSZ KATALIN megfogalmazta Arany János névvilágával kapcsolatban (1982), majd – részben innen merítve az ötletet – KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAI ÁGNES vázolta fel Németh László íróinév-szótárának elkészítésére vonatkozó tervét (1995). Sajnos ez utóbbi összegzés (az újabb javaslat szerint: névtár) egyelőre nem valósult meg (KORNÝÁNÉ 2014: 214), de a még korábban közzétett javaslatok mindenképpen megszívlelendők egy ilyen munka készítéséhez.

A következőkben elsősorban magyar tudománytörténeti adatok és kutatási eredmények tükrében igyekszem bemutatni az írói névadás, az írói szótárak, a névszótárak és az íróinév-szótárak fő jellemzőit, rámutatva a nyilvánvaló összefüggésekre. Végül felvázolom egy íróinév-szótár, nevezetesen a Jókai-íróinév-szótár tervét, kijelölve a helyét az írói szótárak és a névtudományi munkák között.

2. Az írói névadás vizsgálatának szempontjai. Az írói vagy irodalmi névadás kutatásának áttekintése, a sokat vitatott műszóhasználat és a fogalmi kérdések problematikája (erről részletesen l. T. SOMOGYI 2015) fontos háttéranyagot jelentenek. Mindezek most csak annyiban érdekesek számunkra, hogy az írói nevek kapcsán felmerülő vizsgálati szempontokat mennyiben lehet és kell alkalmazni az íróinév-szótárak írásában, szerkesztésében.

2.1. A különböző névtani területek megjelenése az írói névadás vizsgálatában. Az irodalmi művek alkotási folyamatában kiemelt szerep jut a névadásnak, egy-egy mű vagy író névrendszere kulcs lehet az értelmezéshez, a mondanivaló megértéséhez. Az irodalmi műelemzés felől közelítő magyar névtudományban KOVALOVSKY MIKLÓS volt az első, aki átfogóan tanulmányozta az írói névadás problémakörét (1934). A következő közel negyedszázadban csak a személynevek elemzésével foglalkoztak. Az irodalmi névkutatás további fejlődésére J. SOLTÉSZ KATALIN volt nagy hatással, aki tanulmányában (1958) elsőként hívta fel a figyelmet a helynévadás és az egyéb tulajdonnévfajták jelentőségére az írói nevek vonatkozásában.

Egy író életművében, vagy akár csak egyetlen irodalmi műben előfordulhat akár az összes tulajdonnévfajta is (vö. KORNÝÁNÉ 2014: 211). A nevek vizsgálati lehetőségei tehát rendkívül

tágak, de nemcsak a névfajták sokféleségéből adódóan, hanem azért is, mert a névtan különböző területein alkalmazott speciális szempontok és módszerek az írói névadás vizsgálatánál ugyancsak jól használhatók, sőt a megfelelő eredmény elérése érdekében kihagyhatatlanok.

Jelen áttekintésben elsősorban azok a szempontok érdemelnek figyelmet, amelyek a komplex elemzés lexikográfiai kapcsolatai felé mutatnak. Természetesen a kutató kitzúzheti célul, hogy az elemzés során csak egyfajta névvel foglalkozzon, de szótári feldolgozás-kor a cél általában egy-egy író vagy mű teljes névrendszerének feltárása. Megjegyzendő, hogy a teljes névanyag vizsgálatának igénye a szakirodalom egészét tekintve viszonylag kevés feldolgozásra jellemző még értekezés formájában is. Az, hogy az egyes névfajták hogyan szerepelnek egy névszótárban, függ a szerkesztési elvektől, a szócikkek felépítésétől, viszont mind névtani, mind lexikográfiai szempontból alapvető követelmény, hogy a szócikkek szintjén megjelenjenek. A névfajták kategorizálási lehetőségeiről a szócikkek szerkesztésével kapcsolatban még lesz szó.

2.2. Az írói nevek viszonya a valósághoz. A legsajátosabb szempont az irodalmi művek tulajdonneveinek vizsgálatában a nevek viszonya a valósághoz. Mindez szoros kapcsolatban áll az adott irodalmi mű valóságábrázolásával, és függ az egyes irodalmi korszakok jellemzőitől is (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 153–172). A név és valóság viszonyában nemcsak arról van szó, hogy létezik-e, létezhet-e az adott név a valós névanyagban, hanem arról is, hogy beleillik-e az ábrázolt közösség vagy környezet valóságosan meglévő névrendszerébe, vagyis mennyire valószerű (akkor is, ha pusztán írói lelemény, és a tényleges névkincsben nem találjuk meg, legyen az személy-, hely- vagy egyéb névfajta).

A mű elemzéséhez is elengedhetetlen megállapítani, hogy a benne előforduló nevek közül melyek léteznek valójában, és melyek azok, amelyeket a szerző kitalált, költött. Sőt ezen túlmenően azt is vizsgálni kell, hogy a valós nevek tényleges denotátuma és a műbeli jelöltje milyen kapcsolatban van. A műnek, illetőleg a szerzőnek a valósághoz való viszonya, illetőleg a valóságábrázolási szándéka is meghatározza, hogy csak fikatív, kitalált nevekkal dolgozik (olyanokkal, amelyekről egyértelműen kiderül, hogy a valóságban nem fordulnak elő), vagy pedig olyan neveket alkalmaz, amelyek hitelesek (tehát a névkincsben fellelhető, létező neveket ad hőseinek, története helyszíneinek, vagy akár a valóságból emeli át hősei nevét az adott műbe). Általában a valóságos és a kitalált, de valószerű nevek váltakozása figyelhető meg; ezek egymáshoz viszonyított aránya a műre és a szerzőre egyaránt jellemző lehet.

Az irodalomtörténeti háttér feltárása elengedhetetlen a valóságos név viselője, vagyis a modell és az irodalmi mű szereplőjének vagy helyszínének neve közötti összefüggések vonatkozásában (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 163; VITÁNYI 1982, 1985; K. SZOBOSZLAY 1992; VARGÁNÉ 2004; T. SOMOGYI 2007; VÁCZINÉ TAKÁCS 2018: 24–32). Fontosak lehetnek e tekintetben a kritikai kiadások jegyzetei, a keletkezéstörténetet bemutató tanulmányok, valamint azoknak az írói szótáraknak a megfelelő szócikkei, amelyek tartalmazzák a szerző műveiben fellelhető tulajdonneveket is (vö. T. SOMOGYI 2014: 168, 178).

A valóság és a fikció vonatkozásában meg kell említeni az ún. titkolózó neveket is. Ezek a csak (kezdő)betűkkel jelölt, helyettesített vagy hiányos névformák (pl. *T-ai* Kármán József Fanni hagyományai című regényében vagy *X vármegye*, *Y vármegye* Jókai Kárpáthy Zoltánjában) valamiféle átmenet irányába mutatnak a név elhallgatása, illetőleg a névtelenség felé (vö. FARKAS 2014: 133–134). Míg az utóbbiak értelemszerűen nem kaphatnak helyet egy szótári feldolgozásban, a titkolózó neveket érdemes szerepeltetni.

2.3. Az írók névadási motivációi. Az a kérdés, hogy miért éppen az adott nevet választja az író – akár valóságos, akár kitalált névről legyen szó –, alapvető minden olyan névtani elemzés számára, amely nem csak a nevek összegyűjtésével, felsorolásával, illetőleg nem valamely speciális vagy névelméleti problémával foglalkozik. A névadási motivációk feltárása sokrétű feladat, és legtöbbször csak a vizsgált mű felől közelíthető meg, vagy esetleg az írónak több művében elejtett megjegyzéseiből bontható ki (vö. ÁDÁM 1992, SZATHMÁRI 1993, KORNYÁNÉ 1997, PÁJI 2014). Természetesen előfordul, hogy valamely író nyilatkozik, vagy például naplójában, levelekben vall az egy-egy hőse számára választott névről. Ezeket a megnyilatkozásokat a kritikai kiadások jól fel tudják használni a szövegkritikai apparátusban, és minden bizonnyal lehet rájuk utalni az íróinév-szótári szócikkek megfelelő részében is.

Az irodalmi névadás kutatásának kezdeteitől a középpontban volt a névadási motiváció mint a névadás folyamatának kiindulópontja. Sokszor a névhangulat, a különböző asszociációk és a névjelentés felől közelítették meg a kérdést. A kor névizlésének és névdivatjának felderítése ugyancsak névtudományi feladat, amelynek jelentőségére már KOVALOVSKY (1934) és J. SOLTÉSZ (1964) is felhívta a figyelmet. A megfelelő motiváció kifejtése a szócikkek értelmező részében jól elhelyezhető, és rendkívül informatív lehet.

2.4. A tulajdonnév mint stílus eszköz. Az ábrázolás és a jellemzés, sőt a korfestés is történhet a tulajdonnevekkel akár direkt, akár látens módon. Az író névhasználata ebből a szempontból írható le a legérzékletesebben. Ebből következik, hogy a nevekkel kapcsolatba hozható stilisztikai eszköztárat a stílusminősítésekhez kapcsolódóan érdemes beépíteni a névszócikk törzsébe.

Előfordul, hogy a költő valamely tulajdonnevet stilisztikai alakzatként alkalmaz. Ilyen a névmetafora vagy antonomázia, amelynek előfordulását KORNYÁNÉ vizsgálta Petőfinél (2008). Figyelembe vehetők, illetve felhasználhatók más személynevekkel kapcsolatos, stílushatással, stilisztikai eszközökkel foglalkozó kutatások is (pl. BÜKY 1989, 2008; HELTAINÉ NAGY 1998, 2010).

Az író stílusát, korát legjobban jellemzik a *motivált név* kifejezéssel összefoglalható írói nevek. Ezek archetípusa a beszélő név, de ebben a körben a legátlátszóbb és nyilvánvalóan költött nevektől az utalásos valószerű vagy akár ténylegesen létező, de egyértelmű asszociációkat keltő nevekig minden megtalálható (vö. T. SOMOGYI 2015: 214). Ezt a vonatkozást az adott szócikkekben mindenképpen jelölni kell, ugyanúgy, mint a névhez kapcsolódó humor és ironia kifejezését.

3. Írói szótáraink és főbb típusaik. Az írói szótár az adott mű, illetőleg szerző lexikai anyagának stilisztika-központról feldolgozása. Az így létrejött munkák sokfélék lehetnek, mivel a különböző célú és igényű írói szótárak a feldolgozott művek, életművek tekintetében nagyon eltérőek. A vizsgált korpusz mennyiségétől, a feldolgozás tárgyától, módjától, a vizsgálat és a felhasználás céljától és – nem egyszer – a lehetőségektől függően különböző típusokat képviselnek.

Tudjuk, hogy már a 19. század végétől felmerült az igény, hogy jelentős íróink, költőink szókincsét szótárakba gyűjtsék, szavaikat elemezzék. Eleinte csak szómutatók, esetenként szemelgető szótárak készültek. A kezdetekről részletesen először WACHA IMRE írt a PetőfiSz. munkálatainak indulásakor 1961-ben.

A magyar írók műveit, életművét felölelő szótárak, szótárjellegű adattárak, konkordanciák az utóbbi évtizedekben gyarapodnak, bár hiányok még mindig vannak bőven, amelyek

felsorolására itt most nem vállalkozom. Az írói szótárak általános kérdéseivel és az idetartozó művek számbavételével a magyar szakirodalomban elsőként BENKŐ LÁSZLÓ foglalkozott 1979-ben megjelent monográfiájában. Azóta hasonló méretű átfogó mű nem született a kérdéskörrel kapcsolatban. Újabb szótári munkák kiadása és tervei kapcsán BÜKY LÁSZLÓ 2010-ben, majd MÁRTONFI ATTILA 2014-ben tekintette át röviden a magyar írói szótárak sorát.

Szempontjaikat némileg módosítva a következőkben számba veszem a legjelentősebb idetartozó munkákat. Kitérek arra is, hogy az egyes szótárak, illetőleg szerkesztőik hogyan kezelték az írók által használt tulajdonneveket, e kérdéskörrel utalva a tervezett írónév-szótárak szerepére.

3.1. Szótár jellegű adattárak, konkordanciák. Ebben a típusban az egyik legismertebb a CsokSzkt. Külön kötetekben dolgozták fel Csokonai színműveinek és prózai műveinek, valamint költeményeinek a szókincsét. A Radnóti Miklós verseiből készült interaktív konkordancia szótár az informatika és a lexikográfia találkozásának beláthatatlan lehetőségeire hívja fel a figyelmet (BODA–PORKOLÁB 2009–2012). A szerzőpáros egyéb munkái is az irodalmi szövegek számítógépes feldolgozását mutatják be a szövegértelmezés új útjait járva. Itt érdemes megemlíteni a kódexek szóanyagát betűrendbe soroló munkákat is, de írói szótárnak ezek semmiképpen sem tekinthetők, inkább elsősorban nyelvtörténeti adattárak (vö. MÁRTONFI 2014: 31).

3.2. Értelmező típusú írói szótárak. A felhasználók szempontjából ez a legkeresettebb típus. Nemcsak az előfordulásokat és az esetleges alakváltozatokat közli, hanem legtöbbször stílusminősítést is, és megadja a címszó jelentését, jelentésstruktúráját, ami az író műveinek vagy egy adott alkotásának megértése szempontjából sokszor nélkülözhetetlen. Ide tartozik a JuhászSz., a ToldiSz., a PetőfiSz., a BánkBSz., a ZrínyiSz., a RadnótiSz. és az AranySz., továbbá részben a BalassiSz., valamint a JókaiSz. is.

3.2.1. Teljes vagy részleges írói szótárak. Az értelmező jellegű írói szótárakon belül a feldolgozott szókincstől függően megkülönböztetjük azokat, amelyek a teljes életművet, és azokat, amelyek csak egy, esetleg több összefüggő alkotást dolgoztak fel. Ebben a megközelítésben teljes írói szótárnak számít a már említettek közül a PetőfiSz., a BalassiSz. és a ZrínyiSz. Valójában teljesnek azonban csak a PetőfiSz. tekinthető, mert a BalassiSz. csak a versek szókincsének szótára, a levelezés és a műfordítások szóanyagát függelékben, szóalakmutató formájában közli, a ZrínyiSz. pedig nem tartalmazza az idegen szavakat és a tulajdonneveket sem. (A teljes életművet közlő CsokSzkt. csak konkordanciaszótár, így tárgykörünkön kívül esik.)

A JuhászSz., a RadnótiSz. és az AranySz. csak a költői művek szókincsét szótárazza, a ToldiSz. és a BánkBSz. pedig csupán egy-egy jelentős alkotást dolgoz fel szótári formában. A JókaiSz. csak azon regények, elbeszélések magyarázandóknak ítélt szóanyagát tartalmazza (alapvetően tulajdonnevek nélkül), amelyek az Unikornis Kiadó által megjelentetett Jókai-sorozat első száz kötetében találhatók, bár a címszók száma így is majdnem eléri a 25 ezret.

3.2.2. Az írói szótárak és a filológiai szempontok. Ahogy e problémakorról már korábban írtam (vö. T. SOMOGYI 2014: 168–169), a teljesség vagy részlegesség kérdése mellett elsősorban az értelmező típusú írói szótáraknál fontos, hogy tudományos, szakmai célal íródtak-e, vagy a nagyközönség számára készült, ún. népszerű kiadványok. Ez utóbbira

a legjobb példa a JókaiSz., amelyben sem lelőhely, sem előfordulásszám nem szerepel, valamint példamondatok sem. Mindez a kutathatóságban komoly hátrányt jelent, de eddig még nem vállalkozott senki a Jókai-művek teljes, szövegkritikailag korrekt feldolgozására.

A leginkább tudományosnak nevezhető a PetőfiSz. és a ZrínyiSz., amelyek igyekeznek megfelelni a szigorú filológiai szempontoknak. Természetesen a többi, már említett szótárban is fontos a közölt adatok pontossága, és lehetőség szerinti visszakereshetőségük, de ahhoz, hogy az ilyen jellegű munkák az oktatásban is jól használhatóak legyenek, a túlrészletezett vagy túlködölt adatközléstől el kellett tekinteni például a ToldiSz. és a BánkBSz. esetén is.

3.2.3. A digitális írói szótárak. A szótárkészítés módját tekintve a nagy áttörést a digitális szótárak jelentik. Míg korábban készült írói szótárainkat a korabeli technikai színvonalhoz igazodva a művekből kicédelázott anyagból szerkesztették akár több évtizedig tartó munkával (pl. PetőfiSz.), az újabban összeállított szótárak létrehozásában már számítógépes segítséget vettek igénybe nemcsak az adattárakhoz, hanem a különböző célprogramok megalkotásával a szerkesztési folyamatban is. Ennek eredményeképpen a CsokSzkt. és a BalassiSz. nemcsak nyomtatásban, hanem online is elérhető, a BODA–PORKOLÁB-féle Radnóti-konkordancia pedig alapvetően internetes felületen tanulmányozható ugyanúgy, ahogy a szerzőpáros egyéb íróikonkordancia-szótárai (vö. T. Somogyi 2014 : 169).

A folyamatosan bővülő MikesSz. már valódi digitális szótár, annak minden előnyével. Az adatközlésben nincsenek terjedelmi megkötések, az összefüggések, kapcsolatok az informatikai háttérrel gyakorlatilag korlátlanul feltárhatók. Erre a 1,5 millió szövegszóból álló korpusz esetén feltétlenül szükség is van (KISS 2012). Egy ilyen szótár elkészítéséhez is rengeteg manuális és szellemi munka szükséges. A szótárszerkesztési elveket, a címszavasítást, a paradigmasorokat, az alakváltozatokat a számítógép sem kiválasztani, sem előállítani nem tudja a lexikográfus alkotómunkája nélkül. A programkészítő szakemberek is csak megfelelő nyelvészeti szakmai irányítással tudják azokat az eredményeket elérni, amelyek révén a szótárkészítés megvalósítható. Az írói szótárak esetében ráadásul még azzal is számolni kell, hogy minden írói (élet)mű sajátos megközelítést igényel, vagyis a szerkesztő irodalomtörténész is egyben. Csak remélhetjük, hogy a régóta tervezett következő digitális írói szótár, a József Attila-szótár előbb-utóbb elkészül (vö. MÁRTONFI 2014).

3.3. A tulajdonnevek az egyes írói szótárakban. Köztudott, hogy eddig a PetőfiSz. az egyetlen elkészült és befejezett, a szó valódi értelmében teljes írói szótár, amely a szerző minden egyes leírt és ránk maradt szavát feldolgozta, az idegen szavakkal és a tulajdonnevekkel együtt. Ugyan vannak olyan írói szótárak, amelyek mellőzik a tulajdonnevek felvételét, de a többségükben szerepelnek hely-, személy- vagy állatnevek, viszont a megjelenítés módjában adott szótárakban esetenként jelentős különbségeket tapasztalhatunk. Jellemző lehet, hogy a tulajdonneveket szófaji minősítéssel megkülönböztetik-e a köznevektől, és az is lényeges, hogy milyen címszóstruktúrába illesztik be őket, és mennyire tagolt a jelentésszerkezetük. Erről a témakörrel korábban részletesen írtam (vö. T. SOMOGYI 2014). Arról, hogy a tulajdonnevek írói szótári kidolgozása nem jelentheti valamiféle kisenciklopédia összeállítását, MÁRTONFI ATTILA (2015) is kifejtette a véleményét.

3.3.1. Címszóválasztás és tulajdonnév. Abban a vonatkozásban, hogy egy-egy írói szótár készítői hogyan viszonyulnak a különböző tulajdonnevekhez, az elsődleges kérdés az, hogy ezeket felveszik-e a címszók és ezáltal a szócikkek közé, vagy mellőzik őket.

Ez utóbbi megoldásnak is több oka lehet. A tudományos igényű ún. teljes szótárak közül a ZrínyiSz. az, amelyik kihagyta a tulajdonneveket, nem tekintve őket a szókincs részének. A Jókai-szótár mint népszerű szómagyarázó szótár azért nem vállalta fel a tulajdonnevek értelmezését, mert sokszor óhatatlanul lexikonszerű megoldásokat kellett volna alkalmaznia, például egy-egy történelmi személy vagy mitológiai alak, bibliai vagy történelmi helynév azonosításakor, értelmezésekor. Ráadásul a szótár készítésekor fennálló komoly terjedelmi és időbeli korlátok is a tulajdonnevek kihagyása mellett szóltak.

3.3.2. A tulajdonnévi címszók kialakítása. Azokban a szótárakban, szótár jellegű adattárakban, amelyekben a tulajdonneveket megtaláljuk a címszólistában, a tulajdonnévi címszók kialakítása, „szinkronizálása” a köznévi címszókkal annak megfelelően történt meg, hogy a szerkesztők mennyire akarták érvényesíteni a tulajdonnevek nyelvhasználati (szemantikai és pragmatikai) sajátosságait és szófajspecifikus jegyeit (T. SOMOGYI 2014: 173). Mindez egyértelműen kiderül, ha például a PetőfiSz., a ToldiSz., a BalassiSz. vagy a MikesSz. tulajdonnévi szócikkeit összehasonlítjuk. Ez utóbbi szóanyagának címszavasítása során világossá vált, hogy a szókincs részének tekintendő tulajdonneveknél a megfelelő címszó felvétele még nagyobb odafigyelést igényel, mint a közneveknek, illetőleg a szókészlet egyéb elemeinek esetében. A többi szóegyeddal összhangban a személy- és helyneveknél is meg kellett határozni a ma leginkább használatos alakot mint lehetséges címszót, de ebben gyakran enciklopédikus ismeretek, illetőleg a bibliai és különböző antik vagy egyéb történelmi források is segítettek azon túl, hogy a lexikográfiai gyakorlatnak megfelelően a korpuszban előforduló variánsokat is figyelembe kellett venni. Az írói szótárakban fellelhető tulajdonnévi címszók, illetőleg szócikkek tanulmányozása nagyban segítheti az íróinév-szótárak szerkesztési elveinek kialakítását.

4. A névszótárak és az írói nevek. Azoknak a szótáraknak a körébe, amelyekben a címszók csak tulajdonnevek, tartozhatnak régi névszótárak, onomasztikonok, szótárszerű névfeldolgozások és valódi íróinév-szótárak. Ezek mind összefüggésbe hozhatók a tervezett Jókai-névszótárral; részben mint előképek, részben mint ötletadók.

Legutóbb FARKAS TAMÁS (2020) foglalkozott átfogóan a névszótárakkal, illetve általában a nevek szótári feldolgozásának lehetőségeivel. Végiggondolva a névszótárak kapcsolatát az írói nevekkel, ehhez az alapos elméleti igényű áttekintéshez fűzök hozzá néhány, az íróinév-szótár tárgykörére vonatkozó kiegészítést.

Az egyértelmű, hogy a különböző nevek szótárba gyűjtése, rendezése számos eltérő szótártípust eredményez attól függően, hogy mely névfajtákat tartalmazza, és hogy milyen célból szerkesztették őket egybe. A nevek számbavétele, összegyűjtése és közzététele leggyorsabban szótári formában történik, és egyre több olyan munkát találunk, amely valamilyen speciális névanyagot tartalmaz. A gyűjtés szempontjai sokféleek lehetnek, és ezek az újabb, szótári felépítésű névtárak rendkívül fontos és hasznos háttérként szolgálhatnak akár írói névadáshoz, névalkalmazáshoz is. A *névtár* terminus általában nem helyettesítheti a *névszótár* megjelölést, mert a névtár elsősorban adattárnak minősíthető, a szótár viszont értelmezést, magyarázatot, szófaji vagy stílusminősítést és különféle többletinformációt is tartalmaz. Természetesen esetenként az egyszerűbb névtárak is összefüggésbe hozhatók az irodalmi névadással, de szerkezeti szempontból inkább a gazdagabb tartalmú névszótárak mint források adatai bukkanhatnak fel egy-egy írói műben. (Például egy író ötleteket méríthet egy helynévtár vagy egy keresztnévszótár anyagából.)

Az íróinév-szótárak alapvetően tehát az írói névadás feldolgozására hivatottak, és szócikkeikből kell, hogy összeálljon az adott író életművének vagy egy-egy alkotásának, esetleg egy irodalmi közösségnek a névrendszere.

4.1. Régi írói névszótárak – enciklopédiák. Ugyan alapvetően a készülő magyar írói név-szótárak előzményeit, kapcsolatait törekszem bemutatni, de a kép árnyalásához érdemes egy kis kitérőt tenni, röviden említve két angol nyelven író egykori tudós szótárszerző munkáját.

4.1.1. Bibliotheca Classica. JOHN LEMPRIÈRE angol klasszika-filológus, teológus, lexicográfus műve 1788-ban jelent meg Readingben. Alcíme (Classical Dictionary containing a full Account of all the Proper Names mentioned in Ancient Authors) pontosan leírja, mit is tartalmaz ez a sokáig közkedvelt kézikönyvként használt szótár vagy inkább lexikon: az összes klasszikus ókori szerző által leírt tulajdonnév össze van gyűjtve benne. A bevezető szerint a munka célja az volt, hogy a lehető legpontosabban számot adjon a klasszikusok olvasásakor előforduló valamennyi névről, valamint a hozzájuk fűződő mitológiai vonatkozásokról és történelmi tényekről. Mindezek mellett tanulságos és szórakoztató módon kíván átfogó képet rajzolni az ősi időkről. A szótár népszerűségét és közismertségét hangsúlyozva több helyen is említik, hogy John Keats is mint egyik legkedveltebb könyvét jelölte meg. LEMPRIÈRE jól ismerte és valószínűleg munkájához felhasználta SAMUEL JOHNSON híres angol szótárát, az A Dictionary of English Language-et, amely 1755-ben jelent meg, óriási hatást gyakorolva az angol lexikográfiára.

4.1.2. A Dictionary of Scripture Proper Names. JAMES BEAUMONT JACKSON amerikai tudós szótárát tizenegy éves kemény munkát követően először 1909-ben tette közzé Bostonban. A szótárban 3500 bibliai nevet találunk előfordulási helyük megjelölésével, alfabetikus sorrendben. A szerző angolra fordítva nemcsak értelmezi őket, hanem mindegyikhez részletes névmagyarozatot is ad. Célja, hogy az olvasók pontosabban érthessék a tanításokat, jobban eligazodjanak a bibliai történetekben. A közkedvelt műnek 2016-ban elkészült a reprint kiadása, sőt online is hozzáférhető.

4.2. Az írói nevek mai feldolgozása szótárszerűen. Olyan, az íróinév-szótár műfajához közel álló munkákat érdemes még említeni, amelyek vagy egy író alakjainak, vagy egy műfajban megjelenő szereplőknek, vagy általában irodalmi hősöknek a nevét veszik számba. Az említendő munkák közös jellemzője, hogy csak személynevek szerepelnek bennük címszóként, hely- és egyéb nevek nem tartoznak a tárgykörükbe.

4.2.1. A Tótfalusi-kötetek. A következőkben mindenképpen foglalkozni kell TÓTFALUSI ISTVÁNNAK az irodalmi művek személynévanyagát feldolgozó, elsősorban a műelemzés felől közelítő köteteivel, amelyek lexikográfiai értelemben nem szótárak, inkább – mint a címük is mutatja – ismeretterjesztő igénnyel összeállított lexikonok. A névtani szempontok nem játszanak szerepet, a névadás kérdése sem kap hangsúlyt, elsősorban irodalmi, műelemzési szemszögből tárgyalja az egyes irodalmi hősöket nevük betűrendjében. A szócikkek általában 10–60 sorban leírják az adott figura szerepét a cselekményben, valamint a többi alakhoz való viszonyát is.

A sort az 1992-ben megjelent Irodalmi alakok lexikona nyitotta. Sikerét mutatja, hogy 1994-ben újra kiadták, majd 1998-ban bővített kiadásra is volt igény. Közben elindultak a Ki kicsoda kötetek is: Ki kicsoda az antik mítoszokban? (1993), Ki kicsoda Shakespeare világában? (1994a), illetve Ki kicsoda Shakespeare műveiben? (1994b), Ki kicsoda a Bibliában? (1995).

Az eredetileg háromkötetesre tervezett Irodalmi alakok nagy lexikona (2010–2011) 1. kötete a mítoszok és mondák, a 2. a magyar irodalom alakjaival foglalkozik. A világirodalmi tárgyú 3. kötet sajnos már nem készülhetett el. A műelemzésekhez is használható magyar irodalmi szócikkek széles körből merítenek, 110 szerző 222 művében szereplő 1350 irodalmi alak pott szócikket, természetesen közöttük Jókai több regényhőse is.

4.2.2. A Beckett-onomasztikon. JEREMY PARROTT angol nyelvű művének (Change all the names: a critical onomastic of characteronyms in the works of Samuel Beckett) több szempontból is helye van az irodalom-központú szótárszerű névtani munkák között, ráadásul magyar vonatkozása is van: 2004-ben Szegeden jelent meg. A műfaji megjelölése onomasztikon, művek szerinti betűrendes feldolgozás. PARROTT a teljes beckett-i életmű feldolgozására vállalkozott, ennek eredménye a több mint 650, Beckett alkotta szereplő névének hosszas és részletes elemzése, a névadási motivációra összpontosítva. Mindemellett a szerző az írói névadás kérdéseiről is értekezik a kötetben (vö. FARKAS 2006).

5. A tervezett Jókai-névszótár. Néhány évvel ezelőtt úgy tűnt, hogy a minimális személyi feltételek adottak ahhoz, hogy lelkes hallgatókkal együtt az ELTE Bölcsészettudományi Karán a névtudományi diákműhely égisze alatt elindítsuk a Jókai-regények névanyagának próbagyűjtését, és összeállítsuk a próbaszócikkeket. Sajnos, időközben a személyi állományban is változások következtek be, és nyilvánvalóvá vált, hogy komoly pályázati támogatásra is szükség van a nagyobb előrelépéshez, és természetesen stabil informatikai háttérre. Az eddigi munka során felmerült kérdésekről, a még alakulóban levő gyűjtési és szerkesztési elvekről adok számot a következőkben, bízva abban, hogy a tervek a nehézségek ellenére megvalósulnak.

5.1. A (szak)irodalmi előzmények. A Jókai-életmű szótári feldolgozásának ötlete már korán felvetődött (vö. SOMOGYI 1917), később GODA GÉZA egy Jókai-szó- és szólástár előkészületeiről számolt be (1951).

Végül 1994-ben ténylegesen elkészült egy kétkötetes szótár, az Unikornis Kiadó Jókai-sorozatában addig tervezett 100 kötet szókincse alapján. Mint már említettem, közel 25 ezer címszó tartalmaz úgy, hogy sem az alapszókinccse elemei, sem tulajdonnevek nincsenek benne, „csupán” azok a régi, elavult, nyelvjárási, idegen és egyéb szokatlan jelentésben használt szavak, kifejezések, amelyeket a szótár szerzői az olvasók szempontjából magyarázandónak ítélték. A szótár erényeiről és hibáiról a Jókai-kutató NAGY MIKLÓS is írt részletesen (1995).

Különböző számítások alapján azt feltételezzük, hogy közel 50 ezer címszó lenne egy ún. teljes Jókai-szótárban, természetesen utalók nélkül, vagyis 50 ezer tartalmas szócikket kellene megszerkeszteni. Az eddig elkészült vagy készülöben levő írói szótárak terjedelmi kérdéseivel már korábban foglalkoztam (T. SOMOGYI 2014: 170–172), és az ott közölt ábrák alapján nyilvánvaló, hogy mind a várható szócikkmennyiség, mind a feldolgozandó, közel 10 millióra becsülhető adatszám (vö. WACHA 1994: 440) jóval meghaladja bármelyik szótár hasonló mutatóit. Bár a PetőfiSz. a félmillió és a MikesSz. a másfélmillió

szövegszámával jelentősen kiemelkedik a többi szótár közül, a Jókai-korpusz nagyságát még csak meg sem közelítik.

A tervezett és előkészületben levő Jókai-névszótár címszóanyaga alapvetően eltér a jelenleg rendelkezésünkre álló JókaiSz.-étől, amelyből a tulajdonnevek lényegében kimaradtak. A névszótár elkészítéséhez fontos háttéranyagot biztosítanak a névelméleti munkák mellett a Jókai névadását, névalkalmazását bemutató elemzések, amelyek általában egy vagy több regény névkincsét tekintették át, főleg a személynevek szempontjából (pl. KAPOSI 1985; KUTASI 1991; NAGY 1999, 2001a, 2001b; KÉFER 2001), bár született kimondottan a helynevekkel kapcsolatos tanulmány is (T. SOMOGYI–TINER 2017). Esetenként a kritikai kiadások jegyzetanyaga és egyéb textológiai kutatások eredményei is jól hasznosíthatóak. Érdeemes odafigyelni a névváltoztatásoknak és a Jókai alkotta neveknek a családnév-változtatásokra való hatását (FARKAS 2007), illetőleg a Jókai-művekben megjelenő névváltoz(tat)ásokat (T. SOMOGYI 2009: 316–319) vizsgáló munkákra is.

Figyelmet kell fordítani a frissen megjelent Jókai-enciklopédia (BALÁZSI–KISS 2020) anyagára is, bár e munka jellegéből adódóan inkább a Jókai-művek háttéranyagát és nem a Jókai-névrendszert igyekszik bemutatni.

5.2. A gyűjtés kérdései, feladatai. A Jókai-életmű rendkívül nagy: az 50 éves írói jubileumára 1894–1898 között megjelentetett 100 kötetes nemzeti díszkiadás is ezt volt hivatott érzékeltetni. Az Unikornis Kiadó 1992-től 2005-ig 116 kötetben adta ki Jókai műveit gyűjteményes díszkiadásként. A teljes életművet tekintve ez a sorozat sem nevezhető hiánytalanoknak, de az egyértelmű, hogy a WACHA IMRE által közölt, korábban említett 10 millió szóadat egyáltalán nem túlzás. Az anyag nagy része digitális formában is hozzáférhető: Jókai Mór összes művei [!] címen az Unikornis-sorozat 100 kötetének teljes szövegét CD-ROM formájában megjelentette az Arcanum Kiadó 2001-ben. A kritikai kiadások szövegei a Magyar Elektronikus Könyvtárban is kereshetők.

Nyilvánvaló, hogy a terjedelmet illetően nagyságrendekkel jobb a helyzet, ha csak a tulajdonneveket akarjuk kigyűjteni. Azt viszont ebben az esetben is alaposan át kell gondolni, hogy a teljes életművet vegyük-e a gyűjtés alapjául, vagy iktassunk be szűrőket.

A korpusz kiválasztása nemcsak mennyiségi, de módszertani szempontból is számos kérdést vet fel. Lehet korlátozni a gyűjtést a műfajok tekintetében. Elképzelhető, hogy csak a regények és elbeszélések névkincsét gyűjtjük ki, esetleg még a színműveket, de például a magyar nemzet története regényes rajzokban című kétkötetes munkát kihagyhatjuk, hiszen ez gyakorlatilag lexikonszerű feldolgozást igényel a szinte kizárólag valós történelmi szereplők, helyszínek bemutatása miatt. Igaz, a névhasználati kérdések sok érdekes problémát vetnek fel, például a vezérek vagy Árpád fiainak nevei kapcsán is. Ugyancsak meggondolandó lehet még az Írói arcképek és más korrajzot adó írások vagy a cikkek feldolgozása.

Az előforduló névadatok számbavétele több ezer személy-, hely- és egyéb név kigyűjtését jelenti a névfajták teljes körű figyelembevételével, de lehet szűkíteni a kört, például a műcímek kihagyásával. Felmerülhet, hogy az intertextuális neveket nem vesszük fel a szótárba, itt azonban mérlegelni kell, hogy a névadás, névhasználat mely eseteiben érdemes ettől eltérni.

Már a gyűjtési fázisban sok kérdést el lehet és kell dönteni, hogy jól kezelhető anyag álljon rendelkezésünkre mind a mennyiség, mind az áttekinthetőség szempontjából. Az elektronikus, illetőleg digitális formában fellelhető szövegekből való keresés még számos problémát rejt. Például a CD-ROM és ennek online változata esetében a kis- és nagybetű megkülönböztetése hiányzik, a szóalakok nehezen különíthetők el, a szövegben pedig nincsenek lapszámok.

5.3. Filológiai szempontok. Fontos a gyűjtés alapjául szolgáló szövegek hitelessége. Ezért a kiindulást az ún. szövegkritikai kiadások textusai képezik, ezek alapján tudjuk megadni az előfordulási helyet, az ún. lokuszt, hogy az adatok egyértelműen azonosíthatók és visszakereshetők legyenek.

Közismert, hogy az 1962-től indult, NAGY MIKLÓS és LENGYEL BALÁZS gondozásában megjelenő szövegkritikai kiadások elvei, gyakorlata időközben változtak. 2004-től EISEMANN GYÖRGY vezeti a további kötetek kritikai kiadásra való előkészítésének munkálatait. Az adatmennyiség miatt feltétlenül szükség van a szövegek digitális hozzáférhetőségére, és természetesen megfelelő informatikai háttérre is. A Jókai-szövegek nagy része a MEK anyagában olvasható. Ezek általában a szövegkritikai kiadásokon alapulnak, akár csak az Unikornis-kötetek és az Arcanum CD-ROM-ján található korpusz is. A névanyag kigyűjtése és a címszójegyzék összeállítása során ez utóbbiak azonban fenntartásokkal kezelendők, a lokuszokat és a kritikai kiadások jegyzetanyagát a nyomtatott változatok alapján érdemes megadni.

5.4. Címszóproblémák. A tulajdonnevek – elsősorban személy- és helynevek – esetében is meg kell határozni a ma leginkább használatos, illetőleg ismert szóalakot, írásváltozatot, ami a címszó lehet. A kritikai kiadás szerkesztői minden kötet esetében eldöntötték a benne előforduló nevek írását. Utólag lehet ezekkel a megoldásokkal vitatkozni, de az a legcélszerűbb, hogy elfogadjuk a kritikai szövegkiadásban előforduló írásmódokat. Szükség esetén a szócikkben lehet utalni az írásváltozatokra. Természetesen az is számít, hogy Jókainál melyik alternáns a leggyakoribb, bár lehetnek fenntartásaink a szövegkiadások bizonytalansága miatt. Érdekes, hogy a regénycímben is megjelenő *Rákóczy* (Rákóczy fia) változatnál kétszer gyakoribb a ma közkeletű *Rákóczi* írásváltozat, és így egyértelmű, hogy ez utóbbi fog a szócikk élén állni.

Kétség esetén kénytelenek vagyunk a kritikai kiadást irányadónak tekinteni, bár éppen a nevek írása okán érte és érheti a legtöbb bírálat az egyes kötetek megoldásait, amelyeket inkább csak esetenként és megjegyzésszerűen érdemes figyelembe venni. Ebből következik, hogy a címszójegyzék összeállításánál sokkal körültekintőbben kell kezelni az alak- és írásváltozat fogalmát. A névváltozat külön kérdés, erről még később lesz szó. Külön kell választani a magyar névhasználatot és az idegen nyelvi alakokat is. Az idegen nevek helyesírása ugyancsak egyedi mérlegelést igényel a nyelvtől és Jókai írásmódjától függően is, de ez majd a szócikkírás feladata lesz.

Általában is igaz, hogy a címszók kiválasztásánál nem működhetnek automatizmusok: a mai helyesírás, a szerzői akarat és az egyértelmű beazonosíthatóság szempontjait is figyelembe kell venni.

5.4.1. Azonos név – különböző névviselők. Mivel nem lexikont szerkesztünk, ha ugyanaz a név több szereplőt, helyszínt stb. jelöl, akkor a PetőfiSz. és többek között a MikesSz. gyakorlatát követve a különböző névviselők ugyanazon címszó alá kerülnek. Ennek megfelelően például a **Kárpáthy** címszó alatt fog szerepelni mintegy külön jelentésben *Kárpáthy Abellinó* vagy *Béla*, *Kárpáthy János*, *Kárpáthy Jánosné* és *Kárpáthy Zoltán*, valamint a szövegben még említett Kárpáthy-ősök (~ *Ábel*, ~ *Ákos*, ~ *Bertalan*, ~ *Boldizsár*; ~ *Dalia*, ~ *Kupa*, ~ *Ubul*). A közös részt, vagyis a címszó jelölte névelemet ~ jellel (tildével) helyettesítjük.

Ugyanígy járunk el az azonos keresztnévűek esetében, így a **Zoltán** címszó alatt öt „jelentést” is elkülöníthetünk. Természetesen az egyértelműsítést a lokuszokon kívül példamondattal erősíthetjük. A szereplők, helyszínek stb. azonosítását a közszói szótárakban közölt szócikkek jelentéseinek mintájára kezeljük. Például:

Kárpáthy 1. ~ Abellinó; 2. ~ Béla; 3. ~ János; 4. ~ Zoltán.

Zoltán 1. (önállóan) Árpád vezér fia; 2. (önállóan) Petőfi fia; 3. 1. *Kárpáthy* ~; 4. 1. *Bárdy* ~; 5. 1. *Kolompi* ~.

5.4.2. A többelemű személynevek címszavasítása. A fenti példákból az is kiderül, hogy a családnévből és utónévből álló személynevek elemeit külön-külön címszavakhoz soroljuk. Az azonos tulajdonnevek (tulajdonnévi részek) által jelölt személyek azonosítására a jelentésszerkezet kialakításakor kerül sor: ha egy szereplő család- és keresztnévvel szerepel, akkor az értelmezése, azonosítása a családnév alatt történik, a keresztnévtől pedig visszautalunk a családnév szócikkére. Tehát például az **Abellinótól**, a **Bélától**, a **Jánostól** és a **Zoltántól** is utalunk a **Kárpáthyhoz**. Ha egy-egy név önállóan jelenik meg, akkor az adott címszó alatt értelmezzük, ahogy fentebb a **Zoltán** szócikkében láttuk.

A névkiegészítők (pl. [*János*] király) sem indokolják külön címszó felvételét. Viszont a ma kötőjelesen írandó címszók (pl. *János-hegy*) összetett szóként kezelendők, tehát külön szócikket kapnak. A *Magdolna-arc*, *Nessus-ing*, *Medúza-fő*, *Herkules-alkat* típusú szóösszetételek nem kerülhetnek a névszótárba, mivel ezek nem minősülnek tulajdonnévnek, bár tulajdonnevet tartalmaznak. A kettős, esetleg hármas keresztnévek (pl. *Ferenc József*, *Lajos Fülöp*) egységét nem bontjuk meg, a címszó tehát **Ferenc József**, illetőleg **Lajos Fülöp** lesz.

5.4.3. A többelemű földrajzi és egyéb nevek címszavasítása. A több elemből álló földrajzi nevek, címek, intézménynevek és egyéb tulajdonnevek is egy egységként kezelendők, és a mai nyelvi használat, valamint helyesírás szerint vesszük fel őket címszónak. Például *Rio de Janeiro* Jókainál előfordul *Rio Janeiro* formában is, ezt feltüntetjük alakváltozatként, de a címszó az előfordulás számától függetlenül **Rio de Janeiro** lesz.

A **Ferenc József-föld** címszó is egyértelmű annak ellenére, hogy Jókainál csak kötőjel nélkül fordul elő ez a helynév. Mivel a címszó szótárba felvett írásmódja egyáltalán nem szerepel a korpuszban, szögletes zárójelbe tesszük, mellette a szócikkfejben feltüntetjük a Jókaitól leírt változatot a vonatkozó adatszámmal: [**Ferenc József-föld**] helynév **Ferenc József föld** 8.

5.4.4. Különböző nevek – azonos névviselők. Jókainál is gyakori, hogy ugyanazt a személyt vagy egyéb névviselőt különböző neveken említi. Ezekben az esetekben minden név más szócikkben jelenik meg, és az azonos értelmezések, a kölcsönös és keresztutalások révén derül ki az összefüggés, a többnevűség. A keresztnévek különböző alak- és becéző változatai is ide sorolhatók, például **Jancsi – János**, **Katinka – Katalin** vagy **Evila – Evelina**. Fontos, hogy hasonló nevet viselő különböző regényalakok teljesen külön kezelendők. Az *Eveline* az *Evelina* névváltozata, de a Kárpáthy Zoltán című regény *Eveline* nevű szereplőjének semmi köze a Fekete gyémántok hősnőjéhez, aki névváltoztatással jutott az *Evelina* névhez. Ebből következik, hogy lesz **Eveline** és **Evelina** szócikk is egymástól függetlenül.

5.5. A névfajták rendszere. A névszótár szempontjából kiemelt jelentősége van, hogy világos legyen, hogyan osztályozzuk, soroljuk be az egyes tulajdonneveket, milyen tulajdonnévfajtákat különítünk el. Ez elsősorban az értelmezéshez szükséges, hiszen itt a szófaji besorolás helyén a névfajta megadása áll.

Egyes esetekben több megoldás is lehetséges. Például a több műben, többször is előforduló *Cicke* szerepelhet egyszerűen mint kutyanév, hiszen egyértelmű, hogy állatnévről van szó, de megadhatjuk a magasabb kategóriát is, így **Cicke** állatnév, kutyanév állhat a szócikkfejlébe. Az is elképzelhető, hogy a **Cicke** címszó után csak az állatnév „szófaji” besorolást közöljük, és a szócikk törzsében az értelmező, azonosító részben fejtjük ki, hogy pontosan melyik állatfaj mely egyedéről van szó az egyes jelentésekben, pl. ’Kárpáthy János egyik fehér agara’ vagy ’Jókaiék kutya’ stb.

A közszói szótárakban előforduló többszófajúságot névszótárunkban a több névfajtát reprezentáló nevek fogják képviselni (pl. **Gyula I.** személynév, **II.** helynév egy szócikkben belül). Viszont ha az azonos névalakok homonimának kezelendők, akkor a *Buda* névadatok esetében **Buda**¹ helynévi és **Buda**² személynévi szócikkbe soroljuk őket két külön címszó alá. Mindehhez nyelv- és helytörténeti ismereteket is segítségül hívunk.

5.6. A névkategoriák az írói névadás szempontjából. Az íróinévszótárban a névelméleti kérdések látenszen kapnak helyet: a névfajta meghatározása mellett törekszünk annak meghatározására, hogy adott tulajdonnév valós vagy fiktív, ez utóbbin belül valóságos vagy valóságosítlen, esetleg motivált név. Ha kétség merül fel, azt is közöljük.

Összességében elmondhatjuk, hogy a névszótárban a névelméleti kérdéseket a gyakorlatba ültetjük át, meghatározva egy-egy szereplő nevének a valósághoz való viszonyát.

Jókai különböző műveiben, tehát regényeiben, elbeszéléseiben is találkozunk valóságos személyek valóságos neveivel, akár az író által kitalált történetbe beemelt szereplőként is. *Wesselényi báró* például nemcsak történelmi alakként fordul elő, hanem a Kárpáthy Zoltán egyik fontos alakjaként is. A valóságos nevek alkalmazása fontos írói eszköz (vö. VÁCZINÉ TAKÁCS 2018: 62–66), a történet hihetőségének erősítésére helyszínek megadásakor különösen jellemző (*Bécs, Buda, Ferenc József-föld* stb.). Az ilyen névadásra mindenképp utalni kell a szócikk értelmező részében.

Meg kell különböztetnünk azokat a valós vagy valódi neveket (J. SOLTÉSZ 1979: 153), amelyek a valóságban is léteznek. Jókainál sem ritkák ezek a névalkalmazások, például a *Kis Miska, Barna Sándor* vagy *Cicke* név alkalmazásakor a történet reális voltának hangsúlyozása játszhatott szerepet. A szócikkbeli minősítés szempontjából ezek a nevek semlegesek.

Az intertextualitás az írói nevek viszonylatában, különösen névszótári feldolgozás esetében meglehetősen bonyolult (vö. VÁCZINÉ TAKÁCS 2018: 30–31). Korábban már utaltam rá, hogy többek között terjedelmi okokból lehetséges mellőzni őket, ügyelve arra, hogy lényeges összefüggések ne sikkadjanak el. A mitológiai vagy egyéb utalások is ebbe a körbe tartoznak. Annak ellenére, hogy Jókai írói világának fontos részei, a névrendszerét nem érintik. Ezeket a neveket szereplői, helyszínei stb. megjelölésére nem használja, tehát nem sorolhatók Jókai írói nevei közé; elsősorban a nyelvhasználatát, szókincsét jellemzik.

A legkönnyebben a fiktív nevek rendszere látható át. A már említett létező vagy valódi nevek az író névrendszerének elemei, de az ismert keresztnevek sokszor összekapcsolódnak költött családnevekkel, pl. *Szentirmay Katinka, Hátszegi Lénárd, Topányi Samu, Lángy Aranka*. Ezért is célszerű a család- és az utóneveket külön besorolni.

Jellegzetes a valószerű nevek köre, amelyek hangalakjuk és morfológiai jellemzőik alapján akár valós elnevezések is lehetnének, mégsem azok, pl. *Szentirma*, *Prusznóc*, *Kokánfalva*, *Körössziget*, *Kárpáthy*, *Tímea*. Az további kérdéseket vet föl, hogy néhányuk a mai névkincsbe már be is épült, és csak kevesen tudják, hogy Jókainak köszönhetjük őket.

A valószerűtlen nevek megalkotásában a képzelet jut nagyobb szerephez; a személyneveknél a jellemfestés, az ironia vagy a humor is megjelenik a hangalak és a jelentés viszonyában, pl. *Otthon*, *Mindenvárád Adám*, *Bogozó*, *Tuhutum vármegye*.

A névstiliztikai megjegyzések – ahogy erre már utaltam – általában az értelmezésben kapnak helyet, de esetenként a szócikk elejére is kerülhetnek.

5.7. Az utalások rendszere. Minden szótárban fontos helyet kapnak az utalások, még akkor is, ha sokan nem szeretik, hogy egyik szócikktől a másikig „ide-oda küldözgetik őket”. Azokban az esetekben, amikor a helyesírási megoldások nehezítik a keresést, feltétlenül szükség van utalókra. A Jókai-névszótárban az alak- és írásváltozatok utaló címszóként szerepelnek, ha – ahogy az a lexikográfiai gyakorlatban megszokott – az utalt címszótól betűrendileg távolabb kerülnek.

Szótárunkban a legjellemzőbb utalástípus az, amikor a személynév egyik elemétől, jellemzően a keresztnévtől utalunk a másik elemre, vagyis a családnévre. Erről fentebb már volt szó (pl. **Zoltán** l. **Kárpáthy**).

Amikor arra kell felhívni a figyelmet, hogy a szócikkben tárgyalt név egy másik szócikk tárgyával függ össze, akkor kölcsönös „vö.” kapcsolja össze őket, például a több néven említett személyeknél, helységeknel. Tehát névváltoztatásnál (pl. Fekete gyémántok) a már említett *Evelina* névhez tartozó szócikk végén utalunk az eredeti *Evila* névre és viszont. A Kárpáthy Zoltánban szereplő *Eveline* egyikkel sincs összefüggésben, így nem kapcsoljuk össze utalással a két nevet. Ez az alak más néven *Kőcserepyné*, tehát ez utóbbi címszóra utalunk kölcsönös „vö.”-vel az érintett szócikkvégeken. Az Akik kétszer hálnak meg-beli *Prusznóc* falu nevével szóló szócikk végén ugyancsak „vö.” mutat a magyarított *Petrőcfalva* név szócikkére és viszont (vö. T. SOMOGYI–TINER 2017: 70). A becéző formákat is mutató fő névváltozat végén ugyanez irányít a különböző névváltozatokhoz, pl. **János** vö. **Jancsi**, **Jankó**. Mivel a *Jancsi* és *Jankó* stb. értelmezésében szerepel, hogy 'a János férfinév becéző alakja', sőt a legtöbbször az is kiderül, melyik *János* nevű szereplőről van szó, a szótárhasználó könnyen tájékozódhat az összefüggésekről, nincs szükség egyértelmű utalásra. Természetesen az is előfordulhat, hogy valamely szereplő csak beceneven említetik; ilyenkor nincs is mire utalni.

5.8. A szócikkek felépítése, tartalmi része. Az utalókat leszámítva a szócikkek felépítése minden szócikk esetében állandó. A szócikkfejen címszó, a névfajta meghatározása, alak- és írásváltozat(ok), szóalak(ok), szólófordulás(ok) követik egymást, mindegyik után a megfelelő számadattal.

A szócikktörzsben kapnak helyet az értelmezések, azonosítások, ahogy a közszói szócikkekben a jelentések. A megfelelő példa mellett állhat stílusminősítés és a névkategória megjelölése. Ezek után közöljük a szöveggörnyezetet (példamondatot) és az előfordulás helyét a megfelelő kóddal, ami a mű rövidítéséből és általában a kritikai kiadás megfelelő kötetének lapszámából tevődik össze. Az esetleges utalások (l., vö.) értelemszerűen az egyes jelentések végén vagy a szócikkvégen találhatóak.

A következőkben a szemléltetésül hozott nagyon egyszerű példák pontos lokuszaitól a kódolás jelenlegi kidolgozatlanlansága, illetve az elsődleges keresés esetleges pontatlansága miatt most eltekintünk. Az idézetek a Kárpáthy Zoltán, A köszívű ember fiai, Az elátkozott család és Az arany ember című regényekből valók.

Kárpátfalva költött helynév 47 : -Ø 6, -'t 3, -'n 15, -'ra 22, -'ról 3

'A Kárpáthy család legősibb birtoka'. [...] *képzeteiben már Kárpátfalva urának látja magát ismét.* (KZ)

Lánghy költött családnév 9

1. ~ *Bertalan*. 'Hazafias érzelmű tiszteletes.' Neve heves vérmérsékletére utaló motivált név. *az öreg kurucot, ahogy tiszteletes Lánghy Bertalan uramat tisztelni szokták heves magaviseletéért.* (KEF)
2. ~ *Aranka*. 'L.B. leánya, Baradlay Ödön jegyese, majd felesége.' *Baradlayné vezetékén fogva az ünnepélyes vendégsereg elé a kért menyasszonyt: – Lánghy Arankát.* (KEF)
3. ~ *gróf*. 'Csak családnévvel említett előkelő személy'. *Viktor násznagyául Lánghy gróf volt meghívva, a környék leggazdagabb főura.* (ECs)

Rio de Janeiro helynév 7 | **Rio de Janeiro** 2 | **Rio de Janeiro** 3 | **Rio Janeiro** 1 | **Rio janeiro** 1: -Ø 1, -'ba 1, -'ban 1, -'ból 2, -'ig 2

'Brazília legnagyobb városa, 1763–1960 között fővárosa.' [...] *tanultam én geográfiát: Brazília fővárosa Rio Janeiro.* (AE)

6. Az íróinév-szótár feladata és célja. Az íróinév-szótárak alapvetően az írói névadás feloldozására hivatottak. Ennek a magyar névkutatásból még hiányzó speciális íróiszótár-típusnak a feladata, hogy szócikkszerűen mutassa be az adott író névrendszerét, névadási-névhasználati jellegzetességeit a lexikográfia sajátos eszközeivel. A címszavak kiválasztását és a szócikkek struktúrájának kialakítását illetően megfelelően kell érvényesítenie mind a névtani, mind a lexikográfiai, mind a filológiai szempontokat, számot adva a névanyag gazdagságáról mind a mennyiséget, mind a változatosságot illetően. A cél az, hogy az írói szótárak legjobb hagyományait ötvözze az íróinév-kutatás legfontosabb eredményeivel, feltárva egy-egy író vagy mű teljes névrendszerét. Szócikkeiből kell, hogy összeálljon az adott író életművének vagy egy-egy alkotásának, esetleg egy irodalmi közösségnek a névrendszere.

Felhasznált források

- AranySz. = *Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szókészlete* 1–3. Szerk. BEKE JÓZSEF. Anyanyelvápolók Szövetsége – Inter, Budapest, 2017.
- BalassiSz. = JAKAB LÁSZLÓ – BÖLCSKEI ANDRÁS, *Balassi-szótár. Számítógépes nyelvtörténeti adattár* 8. KLTE, Debrecen, 2000.
- BALÁZSI JÓZSEF ATTILA – KISS GÁBOR 2020. *Jókai-enciklopédia. Szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek, történelmi események bemutatása.* A Magyar Nyelv Kézikönyvei 32. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- BánkBSz. = *Bánk bán-szótár. Katona József Bánk bán c. drámájának szókészlete*. Szerk. BEKE JÓZSEF. Katona József Társaság – Kecskeméti Lapok, Kecskemét, 1991.
- BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT 2009–2012. *Interaktív konkordancia szótár Radnóti Miklós verseiből*. Debrecen. <http://www.inf.unideb.hu/~bodai/concord2/concord.html> (jelenleg nem elérhető)
- CsokSzkt. = *Csokonai-szókincstár* 1–3. Szerk. JAKAB LÁSZLÓ et al. KLTE – Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1993–2016.
- JACKSON, JAMES BEAUMONT 1909. *A Dictionary of the Proper Names of the Old and New Testament Scriptures, Being and Accurate and Literal Translation from the Original Tongues*. Loizeaux Brothers, New York.
- Jókai Mór összes művei*. CD-ROM. 2001. Arcanum Kft. – Unikornis Kiadó, Budapest.
- JókaiSz. = BALÁZS GÉZA – P. EÖRY VILMA – KISS GÁBOR – J. SOLTÉSZ KATALIN – T. SOMOGYI MAGDA, *Jókai-szótár* 1–2. Unikornis Kiadó, Budapest, [1994].
- JuhászSz. = *Juhász Gyula költői nyelvének szótára*. Szerk. BENKŐ LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- LEMPRIÈRE, JOHN 1788. *Bibliotheca Classica (Classical Dictionary containing a full Account of all the Proper Names mentioned in Ancient Authors)*. T. Cadell, Reading.
- MikesSz. = *Mikes-szótár*. Szerk. KISS MARGIT. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2013. <http://mikesszotar.iti.mta.hu/> (2020. 11. 20.)
- PARROTT, JEREMY 2004. *Change all the names. A critical onomasticon of characteronyms in the works of Samuel Beckett*. The Kakapo Press, Szeged.
- PetőfiSz. = *Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete* 1–4. Szerk. J. SOLTÉSZ KATALIN – SZABÓ DÉNES – WACHA IMRE. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973–1987.
- RadnótiSz. = *Radnóti-szótár. Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete*. Szerk. BEKE JÓZSEF. Argumentum Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- ToldiSz. = PÁSZTOR EMIL, *Toldi-szótár. Arany János Toldijának szókészlete*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 1992/1994. *Irodalmi alakok lexikona*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 1993. *Ki kicsoda az antik mítoszokban*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 1994a. *Ki kicsoda Shakespeare világában*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 1994b. *Ki kicsoda Shakespeare műveiben*. Anno Kiadó, Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 1995. *Ki kicsoda a Bibliában*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 1998. *Irodalmi alakok lexikona*. Bővített kiadás. Anno Kiadó, Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 2010–2011. *Irodalmi alakok nagy lexikona* 1–2. Argumentum Kiadó, Budapest.
- ZrínyiSz. = *Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*. Szerk. BEKE JÓZSEF. Zrínyikönyvtár 5. Argumentum Kiadó, Budapest, 2004.

Hivatkozott irodalom

- ÁDÁM ANIKÓ 1992. Kosztolányi a nevekről. Összeállítás Kosztolányi írásaiból. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 1992/3–4: 389–399.
- BENKŐ LÁSZLÓ 1979. *Az írói szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÜKY LÁSZLÓ 1989. A személynevek stilushatása a költői nyelvben. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia*

- előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján (Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.).* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 294–297.
- BÜKY LÁSZLÓ 2008. Személynevek felbontása és felépítése a költői nyelvben. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 540–547.
- BÜKY LÁSZLÓ 2010. Beke József szerk., Radnóti-szótár. Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete. *Magyar Nyelv* 106: 372–380.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2015. A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár” műfajának tükrében. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLÖSY ÉVA szerk., *Szótár; lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 17–38.
- FARKAS TAMÁS 2006. Jeremy Parrott: Change all the names. A Samuel Beckett Onomasticon. *Névtani Értesítő* 28: 283–284.
- FARKAS TAMÁS 2007. *Kárpáti, Kárpáthy és a Kárpáti-k.* Egy új keletű magyar családnév művelődéstörténete. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nyelv, nemzet, identitás III.* Nemzetközi Magyarásgtudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 147–164.
- FARKAS TAMÁS 2014. A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája.* Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 124–138.
- FARKAS TAMÁS 2020. A tulajdonnevek szótári feldolgozásának alapkérdései. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 11–36. <https://doi.org/10.26546/4892373.2>
- GODA GÉZA 1951. Jókai-szó- és szólástár. *Magyar Nyelvőr* 75: 421–424.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 1998. A nevek és az elmúlás stilsztikája Sinka István költészetében. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Stilsztika és gyakorlat.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 84–98.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2010. A tulajdonnév jelentése és stilsztikája kognitív megközelítésben – a sinkai személynevekben. *Magyar Nyelvőr* 134: 283–297.
- KAPOSI JÓZSEF 1985. Egy Jókai-regény személynevei. *Névtani Értesítő* 10: 127–131.
- KÉFER PIROS 2001. Irodalmi névadás Jókai Mór: Az új földesúr című művében. *Névtani Értesítő* 23: 81–91.
- KISS MARGIT 2012. A digitális Mikes-szótár. *Magyar Tudomány* 173: 279–284.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1995. Tulajdonnevek Németh László regényeiben és társadalmi drámáiban (Egy írói névszótár terve). *Névtani Értesítő* 17: 37–44.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1997. Játék a nevekkal (Németh László névadási indítékairól). In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. (Miskolc 1995. augusztus 28–30.)* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 541–549.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 2008. Magyarország antonomáziája Petőfi költészetében és prózájában. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem

- Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 564–569.
- KÖRNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 2014. Németh László írói névadásáról. Visszatekintés és tanulságok. *Magyar Nyelvjárások* 52: 209–220.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KUTASI ZSUSZANNA 1991. Jókai Mór, Egy az Isten. In: HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Dolgozatok az írói névadásról I*. Magyar Névtani Dolgozatok 93. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest. 47–56.
- MÁRTONFI ATTILA 2014. *Számítógép és írói szótár – különös tekintettel a készülő József Attila-szótárra*. *Magyar Nyelv* 110: 30–46.
- MÁRTONFI ATTILA 2015. Kisenciklopédia a szótárban? A tulajdonnevek (írói) szótári kidolgozása. In: FÁBIÁN ZSUSZANNA – SZÖLLÖSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 85–99.
- NAGY MIKLÓS 1995. Jókai-szótár 1–2. *Irodalomtudományi Közlemények* 99: 135–138.
- NAGY MIKLÓS 1999. Kárpáthy Zoltántól Topándi Samuig. Egy fejezet Jókai írói névadásának történetéből. *Névtani Értesítő* 21: 293–299.
- NAGY MIKLÓS 2001a. Szilárdy Leandertől Mócli bérkocsisig. (Jókai írói névadásáról.) *Forrás* 33: 68–77.
- NAGY MIKLÓS 2001b. Az írói névadás Jókai késői regényeiben. *Irodalomtörténet* 4: 554–563.
- PÁJI GRÉTA 2014. Poliszém jelentésszerkezetek Kosztolányi Dezső Édes Anna című regényében. *Névtani Értesítő* 36: 159–167.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1958. Az irodalmi helynévadás. *Magyar Nyelvőr* 82: 50–61.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1964. Névdívat és irodalmi névadás. *Magyar Nyelvőr* 88: 285–294.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1982. Arany János névvilága. *Magyar Nyelvőr* 106: 281–293.
- SOMOGYI GÉZA 1917. Ami még nincs, de kellene. *Magyar Nyelvőr* 46: 104–108.
- T. SOMOGYI MAGDA 2007. Az írói névadás és a nemzettudat Babits Mihály *Halálfiái* c. regényében. In: MATICSÁK SÁNDOR et al. szerk., *Nyelv, nemzet, identitás I*. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 359–367.
- T. SOMOGYI MAGDA 2009. Családnév-változtatás az írói névadásban. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 313–331.
- T. SOMOGYI MAGDA 2014. A tulajdonnevek helye az írói szótárakban (Gondolatok a készülő Mikeszótár kapcsán). In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 166–183.
- T. SOMOGYI MAGDA 2015. Az írói névadás vizsgálata. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 207–226.
- T. SOMOGYI MAGDA – TINER TIBOR 2017. Topánfalvától az Északi pólusig – A földrajzi nevek Jókai műveiben. In: BENŐ ATTILA et al. szerk., *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Termini Egyesület, Törökbálint. 65–75.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1993. Szabó Pál a nevekről, a névdívatról. *Névtani Értesítő* 15: 293–295.
- K. SZOBOSZLAY ÁGNES 1992. Realitás és fikció az írói-irodalmi névadásban. *Névtani Értesítő* 14: 69–74.

- VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT 2018. *Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján*. Magyar Névtani Értekezések 6. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. <https://doi.org/10.26546/4890065>
- VARGA JÓZSEFNÉ 2004. Galgóczi Erzsébet: Ez a hét még nehéz lesz. – A realitás és a fikció szerepe az írói névadásban. *Névtani Értesítő* 26: 160–170.
- VITÁNYI BORBÁLA 1982. Valóságos családnevek Tömörkény műveiben. *Névtani Értesítő* 7: 103–109.
- VITÁNYI BORBÁLA 1985. Valóság és képzelet az irodalmi névadásban. In: BÉKÉSI IMRE szerk., *Név és névkutatás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 170. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 223–231.
- WACHA IMRE 1961. A magyar írói szótárak kérdése. *Magyar Nyelvőr* 85: 189–203.
- WACHA IMRE 1994. Utószó a Jókai-szótárhoz. In: BALÁZS GÉZA – P. EÖRY VILMA – KISS GÁBOR – J. SOLTÉSZ KATALIN – T. SOMOGYI MAGDA, *Jókai-szótár* 1–2. Unikornis Kiadó, Budapest. 2: 437–446.

T. SOMOGYI MAGDA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7665-3660>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

MAGDA T. SOMOGYI, Some questions of dictionaries on literary names raised by the ongoing project of compiling the name dictionary of Jókai's works

The study reviews the main features of literary name-giving, author dictionaries, name dictionaries and literary name dictionaries, mainly based on Hungarian historical data and research results, highlighting key connections. It first reviews the research questions that arise in connection with literary names to examine to what extent they can and should be applied in the compilation of literary name dictionaries. The study details the types and editorial methods of Hungarian author dictionaries, and especially, how proper names are processed within these. It examines the antecedents of and connections between the dictionaries of Hungarian literary names currently being prepared or planned and offers overviews of the dictionaries of two scholars who wrote in English and the onomasticon of a contemporary English researcher. The paper then reviews lexicon-like works that list the names of literary heroes and which can be of use in the creation of literary name dictionaries. Finally, a plan for a dictionary of literary names, the Dictionary of Jókai's Literary Names is presented, highlighting its place among author dictionaries and onomastic works. The author emphasises the challenges that the 10-million-word oeuvre presents in collecting items and examines the difficulties of selecting entry headwords and philological, textual questions. The paper is closed with a few insights into the structure of the word entries being prepared, and data management issues that still need to be solved.

A házassági névviselés gyakorlata a 21. századi Magyarországon

1. A házassági névviselés jogi háttere. Az állami anyakönyvezésről szóló 1894. évi törvény szabályozta először hivatalosan a névviselést és vele a nők házasságkötés utáni névviselési lehetőségeit. Ez az 1894. évi XXXIII. törvény 1895. október 1-jétől 1952. december 31-ig volt hatályban. A fenti törvény értelmében ekkor mindössze egyetlen névformát engedélyeztek a házasságra lépő nőknek: *Zrínyi Ilona* és *Rákóczi Ferenc* házassága esetén *Zrínyi Iloná*-ból csak *Rákóczi Ferencné* lehetett (UGRÓCZKY 1997: 12). A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvénnyel (Családjogi törvény = Csjt.) egy időben hatályba lépett az anyakönyvekről szóló 1952. évi 19. tv. Ez a családjogi törvény a férjes asszonyoknak már a *Rákóczi Ferencné Zrínyi Ilona* és a *Zrínyi Ilona* alakok használatát is engedélyezi. A Csjt. 1974-es módosítása a felmerülő társadalmi igények nyomán újabb két lehetőséggel bővítette a kínálatot: a gyorsan népszerűvé váló *Rákócziné Zrínyi Ilona* névtípussal és a sokak számára idegen mintát sejtető *Rákóczi Ilona* alakkal.

A következő változtatás a 2002-es szabályozás volt (FARKAS 2003: 136). Az európai minták követésének igénye, Magyarország 2004-es európai uniós csatlakozása is hozzájárult a törvénymódosítás előkészítéséhez, hiszen a két családnév összekapcsolásával létrehozott, kötőjeles típusú házassági név használata számos uniós országban régóta bevett gyakorlatnak számít, melynek átvétele felgyorsult a társadalmi változások és az egyenlőségi törekvések hatására (FARKAS 2003: 138; RAÁTZ 2004: 66–73, 2007: 169–77; LACZKÓ 2008: 408).

A 2002-es szabályozás célja a házastársak egyenjogúságának biztosítása volt. A szabályozást egy alkotmánybírói határozat tette szükségessé, amely a férfiak hátrányos megkülönböztetésével járó, „alkotmányellenesnek ítélt állapotok megszüntetésére” irányult (FARKAS 2003: 137), mivel az addigi gyakorlat szerint a férfiaknak házasságkötésük alkalmával nem állt módjukban felvenni feleségük nevét, míg a nők számára volt választási lehetőség.

Jelenleg a 2013-as, új Polgári Törvénykönyv (Ptk.) Negyedik könyvének Családjog része, ennek is a IV. fejezet 4:27–4:28. §-a alatt foglaltak biztosítják a házastársak névviselésének jogi hátterét. Ebben a Házastársak névviselése című rész részletesen kitér a névviselési lehetőségekre. A szabályozás értelmében a *leánykori név* terminust szükségszerűen felváltotta az összefoglaló jellegű *születési név*, az *asszonynév* kifejezést pedig a *házassági név* megnevezés. A házasságkötésük után a férfiak számára három-, illetve négyféle név használatának lehetőségét biztosítja a törvény: mind a *Zrínyi Ferenc*, mind a *Rákóczi-Zrínyi Ferenc*, mind a *Zrínyi-Rákóczi Ferenc* alak használható, de a házasságra lépő férfi természetesen megtarthatja születési nevét is: *Rákóczi Ferenc*. E rendelkezések a 2002-es szabályozásban is már megvoltak.

A feleség hat-, illetve hétféle névváltozat közül választhat: így kérheti születési neve megtartását: *Zrínyi Ilona*, vagy választhatja férje teljes nevét „a házasságra utaló toldással” (ez a *-né* asszonynévképző hivatalos megnevezése), amelyhez hozzákapcsolhatja a házasságkötés előtt közvetlenül viselt nevét, tehát választhatja a *Rákóczi Ferencné* vagy a *Rákóczi Ferencné Zrínyi Ilona* alakot is. Továbbá a feleség dönthet amellet is, hogy felveszi a

férje családi nevét a házasságra utaló toldással, és ehhez a házasságkötés előtt közvetlenül viselt nevét hozzákapcsolja: *Rákócziné Zrínyi Ilona*; vagy a férje családi nevéhez kapcsolja hozzá saját utónevét: *Rákóczi Ilona*. Továbbá a 2004. január 1-jén életbe lépő 2002-es törvénymódosítás értelmében a mellérendelő kötőjeles megoldások közül is választhatja az egyre divatosabbá váló *Rákóczi-Zrínyi Ilona* vagy *Zrínyi-Rákóczi Ilona* alakot. Kérdés, hogy Zrínyi Ilona a fentiek közül melyiket választaná második házassága esetén, amikor ugyanezek a szabályok vonatkoznak a névviselésére, megtoldva azzal a lehetőséggel, hogy akár „a házasságkötés előtt közvetlenül viselt nevét”, azaz a közös házassági nevet is viselheti tovább, ha az nem tartalmazta a *-né* asszonynévképzőt: új házasság esetén a volt feleség a volt férje nevét csak „a házasságra utaló toldással nem viselheti”, vagyis sem *Rákóczi Ferencné*, sem *Rákóczi Ferencné Zrínyi Ilona*, sem *Rákócziné Zrínyi Ilona* nem maradhat, ha új házasságra lép.

A törvényből az is következik, hogy mind a férj, mind a feleség következő házassága esetén is megőrizheti névviselésében az előző férje/felesége családnevét, ha az nem tartalmazta a „házasságra utaló toldást” (vagyis a *-né* toldalékot). Így a volt feleség a vonatkozó szabályozás szerint – figyelembe véve a házasságkötés előtt közvetlenül viselt nevét – akár a hosszan kígyózó *Thököly Imréné Rákóczi-Zrínyi Ilona* avagy *Thököly Imréné Zrínyi-Rákóczi Ilona* név mellett is dönthet az új házasság esetén, a volt férj neve pedig *Rákóczi-Zrínyi Ferenc* vagy *Zrínyi-Rákóczi Ferenc* is maradhatna. A férjek házassági névviselésére vonatkozó szabályozás szerint a második férj is felveheti a felesége teljes családnevét, így ebben a fent bemutatott esetben *Thököly Imre* akár választhatná a *Zrínyi-Rákóczi Imre* vagy a *Rákóczi-Zrínyi Imre* házassági nevet is.

2. Névtípusok: típusnevek? Kutatások a magyar asszonynévhasználat témakörében. Az elmúlt két évtizedben az asszonynévhasználatra vonatkozó legátfogóbb kutatásokat FERCSIK ERZSÉBET végezte (vö. FERCSIK 2002, 2008, 2012b, 2013). Ezenkívül többen vizsgálták különböző településeken vagy különböző társadalmi csoportokon belül az asszonynévek használatát. Az elmúlt évtizedek kutatásait bemutató, a fentiek továbbvezető irodalmát is tartalmazó, átfogó tanulmány szintén FERCSIK ERZSÉBET munkája (2008), SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ jelenkori személynévkutatásról szóló áttekintése pedig a későbbi vizsgálatokra is hivatkozik (2015: 147–148). A témában a legfrissebben BARANYINÉ KÓCZY JUDIT (2020) végzett kérdőíves kutatást. FARKAS TAMÁS a 20. század második felének magyar asszonynév-változtatásaival foglalkozott (2001: 352–386, l. még 2020), melyek szintén jól tükrözik a társadalmi változások okán kialakult igényeket és azt, hogy ezek nyomán miként módosult törvényesen is a névválasztási lehetőségek köre. E kérvények indoklásaiából is megismerhetjük egy-egy névtípus választásának vélt vagy valós előnyeit és hátrányait, az asszonynévdívat változásának főbb tendenciáit. Ezek révén pedig nyomon követhetők a „női szerep értelmezésének” változásai, melyek az általam kapott további adatközlői válaszokban is visszaköszönnek.

FERCSIK ERZSÉBET átfogó vizsgálatai során a ma használható házassági neveket a következőképpen csoportosította: tipikus (T), kevésbé tipikus (KT) és nem tipikus (NT) házassági nevekre osztotta a névállományt (FERCSIK 2012a, 2013). A következőkben, kisebb módosítással (l. alább) magam is az általa használt jelöléseket fogom alkalmazni.

„Tipikus házassági neveknél” nevezi azt a csoportot, amelyben „a névből egyértelműen következtethetünk a családi állapotról” (FERCSIK 2012a: 314). Ilyen nevek (saját példáimmal maradva) a *Rákóczi Ferencné*, a *Rákóczi Ferencné Zrínyi Ilona* és a *Rákócziné Zrínyi Ilona*

névtípus. Mivel mindháromban megjelenik a *-né* asszonynévképző, mindegyik utal viselője házassági állapotára. Míg azonban az első alaknál komoly problémát jelenthet, hogy miként szólítsuk meg viselőjét, hiszen ez a névforma nem tartalmazza az utónevét, addig a másik két forma ugyan hosszabb valamivel, de ezt is feltűnteti. FERCSIK nem tesz különbséget a két, tipikus asszonynévként tartott forma közt: az első (*Rákóczi Ferencné*) és a második (*Rákóczi Ferencné Zrínyi Ilona*) alak között, mindkettőt T/1-nek jelöli. Én szerencsésebbnek érzem a T/1a és a T/1b rövidítést, mivel a két névalak közé korántsem tehető egyenlőségjel. A harmadik formát (*Rákócziné Zrínyi Ilona*) FERCSIK T/2-vel jelöli. Azok a névalakok, amelyekben megjelenik a *-né* képző, kétségtelenül a leginkább hagyományörzők; a T/2 forma emellett kompromisszumkereső is, hiszen röviden kifejezi a házassági állapotot, de megőrzi az eredeti születési nevet is. Népszerűsége is ennek köszönhető (l. később).

A „kevésbé tipikus házassági nevek” (KT) közé sorolja FERCSIK a kételemű kötőjeles családneveket, melyek esetében „a névből nagy valószínűséggel következtethetünk a családi állapotra”: a *Zrínyi-Rákóczi Ilona* a KT/1, a *Rákóczi-Zrínyi Ilona* a KT/2 rövidítést kapta (FERCSIK 2012a: 214–18). Használatuk annyiból megtévesztő lehet, hogy ez a névtípus nem kizárólagosan a házassági névviselésre utal, hanem más okokból kötőjellel egymás mellé illesztett családnevalakokat is tartalmazhat. (Erre személyes példával tudok szolgálni: kételemű, kötőjeles születési nevem – *Szabó-Törpényi* – miatt kérdezősködtek már férjem hogyléte felől úgy, hogy a kötőjeles családnev első eleméhez hozzáillesztették az úr szót, logikusan, de tévesen, mert úgy gondolták, hogy férjem családneve kötőjeles családnevem első eleme.)

A harmadik nagy csoport a „nem tipikus házassági nevek” (NT) csoportja, amelynek legfőbb ismérve, hogy „a névből csak előzetes ismeretek birtokában következtethetünk a családi állapotra” (FERCSIK 2013: 375). Ide jellemzően az egy családnevű alakulatokat sorolja FERCSIK: a megőrzött születési nevet NT/1-nek (*Zrínyi Ilona*), illetve a férj családnevét *-né* képző nélkül felvevő családnev + utónév típust NT/2-nek (*Rákóczi Ilona*) jelölve.

A házassági névválasztás kilencvenes évekbeli tendenciáit LACZKÓ KRISZTINA (2008: 406–412), ezredfordulós trendjeit pedig, a fenti csoportosítást alapul véve, a legátfogóbban szintén FERCSIK ERZSÉBET mutatta be: öt év statisztikai adatait összegezve kimutatta, hogy a kompromisszumos (T/2) névforma népszerűségének fokozatos növekedésével számolhatunk (FERCSIK 2013: 376). Ennek jegyében magam is a jelenlegi tendenciák mögött meghúzódó társadalmi igények motivációs hátterének igyekeztem utánajárni.

3. A házassági névviselés motivációi: identitáskérdések. Az egyén és a közösség kapcsolatában az egyén önmeghatározása szempontjából az identitásnak, vagyis az önazonosság-tudatnak rendkívül fontos szerepe van. Különbséget kell tenni viszont a személyes és a társadalmi identitás fogalma között. Ez utóbbi részét képezik a nemzeti, etnikai, vallási, nemi stb. identitás(ok). Ezeket a kategóriákat a szocializáció folyamatában sajátítja el az egyén, s később „magától értetődőségekként” alkalmazza önmaga és mások társadalmi helyének megállapításakor (CSEPELI 1997: 522). „Kétségtelen, hogy az azonosságtudatnak nincs általános, egységes modellje. Különféle jellegű identitások vannak, és az identitásnak magának is sokféle, ideológiailag eltérő értelmezése” (PÉNTEK 2011: 31). PATAKI FERENC (1982: 300) szerint az identitás egy közvetítő kategória, amely „a személyiségnek nevezett konstrukció és a társadalmi struktúra” között helyezkedik el. Az identitás „az egyén-társadalom viszonyt reflexív módon és szimbolikus formákban építi fel”.

„A névadásnak, névváltoztatásnak társadalmi, kulturális és lélektani együttthatói vannak” (ZELLIGER 2012: 42), melyeken keresztül szintén alakul, formálódik, kifejeződik az identitás. A névadás a jelenben történik, de a jövőt alakítja. A névválasztással deklaráljuk azonosulásunkat, kifejezhetjük hovatarozás-érzésünket, identitásunkat.

A házassági név is fontos önazonosság-jelölő, identitáskifejező funkcióval bír, akár hagyományos, akár a fentebbi értelemben vett kompromisszumos házassági nevet választanak a házasságra lépők, akár pedig a születési nevük megőrzése mellett döntenek. Erről tanúskodnak a 2017 januárjában végzett kérdőíves felmérésem eredményei is. A mintavétel korántsem tekinthető reprezentatívnak, azonban a visszatérő választómotívumokból egyértelműen kirajzolódnak a névválasztás motivációinak fő tendenciái, az egyes névtípusok esetében egymás ellenében ható összetevők. Ezek a tartalomelemzéssel feldolgozott gyakorlati komponensek a hagyományosnak tekinthető asszonynévformák által legjobban motivált összetartozás kifejezésének igényétől az individuuum egyedi önkifejezésének igényéig terjedő skálán mozognak, amelynek középső részén a kevésbé tipikus nevek helyezkednek el. A választómotívumok háttere rendkívül összetett, sokdimenziós, mely a családi hagyományok, a társadalmi elvárások, valamint a munkaerőpiaci lehetőségek és a névdivat pszichoszociológiai kérdéskörét is érinti. (A válaszokban a személyiségi jogok védelmében átirtom a családneveket az általam használt *Zrínyi*, *Rákóczi* példákra, illetve ha az adatközlői válasz tartalmazta a nevet, akkor csak a kezdőbetűt közlöm belőle.)

A hetvenfős mintavétel legfontosabb kiválasztási kritériuma az volt, hogy minden adatközlője olyan legyen, aki 2004 után kötött házasságot. Így lehetőségem volt a ma választható összes névtípus motiváltságának vizsgálatára és a napjainkban zajló aktuális névválasztási kérdések elemzésére. A válaszadók mindegyike felsőfokú végzettségű, és Budapesten vagy nagyobb magyarországi városban él, emiatt az alacsonyabb iskolai végzettségűek és kisebb településen élők névválasztási motivációját nem tudtam vizsgálni. Éppen ezért a névtípusok gyakoriságának előfordulása csak a 20–40 év közötti nagyvárosi értelmiségi adatközlők névválasztási tendenciáját és tudatosságát tükrözi. A kérdőívben a házasságkötés helyére, idejére és az aktuális lakóhelyre, valamint az iskolai végzettségre vonatkozó kontrolladatok mellett a következő kérdéseket tettem fel:

1. Mi volt a születési neve és milyen házassági nevet (asszonynevet) választott?
2. Miért ezt a házassági nevet választotta? (Kik és/vagy milyen okok befolyásolták a döntését?)
3. Ma is ezt a nevet választaná-e? Miért igen/nem?
4. Ha lett volna törvény adta lehetőség rá, választott volna más nevet a házasságkötéskor?
5. A gyerekeik milyen családnevet kaptak/fognak kapni? (Kinek a családnevét kapják?)
+1. Megváltoztatta-e a férje is a nevét a házasságkötéskor?

FERCSIK 2013-as megállapítását, miszerint a házasságban élő nők legtöbbször fontosnak tartotta/tartja, hogy családi állapotának megváltozását névviselésével is jelezze, az általam vizsgált adatok is megerősítik, habár jelentős a korpuszban azoknak a száma is, akik nem változtatták meg a nevüket házasságkötéskor. Ennek hátterére az NT/1 típus ismeretében térek ki. FERCSIK az országos statisztikai adatok vizsgálatával kimutatta, hogy az 1996–2003 közti korszakban mindössze a nők 4%-a nem módosított nevet a házasságkötéskor (FERCSIK 2013: 376).

1. táblázat: A vizsgált 70 névadat típus szerinti megoszlása a korpuszban

Névtípus	Nevek száma (db)	Nevek aránya (%)
T/1a: <i>Rákóczi Ferencné</i>	3	4,3
T/2b: <i>Rákóczi Ferencné Zrínyi Ilona</i>	0	0
T/2: <i>Rákócziné Zrínyi Ilona</i>	22	31,5
NT/1: <i>Zrínyi Ilona</i>	18	25,7
NT/2: <i>Rákóczi Ilona</i>	8	11,4
KT/1: <i>Zrínyi-Rákóczi Ilona</i>	19	27,1
KT/2: <i>Rákóczi-Zrínyi Ilona</i>	0	0

A mintavétel ugyan nem reprezentatív, de a korpuszban megjelenő névtípusok aránya jól jelzi azt, amit FERCSIK korábban, a 2004–2009 közötti országos statisztikák vizsgálatának fényében már megjósolt: a kevésbé tipikusnak tekintett kötőjeles nevek aránya az elmúlt években ugrásszerűen – a vizsgált hat évben több mint tízszeresére – nőtt (FERCSIK 2013: 377). Megfigyelésem szerint a nagyvárosi értelmiségi adatközlők körében ez a szám kiemelkedő, mintámban házasság minden harmadik házasságra lépő nő ezt a megoldást választotta. A kötőjeles házassági névhasználatot a 2004. január 1-jét követően házasságot kötők automatikusan kérhették, nem kellett külön névváltoztatási eljárást indítaniuk, mint korábban azoknak, akik így szerették volna kifejezni összetartozásukat (FARKAS 2003: 136). Míg 2004-ben az összlakosság házassági névviselését figyelembe véve mindössze 0,1%-os volt a névtípus részesedése az országos adatokból, addig 2009-ben ez a szám már 1,3%, ami – figyelembe véve az éves házasságkötések számát – a névtípus népszerűségének ugrásszerű növekedését mutatja (FERCSIK 2013: 377). Nem látszik beigazolódni RÉVÉSZ KATALINNak még a törvénymódosítás előtti vélekedése, miszerint „a nagy tendenciák azt mutatják, ez a forma nem tehet szert valódi népszerűsége. A fejlődés ugyanis az egyre rövidebb névalakok preferenciájának irányába mutat.” (RÉVÉSZ 2001: 70.) Megállapítása annyiból helytálló, hogy egyes adatközlők szerint a név hosszúsága kellemetlen ugyan, de többletet fejezhetnek ki vele, ezért megéri nekik a hosszabb névváltozat használatát. Az egyik adatközlői vélekedés is erről szól: „Amikor egyik ismerősömmel beszéltem erről a témáról, azt mondta, hogy jó is, mert ha az ember lánya megváltoztatja a nevét, akár az ember lányának házasság előtti éneje is módosul... talán mintha egy mellékszereplővé, de mindenképpen valamelyest más emberré válna, mint korábban. Bár nem ez volt a szándékom a nevem megtartásával kapcsolatban, de lehet, hogy van benne valami.” (NT/1_34.)¹

3.1. Névtípusok és identitás. A motivációk alapján tehát három tipikus névválasztó típust különböztethetünk meg: a hagyományörzőt, az individualist és a kompromisszumost. FERCSIK csoportosítását a motivációs tényezők mentén a következőképpen módosítottam:

¹ A továbbiakban az adatközlőtől való idézetek végén, zárójelben tüntetem fel az adatközlő azonosítóját. Ez az általa választott névtípust jelölő betűkódból és az adatközlői sorszámból áll. (Például az NT/1_34 jelentése: „nem tipikus” házassági név/1, azaz a *Zrínyi Ilona* típus, 34-es adatközlő.) Az idézetekben megtartom az eredeti helyesírást, csak a nyelvi elemeket emelem ki kurzívval.

3.1.1. Hagyományörző névtípusok. Azon a képzeletbeli skálán, amelyről már korábban írtam, a T/1a típus a leginkább hagyományörző. A T/1b-ben már megjelenik a születési név is, tehát ez már jóval kompromisszumkeresőbb típusnak tekinthető, ugyanakkor a *-né* megőrzése, jelenléte miatt alapvetően továbbra is a tipikus és hagyományörző kategóriában maradunk. (Megjegyzendő, hogy a gyűjtött anyagban egyetlen asszony sem viseli a T/1b típusú nevet.) A legkompromisszumosabbnak a T/2 típust tekinthetjük, a skála középpontjában elhelyezkedve, hiszen ebben teljesül a hagyományörzés kívánalma: megjelenik benne a *-né* asszonynévképző, ugyanakkor csak egy rövid névalakban, a férjzettséget egyértelműen kifejezve, de a születési nevet is egyben tartva. Sokaknak a *-né* forma ellen azonban az volt a legfőbb kifogásuk, hogy mivel az anyósuk már *Rákócziné*, nem szeretnék ugyanazt a nevet viselni, mint ő. FARKAS TAMÁS (2020: 150) kutatásai is alátámasztják az előbbi megállapítást, hiszen az asszonynév-változtatások indokai közt fontos szerepet játszik a névazonosság kiküszöbölésének szándéka (így az anyóssal megegyező néven való szereplés elkerülése is).

3.1.2. Kompromisszumos típusok. A fentiek alapján motivációs szempontból a T/1b és a T/2 típus is kompromisszumos, sőt a kevésbé tipikus (KT/1 és KT/2) típus képviselői is idetartoznak; ezeknél erősebb az újítási vágy, mint a hagyománykövetés. A kötőjeles házassági nevet választók a nevük megváltoztatásával is jelezni kívánják valamilyen formában családi állapotuk megváltozását, de a *-né* képzős megoldástól különböző okoknál fogva idegenkednek. Így tehát a két családnevet egymás mellé rendelve (sok esetben deklaráltnak is az egyenrangúság kifejezésének szándékával) alkotják meg az új nevüket, a házassági nevet. Érdekességgel megjegyzendő, hogy bár az egyenrangúság kifejezése a cél, mégsem találkoztam egyetlen KT/2 típusú névvel sem, tehát a teljes korpusz valamennyi kötőjeles nevében a férj családneve szerepel elől, s ezt követi kötőjellel hozzákapszolva a feleség születési családnevét. Ez abból a szempontból persze logikusabb, hogy egyben tartja a feleség születési családnevét és utónevét, és jobban hasonlít arra a gyakorlatra, hogy ha a férj családneve vagy teljes neve + a *-né* képző megjelenik az asszonynévben, akkor megelőzi a leánykori nevet.

3.1.3. Nem tipikus házassági nevek az önazonosság kifejezésének két végpontján. Egyfelől azok az adatközlők tartoznak ebbe a csoportba, akik – különböző okoknál fogva – házassági névként megtartották születési nevüket (NT/1), vagyis nem tartották szükségesnek nevükkel is kifejezni házas voltukat, inkább korábbi nevük megőrzését tartották fontosnak az önazonosságuk kifejezéséhez. Másfelől azok tartoznak ide, akik éppen a szintén nem tipikus házassági név választásával (NT/2) annyira azonosulni kívántak férjükkel (és annak családjával), hogy a saját születési nevüket elhagyva, az új család (a férj) családnevét vették fel. Voltak, akik ezt a formát éppen azért kifogásolták, mert egyáltalán nem derül ki belőle a házas voltuk, illetve – ahogy az egyik adatközlő fogalmazott – „nem testvére, hanem a felesége szerettem volna lenni a férjemnek” (KT/1_55). (Megjegyzendő, hogy bizonyos értelemben a leginkább hagyományörző T/1a típusra is a végtelenség jellemző, hiszen a *Rákóczi Ferencné* névtípusból valóban semmi nem derül ki a feleség saját nevééről, utónevéről.)

Alább részletesen bemutatam az egyes névtípusok szerinti motivációs tendenciákat a tipikus válaszkomponensek alapján (vö. RÉVÉSZ 2001).

3.2. Névtípusok és motivációk

3.2.1. T/1a: Rákóczi Ferencné. Az összlakosságot figyelembe vevő hivatalos statisztikák alapján a 2010-es évek Magyarországon még ez lehetett a leggyakoribb házassági névtípus (FERCSIK 2013: 376). A fiatalok, illetve az újrَاهázasulók körében azonban egyre kisebb a népszerűsége, egyre kevesebben választják házassági névként, ezért megjósolható, hogy a jövőben egyre ritkábbá válik. A korpuszban mindössze három fő szerepel ezzel a névtípussal. A névtípus viselésének legnagyobb nehézsége, amelyet azok az adatközlők is alátámasztottak, akik ezt a házassági nevet választották, hogy mások, akik csak leírva látják a nevüket, nem tudják, hogyan szólítsák meg őket. Erről a problémáról többen is beszámoltak az adatközlők közül: „Ma a nevemen annyit változtatnék, hogy a keresztnemem lenne a férjem vezetékneve mellett, mert megszólításnál senki nem fog *Zoltánné*-nak hívni, a bemutatkozásnál nem hangzik el a keresztnemem [...]. Akkor nem választottam volna másik nevet, viszont a gyakorlati életben tapasztaltak alapján ma már igen.” (T/1a_1.) Úgy értesültem, hogy a fenti gondolatokat megfogalmazó adatközlő azóta hivatalosan is módosította a házassági nevét a *Rákóczi Ilona* típusra.

Egy másik (kompromisszumos névtípust választó) adatközlő pontosan a fenti adatközlői válaszban bemutatott, megszólítással kapcsolatos probléma miatt igyekezett elkerülni a T/1a névtípus választását, mivel édesanyja neve is ebbe a típusba tartozik, és nála már tapasztalta a megszólítással kapcsolatos problémákat: „A -né képzős családnév nekem elavult, az idősebb korosztályra jellemző, konzervatív gondolkodásmódot tükröz. Elrejti a nő valódi nevét, ráadásul a gyakorlatban sem túl praktikus, mert nehézkes a megszólítás. (Érdekességképpen: láttam olyat, hogy édesanyámat, akit *Rákóczi Ferencné*-nek hívnak, egy válaszlevélben így szólították meg: *Kedves Ferencné!* – kényszermegoldás, szerintem szörnyű!)” (KT/1_57.) Erre a nehézségre egyébiránt az asszonynev-változtatások indokai között is akadtak példák (FARKAS 2020: 151).

Ennek a problémának az orvoslására a névtípust viselő adatközlők azt javasolták válasszaikban, hogy jó volna egy olyan névváltozat is, amely csak a feleség utónevét kapcsolja hozzá a névtípushoz, ezzel egy háromtagú, informatív, nem túl hosszú, jól használható nevet eredményezve, példánknál maradva: *Rákóczi Ferencné Ilona*. Mindannyian így is mutatkoznak be. Ketten az egészségügyben dolgoznak, és csak az utónevüket írják fel a névtáblájukra, a házassági nevük után.

Ezzel ha nem is tudatosan, de egy igen régi névhasználati mintát követnek, amelyet SZABÓ T. ATTILA a magyar asszonynevek kialakulásának, használatának, elterjedtségének vizsgálatával kapcsolatosan mutat be: „Nagyon gyakori, főként a XVI–XVII. században az is, hogy a férj nevével alakított asszonynev mellett használják a feleség pusztá keresztnévét is; így: 1570: »Zekely Matthee Martha azzon«. 1573: »Katalin azony Takats Andrasne«. A jobbágyasszonyok esetében »Kovács Jánosné Anna« ” (SZABÓ T. 1970: 50).

Feltehetjük a kérdést, hogy akkor ennyi nehézség és kritika ellenére miért választotta mégis ezt a névtípust a három adatközlő? Azért, mert mindannyian a teljes elkötelezettséget, a férjükhöz való tartozást szerették volna kifejezni a választásukkal. A következő idézet arra is rávilágít, hogy milyen sztereotípiák dolgoznak bennünk. Ilyen például, hogy az idősebb korosztály (az 1974 előtt házasodottak) névviselésére jellemző(bb) ennek a típusnak a használata, és bizonyos „karrierpozíciókban” nem tanácsos, „nem megengedhető”, társadalmilag nem támogatott ennek a névtípusnak a választása, hiszen viselőjét nem tekintik

elég modern gondolkodásúnak, versenyképesnek stb. „Szerintem az a legszebb, hogy mikor két ember örökre összetartozik, a nevük is majdnem teljesen azonos, és így az én nevemben benne van a férjemé. A házasságunkat gondoltam annyira komolyan, hogy föl vállaltam az ő nevét is, akárcsak őt magát. Emellett szeretem a hagyományokat is: a mi családjunkban mindenki így használta az asszonynevét. Ennek ellenére, a férjemen kívül mindenki próbált erről lebeszélni, hogy a »mai világban...«, »hogyan lehet majd szólítani...«, »csak a bonyodalom van vele...«, »majd úgyis vissza kell venni...«, »elveszited önmagad...« Én úgy gondolom, olyan szakmám van (gyógyszerész), ahol úgy viselhetem a nevem, ahogy akarom, mert nem jelent hátrányt a klasszikus asszonynév, természetesen, ha marketing vezető lennék egy multi cégnél, nem tehetném meg, hogy fiatalként így hívjanak. (Hozzáteszem, az egészségügyi tevékenység során használt nevem is ez, pedig megtehetném, hogy az a lánykori legyen, míg a személyi igazolványomban a jelenlegi asszonynevem áll.) Bemutatkozni úgy szoktam, hogy *Rákóczi Ferencné Ilona* – ugyanúgy háromtagú, mintha bármelyik más módon vettem volna föl a nevem. Az ismerősök *Iloná*-znak, hogy mit írok alá, az meg olyan mindegy másnak :)... A lánykoromnak vége, a lánykori nevemhez nem ragaszkodtam. Nem sajnálom, mert nem különösebben zengzetes (pl. *Sziklaváry*), és mert nem csúnya a férjem neve sem (pl. *Tar*). Az sem zavar, hogy vicces, mikor a nevemen hívnak be valahová, meglepődnek, hogy nem egy hatvanéves néni tipeg oda :)... És nem is tartanak bogarasnak, mikor megindoklom, miért hívnak így...” (T/1a_2.)

A másik két asszony azért is döntött amellett, hogy semmilyen formában nem őrzi meg korábbi nevét, mert nem volt jó a kapcsolata az édesapjával, akinek a nevét viselte, ezért sem tartotta fontosnak az apai név továbbvitelét: „azért választottam ezt a házassági nevet, mert számomra teljes elkötelezettséget, odaadást jelent, ha átveszem a férjem nevét teljes egészében, illetve nem volt felhőtlen a kapcsolatom apukámmal, ezért a nevemet sem szerettem, saját döntés volt” (T/1a_1).

Mint azt alább is láthatjuk majd, az anyai minta követése a névválasztásnál, illetve az édesapa szerepe a születési (család)név megőrzésében vagy elhagyásában számos adatközlőnél hivatkozási alap. Így a kompromisszumos névtípusoknál voltak olyan adatközlők, akik éppen azt emelték ki, hogy az édesapjuk nem szólt bele, de örült, hogy valamilyen formában megtartották az ő nevét is. Mint ahogy például az alábbi adatközlő édesapja is: „Mindenképp jelezni szerettem volna a nevemmel az összetartozásunkat, a lánykori nevemet szeretem, meg szerintem Apukám is örült neki, hogy az is megmaradt” (KT/1_52).

3.2.2. T/1b: Rákóczi Ferencné Zrínyi Ilona. Nincs erre a névtípusra példa a korpuszban. A T/2 típust választók közül volt, aki gondolkodott ugyan rajta, de végül a névforma hosszúsága miatt nem választotta.

3.2.3. T/2: Rákócziné Zrínyi Ilona. Ezt az igazán kompromisszumos névtípust választó adatközlők mindannyian büszkék férjzett állapotukra, és fontosnak tartják, hogy ezt névhasználatuk is tükrözze a kívülállók felé. A férjjel való összetartozás hagyományos kifejezése is ott van szinte minden válaszkomponensben. Sokan azt is megindokolják, hogy miért nem a kötőjeles névformát választották. A válaszból, illetve a teljes korpuszból is kiderül, hogy a napjainkban férjhez menők körében ez a két házassági névforma (T/2 és KT/1) verseng egymással. A hagyományörzés kontra újítás („modernebbül, másképp mint anyáink”) és az összetartozás kifejezésének, a férjnek, a gyermekeknek, azaz a családnak a

„közös” névviselése jegyében való két választási lehetőség verseng egymással, mint az az alábbi idézetekből is kiderül:

„Névválasztásomban szerettem volna a férjemmel való összetartozásunkat is szimbolizálni. A családban hagyományosnak tekinthető a »né«. Viszont szerettem volna azt is, hogy ha valaki hallja vagy elolvassa a nevemet találkozzon a keresztnévemmel is.” (T/2_12.)

„A *Rákóczi Iloná*-n gondolkodtam még, hogy rövidebb legyen, de akkor bemutatkozásnál az új ismerőseim nem tudnák, hogy házas vagyok, és ez nekem fontos:) Úgyhogy maradt a *Rákócziné*.” (T/2_11.)

„Teljes nevet nem akartam felvenni (elavultnak és személytelennek tartom), ha pedig csak a sajátomat használom, az nem fejezi ki az összetartozásunkat [...] a kötőjeles verzió furcsán hangzott volna” (T/2_8).

Több adatközlő is hangsúlyozza a mintakövetést, a családban bevett névviselési formák megőrzésének szándékát. A következő megnyilatkozásban is erről van szó: „Konzervatív családból származom, eszembe sem jutott, hogy ne vegyem fel férjem nevét. Mindenképp *-né*-s variációt szerettem volna, hogy látszódjon, hogy férjnél vagyok és mi az ő neve. A kötőjeles nekem pont ezért nem tetszik, mert ott nem derül ki, honnan jön a név, lehet akár a születési név is kötőjeles. Aztán szempont volt, hogy a keresztnévem megmaradjon, hogy a bemutatkozásakor mondhassam a hivatalos nevem és akkor is tudják, hogy szólíthatnak. Ezek után két lehetőség maradt, a másik iszonyú hosszú lett volna. Bár rám lett bízva a döntés, a férjem örült a választásnak, szerintem csalódott volna, ha nem veszem fel a nevét, bár ez fel sem merült.” (T/2_18.)

A családi hagyományok folytatására utal az alábbi idézet megszólalója is: „Azért választottam ezt a házassági nevet, mert szerettem volna, ha »látszik, hallatszik« a nevemen, hogy házasságban élek. Egyrészt a férjemhez való tartozást szerettem volna kifejezni, másrészt a házasságban élő ember státusát az élet következő, fontos lépcsőfokának tekintem, és az esküvőkor erre rendkívül büszke voltam. A kötőjeles megoldást is el tudtam volna képzelni, de [...] nagyon szokatlan hangzású volt nekem. (Szerintem itt nagyon meghatározó a gyermekkorban, fiatal felnőttkorban tapasztalt névminta.)” (T/2_15.)

A fenti adatközlő azzal folytatja gondolatmenetét, hogy ma már talán nem a *-né*-s forma mellett döntene: „Nem biztos, hogy ezt választanám. Lassan hozzászokik a fülem a két családnév + keresztnév formához, és az sem igaz, hogy az ilyen nevű hölgyekről nem tudni, hogy férjezettek-e. Az esetek többségében szerintem úgy sejtethető, hogy férjnél vannak.” (T/2_15.)

Két adatközlő (T/2_13; T/2_17) is elmondta, hogy ha lehetősége lett volna rá, akkor a házasságkötéskor a férje nevét *-né* képző, illetve kötőjel nélkül vette volna fel a saját születési neve elé, s ha lenne ilyen házassági névtípus, ezt kérelmezné: *Rákóczi Zrínyi Ilona*. Erről az egyikük így nyilatkozik: „Szerettem volna, ha az én nevemben is benne van a leendő gyerekeim neve, de a sajátomat sem akartam teljesen feladni, az az enyém. Szerettem volna simán 3 nevű lenni, [...] még dallamos is, de a kötőjelet nem tudtam elfogadni, pláne, hogy nagyon sok digitális rendszerben gondot okoz és nagyon bénának éreztem, ezért végül a *-né*-s alakot választottam. De még mindig szívesen lennék csak simán 3 nevű, minden nélkül.” (T/2_13.)

3.2.4. NT/1: Zrínyi Ilona. A történeti adatok vizsgálatával kimutatható, hogy „egészen általános volt a régiségben, hogy a feleség a házasságban megtartotta leánynevét,

legfeljebb az e névhez ragasztott *asszony* jelölhette esetleg a szóban forgó fehérszemély feleség voltát. [...] Pl. 1551: » Pogan Soffya azzon«. 1569 »Myhalyf Barbara asszony« (SZABÓ T. 1970: 50).

Az 1996–2003 közötti országos statisztikai adatok vizsgálatával FERCSIK ERZSÉBET (2013: 376) kimutatta, hogy ebben az időszakban a nők 4%-a nem módosított nevet a házasságkötéskor. A születési nevüket megtartók közül a legtöbben arra is hivatkoznak, hogy ez a döntés a férjüknek is tetszett, ő is egyetértett velük. Ezek az adatközlők – hasonlóan a KT típust választókhhoz – a *-né* formát általában elavultnak tartják, valamilyen oknál fogva idegenkednek tőle (pl. öregesnek érzik, az édesanyjuk korosztályára jellemző névviselési formának; nem szeretnék majdnem ugyanazt a nevet viselni, mint az anyósuk stb.), vagy büszkék a saját családnevükre, őseikre; esetleg ritkább családnevet viselnek, mint a férjük, ezért szeretnék megtartani. Az általam végzett vizsgálatban majdnem egyharmad részben tartották meg az adatközlők a születési nevüket házassági névként is. Ennek oka az lehet, hogy a mintában kiugróan magas számban szerepelnek olyan adatközlők, akik már házasságkötésük előtt elérték bizonyos szakmai sikereket (pl. publikáltak, verseskötetet jelentettek meg, praktizálni kezdtek stb.). Mivel ezek a születési nevükhöz köthetők, nem szerettek volna nevet módosítani. A következő adatközlői megnyilatkozások is ezeket az okokat említik:

„A férjem elavult gesztusnak tartotta volna, hogy felvegyem a nevét. Plusz addigra megjelent 2 könyvem a lánykori nevemen, zavart okozott volna a váltás.” (NT/1_28.)

„Szeretem a vezetéknevem, jobb mint a férjemé, és büszke vagyok azokra akik előttem viselték. Ma is ezt választanám.” (NT/1_29.)

„Szeretem a nevem, szakmám miatt egyszerűbbnek tűnt” (NT/1_35).

„Több okom is van, de fontossági sorrendet nem igazán tudok felállítani közöttük: A) Szeretem a nevemet (részben azért, mert elég egyszerű, például ékezetek sincsenek benne), és ugyan nem vagyok nagyon híres, de publikáltam már ezt-azt ezen a néven. B) Az én nevem kevésbé gyakori, mint a férjemé [...]. C) Anyukám is megmaradt a lánykori nevével. D) Kötőjellel hülyén hangzott volna, *-né* képzős nevet meg nem akartam, mert akkor biztosan »Rákócziné« lettem volna, amelyet nem éreztem volna a magaménak, és amúgy is van már olyan a családban. :-)” (NT/1_36.)

„Ezt a nevet apukámtól kaptam, nem cserélném semmire:) A férjem nem igényelte. Sőt, talán még imponált is neki, hogy ilyen »autonóm« vagyok! Ő sem veszi fel az enyémet, ez így kvitt:) 28 évig jó volt, ezután sem kell nekem másik. Az ő nevében van ékezet, két betűvel jelzett mássalhangzó, külföldön szerintem problémásabb.” (NT/1_32.)

Azok, akik megőrzik születési (leánykori) nevüket a házasságukban, formailag ugyan nem változtatnak a nevükön, de névjogi szempontból megváltozik a név funkciója: ez is házassági névvé lesz (FARKAS 2003: 133). Több adatközlő is félig tréfálkozva jegyezte meg, hogy az adminisztratív nehézségeket, a papírcserével járó ügyintézkést szerette volna elkerülni, és ezért nem változtatott nevet, így hivatalos papírok kitöltésekor a születési nevét kell még egyszer feltüntetnie a házassági neve rovátban, hiszen a kettő formailag ugyanaz: „Főként a praktikus oldalát tekintettem: nem kell hosszú sorokat végigvárni az okmányirodában az adatok lecserélése miatt, és azon gondolkodni, hogy hol kell még szólnom...” (NT/1_34.)

3.2.5. NT/2: Rákóczi Iлона. Az e névtípust választók elsősorban azt szerették volna, hogy teljesen azonos legyen a családnevük a férjükkel, gyermekeikkel; azaz egy ún. „közös családi név” megkonstruálása volt a céljuk, ahogy az alábbi adatközlő is vallja:

„Mindenképpen fel akartam venni a férjem nevét. Most már mi vagyunk elsősorban egy család, ezt jeleníti meg a közös családi név. Ez egy fontos cezúra az életben. Fontos volt még az egyszerűség (ezért nem választottam a *-né* ill. a háromneves alakot), és a külföldi használhatóság, érthetőség is.” (NT/2_46.)

Egy másik nyilatkozó szintén emellett érvel: „A férjem nevét mindenképpen fel akartam venni, a *-né-s* változatot nem akartam választani, a *Rákóczi-Zrínyi* túl sok lett volna. A lánykori nevenemtől azért is tudtam búcsút venni, mert abban az időben különösen rossz volt a kapcsolat az apai rokonaimmal. Ráadásul nem teljesen búcsúztam el a régi nevenemtől sem, hiszen születési névként és a gyermekem anyjaként mindenhol megjelenik. Az aktív e-mail címem is maradt [...]. *Rákóczi Ilona*-ként új embernek éreztem magam, és büszke voltam/vagyok rá, hogy a férjemtől kaptam a nevet. Emellett könnyebb kimondani is.” (NT/2_45.)

Akiknek a legkevésbé tetszett ez a névforma, azoknak két fő ellenérvük volt: 1. névhasználatában nem a férje testvérének (vagy gyermekének), hanem a feleségének szeretne látszani (KT/1_55); 2. ez a névforma idegen csengésű, külföldi mintát követ. Ehhez a második ellenérvhez annyi megjegyzést érdemes fűzni, hogy a szóbeliségben, a népnyelvben a *Rákóczi Ilona* típus már jóval korábban megjelent, például ha a férjet ismerték, s a távolabbról jövő feleséget így azonosították vele. (Vö. még ÖRDÖG 1975: 69–72, FARKAS 2003: 134–135.) Az egyik adatközlő azt is megjegyzi, hogy ma Erdélyben is így kapnak nevet az asszonyok (vö. B. GERGELY 1977, 1995: 186–191), ezért ő családi mintakövetésként mutatja be a névválasztását. Ehhez azonban annyit érdemes hozzátenni, hogy a román adminisztrációban elvárt névforma nem a magyar ragadványnevek használati körét veszi figyelembe, hanem a magyar névrendszertől valójában teljesen idegen, francia mintát tükrözi (SZABÓ T. 1970: 51). Az egyik, Erdélyből származó adatközlő is az erdélyi, anyai minta miatt vette fel férje családnevét: „Erdélyben az asszonyok ebben a formában veszik fel a nevüket, ezt az anyai családi ágot akartam erősíteni. Ez érzelmi döntés volt inkább, sem mint tudatosan végiggondolt.” (NT/2_44.)

3.2.6. KT/1: Rákóczi-Zrínyi Ilona. Az összetartozás kifejezését, a felek egyenrangúságát és régi „önmaguk”, önazonosságuk megőrzését is hangsúlyozzák, akik ezt a névtípust választják. Az összetartozás kifejezésének a szándéka mellett „maibbnak”, modernnek érzik ezt a formát, ugyanakkor a régi, kötőjeles családnevek eleganciájából is megőrzött valamit szerintük. Ebből is fakadhat a népszerűsége, divatja. Az azóta eltelt idő és a névtípus népszerűsége egyértelműen igazolta FARKAS TAMÁS 2003-as vélekedését: „E névtípus hazai megjelenésében bizonyára a külföldi minták is szerepet játszottak, s talán nem szabad számításon kívül hagynunk azt a presztízst sem, amellyel a kettős családnevek a magyar társadalomban – többféle okra visszavezethetően – rendelkeznek. Ez a házassági névtípus azonban a házasság felek összetartozásának és egyenjogúságának kifejezésére alkalmas lehetőségnek tűnik, s több más házassági névformánál informatívabb, azaz praktikusabb is. Mindez pedig önmagában is felkelthette, illetve felkeltheti az igényt iránta.” (FARKAS 2003: 139.) Az összetartozás és az egyenrangúság kifejezésének szándékát hangsúlyozzák az alábbi adatközlői vélekedések is:

„Az összetartozást szerettem volna kifejezni. Ez a verzió szerintem a felek egyenrangúságát is jelzi.” (KT/1_54.)

„[...] ha csak az övét tartom meg akkor az olyan, mintha a testvére lennék, és továbbra sem akartam úgymond feladni magam, ezért maradt a kötőjeles megoldás, ami összetartozást és egyenrangúságot szimbolizál szerintem.” (KT/1_55.)

„Saját vezetéknevem jobban tetszik, de szimbolizálni akartam az összetartozást e módon is. A *-né* formát elavultnak tartottam.” (KT/1_53.)

„[...] meg akartam maradni kicsit önmagam is.” (KT/1_60.)

Az egyik adatközlő szinte az összes lehetséges névformán végigvitte az érvrendszerét, hogy bemutassa, végül miért a kötőjeles megoldást választotta. Ma már azonban nem biztos, hogy így döntene: „A *Rákócziné* formát nem szeretem. Öreges, elcséplelt. A *Rákóczi Ferencné* teljes identitásvesztés. Mindenképp ki akartam fejezni a változást, összetartozást, ezért vettem fel a nevét. Bár a saját vezetéknevemet nem igazán szeretem, mégis úgy döntöttem, hogy nem hagyom el. Most lehet, hogy a *Rákóczi Iloná-t* választanám.” (KT/1_51.)

3.2.7. KT/2: Zrínyi-Rákóczi Ilona. Mivel az adatközlőknek az esetek többségében a születési név egyben tartása is céljuk volt, KT/2 típus nincs a mintában. Egyetlen adatközlő nyilatkozott úgy, hogy jobban szeretne volna a férje nevét a kötőjel után, a második helyre tenni, de az nem hangzott volna jól.

4. Röviden a férjek és a gyermekek névviseléséről. Az adatközlőknek nincs a házasságkötéskor új (házassági) nevet választó férjük, de vannak „kötőjeles nevű gyerekeik”, akik nemcsak az édesapjuk, hanem az édesanyjuk nevét is megkapták.

A férjek névviselésével kapcsolatban egyértelműen hagyományörzőnek tekinthető valamennyi adatközlői válasz. A „Megváltoztatta-e a férje is a nevét a házasságkötéskor?” kérdésre az adatközlők nagy része beírta az egyszerű „nem” válasszal, de volt olyan, aki hozzátette, hogy „fel sem merült” vagy „dehogy”, ami őszinte megdöbbenést fejez ki a kérdésfeltevéssel kapcsolatban.

A válaszadók gyermekeinek családnévadása is jellemzően a konzervatívabb mintát követi, ti. az apa családnevét kapták. Az egyik válasz szerint „ebből a szempontból régimódiak vagyunk, fel se merült más lehetőség” (T/2_4). Két kivétellel minden adatközlő úgy nyilatkozott, hogy gyermekeik az apa nevét kapták (vagy fogják kapni). A két eltérő esetben a gyermekek kötőjelesen viselik az anyjuk születési családnevét is az apa családnevével együtt: a kötőjeles név első tagja az apa családneve, a második tag az anya családneve. Ezt a megoldást mindkét családban azért választották, mert az anyának csak leánytestvérei vannak, így családnevüket nem vinné tovább senki. A törvény adta lehetőségek közül ezt a névválasztást elsősorban a hagyományörzés, nem az újíto szándék motiválja.

5. Összegzés, kitekintés. Mint fentebb láthattuk, a jelenlegi diskurzus két fő, ellentétesen ható mozgatórugója, irányítója a házastárs családnevének teljes vagy bizonyos fokú átvétele, s ezzel az új családhoz tartozás, a férjjel és gyermekekkel való azonosulás szándéka szemben a saját születési név megtartásával, s vele az individualitás kifejezésével. A házassági nevek gazdag kínálata, megválaszthatóságának alakulása jól tükrözi a mindenkori társadalmi igényeket, és használatának jogi szabályozása igyekszik is követni azokat, ahogy erre FARKAS TAMÁS (2003: 141–142) is utalt már korábban.

A házassági nevek jogi szabályozásával kapcsolatban az egyik adatközlő találoan így jellemezte az aktuális helyzetet: „nem tudom milyen más lehetőség lenne még, szerintem a törvény most lefedi az összes lehetséges permutációt” (KT/1_55). Mindössze két adatközlő fogalmazott meg egy-egy – a törvény által ma még nem biztosított – újabb névviselési lehetőséget. A meglévő kínálat mellé szívesen látnának két további típusú, három névelemből álló alakot, melyek az alábbiak lennének.

A T/1a típus viselői nem hivatalosan a következőképpen használják nevüket, s ha volna törvény adta lehetőség, akkor ketten hivatalossá is tennék a férj családnéve + keresztnéve -né képzővel + a feleség keresztnéve formát (*Rákóczi Ferencné Ilona*), amely – mint a történeti példaanyagon láttuk – igen hosszú ideje létezik a szóbeliségben, a nem hivatalos magyar asszonynévhasználatban. Érdekességként megjegyezném, hogy az OTP Bank egyik, vállalkozói hiteleket népszerűsítő plakátján a Jármítészta tulajdonosai a következő névvel szerepelnek: *Járminé Borika és Jármí Tivadar*. Egészen biztos, hogy a páros női tagjának a neve nem így szerepel a személyi igazolványában, hiszen ez a névváltozat nincs a hivatalosan anyakönyvezhető névtípusok között. A plakát jól tükrözi azt a társadalmi igényt, hogy az asszony „hivatalos nevének” valamely névformája azért szerepeljen a reklámban: ezzel kifejezik férjes állapotát, férjével való összetartozását, ugyanakkor a keresztnéve vagy beceneve feltüntetésével személyesebbé teszik a marketingüzenetet.²

A másik újító ötlettel a T/2 típust választók közül ketten álltak elő: a *Rákóczi Zrínyi Ilona* (kötőjel és -né nélküli) alakot részesítenék előnyben. A szóbeliségben ez szintén jelenlévő alak, hiszen szóban „nem tesszük ki” a kötőjelet, így tulajdonképpen minden kötőjeles név így hangzik a bemutatkozáskor. Házassági névként azonban azért lehet problematikus a kötőjel nélküli névalakok használata, mert bizonyos személynévi eredetű családnéveknél zavart okozhat a három elem egymás utáni használata (pl. *Kis Márta Anna*, ahol a *Márta* névelem lehet családnév és keresztnév is). Érdekességképpen megjegyezném, hogy a családnév kezdőbetűvel és ponttal való rövidítésének (pl. *R. Zrínyi Ilona*) hivatalossá tétele, melynek használata gyakori például a tudományos életben, ezúttal nem merült fel az adatközlői válaszok között.

Hogy szükséges-e a jövőben újabb változatok bevezetése, valóban mutatkozik-e szélesebb körű társadalmi igény a fent bemutatott névalakok törvényesen választhatóvá tételére, ezek mérlegelése a korábbi jogalkotási gyakorlatban is sikerrel alkalmazott társadalmi igényfelmérés és szakmai véleményezés után a jogalkotók feladata.

Hivatkozott irodalom

- BARANYINÉ KÓCZY JUDIT 2020. Asszonynév, család és identitás összefüggései a XXI. század elején. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 12/4. Akadémiai Kiadó, Budapest. 39–46. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>
- CSEPELI GYÖRGY 1997. *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2001. *A magyar hivatalos család- és asszonynév-változtatások (különös tekintettel a 20. század második felére)*. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2003. A házassági névviselés új szabályozásához. *Magyar Nyelvjárások* 41: 133–142.
- FARKAS TAMÁS 2020. Asszonynévhasználat és asszonynév-változtatás a 20. század második felében. *Névtani Értesítő* 42: 143–164. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2020.8>
- FERCSIK ERZSÉBET 2002. A házas nők névviselése a XX. század utolsó éveiben – öt év statisztikáinak tükrében. *Névtani Értesítő* 24: 99–107.

² A plakát elérhető volt a következő honlapon: <https://www.otpbank.hu/portal/hu/MKV> (2018. 01. 04.)

- FERCSIK ERZSÉBET 2008. A női nevek kutatása a magyar névtudományban (1958–2007). In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 342–349.
- FERCSIK ERZSÉBET 2012a. Házassági név és identitás. A házas nők önjelölő névhasználata egy internetes közösségi oldalon. In: BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Tanulmányok 25–26. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht. – Magyar Szemiotikai Társaság – PRAE.HU Kft. – Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, Budapest. 314–318.
- FERCSIK ERZSÉBET 2012b. The Legal Regulation of Married Use and Its Practice in Hungary. *Onoma* 47: 57–80. <https://doi.org/10.2143/ONO.47.0.3085139>
- FERCSIK ERZSÉBET 2013. A házassági névválasztás trendjei. In: TÓTH SZERGEJ szerk., *Társadalmi változások – Nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XII. MANYE kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14.* A MANYE Kongresszusok előadásai 9. MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 375–379.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Kriterion Kiadó, Bukarest.
- B. GERGELY PIROSKA 1995. Mesterségűző asszonynevek megnevezései az erdélyi régiségben. *Magyar Nyelv* 91: 186–191.
- LACZKÓ KRISZTINA 2008. Asszonynévhasználat Budapesten, 1974–2006. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 406–412.
- ÖRDÖG FERENC 1975. Az asszonyok megnevezése a népnyelvben. In: SZATHMÁRI ISTVÁN – ÖRDÖG FERENC szerk., *Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 140. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 69–72.
- PATAKI FERENC 1982. *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- PÉNTÉK JÁNOS 2011. Nyelv és identitás a Kárpát-medencében. In: PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Változó körünk – változó nyelvünk*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár. 31–49.
- Ptk. = *Új Polgári Törvénykönyv*. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300005.tv> (2020. 12. 01.)
- RAÁTZ JUDIT 2004. Új névformákkal az Európai Unióba? *Névtani Értesítő* 26: 66–73.
- RAÁTZ JUDIT 2007. A nők névviselési szokásai Magyarországon és az EU-ban. In: BARÁT ERZSÉBET – SÁNDOR KLÁRA szerk., *A nő helye a magyar nyelvhasználatban. „Nyelv, ideológia, média” konferencia, 2005. szeptember 8–9.* JATEPress, Szeged. 169–177.
- RÉVÉSZ KATALIN 2001. Asszonynevek a szentendrei névhasználat tükrében. *Névtani Értesítő* 23: 57–75.
- SZABÓ T. ATTILA 1970. A magyar asszonynév és – még valami. In: Uő, *Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek 1.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 48–54.
- SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ 2015. Mai személynevek kutatása. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 145–164.
- UGRÓCZKY MÁRIA 1997. *Új magyar utónévkönyv*. BM Kiadó, Budapest.

ZELLIGER ERZSÉBET 2012. *A magyar nyelv használata a felső-ausztriai magyar diaszpóra körében.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4343-4920>
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

ANNAMÁRIA ULLA SZABÓ T., The use of married names in Hungary in the 21st century

This study presents a survey about motivations and tendencies in the choice of married names in Hungary conducted in 2017. Informants were married women between the age of twenty and forty, who were married after the last regulation of married names passed in 2004. All the seven possible official name types are listed and studied: A) the three traditional name types (with the *-né* suffix); B) the two-surname versions based on compromise: double-barrelled names with the two birth names; C) the two unusual or non-typical married names such as the woman's birth name or the woman's first name with the husband's family name. The paper illustrates how identity factors can influence the choice of a certain name type. The traditional name types, the two-name versions based on compromise, and unusual or non-typical names all have a different effect, because they express the individuality and the marital status of the married woman in different ways. The study presents the different opinions and interpretations of the married informants about the motivations of their name choice. This socio-onomastic research proves that the most popular married names contain the woman's birth name in some form as an expression of their individuality while also reflecting their changed marital status.

Asszonynévhasználat és asszonynév-változtatás a 20. század második felében*

1. A tanulmány témája és célkitűzései. Tanulmányom témáját a modern kori női névhasználat egy sajátos, kevésbé ismert területe, illetve jelensége képezi: a házasságkötéskor hivatalosan felvett asszonynevek későbbi megváltoztatásának esetei, ezek háttere, alakulása a 20. század második felében.

Az adott időszak megválasztását az magyarázza, hogy a hivatalos személynév-változtatások e típusával a 20. század közepétől, vagyis az asszonynévformák választékának első jogszabályi bővítésétől számolhatunk, legalábbis mint releváns névtani kutatási témával. Hasonló esetekre ezt megelőzően ritkán, alapvetően az elvált vagy megözvegyült nők esetében (s értelemszerűen a leánykori név visszavételére korlátozódóan) kerülhetett sor. Az asszonynév-változtatások az itt vizsgált fél évszázad során azonban a házas nők névviselésének, névválasztékának, névválasztási szokásainak változásaival egyrészt jóval gyakoribb (a hivatalos családnév-változtatások, illetve az utónév-változtatások esetszámaival összemérhető) jelenségé, másrészt és különösen pedig sokkal változatosabb, összetettebb kérdéskörre váltak.

E kérdéskör részleteit – akárcsak a hivatalos személynév-változtatások más típusai esetében (vö. SZÜTS 1970, FARKAS 2009: 14–16) – elsősorban az egykor a belügyminisztériumhoz benyújtott kérvények, vagyis az ezek ügyintézésével megbízott egykori minisztériumi osztály iratanyaga alapján tárhatjuk fel. A témakör vizsgálatában én is erre, illetve az ebből származó mintavételre támaszkodtam (ennek részleteiről l. alább). A 21. század elejétől viszont, mely időszak a választható házassági névformák újabb (aktuálisan: legutóbbi) bővülését is eredményezte, a vizsgált folyamatok – a jogszabályi háttér átalakulása miatt (erről is l. még később) – már kevésbé lennének követhetők. E szempont így nagyjából a feldolgozandó időszak végét is kijelöli számunkra.

Az alábbiakban mindenekelőtt a kérdéskör kutatását, a vonatkozó jogszabályi háttér változásait, a különböző asszonynévformák egyre bővülő palettáját igyekszem röviden és szükségszerűen bemutatni. A tanulmányom gerincét alkotó további fejezetekben az asszonynevek megváltoztatásának indokrendszerét, az elhagyott és a felvett asszonynevek körében az egyes névformák megjelenési arányainak változásait, a jelenség időbeli alakulását és tendenciáit tárgyalom. Egymástól elkülönítve elemzem egyrészt a házas, másrészt az elvált (és a megözvegyült) nők asszonynév-változtatásainak eseteit. A névváltoztatók társadalmi háttérét kutatva az életkor és a lakóhely típusa (főváros, város vagy falu) szerinti megoszlást vizsgálom; a további lehetséges szempontoktól, forrásaim ezekről csak esetlegesen tájékoztató jellege miatt, el kellett tekintenem.¹ A házasságkötés idejének s ezáltal a hajdani asszonynév-választás korabeli lehetőségeinek a figyelembevételéről pedig – mivel túlságosan megbonyolította volna a konkrét feldolgozást – gyakorlati okokból

*Készült az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Tématerületi Kiválósági Program támogatásával.

¹ Ugyanakkor az asszonynév-választásokhoz hasonlóan itt is jól érzékelhető volt például, hogy különösen a nagyobb önállóságot vagy ismertséget jelentő, elsősorban értelmiségi pályán lévő nők számára bizonyult fontosnak a leánykori név nagyobb fokú kifejezése (vö. HAJDÚ 2000, RAÁTZ 2003).

mondtam le. A témakör meghatározó vonásainak bemutatását e szempontok mellőzése mindenesetre nem akadályozza.

A vizsgált korszak, az adott fél évszázad asszonynev-változtatási kérvényei és vizsgálatuk sajátos nézőpontot kínálnak a házassági névviseléssel kapcsolatos elvárásoknak, attitűdöknek, szempontoknak és ezek időbeli alakulásának a feltárására, illetve jobb megértésére. Eddig feltáratlan források alapján mutatnak rá azokra a folyamatokra, amelyek a házassági névviselés újabb trendjeinek és formáinak a megjelenéséhez vezettek, illetve mindennek a háttérben meghúzódnak. A jelenség a Magyarországon létező házassági névformák változatosságával együtt, illetve annak köszönhetően nemzetközi viszonylatban is egyedülállónak számít. Elemző bemutatása, úgy vélem, a témakör tágabb értelmű kutatása számára is tanulságosnak bizonyulhat.

2. A témakör kutatása és forrásai. A házassági névviselés időbeli változásainak tendenciáit, a kapcsolódó magyarországi jogszabályi háttér alakulását, az egyes névformák közti választást befolyásoló tényezőket számos tanulmány vizsgálta már a hazai szakirodalomban (a korábbi irodalom áttekintésére l. FERCSIK 2008: 345–346, SZILÁGYI-KÖSA 2015: 147–148). E témakör az új évezred elejéig értelemszerűen az asszonynevhasználat elemzését jelentette, hiszen a férj házasságkötéshez kapcsolódó névváltoztatására csupán ekkoriban, konkrétan 2004-től nyílt lehetőség a jogszabályváltozásoknak köszönhetően (bővebben l. FARKAS 2003, tágabb kontextusához RAÁTZ 2004). A vonatkozó kutatások legnagyobb része – érthető módon – a hivatalosan felvett, illetve felvehető névformák körére vonatkozott, bár a mindennapok nyelvhasználatában mindig megtalálhatók voltak az anyakönyvekben bejegyezhető típusoktól eltérő változatok is.

E kutatások többsége azt vizsgálta, hogy milyen névformákat – és miért – választottak, illetve választottak volna vagy választanának a nők a házasságban. Az elvált nők névviselésének kérdésével foglalkozó – s így egyúttal a házasságkötéskor felvett név utólagos megváltoztatásának problematikáját is érintő – tanulmány inkább csak mutatóban született mellettük (FERCSIK 2003). Az egykor felvett asszonynev későbbi, hivatalos és tényleges megváltoztatásának témaköre azonban általánosságban feltáratlan maradt. Érthető módon: korántsem tömeges jelenségről volt szó, melynek több évtizedet érintő elsődleges forrásanyaga mindmáig a kutatók számára kevéssé hozzáférhető minisztériumi irattárban található, a hivatalosan viselt személynevek más típusait érintő kérvényanyaggal együtt.²

Magam egykori doktori kutatásom kapcsán, a 20. század utolsó éveiben, az elmúlt évszázad második felének hivatalos családnév-változtatásaival foglalkozva, e belügyminisztériumi irattári anyagban találkoztam a jelenséggel. Elkészült doktori értekezésem utolsó – alapvető témájához képest járulékos jellegű – fejezetében fel is dolgoztam e kérdéskört (FARKAS 2001: 352–386), ám publikálására nem került sor. A jelenség vizsgálata során kapott eredmények – átdolgozott formában történő – közreadására így itt és most vállalkozom.

A jelen tanulmány alapjául is szolgáló kutatás a 20. század második felének névváltoztatásait az egyes évtizedekből kiválasztott mintaévek forrásanyagából, évenként összesen 400-400 darab (az iratcsomók elejéről származó) engedélyezett család-, illetve asszonynev-változtatási kérvény feldolgozásával igyekezett vizsgálni. Ez az egyes mintaévekből (1948, 1952, 1964, 1975, 1986, 1997) változó számú (0–176 eset/év) asszonynev-változtatási

² Ráadásul a párhuzamos, illetve közös ügyintézési gyakorlatnak megfelelően egymástól elkülönítetlen elhelyezéssel, ami szintén a lehetséges feldolgozást nehezítő tényező.

kérvény anyagát eredményezte. (Az első, 1948-as mintaévet a jelen dolgozathoz el is hagyom, tekintve, hogy mintavételemben az itt tárgyalt témakörbe tartozó adat nem szerepelt.) E forrásanyagot elsősorban kvantitatív, az indokrendszer vonatkozásában pedig kvalitatív szempontból elemzem. A kérvények szövegéből olykor konkrétan is hivatkozom, illetve szó szerint idézek majd (az eredeti, nem ritkán hibás írás- és fogalmazásmód megtartásával); ekkor az adott mintaév és az ügyintézés során kapott ügyiratszám megadásával utalok a pontos, az egykori belügyminisztériumi (BM) irattári anyagban található forrásra. (A vizsgált korpuszról bővebben l. FARKAS 2009: 15–16.)

3. A házassági névviselés és névváltoztatás hivatalos keretei

3.1. Az asszonynevhasználat szabályozásának változásai. A kialakult hagyomány, illetve a 19. század végén hivatalosan bevezetett állami anyakönyvezés értelmében házasságkötéskor megváltozik a nő neve. A korabeli névjog magától értetődőnek is tekintette, hogy „a leánynév egyedül való használata egyenesen megtévesztő volna az illető nő személyére vagy legalább is családi állására nézve” (SZEMÉLYI 1915: 119). A leánykori név formai megőrzésére később, a 20. század közepétől nyílt hivatalos lehetőség, a korábbi név szükségszerű átértékelődésével, ti. úgy, hogy az a házasságkötés után immár asszonynévként, házassági névként funkcionált tovább. Az asszonynev a házasságkötés után a nő saját nevévé válik (vö. MEGYERI-PÁLFFI 2013: 165–172), átvéve korábbi, leánykori nevének szerepét a hivatalos használatban. A nő leánykori neve a későbbi házasságkötések után sem vesztett el végleg a számára (később nyílhatott lehetőség a visszavételére), de a korábbi férj nevének (ti. *-né* képzős formában való) felvételére egy újabb házasságot követően már értelemszerűen nem maradt jogosult.

Az asszonynev különböző típusai a férj nevéből, illetve a feleség leánykori nevéből hozhatók létre, a 20. század derekát követő fél évszázad alatt folyamatosan és lényegesen bővülő változatossággal. Az új asszonynevformák bevezetését, illetve a köztük való választást elsősorban a célszerűség, az egyenjogúság gondolata és a hagyományok szempontjai, illetőleg a család névbeli összetartozásának és az egyéni önazonosság kifejezésének szándéka; kulturális, érzelmi, elvi és gyakorlatias megfontolások befolyásolhatták és határozhatták meg – hol egymást erősítő, hol éppen egymás ellenében ható tényezőkként. Az, hogy az egyes asszonynevformák mennyire feleltek, illetve felelhetnek meg ezeknek a szempontoknak, a vonatkozó szakirodalomban rendszeresen visszatérő kérdés, illetve vizsgálati szempont. Mindenesetre általánosságban elmondható, hogy a névválasztás tendenciáinak alakulásmódjai a társadalmi-kulturális körülmények és gondolkodásmódok változásairól tesznek tanúbizonyságot, s ez utóbbiak a kapcsolódó jogszabályoknak, illetve azok értelmezésének és gyakorlati alkalmazásának alakulásában is meghatározóak voltak. Mindezekkel együtt változott, bővült a választható asszonynevformák kínálata, de változott idővel ugyanazon asszonynevformák társadalmi-kulturális „értéke” is a nevek használói számára (vö. legújabban BARANYINÉ KÓCZY 2020).

A házastársi névviselés szabályozásának történetét nem célozom részletesebben bemutatni (a jogi szakirodalomból l. erre PETRIK 1988, SZAMEL 1993, UGRÓCZKY 1997, MEGYERI-PÁLFFI 2013: 139–146), a választék folyamatos bővülésének lépéseit azonban szükséges itt is számba venni röviden. Az új jogszabály elfogadásának/hatályba lépésének alább megadott kettős évszáma szerint egy *Hunyadi János* és *Szilágyi Erzsébet* nevű személy házasságkötése esetén a következő asszonynevformák váltak egymást követően elérhetővé:

1894/1895-től: *Hunyadi Jánosné*;

1952/1953-tól: *Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet és Szilágyi Erzsébet* is;

1974/1974-től: *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet és Hunyadi Erzsébet* is;

2002/2004-től: *Hunyadi-Szilágyi Erzsébet*, illetve *Szilágyi-Hunyadi Erzsébet* is.

Az ezredelön végbement, legutóbbi bővítés ezen túlmenően a férfiek számára is megnyitotta a házassági névviselésnek – a nőkénél továbbra is korlátozottabb – irányait: a *Hunyadi János* változatlan megtartása mellett a *Szilágyi János*, *Hunyadi-Szilágyi János* vagy *Szilágyi-Hunyadi János* névformák közötti választás lehetőségét.

A házassági névviselés területét ma az új Polgári Törvénykönyv (2013. évi V. törvény) szabályozza, mely azonban nem hozott érdemi újdonságot a kérdéskörben.

A legutóbbi érdemi, 2004-ben életbe lépett változtatás indokoltta tette a *házassági név és születési név* terminusok használatba vételét a szakirodalomban is (FARKAS 2003: 137–138). Az ezt megelőző – s itt általam is tárgyalt – korszakra és jelenségekre vonatkozóan ugyanakkor az *asszonynev* és a *leánykori név* kifejezések is alkalmasnak látszanak, legalábbis e tanulmánynak (az itt használttól eltérő jogi terminológiát nem szükségszerűen követő) szóhasználatában.

3.2. Az asszonynevek megváltoztatásának szabályozása. Mind az 1952-ben, mind az 1974-ben elfogadott törvény féléves átmeneti időszakot biztosított, amelyben az adott családi állapotban lévő, asszonynevet viselő (házas, elvált és özvegy) nők könnyített eljárás keretében, az életbe lépő új szabályozás újonnan megnyílt lehetőségei szerint változtathattak a névviselésükön. A határidő letelte után viszont csak a hivatalos család- és utónév-változtatások procedúrájához hasonló módon, belügyminisztériumi eljárás keretében nyílt lehetőség a viselt asszonynevforma megváltoztatására.³ Az ezredelön bekövetkezett, legutóbbi kínálatbővítés már határidő nélkül kívánt egyszerűsített, csupán anyakönyvi eljárásban megvalósuló lehetőséget biztosítani a korábban felvett asszonynevek viselőinek az általuk hivatalosan használt névforma megváltoztatására. Ez az a már korábban említett tényező, mely egyúttal azt is jelenti, hogy az itt vizsgált folyamat innentől már nem követhető nyomon egyértelműen az e tanulmányban érvényesített módokon a továbbiakban.

Magának az adott asszonynevformának a megválasztására több alkalommal nyílhat, illetve nyílhatott lehetősége egy nőnek. Törvényszerűen a házasságkötéskor, illetve egy újabb házasság megtörténtekeor (melyet követően a korábbi *-né* képzős asszonynev mindenestre már nem lehetett használatos), valamint a házasság megszűnését követően (özvegygé válás, érvénytelené nyilvánítás vagy válás esetén). Az aktuálisan viselt asszonynevforma megváltoztatására adott lehetőséget ugyanakkor az a hivatalos eljárás is, melynek folyamatait e tanulmány vizsgálja. Ez a családi állapot aktuális megváltozása nélkül, attól függetlenül tette lehetővé e névváltoztatást, ti. az adott időpontban anyakönyvezhető típusok közötti váltást az asszonynevet viselő nők számára. Több kutatásból tudjuk, hogy korántsem minden nő volt elégedett az általa aktuálisan viselt asszonynevformával. Viszont csak kis részük szánta el magát arra, hogy a felmerülő nehézségeket (ügyintézés, költségeket, egyéb iratok cseréjét stb.) vállalva, meglévő asszonynevét hivatalos névváltoztatási eljárással lecserélje egy másik névformára. E tanulmányban értelemszerűen ez utóbbi eseteket és motivációikat vizsgálhatom.

³ Így például 1975-ben, mely mintaévként szerepelt anyagomban, az általam vizsgált asszonynev-változtatási kérvények benyújtóinak nagy része e határidőből kicsúszva kezdeményezte névviselésének megváltoztatását ennek az eljárásnak a révén.

Az aktuálisan viselt asszonynévformát megváltoztató eljárásnak, a hivatalos névváltoztatások e típusának a jogi szaknyelvbeli megnevezése a *(házastársi) névviselés engedélyezése* volt (a témakörre jellemző terminológiai bizonytalansággal; vö. UGRÓCZKY 1997: 18). A jelenséget névtani szempontból viszont én inkább az *asszonynévforma megváltoztatása*, illetve *asszonynév-változtatás* kifejezéssel nevezem meg, mert véleményem szerint ez jelöli ki pontosabban és érthetőbben a helyét a (személy)nevek, illetve a névváltoztatások rendszerében.

3.3. Asszonynévhasználat – a jogszabályokon túl. Ezen a ponton érdemes egy kis kitérőt tenni annak a kérdéskörnek a kedvéért, amely a mindenkori hivatalosságban meglévő asszonynévformák kínálatán túlra mutat. Felmérések szerint ugyanis az elmúlt évtizedekben a nők az aktuálisan anyakönyvezhető névformákhoz képest többféle változatot is elképzelhetőnek tartottak, s az informális nyelvhasználatban is jellemzően szélesebb volt a paletta, még napjaink hivatalos választékához képest is (továbbvezető irodalommal l. FARKAS 2003: 134–135, 141–142; legújabban SZABÓ T. 2020: 138–139 is). Ezek a nem hivatalos névhasználatból ismert asszonynévformák azért is figyelemre méltók, mert a társadalmi igényt jelzik (vö. HAJDÚ 2000: 48–49), többük pedig konkrétan a hivatalos választékban később megjelent házassági névformákat előlegezi meg.

Az aktuálisan adott, hivatalosan meglévő választékon túlmutató igény az általam vizsgált forrásanyagban a családnév-változtatások kérvényanyagából is kimutatható volt. A majd csak az ezredelő hivatalos választékbővítésével bevezetett, *Hunyadi-Szilágyi Erzsébet* típusú nevek valójában már a 20. század utolsó évtizedében (anyagomban az 1997-es mintavételi évben) hivatalosan előállítható névtípust jelentettek. Ilyet ugyanis házastársak is igényelhetek (főleg feleségek, de férfjek is) összetartozásuk névbeli kifejezésére, s szándékukat családnév-változtatás révén, családnevüket a házastárs nevével kiegészítve, azt így kettős családnévvé alakítva valósíthatták meg. Azaz tulajdonképpen egy külföldi mintákból már ismert, de itthon még hivatalosan fel nem vehető házassági névformát tudtak ilyen módon, mintegy kerülő úton előállítani, amit a hivatalos, korabeli belügyminisztériumi elbírálás – az általa alkalmazott, hiánypótlást kérő formanyomtatvány bizonyossága szerint – ráadásul bevett gyakorlatként ismert, azonosított és támogatott is. (Bővebben l. FARKAS 2003: 135–136, vö. még FARKAS 2009: 91–96.) Családnév-változtatási eljárás keretében természetesen a férj szintén felvehette felesége családnévét már ekkoriban is. Ezek mint házasságkötéssel megszerezhető, azaz hivatalos házassági névformák az adott időszakban még nem álltak rendelkezésre. Nyilván nem véletlen ugyanakkor, hogy éppen az itt említett – s néhány évvel később be is vezetett – két házassági névforma Magyarországon nem létező voltát hangsúlyozta az a véletlenül szintén 1997-ben megjelent belügyminisztériumi kiadvány (UGRÓCZKY 1997: 27), mely az aktuális névjogi szabályozást igyekezett röviden és gyakorlatias módon (többek közt, nyilván: az aktuálisan felvetődő problémákra is reflektálva) összefoglalni.

Megjegyzem, családnév-változtatással egyébként az együttélő párok számára hasonló módon nyílhatott lehetőség egyes (legalábbis *-né* képző nélküli) házassági névtípusokkal megegyező névformák előállítására (mint a férfi családneve + a nő keresztnéve típusnak, illetve a két családnév összekapcsolásának az esetében). Vizsgált korszakomban ezt eleinte kevésbé engedélyezték, a végén viszont már jellemzően lehetővé tették a gyakorlatban (FARKAS 2001: 358). A születési és a házassági név mellé az élettársi név típusát mindenesetre később, illetve azóta sem vezették be a magyarországi személynévhasználatba (l. bővebben MEGYERI-PÁLFFI 2013: 172–182).

A kérdés egyik oldala tehát az, hogy egy adott személynév jogi és hivatalos szempontból minek minősül, hogyan jön létre és miképpen használható. A másik oldalát viszont az jelenti, hogy a névhasználó és környezete számára mit fejez ki, minek látszik, minek érződik, azaz ilyen értelemben miképpen funkcionál az adott személynévforma. Mindez legalább annyira érdekes szocioonomasztikai kérdés, mint hogy a hivatalos és nem hivatalos névhasználat hogyan térhet el egymástól, s hogy milyen jelentősége van a mindenkori hivatalos névnek az adott névviselő számára. Ehhez a problémakörhöz kapcsolódik a hivatalos asszonynév-változtatások jelenségének a vizsgálata is.

4. Az asszonynév-változtatások folyamatának mennyiségi alakulása. Az asszonynévformák megváltoztatásainak számszerű alakulását nehéz lenne kellő pontossággal megbecsülni. Bár korábban tettem rá egyfajta kísérletet (FARKAS 2001: 363–365), ennek eredményét nem tekinthetjük teljesen megbízhatónak. A jelenség gyakoribbá válása azonban világosan kirajzolódó folyamatként azonosítható a vizsgált fél évszázad folyamán.

Mint már utaltam rá, a jelenség a házasságon kívül élő (özvegy vagy elvált) nők körében tűnt fel először, az asszonynév teljes elhagyását jelentő, a leánykori név visszavételére irányuló kérelmezői szándékok megvalósításával. A házas nők esetében nyilvánvalóan csak akkor állt elő a lehetőség, amikor a többféle névviselési forma, illetve az ezek közti választás is: az 50-es évektől, a leánykori név lehetséges megtartásának, illetve a további névkombinációknak a hivatalos bevezetésével. Az asszonynévformák változtatásaira irányuló kérvények száma a vizsgált fél század alatt mindenestre folyamatosan nőtt (a 70-es és 80-as évekre évi néhány százra becsülhetően), legnagyobb mértékét pedig (a korábbiak többszörösét, ezer fölötti esetszámot valószínűsítve csupán a házas nők körében is) a vizsgált fél évszázadnak a rendszerváltás utáni utolsó évtizedére érthette el. Az esetszámok gyarapodásának tendenciája ugyanazoknak a folyamatoknak a következménye, amelyek általában a női szerep értelmezésének és az asszonynévválasztás trendjeinek változásvizsgálata során is kimutathatók, s amelyek – egyéb tényezők mellett – a 21. század elején a házassági névviselés lehetőségeinek további bővítését is eredményezték.

Külön is ki kell térnem az elvált (és kisebb számban: a megözvegyült) nők asszonynév-változtatásainak számbeli alakulására. Ezek esetszámai is jól láthatóan gyarapodtak a korszak első felében, e tendencia alakulása azonban a vizsgált forrásanyagban egy idő után már nem követhető megfelelően. A jogi szabályozás ugyanis 1974-től időkorlátosan, 1983 után pedig immár anélkül egy, az anyakönyvvezetőnél való bejelentéssel megvalósítható lehetőséget adott a házasság megszűnését követően a nőknek a névváltoztatásra (vö. MEGYERI-PÁLFFI 2013: 163). A rendelkezésre álló belügyminiszteri kérvényanyag tehát az elvált és az özvegy nők esetében már csak az ezt követő, immár másodszori, tehát eleve jóval ritkábban megtörténő változtatások eseteit foglalhatja magába. A kérvényezés ezen módja nem apadt el a továbbiakban sem, azaz többszöri asszonynév-változtatások is előfordultak. Ezeket viszont nem tekinthetjük a korábbi tendencia, illetve folyamat egyenes vonalú folytatásának, így attól részben elkülönítve vehetők majd csak figyelembe.

5. Az asszonynévformák megváltoztatásainak indokai a házas nők körében

5.1. Az indokok vizsgálatáról. Az asszonynév-változtatások indokait az alábbiakban nem az egyes asszonynévformákra vonatkoztatva, hanem a kérvényekben felmerülő indoktípusok szerint veszem sorra. Ezek megfogalmazásában természetesen az egyes konkrét

asszonynevformák lehetséges előnyei és hátrányai is meghatározó szerepet játszhatnak, melyek kérdéskörét az asszonynevek témájával foglalkozó szakirodalom (pl. Révész 2000) már kimerítően tárgyalta, így ezek szempontjaira itt nem szándékozom külön kitérni. A választott asszonynevformák megváltoztatásának indokrendszerét a kérvényekben megfogalmazottak alapján fogom feldolgozni, bár természetesen a valós tényezőket ezek sem tárják fel feltétlenül teljes informativitással és megbízhatósággal. Olykor csak „személyes, magán jellegű” okokra hivatkozó, „körülményeim úgy alakultak” vagy a „jobban tetszik” típusú magyarázatokra találhatunk a benyújtott kérvényekben, máskor azonban világosan megfogalmazott szempontok vagy egész konkrét élethelyzetek tárulnak fel ezek anyagából a kutató számára.

Az asszonynev-változtatási szándékok aktualitásával kapcsolatban általánosságban azt lehet megállapítani, hogy a kérvényekben azonosítható, az alábbiakban számba vett indokok sokszor csak a házasságkötés után, esetleg új körülmények között merültek fel egyáltalán. Más esetekben a kérvényező már a férjhez menetelkor szívesen választották volna a később külön eljárás keretében felvett asszonynevformát, ám akkor az hivatalosan még nem volt lehetséges (vagy legalábbis ők nem tudtak róla), avagy csak kevéssé volt elterjedt, s így e nők a társadalmi szokásrendnek, netán a család elvárásainak engedtek a házasságkötéskor asszonynevük megválasztásában. Más esetekből az derült ki, hogy a kérvényező a házasság megkötése előtt csupán nem gondolta át eléggé, milyen nevformát lenne érdemes asszonyneveknek választania.

A házas nők asszonyneveinek megváltoztatásában szerepet játszó indokok rendszerét az alábbiakban a családnév-változtatások vizsgálatára kialakított és alkalmazott tipológiát követve tárgyalom (vö. Farkas 2009: 60–62), részben gyakorlati okokból, de egyúttal a két névváltoztatási típus összehasonlíthatóságát is elősegítő módon. Jól látható, hogy a családnév-változtatások történetében meglévő indoktípusok az asszonynevek kategóriáját érintő névváltoztatások körében is mind megtalálhatók, bár rendszerint igen eltérő súllyal vannak jelen. Mindezeket ugyanakkor itt további, már kifejezetten az asszonynev-változtatásokra vonatkoztatható indoktípusokkal kell kiegészíteni. A házas nők körében megnyilvánuló indokok rendszere jelentős mértékben eltér, s jellemzően gazdagabb az elvált nők esetében megmutakozókéthoz. Az utóbbiakra később külön, az elvált nők asszonynev-változtatásainak tárgyalása során térek ki kicsit részletesebben.

5.2. Az asszonynev-változtatások indokrendszere. Az asszonynev-változtatások indokai között meglehetősen ritka volt a magyarosítási szándék. Érthető módon: az asszonynevben – a férj vagy a feleség révén – megjelenő idegen családnévet eleve családnév-változtatással lehetett a legkézenfekvőbb módon elhagyni, ráadásul a névmagyarosító törekvések egyébként is alapvetően visszaszorultak a vizsgált időszakra. Az ilyen típusú szándék szerepet kaphatott azonban az idegenes hangzású és írásmódú, nehézkes használatúnak számító családnévet tartalmazó asszonynev letételében, más nevformára cserélésében. A külföldön kötött – s így külföldi típusú asszonynevhasználatot eredményező – házasságok esetében a magyar hagyományoknak megfelelő, *-né* képzős asszonynev felvételében azonosítható ez az indoktípus.

A családi okok, érthető módon, gyakran kaptak szerepet az asszonynevformák megváltoztatásában. A férj, illetve a feleség családnévének az asszonynevben való megjelenése – a név információtartalmának részeként – az adott családhoz (az előbbi esetben legalábbis a férjhez) való tartozást fejezhetett ki. Az alapformának tekintett családmodelltől azonban a valóság gyakran eltérhetett. Egy elvált nő kérvényéből idézve: „Úgy érzem, az lesz

a legjobb, ha egyik gyermek apja nevét sem viselem, hanem a leánykori nevemet és nem lesz a későbbiek során ebből egyik gyermek részéről sem probléma” (99/1975. BM). A férj nevének (főleg egyértelmű módon, azaz *-né* képzős formában való) felvételére indíthatott a félreértések elkerülésének szándéka; ez különösen a közös gyerekekre való tekintettel, s akár egyenesen a családi béke helyreállításának érdekében válhatott fontossá. A férj nevének elhagyását még többféle, az itt tárgyalt további típusokba tartozó szándék motiválhatta, legjellemzőbben azonban a férjjel való kapcsolat megszakításának igénye (külön élő, bár válni nem akaró házastársak esetében, már a válás kimondása előtt, de főleg azt követően). A leánykori családi név visszavételére (a férj neve mellé vagy helyett) a régi családhoz való, hangsúlyos kötődés kifejezéséeként is sor kerülhetett; érzelmi alapon vagy akár a „bevezetett üzleti kapcsolatokat” fenntartásának érdekében.

A névazonosság kiküszöbölésének szándéka elsősorban a hagyományos, a férj teljes nevét *-né* képzős formában viselő asszonyok névváltoztatási kérvényeiben jelent meg. „Például orvosnál kiszólnak, hogy Kissné egyszerre 56 mozdulnak” – utal a jellemző problémára az egyik kérelmező (360/1997. BM). A tradicionális asszonynevek azonosító szerepében könnyen előállhattak e zavarok, ha a férj (legalábbis az adott közösségben) gyakran előforduló családnevet, s főleg ha egyúttal gyakori keresztnévet viselt. De ezt eredményezhette a valós kapcsolaton alapuló névazonosság a férfiági névöröklési tendenciák révén, különösen a szülőkkel közös lakcímen és közös háztartásban. Az ilyesféle egybeesés a mindennapokban (például a munkahelyen, postai küldemények átvételének esetében otthon) érthető módon okozhatott nehézségeket. A névazonosság egy-egy munkahelyen számozással történő, joggal sérelmesnek érezhető megkülönböztetéshez is vezethetett a nők esetében. A családon belüli egyezés esetén, anyós és meny nevének egybeesésekor elsősorban persze az utóbbiak változtattak. Az elvált asszonyok körében, névviselésük lehetőségeiből adódóan akár az is megtörténhetett, hogy több nő ugyanannak a férfinak a nevét viselte, ami még ezeknél is kellemetlenebb helyzeteket teremthetett, főleg egyazon közösségen belül. Az elvált feleség ilyenkor nem ritkán élt az asszonynév megváltoztatásának lehetőségével. Arra is akadt ugyanakkor példa, hogy az új feleség eleve azért vette fel csupán később a *-né* képzős asszonynévformát, mert nem akart a korábbi feleséggel egyező nevet viselni. Előfordult az is, hogy a károsnak érzett helyzetet a korábbi férj családnév-változtatással tudta csak megszüntetni, mivel az elvált feleségnek joga volt korábbi asszonynevét megőrizni. Ilyen eset nyomán akár az is megtörténhetett, hogy egy elvált asszony azért kérte vissza leánykori nevét, mert magyarázata szerint: „férjem válásunk után nevet változtatott, így én egy nem létező családi nevet viselek” (404/1986. BM).

Az egyszerűbben használható név felvételének igénye szintén gyakran indíthatott az aktuálisan viselt asszonynév megváltoztatására. Egyes asszonynévformák (így a férj család- és/vagy teljes neve mellett a feleség teljes nevét tartalmazó asszonynevek) ugyanis igen hosszú neveket eredményezhettek. Nem véletlen, hogy a *Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet* típus mindig is ritka volt az asszonynevek körében. De míg a *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet* forma egyébként ideális (avagy a leginkább „kompromisszumos”) választásnak tűnhetett, s ezért idővel a legnépszerűbb asszonynévformává is vált, adott esetekben ugyancsak igen hosszú nevet jelenthetett (különösen olyan nők számára, akiknek hivatalosan használt nevüket munkakörükből kifolyólag, például közjegyzőként, gyakran kellett leírniuk). A férj és a feleség családnévének bizonyos fokú hasonlósága ez utóbbi névtípus esetében néha további problémákat okozott; például egy *Kovácsné Kulcsár* típusú névkombináció esetében, mely könnyen névtévesztéshez (ti. *Kulcsárné Kovács* formához) is vezethetett (vö. 170/1997. BM).

A nyelvi alapú zavaró konnotáció megszüntetése igen ritkán volt kifejezett célja az asszonynev megváltoztatásának. Egy előnytelen konnotációkat keltő családnév felvételét vagy megtartását ugyanis már a házasságkötéskor el lehetett kerülni, illetve a (leendő) férj családnév-változtatása eleve megelőzhetette ezt a helyzetet (a teljes forrásanyag szerint a cigányos nevet viselő, házasság előtt álló férfiak családnév-változtatásaiban nem is ritkán, l. FARKAS 2009: 47). Bizonyos helyzetek azonban később állhattak elő, például a fent említett példában az átlagosnál hosszabbnak számító asszonynev *Kulcsárné K.* formában fel-tűnő rövidítése, mely a benne rövidítésként szereplő betű miatt akár „egy kicsit kellemetlen és ízléstelen megjegyzésekre ad okot” a keresztnév előtt kimondva (170/1997. BM).

Egyéb névszépítő szándék jelenléte, azaz a divat, a névizlés sokféle tényező által befolyásolt hatása természetesen az asszonynevformák változtatásainak körében is érvényesült. A férj neve és a leánykori név, illetve ezek együttes hatása egyaránt szerepet kaphatott ebben. Viszonylag sok kérvény fogalmazta meg az „így tetszik” szempontot az indoklásában, de az efféle tömör megállapítások mögött számos más kategóriába tartozó indok legalább ennyire (s netán még inkább) feltehető. Akadt ugyanakkor olyan kérvényező is, aki kimondottan „a mai divatnak megfelelő” (konkrétan: modernebb, a művészvilágban előnyösebb) asszonynevformát kívánt felvenni aktuálisan viselt asszonyneve helyett.

A nem hivatalos névhasználathoz igazodás igényének több kérvényben való megjele-nése ugyancsak jól példázza azt, hogy a nők, illetve a környezetükben élők gyakran nem a hivatalos asszonynevet használták a mindennapok során. Ez jelenthette a hivatalosan egy-kor nem anyakönyvezett, de később elérhetővé tett névformákat is, elsősorban persze az 1975 előtti kínálatbővítésre vonatkozóan, s különösen a közszerepléssel járó pályákon levő nők esetében. A *Hunyadi Erzsébet* vagy a *Szilágyi Erzsébet* típus például a szóbeliségben, a mindennapi névhasználatban kétségkívül gyakoribb lehetett, mint azt pusztán a hivatalos névhasználat alapján feltételezhetnénk.

A korábban viselt név megváltozásából adódó gyakorlati nehézségek ugyancsak ért-hető módon készíthették arra a nőket, hogy a házasságkötéskor felvett asszonynevet egy másik lehetséges asszonynevformára cseréljék. Egyesek a felvett új nevet nem voltak ké-pesek megszokni, s ezért kérték vissza korábbi nevüket. A leánykori nevet házasságkö-téskor elhagyó asszonyok esetében – az asszonynevek kérdéskörének ismert problémájá-ként – a mások általi azonosíthatóság, sőt a megszólíthatóság is problematikussá válhatott. „Tapasztalatból tudom, hogy a L[...] Gáborné típusú névviselés egy elavult forma. Rólam nem mond el semmit, csak azt, hogy van egy férjem. Bemutatkozás után nem tudnak meg-szólítani, mert nem tudják a keresztnevemet” – amint a kérvények közt is megfogalma-zódik. (586/1997. BM.) A tapasztalatok szerint a szóbeli kiegészítés sem lehetett feltétle-nül elégséges: „Utónevemet nem tudja meg a másik fél, csak akkor, ha még külön ezt is hozzáteszem. Ez így már egy kicsit hosszú és volt úgy, hogy nem is rögzült a másik fél-ben.” (569/1986. BM.) A leánykori név háttérbe szorulása különösen bizonyos életpályák, munkakörök esetén (így orvosok, jogászok, tudományos pályára lépő asszonyok esetében) bizonyulhatott problematikusnak. Az előbbieik számára a lánykori név és a doktori cím használata nem pusztán presztízskérdésnek, hanem munkájukban is elengedhetetlennek számíthatott, ha ezen a néven kapták meg diplomájukat, s ehhez kapcsolva használhatták doktori címüket. A művészi pálya hasonlóképpen, de akár egy önálló vállalkozás elindítása is előnyösebbé tehetette a leánykori név (ha akár csak a férj nevéhez is kapcsolt) használatát.

Nem választható el teljesen a fentebbi indoktípustól, illetve indoktípusoktól az egyé-niség és az egyenjogúság kifejezésének az asszonynev-változtatási kérvényekben gyakran

megfogalmazódó szándéka (leghangsúlyosabban persze a leghagyományosabbnak számító, *Hunyadi Jánosné* névformát viselő asszonyok esetében). Közismert mozdatórugója ez a házassági névviselés fejlődéstörténetének, melynek során azonban egyre több tér és lehetőség nyílt e szempontok kifejeződésére. Ahogyan azt egy, az éppen bevezetett, *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet* névformát felvenni kívánó kérvényező megfogalmazta: „Bár a női egyenjogúság elsősorban tartalmi kérdés, meggyőződésem szerint ezt a tartalmat a névviselésre vonatkozó új törvény adta lehetőségek közül az általam kért új forma fejezi ki a legjobban” (198/1975. BM). A tradicionális asszonynevforma megváltoztatása gyakran azonban egyúttal további gyakorlati szempontok (iparendély kiváltása, egyéni vállalkozás elkezdése stb.) miatt vált fontossá. Amint egy kérvényező fogalmazott: „önálló kerecsettel rendelkezem, gazdaságilag önálló vagyok, munkakörömnél fogva inkább leánykori nevemet használok” (6788/1975. BM).

Az aktuálisan viselt asszonynevforma megváltoztatásának igényét külső, a névviselő szándékaitól független hatások is befolyásolhatták. Az új asszonynevforma felvételére sokszor nem az illető nő saját igényei szerint, hanem környezete befolyása alatt került sor. Elsősorban az újabban megjelent, kevésbé megszokott, a családi állapotot (egyértelműen) nem jelölő névformákat – a *Hunyadi Erzsébet* és *Szilágyi Erzsébet* típusokat – hagyták el ilyen indíttatásból az asszonyok a vizsgált időszakban. Évtizedekkel ezelőtt könnyen – a korabeli szóhasználattal élve – leányanyának nézték őket nevük alapján, s így stigmatizált helyzetben érezhették magukat. Ahogyan egy, a *Hunyadi Erzsébet* típusról a tradicionálisabb asszonynevformára visszaváltoztató nő kérvénye írja: „13 éve vagyunk házasok. Ez idő közben 3 gyermekünk született. A »társadalmi konvekcióknak« [sic] sajnos be kell hogy hódoljak [...] Egyszer már viseltem férjem teljes nevét, az 1974-es új rendelet lehetőséget adott azonban az idő múlik, és sokszor látom az emberek értetlenségét nevem halatán.” (574/1986. BM.) A névforma újszerűségéből adódó nehézségek és a korabeli társadalmi előítéletek kényszerítő hatása mellett a közvetlen család – leginkább természetesen a férj és annak családja – ellenzése is erre indíthatta a nőt; például akkor, ha a férj rendszeresen ezt emlegette: „az én nevemet a 8 éve elvált feleségem viseli, de az igazi nem” (154/1986. BM). Egy, a vizsgált időszak végén készült felmérés eredményei szerint (FÉLIX 1999: 38–39) egyébként a férjhez menő nők környezetében a leánykori név megtartását jóval nagyobb arányban elleneztek, mint a *Hunyadi Erzsébet* típusú névformát, ami pedig azt jelzi, hogy – szemben a szakirodalomban is gyakran olvasható véleménnyel – valójában nem annyira a férjzettség egyértelmű megjelölését hiányolhatták egyes asszonynevekből, hanem inkább a férjjel való kapcsolat bármiféle névbeli kifejeződését.

A nem magyar névhasználat szempontja azon asszonyok névváltoztatásában kapott szerepet, akik – s idővel egyre többen – rendszeres munkakapcsolatba kerültek külföldiekkel, esetleg tartós külföldi tartózkodás előtt álltak. Ez érthető módon a hagyományos, de más nyelvi viszonyok közt értelmezhetetlen, illetve zavarokat okozó *-né* képzős asszonynevformák elhagyását tehetta célszerűvé esetükben.

6. Az asszonynevformák megváltoztatása a házas nők körében

6.1. A névtípusok érintettsége a névváltoztatásokban. Az asszonynevformák változtatási tendenciáinak időbeli alakulását az alábbiakban a hivatalos eljárásban elhagyott (rég) és az ugyanekkor felvett (új) asszonynevformák képviselési arányainak változásai szerint mutatom be. Az így összegzett asszonynev-változtatások – itt az 1975-ös mintaévtől – az ötféle

asszonynevforma esetén négy további névforma valamelyikének kiválasztását, mindösszesen tehát húszféle asszonynev-változtatási típust tettek lehetővé. Ezek módszeres, egyenkénti számbavételére azonban természetesen nem fogok külön-külön kitérni.

A házas nők körében az asszonynev-változtatás, a fentebb már tárgyaltak szerint, csupán az 1952. évet követően vált lehetségessé. 1953-tól a hagyományosnak számító asszonynevformán túl két további, majd 1974-től ismét két újabb asszonynevformát tett elérhetővé a szabályozás, melyek onnantól mind a felvenni kívánt, mind az elhagyni szándékozott asszonynevek közt megjelenhettek. Ezt a szempontot jelzem az alábbi táblázatokban is, melyek az általam vizsgált évekből származó mintavételben mutatják be az egyes asszonynevformák jelenlétét a régi és az új asszonynevek közt. A táblázatok azon rubrikáit ugyanis, amelyek eleve nem jöhettek szóba az adott névforma és az adott év esetében, kihúzással (–) jelöltem. Azon rubrikákban, amelyekben az egyébként lehetséges előfordulásra csupán nem volt adat a vizsgált mintában, 0,0-val jelöltem aktuális hiányukat.

1. táblázat: Házas nők névváltoztatásai az elhagyott asszonynevforma szempontjából (%)

Korábbi asszonynevformák	1952	1964	1975	1986	1997
<i>Hunyadi Jánosné</i>	–	50,0	73,3	62,2	43,9
<i>Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet</i>	–	–	8,0	9,0	11,0
<i>Hunyadiné Szilágyi Erzsébet</i>	–	–	4,0	11,5	28,7
<i>Hunyadi Erzsébet</i>	–	–	1,3	4,5	7,9
<i>Szilágyi Erzsébet</i>	–	50,0	13,3	12,8	8,5

2. táblázat: Házas nők névváltoztatásai a felvett asszonynevforma szempontjából (%)

Új asszonynevformák	1952	1964	1975	1986	1997
<i>Hunyadi Jánosné</i>	–	16,7	13,3	8,9	6,7
<i>Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet</i>	–	50,0	0,0	0,6	0,6
<i>Hunyadiné Szilágyi Erzsébet</i>	–	–	50,7	59,9	26,1
<i>Hunyadi Erzsébet</i>	–	–	13,3	9,6	24,2
<i>Szilágyi Erzsébet</i>	–	33,3	22,7	21,0	42,4

6.2. A tendenciák vizsgálata. Először a jelenség időbeli alakulása szerint tekintve át a vizsgált anyagot megállapítható, hogy a 60-as évek derekán, egy évtizeddel az asszonynevformák körét kibővítő jogszabályváltozás után még elég csekély volt az érdeklődés az asszonynev-változtatás lehetősége iránt. Habár korántsem reprezentatívnek számító mintavétel alapján, de jellemzőnek tűnik, hogy ekkor a leginkább hagyományos, de legszemélytelenebbnek tűnő *Hunyadi Jánosné* típus, illetve a nő teljes saját nevét megőrző, de a férjre, férjzettségre egyáltalán nem utaló *Szilágyi Erzsébet* típus azonos arányban volt jelen az elhagyni kívánt asszonynevek közt. Az utóbbi, csupán egy évtizeddel korábban bevezetett típus jóval ritkább lehetett az előbbihez képest a korszak asszonynevei közt, tehát valójában erősen felülreprezentált módon tűnik fel a kérvényanyagban. Ez egyébként nem feltétlenül meglepő: a társadalmilag megszokottól asszonynevként annyira eltért, hogy könnyen válhatott mindennapi kellemetlenségek és családi viták forrásává. A felvenni kívánt névformák közt az igen hosszú, de ekkoriban az egyetlen

kompromisszumosnak számító lehetőséget képviselő változat bizonyult a legnépszerűbbnek – különösen az eredetileg a leánykori nevüket megtartó, majd újabb asszonynevformát kereső nők számára – az adott, kis mintában.

A következő évtizedekben már nagyobb anyagon és immár öt lehetséges asszonynevforma esetében vizsgálhattam a tendenciák további alakulását. A kérvények szaporodását érthetővé teszi több tényező is. Az asszonynev választás lehetőségeinek kibővülése további névformákat kínálhatott a házasságban élő nőknek: olyan újabb, „kompromisszumos” változatokat is, amelyek férjük nevének és saját nevüknek a megtartására az eddig egyedül lehetséges, ám túlságosan hosszú asszonynev helyett egyúttal könnyebben használható nevet eredményezhetett. Ezeknek az új asszonynevformáknak a népszerűbbé válását a házasságkötéskor választott asszonynevek vizsgálatával foglalkozó korabeli tanulmányok is világosan mutatják. Figyelemreméltó a tendencia, ahogy a házasság után megőrzött leánykori név elhagyása ritkábbá, felvétele viszont jóval gyakoribbá – az adott mintában az előbbinek a többszörösévé – vált. Nyilvánvalóan meghatározó szerepe volt ebben a női egyenjogúság eszméje térnyerésének s egyúttal e névforma ismertebbé és elfogadottabbá válásának, illetve további (alább még részletezendő) tényezőknek.

6.3. Az elhagyott asszonynevek állománya. A korszak tendenciáit az elhagyott nevek típusai szerint (1. táblázat) áttekintve megállapítható, hogy a legnagyobb arányt köztük mindvégig a *Hunyadi Jánosné* típus képviselte. Ugyanakkor e névforma képviseleti aránya lassan, de folyamatosan csökkent az anyagban, megfelelően annak is, hogy már házasságkötésükkor eleve egyre kevesebben választották, a régebbi házások jelentős része pedig, akik mindaddig nem cserélték le e névformát, kevésbé is kívánhattak már változtatni rajta. Mindemellett még a korszak végén is a legnagyobb csoportot alkották az elhagyni kívánt asszonynevformák közt, bár a névtípusnak a kérvényanyagon belüli aránya így is jócskán alulmúlta a korabeli népességben a házas nők körében meglévő képviseletét (pl. 1998-ban 78%, vö. ERDÉSZNÉ 1999: 63). Az összes többi, elhagyni kívánt asszonynevforma a lakosságon belüli arányához képest felülreprezentált módon volt jelen a feldolgozott anyagban.

A táblázat alapján nyomon követhető arányok természetesen azt is jelzik, hogy az 1974 óta lehetségessé váló névformák is egyre nagyobb részt képviseltek az elhagyni kívánt asszonynevek között. A *Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet* típus nem csökkenni, inkább enyhén növekedni látszott; felvétele egykor jó kompromisszumnak tűnhetett, de terjedelmes volta miatt könnyen célszerűtlennek bizonyulhatott.⁴ Az 1974-ben bevezetett két további asszonynevforma – a *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet* és a *Hunyadi Erzsébet* típus – gyakoribbá vált nemcsak a házasságkötések alkalmával, de a más névformára cserélni kívánt nevek között is. A növekedés az előbbi esetében volt igazán figyelemre méltó (a korszak végére az elhagyandó nevek negyedét tette ki), bár az elhagyni kívánt nevek összességéből számítható részesedése így is határozottan alacsonyabb maradt, mint

⁴ Az adott asszonynevtípus adatai dolgozatomban ugyanakkor nem feltétlenül pontosak: a forrásanyagban nem mindig lehetett teljes egyértelműséggel megállapítani, hogy a kérelmező hivatalosan viselte-e a férje teljes neve mellett a sajátját is, vagy a kérvényben csupán leánykori neveként tüntette fel mellette. (Vö. például a helyesírási szabályzat 10. kiadásának még az 1974. évi választékbővítés előtti, a lehetséges problémát jelző szövegével: „Az asszonynevekben a férj neve és a leánykori név közé nem teszünk vesszőt, s a *szül.* rövidítés kitétele is fölösleges: *Takács Dezsőné Veres Katalin* vagy *Takácsné Veres Katalin* stb.” AKH.¹⁰ 223. pont.)

ugyanezen időszakokban a házasságkötésekkor kimutatható (s kimagasló népszerűségét jelző) aránya. Az utolsó mintaévből származó anyagban a *Hunyadi Erzsébet* típust elhagyó nők egy része más országban szerzett asszonynevét kívánta „magyarosítani” egy ott nem engedélyezhető *-né* képzős asszonynevforma felvételével (legtöbbjük ekkoriban Romániából áttelepült magyar volt). A házasságkötés után megtartott leánykori nevüket elhagyni szándékozók aránya pedig egyre csökkent a korszak folyamán, nyilvánvalóan annak a jeleként, hogy e típus egyre megszokottabbá vált, azaz egyre inkább polgárjogot nyert a társadalom szemében is.

6.4. A felvett asszonynevek állománya. A felvenni kívánt asszonynevek között (2. táblázat) a hagyományos *Hunyadi Jánosné* típus sosem képviselt számottevőbb arányt, és folyamatosan csökkenő módon volt jelen. Ennek a feleség leánykori nevével kiegészített változata az asszonynevhasználatot új típusokkal gazdagító 1974-es rendelet után jóformán eltűnik a feldolgozott mintából – párhuzamosan azzal, ahogyan a házasságkötéskor felvett nevek között is csekély arányban van jelen az adott évtizedek során. A *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet* névforma eleinte egyértelműen a legnépszerűbbnek bizonyult: az asszonynev-változtatások bő felében volt jelen az első évtizedekben, míg a korszak végére a negyedére csökkent a képviselete – összefüggésben azzal, hogy akkorra az asszonynevformát változtatók egyre nagyobb része választotta immár a *-né* képző nélküli két további asszonynevforma valamelyikét. A *Hunyadi Erzsébet* típus a *Hunyadi Jánosné* típus arányához hasonló mértékben volt jelen bő egy évtizeden át – azzal ellentétben viszont magasabb arányban, mint a házasságkötéskor felvett nevek között –; a korszak végére viszont immár a névváltoztatási eljárás keretében felvett asszonynevek egynegyedét alkotta.

Jelentős arányváltozást mutatott a leánykori név felvételének (visszavételének) szándéka: a korábbi egyötödös aránya a korszak végére megkétszereződött. Ennek oka jelentős mértékben az lehetett, hogy a női egyenjogúság kiteljesedése és a rendszerváltozást követő gazdasági és társadalmi változások egyaránt előnyösebbé és elfogadhatóbbá tették ennek a névformának a használatát, ami esetleg csak a házasságkötés után érlelte meg a névváltoztatási szándékot a névviselőben. E névformának a felvétele olykor a válaszokat követő asszonynev-változtatásokkal is rokoníthatónak látszik: külön élő vagy kifejezetten válásra készülő asszonyok nemegyszer éltek ezzel a lehetőséggel, így is kifejezve a férjtől való függetlenségüket. Ezen kérvények számát növelték ugyanakkor, nem is csekély mértékben, azok az esetek, melyekben – a korábban már említett módon – technikailag ez a lépés nyitotta meg az utat az asszonynevformaként a korszak végén még nem elérhető, de egy családnév-változtatással megvalósítható *Hunyadi-Szilágyi Erzsébet*, illetve *Szilágyi-Hunyadi Erzsébet* személynévformák létrehozásához.

6.5. A folyamat társadalmi háttere. Az asszonynevüket a tárgyalt korszakban megváltoztató férjzett nők csoportját településtípus és életkor szerinti megoszlásuk szerint összesítve, immár a névváltoztatásban érintett névformákra való tekintet nélkül vizsgálom. Az alábbi táblázatokban mindkét szempontból a jelenség társadalmi továbbterjedésének hullámszerű voltát állapíthatjuk meg. E folyamatok nem függetlenek persze a házasságkötéskori névválasztások trendjeinek időbeli alakulásától, olyan értelemben sem, hogy az utóbbiak egyre inkább növelik a társadalom adott részlegein belül a „modernebb”, tehát a későbbi névváltoztatásokban általában kisebb eséllyel érintett asszonynevek képviseleti arányát.

3. táblázat: Házasszonynev-változtatásai a lakóhely szerint megoszlás szempontjából (%)

Lakhely típusa	1952	1964	1975	1986	1997
Főváros	–	83,3	52,0	42,3	26,8
Város	–	16,7	38,7	41,7	53,7
Község	–	0,0	9,3	16,0	19,5

4. táblázat: Házasszonynev-változtatásai az életkor szerint megoszlás szempontjából (%)

Korosztály	1952	1964	1975	1986	1997
30 év alatt	–	80,0	62,2	43,9	40,3
31–40 év	–	20,0	21,6	40,8	29,8
41–50 év	–	0,0	10,8	8,9	22,4
51–60 év	–	0,0	5,4	4,5	5,6
61 év fölött	–	0,0	0,0	1,9	1,9

A településtípusok szerinti megoszlás (3. táblázat) alapján az asszonynev-változtatás – ahogyan sokáig a családnév-változtatás is – alapvetően urbánus jelenségnek számított. A fővárosiak kezdeti túlnyomó aránya gyors tempóban apadt el, a 20. század végére már láthatólag jóval kisebb mértékben haladva meg a magyar lakosságon belüli tényleges képviselőket. A fővároson kívüli városok részesedése ugyanakkor gyorsan növekedett, a nyolcvanas évek közepére elérte, majd le is hagyta – annak kétszeresére növe – a fővárosét, kevéssel múlva így felül a teljes hazai lakosságon belüli arányukat. A falusi népesség részvétele ezzel szemben csak késve és meglehetősen lassan indult növekedésnek, a korszak végére is csupán az érintettek egyötödét jelentő módon. A falusi népesség alulreprezentáltságában nyilvánvalóan a falusi közösségek, életforma, munkalehetőségek eltérő jellemzőit kereshetjük; a hagyományok nagyobb és a hivatalos, írásbeli név kisebb szerepét.

Az életkor szerinti megoszlás (4. táblázat) szempontjából lényegében a 40, illetve 50 év alatti – azaz a fiatal és középkorú – asszonyokat találjuk a korszak névváltoztatói között. Az idősebbek láthatólag kevésbé akartak változtatni a gyakran már évtizedek óta megszokott, használt – vagy egy újabb házasságkötés révén már az újabb trendek szerint megválasztott – asszonynevükön. A legaktívabbak e téren a 30 év alattiak, a fiatal házasságkötők, akik életpályájuk kezdetén s a korszakhoz inkább igazodva szívesebben változtattak a házasságkötéskor – esetleg nem eléggé átgondoltan – választott asszonyneven. Részvételi arányuk lassú csökkenésének ellenére a 20. század végén is még ez bizonyult a legjelentősebb csoportnak, mellettük azonban számottevően megnövekedett a harmincasok, majd pedig a negyvenesek generációjának jelenléte (az utóbbi kiemelkedő arányban a városokban). Ennek alapján feltételezhetjük, hogy azon nemzedékek zárkóztak fel idővel a fiatalabbak mellé, amelyeknek a tagjai többnyire akkor kötötték házasságukat, amikor az asszonynev-változtatás számítottak ismertnek, megszokottnak, s ez visszafoghatta a házasságkötéskor történő felvételüket. Az adatsorok itt látható alakulását ugyanakkor eleve nagyban befolyásolhatja, hogy a házasságkötés átlagos életkora is egyre feljebb tolódtott ugyanezen évtizedek során.

A településtípusok és az életkor szerinti megoszlás változásának képe jól kiegészíti egymást. Például az itt terjedelmi okokból mellőzött, részletesebb táblázatokból megállapítható

lenne az is, hogy a harmincon felüli nemzedék minden településtípuson belül növekvő arányban jött fel, a falusi lakosság körében azonban ez is csak fáziskéséssel következett be. Mindez jól összecseng azon ismereteinkkel is, melyek a névadási divatok terjedésének általános – idő- és térbeli, illetve szociokulturális meghatározottságú csoportokon belüli – módjára, jellegére vonatkoznak.

7. Az asszonynévformák megváltoztatása a házasság után

7.1. A jogszabályi háttér változásai. Az elvált (továbbá a megözvegyült) asszonyok névhasználatának kérdéskörét a házassági névviselés szabályaival együtt, illetőleg az azok változásait is motiváló társadalmi gondolkodásmód alakulásának figyelembevételével kellett rendezni, illetve alakítani a területre vonatkozó jogalkotás során. (Jogtörténeti áttekintését l. MEGYERI-PÁLFFI 2013: 160–165.)

A 19. század végi szabályozás a válást követően alapesetnek tekintette a leánykori névhez való visszatérést. A házasság felbomlásában vétkesnek kimondott nő asszonynevét mindenképpen elvesztette, egyébként azonban kérhette a házasság alatt viselt név megtartását. 1952/1953-tól az elvált nő szintén tovább viselhette asszonynevét, ha a bíróság feljogosította rá, s ha nem vált arra (valamely súlyos bűncselekmény elkövetésével) érdemtelené. Tekintve, hogy ekkortól már többféle asszonynévforma létezett (a leánykori név megtartását is beleértve), azt is rögzítették, hogy bár az elvált nő a névviselését megváltoztathatja, a férje nevét (a további, *-né* képzős formák szerint) csak akkor használhatja a válást követően is, ha a házasság alatt is viselte. 1974-ben tovább változott a helyzet: a szabályozás ekkortól immár a névhasználat folytatólágosságát tekintette alapesetnek, amelytől az elvált nő természetesen eltérhetett. Az asszonynevek ismét kibővült választékát is figyelembe véve egyértelműen rögzítették, hogy bár a nő másféle asszonynévformát is választhat korábbi, házasságban viselt neve helyett, a férjzettséget egyértelműen jelölő, *ti. -né* képzős formát csak akkor választhat magának, ha hasonlóan viselt a házasság fennállása alatt is. Mindezekben az elveken alapvetően az ezredelön bekövetkezett újraszabályozás sem változtatott.

Az adott kérdésben érintett nők a válás kapcsán, illetve – a jogszabályok módosulásának köszönhetően, mint arról a korábbiakban volt szó – a korszak közepétől már az anyakönyvvezetőnél jelenthették be a névhasználatuk megváltoztatásával kapcsolatos szándékukat. Ennek megvalósítása ilyenkor tehát külön minisztériumi névváltoztatási eljárást nem igényelt. Ezen kívül, illetve túl azonban a belügyminisztériumi kérvényezés kínált megoldási lehetőséget céljuk megvalósításához.

A megözvegyült nők névviselése az elváltakéhoz több szempontból hasonló, ugyanakkor egyszerűbb s így kisebb figyelmet kieldemlő kérdéskört jelentett. Az özvegy a 19. század végén megtartotta, az itt vizsgált korszakban pedig ugyancsak megtarthatta férje nevét, amelyet a házasság során viselt, de aztán visszatérhetett korábbi nevéhez is, az asszonynévformák választékának bővülésével pedig – úgy, mint az elvált nők – más változatra is lecserélhette azt.

Az említett szabályozások mellett, természetesen, az elvált vagy megözvegyült nő újabb házassága esetén elveszítette a korábbi házasságkötéssel szerzett speciális jogait a névviselés terén. Ennek megfelelően az általam vizsgált kérvényanyagban is rendre elutasították azokat a kérvényezőket, akik egy újabb házasság megszűnte után korábbi *-né* képzős asszonynevüket szerették volna ilyen módon visszavenni. (Egy kivételt találtam

anyagomban, melyet a kérelmező kiskorú gyermekeire való hivatkozással, de feltehetőleg inkább a volt házastársak belügyminisztériumi állására tekintettel engedélyeztek; 7737/1964. BM.) Megjegyzésre érdemes ugyanakkor, hogy ha ezek a nők viszont visszavették leánykori nevüket, kérvényezhették immár családnevük megváltoztatását a korábbi férj nevére, ami egy 1974-től már hivatalosan is létező asszonynévformával, a *Hunyadi Erzsébet* típussal egybeeső személynevet eredményezhetett. Ezt az eljárást pedig, mely a tényleges névhasználat szempontjából eredeti céljuk közelébe juttathatta e kérvényezőket, maga a minisztériumi ügyosztály is ajánlotta a számukra. (A problémakörhöz l. még UGRÓCZKY 1997: 26–27.)

Az eddigiekben elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a területre vonatkozó jogi szabályozás során egyre inkább érvényre jutott az a szempont, miszerint az asszonynév nem csupán a férjjel való kapcsolat kifejezője, hanem használatá révén a nő saját nevévé is lesz, illetőleg akként funkcionál (vö. MEGYERI-PÁLFFI 2013: 165–172). A házasságkötéssel szerzett név a nő önazonosságának részévé, névvel való azonosításának és másoktól való megkülönböztetésének az eszközévé válik, miközben a családi kapcsolatok körében a gyerekeivel való összetartozásának a kifejezője is. Ezek alapján a nőnek tehát jogos érdeke fűződhet a házassággal szerzett név megtartásához akár a házasságot követően is, amit ezért az adott keretek közt támogatnak a jogszabályok (ide értve a *Hunyadi Erzsébet* típusú, illetve az ezredelőtől a házasságkötéskor összekapcsolt családi nevek újabb házasságba való átvihetőségének lehetőségét is). (Ennek a gyakorlatnak lehetett sajátos következménye azon eset is, melynek során a volt férj változtatta meg családnevét azért, hogy ne kelljen neki, illetve új házastársának a volt feleséggel közös, illetőleg megegyező nevet viselnie.)

A továbbiakban az elvált nők asszonynév-változtatásainak jelenségét, illetve folyamatát igyekszem a házas nők körében lezajlott névváltoztatások fentebbi tárgyalásához hasonlóan bemutatni. Ezekkel együtt dolgozom fel a mintavétel során áttekintett azon kérvényeket is, melyek megőzvegyült nők asszonynév-változtatási kéréseit tartalmazzák; ezekről, csekély számuk miatt, kevésbé lehetne külön, s főleg érdemben számot adni. Az alábbi elemzések hozzájárulhatnak a témakör vizsgálata során felmerülő olyan kérdések (vö. FERCSIK 2003: 621) megválaszolásához is, melyek az elvált nők névviselésének problematikáját seghethetnek mélyebben feltárni, illetve tágabb kontextusba helyezni.

7.2. A változtatások indokrendszere a házasságon túl. Az elvált nők asszonynévhasználatát érintő kérvények indokai a házas nőkéhez képest korlátozottabb körből kerültek ki. Ennek kapcsán előrebocsátható, hogy a változtatások tipikusan a férjezettséget kevésbé jelölő formák irányába mutattak. Ennek ellenkezőjét a hivatalos szabályozás – a korábban említett módon – bizonyos mértékig korlátozta is, de az alapvető tendencia egyébként is magától értetődőnek tekinthető.

A válást követő asszonynév-változtatások legnagyobb részében az érzelmi okok játszottak meghatározó szerepet (olykor egészen markáns megfogalmazásban, például: „ilyen szadista egyénnek viselje a halál a nevét”; 225/1986. BM). A volt férj és a sikertelen házasság elfelejtése, valamint az asszonynév levétele – amit elsősorban a leánykori név visszavétele valósíthatott meg – természetesen kapcsolódott össze a kérvényezők számára. Az egykori férj elítélendő életvitele még indokoltabbá tehette (több kérvényszöveg tanúsága szerint is) neve elhagyásának szándékát.

Szintén fontos szerepet játszottak az elvált nők névváltoztatásaiban a régi családnévhez való kötődés, a régi családi kapcsolatok és a korábbi néven való ismertség szempontjai. A férjezettséget jelölő név használata ugyanakkor eleve félreértéseket okozhatott, főleg akkor, ha akár a volt feleség, akár a volt férj – még ha nem is házasság révén – új kapcsolatot talált magának.

A benyújtott kérvények az elvált nők asszonynev-változtatási szándékainak aktualitásaira is segíthetnek némi fényt deríteni. A korábbi férj nevének elhagyása olykor annak újranősülése kapcsán, máskor pedig az elvált nő új partnerének kérésére történt meg, azaz a későbbi, új házasságkötéskor amúgy bekövetkező névváltoztatást nem szándékozván kívárni. Az elvált nők jelentős része ugyanakkor nemcsak egyfajta társadalmi presztízs vagy más, gyakorlati okok miatt őrizte tovább egykori házassága révén szerzett nevét, hanem kiskorú gyermekeire való tekintettel is, míg ezek önállósodása után már könnyebben vette le a volt férj nevét.

7.3. A tendenciák vizsgálata. Az alábbiakban az elhagyni, illetve felvenni kívánt névformák körét vizsgálom a házasság megszűnését követően benyújtott asszonynev-változtatási kérvényekben. A mintában előforduló esetek túlnyomó többségét az elvált nők jelentik, mellettük kapott helyet néhány özvegyen maradt nő kérelme, illetve egy olyan eset, melyben egy nő elhunyt jegyese nevének felvételére kapott engedélyt (a világháborút követően lehetséges módon; vö. UGRÓCZKY 1997: 13). Az egyes évekből származó mintavétel így is csekély esetszámot képvisel, többnyire csak egy-másfél tucat kérvény adatait foglalja évenként magában (1952-ben pedig csupán egy elvált nő, egy özvegy és egy volt jegyes kérvényét). A felmérés reprezentativitása tehát alapvetően korlátozottnak tekintendő, de a kellő fenntartásokkal tájékoztatást tud adni az adott folyamatokról. Az egy-egy mintaév esetében nem elérhető asszonynevforma rubrikáját ezekben a táblázatokban is kihúzással (–) jelöltem.

Az alábbiakban az elhagyott asszonynevekre vonatkozó táblázatot ezúttal kétféle, a felvett névformákat feldolgozó táblázat követi. A már korábban említett 1974-es, illetve 1983-as (korszakunkat kettévágó) szabályozások ugyanis a minisztériumi kérvényezési eljárást megelőzően lehetővé tették egy, az anyakönyvvezetőnél – először 60 napon belül, majd időkorlát nélkül – bejelenthető asszonynev-változtatást a házasság megszűnését követően. Innentől tehát már csak egy újabb, következő névváltoztatási szándék igényelte az olyan kérvény benyújtását, amely forrásanyagomban megjelenhetett. Így a két utolsó mintaévnék az elhagyni kívánt nevekre vonatkozó forrásanyagbeli adatai nem a házasságkötéskor felvett asszonynevet, hanem már maguk is megváltoztatott asszonynevformákat jelentenek.

Ezért a feldolgozott kérvényanyagban formálisan összetartozó, de mögöttes tartalmukat tekintve elkülönítendő adatsorokat normál és dőlt betűs szedéssel különítem el a korábbiakhoz egyébként hasonló (5. és 6.) táblázatokban. A házasság megszűnését követő (ti. első) névváltoztatás új asszonynevformáiról korrektebb képet adó, korrigált (7.) táblázatot ezt követően közlöm. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez utóbbi táblázatban, a két utolsó mintaév esetében az adott névforma felvételének idejét nem tudom pontosan megadni: az évszám itt csak annyit jelöl, hogy valamikor a vonatkozó jogszabályváltozások és az adott mintaév közti időszakban kerülhetett rá sor. Ez az elérhető asszonynevformák választéka szempontjából nem releváns különbség, az adott időszak asszonynev-változtatási tendenciáinak vonatkozásában azonban mégis módosítja az adott képet.

5. táblázat: Elvált (és özvegy) nők névváltoztatásai az elhagyott asszonynévforma szempontjából (%)

Régi asszonynévformák	1952	1964	1975	1986	1997
<i>Hunyadi Jánosné</i>	66,7	90,0	96,8	27,8	9,1
<i>Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet</i>	–	10,0	2,1	16,7	18,2
<i>Hunyadiné Szilágyi Erzsébet</i>	–	–	0,0	44,4	63,7
<i>Hunyadi Erzsébet</i>	–	–	0,0	5,6	0,0
<i>Szilágyi Erzsébet</i>	33,3	0,0	1,1	5,6	9,1

6. táblázat: Elvált (és özvegy) nők névváltoztatásai a felvett asszonynévforma szempontjából (%)

Új asszonynévformák	1952	1964	1975	1986	1997
<i>Hunyadi Jánosné</i>	33,3	0,0	0,0	5,6	0,0
<i>Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet</i>	–	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Hunyadiné Szilágyi Erzsébet</i>	–	–	6,3	0,0	9,1
<i>Hunyadi Erzsébet</i>	–	–	0,0	0,0	0,0
<i>Szilágyi Erzsébet</i>	66,7	100,0	93,7	94,4	90,9

7. táblázat: Elvált (és özvegy) nők névváltoztatásai a felvett asszonynévforma szempontjából, a házasság megszűnését követő első változtatás eredményét rögzítő adatokkal (%)

Új asszonynévformák (korrigált adatok)	1952	1964	1975	1986 (e.)	1997 (e.)
<i>Hunyadi Jánosné</i>	33,3	0,0	0,0	27,8	9,1
<i>Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet</i>	–	0,0	0,0	16,7	18,2
<i>Hunyadiné Szilágyi Erzsébet</i>	–	–	6,3	44,4	63,7
<i>Hunyadi Erzsébet</i>	–	–	0,0	5,6	0,0
<i>Szilágyi Erzsébet</i>	66,7	100,0	93,7	5,6	9,1

7.4. Az elhagyott és a felvett nevek állománya. Az elhagyott és az újonnan felvett asszonynévformák adatai együttesen és összességében azt mutatják, hogy – az adott körben korántsem meglepő módon – a kérvényezők túlnyomó többsége a férjezettséget nagyobb mértékben jelölő formákat kívánta elhagyni, felcserélni valamely nagyobb önállóságot kifejező változattal. A belügyminisztériumi eljárás során elhagyott asszonynevek palettáján (5. táblázat) a korábbi mintaévekben egyértelműen a leghagyományosabb asszonynevek domináltak, már csak az asszonynévválasztás korábbi szűkebb lehetőségeinek, de trendjeinek megfelelően is. Ez a kép az utolsó két mintaévben vált tarkábbá; ott, ahol ezek az adatok már egy korábban megtörtént asszonynév-változtatás eredményét tartalmazzák. Ezek esetében további megfontolások – az asszonynévformák teljes népességen belüli arányai, a megváltoztatott névformák megoszlása, illetve az általános tendenciák – alapján feltételezhetjük, hogy a korábban elhagyott asszonynevek a férjezettséget erőteljesebben jelölő névformák lehettek (legtöbbjük bizonyos a *Hunyadi Jánosné* típus képviselője). Ezekre vonatkozó pontos adatokkal itt azonban nem rendelkezünk.

A belügyminisztériumi eljárással felvenni szándékozott nevek közt (a korrigálás nélküli, 6. táblázat szerint) csak kivételesen akadt a leánykori névtől eltérő névforma (jobbára

csak a *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet* típus aktuális képviselője). Ugyanakkor, mint említettem, az 1983-tól érvénybe lépő rendelet miatt ez önmagában még félrevezető képet mutat. A felvett, új asszonyneveket tartalmazó korrigált (7.) táblázat szerint az első változtatás során választott asszonynevformák között már inkább magasnak, mint alacsonynak tűnik a legelső, hagyományos típus egyébként csökkenő aránya, ugyanakkor érthető a férj teljes nevének a feleség teljes nevével való kiegészítése – erősödő tendenciaként – mint első, legkönnyebb lépés az önállósodás kifejezésére. Ez a szempont magyarázza a *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet* típus kiemelt, növekvő és túlsúlyba kerülő arányát itt, párhuzamban a névformának általánosságban, a korabeli házasságkötések során is egyre népszerűbbé válásával. Ez az asszonynevforma – vagyis az egykori férj nevének, illetve a korábban használt asszonynevek és a korábbi saját, az új állapothoz jobban illő leánykori névnek az együttese – valóban célszerű választást jelenthetett: nem szakított teljesen a rendszerint azt megelőző – a férj teljes nevét magába foglaló, viszont a feleség nevét akár egyáltalán nem tartalmazó – névformákkal; kevésbé volt hosszú, mint a mindkét korábbi házasság teljes nevét tartalmazó, a teljes korabeli asszonynevállományhoz képest itt jellemző módon mégis jócskán felülreprezentált forma; azonosító szerepét pedig jól betölthette.

Érthetőnek látszik, ha a nők legnagyobb része – legalábbis eleinte – nem akart teljesen megszabadulni a házasság alatt viselt, *-né* képzős, sokak által ismert és bevettnek számító névtől, s e név megtartása (főleg kiskorú) gyermekei szempontjából is célszerűnek bizonyulhatott. Emellett jelentkezett a törekvés a házasságkötés előtt viselt, (teljes) leánykori név használatára. Ez magyarázza az említett, „kompromisszumos”-nak számító asszonynevformák (*Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet*, *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet*) itteni kimagasló – a két utolsó mintaév során lényegesen megnövekedett – arányát. Képviselési arányuk jóval nagyobb annál, mint amit a fentebbiekben, a férjzett nők által megváltoztatni kívánt asszonynevek között láthattunk; s még sokkal gyakoribbnak tűnik, ha a teljes népeségben belüli névviselés adataihoz viszonyítjuk azokat.

Egy potenciális másodszori asszonynev-változtatás eredményeit a két utolsó mintaév esetében vehetjük csak szemügyre; a belügyminisztériumi eljárás során felvett asszonyneveket tartalmazó, korrigálás nélküli (6.) táblázatban. Az újabb eljáráshoz folyamodó nők szándéka egyértelmű: szinte kivétel nélkül egykori házasságuk utolsó nyomait kívánták eltüntetni, leánykori nevük visszavételét tűzve ki egyértelmű célként.

7.5. A jelenség társadalmi háttere. A továbbiakban a házasság megszűnését követően viselt asszonynev megváltoztatását kérelmező nők lakhely és életkor szerinti megoszlását vizsgálom. A két utolsó mintaév oszlopát itt is dőlt betűvel szedtem, jelezvén, hogy az ide sorolt kérelmek – a fentebb részletesebben elmondottak szerint – nem ugyanazt a névváltoztató csoportot jelentik, mint a korábbi mintaévek esetei, s ennek megfelelően a korábbi mintaévekből származó adatokkal együttesen kevésbé – de annál inkább külön – értékelendők.

8. táblázat: Elvált és özvegy nők névváltoztatásai a lakóhely szerinti megoszlás szempontjából (%)

Lakhely szerinti megoszlás	1952	1964	1975	1986	1997
Főváros	66,6	70,0	45,3	38,9	54,5
Város	33,3	20,0	33,7	50,0	36,4
Község	0,0	10,0	21,1	11,1	9,1

9. táblázat: Elvált és özvegy nők névváltoztatásai az életkor szerinti megoszlás szempontjából (%)

Életkor szerinti megoszlás	1952	1964	1975	1986	1997
30 év alatt	0,0	50,0	63,7	10,5	16,7
31–40 év	0,0	16,7	15,9	36,8	8,3
41–50 év	0,0	22,2	12,5	21,1	25,0
51–60 év	100,0	11,1	4,5	15,8	41,7
61 év fölött	0,0	0,0	3,4	15,8	8,3

Az itt tárgyalt folyamatokban érintett személyek szociológiai jellemzőivel kapcsolatban viszonylag kevés megállapítást tehetünk. Az jól látszik, hogy sokáig jellegzetesen urbánus jelenségről volt szó, s bár a korábbi mintaévek adatai szerint a vidék eleinte csekély részvételi aránya növekedésnek indult, ennek folyamatát – az 1983-as, a belügyminisztériumi eljárást már a második asszonynév-változtatásnak fenntartó rendelet következtében – nem tudjuk egyértelműen követni; ugyanakkor feltételezhetjük, hogy az arányok – a házas nők asszonynév-változtatásainak kapcsán látottakéhoz hasonlóan – itt is kiegyensúlyozottabbakká váltak a továbbiakban. A két utolsó mintaévben, a másodszori névváltoztatással élő nők esetében azonban ismét azt állapíthatjuk meg, hogy a falusi lakosság a létszámarányához képest messze hátramaradt a csoporton belül. A falusi lakosságot tehát a névváltoztatások ezen típusában is egyfajta fáziskésés jellemezte a városi, s mindkét csoportot a fővárosi lakosságon belüli előfordulásaihoz képest.

Az életkor szerinti megoszlásnak a korábbi mintaévekben szereplő adatai szerint egyre inkább a fiatalabb korosztályokat érintette ez a folyamat a válások szaporodásával, melyeket követően az elvált nők egyre inkább tudtak és akartak új életet kezdeni. A későbbi, immár másodszori névváltoztatást jelző mintaévekben lett, érthető módon, összességében is jellemzőbb az idősebb korosztályok részvétele; mint fentebb láttuk, a másodszori névváltoztatók – több okból is – jellemzően kevésbé radikális módon, illetve nem egyetlen lépésben tértek vissza leánykori nevük használatához.

8. Befejezésképpen. A magyarországi házassági névviselés kérdésköre a választható névformák széles palettájával nemzetközi viszonylatban is egyedülállóan gazdag és összetett problematikát jelent. E témakört sokféle szempontból, anyagon és módszerrel vizsgálták már, s kutatása további, a jövőben még kiaknázható lehetőségeket rejt magában. Hogy itt csupán egy mindeddig kevésbé vizsgált, bár kifejezetten tanulságos témára utaljak: a nő házasságkötéskor hagyományosan bekövetkező névváltoztatása mellett a férfi immár jó másfél évtizede hasonlóképpen lehetséges névváltoztatásának kérdéskörére és összefüggésrendszerére.

A jelen tanulmány a házassági névviselés különböző formáinak, változási tendenciáinak és különböző kontextusainak kérdéskörét újszerű vonatkozásokkal, illetőleg forrásanyag alapján, egy sajátos jelenségekörére irányulóan vizsgálta; közvetlenül a 20. század második felét átívelően, közvetve s részben azonban a korábbi és későbbi időkre is utaló módon. A férjes asszonyok, illetve az elvált és megözvegyült nők asszonynév-változtatásainak vizsgálata hozzájárulhat a nők modern kori személynévhasználatát befolyásoló tényezők működésének, változásainak, összefüggéseinek jobb, illetve teljesebb megértéséhez és feltárásához, melynek tanulságai ugyanakkor túl is mutatnak a nyelvészeti, illetve névtani kutatások szűkebb értelemben vett hatókörén.

Hivatkozott irodalom

- AkH.¹⁰ = *A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.
- BARANYINÉ KÓCZY JUDIT 2020. Asszonynev, család és identitás összefüggései a XXI. század elején. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 12/4. Akadémiai Kiadó, Budapest. 39–46. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>
- BM = A Belügyminisztérium egykori Állampolgársági Főosztályának irattára.
- ERDÉSZ TIBORNÉ 1999. *A személyiadat és lakcímnnyilvántartás összesített adatai*. Népeségnyilvántartási Füzetek 6. BM Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatal, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2001. *A magyar hivatalos család- és asszonynev-változtatások (különös tekintettel a 20. század második felére)*. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2003. A házassági névviselés új szabályozásához. *Magyar Nyelvjárások* 41: 133–142.
- FARKAS TAMÁS 2009. *Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében*. Nyelvtudományi Értekezések 159. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FÉLIX RITA 1999. *Asszonynevek az ezredfordulón*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- FERCSIK ERZSÉBET 2003. Az elvált nők névviseléséről. A XX. század utolsó fél évtizedének statisztikai adatai alapján. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 614–622.
- FERCSIK ERZSÉBET 2008. A női nevek kutatása a magyar névtudományban (1958–2007). In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonzárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 342–349.
- HAJDÚ MIHÁLY 2000. Művészasszonyok névhasználata Szentendrén. *Névtani Értesítő* 22: 45–50.
- MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN 2013. *Név és jog. A névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- PETRIK FERENC szerk. 1988. *A családjogi törvény magyarázata* 1–2. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- RAÁTZ JUDIT 2003. A doktori fokozattal rendelkező asszonyok névviselési szokásai. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 622–628.
- RAÁTZ JUDIT 2004. Új névformákkal az Európai Unióba? *Névtani Értesítő* 26: 66–73.
- RÉVÉSZ KATALIN 2001. Asszonynevek a szentendrei névhasználat tükrében. *Névtani Értesítő* 23: 57–75.
- SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA 2020. A házassági névviselés gyakorlata a 21. századi Magyarországon. *Névtani Értesítő* 42: 127–141. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2020.7>
- SZAMEL LAJOS 1993. A névviselés és a névváltoztatás, valamint anyakönyvezésük jogi szabályozásának történeti áttekintése. *Magyar Közigazgatás* 43: 745–751.
- SZEMÉLYI KÁLMÁN 1915. *A névjog. Tanulmány a személyiségi jogok köréből*. Szerzői kiadás, Budapest.

- SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ 2015. Mai személynevek kutatása. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 145–164.
- SZÜTS LÁSZLÓ 1970. Az újabb utónévváltoztatások nyelvészeti tanulságai. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 189–192.
- UGRÓCZKY MÁRIA 1997. A névviselésről és a névváltozásról. In: UGRÓCZKY MÁRIA – BÍRÓ ÁGNES, *Új magyar utónévkönyv*. BM Kiadó, Budapest. 7–59.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

TAMÁS FARKAS, Marital name use and marital name changes in the second half of the 20th century

The study examines changes in the use of marital names and their connections from a novel perspective based on new source material. Its broader subject matter is the changes in the use of official marital names in the second half of the 20th century, which brought about an expansion, and never before seen diversity in the name forms that could be chosen in marriage. (Considering an example of a husband called [examples given in Hungarian name order, with family names first] *Hunyadi János* and his wife *Szilágyi Erzsébet*, the wife could at first only be (i) *Hunyadi Jánosné* using the *-né* suffix, meaning ‘wife of’. From 1953 the wife could choose to be (ii) *Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet* or (iii) *Szilágyi Erzsébet*. 1974 brought even more choices with (iv) *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet* or (v) *Hunyadi Erzsébet*. In 2004 the options (vi) *Hunyadi-Szilágyi Erzsébet* and (vii) *Szilágyi-Hunyadi Erzsébet* were added. Nevertheless, the study focuses not on the name forms chosen at the time of marriage but later changes that realised movement between the name forms available to women in a given period. The source material of the study is a selected subset of the request documents submitted to the responsible ministry. The study examines the change requests submitted by married women and those submitted by divorced or widowed women separately. The legal background of the phenomenon is explored, alongside the possible motivations for the changes based on written statements and factors that can be deduced from the processes. The proportion of changed and newly chosen name forms, temporal changes in these trends, and the social characteristics of those submitting requests are examined throughout the period that brought significant changes. The paper hopes to contribute to a better understanding of the factors that influence the use, change and connections of names used by women in the Modern Age with this study.

Béb község kétnyelvű ragadványnévrendszere

1. Bevezető. Jelen írás célja bemutatni a közép-dunántúli Bébi község ragadványnév-rendszerét. A Veszprém megye Pápai járásában található település etnikailag és nyelviileg is homogén, német lakossága a második világháború közvetlen következményei miatt felbomlott, majd azóta folyamatosan cserélődik. Az 1940–1950-es évek megpróbáltatásai a német nyelv feladására készítették a lakosságot, a nyelvcserre egyetlen generáció alatt megtörtént: mára mindössze öt lakos beszéli vernakuláris nyelvváltozatként. Így az egykor generációkon át öröklődő, elsősorban német nyelvű ragadványnév-állomány mára kiveszett a nyelvhasználatból, és felváltotta egy frissen keletkezett, ritkán öröklődő, inkább említőnév funkciójú, elsősorban magyar nyelvű ragadványnév-állomány.

A tanulmány első részében kitérek a ragadványnév mibenlétét és funkcióit érintő legfontosabb kérdésekre, majd röviden bemutatom a település névanyagának nyelvi jellegét erősen befolyásoló történeti eseményeket. Ezután következik az általam gyűjtött névanyag elemzése olyan szempontok szerint, mint a névadás mögött álló motiváció, a ragadványnevek öröklődő volta és ennek módja, valamint ezeknek az adott névközösség kognitív folyamataira vonatkoztatható tanulságai.

2. A ragadványnév mibenléte és funkciója. A ragadványnév fogalmának megragadására BALÁZS JUDIT definícióját (1982: 8) tartom a legmegfelelőbbnek: „ragadványnévnek tekinthetünk minden olyan névelemet, amely egy közösség névhasználatában valamiféle funkcionális okból a megnevezett személyéhez tapadt, saját vezetéknevén és keresztnévén, illetőleg annak becéző változatain kívül előfordul a megnevezésben, figyelmen kívül hagyva a név kialakulásának idejét, hangulati tartalmát, öröklődő voltát, névkapcsolatait stb.” Ugyanakkor ragadványnevek és becenevek között nem mindig húzható éles határ. A becenév legfontosabb ismérve, hogy az egyén keresztnévéből keletkezik (vö. HAJDÚ 2003: 638), míg ragadványnevek keletkezhetnek bármilyen nyelvi jelből – így keresztnév-ből és becenévből is – vagy akár értelmetlen hangsorból, tulajdonképpen érvényre juttatva HAJDÚ (2003: 58) megállapítását: „minden nyelvi jel tulajdonnévvé válhat, amit alkotója vagy használója annak tekint”. A becenevek és ragadványnevek létrejöttében gyakran azonos névalkotási módok működnek, valamint a becenevek is hordozhatnak konnotációt, és képesek hangulati tartalmat, valamint a névadónak a névhez és a néviselőhöz fűződő viszonyát közvetíteni. Emiatt vannak, akik e két névtípust egy skála két végpontján helyezik el (I. BAUKO 2009: 15–16). Különválasztásuk sok esetben igényli a megfelelő névkompetenciát, a néviselő család- és keresztnévének, valamint a névadás eredeti motivációjának az ismeretét (BAUKO 2009: 15).

A ragadványnevek egy részének létrejötte mögött az identifikálás, a más(ok)tól való megkülönböztetés áll motivációként. Hiszen a név addig képes tökéletesen identifikálni viselőjét, amíg csak egy személy viseli, de az olyan kis közösségekben, ahol kevés családnév létezik, és a keresztnévállományból is csak kevés elemet használnak, a zavaró polyszémia előhívja a megkülönböztető funkciójú név szükségességét (LÖRINCZE 1951: 69, J. SOLTÉSZ

1979: 46). TÓTH KATALIN (1966: 95) emiatt a ragadványnevet a kéttagú név (családnév + keresztnév) kiegészítésével létrejött háromtagú név egyik tagjaként értelmezi. Ezzel szemben LŐRINCZE LAJOS (1951: 68–69) a családnév helyettesítőjének tekinti: öröklődése esetén már valódi családnévnek tekintendő, amely identifikálja az egyént, míg anyakönyvezett családnéve olyannyira visszaszorulhat a hivatalos használatba, hogy ismeretlenné válik a névközösség számára (vö. BAUKO 2009: 17–18).

A megkülönböztető név adásának azonban nem szükségszerű feltétele a személynevek túlzott megterheltsége (l. ÖRDÖG 1973: 152). A névadásban elsősorban a névadó kognitív befolyása érvényesül az elnevezendő entitásnak az elnevező nézőpontjából történő fogalmi és szemantikai megkonstruálása alapján (HOFFMANN 2012: 12). Egyes ragadványnevek elsődleges funkciója – legalábbis keletkezésük idején – nem a megkülönböztetés, hanem a jellemzés: annak az igénynek a kielégítése, hogy valakit valamifajta jellemzőnek vélt tulajdonsága alapján identifikáljanak (BALÁZS 1982: 34). Emellett BAUKO (2009: 10) a névadás további lehetséges indítékának tekinti a közösség ragadványnevadó gyakorlatát: a ragadványnevadás egy bizonyos ponton hagyománnyá, divattá válhat, így akkor is tovább él, mikor már nincs valós szükség rá.

Mindezen motivációk egyúttal tükrözik a névadás társadalmi hátterét, vonatkozásait, és népszerű forrásul is szolgálhatnak (B. GERGELY 1977: 84).

3. A településtörténet mint a ragadványnévrendszer társadalmi-nyelvi háttere.

Béb község nyelvi szempontból mindig is sajátos, ambivalens helyzetben volt, ugyanis három magyar település fogja közre: Ugod, Csót és Nagygyimót. A *Béb* mint tulajdonnév először 1270-ben bukkan fel egy oklevélben, mely a birtok felosztásáról szól Bébi Péter és fiai közt. A település a török hódítás során elpusztult, újratelepítése csak azután történt meg, hogy mint Ugod tartozéka a 17. században az Esterházy családhoz került (l. LÁSZLÓ 2002: 35–49).

3.1. A lakosság nyelvi-etnikai eredete. A helyi német nyelvváltozat a középbajorral mutatja a legtöbb egyezést (HAPP 1915: 82). HAPP JÓZSEF a 20. század elején végzett dialektológiai vizsgálatai alapján az egykori óhazát valahol a középbajornak az északival érintkező részére, Nyugat-Csehország osztrák részére teszi (1915: 82–84). Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a Bécs környéki nyelvjárás presztízsének hatására a Dunántúli-középhegység területén egy többé-kevésbé egységes nyelvjárási régió alakult ki bajor-osztrák szupersztrátummal (l. KNIPF-KOMLÓSI 2011: 111–116). Mégis HAPP elméletét látszanak igazolni az általa gyűjtött olyan megnevezések, mint *pēm Jōži ~ köhm Josef* 'cseh József' vagy *tseχ Handzi ~ čeh Johann* 'cseh János' (HAPP 1915: 84–85), illetve a származás kérdésére adott válaszok: *wīā sən taittš pēmā ~ wir sind deutsch-böhmen* 'német csehek vagyunk?' (HAPP 1915: 84). Emellett valószínűsíthető, hogy már a kezdetektől érkeztek telepések a Felvidékről is (l. LÁSZLÓ 2002: 50), az ugodi plébánia anyakönyvében olvasható nevek is szláv eredetről árulkodnak: *Kucsera, Kušric, Pokorny, Prostovics, Leszkovics, Veilandics* (HAPP 1905: 84). De szerepelnek ugyanitt francia eredetű családnevek is, mint a *Massion* és a *La Croix* (LÁSZLÓ 2002: 45, 49).

Annyi biztosan kijelenthető, hogy a Bébre érkező telepések nem Svábföldről (Schwabensland) érkeztek: a település nyelvjárása olyan mértékben különbözik a svábtól, hogy a megértési nehézségek szinte el is lehetetlenítik az ott élőkkel való kommunikációt – erről saját

tapasztalatai alapján számolt be egy adatközlőm. Ezért nem a *sváb*, hanem a *német* megnevezést használok a település német származású lakosaira és az általuk beszélt nyelvváltozatra.

3.2. A település nyelvi-nyelvhasználati viszonyai. 1741–1947 között a településen született gyermekek német nyelven szocializálódtak, és egészen az iskoláig egynyelvűek voltak, valamint anyanyelvüknek is csak a regionális nyelvváltozatát ismerték. A falu ugyan etnikailag és nyelvileg is homogén volt, de a lakosság kétnyelvű volt.¹ A magyar nyelv használata azonban olyan formális kommunikációs helyzetekre korlátozódott, mint az iskola, a templom és a városi piac. (LÁSZLÓ 2002: 138–140.)

3.3. A második világháború következményei. A kollektíven bűnösnek talált német lakosság kitelepítése 1947 novemberében érte el a települést, majd az év végén a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény értelmében megérkeztek az első betelepítettek a Felvidékről (LÁSZLÓ 2002: 178–180), akik nemcsak nyelvükben, hanem kultúrájukban és vallásukban is eltértek a németektől.² Mindez rendkívül ellentmondásos társadalmi-politikai légkört eredményezett, amelyet még inkább fokoztak a háború utáni nehéz életviszonyok és a vagyontól megfosztott, egymásra telepített németek nyomorúságos helyzete. Ettől kezdve már egyre több hátrány és támadás érte a falu németiségét, az anyanyelv fokozatosan visszaszorult a familiáris használatba, és sokat veszített presztízséből.

A lingvizmus valós következményeit a falu következő generációja szenvedte el: az 1950–1960-as évek szülöttei voltak az elsők, akiknek elsőként elsajátított, domináns nyelve a magyar lett. Adatközlőim beszámoltak róla, hogy egyes gyermekek még tanulták a nyelvjárást a nagyszüleiktől, azok halála után azonban ők is vagy passzív kétnyelvűvé váltak vagy teljesen elfelejtették a nyelvet, ahogy azt is, hogy valaha beszélték. Adatközlőim úgy vélték, a nyelv ilyen radikális cseréjét és beszélőinek ezzel szembeni tehetlenségét a kor hozta magával. A 20. század második felétől újabb magyar anyanyelvű, magyar, később cigány etnikumú családok települtek a faluba, mintegy megeremtvé a szintért a magyar nyelvű informális nyelvhasználat számára, és egyszersmind a magyar nyelv mindennapos használatának igényét a német eredetű lakosság részéről is.

4. Bébi ragadványnévanyaga

4.1. A ragadványnevek forrása. A ragadványnevek a településen 2019 őszén végzett saját gyűjtéséből származnak. Adatközlőimet két csoportból választottam: 1. az 1920–1930-as években született, német anyanyelvű generációból, akik gyermekkorukat német egynyelvű környezetben, de már kétnyelvűként töltötték; 2. az 1950–1960-as években született, magyar anyanyelvű generációból, akik kétnyelvű környezetben, de már magyar

¹ A kétnyelvűségnek számos értelmezése, megközelítése és definíciója van a szakirodalomban. A vizsgálat során BARTHA CSILLÁÉ (2005: 40) értem kétnyelvűség alatt: „kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ”. A Sopron vármegyei birtokaikon lefolytatott boszorkányperek dokumentumai és Esterházy Miklós nádornak a német többségű Sopron tanácsával folytatott levelezése arról tanúskodik, hogy az Esterházy család elvárta minden földet kapó jobbágyától a magyar nyelv ismeretét (I. HAUBER megj. e.)

² A bébi lakosság római katolikus volt, míg a felvidéki magyarság református.

egynyelvűként nőttek fel. Mindkét csoportból négy-négy adatközlőt kérdeztem meg. Kiválasztásuknál fontos és egyben korlátot is jelentő szempont volt, hogy olyanok legyenek, akik a gyermek- és ifjúkorukat a faluban töltötték, a ragadványnév-állományt aktívan használták, illetve – az 50–60-as évek generációja esetében – tevőlegesen részt is vettek a névanyag (ki)alakításában. A település lakosságának utóbbi évtizedekben történt jelentős cseréje miatt nehezen találtam megfelelő adatközlőket, a legidősebb generáció képviselői közül azonban csaknem mindenkit sikerült megkérdezniem.

A gyűjtés módszere ugyanaz volt a két csoport esetében. Előnyt jelentett, hogy magam is régóta a faluban élő családból származom, ez feloldotta az interjúk formális kommunikációs helyzetét, és felbátorította adatközlőimet a német nyelv használatára is. A második csoportban az adatközlőim előbb külön-külön, majd egy spontán összejövetel alkalmával közösen idézték fel a falu lakóinak ragadványneveit és a névadás motivációit. Az első csoport esetében adatközlőimet szintén külön-külön, a falu 1945. évi lakossági listája (l. RÁCZ 2000) alapján kérdeztem ki.

4.2. A ragadványnevek rendszere a névadás indítéka szerint. A ragadványnevek rendszerezését alapvetően antropológiai szempontból szokás megközelíteni, vagyis a névadás mögött álló motivációk alapján (B. GERGELY 1977: 84). A ragadványnevek osztályozásában TÓTH KATALIN (1966) rendszerét követem, felhasználva egyúttal B. GERGELY PIROSKA módosítási javaslatait (1977), valamint bizonyos mértékig saját anyagomra is formálva – elsősorban elhagyva az üresen maradt, így irreleváns kategóriákat.

Míg TÓTH megkülönböztette a névadásnak az egyén személyével kapcsolatos és azon kívül álló okait, én e két csoportot nem különböztettem meg egymástól, hiszen az általa az utóbbiba sorolt ragadványnevek – mint az elődök személyneveiből származó ragadványnevek és az ún. házi nevek (a ház tulajdonosának vagy a munkaadónak személynevéből származó ragadványnevek, l. SZOTÁK szerk. 2017) – véleményem szerint ugyanúgy az elnevezetthez kötődő tulajdonságot ragadják meg, mint a testi-lelki tulajdonságokra és életkörülményekre utalók. Szintén összevontam az elődök nevéből származó ragadványnevek kategóriáit B. GERGELY osztályozásának mintájára, azonos megfontolásból (vö. B. GERGELY 1977: 85).

Ezenkívül, szintén követve B. GERGELYT, bővíttem saját osztályozási keretemet a névasszociációs indítékú és a puszta identifikációs és érzelmi indítékú ragadványnevek csoportjával. Ezeket a csoportokat már nem bontottam további alcsoportokra, ahogyan a külső-belső tulajdonságra utaló ragadványnevek csoportjainál is megtartottam TÓTH osztályozását abból kifolyólag, hogy saját anyagom mérete nem kívánta meg B. GERGELY osztályozásának részletességét. Viszont az életkörülményekre utaló ragadványnevek osztályába felvettem B. GERGELYTől a származásra, nemzetiségre utaló ragadványnevek csoportját.

Szólnom kell továbbá a komplex motivációjú ragadványnevek besorolási problémájáról. Ezek ugyanis nemcsak egy, hanem gyakran több különböző motivációból is kiindulhatnak, így pl. *Pónicsödör* (alacsony termete és szoknyavadász természete miatt). Emellett maga a névadó sem mindig tudja lekövetni saját kognitív folyamatait a névalkotás, névadás pillanatában, s a névben megörzött esemény, szokás, elhangzott szó stb. tulajdonképpen egyben az elnevezett személyiségét is tükrözi (BALÁZS 1982: 35). Ezeket a neveket minden motivációs kategóriába besoroltam, ahová beletartoztak. Így lehetővé vált a település ragadványnévadásában szerepet játszó összes motiváció feltárása, valamint e motivációk közül a leginkább meghatározók kimutatása és mélyebb vizsgálata; egy külön, „bizonytalan”

kategória felvétele ezt torzította volna. Emiatt az osztályozott nevek száma természetesen meghaladja a ragadványnevek tényleges számát. Az ide tartozó neveket *-gal jelöltem.

A továbbiakban külön osztályozásban közlöm az 1947-ig fennálló, valamint az 1947-től napjainkig kialakult és használatban lévő ragadványnévrendszert. E szétválasztás oka a fentebb vázolt törés a település lakosságának életében, nyelvi és etnikai összetételében.

4.3. A ragadványnevek rendszere 1947-ig

4.3.1. A ragadványnevek funkciója. A település 20. század közepéig élő ragadványnév-rendszerének az elsődleges funkciója az identifikáció volt. A ragadványneveket a teljes névközösség ismerte és használta: a családnév és keresztnév kettősének nem kiegészítői, hanem a családnév helyettesítői, felváltói voltak. A névközösség ezzel a névvel identifikálta a családot, a valódi családnévet a legtöbb esetben nem is ismerték. A kialakulás motivációja egyértelműen a családnév megterheltsége volt: 1945-ben 480 főre 44-féle családnév jutott. A legmegterheltebb a *Mehring* családnév volt, amelyet 16 család viselt, utána a *Novák* 8, a *Veilandics* 6, majd a *Stark*, *Veiland* és *Masszi* családnév 5-5 családdal.

Nem lehet véletlen tehát, hogy azok a családok viseltek ragadványnevet, amelyek a legkorábban érkeztek Bébre: 15 családnévhez 30 különböző ragadványnév rendelhető. Ezek közül a *Mehring*, a *Veilandics* és a *Véber* már szerepel az 1767-es úrbéri összeírásban is (Urb.), amely a település lakosságáról fennmaradt egyik legkorábbi forrásunk. E feltételezésem magyarázza azt is, hogyan lehetséges, hogy nem kaptak ragadványnevet az olyan családok, amelyeknek a családnév megterheltségben meghaladta más, ragadványnevet viselő családok családnéveinek megterheltségét, valamint hogy a magas megterheltségű családnévet viselő familiák között hogyan lehetnek olyanok, amelyek nem viselnek ragadványnevet. A *Mehring* nevet viselő 16 család 10 különböző ragadványnéven osztozott, tehát 6 család esetében a zavaró poliszémia fennállt. Hasonlóképpen a 6 *Veilandics* nevet viselő családból csupán kettő viselt ragadványnevet. Szintén alátámasztja mindezt a magyar eredetű *Bánhidi* családnévet egyedül viselő család, amely a *Tik* ragadványnevet kapta. A család eredetileg a német *Eisler* családnévet viselte, és csak a 20. század elején változtatták meg (MCsvA.). A településen további két család viselte az *Eisler* családnévet, mindkettő viselt ragadványnevet is. Szintén viselt ragadványnevet a *Kisabonyi* család, névváltoztatásukról azonban nincs hivatalos forrás.

Feltételezésem szerint a családnévet felváltó ragadványnév adása sokkal inkább volt jellemző a névközösség 20. századot megelőző életében. Így kaphattak ragadványnevet a legkorábban betelepülő családok, feloldva ezzel a családok növekedésével és osztódásával egyre inkább fellépő identifikációs zavarokat. E névadási gyakorlat azonban a 19. század második felére, illetve végére kifulladásra, hiszen az addigra informálisan lezajlott névcseré folytán a formális családnév az új, elkülönítendő család esetében tökéletesen be tudta tölteni identifikációs szerepét. Ezzel együtt járhatott a BAUKO (2009: 10) által meghatározó motivációnak tartott névadási hagyomány visszaszorulása, ami magyarázza, hogy az újonnan érkezettek miért nem kaptak ragadványnevet akkor sem, ha a családnévet viselő családok száma megnőtt. Ugyancsak a ragadványnévrendszer korai kialakulását és rögzült, zárt rendszerként való öröklődését támasztja alá a névadás motivációjának elhalványulása, a nevek transzparenciájának csökkenése, ami egyértelműen jelzi, hogy a ragadványnév egyrészt mint tulajdonnév és nem mint jelző élt a névközösség tudatában, másrészt elég idő telt el létrejötté óta ahhoz, hogy a motiváció feledésbe merüljön.

4.3.2. A ragadványnevek nyelvi jellemzői. A ragadványnevek többsége német nyelvű, méghozzá a helyi német nyelvjárást tükrözi. Használatuk kifejezetten a beszélt nyelvre korlátozódott. A továbbiakban a neveket a kiejtésük alapján, a magyar fonetikai lejegyzést követve közlöm, melléjük rendelve a standard német alakot, amennyiben ennek kikövetkeztetése lehetséges volt. Saját lejegyzésem emiatt el fog térni a korábban közölt HAPP-féle lejegyzéstől. Ennek oka, hogy HAPP a német fonetikai lejegyzés szabályait és megoldásait követte, valamint hogy anyanyelvként beszélte a lejegyzendő nyelvjárást.

4.3.3. A ragadványnevek osztályozása. Az 1947 előtti bébi ragadványnevek osztályozása csupán feltételezések alapján lehetséges. Ennek fő oka, hogy a névadás motivációja nem ismert, kikövetkeztetése pedig több szempontból is problémás. A névalakok kizárólag a beszélt nyelvben léteztek, így változandóságuk nagyobb volt. Az egykor minden bizonnyal transzparens ragadványnevek mára jelentés nélküli hangsorrá váltak anyanyelvi adatközlőim számára is. Rendszerezésük ugyanakkor így is lehetséges, hiszen a mai ragadványneveknél feltárható motivációs kategóriák támpontot jelentenek az évszázadokkal korábbi névadási szokások vizsgálatához – még akkor is, ha számolnunk kell az emberi gondolkodásmód változásával (I. N. FODOR 2010: 62). Valamint minden bizonytalanságuk ellenére is szükséges e nevek motivációs rendszerezése, hiszen így lehetséges hozzávetőleges képet kapnunk az adott közösség mindennapi életéről, látásmódjáról. Éppen ezért a besoroláskor a nevek mellé rendelttem a valószínűsíthető közszoí vagy tulajdonnévi eredetüket is, valamint a lehetséges konkrét motivációjukat. Ehhez JACOB és WILHELM GRIMM német értelmező szótárát (DWB.), valamint JOHANN CHRISTOPH ADELUNG 18. század végén kiadott felnémet tájszótárát (1793–1801) használtam. Az általam kialakított rendszer tehát a következő:

- I. Családtagok nevére utaló ragadványnevek: *Stefán* ('István'), *Flu^ori* (< *Flórián*), **Nikl* (< *Nikolaus* 'Miklós'), *Lukács*, *Mäte* (< n. *Matthias* 'Mátyás').
- II. Testi tulajdonságra utaló ragadványnevek:
 1. Külsőre vonatkozó: **H^oádá* (< feln. *Hader* 'rongy' v. < feln. *Hadel* 'növények túszerű termése v. egyéb része').
 2. Testi hibára, járásmódra vonatkozó: **Väcsĕ* (< n. *watscheln* 'biceg, kacszázik'), *Tä^umä* (< n. *Taumel* 'tántorgás, bukdácsolás' v. < n. *taumeln* 'felbukik, elesik').
 3. Más személyekhez vagy dolgokhoz való hasonlóság: **Käjsə* (n. *Kaiser* 'császár').
- III. Lelki tulajdonságra utaló ragadványnevek:
 1. Észre, tehetségre utaló: **Läjte* (< n. *Leiter* 'vezető' v. < n. *leiten* 'vezet valakit').
 2. Uralkodó jellemvonásra utaló: **Käjsə* (n. *Kaiser* 'császár'), **Nikl* (< n. *Nickel* 'kobold, gonosz manó').
- IV. Életkörülményekre utaló ragadványnevek:
 1. Vagyoni és családi helyzetre utaló: **Käjsə* (n. *Kaiser* 'császár'), **H^oádá* (< feln. *Hader* 'rongy').
 2. Foglalkozásra, mesterségre, tisztségre utaló: *Koh* (n. *Koch* 'szakács'), *Smitt* (n. *Schmidt* 'kovács'), **Läjte* (< n. *Leiter* 'vezető'), *Schlossə* (n. *Schlosser* 'lakatos'), *Snäjdə* (n. *Schneider* 'szabó'), *Mä^orə* (n. *Maurer* 'kőműves'), *Damen* (feln. *dämmen* 'sároz, tapaszt v. hidat épít').
 3. Egykori vagy jelenlegi lakóhelyre utaló: **Läjte* (n. *Leite* 'lejtő').
 4. Származásra, nemzetiségre utaló: *Cse* (n. *Tscheche* ~ *Tschechisch* 'cseh' v. m. *cseh*).

5. Valamely eseményre utaló: **Väcsē* (n. *Watsche* 'pofon'), **Läjte* (n. *Leite* 'lejtő'), *Tikə* (< n. *ticken* 'megérint').
- V. Egyéb motivációjú ragadványnevek:
1. Névasszociációs indítékú: *Slégl* (n. *Schlegly* 'sulyok' < *Sulyok* családnévből), **Kucsera* (szl. *Kucsera* ~ *KucSORA* családnévből, mely a 18. században megtalálható volt a településen).
- VI. Ismeretlen motivációjú ragadványnevek: *Szuháj*, *La^ovre*, *Szölye*, *Cahal*, *Jiahál*, *Pätl*, *Szimänd*, *Jänk*.

4.3.4. A névállomány szemantikai-motivációs jellemzői. Annak ellenére, hogy a ragadványnevek egy részének jelentése és így a mögöttük álló motiváció is bizonytalan vagy ismeretlen, néhány jellemzőt mégis megállapíthatunk. A legbiztosabban értelmezhető és besorolható a foglalkozásra utaló ragadványnevek, amelyek kétséget kizáróan alkalmasak voltak az identifikációra a névadás idejében, hiszen e mesterségek művelőiből egy olyan kis településen, mint Béb, valószínűleg csupán egy lehetett. A névadás motivációját erősíthette az is, hogy a többségében földműveléssel foglalkozó többi családhoz képest e személyek (családfők) legszembetűnőbb tulajdonsága a mesterségük volt. Érdemes kiemelni a *Koh* ragadványnevet, amelyet a leginkább megterhelt *Mehring* családnévet viselő egyik család kapta. E név annak ellenére tudta betölteni identifikáló funkcióját, hogy a tényleges családnévanyagban volt *Koch* családnév, ám az ezt viselő családot a névközösség a *Snäjdə* ragadványnéven ismerte. Ez bizonyítéka annak, hogy a családi ragadványnevek valóban átvették a formális családnevek helyét a beszélt nyelvben. Az így létrejött új, kétagú név (családi ragadványnév + keresztnév) adatközlőim nyelvhasználatában a bajor nyelvjárás-ban is jellemző névsorrendet követte: pl. *Tä^umä Jozef* (n. *Joseph* 'József'), *Smitt Gy^uöri* (a m. *György* becézett *Gyuri* alakjának helyi nyelvjárási ejtése).

A ragadványnevek régiségének újabb bizonyítékeként említhető a *Cse* ragadványnév. A nevet viselő családból 1945-ben csak egyetlen élt a faluban, ezért megkülönböztetésük felesleges lett volna. Feltételezhető, hogy a korábbi időkben e család is volt olyan népes, mint a *Mehring*; ezért kapott ragadványnevet, de az is lehetséges, hogy elnevezésük csupán éppen a ragadványnévadás virágkorára esett. Mindenesetre úgy vélem, nem alaptalan a névnek a HAPP (1915: 84–85) által gyűjtött adatokkal való összevetése: *pēm Jōži* ~ *kōhm Josef* 'cseh József' vagy *tseχ Handzi* ~ *čeh Johann* 'cseh János'. Ezek az általa jelzőként feltüntetett, ám véleményem szerint valójában (családi) ragadványnévként funkcionáló elnevezések arra utalnak, hogy a 18. században érkezett telepesek valóban cseh területről, illetőleg ahhoz közel eső területekről is érkezhettek, így mikor a ragadványnevet megkapta a család, származásuk még minden bizonnyal ismert volt.

4.4. A ragadványnevek rendszere 1947-től napjainkig

4.4.1. A ragadványnevek funkciója. A német származású lakosság kitelepítése, kiöltöztetése és viszonylag hamar lezajlott nyelvcsereje következtében a korábbi családi ragadványnévrendszer majdhogynem eltűnt. Egyes, az 1950–1960-as években született adatközlőim ismerték még a *Nikl*, *Szuháj*, *Flu^ori*, *Mä^ora*, *Käjsə*, *Tikə* neveket, ám ezek nem családi ragadványnévként éltek tudatukban, hanem egy-egy idősebb lakos ragadványneveként, amelyet nem örökítettek át a következő generációra. Nyomaikat azonban még megtaláljuk a 20. század második felében létrejött ragadványnévrendszer egyes olyan

elemeiben is, mint a *Tikesztár Szívlapát*. E név motivációját az jelentette, hogy az elnevezettet a szénrakodásnál a *Tikə* családi ragadványnevet viselő idősebb úr lapáttal szájon találta. A *Petlel* a *Pätl* családi ragadványnev és a vélhetően 'néni' jelentésű feln. *äl* közszo összevonásával keletkezett: a *Pätl ä* szerkezettel utaltak ugyanis a német anyanyelvűek az egyik idősebb lakosra, a magyar anyanyelvű fiatalabb generáció számára azonban a szerkezet csupán értelmetlen hangsor volt.

A korábbi ragadványnevek eltűnése nem hozta magával a pótlás igényét. Ebben közrejátszhatott a névadási gyakorlat már említett kifulladás, valamint a családnevek megterheltségének látványos csökkenése. 1999-re a lakosság csaknem a felére csökkent, így 254 főre 64 különböző családnév jutott. Szerepe volt ebben az önkéntes és kényszerített elvándorlásnak, így bizonyos családnevek eltűnésének, valamint a betelepülő magyar és cigány családoknak és az általuk hozott családneveknek is. Emellett szintén közrejátszott benne a keresztnévanyag bővülése. Így az 1947 után keletkezett ragadványnevek elsődleges célja már nem a megkülönböztetés, hanem a jellemzés: az elnevezetnek a külső-belső tulajdonságai, szokásai vagy a vele kapcsolatos események alapján való identifikációja. Ennélfogva e nevek már nem a teljes névközösség számára ismertek és használatosak, hanem csoportokhoz, kisebb társaságokhoz vagy akár generációkhoz kötődnek.

Szerkezetileg a ragadványnev jellemzően helyettesíti a formális nevet, ritkábban a családnév helyettesítőjeként szerepel a keresztnévvel együtt. Ez utóbbinak azonban mindig van valamilyen szemantikai funkciója: ilyen a *Tamás Tamás* ragadványnev, amelynek játékos hatását a ragadványnev mögött álló motiváció (a névviselő tamaskodó természete) és az eleve viselt keresztnévnek a ragadványnévvel való azonossága adja.

4.4.2. A ragadványnevek nyelvi jellemzői. A ragadványnevek elsődlegesen a beszélt nyelvben voltak és vannak használatban. Fontos idézni itt BAUKÓNÁK (2009: 79) a kétnyelvű környezet ragadványnev-használatára vonatkozó megállapítását: „A ragadványnevek állományára, nyelvi milyenségére hatással van a [...] lingvális környezet, s az egyes nyelvekből származó nevek aránya a közösség nyelvi hovatartozására is utal(hat). A település népességének nemzetiségi megoszlása befolyásolja a ragadványnevek nyelvi eredetét, általában a domináns nemzetiség nyelvéből származik a ragadványnevek döntő többsége.” A 20. század második felében kialakult ragadványnevek 93,5%-a magyar eredetű, mintegy következményeképpen a lejátszódott nyelvcsereinek. Meg kell jegyezni, hogy a nyelvi besorolásnál olyan idegen eredetű család- és keresztnévből létrejött ragadványneveket is a magyar nyelvűek közé soroltam, mint a *Hitler* vagy a *Kenedi*. Döntésem oka egyszerűen a nevek kiejtésének mikéntje volt. A névanyagban megtalálható német nyelvű ragadványnevek elsősorban a település legidősebb lakosságához, az 1920–1930-as években született generáció tagjaihoz kötődnek mind a névadót, mind a névviselőt tekintve, ugyanakkor nem lehetne generációs megoszlásról beszélni a német és a magyar nyelvű ragadványnevek használata között, ugyanis a német nyelvűek is ismertek voltak az egynyelvű lakosság egy részének körében is. Szerepel a névanyagban egy olyan ragadványnev is, amely mind magyar, mind német alakban létezett: *Cukor Jancsi ~ Cukə Hänzi*. A német nyelvű ragadványnevek mögött álló motiváció, esetleges közszoji jelentés néhány esetben ismert volt a magyar anyanyelvű névhasználók számára (pl. *Slepn, Kácsel*), néhány esetben nem (pl. *Petlel*).

4.4.3. A ragadványnevek osztályozása

I. Testi tulajdonságra utaló ragadványnevek:

1. Külsőre vonatkozó: *Ady Endre* (a kigúvadt szeme miatt); *Barbapapa* (alacsony termetű, köpcös, mint a rajzfilmfigura); *Bukszaszájú* ~ *Buksza* (széles, nagy szája miatt); *Bügyök* (alacsony termetű); *Hosszi Laci* (magas termetű); *Hosszilábú* (alacsony termetű); *Reszellő* (száraz, érdes bőrű); *Kese* (szőke hajú; használatban maradt azután is, hogy felnőtt korára be barnult); *Turcsi* (az orra formájáról); *Meszellő* (vékony, magas termetéről); *Döme* (kövér testalkatáról); *Kopasz* (az apja nullás géppel nyírta le a haját); *Szimeringesfejű* ~ *Szímem* (hosszú haja a fejéhez lapult, majd lejjebb kiágazott); **Pónicsődör* (alacsony termetéről), *Picinyfejű* (kis fejméretéről), *Pocok* ~ *Poci* (gömbölyded arcáról és kis szeméről); *Zsebóraszemű* (a kigúvadt szeméről); **Zsiráf Vőlegény* (magas termetéről); *Birka* (bongyor hajáról); *Vastagnyakú* ~ *Egybenyakú* (vastag nyakáról); *Szőrös* (ápolatlan szakállat viselt); *Lila* (a szeme színéről); *Rövidlábú* (alacsony termetéről).
2. Testi hibára, járásmódra vonatkozó: *Kácsel* (n. 'kis kezű'); **Vak Andris* (rossz volt az egyik szeme).
3. Beszédhibára vonatkozó: **Tyontyi* (a legkisebb testvér pöszesége miatt).
4. Más személyekhez vagy dolgokhoz való hasonlóság: *Dzsoni* ~ *Kenedi* (John F. Kennedy után); *Kruscsov* (Hruscsov után, a név az 1960-as években keletkezett); *Tasziló* (rajzfilmfigura után); *Arisztid* (rajzfilmfigura után); *Jézus* (hosszú hajú, szakállas fiatalember volt); *Szándokán* (a Maláj tigris c. tévésorozat alapján).

II. Lelki tulajdonságra utaló ragadványnevek:

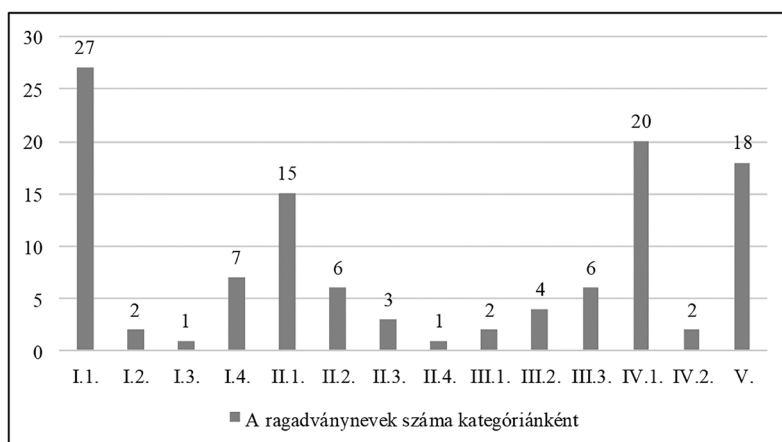
5. Uralkodó jellemvonásra utaló: *Cukor Jancsi* ~ *Cukə Hənzi* (n. *Zukker Hansi* 'Cukor Jancsi', mézes-mázás); *Häspe'* (n. *Hase* 'nyúl', kajla természetű); *Cigis* ~ *Cigaretta* (ódzkodott a dohányzástól, ki sem próbálta soha); **Hérfe Kakas* (kakaskodó természetű); *Csata* (szerette a bandaháborúkat); *Häder* (n., izgága, veszekedős természetű); **Pónicsődör* (szoknyavadász természetéről); *Hejehuja* (nagyhangú, izgága); **Tamás Tamás* (tamáskodó természetéről, a keresztnéve *Tamás* volt); *Kisehes* (ha étel került elő, azonnal tolakodott az asztalhoz); *Szinyor* (igazi úriember volt, gyakran mondták rá: *Szinyor, te egy úr vagy!*); *Prof* (tudálékosan magyarázott); *Pilátus* (nagyon rossz gyerek volt); *Tigris* (erős ember volt, és rögtön ugrott, ha kihozták a béketűrésből); *Geszler* (Hermann Gessler zsarnoki karakter után a Tell Vilmos c. drámából).
6. Szólásszokásra, szavajárásra utaló: *Bucsér*; *Tuccannyi* (minden reggel ezzel a kérdéssel állított be a rokonhoz friss tejért); *Bazdmeg*; *Nemtudjálkváltani* (pénzhez jutás alkalmával a bankjegyeket lobogtatva lépett a kocsmába); **Marismencs* (< a *Maris* becenévből és a n. *mentsch* 'ember' közszo összevonásából, folyton így emlegették őt az idősebbek); **Petlel* (< a *Pätl* családi ragadványnevből és a n. *äl* 'néni' közszo összevonásából, az idősek így emlegették az illetőt).
7. Megszokott, kedvelt cselekvésre utaló: *Hitler* (náci karlendítés használata mint üdvözlésforma); *Slepn* (n. *schleppen* 'vontat', folyton a barátja motorján csimaspakodva közlekedett); *Memme* (négyóránként hazament enni; a szó az *étel* helyi dajkanyelvi megfelelője).
8. Kedves ételre utaló: *Tutti* (szerette a *Tutti-Frutti* nevű édességet).

III. Életkörülményekre utaló ragadványnevek:

9. Vagyoni és családi helyzetre utaló: **Csarnokos Öcsi* (ő volt a fiatalabbik testvér), **Zsiráf Vőlegény* (a névviselő agglegény).

10. Foglalkozásra, mesterségre, tisztségre utaló: **Csarnokos Öcsi* ~ *Csarnokos Gyula* (a szülei vezették a tejcarnokot); *Meki* (egy időben kecskét tartott); *Tikos* (anyja csibéket tenyésztett).
11. Valamely eseményre utaló: *Gugujle* (egy platós autón utazott hátul állva, a vezetőfülkéből hátrakiáltottak neki egy lelógó faág miatt: „Guggolj le!”, azonban ő úgy értette: „Ugorj le!”, és le is ugrott, súlyos sérüléseket szenvedve); *Szívlapát* ~ **Tikesztár Szívlapát* (a rakodásnál egy *Tikə* ragadványnevet viselő úr szívlapáttal száján találta); **Gerecs* ~ **Göröcsgerecs* (egy alkalommal nagyon jól futballozott); *Kruci* (*A krucifixedet neked, maradj már nyugton!* latinus káromkodásból, a névviselő nagyon fegyelmezetlen volt).
- IV. Egyéb motivációjú ragadványnevek:
12. Névaszociációs indítékú: **Tikesztár Szívlapát* (a *Tikə* ragadványnevből is); *Kakas* (< a *Kokas* családnévből); *Stiglic* (< a *Stenger* családnévből); **Hérfe Kakas* (< a *Fehér* családnévből); *Csimasz* (< a *Dzsimi* ragadványnevből); *Cubi* (< a *Czubelák* családnévből); **Gerecs* ~ **Göröcsgerecs* (< a *Göröcs* családnévű válogatott futballistáról); *Dzsoni* (< a *János* keresztnévből); *Bubu* (< a *Brunner* családnévből); *Maszka* (< a *Masszi* családnévből); *Fenyő* (< a *Fenyvesi* családnévből); **Csitur* (< a *Turcsi* ragadványnevből); *Börce* (< a *Berci* becenévből); *Tilacs* (< a *Tihamér* keresztnévből, az apja keresztnéve után); *Nejlon* (< a *Veinland* családnévből); *Maci Laci* (< a *Masszi* családnévből); *Hamis* (< a *Hammer* családnévből); **Marismencs* (< a *Maris* keresztnév és a n. *mentsch* 'ember' közszó összevonásából); **Petlel* (< a *Pätl* családi ragadványnevből és a n. *äl* 'néni' közszó összevonásából).
13. Pusztá identifikációs és érzelmi indítékú: **Tyontyi* (a legkisebb testvér megnevezése, aki még pöszén beszélt, a névadó a legidősebb testvér); *Tatu* (a névadónak tetszett a név hangzása).
- V. Ismeretlen motivációjú ragadványnevek: *Bogár*; *Bucc*; *Buksi*; *Morzsi*; **Vak Andris* (a keresztnéve *László* volt); *Csuksz*; *Lökesz*; *Dzsudi*; *Lucsa*; *Csicskás*; *Nullós*; *Petrolát*; *Derdellő*; *Meredek*; *Kara*; *Krüll*; *Pöcek*; *Dzsekszon*.

1. ábra: Az 1945 után keletkezett ragadványnevek motiváció szerinti megoszlása

4.4.4. A névállomány szemantikai-motivációs jellemzői. Az 1. ábra az 1947 után keletkezett ragadványnevek motiváció szerinti megoszlását mutatja. Látható a külső testi tulajdonságra utaló ragadványnevek (I.1) egyértelmű többsége (a 106 névnek kb. a 25,5%-át teszik ki), így a testi tulajdonságra utaló ragadványnevek csoportja (I.) a legnépesebb a maga 37 elemével (34,91%). Utánuk szintén kiemelkednek a belső tulajdonságra, uralkodó jellemvonásra utaló ragadványnevek (II: 23,59%). Ez azt engedi sejtetni, hogy a névközösség elsősorban a látható, érzékelhető tulajdonságokat találta említésre, gúnyra vagy dicsőretre méltónak, közülük is nyilván azokat, amelyek kirívóak, eltérnek a tipikustól. Ez összefügg a névadásban oly gyakran működő, a prototipikalitáson alapuló kategorizációval, főként a sajátosságjelölő nevek esetében. A névadás alapjául szolgáló motiváció választása az elnevezendő entitásnak a saját kategóriája prototipikus eleméhez képest megfigyelhető különbségén és ennek a különbségnek a mértékén alapul (SLÍZ 2012: 286–287). A belső tulajdonságra, uralkodó jellemvonásra utaló ragadványnevek szintén a szokványostól, a társadalmilag elfogadottól, normálistól eltérő viselkedésre, cselekvésre utalnak. Ezek magas száma tehát szintén azt mutatja, hogy a névközösség a társadalom prototipikus tagjától való eltérést említésre méltónak találta, az elnevezetthez való viszonyulásuknak a kifejezése fontos volt a névadók és a névhasználók számára. Adatközlőim maguk is rámutattak, hogy e ragadványnevek keletkezésének jó része összefüggött a legfiatalabb generáció kulturális-szociális élményeivel: például a húsvéti passióval (*Jézus, Pilátus*), tévéműsorokkal (*Szándokán, Geszler*), meghatározó politikai eseményekkel (*Dzsoni, Kenedi, Kruscsov*). Ugyancsak fontosnak találták kifejezni a névhez való viszonyulásukat is; erre utal a névasszociációs indítékú ragadványnevek (IV.1) szintén magas száma (18,87%). A pusztai identifikációs és érzelmi indítékú ragadványnevekkel együtt pedig e nevek a névadónak és a névhasználóknak a nyelvhez, annak hangzásához, játékoságához való viszonyulását mutatják.

5. Összegzés. Béb mai és történeti ragadványnévrendszerének szerkezeti, szemantikai és nyelvi tulajdonságai kétségtelven rámutatnak a neveknek a társadalommal, a névhasználó közösséggel és annak történetével való szoros összefüggésére. A település 1741–1947 között nyelvi és etnikailag homogén volt, a lakosság zárt közösségben élt, szorosabb-lazább kapcsolatban az öt körülvevő magyarsággal és magyarországi németiséggel. Az így eltelt közel kétszáz év alatt kialakult és rögzült ragadványnévrendszer magán viselte a névközösség életének, szokásainak, családi kötöttségeinek nyomait: a német nyelvű névalakok rögzítik a település nyelvjárásának hangtani jelenségeit, a mesterségeket, amelyek megtalálhatók voltak az elsődlegesen mezőgazdasággal foglalkozó lakosság körében, és a ragadványnevek gyakorlati működését mind az informális nyelvhasználat, mind a többségi nyelv, mind pedig a névközösség számára idegen nyelven anyakönyvezett, formális név viszonyában. E ragadványnevek utalhatnak a névközösség ragadványnévadási vitalitásának és kifulladásának hozzávetőleges idejére is.

Az 1945–1949 között elindult történeti és szociológiai folyamatok hatással voltak a település lakosságának nyelvi, etnikai viszonyaira is. A lakosság kitelepítése, más etnikumokkal való keveredése és nyelvcsereje a névrendszerben is változásokat okozott: a korábbi családi ragadványnévrendszer eltűnt, helyébe egy más motivációkon alapuló, más funkciójú, más nyelvű ragadványnévrendszer lépett, amely az új felépítésű, nyelvi és etnikailag heterogén lakosság kognitív folyamatairól ad számot.

Hivatkozott irodalom

- ADELUNG, JOHANN CHRISTOPH 1793–1801. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der oberdeutschen* 1–4. 2. kiadás, Breitkopf, Lipcse.
- BALÁZS JUDIT 1982. *A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében*. Nyelvtudományi Értekezések 114. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BARTHA CSILLA 2005. *A kényelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BAUKO JÁNOS 2009. *Ragadványnév-vizsgálatok kényelvű környezetben*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Nyitra–Budapest.
- DWB. = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. Digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/21. <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB> (2021. 02. 01.)
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere az ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HAPP JÓZSEF 1915. Béb község német nyelvjárásának hangtana. In: PETZ GEDEON – BLEYER JAKAB – SCHMIDT HENRIK szerk., *Német philológiai dolgozatok* 8. Pfeifer Ferdinand könyvkereskedése, Budapest.
- HAUBER KITTI megj. e. Személynév – nyelvhasználat – etnikum korrelációja a 17–18. századi boszorkányperekben. In: F. BÁTORI GYOPÁRKA – HAVASI ZSUZSANNA – KOROMPAY ESZTER szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 5–6*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. Megjelenés előtt.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- KNIPF-KOMLÓSI ERZSÉBET 2011. *Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache: Am Beispiel des Deutschen in Ungarn*. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Beihefte 145. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- LÁSZLÓ PÉTER 2002. *Béb*. Béb Község Önkormányzata, Pápa.
- LÓRINCZE LAJOS 1951. Szempontok és adatok személyneveink újkori történetéhez. *Magyar Nyelvjárások* 1: 64–94.
- MCsvA. = Magyarországi hivatalos családnév-változtatások történeti adatbázisa (1815–1932). Kutatásvezető: FARKAS TAMÁS – KÖVESDI ISTVÁN. <http://www.macse.hu/society/nevvaltoztatások.php> (2021. 02. 01.)
- ÖRDÖG FERENC 1973. *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RÁCZ ISTVÁN 2000. *Béb község életének alakulása a II. világháború után (1945–1949). A lakosság névsora 1945- és 1999-ben*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa.
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZOTÁK SZILVIA szerk. 2017. *Órvidéki házinevek*. Imre Samu Nyelvi Intézet Kiadványai 6. UMIZ Imre Samu Nyelvi Intézet, Alsóőr.

TÓTH KATALIN 1966. A Karancs vidéki ragadványnévvadás kérdéseihez. *Magyar Nyelvjárások* 12: 95–107.

Urb. = *Mária Terézia Úrbéri Tabellák*. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/> (2020. 11. 15.)

HAUBER KITTI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-7983>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

KITTI HAUBER, The bilingual nickname stock of Béb

The paper deals with the questions regarding the nature and functions of nicknames in language use and presents the former and current nickname stock of Béb, a small village in the Transdanubian area of Hungary as indicators of the strong correlation between names, a community and its history. For two centuries the rich, heritable German nicknames represented the family relations and the cultural and dialectical features of the ethnically and linguistically homogeneous population of Béb. However, the direct consequences of World War II launched the unstoppable process of ethnic mixing and language change, which had an impact on the nickname stock as well: the former nickname stock began to fade with the oldest generations and was replaced with a new, bilingual nickname stock. The structural, semantic and lingual aspects of the nicknames used by a mostly monolingual younger generation can provide information about the cognitive processes which played a significant role in their creation.

Tulajdonnevek a nyelvatlaszokban

1. A nyelvatlasz mint forrás. A nyelvatlaszok, jellegükből adódóan, alkalmasak az egy adott időpontban élő nyelvállapotot rögzíteni, s ez kiindulópontként szolgálhat a területi összefüggések azonosításához, vizsgálatához. A nyelvatlaszok létrejöttét, illetve a gyűjtéseket alapvetően nem névtani szempontok motiválták, de a gyűjtött nyelvi anyagok bizonyos keretek között alkalmasak lehetnek névtani tanulságok levonására is, továbbá forrásként szolgálhatnak összehasonlító vizsgálatokban.

1.1. Lehetőségek és korlátok. A nemrég megjelent Tulajdonnevek és szótárak című átfogó szakkönyvben (FARKAS–SLÍZ szerk. 2020) JUHÁSZ DEZSŐ tanulmánya hívja fel a figyelmet a nyelvatlaszokban található tulajdonnevekre is (JUHÁSZ 2020: 59–60). A tanulmányában vizsgált tájszótárakkal sok rokon vonást mutató nyelvatlaszok anyagának általános áttekintését mostanra megkönnyíti, hogy elkészült az 1959–2012 között megjelent 26 magyar nyelvatlasz címszóanyagának rendszerezése és egységes mutatója (SZABÓ 2018b: 215–445).

A nevek azonban „típusuktól függően eltérő mértékben adnak alapot területi megoszlás szerinti, nyelv földrajzi következtetésekre. A keresztnevek például korábban éppen ebből a megfontolásból kevésbé keltették fel a nem névtanos kutatók érdeklődését”, állapítja meg VÖRÖS FERENC (2006: 171). A magyar névföldrajzi kutatások (áttekintését l. BÁRTH M. 2018: 23–30, SZABÓ 2018a) mind a személy-, mind a földrajzi nevek terén jelentős eredményeket értek el, a szinkrón és a diakrón vizsgálatokban egyaránt.

A nyelvatlaszok szóállományában szinkrón vizsgálatok esetén elsősorban az adott területre jellemző nyelvjárási sajátosságok, az esetleges alaki, grammatikai változatosság érhető tetten. A nyelvatlaszokban személy- és földrajzi nevek egyaránt szerepelnek, és alapvetően mindegyikre igaz ez a megállapítás. Azonban ha időbeli síkra helyezük őket, jellegükből adódóan névtani, művelődéstörténeti tanulságokat is hordozhatnak. Általánosságban a diakrón szempontú megközelítési lehetőséget a keresztnevek kutatásában HAJDÚ MIHÁLY a következőképpen foglalja össze: „A dialektológiát annyiban szolgálja az eddigi kutatás, hogy megmutatja azokat a hatásokat, amelyek érik az egyik népcsoportot a másiktól. Ezek iránya segít a nyelvjárási hatások földerítésében. A névtani változások ugyanis százszorta gyorsabbak akár a hangtani vagy grammatikai változásoknál, de az átadás-átvétel mechanizmusa hasonlóképp működik. A nevek a lexikológia témakörébe is tartozó nyelvtani elemek, s a tájszavak terjedéséhez hasonló a változásuk. Amíg azonban a tájszavak megjelenése, továbbvándorlása nem mérhető, nem jegyezték föl átadásuk pillanatában őket, a neveket a XVII. századtól már első jelentkezésükkor meg lehet találni a táj, város, falu kincseiben, s nyomon lehet követni útjukat, vándorlásukat, különböző pontokon, egymástól való távoli helyeken való fölbukkanásukat.” (HAJDÚ 2003: 409.) A nyelvatlaszok a 20. század második felének nyelvállapotát tárják fel (bizonyos esetekben „régies” minősítéssel korábbi alakokra is utalva), ezért az akár több évszázadot is felölelő diakrón szempontú vizsgálatokban 20. századi forrásként jelenhetnek meg.

1.2. A nyelvatlaszok szókincséről. A papíralapon is megjelent 26 magyar nyelvatlaszban 13 348 térképlep található, ami a címszóegyesítési munkálatok után 6090-re csökken. Ezek között mindössze 81 tulajdonnevet, elsősorban személy-, földrajzi és égitestneveket fedezhetünk fel. Ez rendkívül kevés: látványosan igazolódik, hogy a nyelvatlaszok készítésekor, a címszóállomány összeállításakor a névtani szempontok nem játszottak szerepet. Ugyanakkor ha tüzetesebben megnézzük a listát, azt látjuk, hogy a 26 magyar nyelvatlaszból csak öt zárja ki teljesen a neveket, mindössze ennyiben nem találunk tulajdonnévi térképcímzavakat: a három úgynevezett célatlaszunkban, a KKSzASz.-ben, a HVMA.-ban és az ÁllSA.-ban, továbbá a címszóállománya szempontjából is tekintélyes két dunántúli kiadványban, a ZsA.-ban és az SmA.-ban.

Mi lehet ennek az oka? A 21 névbefogadó nyelvatlaszban kiegyensúlyozottságot nem fedezhetünk fel. A tulajdonnevek negyede A romániai magyar nyelvjárások atlaszában (RMNyA.: 45 db, 24%) jelenik meg, ezt követi A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza (KárpA.: 29 db, 16%) és A moldvai csángó nyelvjárás atlasza (CsángA.: 23 db, 12%). Nemzeti atlaszunk, a csaknem az egész magyar nyelvterületet átfogó A magyar nyelvjárások atlasza (MNyA.) csak a negyedik helyre szorul (12 db, 7%), ami azért is jelzésértékű, mert a később készült nyelvatlaszok általában igyekeztek igazodni az MNyA. szókincséhez, s átvenni belőle a saját kutatási területükön valamilyen szempontból fontos címszavakat. A többi atlaszban tíz alatt marad a tulajdonnevek száma.

A nagyatlász és a táji nyelvatlaszok egymáshoz való viszonyát és feladatkörét elsőként VÉGH JÓZSEF foglalta írásba az Őrségi és hetési nyelvatlasz bevezetőjében (ŐHA. 11–22). Korábbi francia mintát követve az ajánlás szerint a nemzeti atlaszok igyekezzenek országhatárok nélkül a nyelv minden nyelvjárascsoportját átfogni, nagy vonalakban bepillantást engedve a nyelvi változásokba. De emellett „a Magyar Nyelvatlaszon kívül szükség van a kisebb, egy-egy vidékre szorítkozó, de egészen sűrű hálózatu nyelvjárasi térképekre, melyek esetleg kevesebb számú jelenséggel, kevesebb fogalomkör szókincsével foglalkoznak, de a szavak és jelenségek megoszlását apróbb részleteikben élénk tárva tanulságosan világítják meg a nyelvi elemek küzdelmeit” (ŐHA. 11). Az ebben a szellemben készült regionális atlaszok egy-egy szűkebb területet, földrajzi, néprajzi vagy nyelvjárasi egységet és esetleg a környékét tárják fel teljes sűrűségű kutatópont-hálózaton, az adott vidékre jellemző nyelvjárasi jelenségekre is fókuszálva.

A gyűjtendő anyag kijelölésekor „az atlasznak számot kell adnia nemcsak egy bizonyos számú fogalom nyelvbeli kifejezéseinek megoszlásáról, hanem a fontosabb nyelvjárasi hangtani és alaktani tények földrajzi elterjedéséről [is]” – írta BÁRCZI GÉZA (1944: 19). A regionális atlaszok úttörőjének tekinthető ŐHA.-ban is csak olyan tulajdonneveket találunk, amelyeket hangtani, alaktani céllal (100. *Sándorékhoz*, 101. *Galambosékhoz*, 105. *Ferihez*, 106. *Ferinél*) vettek fel. A magyar nyelvjárások atlasza kérdőfüzetének összeállítására kapcsán DEME LÁSZLÓ (1955: 51) tömören így fogalmaz: „A hangtan terén követelt lehető teljességgel szemben az alaktan területén már csak a fontosabb jelenségek teljességét írja elő; a szókincsre vonatkozólag pedig eleve elhárítja a teljességre törekvésnek még a gondolatát is”. A tulajdonnevek gyűjtéséről vagy szerepükről a nyelvatlaszokban itt sem esik külön szó. Mindezekkel összhangban nem meglepő, hogy a tulajdonnevek a nyelvatlaszok teljes címszóállományának csak csekély százalékát adják.

1. táblázat: Tulajdonnevek a nyelvatlaszok címszóállományában

Atlasz	%	Atlasz	%	Atlasz	%
MNyA.	0,56	MurA.	1,16	JSzA.	1,83
RMNyA.	0,74	ŐHA.	1,00	SzerA.	1,46
SzilA.	0,44	SZA.	0,18	BNyA.	1,39
SzNySz.	0,18	OrmAM.	0,72	MedvA.	0,29
CsángA.	1,19	JBarA.	1,89	NybA.	0,69
HétfA.	0,66	SzlavA.	1,03	KárpA.	1,13
NyvA.	1,19	JBánA.	2,10	HHNyA.	2,70

A tulajdonnevek száma alapján a határon túli atlaszkészítők nagyobb hangsúlyt fektetnek a tulajdonnevek gyűjtésére, de önálló tematikus egységként csak a kárpátaljai atlaszban jelennek meg (KárpA. 1143–1171-es térképlapok) keresztnévek és becéző alakjaik. PENAVIN OLGA hét nyelvatlasza a leghomogénebb csoportot alkotja a magyar nyelvatlaszok között. Több szempontból is nagyarányú egyezést mutatnak, mert szinkrón időpontban, azonos gyűjtő személye által és azonos lejegyzési módszer szerint készültek. Nincs ez másként a tulajdonnevek gyűjtése terén sem: jellemzően ugyanazokkal a keresztnévekkel kérdez rá a hangtani és alaktani sajátosságokra. Az erdélyi nyelvatlaszok is közel azonos kérdőívvel, azonos felkészültségű gyűjtőkkel, az adatközlők azonos szempontú kiválasztásával dolgoztak, PENAVIN OLGA atlaszaihoz hasonlóan itt is jobb lehetőségeket teremtve az összehasonlító nyelvföldrajzi vizsgálatokra.

Az összesített kimutatást megnézve a nyelvatlaszok többségében elenyészőnek mondható a tulajdonnevek előfordulása. Azonban a címszavak egymáshoz igazodása, az azonos denotatívum kifejezések gyűjtése miatt már ezek az apró egyezések is több esetben lehetővé tehetnek több atlaszt – s ennek köszönhetően egymástól távolabb fekvő területeket – érintő vizsgálatokat.

2. Személynevek. Személynevek 20 nyelvatlaszban találhatóak, a névbefogadó atlaszok közé sorolható munkák közül egyedül a Székely nyelvföldrajzi szótárban (SzNySz.) nem. A személynevek gyakoriságuk szerint csökkenő sorrendben a következők (a címszó mellett zárójelben az atlaszok rövidítését is közlöm).

Kimagaslóan sokban, tizenkét atlaszban szerepel a *Ferenchez* címszó (MNyA., RMNyA., MurA., JBarA., SzlavA., JBánA., JSzA., SzerA., BNyA., MedvA., NybA., HHNyA.), majd ezt hét előfordulással a *Sándorékhoz* követi (MNyA., RMNyA., SzilA., HétfA., NyvA., ŐHA. és HHNyA.). A képzeletbeli dobogó harmadik fokán egy holtversenyt találunk, a *Sándor* két újabb ragozott alakját, a *Sándoréknál* (MNyA., RMNyA., SzilA. HétfA., NyvA. HHNyA.) és a *Sándoréktól* (MNyA., RMNyA., SzilA. HétfA., NyvA. HHNyA.) formát. Öt atlaszban az *Erzsiékhez* (MNyA., RMNyA., CsángA., MedvA., HHNyA.) és a *Katalin 2 (fiatal)* (JBarA., MurA., SzlavA., JSzA., BNyA.), négyben az *Anna (becealakjai)* (RMNyA., CsángA. JSzA., KárpA.), a *József (becealakjai)* (RMNyA., CsángA. JSzA., KárpA.), a *Katalin 1* (JBarA., SzlavA., SzerA. KárpA.) és a *Mihály* (MNyA., RMNyA., NyvA. KárpA.) neveket találjuk.

A három atlaszban fellelhető címszavaknál magas a RMNyA., a CsángA. és a KárpA. egyezése, az e három atlaszban található címszavak: *György (becealakjai)*, *János (becealakjai)*, *Mária (becealakjai)*. Az RMNyA. és a CsángA. mellett a HHNyA.-ban szerepel az *Erzsiéknél*, az MNyA., RMNyA. és JSzA. hármában a *Ferencnél*, míg az MNyA.-ban, az RMNyA.-ban és a KárpA.-ban a *Károly*. Három PENAVIN-atlaszban a *Katalin néni (megszólítás)* (JSzA., SzerA., BNyA.) fordul elő.

A 66 személynév közel 80%-a, azaz 48 név csupán egyszer vagy kétszer fordul elő a nyelvatlaszokban, ezzel is mutatva, hogy összességében nem beszélhetünk tudatos egyezésre törekvésről. Két romániai nyelvatlasz, az RMNyA. és a CsángA. több ponton is kapcsolódik egymáshoz: közösek az *Erzsiéktől*, *Erzsihez*, *Erzsinél*, *Erzsitől*, *Józsiekhöz*, *Józsieknél*, *Józsiektól*, *Józsizhoz*, *Józsínál* és *Józsitól* ragozott címszavak. Szintén az RMNyA. az egyik lelőhelye a *Kati*, *Mihályé* és *Mihálytól* alakoknak, de már változatos másik forrással; míg a maradék öt kétszer előforduló címszó – *Ferihez*, *István*, *Katalin 3 (idős)*, *okosabb Pistánál*, *Pistáék földje* – egyezése az atlaszokban véletlenszerűséget sugall.

A személynévek több mint fele csak egyetlen atlaszban fordul elő. Ezek közül kiemelkedik a KárpA., melyben egy külön blokkba rendezve találjuk őket, innen származik az *András*, *Béla*, *Erzsébet*, *Ferenc*, *Gizella*, *Gyula*, *Irén*, *Jolán*, *Júlia*, *Lajos*, *László*, *Magdolna*, *Margit*, *Miklós*, *Pál*, *Péter*, *Sándor*, *Zoltán* és a *Zsuzsanna*. Viszonylag sok nevet az RMNyA. kínál még, melyben az *Erzsi*, *Erzsiék*, *Erzsiéké*, *Józsieék*, *Józsieké*, *Pista*, *Pistánál (fiatalabb)* grammatikai szempontú térképlapokat vizsgálhatjuk. Az ÖHA.-ban a *Ferinél* és a *Galambosékhöz*, az SZA.-ban a *Terinél*, az OrmAM.-ban az *Aurél*, a JSzA.-ban a *Ferencről*, míg a HHNyA.-ban egy összetettebb térképlap, az *Erzsiékhez/Erzsiéknél* típusváltozó található.

Összességében a legtöbb személynévet az RMNyA.-ban találjuk, s ezek közül többnek – az alapalakban lévő *Károly* (1412) és *Mihály* (1429) címszavak, továbbá a todalékos alakok közül az *-é* birtokjeles *Mihályé* (1430) – elemzését JUHÁSZ DEZSŐ végezte el (JUHÁSZ 1999). A *-nott*, *-nól*, *-ni* családi helyhatározóragok variánsai az *Erzsitől*, *Erzsihez*, *Erzsinél*, *Erzsiéktől*, *Erzsiékhez*, *Erzsiéknél*; *Ferencnél*, *Ferenchez*; *Józsitól*, *Józsizhoz*, *Józsínál*, *Józsiektól*, *Józsiekhöz*, *Józsieknél*; *Sándoréknál*, *Sándoréktól*, *Sándorékhoz* térképlapokon vizsgálhatók. Ezekből MURÁDIN LÁSZLÓ (1966) és HEGEDŰS ANDREA (2008: 93–104) készített esettanulmányt, illetve átfogó elemzést. Az erdélyi atlaszokban több címszó esetében is feltűnő az ismétlődés, így ezek – a gyűjtés ideje, módszere miatt is – kiemelten alkalmasak átfogóbb vizsgálatokra.

A személynévek között tekintélyes táborot képvisel a becenevek csoportja: a nyelvatlaszokban találunk *Erzsi*, *Gyuri*, *Jani*, *Józs*, *Kati*, *Mari* és *Pista* címszavú térképlapokat is. Újabb vizsgálati lehetőségeket tartogat, hogy a *Kati* becenevet az idősebb és a fiatalabb korosztályra vonatkoztatva egyaránt kikérdezték, külön-külön térképlapokat készítve róla. Ez sajnálatos módon azonban egyedi eset, pedig az efféle gyűjtés és életkorhoz kötődő összehasonlítás a változások tágabb horizontját nyithatná meg a nyelvatlaszok névtani szempontú felhasználásának.

A nyelvatlaszok összevethetősége, valamint a többes egyezés miatt elsőként a *Katalin 2 (fiatal)*-t választottam ki bemutatásra.

2. táblázat: *Katalin 2 (fiatal)* a nyelvatlaszokban¹

	JBarA.	MurA.	SzlavA.	JSZA.	BNyA.
<i>Kata</i>	2	5	3		14
<i>Katalin</i>					3
<i>Kati</i>	4	17	9		22
<i>Katica</i>	10	17	10	3	34
<i>Katika</i>	1	2		3	2
<i>Katinka</i>		1	1		4
<i>Kató</i>	6	1	5		20
<i>Katóka</i>	1	2			10
<i>Katu</i>		1			
<i>Katuka</i>		1			
<i>Katus</i>			2	2	2
<i>Katya</i>					4
<i>Katyi</i>					4
<i>Kiskati</i>					1

A *Katalin 2 (fiatal)* a JBarA. 8-as, a MurA. 8-as, a SzlavA. 9-es, a JSZA. 69-es és a BNyA. 20-as PENAVIN-atlasz térképlapja. A kutatópontokon előforduló variánsok számbavétele és a hangtani kiegyenlítések után a következő megállapítások tehetők: 1. Az atlaszok kutatópontjainak eltérő számától függetlenül mind az öt atlaszban a *Katica* becenév végzett az első, többségében a *Kati* a második helyen, de ezeken kívül a *Kató* és a *Kata* is széles körben elterjednek, a gyűjtés időpontjában általánosan ismertnek és használtak tekinthetők. 2. A hangtani kiegyenlítések után 14 becenevet találhatunk az atlaszokban. 3. Az esetek többségében a csonkulással, illetve a képzővel ellátott becenevpárok mindkét tagja fellelhető. 4. A bácskai kutatópontokon mind a fellelhető becező alakok mennyisége, mind a változatossága magasan meghaladja a többi területét (és mivel ez is PENAVIN-atlasz, feltételezhetjük, hogy hasonló eljárásmóddal készült). 5. A jugoszláviai székelytelepeken a *Katica* és a *Katika* alak is mindegyik kutatóponton jelen van.

A *Katalin 2 (fiatal)*-tól eltérően a *Katalin 3 (idős)* címszó csak két atlaszban található meg, a JBarA.-ban (7. térképlap) és a MurA.-ban (9. térképlap). A JSZA., a SzerA. és a BNyA. a *Katalin néni (megszóltítás)* összetételt vizsgálja, ahol a térképlapokon a *néni* hangtani változásainak feltüntetésére kerül a hangsúly.

¹ A számok a névváltozatoknak a térképlapokon való előfordulásait jelzik.

3. táblázat: *Katalin 3 (idős)* a nyelvatlaszokban

	JBarA.	MurA.
<i>Kata</i>	3	15
<i>Katalin</i>		1
<i>Kati</i>	7	14
<i>Katica</i>	5	1
<i>Kató</i>	4	

Ha összevetjük a két címszóállományt, láthatjuk, hogyan változik az idő előrehaladtával az egyes becealakok használata. Az egységes területi lefedettség érdekében a mindkét változatot kezelő két atlasz, a JBarA. és a MurA. adatai alapján a következők állapíthatók meg: 1. A *Kata* és a *Kati* becealakok használata a kor előrehaladtával erősödik. 2. A *Katica* és a *Kató* ellenben arányaiban csökken. 3. Ezen atlaszok szerint a *Katalint*-t csak az idősek megnevezésére használják, a fiatalokra egyáltalán nem. 4. A fiatal Katalinok becealakjai sokkal nagyobb variabilitást mutatnak (9 : 5), és idősebb korban már nem használják a *Katika*, *Katinka*, *Katóka*, *Katu* és *Katuka*, jellemzően kicsinyítőképzős alakokat.

3. Hely- és égitestnevek. A 26 magyar nyelvatlaszban a személyneveken kívül találhatunk még helyneveket és égitestek neveit is. Előfordulásuk szerint csökkenő sorrendben: 9 atlaszban a *Tejút* (MNyA., RMNyA., SzilA., SzNySz., CsángA., HétfA., JBánA., MedvA., KárpA.); 7 atlaszban a *Fiastyúk* (RMNyA., SzilA., SzNySz., CsángA., HétfA., JBánA., JSzA.) és a *Göncölszékér* (MNyA., RMNyA., SzilA., SzNySz., HétfA., JBánA., MedvA.); 3 atlaszban a *Hold* (RMNyA., CsángA., JBánA.); 2 atlaszban az *Esthajnalcsillag* (RMNyA., CsángA.) és 1-1 atlaszban a *Hajnalcsillag* (CsángA.), *Kaszás* (Orion) (JBánA.), *Kolozsváron* (RMNyA.), *Kolozsvárra* (RMNyA.), *Maros* (RMNyA.), *Marosvásárhelyen* (RMNyA.), *Marosvásárhelyre* (RMNyA.), *Nagy Göncöl* (CsángA.), *Sarkcsillag* (JBánA.) és *Szamos* (RMNyA.).

Ilyen tulajdonneveket mindössze 10 nyelvatlaszban találunk, de a személyneveknél sokkal kisebb számban. Közülük kiemelkednek a romániai atlaszok, ezekhez ugyanis viszonylag következetesen kikérdezték ugyanazokat a címszavakat. A többenél az egyezés esetlegesnek tűnik, egyedül az égitestnevek miatt kapcsolódik a JBánA. több ponton is az erdélyi atlaszokhoz.

Az RMNyA. névkészletét vizsgáló tanulmányban JUHÁSZ DEZSŐ elvégezte a két folyónév, a *Maros* és a *Szamos* nyelvföldrajzi elemzését (JUHÁSZ 1999: 396–397), továbbá a toldalékos helyneveket, a *Kolozsváron*, *Kolozsvárra*, *Marosvásárhelyen*, *Marosvásárhelyre* címszavú térképlapokét is (JUHÁSZ 1999: 397).

Nyelvészeti vizsgálatokra különösen kíváncsiak az égitestnevek, melyeknél a hangtani különbségeken túl az egyes morfológiai és lexikai változatok is azonosíthatók, majd népi, kulturális motivációjuk kutatható.

4. További vizsgálati lehetőségek. Ha a nyelvatlaszokban található tulajdonnévi címszavakat, az egyezéseiket, összevethetőségüket, illetve az eddig készült elemzéseket nézzük, megerősítést nyer, hogy névtani szempontú használatuk meglehetősen korlátos.

A gyűjtők elsősorban eszközként használták őket a grammatikai jelenségek, leginkább a toldalékok táji változatainak bemutatásához – a nyelvatlások eredendő céljaival összhangban.

4.1. Tulajdonnevek alapjául szolgáló közzsók. Ha eggyel visszább lépünk a tulajdonnevektől, a nevek alapjául szolgáló közzsókra is értékes információhordozóként tekinthetünk.

A nyelvatlások névtani vonatkozású felhasználásának sokkal tágabb horizontját nyitja meg, ha a földrajzi közneveket és a személynévi közzsókat (foglalkozásneveket, külső és belső tulajdonságra utaló mellékneveket) is számba vesszük. Külön vizsgálati lehetőségként tarthatjuk számon azokat a közneveket, amelyek valamely személy- vagy földrajzi név részei vagy azok alapjául szolgálnak, és e kifejezések száma a nyelvatlásokban jelentősen meghaladja a tulajdonnevekéét. A teljesség igénye nélkül többek között a következő címszavakat találhatjuk meg: *alsó 1* ('alul lévő'), *árva, asztalos, bába, bátor, bíró, bokr, borbély, csordás, csorgó, csősz, domb, falu, farkas, fazekas, fej 2* (testrészt), *folyó, forrás, föld, hegy, juhász, kanász, karácsony, kerekes, kert, két, kovács, kövér, kút, külső, mező, patak, rét, sarok, sebes* (folyóvíz), *serény, szűcs, tó, völgy* (bővebben l. JUHÁSZ 1999: 399–400, szóföldrajzi vizsgálatokra pl. KÁZMÉR 1970, VÖRÖS O. 1999). A lista még nagyon hosszan lenne folytatható, és általánosan megállapítható, hogy a három úgynevezett célatlasz (KKSzASz., HVMA. és az ÁllSA.) kivételével mindegyik kiadványban szép számmal fordulnak elő, igen magas egyezési arányokat mutatva.

A közzsók jelentőségét a közzsói eredetű családnevek felől is megközelíthetjük. Ezek önmagukban hordozzák a közösség egykori nyelvjárásának sajátosságait, és ezért alkalmasak lehetnek nyelvjárástörténeti vizsgálatokra is (N. FODOR 2016: 19). Az ilyen jellegű kutatásokhoz több és különböző időszakokból származó forrás használata szükséges (l. pl. FARKAS 2014; N. FODOR 2014, 2016; BÁRTH M. 2016), ami már átvezet minket a források integrálásának kérdéséhez.

4.2. Integrálás. A nyelvatlások kiválóan működhetnek különböző összehasonlító elemzésekben. Az eltérő típusú korpuszok integrálásából remélhető eredmények mind szinkrón, mind diakrón szempontból messze túlmutatnak a saját típusú forrásanyagok összehasonlító elemzésein. A nyelvatlások tulajdonnévanyaga legkézenfekvőbb módon a tájszótarakéval lenne egybevethető, s bennük a keresztnévek becealakjai különösen sok összevetési lehetőséget kínálnak (l. JUHÁSZ 2020: 60). Az efféle egyesítésekbe, adatbázis-építésekbe a hely- és személynévtárak is az elsőők között lennének bevonhatók (JUHÁSZ 2001: 120). Tágabb időtávlatban pedig a nyelvatlások anyaga is része lehetne egy egyesített dialektológiai adatbázisnak.

Felhasznált források

ÁllSA. = BALOGH LAJOS – KIRÁLY LAJOS, *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

BNyA. = PENAVIN OLGA, *Bácskai magyar nyelvjárási atlasz*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1988.

CsángA. = *A moldvai csángó nyelvjárási atlasza* 1–2. Szerk. GÁLFFY MÓZES – MÁRTON GYULA – SZABÓ T. ATTILA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. Magyar Nyelvtudományi

- Társaság, Budapest, 1991. A III. kötet térképlapjai. [elektr. dok.] <http://geolingua.elte.hu/projects/mcsnya3cimszok.pdf> (2017. augusztus 19.)
- HétfA. = VÖÖ ISTVÁN, *Hétfalu nyelvjárás atlasza*. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 1971.
- HHNyA. = *Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén: többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai*. Szerk. P. LAKATOS ILONA. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012.
- HVMA. = GUTTMANN MIKLÓS – KÖBÖLKUTI KATALIN, *Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 182. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1987.
- JBánA. = PENAVIN OLGA, *A jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárás atlasza*. CNESA Kiadó, Oktatási és Művelődési Intézmény, Cnesa [Kanizsa], 1995.
- JBarA. = PENAVIN OLGA, *A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza*. Újvidéki Egyetem, Újvidék, 1969.
- JSzA. = PENAVIN OLGA – MATIJEVICS LAJOS, *A jugoszláviai székeleytelepek nyelvatlasza*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1978.
- KárpA. = LIZANEC, P[ETRO] N[IKOLAEVIČ], *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* 1–3. Szerk. BALOGH LAJOS etc. Akadémiai Kiadó etc., Budapest etc., 1992–2003.
- KKSzASz. = TIMAFFY LÁSZLÓ, *A kisaljai kocsik és szekerek szakszókincsének nyelvatlasza és szótára*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 22. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárás Tan-szék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1985.
- MedvA. = Cs. NAGY LAJOS, *Medvesalja magyar nyelvjárás atlasza*. Luminosus n. o. Kiadó, Nagykapos, 2011.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- MurA. = PENAVIN OLGA, *A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 116. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1966.
- NybA. = SILLING ISTVÁN, *Nyugat-bácskai magyar nyelvatlasz*. Forum Könyvkiadó – Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Újvidék–Szabadka, 2012.
- NyVA. = SÁNDOR ANNA, *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Mercurius Könyvek. Kalligram, Pozsony, 2004.
- OrmAM. = 1. TEMESI MIHÁLY, Mutatvány az Ormánság nyelvatlaszából. *A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 1965: 141–171. 2. TEMESI MIHÁLY, *Az Ormánság nyelvjárása 1939 és 1949 között*. Szerk. PESTI JÁNOS – SZÜCS TIBOR. Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2002.
- ÖHA. = VÉGH JÓZSEF, *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.
- RMNyA. = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* 1–11. Gyűjt. és a kéziratot összeáll. MURÁDIN LÁSZLÓ. Szerk. JUHÁSZ DEZSŐ. Magyar Nyelvtudományi Társaság / Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó, Budapest, 1995–2010.
- SmA. = SAJTOS JÓZSEF, *Sárvíz menti nyelvatlasz*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 220. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2004.
- SZA. = KIRÁLY LAJOS, *Somogy-zalai nyelvatlasz*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 223. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2005.
- SzerA. = PENAVIN OLGA, *A szerémségi magyar szigetek nyelve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- SzilA. = *Szilágysági nyelvatlasz*. Gyűjt. MÁRTON GYULA. Összeáll. és szerk. HEGEDŰS ATTILA. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 3. PPKE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 2000.

- SzlavA. = PENAVIN OLGA, *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárás atlasz*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1984.
- SzNySz. = *Székely nyelvöldrajzi szótár*. Összeáll. GÁLFFY MÓZES – MÁRTON GYULA. Szerk. KISS JENŐ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- ZsA. = RÓNAI BÉLA, *Zselici nyelvatlasz. Nyelvöldrajzi vizsgálatok a Zselicben*. Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja, Pécs – Magyar Nyelvtudományi Társaság, [Budapest,] 1993.

Hivatkozott irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1944. *A magyar nyelvatlasz előkészítése*. Magyar nyelvatlasz-bizottság, Budapest.
- BÁRTH M. JÁNOS 2016. A névföldrajz szerepe a nyelvjárástörténeti kutatásokban. In: BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 134–143.
- BÁRTH M. JÁNOS 2018. *Névföldrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061189>
- DEME LÁSZLÓ 1955. A kérdőfüzetek anyagának összeállítása. In: BÁRCZI GÉZA szerk., *A magyar nyelvatlasz munkamódszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 45–80.
- FARKAS TAMÁS 2014. Dimenzionális szemlélet a névkutatásban. Általános kérdések és a családnév-kutatás példája. *Névtani Értesítő* 36: 9–22.
- FARKAS TAMÁS – SLÍZ, MARIANN szerk. 2020. *Tulajdonnevek és szótárak*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/4892373>
- N. FODOR JÁNOS 2014. A történeti személynévföldrajz mint a nyelvöldrajz egyik kutatási területe I. A nyelvöldrajzi módszer a névtani kutatásokban. *Névtani Értesítő* 36: 23–41.
- N. FODOR JÁNOS 2016. A történeti személynévföldrajz mint a nyelvöldrajz egyik kutatási területe II. Névföldrajzi módszer a nyelvjárástani kutatásokban. *Névtani Értesítő* 38: 19–31.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HEGEDŰS ANDREA 2008. *Nyelvöldrajzi vizsgálatok a romániai magyar nyelvterületen az egyesített atlaszok felhasználásával*. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK, Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1999. A romániai magyar nyelvjárások atlasza névtudományi jelentőségéről. *Névtani Értesítő* 21: 395–400.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A nyelvöldrajz magyar eredményeiből. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 111–130.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2020. Tulajdonnevek a tájszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 53–62. <https://doi.org/10.26546/4892373>
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A falu a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1966. A *-ni*, *-niti*, *-nul* ~ *-nül* határozórag-csoport funkciója és erdélyi elterjedtsége. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 10: 45–60.
- SZABÓ PANNA 2018a. A névföldrajzi kutatások magyar eredményeiből. *Magyar Nyelv* 114: 482–490. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.4.482>
- SZABÓ PANNA 2018b. *Nyelvöldrajzi vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati felén a dialektológiai atlaszok alapján*. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK, Budapest.
- VÖRÖS FERENC 2006. Névkutatás és névföldrajz. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 8/1: 167–176.

VÖRÖS OTTÓ 1999. *Vízrajzi köznevek szöföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 211. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

SZABÓ PANNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9540-6374>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Egyetemi Könyvtár és Levéltár

PANNA SZABÓ, Proper names in linguistic atlases

The study offers an overview of the proper names included in Hungarian linguistic atlases. First, the lexicons of these atlases are examined, emphasising the reasons behind the low number of proper names. The linguistic atlases printed in Hungarian to date contain 6090 entries, but only 81 proper names. Anthroponyms can be found in 20 atlases, mostly in suffixed forms or nicknames. Other proper names include toponyms and the names of planets. Atlases from Romania are unique in this regard as the same headwords were collected most consistently. Existing linguistic atlases can be better utilised by onomastic research in geographic common nouns and words that have become anthroponyms (the names of professions, crafts, adjectives for internal or external characteristics) are also considered, as the number of these is much greater than that of proper names.

A finn exonima-adatbázis

1. Az *exonima/endonima* fogalompár. Az *exonima/endonima* fogalompár jelentés-tartalmáról mind a mai napig nem szüntek meg a viták. Nincs ezen mit csodálkozni, hiszen olyan fogalmakról van szó, amelyeknek a tárgyai, azaz a földrajzi nevek alapvetően egy-egy nyelv, nyelvi környezet és kultúra szférájába tartoznak; magukat a fogalmakat ugyanakkor külső, az egyértelmű nemzetközi kommunikáció biztosítását szolgáló, gyakorlati jellegű igények (a földrajzi helyek különböző nyelvű megnevezéseinek egymással való megfeleltetése, szelektálás, nemzetközi használatra szánt változatok kiemelése) tették szakmai körökben szükségessé. Az ENSZ Földrajzinév-szakértői Csoportja (UNGEGN) az évtizedek során több definíciót is kidolgozott a fogalmakra. Az első, 1972-ből származó meghatározás még aszerint minősítette endonimának vagy exonimának a földrajzi neveket, hogy azok az adott helyen hivatalos nyelvű alakok-e vagy sem (történeti áttekintésére l. POKOLY 2013). A hivatalos nyelvhez kötés számos, különösen a kisebbségek identitásához köthető problémát vetett fel. Az UNGEGN ma is használt meghatározása a „széles körben használt nyelv” formulájának bevonásával lényegesen megengedőbb, mint a korábbi definíció (vö. BÖLCSKEI–FARKAS–SLÍZ 2017: 136–137), az utóbbi időben a szakértők mégis több kísérletet tettek egy új meghatározás megszövegezésére (pl. JORDAN 2012: 2, NYSTRÖM 2014: 36, WOODMAN 2014: 13). Ezek alapvetően nem a nyelvre, hanem a helyi közösség névhasználatára helyezték a hangsúlyt, jelezve, hogy bármilyen merev, a jogi-közigazgatási helyzetre építő, gyakorlati célzatú meghatározás óhatatlanul az emberi közösségek, az emberi kultúra földrajzi nevekben megőrzött örökségének a sérelmével járhat.

E vitáknak is köszönhető, hogy számos országban modern, rendszeresen frissített exonima-adatbázisokat hoztak létre. Ezeknek az előzményeként már az ENSZ 1972-es Földrajzinév-egységesítési Kongresszusa javasolta, hogy a tagállamok létesítsenek exonimaregisztereket, és ezeket osszák meg egymás közt. Összetett és érzékeny feladatról van szó. Egyrészt természetesen, hogy minden nemzeti kultúra ragaszkodik a maga meggyökeresedett földrajzi neveihez, másrészt nem szabad szem elől téveszteni a történelmi-generációs aspektusokat (vö. BÖLCSKEI–GERCSÁK–MIKESY 2018), az átírási szokások változásait, a földrajzi objektum jellegét (pl. városról vagy természetföldrajzi egységről van-e szó), de akár a vitatott szuverenitási területekkel kapcsolatos politikai megfontolásokat sem. Egy exonimaregiszter csak szelektált, a készítőök nyelvi-történelmi-kulturális környezete által motivált fontossági sorrend szerint megállapított lista lehet. Bár az exonimalisták eredendően tartalmaznak szubjektív elemeket, vitathatatlanul hozzájárulnak a nemzeti kultúrához, amennyiben a térképek, szótárak, tananyagok, menetredek, a sajtó, turisztikai prospektusok stb. egységes névhasználatát, a világ különböző helyeiről való élő kommunikációt segítik.

2. A finn exonimák interneten elérhető adatbázisa. A finn exonimák válogatott listája 2018 óta digitálisan, jól kereshető adatbázisban érhető el a Kotimaisten kielten keskus (azaz a Hazai Nyelvek Központja, rövidítve: KOTUS) honlapján.¹ A kezdetben kétezer rekordot számláló adatbázis tartalma mára háromezer rekord fölé emelkedett. A lista nyelvészek és geográfusok több évtizedes együttműködésének az eredménye (vö. HAKULINEN–PAIKKALA 2019), amely a KOTUS feladatköréből adódóan normatív jellegű. A földrajzi objektumok listáját KERKKO HAKULINEN vezetésével állították össze, a végső nyelvi megformálás a KOTUS SIRKKA PAIKKALA irányításával működő nyelvészeinek az érdeme. A szelektálás erősségéhez adalék, hogy mindössze tizennégy mai magyarországi objektum elnevezése szerepel benne (pl. *Gellértinvuori [Gellért-hegy]*,² *Iso-Kumania [Nagykunság]*) a több ország területét érintő helyekkel együtt (pl. *Neusiedlerjärvi [Fertő]*, *Tonava [Duna]*, *Pieni Unkarin alanko [Kisalföld]*), s ezek között egyetlen település- vagy megyenév sincs. Portugália öt, Szerbia tíz hellyel van jelen. Egyetlen „ház” osztályba sorolt objektum van benne, a washingtoni *Valkoinen talo* (Fehér Ház). Ezzel szemben a Spitzbergák (*Svalbard*) 27 objektummal van jelen, ami mutatja, hogy a szerkesztők a finn nyelvű nevekre fókuszáltak, a nevek adott területen való sűrűségére nem.

A honlapon nem található nyelvválasztó funkció, tehát az idegen anyanyelvű használóknak is a finn nyelvű szakszók és leírások segítségével kell eligazodniuk, és így ebben az ismertetésben is szükséges lesz néhány szónak a jelentését megadni. A választható menüsorban a Nimet (‘Nevek’) opciót választva jutunk el az adatbázis fő táblájához. Az Etusivu (‘Kezdőlap’), Käyttöohje (‘Használati utasítás’), Oikeinkirjoitus (‘Helyesírás’), Taustaa (‘Háttér’), Palaute (‘Visszacsatolás’) opciókkal különböző tájékoztató szövegekhez jutunk.

Az adatbázis kétharmad részben természetföldrajzi neveket tartalmaz. Ennek csak részben oka az összeállító geográfusi akkurátussága; lásd például a tengeri áramlatok és a tengerfenék részletes nevezékτανát: *Eteläinen päiväntasajanvirta* (Egyenlítői déli áramlat), *Keski-Tyynenmeren allas* (Közép-Csendesóceáni-medence), *Tšuktšien syvänmerentasanko* (Csukcs-fenéksíkság). További fontos szempont, hogy a természetföldrajzi névtípusokban a legelterjedtebbek világszerte fordítási műveletek, amelyek legalább a földrajzi közneveket és jelzőket érintik; pl. *Ontariojärvi* (Ontario-tó), *Skandinavian niemimaa* (Skandináv-félsziget), *Itä-Kaarpatit* (Keleti-Kárpátok), *Pohjois-Ural* (Északi-Urál), de igen gyakoriak a megkülönböztető elemekben is: *Pirunsaari* (Ördög-sziget, ang. *Devil’s Island*), *Iso Karhujärvi* (Nagy-Medve-tó, ang. *Great Bear Lake*).

Az is a természetföldrajzi kategória túlsúlyát eredményezi, hogy a finn tudományban közel másfélszáz éves hagyománya van annak a gyakorlatnak, hogy csak a legfontosabb városok, országok nevét írják finnesen, a finn kiejtés alapján, a finn mássalhangzókészlet viszonylagos szűkösége ugyanis kezelhetetlen mennyiségű névalakot eredményezett volna. A 259 városnévi találatból csak alig néhány tucatnyi a hagyományos finn exonima; pl. *Berliini* (Berlin), *Kaapkaupunki* (Fokváros), *Kiova* (Kijev), *Kööpenhamina* (Köpenhága), *Lontoo* (London), *Pariisi* (Párizs), *Pietari* (Szentpétervár), *Pihkova* (Pszkov), *Riika* (Riga), *Rooma* (Róma), *Tallinna* (Tallinn), *Tukholma* (Stockholm), *Väinänkaupunki* (Daugavpils), *Varsova* (Varsó), *Vilna* (Vilnius).

¹ <https://kaino.kotus.fi/eksonyymit> (2020. 12. 02.)

² Írásomban kivételesen nem minden nyelvi adat dőlt betűs, csak a bemutatott adatbázisban rögzített, visszakereshető alakok.

Erős csoportot képeznek – mondhatni természetesen – a bibliai és az ókori történelmi helyszínek nevei: *Baalbek, Betlehem, Damaskos, Jeriko, Nasaret, Tiberias*, illetve *Ateena, Korintti, Sparta*. Az adatbázis önmeghatározása szerint a külföldi helyek nevét tartalmazza, így a Finnország határain kívül lakó finnek tulajdonképpen endonimának számító nevei is benne vannak a gyűjteményben; pl. *Aunuksenkaupunki* (Olonyec), *Karhumäki* (Medvezsjegorszk), *Käkisalmi* (Priozjerszk), *Petroskoi* (Petrozavodszk), *Pähkinalinna* (Slisszelburg), *Viipuri* (*Viborg*), illetve *Haaparanta* (*Haparanda*), *Jällivaara* (*Gällivare*), *Uumaja* (*Umeå*). A városnévi exonimák többségét a helyi hivatalos nyelvi alakkal szemben a finnek által is preferált, nemzetközileg elterjedt alakok adják: *Aden, Bangkok, Doha, Gaza, Haifa, Hanoi, Istanbul, Kabul, Mosul, Port Said, Pristina, Rabat, Tripoli* stb. A listán nem található olyan exonima, amelyet nem latin betűs írású nyelvből közvetlenül vettek volna át, akár finn ejtés szerinti írással, akár szabványos transliterációval. Az angolon kívül szép számmal találunk a finnben német közvetítéssel meghonosodott névalakokat is: *Assuan* (ang. *Aswan*), *Belgrad* (ang. *Belgrade*), *Bukarest* (ang. *Bucharest*), *Havanna* (ang. *Havana*), *Kairo* (ang. *Cairo*), *Lissabon* (ang. *Lisbon*), *Mekka* (ang. *Mecca*), *Nikosia* (ang. *Nicosia*), *Peking* (ang. *Beijing*), *Teheran* (ang. *Tehran*), *Tokio* (ang. *Tokyo*). Számos változatlan helyi névforma, azaz endonima is található a finn exonimák oszlopában. Ezt a megoldást akkor alkalmazták, ha több hivatalos nyelvű alak is létezik a város jelölésére, de finn használatra ezek közül egyet javasolnak: pl. *Almaty, Baikonur, Bern, Dublin, Luxemburg, N'Djamena, New Delhi*.

A régiók félezernél nagyobb darabszámú kategóriája meglehetősen heterogén. Találhatók itt kontinensrészek, országcsoportok – pl. *Itä-Afrika* (Kelet-Afrika), *Atlasmaat* (Atlaszországok), *Latinalainen Amerikka* (Latin-Amerika), *Lähi-itä* (Közel-Kelet) – ugyanúgy, mint jelenlegi és történelmi tartományok, országrészek, szövetségi államok, közigazgatási területek, tájak, ha írott alakjuk különbözik a helyben használt alaktól – pl. *Baijeri* (Bajorország), *Bessarabia, Havai, Hertsegovina, Kalifornia, Kastilia, Hantien ja mansien autonominen piirikunta* (Hanti–Manysi Autonóm Körzet) –, de iparvidékek, turisztikai régiók és egyéb övezetek, kisebb egységek is; pl. *Piilaakso* (Szilícium-völgy), *Ruhrin alue* (Ruhr-vidék), *Aurinkorannikko* (*Costa del Sol*).

Az országok listája sem teljes, hasonlóképpen a városokhoz, csak a finnben saját névvel bíró (pl. *Norsunluurannikko* [Elefántcsontpart], *Viro* [Észtország]) vagy eltérő írásképet mutató (pl. *Meksiko* [sp. México], *Romania* [rom. România]) országok vannak benne a függő területekkel (pl. *Brittiläiset Neitsytsaaret* [Brit Virgin-szigetek]) együtt. Bolívia (Bolivia) és Namíbia (Namibia) neve például nincs az adatbázisban, mivel ezek írásképe a helyi hivatalos nyelven és a finnben megegyezik. Nem latin betűs írású országnevek esetében a nemzetközi alakokat használják a finnek (*Libya, Mongolia, Montenegro*), vagy azok szolgálnak a finn megnevezés alapjául (*Jordania, Kambodža*). Ebben a kategóriában, ahol az egyedi ajánlás szükséges és elvárható lenne, meglehetősen szokatlan a kettős-hármas megoldások nagy száma; pl. *Bosnia ja Hertsegivina* ~ *Bosnia-Hertsegovina, Britannia* ~ *Iso-Britannia* ~ *Yhdistynyt kuningaskunta* [Egyesült Királyság], *Hollanti* ~ *Alankomaat* [Hollandia], *Kookossaaret* [Kókusz-szigetek] ~ *Keelinginsaaret, Myanmar* ~ *Burma*.

Kevésbé terhelt kategóriák az építmények és mesterséges szerkezetek nevei (31 helyszín vagy objektum, pl. *Assuanin suurpato* [Asszuáni gát], *Kaarlensilta* [Károly-híd], *Eiffel-torni* [Eiffel-torony], közlekedési utak nevei (54, pl. *Baikalin–Amurin rata* [Bajkál–Amur vasút], *Reinin–Mainin–Tonavan kanava* [Duna–Rajna–Majna-csatorna]) és ősi örökségek (37, pl. *Heliopolis, Hadrianuksen valli* [Hadrianus fala]). Ez a minimális szám

nyilvánvalóan csak egy mutatóványt takar, és ebben az esetben nem érvényes, hogy amelyek nincsenek itt, azoknak a hivatalos nyelvi alakja az irányadó.

Az adatbázisban – az ENSZ ajánlásának megfelelően – következetesen exonimának tekintik a mindössze diakritikus jegyekben eltérő alakokat is; pl. *Panama* ~ *Panamá*, *Sanaa* ~ *San'a*. Erősen korlátozták az olyan nevek szerepeltetését, amelyekben egy külföldi hely finn nevében mindössze a földrajzi köznévf fordítása teremt exonimát, de a megkülönböztető elem érintetlenül marad; például nincs benne a listában *Mansaari* ~ *Isle of Man* (Man sziget). Az állami szuverenitás alá nem tartozó helyek esetében (alapvetően a világóceán és a tengerfenék részei) az angol alakot tekintették kiindulási alpnak, kvázi-endonimának. Az adatbázisban a finn exonimák valamennyi hivatalos nyelvű alakja megtalálható, nem latin betűs írás esetén standard romanizált átírásban. Az angol nyelvű változatok minden esetben megtalálhatók, ha vannak (majdnem mindig vannak), továbbá egyéb nyelvi (többnyire német és francia) alakokat, esetleg a szomszédos nyelvekből származó adatokat is megkapunk.

3. Az adatbázis szerkezete. A fő táblában hat oszlop található. A finn exonimák állnak az első oszlopban; ezekhez a következő adatok járulnak: a hely földrajzi jellege (tenger, öböl, város stb.), a befogadó nagyobb egység (ország, kontinens, óceán stb.), a hely angol neve, a hely neve a honos nyelveken, továbbá számos névadat egyéb (jellemzően francia és német, illetve szomszédos) nyelveken. Az első oszlop nevei egyben linkek, rájuk kattintva szövegesen találjuk meg a táblázatban foglalt információkat, esetenként még többet is; például Thaiföld (*Thaimaa*) esetében tájékozódhatunk a Sziám (*Siam*) változat időbeli érvényességéről. Valamennyi oszlop ábécébe rendezhető.

A főcím és a menü között találjuk a keresőmezőt, amelyben névre és névrészekre lehet keresni (Hae nimellä, azaz 'Keress a névre'). Ez alatt találjuk az összetett keresésekre szolgáló *Tarkennettu haku* ('Célzott keresés') opciót. A kinyíló űrlap öt mezőjének segítségével lehetőség van arra, hogy egy bizonyos nyelv névadatait kapjuk meg. A nyelvek imponáló bőségéből (valamennyi helyben hivatalos nyelv adatai szabványos romanizált átírással) legördülő menüből választhatunk. A földrajzi jellegek 148 megállapított kategóriáját 11 nagyobb osztályba szervezték, így a tengereket, tengeri öblöket, óceánokat, áramlatokat stb. a tengeri területek egységébe. A földrajzi jellegek és osztályaik ugyancsak legördülő menüből választhatók ki. A nagyobb, befoglaló földrajzi egységekre (országok, kontinensek stb.) viszont beírással kereshetünk rá.

1. táblázat: Az összetett keresés menüje

Finn kifejezések	Magyar megfelelők
nimellä tai nimenosalla	névre vagy névrészre
nimen kielellä	a név nyelvére
paikan lajityypillä	a hely jellegének osztályára
paikan lajilla	a hely jellegére
paikan sijainnilla	a hely tágabb környezetére

Az öt lehetőség tetszés szerint kombinálható. Az albán nyelvre való keresésre 23 találatot kapunk; ha hozzávesszük Albániát mint befoglaló helyet, akkor 15 Albánián belül

található helyet kapunk finn névvel. Ha a kontinentális vízneveket is bekapcsoljuk, akkor négy tóra és három folyóra szűkül a találatok száma. De például azt is megtudhatjuk a különféle keresésekből, hogy a közép-európai városnevek adataihoz nem vontak be magyar nyelvű forrást, míg távolabbi nyelvek adatai előfordulnak.

2. táblázat: A földrajzi jellegek osztályai

Finn kifejezések	Magyar megfelelők
alueet	területek (kis és nagy régiók)
liikennereitit	közlekedési útvonalak
maankamaran ja kasvillisuuden muodot	természetes felszíni és vegetációs alakulatok
maat	országok
mannerten vedet	kontinentális vizek
mantereet ja maanosat	kontinensek és részek
merenpohjan muodot	tengerfelszín alatti alakulatok
merialueet	tengerek, tengerrészek
muinajsäännökset	ősi örökségek
paikkakunnat ja niiden osat	lakott helyek és részek
rakennelmat	építmények, mesterséges létesítmények

A kombinált keresések nemcsak a finneket segíthetik, hiszen a nyelvek, a helyek és földrajzi jellegek kombinációjával a különböző nyelvű nevek gazdag tárháza nyílik meg. Például a Balkán-félsziget nevét mind a nyolc helyi és még négy további nyelven megkapjuk, Európa nevét hat nem európai nép nyelvén stb.; a lehetőségek sorolása külön tanulmányt érdemelne.

4. Magyarország és a magyar nevek reprezentációja. Magyar szemszögből tekintve az adatbázist, többféle tapasztalatunk lehet. A Kárpát-medence nagy egységei közül néhánynak megtaláljuk a magyar nevét, pl. *Bánát*, *Bihar-hegység*, *Erdély*, *Erdélyi-medence*, *Szerémség*, de vannak, amelyek bántóan hiányzanak a magyarok által is lakott régiókból: pl. *Karpatit* (Kárpátok), *Korkea-Tatra* (Magas-Tátra), *Matala-Tatra* (Alacsony-Tátra), *Slavonia* (Szlavónia). A Kis-Kárpátok esetében a német alakot is endonimának tüntetik fel, magyar névadat pedig nincs. Kárpátalja (*Transkarpatia*) esetében észt, francia, német adatok is vannak, a legjelentősebb helyi kisebbség nyelvén azonban nincs névadat. E mögött nemigen tételezhető fel rossz szándék, inkább a források körültekintőbb megválasztását hiányolhatjuk. Az utóbbi régió egyébként *Karpaatti-Ukraina* ~ *Karpaatti Rutenia* néven külön is benne van az adatbázisban, ami mutatja, hogy a források összefésülése nem mindenütt volt egyenletes. Az *Iso Unkarin alanko* (*Alföld*) alak mögött az angol *Great Hungarian Plain* húzódik meg, a tájegység Szlovákiára és Horvátországra való kiterjesztését pedig arra vezethetjük vissza, hogy a hosszú angol névalakot igen kis méretarányú térképről vehették (több hasonló eset is van, például a Beszkidek áthúzódása Romániára, a Keleti-Kárpátok adatolása Szlovákiában). Furcsállhatjuk a *Kunság* bő adatolását (*Kumania* [Kunság], *Iso-Kumania* [Nagykunság], *Pieni-Kumania* [Kiskunság]) olyan viszonyok között, ahol nem jutott hely a Kékesnek, a Tisza-tónak, a Hortobágnak, a Marosnak, a Rábának vagy a Szamosnak. Az utóbbi három folyó országhatárokon is átfolyik, így esetükben nem lehet „a” hivatalos alakot ajánlani. Ezeknél kisebb vízfolyások ugyanakkor bőséggel vannak az adatbázisban.

5. Összegzés. Megállapíthatjuk, hogy a finn exonimák interneten elérhető gyűjteménye esetében egy rendkívül gazdag, felhasználóbarát módon kialakított adatbázisról van szó, amely jól szolgálhatja a finnek, finnül tudók tájékozódását a világban, támogatja a sajtó, a tananyagok, a turisztika stb. névhasználatát, hozzájárulhat a földrajzi szaknyelv egységesítéséhez. Az összeállítás nemzetközi ajánlásnak tesz eleget, egyszersmind mintául szolgálhat más országok szakemberei számára is. Semmilyen hasonló nagyságú névállományt nem tekinthetünk tökéletesnek, befejezettnek, így a finn adatbázisba is újabb és újabb forrásokat vonnak be. Minőségi ugrás pedig akkor várható, ha más országok, illetve hivatalos státussal nem bíró nyelvek felelős intézményei is elkészítik a maguk exonima-adatbázisait, és azokat megosztják a nemzetközi közösséggel.

Hivatkozott irodalom

- BÖLCSKEI ANDREA – GERCSÁK GÁBOR – MIKESY GÁBOR 2018. Hol van Abbázia? Egy kérdőíves felmérés tanulságai. *Névtani Értesítő* 40: 103–117. <https://doi.org/10.29178/nevtert.2018.6>
- HAKULINEN, KERKKO – PAIKKALA, SIRKKA 2019. The Finnish exonym gazetteer on the internet. History, selection of names, content. In: DOLLIMORE, ALLISON – JORDAN, PETER eds., *The Classification of Exonyms. Proceedings of the 21th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Riga, 24–26 September 2018*. Verlag Dr. Kovač, Hamburg. 151–162.
- JORDAN, PETER 2012. Towards a comprehensive view at the endonym/exonym divide. Submitted by Austria. 10th UNCSGN Conference, New York. E/CONF.101/73. http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/10th-uncsgn-docs/econf/E_CONF.101_73_Towards%20a%20comprehensive%20view.pdf
- BÖLCSKEI ANDREA – FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2017. *Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology*. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Uppsala–Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061110>
- NYSTRÖM, STAFFAN 2014. Endonym and exonym – basically linguistic concepts after all? In: JORDAN, PETER – WOODMAN, PAUL eds., *The Quest for Definitions. Proceedings of the 14th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Corfu, 23–25 May 2013*. Verlag Dr. Kovač, Hamburg. 33–38.
- POKOLY BÉLA 2013. Az *exonima* kifejezés értelmezésének változása a földrajzinév-egységesítés nemzetközi gyakorlatában. *Névtani Értesítő* 35: 71–75.
- WOODMAN, PAUL 2014. The scope of activities of the UNGEGN Working Group on Exonyms, and the definitions of endonym and exonym. In: WOODMAN, PAUL ed., *The Quest for Definitions. Proceedings of the 14th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Corfu, 23–25 May 2013*. Verlag Dr. Kovač, Hamburg. 9–20.

MIKESY GÁBOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0232-1396>

Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft.

Ingatlan-nyilvántartási és Geodéziai Igazgatóság

GÁBOR MIKESY, The Finnish database of exonyms

In Finland, a detailed, regularly updated and complex searchable database of exonyms has been available on the website of the Institute for the Languages of Finland since 2018. The database, compiled through the collaboration of geographers and linguists, currently has about three and a half thousand entries and contains a fair number of Finnish geographical names for locations outside of Finland, or names of Finnish origin used outside of Finland. The latter should be noted because the dictionary also includes the names from areas of neighbouring countries where Finnish is spoken. The database contains a wealth of information regarding the different names for geographical objects (even beyond names used in the official language of a given place). Thus it presents itself as an outstanding source of data for those who do not speak Finnish. The Finnish exonym database is also an excellent model for researchers in other countries to follow.

Álnevek bővületében Online álnévgenerátorok vizsgálata

1. Bevezetés. Az álnévhasználat és az álneven való írás meghatározó része az irodalomnak. Az egyes szerzők különböző megfontolásból vesznek fel álneveket, melyek vagy utalnak a szerző valós kilétére, vagy teljes mértékben elrejtik azt. Így tett Rejtő Jenő (P. Howard) és Agatha Christie (Mary Westmaccot) is. Bizonyos esetekben azonban a szerző nem csupán egy másik nevet vesz fel, hanem a névhez asszociált nemet is. Erre példa Csonkai Lili alakja, aki mögött valójában Esterházy Péter rejtőzött, vagy George Ellioté, aki Mary Ann Evans néven született, ám íróként férfiidentitást vett fel. Az álnévhasználatnak számos oka, célja és megoldási lehetősége lehet. Míg azzal a kérdéssel, hogy milyen egy jó írói álnév, a szakirodalom kevésbé foglalkozik, napjainkban számos laikus weboldal és blogbejegyzés ad tanácsokat leendő írók számára e téren. Mivel ezek a weboldalak a laikus felfogást és szemléletmódot közvetítik, vizsgálatuk tanulsággal szolgálhat a névtudomány számára, különösen is a forrásfelhasználás kérdéseire. Írásomban ezért azt vizsgálom, hogy milyen tanácsokat adnak az internetes bejegyzések, és milyen megoldásokkal szolgálnak a névgenerátorok az írói álnév választáskor.

2. Javaslatok az álnévkészítéshez. Az álnévhasználat nem újkeletű az irodalomban, ám annak megragadása, hogy milyen egy jó írói álnév, nem egyszerű feladat. JESSICA TAYLOR (2018) egy kanadai íróközösség munkájába becsatlakozva arra a következtetésre jutott, hogy az író álneve alapjában véve márkanév. Megfigyelte ugyanis, hogy az ottani romantikus írók angolosítják, rövidítik, illetve úgy alakítják álneveiket, hogy az elképzelt olvasóközösség számára elfogadható, tetsző képet alakítsanak ki a mű szerzőjéről. A tanulmány az álnevek felvételének négy célját állapítja meg: 1. az anonimitás megőrzése; 2. a különböző műfajok elkülönítése egy író életében; 3. a márkaépítés; 4. a nehezen kimondható vagy leírható, esetleg túl hosszú nevek lecserélése megfelelőbbre. Az írói név mint márkanév gondolata persze nem újdonság: már SÁNDOR LÁSZLÓ is arról írt egy 1939-es tanulmányában, hogy az írók híressé válásuk után is megtartják írói álnévüket, mivel a kiadók az „ujkori gazdasági élet törvényei” miatt az író „márkás nevén” értékesítik a kötetet (SÁNDOR 1939: 441–442).

Az interneten – bizonyára az írói álnév e fontos, a szakmai és üzleti sikerességet is befolyásoló funkciója miatt – több olyan cikk is található, amely összegyűjti, bemutatja a különböző álnévgenerátorokat, illetve az írói álnevek választásának szempontjaival és álneven író szerzőkkel foglalkozik. A Könyv Guru portál bejegyzése például az álnévhasználat lehetséges indokait tárgyalja, és öt pontban összegzi, milyen szempontokat szükséges figyelembe venni a névválasztáskor (Könyv Guru 2019). A lehetséges indokok között megjelenik a különböző színterek elkülönítése (ti. a magán- és a szakmai életé) vagy különböző műfajok szétválasztása, a megtorlástól való félelem és különböző marketingszempontok. Az utóbbihoz tartoznak a híres ember nevéhez való hasonlóság, a név műfajhoz való illeszkedése és a jobb eladási lehetőségek. Természetesen jelen van az a szempont is, amikor

az író szórakozásból választ magának álnevet. Az indokok után pontokba szedve jelennek meg a névválasztás szempontjai: A megfelelő életkort sugallja-e? Nem műfajidegen-e? Szabad-e még az interneten? Könnyű megjegyezni és leírni? Nem hasonlít valaki máséra?

Az első kérdés a név jellemző jellegét mutatja meg, ilyen az életkor sugalmazása. A vizsgálathoz általam választott nevek közül¹ a *Mária* például, annak ellenére, hogy jelenleg a leggyakoribb női név Magyarországon, már évek óta nem szerepel az újszülött lányoknak adott száz leggyakoribb egyénnév között. Ennek megfelelően idősebb névviselőt sugall, szemben például a *Máté*-val vagy a *Zoé*-val, melyek fiatal névviselőre utalnak.

A második, műfajidegenségre vonatkozó kérdés az olvasók elvárásaira hívja fel a figyelmet. A cikk különbséget tesz a romantikus irodalom „ábrándos” női írói, valamint a sci-fi és thriller férfi írói között.² Példaként mutatja be J. K. Rowlingot, a Harry Potter-sorozat szerzőjét, aki kiadója tanácsára monogramosította két keresztnévét, hogy a neme ne legyen szembetűnő, mivel a fantasy műfajában a férfiszervezők a megszokottabbak, kelen-dőbbek. A Potter-kötetek után megjelent bűnügyi regényei esetében Rowling még tovább ment: az egyértelműen férfiként azonosítható *Robert Galbraith* néven publikálta őket, ismét az olvasói előfeltevésekhez igazodva. Az álnév használatával emellett a két műfajt és szerzői identitást is el tudta különíteni az olvasók számára, azt is remélve, hogy a krimiket azok tartalmáért, nem pedig szerzőjük híres volta miatt fogják olvasni. Erről a szerző Galbraith (é. n.) saját weboldalán ír.

Noha a Könyv Guru nem emelte ki az álnévvel való kapcsolat fontosságát, a Metaforaszennyezés című blog írója, Sára (2015) erre figyelmeztet. Blogtipp – Írói álnév című posztjában sokkal személyesebb szempontból közelíti meg az álnévválasztás kérdéskörét. Noha nála is jelen van az egyediség mint praktikussági szempont, ő a név és az író kapcsolatára fókuszál. Saját példákon keresztül mutatja be, hogyan lehet írói álneveket létrehozni. Egyik példája a név lefordítása, melyet a *Szabó Zsófia* : *Sophie Taylor* névvel szemléltet. Ez a módszer ugyanakkor bizonyos családnevek esetében nem működőképes (l. a 4. pontban: *Herskovits, Beer*) vagy nem szerencsés (pl. *Nagy* : *Big, Great*). Sára abból indult ki, ami az álnevet kereső személyhez közel áll. Így a névalkotás lehetőségénél példaként hozza a *Benina* álnevet, melyben egy írónő a két gyermeke nevét (*Beni* és *Nina*) vegyítette. A bejegyzés hivatkozik továbbá azon névgenerátorokra is, amelyeket a következőkben fel fogok használni.

3. Névkeresők és -generátorok az interneten. Napjainkban névjegyzékek, névszótárak és utónévkönyvek³ mellett az interneten számos utónévkereső alkalmazás is elérhető;

¹ A névválasztás célját és szempontjait l. a 4. pontban.

² Azt, hogy a névnek illeszkednie kell a műfajhoz is, látványosan tükrözik például a black metal játszó zenészek színpadi nevei (MINCHEV 2008). A zenészek különböző jelentéskörökből veszik neveiket, többek között felhasználnak negatív konnotációjú elvont fogalmakat (*halál, gonosz*); mitológiából átvett neveket, melyek a pusztításhoz kapcsolódnak (*Ares, Cronos*); valamint az erkölcsstelenség és paráznaság jelképeit (pl. *Faunus*).

³ Mivel e munkák, valamint a később említendő hivatalos statisztikák jellemzően az *utónév* terminust használják, megnevezésükben magam is kitarok emellett. Amikor azonban magáról a névfajtaról lesz szó, az *egyénnév* terminust használom, hiszen a generátorok jellemzően nem magyar neveket eredményeznek, így a magyar névsorrendre utaló terminus zavaró lehet. Emellett a generátorok számos olyan nyelven is létrehozzák e névfajta példányait, amelyek nem a keresztény kultúrához kötődnek, tehát a *keresztnev* terminus használata is problémás lehetne.

ezeknek azonban – a Nyelvtudományi Intézet Utónévkeresője kivételével – a névtudományban járatlan készítói vannak. A legtöbb utónévportált emiatt névtani szempontból számos hiányosság és módszertani, illetve szakmai probléma jellemzi. Ezen alkalmazások célközönsége általában a leendő szülők csoportja. Mint FARKAS TAMÁS kiemeli, a névkeresők igyekeznek informatikailag jól megragadható jellemzőket alkalmazni keresési és szűrési szempontként (FARKAS 2019: 65). Ilyen visszatérő jellemző a hangrend, a gyakoriság, a szótagszám és a családnévhez való illeszkedés szerinti keresés.

Az internet azonban nem csupán a leendő szülőknek nyújt segítséget a névválasztásban. A legkülönbözőbb témákban találhatunk hasonló alkalmazásokat, a szórakozástól a munkáig. A szórakozáshoz kapcsolódnak olyan keresők, melyek rendszerint a *Mi lenne a [szuperhős] neved?* típusú kérdésre válaszolnak. Ezek sok esetben betűhöz rendelt szavak, egy lista a családnévnek számára, egy másik pedig az egyénnevek számára. Ugyanakkor számtalan témakörben elérhetőek olyan névgenerátorok is, melyek az írói vagy hasonló jellegű névalkotást segíthetik, bármely célból (például szerepjátékosok karakterneveinek megalkotásához). A teljesség igénye nélkül, vannak generátorok bibliai, mitológiai, középkori, boszorkány-, varázsló-, sárkány-, vérfarkas-, szuperhős- és színpadi névre; léteznek olyanok, melyek különböző nyelvközösségek neveit tartalmazzák: japán, kínai, koreai, ír, izlandi, finn; nem utolsósorban pedig léteznek névgenerátorok rajongótáborok számára, ilyenek a Harry Potter világába illő nevek, a hobbit (A Gyűrűk Ura világabeli) vagy a dothraki (Trónok harca-regényekbeli) nevek generátorai.

Ezek a generátorok két fő kategóriába sorolhatók a névválasztás szempontjából. Az első kategóriába tartozó generátoroknál egyszerűen kattintani kell, itt a név neme nem feltétlenül választható. A második kategóriában a generátor család- és egyénnevet is kér, majd ez alapján generál nevet. A Harry Potter generátor (HP.) például, mely az utóbbi kategóriába tartozik, a megadott nevek kezdőbetűit használja fel.

Ezen névgenerátorok kapcsán a névkereső alkalmazásokhoz hasonlóan felmerülnek szakmai jellegű problémák, módszertani hiányosságok. Az egyik legnagyobb ezek közül, hogy pontatlanul vagy egyáltalán nem közlik, hogy a felhasznált nevek milyen adatbázisokból származnak. Mivel az internetes portálok alkalmazása a mindennapok részévé vált, az elérhető generátorok névtani szempontú vizsgálata segítséget nyújthatna egy szakmailag megalapozott, a szórakoztatás mellett a tájékoztatást is célzó, valós vagy fiktív személyek elnevezéséhez hiteles módon segítséget nyújtó névgenerátor, illetve névkereső weboldal kialakításához, de akár a jelenleg elérhető Utónévkereső későbbi, még több szempontot beépítő fejlesztéséhez is.

Az interneten egyébként nem csak személynevek létrehozásához találunk segítséget: olyan generátorok is léteznek, amelyek a leendő vállalkozóknak adnak ötleteket a megfelelő cégnév kiválasztásához vagy megalkotásához. Ezek hatékonyságát nemrég BÖLCSKEI ANDREA (2020) vizsgálta, tíz ingyenes online cégnévgenerátort és három, általa célzatosan megadott angol kulcsszót használva fel (a generátorokat ugyanis főként erre a nyelvre optimalizálták). A vizsgálat során szembesült azzal, hogy egyes generátorok nem veszik figyelembe a megadott információt, illetve azzal is, hogy több kulcsszó megadása nehézséget jelent az adott generátor számára. Saját vizsgálatom során, az íróinév-generátorok kapcsán magam is szembesültem hasonló akadályokkal. Mivel egyéb téren is igen hasonló tapasztalataim voltak, a téma tárgyalásában az összevethetőség érdekében BÖLCSKEI logikáját követem, vagyis az egyszerűbb generátoroktól haladok az összetettebb, több változóval dolgozók felé. Az álnévgenerátorok legtöbbször angol nyelvű, így a létrejövő álnevek nem minden esetben lesznek magyar hangzásúak.

4. A vizsgálatban használt nevek létrehozása. Mivel egyes generátorok a felhasználó által megadott bemeneti nevek alapján hozzák létre az írói álneveket, vizsgálatom első lépéseként különféle bemeneti neveket hoztam létre a leggyakoribb magyar család- és utónevek listája alapján, melyeket a Belügyminisztérium Nyilvántartások Vezetéséért Fellelős Helyettes Államtitkárságának oldaláról (BMStat.) töltöttem le. A listák a legfrissebb adatokat tartalmazzák. A statisztikák felhasználásával született meg a *Nagy Máté*, *Kovács Zoé* és *Kiss Izabella* bemeneti név. A 2019-es családnévstatisztikában a leggyakoribb a *Nagy* családnév, melyet 227 671-en viseltek. Ezt követi a *Kovács* családnév 210 213 viselővel, és néhány név kihagyásával a *Kiss* családnév 126 587 viselővel. Feltételezésem szerint ha egy generátor mögött van valamiféle magyar névadatbázis, akkor ezek jó eséllyel szerepelnek benne. Nagy gyakoriságuk mellett azért is választottam éppen ezeket, mert mindegyikük átlátszó, tehát közszói jelentésük szerint könnyen fordíthatók, és érdekelt, hogy a generátorok kihasználják-e ezt a lehetőséget. A *Kiss* nevet emellett azért választottam a harmadik leggyakoribb *Tóth* helyett, mert írott alakja megfelel a *kiss* 'csók, csókol' angol szóénak, és kíváncsi voltam arra, hogy az angol rendszerű névgenerátorok ezt tükrözik-e megoldásaikban.

Ezek mellé a 2019-ben születettek neveiről készült statisztikából választottam egyénneveket. A második leggyakoribb fiú egyénnevet, a *Máté*-t a leggyakoribb *Bence* helyett azért választottam, mert jól ismert és egyértelmű az angol megfelelője (*Matthew*), így volt módom megvizsgálni, hogy ezt figyelembe veszik-e a generátorok. A *Zoé*-t pedig azért választottam az előtte álló, leggyakoribb *Anna* és *Hanna* nevek helyett, mert a *Máté*-hoz hasonlóan speciális magyar karaktert (*é*) tartalmaz. Mivel a generátorok általában angol nyelvre optimalizáltak, e nevek rámutatnak, hogy tudják-e kezelni a generátorok az ékezeteket. Az *Izabellá*-ra, mely a 19. helyen áll, azért esett a választásom, mert több mint két szótagból áll, és a névalak ebben az írásváltozatban jelen van az angolszász társadalmakban is. Ily módon a *Kiss Izabella* egyszerre tükrözi mindkét tagjában a magyar nevek jellemzőit, és mutathatja magát akár angol névnek is.

Mivel az össznépességben leggyakoribb egyénnevek és a 2019-ben születettek leggyakoribb egyénnevei között nem elhanyagolható gyakorisági eltérés van, létrehoztam továbbá a *Herskovits László* és *Beer Mária* neveket is. Ezek a családnévek nincsenek a száz leggyakoribb között. Mivel egyik sem átlátszó név, nem lehet őket szó szerint fordítani; így a vizsgálatban való felhasználásuk lehetőséget adott megvizsgálni, hogy a generátorok eltérően kezelik-e az átlátszó és nem átlátszó neveket. A *Beer* családnév ismételtelen az angol szójáték lehetősége miatt került be: *beer* 'sör'. Az egyénnevek választását az motiválta, hogy a statisztika alapján az össznépességben leggyakoribb férfi egyénnev a *László*, a leggyakoribb női egyénnev pedig a *Mária*. A fentiek mellett az idegen nyelvi generátorok használatához létrehoztam az *Olivia Jones*, *Oliver Smith*, *Amelia Ava Williams* és *George Harry Brown* neveket is. A családnévek a britek és írek esetében a statisztikák alapján vezető szerepet töltenek be (MOLLOY 2016), az egyénnevek pedig a walesi és angliai vezető szerepet tükrözik (EWBoys, EWGirls). Egyes generátorok használatakor szükséges a középső név használata, ezért hoztam létre két háromelemű angol nevet is, a magyar nevek között pedig felhasználtam a saját, két egyénnevet tartalmazó nevemet is (*Pallagi Anna Liza*). Egyes névgenerátorok a kiindulási név mellett rákérdeznak preferenciákra, tulajdonságokra is, így létrehozott alanyaim preferenciái mellett az én valós jellemzőim is helyet kaptak.

5. A névgenerátorok bemutatása. A következőkben bemutatom az általam vizsgált névgenerátorokat, melyek három nagy csoportra különíthetők el. Az első csoportba tartozók esetében csak kattintani kell a nevek eléréséhez. A generátorok általában a választott nemre, opcionálisan az eredeti család- és egyénnévre kíváncsiak. A második csoportba tartozó névgenerátorok több lehetőséget biztosítanak, ám a véletlenszerűség meghatározó az eredmények tekintetében. A harmadik csoportba tartoznak a személyes kérdéseket feltevő programok. A generálás során kipróbáltam mindkét nemet azonos név esetén, hogy megtudjam, van-e eltérés, ha ugyanabból a névből hozok létre férfi- vagy női nevet. A fentieknek megfelelően, mivel a név létrehozásához legtöbbször csak a nemet választhatja meg a felhasználó, azután a rendszer önállóan generál neveket, FARKAS (2019) vizsgálati szempontjai, azaz a szakszerűség, tartalmasság, összetett keresés lehetősége, a naprakészség és az ismertség háttérbe szorulnak. Az összetett keresésre itt elvétve van lehetőség. Amennyiben mégis, mindössze a név hossza és gyakorisága jelenik meg szűrési szempontként.

A legtöbb generátor esetén nincs elérhető tájékoztatás arról, hogy a felhasznált nevek milyen adatbázisból származnak. A megalkotott nevekről sincs elérhető információ. Ebben kivételt képez a Behind the Name oldal, melyen – mivel utónévportálként is funkcionál – a nevek jelentése, eredete is kereshető. Fontos felismerés volt számomra, hogy sok esetben az írói név-generátorok gyűjtőportálokon jelennek meg: nem rendelkeznek önálló weboldallal, hanem több, különböző témájú generátor mellett állnak. A gyűjteményjellegből adódik, hogy adatbázisaik nem egy nyelvközösségre jellemző neveket tartalmaznak. Mivel különböző blogbejegyzések és weboldalak hivatkoznak egy-egy névgeneráló oldalra, nehéz megállapítani az egyes oldalak ismertségét. Az itt megjelenő írói név-generátorokat többféle kulcsszó és cikk felhasználásával választottam ki.

A felhasznált névgenerátorok a következő oldalakon érhetők el: Name Generator (Random Name Generator, Pseudonym Generator), Fantasy Name Generator (Real Names), Reedsy (Pen Name Generator), Name Generator Fun! (Cool Screen Name, valós és remixelt nevek, nemzetiség szerinti nevek; itt a németet és az angolt próbáltam ki), Behind the Name (névgenerátor és névkereső), Fake Name Generator (egyszerű és összetett keresés), Rum&Monkey (The Legit Pen Name Generator), Masterpiece Generator (Name Generator – Create a Pen Name in Seconds).

5.1. „Kattints a névért”. Ebben a részben azokat a névgenerátorokat mutatom be, amelyekben nincs lehetőség arra, hogy a felhasználó módosítani tudjon a be- és kimeneten.

5.1.1. Name Generator. Az oldal egyrészt tartalmaz egy Random Name Generator (RNG.) opciót, amelyben a felhasználó egyetlen kattintással személyneveket (tehát nem célzatosan álneveket) hozhat létre, de a nemen kívül semmilyen változtatási lehetősége nincs, még nemzetiséget sem állíthat be. A weboldalon elérhető egy Pseudonym Generator (PG.), azaz álnevgenerátor is. A weboldal röviden ismerteti, mik az álnevek (valójában leszűkítve a kategóriát az írói, színpadi és internetes álnévre), majd felajánlja a lehetőséget ilyen nevek véletlenszerű létrehozására. Két példa a találatok közül: *Gerome Bajorski*, *Guendolen Pauling*. A nevek létrehozása valóban véletlenszerű, sem a nem, sem a nemzetiség nem állítható be előre. A *Bajorski* családnév például a *-ski* képzőből láthatólag szláv eredetű lehet, a hozzá párosított *Gerome* név azonban francia, vagyis a két név viszonya nyelvi szempontból feltűnően inkongruens. Emellett a nevek többsége nem tipikus és nem is gyakori az adott nyelvben sem; például a *Guendolen* tipikus írásmódjai a

Gwendolen, *Gwendoline* és *Gwendolyn*; *u-s* változat nem is szerepel az Oxford University Press keresztnévszótárában (HANKS–HARDCASTLE–HODGES 2006. *Gwendolen* a.). Mindez azt mutatja, hogy egy írói, színpadi vagy internetes álnévnek a generátor készítői szerint feltehetőleg feltűnőnek, szokatlannak, kevésbé tipikusnak kell lennie, a nevet választó író valódi nevével való kapcsolatot pedig nem tartják meghatározónak.

5.1.2. Fantasy Name Generator. A következő névgenerátor, mely magyar nevek generálására is lehetőséget ad (HNG.), átmenetet képez a csak kattintós és a módosításra lehetőséget adó programok között. Ez az oldal nem kifejezetten írói álneveket hoz létre, ám a rendelkezésre álló kategóriák számának tükrében érdemes figyelmet fordítani rá. Amellett ugyanis, hogy segít fantázianeveket kiötleni többek között helynév (természeti és épített környezet), személynév (fantasztikus lények) és tárgynev kategóriában, tartalmaz egy Real Names generátort is. Ezt megnyitva a felhasználó szembesül 210 különböző alkategóriával. A bibliai és ógörög nevek mellett a rendszer rengeteg nyelv neveit tartalmazza (magyar neveket is), ennélfogva segítheti az írói névadást, illetve írói álnevek generálására is használható.

Az oldal nagy előnye, hogy minden generátorhoz ad egy általános tájékoztatást, például a magyar neveknél felhívja a figyelmet azok néhány sajátosságára, így a nevek sorrendjére is. A felhasználó azonban csupán azt választhatja ki, hogy férfi- vagy női neveket szeretne-e látni a képernyőn. Egy kattintással tíz név jelenik meg, a generátor dönt a névelemek számáról is. Néhány találat a férfinevek közül: *Kovács Rajmund*, *Máté Noel*, *Bognár Károly*. Példák a női nevek közül: *Soós Tamara*, *Surány Kitti*.

A weboldal szerkesztője nem tér ki arra, hogy a nevek honnan származnak, viszont a fenti találatokból is érzékelhető, hogy jelen vannak a ma népszerű utónevek és az idősebb generációkat jellemzőek is. Érdekes, hogy többszöri kattintás után, tehát körülbelül 50 név közül csak két esetben jelent meg második egyénnév, mindkét esetben a *Mária*.

5.2. Választható opciók. Vannak olyan névgenerátorok, melyek bizonyos fokig átengedik az irányítást a felhasználónak. Különböző paraméterek adhatók meg bennük, melyek alapján a rendszer neveket generál.

5.2.1. Reedsy. A Reedsy weboldalán található Pen Name Generatorban (R.), azaz íróinév-generátorban a felhasználó megadhatja, hogy tizenegy nyelv közül milyen eredetre utaljon a név: angol, arab, francia, német, hindi, olasz, japán, koreai, mandarin vagy szuahéli. Emellett nemet is választhat a felhasználó: férfi, nő, semleges. A névre a felhasználónak még annyi ráhatása van, hogy eldöntheti, milyen betűvel kezdődjön az egyénnév. Ugyanakkor a nem és a kezdőbetű megadása nélkül is generál a program neveket. Egy megadott kezdőbetűt minden nyelvnél jól kezel a program, ám két betű megadásakor nem tud minden nyelvhez nevet alkotni. Ilyen esetben monogramosított nevet kreál, melynél nem veszi figyelembe a beírt betűket (l. alább). Ugyanilyen monogramosítást végez abban az esetben is, ha neutrális nemet ad meg a felhasználó. Ez alól kivételt képez az angol nyelv, melynél megjelenik néhány semlegesként feltüntetett név: *Owen*, *Simone* és *Kevin*.

Ennél a generátornál az *Isabella* nevet használtam bemenetként. A teljes név beírásakor minden nyelv esetében monogramosított egyénnevet kaptam. Az *I* betűt beírva a következő neveket kaptam: *Ivory Tillery*, *Ida Baldwin* (angol, női), *Itanya Attah* (szuahéli, női), *Izanagi Nagai* (japán, férfi) és *Il Hae* (koreai, férfi). Kipróbáltam az *Iz* betűkominációt, melyre egyedül

a japán nyelvnl tudott nevet alkotni. Ilyen az *Izanami Okabe*, *Izumi Otani* (női nevek), valamint az *Izanagi Ikeda* (férfinév). Francia férfinévként a *T. Bélanger*; női névként a *B. Monet* neveket kaptam erre a betűkombinációra. Mivel a *Máté* név speciálisan magyar betűket (*á, é*) tartalmaz, kipróbáltam a *Má* betűkombinációt is, így kaptam a *Malini Chana* (hindi), *Mathis Wehner* (német) és *Madeline Clément* (francia) neveket.⁴ Az ékezet nem befolyásolta a program névalkotását, minden esetben *a* betűként kezelte. Egyedül a mandarin nyelvnl nem tudott nevet alkotni, itt a már ismert monogramosítással élt (*V. Mao*).

Ennél a generátornál tehát a fő szempont a név eredete, emellé társul a nem és az egyénnév kezdőbetűje. Az oldal a generátor alatt ír arról, hogy miért választ valaki álnevet, és hogyan, milyen szempontok figyelembevételével érdemes álnevet választani. A példák fel-tüntetnek különféle híres szerzők eredeti nevét és álnevét, a választás okát és körülményeit, végül pedig néhányat a szerző (leghíresebb) munkái közül.

5.2.2. Name Generator Fun! A weboldalon számos generátor elérhető, így a Cool Screen Name, azaz tkp. filmes művésznév opció is (CSNG.). Ebben az esetben a nemet lehet megválasztani, továbbá a név minimum-maximum hosszát.

A művésznév-generátor mellett egy külön jelzővel nem jelölt névgenerátor (NG.) is elérhető az oldalon (Name Generator). Mivel személyneveket hoz létre, ez is használható írói álnév készítésére. Az oldalon két kategória választható: normál és remixelt nevek, és itt is tízes listát ad ki a generátor. Az oldal nem tér ki arra, hogy mit ért normálon, illetve remixelten. Normál férfinévek esetén a következő találatokat kaptam többek között: *Irvin Pendleton*, *Rufus Smith*, *Andrew South*. Ezt az összeállítást végigolvasva valóban úgy éreztem, hogy átlagos, valóságos neveket olvasok, ugyanakkor egy újabb keresés után, immár női nevekkal a következőket kaptam: *Rachael Tonner*, *Jasmine Pavot*, *Annie Lamond*. Ebben a listában több névelem szokatlanul hatott. Remixelt női nevek a következőket kaptam: *Aida Busby*, *Amellie Soutt*, *Rosalie Finbowbritt*. Míg a normál névként kiadott *Lamond* családnévet a Namespedia (2018) szerint kicsivel több mint nyolcszázán, addig a remixeltnek nevezett *Busby* családnévet több mint ezerháromszázán használják az Egyesült Államokban. Ez alapján a gyakoriság feltehetőleg nem játszik szerepet a normál és a remixelt elkülönítésében.

Az oldal egy további generátora a nemzetiségek szerinti névalkotást teszi lehetővé, szintén mind az írói névadásban, mind az írói álnév létrehozásában felhasználható módon. Ezt a generátort ismételten az elérhető lehetőségek nagy száma miatt emeltem be a vizsgálatba. Összesen tizenöt nemzetiséghez, illetve nyelvhez van elérhető generátor. A lap alján leírás található a nemzetiséghez vagy nyelvhez tartozó nevek általános jellemzőiről. Ebben a rendszerben két választási lehetősége van a felhasználónak. Választhat a nemzetiségnek, illetve nyelvnek megfelelő nevek listájából, vagy a névhez tartozó komplett személyiséget hozhat létre az eredeti név opcionális beírása után. Ebben a rendszerben a németet (GNG.) próbáltam ki a *Kiss Izabella*, *Nagy Máté*, *Beer Mária*, *Olivia Jones* és *Oliver Smith* nevekkel. Megfigyeltem, hogy ha a felhasználó teljes nevet ír a rubrikákba, a családnév állandó marad, csak az egyénnév változik. Amennyiben csak az egyénnévhez vagy csak a családnévhez írunk valamit, a rendszer úgy veszi, mintha be sem írtunk volna semmit, így a név mindkét eleme változik. Teljes név beírása esetén a *Nagy* helyett a nem megváltoztatása ellenére is következetesen *Hartmann*-t kaptam; hasonlóképpen, a *Beer*-ből *Herrmann*,

⁴ Ennél a keresésnél kivettem a nemet mint választott opciót.

a *Kiss*-ből *Kraus*, a *Jones*-ból *Beck*, a *Smith*-ből pedig *Schulz* lett. Sem a *Beer* és a *Kiss* név angol áthallása, sem pedig a *Smith* angol jelentése nem volt hatással a rendszerre.

Az angol nemzetiséget (ENG.) kipróbálva hasonló tapasztalatokra tettem szert. Ha a magyar sorrend szerint írtam be teljes nevet, akkor egy újabb, ám továbbra is állandó családnév jelent meg. Amint nem teljes név került a keresőbe, a rendszer automatizálta a választást, semmilyen állandó elem nem maradt.

5.3. A lehetőségek bővületében. A következő csoportba azok a generátorok tartoznak, amelyek már több módosítási lehetőséget tesznek lehetővé vagy tesztszerűek.

5.3.1. Behind the Name. E weboldal elsősorban utónévportálként alkalmazható, vagyis nevek keresésére egyszerű és összetett keresési opcióval; emellett azonban névfordító, anagramma-, névnap- és névrokonkereső is található az oldalon. Rendelkezik egy generátorral is (BN.), amelynek segítségével a felhasználó 63 nemzetiség és számos egyéb kategória (mitológia, kitalált nyelvek, bibliai és irodalomból ismert nevek) közül választhatja egy vagy öt véletlenszerű név létrehozását. Ez tehát szintén használható álnév létrehozására. A generátorban választható a magyar név is kategóriaként. Itt azonban a generálás már többváltozós. A nemzetiség és a nem megadása mellett befolyásolható a név szerkezete. Lehetőség van csak egyénnév generálására, két, három vagy négy egyénnév generálására, teljes név létrehozására az előbbi opciókkal, és arra is, hogy a felhasználó által beírt családnévhez kerüljön az egy vagy több egyénnév. A felhasználó választhatja, hogy a ritka nevek ne kerüljenek elő, és azt is, hogy becenevek megjelenjenek-e. Mindezek mellett a felhasználó bejelölhet több kategóriát is, például a magyar és irodalmi nevek keverékeként létrejött a *Gandalf Halmi* név. Ebből is látszik, hogy a generátor nem követi a magyar nevek sorrendjét, és nem is tér ki erre a kérdésre. Ez olyan nevek esetén, mint a *Kitti Gáspár*; bizonytalanságokat eredményezhet. A generált név minden elemére rákattinthat a felhasználó, és olvashat a név jelentéséről, látja a kiejtését, megtudhatja, milyen egyéb nemzetiségek használják a nevet, és azt is, hogy ott milyen alakban van jelen. A női neveket követően – *Vera Kiss* és *Matild Brigitta Cinege* – kipróbáltam az ambiguous gender, azaz bizonytalan nem kategóriát is. Erre érkezett a *Gabi Baráth* név, de többszöri próbálkozás után is csak a *Gabi* becenév ugrott fel, a rendszer tehát, úgy tűnik, nem ismer más, mindkét nemhez köthető magyar becenevet.

A ritka nevek elkerülése nehézséget okozott a rendszer számára. A *Beer* családnév kipróbálásakor az *Edvin* (nagyon ritka) és *Rafael* (elég ritka) egyénnevek jelentek meg, a *Kiss* családnév mellé pedig a *Kázmér* (rendkívül ritka) egyénnév került; ezek gyakoriságát az Utónévkereső (2013) alapján állapítottam meg. A weboldal nem közli, hogy honnan, milyen gyűjteményből származnak a rendszerben lévő nevek, így nem követhető az sem, hogy mi alapján ítélt egy nevet ritkának; mindenesetre ítélete láthatólag nem mindig találkozik a statisztikai adatokkal.

A családnévek is nagy változatosságot mutattak. Amellett, hogy megjelentek az egyénnévként is használatosak, mint a *Gáspár*; egy adott családnév több alakváltozatban is szerepelt (pl. *Kárpáthy* és *Kárpáti*).

5.3.2. Fake Name Generator. A Fake Name Generator (YGRI.) két részből áll. Az egyszerű keresésnél a gender (random, férfi, nő), a country (származási ország) és a name set

(névkészlet) állítható be. Mivel a weboldal komplett személyiségeket hoz létre, a névkészlet és a származási ország külön választható. 37 névkészlet érhető el, ezek között szerepel hobbis és klingon is, a valós nyelvek között pedig a magyar⁵ is helyet kapott. A rendszerben 31 ország szerepel, ezek mind valóságok. A nem (nő) és ország (Magyarország) beállításával született a *Randee B. Musial* név, amelynek viselője Forráskúton, a Nagytétényi út 74. alatt lakik, anyja családneve *Johnson*, és – számos információt átugorva – kedvenc színe a lila. Ennél a keresésnél nem állítottam be a magyar névkészletet, így a magyarországi adatokhoz nem magyar név került. A magyar névkészlet beállítására lehetőség van a generálás előtt és után is. Az utóbbi esetben a program felajánlja a származási országhoz illeszkedő névrendszer alkalmazását, és egy új nevet (ezzel együtt új személyiséget) hoz létre. Így született meg a *Szőllőssy Bettina* név, amelynek viselője 56 éves. A névnek az életkorra utaló jellege itt számomra kevésbé érvényesült, hiszen a *Bettina* – számomra legalábbis – inkább egy fiatalabb nő képét idézi fel. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a generátor ebben a beállításban már érvényesíteni tudta a magyar névsorrendet.

Ekkor váltottam a weboldal másik generátorára, mely a nem, a nemzetiség és a névkészlet mellett további lehetőségeket biztosít. Itt egy 0-tól 100-ig terjedő skálán be lehet állítani az életkort, ami *Bettina* kora miatt volt érdekes számomra. A névviselő neme egy csúszkán állítható be 0% és 100% között. Az 50% férfi és 50% nő meghagyásakor nem kaptam találatot a magyar névkészlet és Magyarország beállításokkal, ami érthető, hiszen Magyarországon nincsenek uniszex egyénnevek. Ezután a magyar jellemzők meghagyásával generáltam neveket 100%-ban férfi és női karakterekhez. A generált név mögött az életkori beállítás zárójelben látható: *Kis Kund* (19–85), *Antall Menyhért* (19–50), *Polyák Emese* (0–20) és *Sebők Fanni* (60–80). Bizonyos ékezetek alkalmazása nehézséget jelentett a rendszer számára, például *Németh Kristof* és *Pető Denes* esetében. E programnak is pozitívuma viszont, hogy a magyar névsorrendet követi, és különbséget tud tenni a családnevek írásváltozatai között: *Szőllősi* – *Szőllőssy*. Ugyanakkor a nemre vonatkozó csúszka és az életkor meghatározása nem a névvel függ össze, hanem a létrejövő személyiséggel. Ezt sejteti legalábbis, hogy bár a *Fanni* a 2019-es össznépeesség nevei között is jelen van a 62. helyen, az újszülöttek nevei közt a 22. helyen áll, vagyis inkább fiatalos névnek tekinthető, mégis a 60–80 év közötti beállításra kaptam eredményként; a *Menyhért* pedig elég ritkából nagyon ritkává vált az Utónévkereső (2013) szerint, így inkább öreges névnek hat, mégis 19–50 közöttiként hozta ki a rendszer.

5.3.3. Rum&Monkey. A Rum&Monkey weboldalán található The Legit Pen Name Generator (RM.) egy angol nyelvű kvíz segítségével deríti ki, mi lenne a felhasználó számára megfelelő írói álnév. Ez olyan kérdéseket tartalmaz, melyek gyakran megjelennek különböző (internetes) személyiségtesztekben. Először a kitöltő generációjára kérdez rá (a felsorolt, tól-ig évszámokkal is jelölt opciókból lehet választani), majd arra, hogy mivel foglalkozik (tanul, irodában dolgozik, utazik...), ezután további kérdéseket tesz fel, végül megkérdezi a kitöltő nemét és nevét. A kérdések alapján az írói álnév akár kapcsolódhatna is a kialakított személyiséghez. A kvízt több névvel, többféle jellemzővel kitöltöttem, ám

⁵ A weboldal információi szerint a nevek a közösség számára elérhető forrásokból (public domain sources) származnak. A magyar nevek esetén 141 343 férfinevet és 104 121 női nevet (pontosabban: családnév + egyénnév kombinációt) tud létrehozni a rendszer. A névsorrendekről nem oszt meg információt a weboldal.

a „legitim írói álnév” elmaradt. A rendszer csupán egyénnevet generál, mely nem vonatkozik a kitöltőre betűképében sem. A családnév nemtől, életkortól, jellemzőtől függetlenül *Pennyfeather* marad.

5.4. Ann Anson, Pamacs McZoé és Mitch O. Tiger nyomában. Az utoljára hagyott íróiálnév-generátor nagyban különbözik a korábbiaktól, így külön foglalkozom vele. A Masterpiece Generator oldalán található Name Generator – Create a Pen Name in Seconds (MG.) program egyszavas válaszokat kér különböző kérdésekre: név (három elemből kell állnia); a felhasználó első háziállatának neve; kedvenc kétnemű név; az első utca neve, ahol a felhasználó lakott; egy pozitív melléknév, mely a felhasználót jellemzi; egy fegyvernév; a fegyver egy tulajdonsága; „veszélyes főnév”; egy szép dolog; a felhasználó első autójának gyártója; egy bolygó. Mindezen kérdésekre a felhasználó kérhet válaszjavaslatot, amennyiben nincs saját ötlete. Ilyen válaszjavaslatként jelent meg a *Fairydust Michelle England* név. Miután a fenti kérdésekre válaszol a felhasználó, kérheti az írói álneveket. Először saját adataimmal próbáltam ki a programot, a válaszaim a következők voltak: *Anna Liza Pallagi* (név); *Dorka* (első háziállat neve); *Charlie* (kedvenc kétnemű név); *Molnár Béla* (első utca neve); *helpful* (pozitív melléknév); *sword* (fegyvernév); *heavy* (fegyver tulajdonsága); *tank* (veszélyes főnév); *book* (szép dolog); *Volkswagen* (autómárka); *Pluto* (bolygó). Az első háziállat és a lakcím magyarul szerepelt, minden mást angolul, illetve angol sorrendben írtam be.

Ezt a kitöltést négy, korábban bemutatott névvel is megcsináltam. *Mária Izabella Beer* esetében angol nyelvű adatokat vittem be; *Kovács Zoé Izabella* segítségével a magyar szórendet és a magyar adatokat teszteltem; *Máté Oliver Smith* esetében pedig a rendszer javaslatait használtam fel, egyedül a *Máté* volt magyar adat. Végül *Amelia Ava Williams* következett, teljes mértékben angol nyelvű adatokkal.

A rendszer ugyanazokat az átalakításokat végzi el minden név esetében, ám a számos névnek köszönhetően mégis a sokféleség érzetét adja. A megjelenő oldalon több mint 33, különböző típusú írói álnév érhető el, a neveket ugyanis különböző, főként irodalmi műfajok szerint is osztályozza a rendszer. Ennek köszönhetően nyomon követhető az is, hogy műfajonként milyen morféimakkal és lexémákkal egészíti ki a program a bevitt adatokat. Az általánosnak nevezett álneveknél a felhasználó neveivel (*Mária Izabella Beer* > *Maria I. Bel*, *Máté Oliver Smith* > *Marguite Smirnova*), a háziállat nevével és az utcanévvel operál a rendszer (*Anna Liza Pallagi* + *Dorka* + *Molnár Béla* > *Liza Dorka Molnr*; *Kovács Zoé Izabella* + *Pamacs* > *Pamacs Zoés*). Itt a *-son* apanévi családnévet létrehozó morféma (*Williams* > *A. A. Williamson*) és az *-s* (*Pamacs Zoés*) birtoklást kifejező morféma minden generálásnál megjelent. Ezek felhasználása azonban nem válik be minden név, például a *Kovács Zoé Izabella* esetében. A valóságban egyénnévhez kapcsolódó *-son* morfémanak a használatakor úgy jön létre az írói álnév, hogy a bemeneti név első tagját (angol sorrendben az egyénnevet) használja fel kétszer a program. Ebből a szempontból az *Anna Liza Pallagi* szerencsés, a létrejövő név így valóságosabbnak hat (*Ann Anson*). *Kovács Zoé Izabella* esetében viszont a magyar sorrendnek megfelelő, egyénnévként nem használható *Kovács* az első tag, így a program a teljesen életszerűtlen *Kate Kovácsson* nevet hozta létre.

A krimikhez a program a bemeneti név mellett a fegyvert, annak jellemzőit és a veszélyes főnevet használja fel (*Anna Liza Pallagi* + *heavy* + *sword* > *A-L. Heavy-Sword*, *Kovács Zoé Izabella* + *oroszlán* > *Kent Z. Oroszlán*). A krimi esetén a családnévbe illesztett *-blood* és *Black-* elemek, emellett pedig a kötőjeles alak visszatérő: *Mária Izabella Beer* > *Beer Máriablood*, *Kovács Zoé Izabella* > *K. Z. Kard-Blackla*. Mivel a program

a beírt szavakat használja fel, a magyar bemeneti alakok nem szerencsések (*Kovács Zoé Izabella + kard + nehéz > K. Z. Nehéz-Kard*). A fent említett *Kard-Blackla* alak akkor válik érthetővé, ha például a *Máté Oliver Smith* ilyen típusú családnéve kerül mellé: *Rope-Blacksmith*. Ez a családnév a következő módon épül fel: veszélyes tárgy neve + kötőjel + *Black* + eredeti családnév utolsó szótagja.

A romantikus regényhez a pozitív tulajdonságot (*Kovács Zoé Izabella + illedelmes > Kara-Anne Illedelmesflower*), a szép dolgot (*Anna Liza Pallagi + book > Annabelle Libook*) és az első háziállat nevét (*Mária Izabella Beer + Fishy > Fishy Isabelle*) használja fel a generátor, és minden esetben női szerzőhöz köti a műfajt. Ezt női név alkotásával, a *Mistress* egyénnévként való alkalmazásával⁶ vagy a háziállat nevének behelyettesítésével oldja meg (*Kovács Zoé Izabella + Pamacs > Pamacs Zanna*). Itt visszatérő névelemek a családnév *-flower* és *-love* végződésai: *Máté Oliver Smith + clever > Maja-Anne Cleverflower*, *Mária Izabella Beer > Mistress Beerlove*.

A fantasy esetében ismét főként a névelemekkel operál a rendszer, illetve valami okból a márkanévvel (*Anna Liza Pallagi + Volkswagen > Anthony Volkswagen Pallagi*). A fantasy esetében monogramosított név vagy férfinév szerepel akkor is, ha a bemeneti név női (*Mária Izabella Beer* írói álneve többek közt *Malcolm Skoda Beer* és *M. Icarus Beerington* lett). Itt az *-ington* morféma jelent meg műfajspecifikus nyelvi elemként, és a bevitt családnév első szótagjához kapcsolódott (*Williams > Wilington*).

A sci-finél használja fel a program a bolygónevet: *Anna Liza Pallagi + Pluto > Annelie Pluto Palatron*. Itt már megjelenik női név is (*Mária Izabella Beer + Venus > Marissa Venus Beeratron*). A monogramosítás itt is jelen van, illetve a *-qu* betűkapcsolat névbe illesztése: *Anna > Aqua*, *Máté > Máqué*. A családnév első szótagjához kapcsolódó morfémák itt a *-bot* és az *-atron* (*Pallagi > Palbot, Palatron; Williams > Wilbot, Wilatron*).

A műfajokat követően a program további, műfajhoz nem kötődő javaslatokat tesz. Ezek közt helyet kap a *Dr* és *King* névkiegészítő (*Kovács Zoé Izabella > Dr Kalayna Ison, King Kirk Iles*), valamint a *Mc* (*Kovács Zoé Izabella + Pamacs > Pamacs McZoé*) és *O'* előtag (*Kovács Zoé Izabella > Zoé O'Zania, Amelia Ava Williams > Ava O'Ariadne*). Ebben a kategóriában megjelentek az *-er*, *-ers* morfémák a családnévként beírt névelem végén: *Beerer*, *Beerers* a *Beer* családnévnél. Ismét előkerült a *-son* is, ám ekkor az utolsóként beírt névelem első szótagjához kapcsolva: *Palson (Pallagi)*, *Beerson (Beer)*, *Ison (Izabella)*.

Ezután még egy lista következik, amely származékneveket tartalmaz. Ennél a résznél a program a *Liza* és *Máté* neveket tudta felhasználni, átalakítani, angolosítani: *Liza > Lizbeth, Libby; Máté > Mayhew, Matthew, Mats*.

Mindent összevetve ez a program valósította meg leginkább azt, hogy az álnév, az író és a műfaj között valódi kapcsolat jöjjön létre. A könnyű megjegyezhetőség és az egyszerű írásmód nem minden esetben érvényesült, ám a program a műfajok szerinti kategorizálással és a sokféle forma felhasználásával olyan merítést mutatott, amely használható ötleteket kínálhat. Nem csupán véletlenszerű nevek jöttek létre, hanem olyan választási lehetőségek, melyek az író számára jelentéssel bírhatnak. Ugyanakkor ez a rendszer nem teszi lehetővé a magyar szavak sikeres névbe importálását.

6. Összefoglalás. Céлом az volt, hogy az interneten fellelhető, íróiálnév-választásra vonatkozó tanácsok figyelembevételével, az interneten elérhető különféle névgenerátorok

⁶ Az egyénnevet helyettesítő *Mistress* az *m* betűvel kezdődő neveknél jelent meg (*Mária, Máté*).

felhasználásával hozzak létre álneveket, s ennek révén mutassam be az egyes generátorok működését és lehetőségeit. A legtöbb esetben véletlenszerű névválasztás történt olyan programok használatával is, melyek önmagukat kimondottan íróiálnév-generátornak hirdették (The Legit Pen Name Generator). A véletlenszerű nevek generátorai közül talán a legeredményesebb a Fantasy Name Generator oldalán elérhető Real Names (HNG.) generátor volt, amely magyar neveket mutatott magyar szórendben, emellett jellemzést fűzött az egyes népek névalkotásaihoz. A több szempont beállítását megengedő rendszerek közül a Reedsy oldalán található, nemzetiségek, illetve nyelvek szerinti nevet létrehozó generátor (R.) volt a legsokoldalúbb. Noha itt kevesebb nép, illetve nyelv közül választhat a felhasználó, jól csengő, megjegyezhető és hangulatot átadó nevek jöttek létre. Amennyiben az írói álnév valamilyennek akarja láttatni a szerzőt, ez a fajta hangulatfestés hatásos módszer lehet.

A harmadik kategóriában tárgyalt, legtöbb lehetőséget biztosító generátorok közül a leghatékonyabbnak az utójára bemutatott Name Generator – Create a Pen Name in Seconds (MG.) program tekinthető. Annak ellenére, hogy többek közt magyar álnevek létrehozására alkalmatlan, ez a program kapcsolja össze leginkább az írókat az álnevével. Kategorizál műfaj szerint, ami – mint láttuk – fontos szempont, ezért úgy gondolom, ez a generátor testesíti meg leginkább azt, amire a különböző blogok és cikkek álnévvel kapcsolatos javaslatai irányulnak.

A tanulmányban megjelenő íróiálnév-generátorok vizsgálata rámutat a nevek rendszeréről, szerepéről, felhasználásáról és felhasználhatóságáról alkotott laikus elképzelésekre. Ezekben a generátorokban ugyanazok a megközelítésmódok figyelhetők meg, mint a más célú és tartalmú, ám hasonló kivitelezésű online névszótárakban, így az itt tükröződő szemléletmód további tanulságokkal is szolgálhat a névkutatás számára.

Felhasznált források

- Behind the Name = *Behind the Name. The etymology and history of first names.* <https://www.behindthename.com> (2020. 07. 05.)
- BMStat. = *Népesség-nyilvántartási statisztikák. Lakossági számadatok.* <https://www.nyilvantarto.hu/hu/statisztikak> (2020. 07. 05.)
- BN. = Random Name Generator. In: *Behind the Name.* <http://www.behindthename.com/random/> (2020. 07. 05.)
- CSNG. = Cool Screen Name Generator. In: *Name Generator Fun!* <https://www.namegeneratorfun.com/cool> (2020. 07. 05.)
- ENG. = English Name Generator. In: *Name Generator Fun!* <https://www.namegeneratorfun.com/english> (2020. 07. 15.)
- EWBoys = *Baby names for boys in England and Wales.* Office of National Statistics. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/livebirths/datasets/babynamesenglandandwalesbabynamesstatisticsboys> (2020. 07. 05.)
- EWGirls = *Baby names for girls in England and Wales.* Office of National Statistics. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/livebirths/datasets/babynamesenglandandwalesbabynamesstatisticsgirls> (2020. 07. 05.)
- Galbraith, Robert é. n. *Q&A. Writing as Robert Galbraith.* <https://robert-galbraith.com/about> (2020. 07. 26.)

- GNG. = German Name Generator. In: *Name Generator Fun!* <https://www.namegeneratorfun.com/german> (2020. 07. 05.)
- HNG. = Real Names: Hungarian name generator. In: *Fantasy Name Generators*. <https://www.fantasynamegenerators.com/hungarian-names.php> (2020. 07. 05.)
- HP. = *Harry Potter Name Generator. What is your Harry Potter Name?* <https://harrypotter.bloomsbury.com/uk/fun-stuff/name-generator/> (2020.07.08.)
- Könyv Guru 2019. Szerzőkeresztelő – avagy így válassz írói álnevet! In: *Könyv Guru. A könyves portál*. <https://konyv.guru/szerzokeresztelo-avagy-igy-valassz-iroi-alnevet> (2020. 07. 24.)
- MG. = Name Generator – Create a Pen Name in Seconds. In: *Masterpiece Generator*. <https://www.name-generator.org.uk/pen-name/> (2020. 07. 05.)
- Namespedia = *Names Encyclopedia. Stats, etymology, anagrams, famous people, rhymes*. <http://www.namespedia.com> (2020. 07. 05.)
- NG. = *Name Generator Fun! Name Generator*. <https://www.namegeneratorfun.com/> (2020. 07. 15.)
- PG. = Pseudonym Generator. In: *Name Generator*. <https://www.namegenerator.biz/pseudonym-generator.php> (2020. 07. 05.)
- R. = Pen Name Generator. In: *Reedsy Blog*. <https://blog.reedsy.com/pen-name-generator> (2020. 07. 05.)
- RM. = *Rum&Monkey. The Legit Pen Name Generator*. <https://rumandmonkey.com/widgets/toys/namegen/12465#.XG11qegzbIU> (2020. 07. 05.)
- RNG. = Random Name Generator. In: *Name Generator*. <https://www.namegenerator.biz/random-name-generator.php> (2020. 07. 05.)
- Sára 2015. *Blogtipp. Írói álnev.* <http://metaforaszennyvezes.blogspot.com/2015/08/iroi-alnev.html> (2020. 07. 24.)
- Utónévkereső = <http://corpus.nytud.hu/utonevkereso/> (2020. 07. 05.)
- YRGL. = *Fake Name Generator.™ Your Randomly Generated Identity*. <https://www.fakenamegenerator.com/advanced.php> (2020. 07. 05.)

Hivatkozott irodalom

- BÖLCSKEI ANDREA 2020. Névgenerátorok az üzleti életben. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet. A MANYE Kongresszusok Előadásai 14.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 69–77. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>
- FARKAS TAMÁS 2019. Keresztnévstórák és utónévportálok. A magyar keresztnévanyag feldolgozása online és határok nélkül. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőterben. A 2019. június 8-i révkomáromi névföldrajzi tanácskozás előadásai.* Savaria University Press, Szombathely. 63–80.
- HANKS, PATRICK – HARDCASTLE, KATE – HODGES, FLAVIA 2006. *A Dictionary of First Names*. 2. kiadás. Oxford University Press, Oxford.
- MINCHEV VASIL 2008. A black metal színpadi nevei. *Névtani Értesítő* 30: 145–150.
- MOLLOY, MARK 2016. *Revealed. The most common surnames in Britain and Ireland – and where they come from.* <https://www.telegraph.co.uk/news/2016/11/17/revealed-the-most-common-surnames-in-britain-and-ireland> (2020. 07. 05.)
- SÁNDOR LÁSZLÓ 1939. Az írói álnev. *Korunk* 14: 441–443.

TAYLOR, JESSICA 2018. Animating creative selves. Pen names as property in the careers of Canadian and American romance writers. *American Ethnologist* 45: 112–123. <https://doi.org/10.1111/amet.12603>

PALLAGI ANNA LIZA
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1372-3841>
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**ANNA LIZA PALLAGI, Mesmerised by pseudonyms.
An analysis of online pseudonym generators**

The examination of literary pseudonyms has not been in the focus of onomastic studies. Nevertheless, several websites deal with the question and aid the choice of a pseudonym. The study focuses on web applications that advertise themselves as pseudonym generators, several of which further refer to themselves as writer pseudonym generators. These programs aim to ease the creation of literary pseudonyms. However, their use is limited by several factors. The study aims to examine these generators and categorise them based on their usefulness by using names created earlier to examine these generators. As the applications are dominantly programmed according to unprofessional aspects, they provide unique insights for onomastic research.

Távoli csillagok és bolygók új elnevezései

A NameExoWorlds 2019 elnevezésű kampányban elfogadott nevek

1. Bevezetés. A Nemzetközi Csillagászati Unió (International Astronomical Union, IAU) 2019-ben ünnepelte fennállásának 100. évfordulóját. Ebből az alkalomból a világ országai előtt megnyílt a lehetőség, hogy az IAU100 NameExoWorlds nevű kampány keretében elnevezhessenek egy-egy Naprendszeren kívüli, úgynevezett exobolygót, illetve azok csillagát. A kampányban összesen 113 ország és autonóm terület vett részt. A neveket nyilvános szavazás útján választották ki, és 2019. december 17-én Párizsban egy sajtókonferencián az IAU ismertette és hivatalosként ismerte el őket (l. NameExoWorlds). Ezek a nevek tehát hivatalosnak számítanak, de nem váltják fel a tudományos jelöléseket, katalógusszámokat, hanem azok mellett használhatók.

2. Az exobolygók és azok tudományos jelentősége. „Az exobolygók (avagy extraszoláris bolygók) olyan Naprendszeren kívüli bolygók, amelyek más csillagok körül keletkeztek, és többségük ma is ott kering” (KERESZTURI 2019a). Az exobolygók jellemzőinek feltérképezésével a csillagászok közelebb kerülhetnek a bolygókeletkezés folyamatának megértéséhez, illetve a Földön kívüli élet lehetőségének kutatásához.

„Mára kiderült, hogy szinte minden csillag körül keringenek bolygók, általában több is, és ezek a Naprendszerben láthatónál nagyobb változatosságot mutatnak, ugyanakkor sok lehet közöttük a mi Földünkhöz többé-kevésbé hasonló égitest is” (KERESZTURI 2019a). 2020. szeptember 30-án 3217 csillagrendszerben 4352 bejegyzett exobolygót tartanak számon, 712 rendszerben több mint egy exobolygóval (l. Exoplanets).

A NameExoWorlds kampány keretében minden ország olyan csillagot nevezhetett el, amely az év egy szakában kisméretű távcsővel is látható az adott területről, továbbá – a jelenlegi ismeretek alapján – egyetlen (gáz)bolygó kering körülötte. A „magyar csillag”, a HAT-P-2 egy sárgásfehér törpe a Herkules csillagképben, exobolygója pedig a Bakos Gáspár vezette HATNet (Hungarian-made Automated Telescope Network: vö. HATNet, HATSouth) hálózat által felfedezett HAT-P-2 b, amelynek tömege kb. 1,3-szerese, átmérője pedig mintegy másfélszerese a Napunkénak (l. HAT-P-2 b).

3. Az exobolygók elnevezésének szabályai. „Az exobolygókat a csillaguk után nevezik el: a csillagnév végére illesztett *b*, *c*, *d*... kisbetűkkel különböztetik meg egymástól az egyes égitesteket. A *b* jelzést a legbelső (esetleg a legelőször felfedezett) bolygó kapja, a *c*-t a következő és így tovább; *a* jelzést bolygóra nem osztanak ki, mivel az adott rendszerben az magát a csillagot jelöli” (KOZMA 2013: 72). Ezek mellé a hivatalos megnevezések mellé (tehát nem helyettük) kért az IAU a nagyközönségtől köznapibb neveket.

Az exobolygók elnevezésére vonatkozó szabályok általánosságban megegyeznek a más égitestek elnevezésére vonatkozó szabályokkal (utóbbiakra l. Minor Planets). Ezek röviden összefoglalva kimondják, hogy a név 1. 4–16 latin betű hosszúságú legyen (szóközzel és/vagy írásjelekkel együtt); 2. lehetőleg egyetlen szóból álljon; 3. könnyen kiejthető legyen

(több nyelven is); 4. ne legyen sértő vagy megbotránkoztató; 5. ne legyen nagyon hasonló valamely kisbolygónak vagy természetes holdnak, illetve valamilyen Földön kívüli égitest felszínformájának a már létező nevéhez.

Az ékezeteket vagy más diakritikus jeleket explicite nem tiltották meg, de az IAU-nak az égitestek és felszínformák elnevezésére vonatkozó általános névadási szabályai (1. Naming) között található olyan kitétel, hogy a nevek lehetőleg legyenek könnyen leírhatók és kiejthetők.

Ezekén túl a szabályok továbbá tiltják olyan nevek alkalmazását, amelyek tisztán vagy döntően kereskedelmi, illetve üzleti természetűek; politikával, harcászattal vagy vallási aktivitással kapcsolatos személyek, helyek vagy események nevei; olyan személyek nevei, akik kevesebb mint száz évvel ezelőtt hunytak el; élő személyek nevei; a név kiválasztásához kapcsolódó intézmények nevei; háziállatok nevei; művi (vagyis teljesen új, kitalált) szavak vagy nevek; mozaikszók; számokat vagy írásjeleket tartalmazó nevek (de a diakritikus jelek elfogadhatóak); olyan nevek, amelyek alapvetően védjegyként ismertek, vagy amelyeket szellemi jogi védelem illet meg.

Speciálisan az IAU100 NameExoWorlds projekten belül alkalmazott szabályok az alábbiak voltak (1. NameExoWorlds honlap, Naming Rules fül):

1. A javasolt elnevezések olyan dolgok, személyek vagy helyek nevei, amelyek hosszú ideje kulturális, történelmi vagy geográfiai jelentőséggel bírnak, és érdemesek arra, hogy egy égitest viselje a nevüket.

2. Bár nem volt szükséges, de az elnevezések származhattak az éghez és a csillagászathoz kapcsolódó fogalmi körökből, illetve kapcsolódhattak ahhoz a csillagképhez vagy aszterizmushoz (hivatalosan el nem ismert csillagalakzathoz), amelyben az exoplanetáris rendszer látszik.

3. Mivel az ENSZ 2019-et az őslakos nyelvek nemzetközi évének nyilvánította, az őslakos nyelvek beszélőit bátorították arra, hogy ilyen nyelvből származó elnevezéseket javasoljanak.

4. Két nevet kellett javasolni: egyet az exobolygó és egyet a csillaga számára.

5. A két névnek valamilyen közös témát kellett követniük (ezt egy-két mondatban össze kellett foglalni). Ennek elég tágnak kellett lennie ahhoz, hogy a rendszerben később felfedezendő újabb objektumok (exobolygók, kísérőcsillagok stb.) is elnevezhetőek legyenek ez alapján. Ilyen téma lehetett például: az adott ország folyóinak neve vagy fiktív területek az adott ország 19. századi irodalmában.

4. A NameExoWorlds 2019 kampány résztvevői. A projektben végül összesen 113 ország, illetve különleges jogállású terület vett részt: Afrikában 18, Amerikában 24, Ázsiában 29, Európában 38, Óceániában 4 (a földrészenkénti listák elérhetőek a NameExoWorlds honlap Campaigns fülére, majd az egyes kontinensekre kattintva).

Minden ország vagy terület kampányát egy-egy nemzeti bizottság szervezte meg és benyújtotta le. Ezek a testületek feleltek a nagyközönségtől beérkező lehetséges nevek szűréséért, hogy a leginkább alkalmas nevekre aztán akár ismét a nagyközönség szavazhasson. A magyarországi bizottság tagjai az alábbiak voltak: Kereszturi Ákos (Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont), Kolláth Zoltán (ELTE Savaria Egyetemi Központ), Boros-Oláh Mónika (Magyar Csillagászati Egyesület), Hargitai Henrik (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Kozma Judit (Nyelvtudományi Intézet). 2019 júniusa és novembere között kellett a névjavaslatokat begyűjteni, szűrni, illetve a végleges jelölteket kiválasztani

és azokat az IAU-hoz továbbítani; a hivatalosan elfogadott neveket az IAU 2019. december 17-én hozta nyilvánosságra.

5. Az elfogadott új elnevezések névtani vizsgálata, a nevek rendszerezése. A kampányban részt vevő 113 ország tehát összesen 226 új, hivatalosan elfogadott égitestnevet jelent (a teljes lista elérhető a NameExoWorlds honlapon, az Approved Names fülnél). Tanulmányom második felében ezek névtani kategóriáit mutatom be néhány példa segítségével. Ha másként nem jelzem, az egyes országokhoz tartozó névpárok első tagja a csillag, a második az exobolygó neve lett. A nyelvek magyar megnevezésében – ahol csak lehetséges – FODOR (főszerk. 2000) ajánlásait követem.

5.1. Személynevekből alkotott égitestnevek. Valós személyekről viszonylag kevés csillagot és exobolygót neveztek el. *Franz* és *Sissi* (Ausztria): szereplők az 1955-ös Sissi című filmből, amelynek a történelmi uralkodópár élete adta az alapot. *Mahsati Ganjavi* (Azerbajdzsán): Mahsati Ganjavi (1089–1159) költőnő után; a bolygó neve *Ganja* lett arról az ősi városról, amely többek között Mahsati Ganjavi születési helye is volt. *Onasilos* (a Ciprus által adott exobolygónév): Onaszilosz (i. e. 5. sz.) orvosról, akinek a neve az ún. Idalion-táblán, az egyik legrégebbi jogi szerződésen maradt fenn. *Krotoa* lett a neve a Dél-Afrika által elnevezett exobolygónak az Afrika Anyjának is tartott Krotoa (1643 k. – 1674) után, aki a khoe közösség építője és tanítója volt a gyarmati időkben. (A dél-afrikai csillag neve *Naledi* lett, amely több helyi nyelven is 'csillag'-ot jelent, illetve előszeretettel adják lánynévként, hogy viselője fényt, örömet és békét vigyen a közösségébe.) *Felixvarela* és *Finlay* (Kuba): Felix Varela (1788–1853) tudós tanár volt, a kísérleti fizikai oktatás úttörője az országban; Juan Carlos Finlay (1833–1915) epidemiológusként a sárgaláz első kutatója volt. *Rosalidacastro* (Spanyolország): María Rosalía Rita de Castro (1837–1885) galíciái írónő után; az exobolygó neve *Riosar* lett a *Rio Sar* nevű folyóról, amely sokszor megjelent Rosalía de Castro műveiben.

Mitikus alakok, istenségek, szellemek, legendás ősök vagy vezetők neve azonban jóval többször vált égitestnévvé. *Tangra* (égi főisten) és *Bendida* (a trákok fő anyaiistene; Bulgária); *Ditsò* ('az első bribri emberek neve, amelyet Sibò istentől kaptak' bribri nyelven; Costa Rica exobolygója); *Márohu* (a szárazság istene) és *Boinayel* (az eső istene; Dominika); *Bélénos* (a fény, a Nap és az egészség istene a gall mitológiában) és *Bélisama* (a tűz, a fém- és üvegmunkák istennője a galloknál; Franciaország); *Hunahpú* és *Ixbalanqué* (ikeristenek, akik a Nappá, illetve a Holddá váltak; Honduras); *Stribor* (szélisten) és *Vélec* (föld-, víz- és alvilági isten; Horvátország); *Xihe* (napistennő) és *Wangshu* (holdistennő; Kína); *Rapeto* (óriási teremtmény) és *Trimobe* (gazdag ogre; Madagaszkár); *Hunor* és *Magor* (Magyarország); *Tupã* (a négy legfőbb isten egyike) és *Tumearandu* (Tume Arandu, a bölcsesség atyja; Paraguay).

5.2. Helynevekből alkotott égitestnevek. Ezek alkotják a legnagyobb kategóriát, és tovább bonthatók alcsoportokra. Víznevekből lett égitestnevek: *Nushagak* és *Mulchatna* (két folyó Alaszkában; Amerikai Egyesült Államok); *Mouhoun* és *Nakanbé* (*Fekete- és Fehér-Volta*-ként is ismert két folyó Burkina Fasóban); *Tislit* és *Isli* (két tó Marokkóban); *Cocibolca* és *Xolotlan* (két tó Nicaraguában); *Belel* (a Szenegál által elnevezett csillag neve); *Morava* és *Vlasina* (két folyó Szerbiában); *Chaophraya* és *Maeping* (a *Chao Phraya* és a *Mae Ping* nevű folyók után; Thaiföld). Hegyek, hegycsúcsok és hegláncok neveiből

lett égitestnevek: *Baekdu* és *Halla* (Dél-Korea, de a Baekdu Észak-Koreában található); *Lionrock* és *Victoriapeak* (Lion Rock és Victoria Peak; Hong Kong); *Sagarmatha* (a Mount Everest nepáli neve; Nepál); *Moldoveanu* és *Negoiu* (Románia); *Mönch* és *Eiger* (Svájc); *Atakoraka* és *Agouto* (Togo). Tájegységnevekből lett égitestnevek: *Tassili* (az Algéria által választott exobolygónév); *Dombay* (az Oroszország által választott csillagnév); *Dopere* (a Szenegál által elnevezett exobolygó); *Anadolu* ('Anatólia'; a Törökország által választott csillagnév). Településnevekből lett égitestnevek vagy tengerpartnevek is megjelentek égitestnévként: *Beirut* (a Libanon által választott exobolygónév); *Malmok* és *Bocaprins* (Boca Prins; Aruba). Ide sorolható a Bhután által adott exobolygónév is: *Drukyul* 'a villám-sárkány országa', Bhután dzongkha nyelvű megnevezése.

Meglehető lehet, hogy a németek nem Németországhoz, hanem Etiópiához kapcsolódó neveket választottak a csillaguknak és a bolygójuknak. Viszont érthetőbbé válik a dolog, ha tudjuk, hogy ez a rendszer a Camelopardalis (Zsiráf) csillagképben látszik. Zsiráf pedig legfeljebb állatkertben él Németországban. A csillag neve mindenestre *Mago*, a bolygóé *Neri* lett: az előbbi egy etiópai nemzeti park, az utóbbi pedig egy folyó, amely ezen folyik keresztül.

Az égitestnevek alapjául szolgáló helynevek egy része történelmi név, például: *Bosona* (Bosznia egy területének neve) és *Naron* (ma Neretva folyó; Bosznia-Hercegovina); *Alasia* (a Ciprus által adott csillagnév a sziget régi neve után); *Uruk* és *Babylonia* (város és birodalom a mai Irak területén); *Petra* (ősi város Jordániában, a csillag neve lett); *Phoenicia* (Libanon csillaga); *Lusitania* (Portugália egyik része, a csillag neve lett); *Ebla* és *Ugarit* (ősi városok Szíriában). Tajvan a sziget 17. században használatos, latin nyelvű nevét választotta csillagnévként: *Formosa* ('gyönyörű'); az exobolygó neve szintén történelmi eredetű: *Sazum* ('víz' thao nyelven; egy közép-tajvani település hagyományos neve).

Mitikus és irodalmi helynevek is többször váltak égitestnévvé; pl. *Muspelheim* (a tűz birodalma; a Dánia által adott csillagnév); *Horna* (alvilág, pokol) és *Hiisi* (szent helyek, később démonok; Finnország); *Flegetonte* és *Lete* (a görög mitológiából átvett alvilági folyók Dante Alighieri Isteni színjátékában; Olaszország). Gabriel García Márquez Száz év magány című regényének mitikus faluja nyomán Kolumbia csillaga a *Macondo* nevet kapta, az exobolygó pedig *Melquiades* lett a regénybeli cigány szereplő után, hiszen a bolygó úgy kering a csillaga körül, ahogy a szereplő bolyong a falu körül.

5.3. Nép- vagy népcsoportnevekből alkotott égitestnevek. Nép vagy népcsoport nevét három-három csillag és exobolygó kapta: *Illyrian* és *Arber* (Albánia): az első Albánia mai lakóinak feltételezett őseire (illír), a második pedig a középkori lakosságra (arberesekre) utal. *Nervia* és *Eburonia* (Belgium): a nerviusok és az eburonok kelta törzsei után. *Tupi* és *Guarani* (Brazília): a Dél-Amerikában őslakos tupik és guaranik törzsének nevéből.

5.4. Növény- és állatfajtanevekből alkotott égitestnevek. Néhány országban valamilyen jellegzetes növény vagy állat megnevezését választották az égitestek nevének. *Pipoltr* ('fényes és látható lepke', amely olyan, mint egy csillag; triesenbergi dialektusban) és *Umbäassa* ('kicsi és alig látható hangya', a bolygóra utal dél-liechtensteini dialektusban; (Liechtenstein); *Axólotl* ('víziállat', egy különleges kétéltű neve), valamint *Xólotl* ('állat', a Vénusz bolygóhoz kapcsolódó istenség neve is navatl nyelven; Mexikó); *Mazalaai* ('góbi medve', az első mongol űrszonda neve is), valamint *Bambaruush* ('medveboc; a góbi medve utóda' mongol nyelven; Mongólia); *Laligurans* (a rododendron nepáli változatainak neve; Nepál exobolygója); *Mpingo* ('grenadilfa' szuahéli nyelven; Tanzánia); *Karaka*

(’új-zélandi babér’, amelynek fényes narancssárga húsos gyümölcse van) és *Kererū* (’óriás-gyümölcsgalamb’ maori nyelven; Új-Zéland); *Ceibo* (’tarajos korallfa’) és *Ibirapitá* (egy őshonos fa neve, ’Artigas fájá’-nak is nevezik; Uruguay). Itt említhető meg, hogy Szin-gapúr a latin *Parumleo* (’kis oroszlán’) nevet választotta a csillagának az ország hajdani függetlenségi törekvéseinek szimbólumaképpen.

5.5. Tárgynevekből alkotott égitestnevek. Tárgyak megnevezése jelenik meg az alábbi csillag- és exobolygónevekben: *Diya* (’az Indiából érkezett ősök által az 1820-as években Mauritius szigetére vitt olajlámpa, amelyet különleges alkalmakkor, például Diwali fényünnepén használtak’) és *Cuptor* (’egykori hőszigetelt sütő-, illetve szárító-kamra’; Mauritius; az elnevezett rendszer a Fornax, vagyis Kemence csillagképben található); *Shama* (’kis lámpa vagy láng’, a csillagot jelképezi) és *Perwana* (’moly’, a bolygóra utal urdu nyelven; Pakisztán). *Montuno* és *Pollera* (Panama): egy dobokkal kísért panamai táncban viselt tradicionális férfi és női táncruha. *Chechia* és *Khomsa* (Tunézia): az előbbi Tunézia nemzeti fejfedőjeként is ismert, az ország gazdagságát jelképező, férfiak és nők által is viselt lapos vörös gyapjúkalap, az utóbbi pedig egy pálma alakú, nyitott jobb kezét ábrázoló amulett. Hatalmas mitikus szellemhajú a *Caleuche*, amely Chile exobolygójának kölcsönözte a nevét.

A tárgyakon belül külön alkategóriába sorolhatók a (mitikus) kőzetek, ásványok, drágakövek, illetve az azokból készült ékszerek: *Gumala* (’kígyók, sárkányok stb. bendőjében található mágikus bezoárkő’ malájul) és *Mastika* (’drágakő, ékszer’, illetve ’a legszebb, leggyönyörűbb’ maláj nyelven; Brunei). *Poerava* (’tökéletes szépségű misztikus fekete gyöngy’ maori nyelven) és *Pipitea* (’kicsi fehér és arany gyöngy, amely a szigetek északi csoportjának egyik lagúnájában található’ maori nyelven; Cook-szigetek). *Sika* és *Toge* (Ghána): az előbbi jelentése ’arany’ (ez az országnak, amelyet a függetlenség kikiáltása előtt Aranypartnak neveztek, az egyik legfőbb exportcikke), az utóbbi ’fülbevaló’ eve nyelven. *Intan* (’gyémánt’) és *Baiduri* (’opál’ maláj nyelven; Malajzia); *Tanzanite* (’tanzanit, a zoozit nevű ásvány kék vagy lila változata’; Tanzánia).

5.6. Fogalmak megnevezéséből alkotott égitestnevek. A fogalmak közül az alábbi nagy kategóriák jelennek meg a nevekben.

Időjárással, napszakokkal, évszakokkal kapcsolatos fogalmak: *Nosaxa* (az Argentína által adott csillagnév, ’tavasz’ moqoit nyelven); *Koit* (’hajnal’) és *Hamarik* (’alkony’ észt nyelven; Észtország); *Kalaus* (’nagyon erős forgó széloszlop’) és *Buru* (’por, amely tipikusan a szélviharokhoz asszociálódik’ luo nyelven; Kenya).

Emberi kapcsolatok, rokoni viszonyok: *Bubup* (’gyermek’) és *Yanyan* (’fiú’ boonwuring nyelven; Ausztrália); *Nikawiy* (’anya’) és *Awasis* (’gyermek’ kri nyelven; Kanada); *Uklun* (’mi, minket’) és *Leklsullun* (*Lekl Sullun*: ’gyermek, gyermekek’ Pitcairn-Norfolk nyelven; Pitcairn-szigetek).

(Mitikus) égitestek, illetve az égbolttal, az égitestekkel kapcsolatos jellemzők, mozgások: *Timir* ’sötétség’ (mert a csillag messze a sötét űrben található) és *Tondra* ’alvás’ (hiszen a bolygó „aludt” a felfedezése előtt) bengáli nyelven (Banglades); *Tapecue* ’örök ösvény, a Tejút’ és *Yaga* ’paradicsom, ahová a Tejút vezet’ guarani nyelven (Bolívia); *Diwō* ’örök, a miénknél nagyobb Nap’ bribri nyelven (a Costa Rica által adott csillagnév); *Tevel* ’a Világmindenség; illetve, minden, ami *t* betűvel kezdődik’ (az Izrael által adott csillagnév); *Gloas* ’ragyogni (mint egy csillag)’ és *Cruinlagh* ’keringeni (mint egy bolygó a

csillag körül) manx nyelven (Nagy-Britannia); *Násti* 'csillag' és *Albmi* 'égbolt' északi lapp nyelven (Norvégia); *Chason* 'Nap' és *Králomoc* 'Jupiter' ószlovák nyelven (Szlovákia).

Pozitív érzések: *Gakyid* 'boldogság' dzsongkha nyelven (a Bhután által adott csillagnév; az országot az egyik legboldogabbnak tartják számon a világban); *Emiw* 'szeretet, szerelem' és *Hairu* 'egység' makua nyelven (Mozambik); *Sāmaya* 'béke' és *Samagiya* 'együttlevés' szingaléz nyelven (Sri Lanka); *Natasha* 'köszönöm' Zambia több nyelvén is, valamint *Madalitso* 'áldások' cseva nyelven (Zambia).

Egyéb fogalmak és cselekvések: *Buna* 'kávé' és *Abol* 'az első kör a háromból a tradicionális kávészertartáson' (Etiópia); *Funi* 'tűz, láng' és *Fold* 'föld, talaj' óizlandi nyelven (Izland); *Alef* 'a héber ábécé első betűje; illetve bika' (az Izrael által adott exobolygónév), *Dingolay* 'táncolni, csavarni, forogni' és *Ramajay* 'énekelni, zenélni' (Trinidad és Tobago). Talán idesorolható a Szingapúr által adott exobolygónév is: a latin eredetű *Viculus* ('kis falu'), amely a szingapúri lakosság szellemiségét testesíti meg.

5.7. Műalkotások címéből alkotott égitestnevek. Néhány esetben műalkotás címe vált égitestnévvé: *Sterrennacht* (Csillagos ég; Van Gogh festménye) és *Nachtwacht* (Éjjeli őrjárat; Rembrandt festménye) lett a holland csillag és exobolygó neve. A lengyelek a *Solaris* nevet adták a csillaguknak Stanisław Lem regénye (illetve az annak helyszínéül szolgáló, azonos nevű bolygó) alapján. (Az exobolygójuk neve *Pirx* lett Lem egyik hősről.) A csehek az exobolygójukat Karel Čapek egyik színdarabjának (*Věc Makropulos*) alapján *Makropulos*-nak nevezték el, a csillaguk neve pedig szintén a Čapek egyik sci-fi novellájában (Továrna na Absolutno) előforduló fiktív csodálatos anyag neve után *Absolutno* lett.

6. A magyar kampány eredményei. A 2019. június 6-án meghirdetett felhívásra beérkezett javaslatok közül a szabályoknak nem megfelelő nevek előszűrése után 144 lehetséges név maradt. Ezek közül a szakértői bizottság kétkörös anonim szavazáson választotta ki a győztes neveket: ahogyan azt fentebb is írtam, a „magyar csillag” végül a *Hunor*; bolygója pedig a *Magor* nevet kapta. Mivel az IAU csak egy javaslatot tüntet fel névadóként, Magyarország részéről a két nyertes nevet elsőként beküldő Becz Miklós budapesti tanár és amatőr csillagász szerepel a listán, de ugyanezt a két nevet javasolta Mészáros Gábor, Szendrői Gábor, Kiss Erzsébet és Tóth Marcell is (KERESZTURI 2019b).

A beküldött névjavaslatok – a nemzetközi nyertes nevekhez hasonlóan – igen széles merítésből érkeztek; ezekre a névkategóriákra is lássunk néhány példát a következőkben (a beküldés írásmódjában).

Személynevek, amelyek között voltak magyar és a magyar történelemhez szorosan kapcsolódó személyek nevei is: *Albertflorian*, *Dugonics András*, *Görgei, Imre herceg*, *Kondor Gusztáv*, *St. Stephanus rex*, *Szent-Györgyi Albert*, *Zrínyiilona*, *Wallenberg*; irodalmi és mitológiai alakok nevei (amelyek nem feltétlenül vannak kapcsolatban magyar művekkel): *Bokajános*, *Chtulhu*, *Ikarosz*, *Pirx*, *Ripley*, *Skandar Graun*, *Thor*, *Tímármihály*, *Zeusz*. Helynevek Magyarországon, külföldön vagy egy elképzelt világban: *Herculaneum*, *Hesperides*, *Nakonxipán*, *Pelso*, *Pilis*, *Salgó*. Pozitív fogalmak magyar vagy idegen nyelven: *Ajándék*, *Csoda*, *Endurance*, *Otthon*, *Remény*; *Hope*, *Jackpot*. Szokatlan kategóriák, például ételnevek, illetve irodalmi művek címei is felbukkantak: *Paprikáscsirke*, *Szilvásgombóc*; *Azaranyember*; *Négyyszögletűkerekérdő*. Különleges, játszi képzésű vagy összetételű nevek, szóösszevonások, számokat is tartalmazó nevek is szerepeltek a beküldött javaslatok között: *Alphahím*, *Havadi*, *Hunex*, *Hunyori*, *Lélek-kohó*, *MaKat.Sán*, *Nezezon81*, *SAMAS*.

A tizenöt legtöbb szavazatot kapó, így a második körbe jutó a név az alábbi volt (betűrendben): *Árvácska, Budapest, Csillagszem, Csontváry, Farkas, HellMiksa* (égitestnévként: *Hellmiksa*), *Hunor, Jedlik Ányos (Jedlikányos), Kárpátok, Komondor, Konkoly Thege Miklós (Konkolythegemiklós), Magor, Rippl-Rónai József (Ripplrónaijózsef), Szilvágombóc, Toldi*. Ezek közül Hell Miksáról és a Kárpátokról már van elnevezve kráter, illetve hegy-lánc a Holdon (l. Moon); van *Buda*, valamint *Farkas* (Bertalan) és *Konkoly* nevét viselő kisbolygó is, ez utóbbiak *Farkasberci* és *Konkolya* formában (l. Alphabetical List). Csontváryról és Rippl-Rónairól talán inkább a Merkúron, a „művészbolygón” lehetne elnevezni krátert. Mivel a névadási előírások között szerepelt, hogy a csillag és az exobolygó neve valamilyen közös fogalomkörből származzon, a bizottság egyhangú döntéssel a *Hunor* és *Magor* névpárt javasolta, amelyet az IAU el is fogadott.

7. Kitekintés. Amint a fent idézett példákban is kitűnik, a NameExoWorlds kampány keretében elfogadott új hivatalos nevek igen sokfélék a referenciájukat tekintve, illetve igen sokféle nyelvből és kultúrkörből kerültek be az égitestnevek közé. Az elmúlt évtizedekben megindult a csillagászati elnevezések terén egy olyan folyamat, amely szerint az elnevezések alapjául nem csak az európai nyelvek és kultúrák szolgálnak. Készülőben van egy IAU-n belüli ajánlás (TISCARENO et al. 2020), amely egyfelől öröndetesnek tartja ezt a folyamatot, másfelől azonban szorgalmazza, hogy az égitestek elnevezéséért felelős csillagászok szorosabban működjenek együtt a különböző országok őslakosok közösségeinek képviselőivel, ha az ő kultúrkincsük alapján szeretnének elnevezéseket alkotni. A szerzők és támogatók megkérdőjelezzik azt a hagyományt is, hogy a felfedezők „birtokolják a jogot” az égitestek vagy azok felszínformáinak elnevezésére, hiszen a tudomány közösségi együttműködés eredménye, így az új objektumok elnevezésének is közösségi döntésnek kell lennie. Egyenlősen és együttműködésen alapuló kapcsolatokat szeretnének az őslakos közösségek minél szélesebb rétegével, illetve a közösségi vezetőkkel, hogy a kultúrkincsüket felelősen és megfelelően használhassák az égitestek vagy a felszínformák elnevezésekor.

Hivatkozott irodalom

- Alphabetical List = *Minor Planet Names: Alphabetical List*. <https://minorplanetcenter.net/iau/lists/MPNames.html> (2020. 11. 13.)
- Bolygók = *Bolygók más csillagok körül (exobolygók)*. <https://www.csillagaszat.hu/tudastar/asztrofizika/exobolygok/bolygok-mas-csillagok-korul-exobolygok> (2020. 12. 13.)
- Exoplanets = *The Extrasolar Planets Encyclopaedia*. <http://exoplanet.eu/catalog> (2020. 11. 15.)
- FODOR ISTVÁN főszerk. 2000. *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HATNet = *The HATNet Exoplanet Survey*. <https://hatnet.org> (2020. 09. 30.)
- HAT-P-2 b = *Planet HAT-P-2 b*. http://exoplanet.eu/catalog/hat-p-2_b (2020. 12. 13.)
- HATSouth = *The HATSouth Exoplanet Survey*. <https://hatsouth.org> (2020. 09. 30.)
- KERESZTURI ÁKOS 2019a. *Nevezzen el egy exobolygót!* <https://www.csillagaszat.hu/hirek/nevezzen-el-egy-exobolygot> (2020. 09. 30.)
- KERESZTURI ÁKOS 2019b. *Hunor csillag és Magor bolygó – új, hivatalos nevek a Herkules csillagképben*. <https://www.csillagaszat.hu/hirek/hunor-csillag-es-magor-bolygo-uj-hivatalos-nevek-a-herkules-csillagkepben> (2020. 09. 30.)

- KOZMA JUDIT 2013. *Tulajdonnevek helyesírása a csillagászati és űrtani szaknyelvben*. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK, Budapest. <https://konkoly.hu/public/kozmaphd.pdf> (2020. 09. 30.)
- Minor Planets = *How Are Minor Planets Named?* <http://www.minorplanetcenter.net/iau/info/How-Named.html> (2020. 09. 30.)
- Moon = Target: The Moon. *Gazetteer of Planetary Nomenclature*. <https://planetarynames.wr.usgs.gov/Page/MOON/target> (2020. 12. 13.)
- NameExoWorlds = *NameExoWorlds. A global project in celebration of 100 years of IAU*. <http://www.nameexoworlds.iau.org> (2020. 09. 30.)
- Naming = *Naming of Astronomical Objects*. <https://www.iau.org/public/themes/naming> (2020. 12. 13.)
- TISCARENO, MATTHEW S. et al. 2020. *Planetary Nomenclature and Indigenous Communities. A white paper to be submitted to the Planetary Science and Astrobiology Decadal Survey 2023*. Kézirat.

KOZMA JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8294-2178>

JUDIT KOZMA, The names of distant stars and planets. The names accepted as part of the NameExoWorlds 2019 campaign

The International Astronomical Union (IAU) celebrated its 100th anniversary in 2019. To celebrate the occasion, the organisation announced a campaign for countries to name exoplanets, that is planets outside of our solar system and their stars. A total of 113 countries and autonomous regions took part in the campaign, choosing names by way of public votes. The IAU announced the 225 names chosen at a press conference on 17 December 2019 and accepted these as official (alongside the scientific names already in use). Following a brief description of exoplanets, the study categorises the planet names according to onomastic aspects and offers an overview of the names submitted to the Hungarian committee.

A Kiss Lajos-díj 2020. évi nyertese: dr. Bárh János

A Kiss Lajos-díj alapító okirata szerint a díj odaítélésére 2 vagy 3 évenként kerülhet sor. A díjat a kuratórium első ízben 2006-ban osztotta ki, s ezt követően 2 évenként ítélte oda. Az eddigi díjazottak időrendben a következők voltak: Tóth Valéria, Rácz Anita, Farkas Tamás, N. Fodor János, Slíz Mariann, Póczos Rita és Györffy Erzsébet; közülük négyen a Debreceni Egyetem, hárman pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatói.

A kuratórium 2020-ban arra az álláspontra jutott, hogy az elmúlt két év során a magyar történeti névkutatás általánosan is, és az egyes kutatói teljesítmények tekintetében is olyan jelentős eredményeket ért el, hogy ez a díj újbóli odaítélését ebben az évben minden tekintetben indokoltá teszi.

A kuratórium – mérlegelve a történeti névkutatásban az utóbbi években továbbra is örvendetesen megmutatkozó magas szintű teljesítményeket – egyhangú véleménnyel úgy döntött, hogy a Kiss Lajos-díjat 2020-ban az alábbi indokok alapján dr. Bárh Jánosnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke adjunktusának ítéli oda.

Bárh János 1981-ben született Kalocsán. Középszintű tanulmányait a kecskeméti Piarista Gimnáziumban végezte, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom, valamint finn nyelv és kultúra szakon diplomát. 2005-ben az egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában a magyar nyelvészeti program (azon belül pedig a névtani alprogram) hallgatója lett. 2011-ben summa cum laude minősítéssel védte meg Székelyföldi történeti helynevek nyelvi elemzése: Névfeldrajzi vizsgálatok Szabó T. Attila Erdélyi Helynévtörténeti Adattárában címmel a doktori értekezését, és szerzett általa PhD-fokozatot. 2010-ben tanársegéd lett a Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéken, 2019-ben előléptették adjunktussá. A különböző egyetemi képzési formákban eddig közel húsz tantárgyat tanított, köztük jó néhány onomasztikai témáját is. Vendégelőadóként helynévtani kurzust tartott Finnországban, a Helsinkii Egyetemen.

Bárh János kutatói pályája a magyar nyelvészet több területét is érinti, ezek azonban szorosan összefüggenek egymással: írásai nagyrészt a névtan (főként a helynévtan) tudományterületébe illeszkednek bele, részben pedig a dialektológiához kapcsolódnak, s e két diszciplína metszetében – mindegyik szempontrendszerét alkalmazva – helyezhetők el a névföldrajzi témájú munkái. Meghatározó, karakteres jellemzője a kutatásainak emellett az erdélyi és a székelyföldi tematika. Publikációs jegyzéke jelenleg 55 bibliográfiai tételt tartalmaz, írásai változatos, rangos fórumokon jelennek meg. Hazai és nemzetközi konferenciákon 42 alkalommal szerepelt előadóval. Tudományos munkásságának hatását mutatja, hogy munkáira több mint 100 hivatkozást ismer.

Bárh János onomasztikai tárgyú kutatásaiban fontos irányvonalat képvisel a neves erdélyi névtudós, Szabó T. Attila helynévgyűjteményének a gondozása: a társszerkesztésében több térség (Erdély peremvidéke és Kolozs megye) helynévtára is megjelent, de a további kötetek munkálataiból is kivette a részét. Elindította az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és interaktív névföldrajzi atlasz (EHA) elnevezésű digitális adatbázist, amely mintegy 800 000 kereshető, térképen megjeleníthető helynévi adatot tartalmaz Szabó T.

Attila gyűjteményére támaszkodva (<http://eha.elte.hu>). E gyűjtemény integrálása a Magyar Nemzeti Helynévtár adatbázisába jelenleg zajlik. A leletmentés igénye is motiválta a háromszéki települések (Szotyor és Kilyén; Székföld; illetve Angyalos és Kökös) helyneveit és családneveit közreadó köteteket, amelyek megjelentetésében Báráth János szerkesztőként közreműködött. Az e témakörökhöz tartozó problematikát tanulmányok sorában dolgozta fel.

Báráth János kutatásai a névtudomány mellett a dialektológiához is sok szálon kapcsolódnak. Részt vett az Új magyar nyelvatlasz munkálataiban, többekkel együtt készített egy Beszélő atlaszt A magyar nyelvjárások atlasza ellenőrző gyűjtéséből, publikált több módszertani tanulmányt a nyelvi adatgyűjtésről, de az erdélyi történeti helynevek nyelvjárási sajátosságai is teret kaptak írásaiban. Meghatározó, alapító tagja az ELTE Geolingvisztikai műhelyének.

Onomasztikai és nyelvjárástörténeti kutatásainak sokirányú tapasztalata ötvöződik azon munkáiban, amelyekre a névföldrajzi megközelítés a jellemző, s amelyek a tudományos pályája utóbbi évtizedét leginkább meghatározzák. Tanulmányok egész sorát követően e részdiszciplína fontos új szintézissel is gazdagodott Báráth János jóvoltából: névföldrajzi vizsgálatainak eredményeit a 2018-ban közreadott Névföldrajzi térképlapok Erdélyből: A névadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében című monográfiájában összegezte.

Báráth János a tudományos ismeretterjesztésben is az élen jár azáltal, hogy jó néhány tudomány-népszerűsítő előadása mellett médiaszerepléseivel is népszerűsítette kedves tudományterületét: mintegy másfélszáz alkalommal szerepelt a Kossuth Rádió Hajnaltáj című műsorában szótörténeti, nyelvjárási és helynevekkel kapcsolatos témákat érintve.

Báráth János tudományos tevékenységét 2018-ban Szabó T. Attila-díjjal ismerték el, és ugyanebben az évben három évre elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíját is. Két alkalommal (2018, 2019) az ÚNKP Bolyai+ ösztöndíjat ugyancsak megkapta.

A fentieket figyelembe véve és mérlegelve a Kiss Lajos-díj kuratóriuma úgy döntött, hogy 2020-ban e tudományos díjat az eddigiekben végzett tudományos munkája elismeréseként dr. Báráth Jánosnak ítéli oda.

Debrecen, 2020. június 2.

Dr. Rácz Anita
a kuratórium elnöke

Dr. Hoffmann István
a kuratórium tagja

Dr. Tóth Valéria
a kuratórium tagja

Dr. Orosz László
a kuratórium tagja

Dr. Solymosi László
a kuratórium tagja

ANITA RÁCZ, Winner of the 2020 Lajos Kiss Prize: Dr János Báráth

The Lajos Kiss Prize, awarded every two or three years since 2006, is considered to be a highly prestigious award for young onomasticians. The 2020 winner of the prize is Dr János Báráth, senior lecturer at the Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of Eötvös Loránd University, Budapest. He was given this award for his contribution to Hungarian Historical Onomastics, especially for his research on place names.

KOVÁCS LÁSZLÓ, Márka és márkanév. Habilitációs kötet összefoglalója

Budapest, Tinta, 2017. 358 lap*

Opponensek: BENCZES RÉKA, CSERNICKÓ ISTVÁN, MURÁTH JUDIT

A habilitációs előadások időpontja: 2019. november 21.

1. A márkanévek vizsgálata jelenleg gyerekcipőben jár, habár a nemzetközi nyelvtudományi szakirodalomban az elmúlt években egyre erősödik az a törekvés, hogy a márkák világát és a nyelvészeti kutatásokat egymással kapcsolatba hozzák. Ez a hidépítő szerep egy-egy kutatót jelent, akik – többnyire nyelvészeti diszciplinákból indulva – próbálják felhívni a figyelmet arra, hogy milyen (lehetséges) kapcsolódási pontok léteznek nyelvtudomány és márkakutatás között. A viszonylag kis számú, márkanévekkel kapcsolatos nyelvészeti kutatás meglepő annak ismeretében, hogy becslések szerint világszerte körülbelül 43 millió (!) márkanév létezik. A kutatások egy része a márkanévek névtani jellemzőit írja le, míg más része a nyelvtudományon belül több aldiszciplínát átfogva igyekszik a márkanéveket jellemezni.

A márkanévek vizsgálatával nem csupán a nyelvtudomány foglalkozik: a márkanévek kapcsolódnak a jog területéhez is, amennyiben védhetőségüket, illetve védjegyvé nyilvánításuk kérdéseit vizsgáljuk. A márkanévek funkciója legtöbb esetben egy termék vagy szolgáltatás értékesítése, ezért a legátfogóbban a marketingtudomány foglalkozik velük, elsősorban a márkamenedzsment témakörén belül.

A habilitációs eljárásra benyújtott kötet elsődleges célja a márkanévek vizsgálatának és az (alkalmazott) nyelvészeti kutatások kapcsolódási pontjainak bemutatása, ezáltal pedig a márkanévekkel kapcsolatos magyarországi vizsgálatok alapjainak megteremtése. A kapcsolódási pontok bemutatásában külön hangsúlyt kapott a kötet empirikus anyaga, amelyben márkanévek kognitív reprezentációját elemzem asszociációs vizsgálatok segítségével.

2.1. A kötet hét fejezetből áll. Az 1., bevezető fejezet a kötet céljai és aktualitása, a módszertani megfontolások és a kötet felépítésének leírása mellett kitér arra, hogy a kötet szemléletmódja sok esetben a hagyományos deskriptív és preskriptív dichotómiába nem illeszthető bele. Így a kötetet részben a kommandatív (javasló) kategóriába sorolhatjuk, ugyanis javaslatokat fogalmazok meg márkanévek alkotásával kapcsolatban.

2.2. A kötet 2. fejezete a nyelvészeti nézőpontot elhagyva a márkanévek gazdasági szerepét vizsgálja. Mivel a márkák és márkanévek komplex összefüggései és a fogyasztói társadalomban betöltött szerepe nyelvészek számára ritkán ismertek, szükségesnek tartottam a márkanévek relevanciájának és használatának összefüggéseit is ismertetni. Ez a fejezet vezeti be az olvasót a márkanévek gazdasági kontextusába: amellett, hogy betekintést nyújt a márkák és márkanévek gazdaságban betöltött szerepére, arra is rávilágít, hogy milyen szempontok szerint ítélik meg a márkanéveket a gazdaságban. Fontos ugyanis rámutatni, hogy míg a nyelvtudomány számára a márkanévek semlegesek, addig a marketingszakemberek a legtöbb esetben jó és rossz márkanévekről beszélnek, annak függvényében, hogy

* A habilitációs eljárás a Pannon Egyetemen folyt le, alapját a benyújtott kötet jelentette.

az adott márkanévvel el lehet-e adni egy terméket, vagy sem. A fejezet bemutatja a termék és a márka közötti különbséget, majd a márkák kategorizálási lehetőségeire hoz példákat, és ismerteti a márkaérték fogalmát. A fejezet utolsó része a márkanéveket a marketing-szakirodalmon belül elemzi: leírja a jó és a rossz márkanévek jellemzőit.

2.3. A 3. fejezet a kötet szintetizáló része: összefoglalja, hogy a márkanévek az alkalmazott nyelvészetben milyen diszciplínákon belül, milyen kontextusban vizsgálhatóak. Ezzel a hosszabb – 13 alfejezetből álló – fejezettel az volt a célom, hogy rámutassak az egyes (al)diszciplínák és a márkanévek kapcsolatára. A 3.1. fejezet a névtan és a márkanévek kapcsolatát mutatja be. Első lépésként a márkanévekkel foglalkozó nemzetközi és magyar szakirodalom eredményeit vetem össze, miközben arra keresem a választ, hogy a márkanévekre köznévként vagy tulajdonnévként tekinthetünk-e. A kérdésre a válasz nem egyértelmű: a márkanévek mind a tulajdonnevek jellemzőit (egyedítés, megkülönböztetés, azonosítás), mind a köznevekét hordozzák. Ez utóbbi abban nyilvánul meg, hogy a márkanév nem egyedet jelöl, hanem termékfajta, amelyből számtalan, egymástól nem megkülönböztethető egyed létezik. Amellett érvelek, hogy e kettősség okán a márkanévek külön kategóriaként kezelendők a tulajdonnevek és a köznevek mellett, mindamellett a márkanévek mind a tulajdonnevekkel (márkanévként tekinthető tulajdonnevek, pl. *Harvard*), mind a köznevekkel (köznevesült, illetve köznevesülő márkanévek, pl. *mirelit*) közös részhalmazokat is alkotnak. Itt ismertetem saját, kezdeti márkanév-definícióm is: márkanév alatt „olyan ismert, pénzügyi és gazdasági szempontból értékes nevet értünk, amely a jelölt terméket a többi termékektől megkülönbözteti, és amely a névhez társított képekkel hozzáadott értéket sugall és képvisel” (54). A 3.1. fejezet további részében – elsősorban a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva, példákkal alátámasztva – márkanévek kategorizálási lehetőségeit mutatom be. Ezek részletes áttekintése nemcsak szintetizáló, hanem gyakorlati célú is egyben: márkanévalkotók számára szemlélteti, hogy milyen nyelv(észet)i eszközökkel lehet egyedi márkanéveket létrehozni. A 3. fejezet további 12 alfejezete röviden rámutat az egyes nyelvészeti (al)diszciplínák kapcsolatára a márkanévekkel. Például a márkanévek és a fonetika kapcsolatát vizsgáló fejezet a hangszimbolika szerepét mutatja be márkanévek észlelésében és alkotásában, a márkanévek és a fordítás kontextusában a márkanévek fordítása, illetve adaptálása során alkalmazható stratégiákba adok betekintést, míg a szociolingvisztika és a márkanévek kapcsolatát a kódváltás és az idegen nyelvi megjelenítés (foreign language display) összefüggésében vizsgálom. A foreign language display stratégiában a cél egy idegen nyelvi elem – jelen esetben a márkanéven – keresztül pozitív asszociációk előhívása az adott nyelvvel, kultúrával és a nyelv beszélőivel kapcsolatban azért, hogy ezeket a pozitív asszociációkat a fogyasztók a márkával is összekössék.

2.4. A 4. fejezet – A márkanévek kognitív reprezentációja – két további területen mutatja be a márkanévek és a nyelvészet kapcsolatát. A fejezet első része a kognitív megközelítések és a márkanévek kapcsolatát írja le, elsősorban a kategorizálás – mind a horizontális, mind a vertikális – összefüggésében. A horizontális kategorizálás és a márkanévek kapcsolatában mind az arisztotelési éles kategória-határok, mind a ROSCH-féle prototipikalitás szerepet kapnak. A termékek (és márkák) kategóriákba rendezése elősegíti az eligazodást a már létező termékkategóriák és márkák között (ARISZTOTELÉSZ), míg az új kategóriák megalkotása új termékkategóriák bevezetését és márkák pozicionálást teszi lehetővé (ROSCHE). A vertikális kategorizálás a márkanévek által közvetített szakmai ismeretekkel kapcsolható

össze: a számokat és rövidítéseket tartalmazó márkanévek – mint a *BMW 750d* vagy a *Ferrari 575M* – részben szakmaspecifikus ismereteket tartalmaznak.

A 4.2 fejezetben a pszicholingvisztikán belül a mentális lexikont és az asszociációs vizsgálatokat kapcsolom össze a márkák elemzésével. Ez az 5., empirikus kutatást bemutató fejezet elméleti kontextusát teremti meg. Az asszociációs vizsgálatok bemutatása során először a nyelvészeti célú, illetve a marketing célú asszociációs kutatások különbségeit írom le, majd a marketing célú asszociációs vizsgálatok lehetőségeit és módszereit részletesen is tárgyalom. A 4.3 fejezet módszertani-történeti jellegű: bemutatom, hogy korábban a márkanévek asszociációit a szakterület mérvadó kutatói milyen összefüggésekben vizsgálták.

2.5. A kötet 5. fejezete tartalmazza az empirikus, márkaasszociációs kutatás bemutatását. A fejezetben 2011–2012-ben, illetve 2015–2016-ban márkanévekre gyűjtött asszociációs adatokat elemzek. A kutatás során 4 fő- és 11 alhipotézist vizsgálok a gyűjtött asszociációs adatok segítségével. Ehhez a 100 márkanévre gyűjtött közel 60 000 asszociációból két termék kategóriát elemzek: a gépkocsikat és az alkoholtartalmú italokat.

A gépkocsimárkák esetében igyekeztem a márkákat minél több szegmensből választani, ugyanakkor arra is figyeltem, hogy egy-egy szegmenst ne csak egy márka képviseljen. A vizsgált gépkocsimárkák: *Alfa Romeo, Audi, BMW, Citroën, Ferrari, Fiat, Mercedes, Opel, Peugeot, Porsche, Suzuki, VW*, valamint egyetlen magyar márkaként az *Ikarus*. Ez utóbbit azért vettem be az elemzendő márkák közé, mivel más magyar márkát nem tudtam bevonni a vizsgálatokba. A vizsgált alkoholtartalmú italok márkái esetében a cél szintén az volt, hogy lehetőség szerint az italok több fajtája képviseltesse magát a tesztben, és ismert magyar márkák is legyenek köztük. A vizsgált márkák: *Arany Ászok, Borsodi, Finlandia, Fűtőülős, Heineken, Johnnie Walker, Soproni, Tokaji, Törley és Unicum*.

Eredményként rámutatok, hogy a márkanévek különleges pozíciót foglalnak el a mentális lexikonban: a márka neve a márkával kapcsolatban szubjektív (*kényelmes*), objektív (*fekete*), valamint használatra (*barátok*) és attitűdre (*kedvenc márkám*) utaló asszociációkat is előhív. A vizsgált márkák legerősebb asszociációja – a *Ferrari* kivételével – a termék kategóriához kapcsolódik. A márka és a termék asszociációit elemezve bebizonyítom, hogy a márkanévek asszociációs struktúrája – és ezzel jelentéstartalma – eltérhet a tulajdonos által tervezett és kommunikált jelentéstartalomtól. Az adatokból egyértelműen látszik, hogy a márkanév köznyelvi jelentése – amennyiben van – szintén előhív olyan asszociációkat, amelyekre a márka tulajdonosa a marketingkommunikációs tevékenysége során építhet – például a *Fa* márka esetében, amely márkanévként is nagy számban hívta elő a köznyelvi *fa* szó asszociációit.

A márkanévek asszociációi kapcsolódhatnak a márkanév hangzásához is, mint például az *Alfa Romeo – Júlia*, vagy a *Ferrari – Ferrara* asszociációk. A márkanévek által előhívott asszociációk néhány esetben képi jellegűek voltak: például az alanyok lerajzolták a *Mercedes* logóját. A gépkocsi termék kategória asszociációit külön is elemzem, és bemutatom, hogy az asszociációs struktúrák, így a márkáról alkotott kép, valamint ezzel együtt a márka jelentéstartalma időben változik. Ez a változás történhet aktuális események hatására vagy a marketingkommunikációs tevékenység eredményeként: a *Suzuki* esetében például a régebbi szlogen 2015–2016-ban már kevésbé volt releváns asszociáció, míg a *VW* esetében a *botrány* szó megjelenése a 2015-ös dizelbotrányra volt visszavezethető. A magyar asszociációkat Németországban gyűjtött asszociációkkal összevetve arra is kitérek, hogy a márkanévek részben eltérő szemantikai jellemzőket aktiválnak különböző nyelveken, illetve kultúrkörökben.

Az eredmények alapján bevezetem a *kognitív márkareprezentáció* fogalmát, amely alatt „a márka egyes fogyasztók elméjében elfoglalt helyét [értem], azokat az asszociációkat, konnotációkat, képeket, illatokat, érzéseket és egyéb érzékszervi emlékeket, amelyeket a márka előhív elménkből, illetve amelyekkel az kapcsolatban van” (291). A kognitív márkareprezentáció része a *kognitív márkanév-reprezentáció*, amely alatt „azokat a verbális asszociációkat és konnotációkat [értem], amelyeket a márka neve előhív, illetve amelyekkel mentális lexikonunkban kapcsolatban van” (291). Az empirikus elemzés eredményei alapján a kiindulási márkanév-definíciót is módosítom, így a *márkanév* „olyan egyedi jelzéssel ellátott személy, csoport, ország, város, szolgáltatás vagy termék neve, amely – együtt a márka további jellemzőivel és egyedi jelzéseivel, mint például logó, szín – a fogyasztó kognitív apparátusában saját vagy mások tapasztalata, illetve marketingtevékenység hatására asszociációkat létrehozva a fogyasztó vásárlással kapcsolatos döntését befolyásolja” (288).

A kötet ezen fejezete módszertani útmutatóként is jól használható: mivel a márkaasszociációs vizsgálatok szakirodalma magyar nyelven szinte nem létezőnek tekinthető, céлом volt, hogy az empirikus elemzések során bemutassam, milyen módszertani eszközökkel lehet a márkák asszociációit vizsgálni, illetve milyen eredményeket várhatunk azokat vizsgálva. Ezért az alkalmazott módszertant mindenhol a lehető legrészletesebben írom le, majd a fejezet végén külön is kitérek a kutatás során tapasztalt kihívásokra.

2.6. A 6. fejezetben ismét visszatérek a 2. fejezet perspektívájához, és az eredményeket a gazdaság és a márkamenedzsment szempontjából vizsgálom: áttekintem, hogy márkák tervezése és menedzselése folyamán milyen nyelvészeti eszközök, illetve milyen nyelvészeti tudás(ok) áll(hat)nak a marketingszakemberek rendelkezésére. Ezzel a fejezettel segítem elő azt, hogy a két terület, illetve a két szakma egymásra találjon, és egymást segítve járuljon hozzá a márkák értékének növeléséhez. A 7. fejezet az eredmények rövid összefoglalását tartalmazza.

2.7. A kötet célja a témához kapcsolódó kutatási lehetőségek ismertetése is volt, ezért minden fejezet végén további kutatási kérdéseket és témákat megnevezve rámutatok a még nyitott kérdésekre. Így a kötet egészében közel 200, csak a márkaasszociációkkal kapcsolatban pedig 55 olyan kérdést, illetve kutatási témát fogalmaztam meg, amelyek a márkanevek nyelvészeti vizsgálatát célozzák. Az értekezés végén, a mellékletekben kapott helyet egy hosszabb márkanév-kategorizálási szempontrendszer, valamint az elvégzett kutatás kérdőíve és a gyűjtött asszociációk kategorizálását bemutató táblázat.

3. A habilitációra leadott kötet 2019-ben újra, 2. kiadásban is megjelent. Az új kiadás 364 oldal hosszúságú. A 2. kiadás felépítésében és gondolatmenetében megegyezik az első kiadással, de szakirodalmi háttérét aktualizáltam az időközben megjelent munkákkal.

KOVÁCS LÁSZLÓ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0641-811X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Társadalomtudományi Kar

LÁSZLÓ KOVÁCS, Brand and brand name. A summary of a habilitation dissertation

Although several million brand names exist worldwide, brand names remain an under-researched area of (applied) linguistics. The main goal of the dissertation is to show how linguistic research can contribute to a better understanding and the successful management of brand names. The dissertation is separated into two main parts. In the first part brand names are analysed through the lens of various linguistic subdisciplines emphasising how brand names can be the subject of linguistic research – e.g. whether or how to translate brand names, how foreign-language display influences brand perception and how sound symbolic effects are connected to brand names. The second part of the book describes the cognitive position of brand names. In order to scrutinise their mental position associations to brand names were collected. The analysis of the data shows that brand names occupy a unique position in the mental lexicon. To emphasise the importance of brands as mental constructs, two new concepts are coined: cognitive brand representation and cognitive brand name representation. The linguistic endeavour undertaken in the book is supported by two chapters that place the findings into the context of brand research. An introductory chapter shows the marketing functions of brand names, while a closing chapter points out – based on the findings – how linguistic knowledge can help create brand names and how linguistics can help enhance the efficiency of brand management techniques.

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2019-ben

**FEKETE NORBERT, „... a' névtelenség kárhoztatik főkép...”: A szerzői névhasználat és
a magyar kritika intézményesülése a klasszikus századfordulón**

Miskolci Egyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola Klasszikus Szövegtudomány
Program. Miskolc, 2018. 243 lap

Témavezető: GYAPAY LÁSZLÓ. Opponensek: HITES SÁNDOR, MILBACHER RÓBERT
Védés: 2019. május 17.

1. Problémafelvetés. A hazai nyilvános kritika meghonosodása és intézményesülése a 18. század utolsó harmadától az 1830-as évekig tartó folyamat eredménye. Ezt a hosszú időszakot számos vita kísérte, amely a kritika intézményének szerepét és célját érintette. Az 1810–1830 között kialakuló kritikai gyakorlat mellett összegző igényű elméleti írások sora jelent meg, amelyek célja a recenzióírás kérdéseinek tisztázása volt. Ezek közül a kritikusi névhasználat kérdésére hívja fel a figyelmet a Δ jelű szerző (PREPELICZAY SÁMUEL) egy 1823-as cikkében: a névtelenséget olyan kulcsfontosságú tényezőként érzékelt, amely – véleménye szerint – megoldást kínálhat a recenzióról szóló korabeli vitás kérdésekre, vagyis hogy kik bírálhatnak, mit mondhatnak és ezt milyen mediális környezetben, milyen néven tehetik meg.

A kritika az általam vizsgált korszakban vitatott műfaj volt, annak ellenére, hogy a korban az a deklarált konszenzus uralkodott, hogy a zsáner elsődleges feladata az írók és az olvasók tanítása. Emellett jelentősnek tekintették a recenzió ízlésnemesítő, archiváló, kanonizáló, a nemzet kulturális eredményeinek megismertetését szolgáló, illetve karrierépítő funkcióit is. A kritikai beszédmóddhoz kapcsolódó bíráló stílus azonban az értelmezők egy részéből visszataszítást váltott ki, ami a kritika népszerűtlenségéhez és elítéléséhez vezetett. Mindez arra sarkallta a kritikusokat, hogy kijelentéseiket különböző szerzői névhasználati gyakorlatok segítségével tegyék meg. A kritikusi névhasználat adta változatos lehetőségek kiszélesítették a korabeli recenzens számára adott szűk játékkeret. Ezt a jelenséget figyelembe véve arra helyeztem a hangsúlyt, hogy a szerzői névhasználat milyen mozgási lehetőségeket biztosított a recenzens számára, és ezeket a manővereket hogyan ítélték meg a korabeli értelmezők. Ezek alapján a névhasználatot a kritikusi beszédlehetőség kihasználásának eszközeként is lehet értelmezni, ugyanakkor a gyakorlat elemzése rávilágított az irodalom és a kritika korabeli értékviszonyaira, státuszára, intézményesülésének vagy éppen intézménytelenedésének fokozataira, a irodalomvilágának hatalmi és érdekviszonyaira, valamint a recenzensek karrierépítési törekvéseire. Ezek alapján sejthető, hogy a szerzői névhasználat és a recenzió kapcsolatának megértése árnyalhatja a hazai irodalomkritikai gondolkodásról alkotott képünket, és új nézőpontból világíthat rá a bírálat intézményesülésének folyamatára.

2. Módszerek és források. A kritikusi névhasználat problémáját a klasszikus századforduló időszakában a hazai kutatás érzékelt, több esetben be is építette az észrevételeit

a vizsgálataiba, de a recenzens névválasztásának okait és céljait mindeddig még nem vették tüzetesebb vizsgálat alá. Az irodalomtudomány a szerzői névhasználatra leginkább vita-technikai eszközként tekintett a kor recenziós gyakorlatában. Elmondható, hogy a hazai kutatás inkább a szerzői névhasználat jelenségére fókuszált, és a kritikus név problémája csak érintőlegesen vetődött fel. A szerzői névhasználat és a kritikai folyóiratok kutatásának összekapcsolása külföldön komoly hagyományokkal rendelkezik. Mind a német, mind az angolszász szakirodalom (JOHN MULLAN, STEPHAN PABST) módosított a korábban döntően az attribúcióra, vagyis a cikkek szerzőinek azonosítására vagy az onomasztikai, vagyis a szerzői névadásra koncentráló kutatási módszerein. Metodológiájukat jelentősen árnyalták azáltal, hogy vizsgálataikba bevonták a kritikus névhasználat szerepeinek, céljainak és funkcióinak elemzését. Disszertáciomban egyszerre vizsgáltam a kritikus névhasználat-hoz kapcsolódó normákat, megfontolásokat és gyakorlatokat, miközben figyelembe vettem a szerzői nevekhez a névtan és az attribúció eszközeit is.

Kutatásaim során egy olyan szövegcsoportot azonosítottam, melynek elemzésével érthetővé válik a kritikus névhasználat és az intézményesülő recenzió jelensége. A vizsgált forráscsoport heterogén formájú és műfajú szövegeket tartalmaz: egyrészt kritikai műfajokat (recenzió, antirecenzió, kritikai levél, esztétikai-kritikai epigramma), másrészt kritikaelméleti műveket (programcikk, tanulmányok), melyek legtöbbször nyomtatásban, folyóiratokban vagy apró nyomtatványokban jelent meg, de munkám során kéziratokat is feldolgoztam. A forrásaim kiválasztásakor nem törekedtem teljességre, és nem az vezetett, hogy egy-egy kritikai műfajt egészében feldolgozzak. Csak azokkal a textusokkal foglalkoztam, melyek valamilyen módon lényeges szerzői névhasználati és kritikaelméleti kérdéseket vetettek fel, illetve amelyekre a kortársak is reagáltak. Kutatásom alapvetően kritikátörténeti érdeklődésű, ezért nem vizsgáltam a korabeli szinten intézményesülő irodalomtudomány szövegeit. Több esetben az vezetett, hogy a korszak kritikáit újra áttekintsem a választott szempontoknak megfelelően.

3. A szerzői névhasználat fogalma. A zsenielméleten alapuló romantikus szerzőkoncepció (EDWARD YOUNG) felértékelte a szerzői névhasználat jelenségét. Fontossá vált, hogy a szerzők milyen névvel írják alá elkészült munkáikat. Ugyanezek a megfontolások vezették a korabeli kritikusokat is, akik számára kiemelten fontos kérdés volt, hogy milyen szerzői névhasználati gyakorlatot alakítanak ki, illetve melyeket tartják elfogadhatónak.

A kérdés tisztázásához meg kellett határoznom a szerzői névhasználat fogalmát, funkcióit és típusait. Céлом az volt, hogy a korabeli magyar viszonyokra érvényes fogalmi hálót hozzak létre. Ehhez figyelembe vettem a kritikus névhasználatát meghatározó körülményeket és normákat, így a retorikát, az egyházi és világi hatalmat, a korabeli nyilvánosság különböző fórumait, a mediális viszonyok problémáit, valamint az illőség, a hitelesség és az attribúció elvégezhetőségének normáit is. Ezeket figyelembe véve MICHEL FOUCAULT tanulmányai nyomán meghatároztam a szerzői névhasználat fogalmát: ezen olyan módszert értek, amikor a név olvasója a név értelmezésével elkülönít egymástól különböző szövegeket és diskurzusokat, továbbá kijelöli és értelmezi ezeknek a szövegeknek a befogadási módjait és az irodalomban való helyét.

Dolgozatomban ennek a fogalomnak három különböző típusát különítettem el: a diszkrét, a maszkos és a karrierépítő/státuszemelő szerzői névhasználatot. A diszkrét szerzői névhasználat esetében a kritikus nemesi vagy polgári nevét a képviselői beszédmód alkalmazása vagy a megbíráltak társadalmi státuszának védelme miatt rejtette el. A maszkos szerzői névhasználatnál sokkal kisebb volt a jelentősége a rejtőzködésnek, és a recenzens

célja elsődlegesen az volt, hogy finoman elkülönítse kritikáit az életmű többi részétől. A harmadik, karrierépítő/státuszemelő típusnál a kritikusok valamilyen irodalmi, gazdasági előny megszerzéséért vagy emancipatorikus célok megvalósítása érdekében használtak eltérő szerzői neveket.

4. Ki beszélhet? A kritikus beszédpozíció elfoglalásának problémái. A szerzői névhasználat egybekapcsolta a különböző ismeretelméleti megalapozással rendelkező kritikatípusokat: a testületi, a nézőpontokat ütköztető és a részrehajlatlannak nevezett kritikát. Az egymással is vitázó álláspontok különböző utakat kínáltak fel a recenzensi beszédpozíció elfoglalására és a nemzet előtti beszéd lehetőségének megragadására; a szerzői névhasználat eltérő módjai a testületi ítélet hitelét, a különböző nézőpontok modellezésének eszközt vagy az elfogultságoktól való megszabadulás módszerét jelentették. Az itt vizsgált, egymással vitázó elméletek intézményesülését szintén vizsgáltam.

Füredi Vidának a testületi recenzióhoz kapcsolódó optimista várakozása, vagyis hogy megoldja a kritikával kapcsolatos problémákat, alapvetően nem valósult meg a Magyar Tudományos Akadémia kritikai gyakorlatában, és a testületen belüli érdekcsoportok folyamatosan küzdöttek a pozíciók megszerzéséért. Erre a jelenségre mutattam rá az 1833-as és az 1835-ös akadémiai nagyjutalom odaitéléséhez kapcsolódó viták elemzésével. Arra jutottam, hogy az intézmény névvel vállalt belső bírálati gyakorlata mellett hangsúlyossá vált a díjosztást befolyásolni kívánó, a diszkrét szerzői névhasználatot alkalmazó, durva hangvétellel folytatott sajtóvita.

A nézőpontok alkalmazásának Kölcsey Ferenchez kötődő teóriája a korszakban az *Élet és Literatura* című folyóiratban intézményesült. A szerkesztők, Szemere Pál és Kölcsey igyekeztek egy-egy esztétikai vagy kritikai kérdést több szempontból közelítő, különböző nevekkel ellátott pozíciókból megvizsgálni, hogy ezáltal vegyék rá olvasóikat saját véleményük kialakítására. Ennél a gyakorlatnál a maszkos szerzői névhasználatot alkalmazták.

Végül Bajza József és az Aurora-kör részrehajlatlan kritikai gyakorlatát vizsgáltam, mely elsődlegesen a Kritikai Lapokhoz köthető. A Pyrker-pör (1831) esetében valóban a részrehajlatlan ítélet meghozatalára használta fel Toldy Ferenc a szerzői névhasználat lehetőségét. A későbbi polémiákban ugyanakkor a névhasználat – az eredeti szándéktól eltávolodva – kommunikációs és retorikai eszközként jelent meg, melynek célja az ellenfelek vitára ösztönzése és lejáratása volt. Dolgozatomban ezt a gyakorlatot az Aurora-pör (1834) példáján mutattam be.

5. Ki nem beszélhet? A recenzensi pozíció elfoglalásának korlátai. Ezt követően azt vizsgáltam, hogy a korabeli gondolkodók miként használták a szerzői névhasználatot azon recenzensi gyakorlatok kiválasztására, amelyeket ki akartak rekeszteni a beszédpozícióból. A testületi kritika híveként Füredi elítélte a névtelen, személyesítő és hatalmaskodó recenzensek tevékenységét. Megoldási javaslatként a testületi kritikát propagálta. A testületi kritika bírálói azonban sokkal nagyobb veszélyként érzékelték azt, ha a diskurzusba olyanok kapcsolódtak be, akiknek felhatalmazottsága megkérdőjelezhető volt (például nők vagy más nemzetiséghez tartozók).

6. Miről szól a kritika? Harmadik szempontként azt vizsgáltam, hogy a kritika tanító szerepének megvalósításában milyen funkciót töltött be a szerzői névhasználat. Vizsgálatom során a tanító kritika két fajtáját, a sarkantyúzó és a korbácsoló típust azonosítottam;

ezek eltérő módon vették igénybe a szerzői névhasználat eszközét. Míg a sarkantyúzó kritika képzéseszményre építő, szövegcentrikus elemzéseket végző gyakorlata a diszkrét szerzői névhasználat gyakorlatát alkalmazta, addig a korbácsoló bírálatok élesebb, a mű alkotóját középpontba helyező szemlélete kifejezetten megkívánta a recenziót védő, karrierépítő névhasználat alkalmazását.

7. Hol jelenhetett meg a kritika? Ezután azt vizsgáltam, hogy a recenzió névválasztása hozzájárult-e a szerző által szabályozható magánlevelezés keretein túllépő, a nyomtatott nyilvánosságban megjelenő kritikai műfajok elfogadhatóságának növeléséhez is. A korban gyakran megkérdőjelezett nyomtatott recenziók szerzői előszeretettel használtak különböző neveket abból a célból, hogy a kritikai diskurzust fenntartsák, illetve saját magukat is megvédjék a recenzió ellenzőivel szemben. Ennek jegyében Kis János, Prepeliczay Sámuel és Nemesapáti Kiss Sámuel mindeddig még nem elemzett vitájának középpontjába is a név került: vagyis mennyire befolyásolja a kritikai műfajok működését a recenzió nevének feltüntetése vagy elhallgatása.

8. Záró megjegyzések. A fentebbi kutatás folytatásaként érdemes nemcsak a kritikus, hanem az írói oldalt is megvizsgálni. A szerzők sok esetben a kritika új, ismeretlen és gyakran fenyegetésként értelmezett jelenségével szemben alakították ki szerzői névhasználati stratégiájukat, mely befolyásolta publikációs, imázs- és karrierépítési törekvéseik kibontakoztatását is. A szerzők a név feltüntetésével vagy elrejtésével, egyes szövegek szerzői életműhöz való rendelésével vagy az attól való eltávolítással gondoskodtak írói imázsuk építéséről és a kritikától való védelméről is. Ez lehetőséget kínál számomra, hogy a későbbiek során a kidolgozott tipológiát a szerzői megfontolások értelmezésére is felhasználjam. A szerzői névhasználati megfontolások és gyakorlatok recenzió és írói oldalról is új ismereteket és szempontokat emelnek be a klasszikus századforduló kritikai folyamatainak értelmezésébe.

FEKETE NORBERT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5731-6530>

KATONA CSILLA, A fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban*

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvstudomány. Debrecen, 2019. 206 lap
Témavezető: TÓTH VALÉRIA. Opponensek: KOROMPAY KLÁRA, JUHÁSZ DEZSŐ
Védés: 2019. szeptember 19.

1. A szavak és nevek hangszerkezetét módosító hangtörténeti vizsgálatok korábban gyakran álltak a nyelvészeti kutatások középpontjában. Számos kiváló munka született e témakörben például a kétnyíltszótagos tendenciáról, a hangátvetés, a tövégi magánhangzók eltűnése vagy az inetimologikus magán- és mássalhangzók problematikájáról. Idővel

* Megjelenés: KATONA CSILLA, *Fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban*. A Magyar Névtár Kiadványai 51. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2020. 201 lap.

azonban ezek a témák kikerültek a vizsgálatok homlokteréből, s a nyelvészeti kutatások perifériájára szorultak. Doktori értekezésem témaválasztásával ehhez az irányvonalhoz tértem vissza, mégpedig olyan módon, hogy egyrészt áttekintettem a szakirodalmi előzményeket, másrészt pedig új nézőpontot alkalmazva és részben más nyelvi forrásanyagra építve közelítettem meg a hangtörténeti jelenségeket.

2. A korábbi szakmunkáktól eltérően dolgozatomban bővebb és más típusú forrásanyagra támaszkodtam: az elemző munka alapjául ugyanis két forráscsoportot, a korai ómagyar kori helyneveket és az élőnyelvi tájszavakat választottam ki. Az ómagyar kori helynevek legértékesebb tulajdonsága éppen azok koraiságában rejlik: ez a nyelvi elemcsoport az ómagyar kor legkorábbi időszakára vonatkozóan is gazdag dokumentáltságot mutat (tekintve, hogy a szórványemlékekben ez a szócsoport fordul elő a személynevek mellett a leggyakrabban), ez pedig a nyelvtörténeti vizsgálatokban betöltött értéküket jelentősen megnöveli. A másik forrásanyag, az élőnyelvi tájszavak köre egyfajta kontrollanyagként szerepel a munkámban. Ezek a nyelvi elemek a jelenkor szinkroniájában gyakran őrzik valamilyen módon a korábban lezajlott hangváltozások nyomait, sőt olykor bizonyos változások mindmáig meglévő produktivitását is jelezhetik. Hangtörténeti vizsgálataim előmunkálataként mindkét forráscsoportot adatbázisban dolgoztam fel.

A helynévi adatok gyűjtéséhez többféle forrásmunkát is felhasználtam. Feldolgoztam többek között a Korai magyar helynévszótár 1. kötetének adatait és a Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból című adattár 4. kötetét, valamint GYÖRFFY GYÖRGY *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című művének valamennyi kötetét és CSÁNKI DEZSŐ *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* című munkájának köteteit, emellett az ómagyar kor helynévkincsére építő történeti-etimológiai szótárak anyagát is átnéztem. A feldolgozás és leválogatás után 1800 helynévi adattal dolgozhattam tovább.

A helynévi adatbázis mintájára egy modern tájszavakból álló adatbázist is készítettem, amelyhez forrásként az Új magyar tájszótár és A magyar nyelvjárások atlasza adatait használtam fel. Az adatbázisban azokat a lexémákat rögzítettem, melyekben a szavak hangszerkezetét érintően variánsok meglétét láthatjuk. Az adatbázis ilyen módon szinkrón adatok (nyelvi variációk) révén nyújtott fontos forrásanyagot a változási folyamatok feltérképezéséhez. Az így kialakított nyelvjárási korpusz 1286 rekordból állt.

3. Dolgozatomban a módszertani alapok terén is igyekeztem új irányba vezetni a szótagszerkezetet módosító hangtörténeti változások vizsgálatát. Noha munkám a céljait és forrásbázisát tekintve alapvetően hangtörténeti irányultságú, s ily módon e kutatási terület eddig elért eredményeit minden tekintetben figyelembe veszi, fontosnak tartottam azt is, hogy dolgozatomban valamelyest tovább is mutasson a korábbi eredményeken, új és tágabb összefüggéseket tárva fel a hangtörténeti kutatásokban. Ehhez a modern fonológia eredményeire támaszkodtam. Azáltal, hogy az optimalitáselméletet és a jólformáltsági kritériumokat bevontam a vizsgálatokba, számos esetben közelebb kerülhettem a nyelvi változások működésének megértéséhez. E két tudásanyag, illetve módszertan ötvözésével bizonyos hangtörténeti folyamatok, így a szótagszerkezetet módosító hangváltozások működését befolyásoló mozgatórugókra is pontosabban fényt tudunk deríteni.

Értekezésem készítésekor abból a hipotézisből indultam ki, hogy az egyes nyelvekre jellemző fonotaktikai szerkezet lehet okozója és befolyásolója is a hangtörténeti változásoknak, de gátolhatja is azok lefolyását abban az esetben, ha a változás által újonnan létrejövő szavak

hangszerkezete kevésbé lenne jólformált, mint a kiinduló alaké. Megvizsgáltam tehát a magyar nyelvre jellemző fonotaktikai mintázatokat, s áttekintettem, hogy az egyes nyelvtörténeti korok során milyen változások következtek be a szavainkra jellemző szótagszerkezeti mintákban. Az általános áttekintést követően az egyes változásoknak külön-külön alfejezetet szenteltem. Ezekben az egységekben a szakirodalom feldolgozása után a változásokkal kapcsolatba hozható névanyagot több szempontot alkalmazva elemeztem, s mindeközben igyekeztem feltárni a változásokra jellemző, azok háttérében meghúzódó okokat. Az egyes hangváltozások vizsgálata során igazoltam azt, hogy a fonotaktikai szerkezet jelentős mértékben hatással van a hangváltozások működésére. A jólformáltsági feltételek vizsgálatán keresztül támasztottam alá például azt, hogy a szótagszerkezetet módosító hangtörténeti változások ugyancsak az optimális elrendeződés felé vezetnek. Nem gondolom ugyanakkor, hogy ezek a kritériumok a változások kizárólagos mozgatórugói lennének: nyilvánvalóan számos további tényező játszik fontos szerepet abban, hogy a változások miként és mikor zajlanak le.

4. A kétnyíltszótagos tendencia kapcsán a változás következtében kieső magánhangzó jellegéről és a változás kronológiai jellemzőiről szóltam, s figyelemmel voltam arra is, hogy mely hangok közül eshettek ki a magánhangzók és melyek közül nem, azaz milyen mássalhangzó-kapcsolatok jöhettek létre a változás következtében. A változást befolyásoló tényezőket ugyancsak igyekeztem felderíteni.

Az elvégzett vizsgálatok tükrében úgy tűnik, hogy a kétnyíltszótagos tendenciát távolról sem tekinthetjük egynemű folyamatnak. Az alakok szerkezeti analízise során ugyanis több altípus is kirajzolódni látszott az adatok szerkezeti felépítése és a kieső magánhangzó helyzete alapján. Az adatok 80%-ában CVCVCV > CVCCV változást regisztrálhattam (pl. 1433: *Bereky* > 1433: *Berky*, Cs. 3: 600, 1256: *Nemety* > 1331: *Nemti*, Gy. 3: 221). Arra is rámutattak a nyelvi adatok, hogy ez a módosulás nemcsak a csupa nyílt szótagból álló lexémákat érinti, s a változás előfeltételének valójában – szótagszerkezeti szempontból legalábbis – a kettőnél több szótag és a két egymást követő nyílt szótag mutatkozik (pl. 1318: *Solumus* > 1397: *Solmus*, Cs. 5: 401).

A változás háttérében a korábbi kutatások által megállapított hangsúlyviszonyok mellett az alapnyelvből örökölt szótagszerkezetekhez való igazodás és a magánhangzó kiesése után fellépő mássalhangzó-kapcsolatok jólformáltsági szintje ugyancsak meghúzódhat.

A kieső magánhangzóra vonatkozólag a korábbi szakirodalom azt hangsúlyozta, hogy különösen felső és középső nyelvállású magánhangzók kerültek a tendencia hatósugarába, elemzéseim viszont ennek ellentmondtak, mivel a kétnyíltszótagos tendencia a középső és alsó tartományban lévő magánhangzók kiesését is meglehetősen gyakran idézte elő mindkét szócsoportban.

Az ómagyar kori helynevekből és jelenkori tájzavakból álló korpuszom adatai azt jelzik, hogy a változásra utaló nyomokat már az igen korai datálású okleveleink helynevei között is fellelhetjük. Ebből a körülményből azonban nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, mivel az említett adatok hamis és másolt oklevelekben maradtak ránk. Az első biztos adatokkal ezért csupán a későbbi évszázadokban találkozunk: a 13. századból már viszonylag nagy számban idézhetünk a folyamatot illusztráló példákat, de nagyarányú felszaporodásuk a 14. században mutatkozik meg.

A kétnyíltszótagos tendencia jelenkori produktivásáról minden kétséget kizáróan tanúskodnak az élőnyelvi adatok, amelyek a tendencia több típusára is meglehetősen nagy számban idézhetők. Ez pedig egyértelműen azt jelenti, hogy a kétnyíltszótagos tendencia

a 15. századot követően sem szűnt meg (mint ahogyan erre a szakirodalomban utalások vannak), hanem tulajdonképpen mindmáig élő folyamatként működik.

A tövéghangzók eltűnésének vizsgálatok egyik kiinduló feltételezésem az volt, hogy az elsődleges szóalakok hangszerkezete befolyásolhatta a változást. Ezt a jelenséget ezért az adatok szótagszáma és szótagszerkezete szerint kategorizálva mutattam be a dolgozatomban. A változási folyamat a legnagyobb mértékben a két szótagos névformákat érintette: az ilyen névstruktúrák teszik ki az adatok háromnegyedét, s körükben is különösen gyakorinak mutatkoznak a két nyílt szótagból álló névformák (46%) (pl. 1237: *Houdu* > 1289/1291/1327: *Houd*, Gy. 1: 858–859; +1015/+1158//XV.: *Zerew* > [+1235]/1350/1404: *Sceer*, Gy. 1: 392). Emellett – főképpen nyílt szótagokból álló – három szótagos névformák és összetételek, névszerkezetek körében is kimutattam a tövégi magánhangzó eltűnését (pl. 1214/1550: *Kerecu* > [1291–1294]: *Kerek*, Gy. 1: 632; 1214/1550: *Beregu* > 1233: *Bereg*, KMHsz. 52; +1015/+1158//XV.: *Nogw wtw* > +1015/+1158//1403/PR.: *Nogut*, DHA. 74).

A tövégi vokálisok eltűnésének kronológiai kérdései gyakori témaként jelentkeznek a szakirodalomban; erre a szempontra én is figyelemmel voltam. Elemzéseim alapján az olyan helynevekkel kapcsolatban, amelyeknek tövéghangzóval és anélkül álló adatai egyaránt vannak, a véghangzó eltűnési idejére vonatkozóan megállapítottam, hogy már 11. századi forrásokban is feltűnik a véghangzó nélküli forma (pl. [1077–1095]/+1158//XV.: *Duwruthu* > [1077–1095]/+1158//PR.: *Duurvt*, Gy. 3: 115; [1077–1095]>XV.: *Halmw* > [1077–1095]>+1015//PR.: *Holm*, Gy. 3: 315), azonban a legtöbb ilyen adat az ezt követő időszakból, a 12. és 13. századból származik.

A 13. századból származó, viszonylag nagyszámú helynévi adat mindenképpen megerősítheti azt a szakirodalomban általánosan elterjedt vélekedést, hogy a tövégi magánhangzók jellemzően a 13. század végére tűntek el. Az említett, párhuzamosan (tehát tövéghangzóval és anélkül) adathozható formák arról tanúskodnak, hogy a változás ezekben is éppen az idő tájt zajlott.

A hangátvetés megítélésében a nyelvészeti felfogás két, egymástól különböző álláspontra helyezkedett: a hagyományos nyelvtörténeti megközelítés asszociációs változásként tartja számon a folyamatot, a fonotaktikai-fonológiai aspektust is mérlegelő munkákban viszont a változás rendszerszerűsége kap nagy hangsúlyt. E kérdéssel én is behatóan foglalkoztam, és arra az eredményre jutottam, hogy a metatézis meglehetősen kétarcú folyamatnak mutatkozik: kétségkívül magán viseli a szabályos, tendenciaszerű hangváltozások bizonyos jegyeit, ugyanakkor jó néhány sajátossága inkább az ún. asszociációs változásokra emlékeztet bennünket.

A helynévi adatok alapján az mutatkozott meg, hogy a változás a legnagyobb számban a szó belsejében egymással szomszédos mássalhangzókat érintette (pl. 1466: *Kekche* > 1488: *Kechke*, Cs. 1: 668; 1364: *Kuhnya* > 1447: *Konyha*, ComMar. 24), míg a jelenkori tájszavaknál hatalmas fölényrel a szintén szó belsejében található, de egymással nem érintkező mássalhangzókra terjedt ki a metatézis (pl. *kebel* ~ *keleb*, *pöcsét* ~ *pétécs*, *tolvaj* ~ *tojvaj*, *özveg* ~ *ögyvez*, *tenyér* ~ *terény*; ÚMTsz.).

A hangátvetés kronológiai jellemzőit illetően a szakirodalmi előzményekben az igazán korai adatokat jórészt figyelmen kívül hagyták nyelvtörténészeink, a nyelvtörténeti szakirodalom ezért a jelenségre főként a középmagyar kor jellemző változási folyamatként tekintett. A helynévi szórványokon elvégzett analízisem alapján viszont a hangátvetést már a 13. századtól kezdődő időszakra nézve is egyértelműen regisztrálhatjuk, s az adatok felgyűlését az ómagyar kor második felére, főként a 15. századra tehetjük. A hangátvetés

jelenkori produktivitásáról meggyőzően tanúskodnak az élőnyelvi adatok, amelyek a hangátvetés valamennyi típusára tekintélyes számban idézhetők.

Az eredeti hangszerkezethez képest etimológiai előzménnyel nem rendelkező magán- és mássalhangzók vizsgálatát két külön egységben végeztem el, emellett arra is törekedtem, hogy az egyes jelenségeknél – értekezésem tárgyához igazodva – a folyamat ellenkező irányát, azaz a kieső hangok problematikáját is érintsem.

Inetimologikus magánhangzókkal leggyakrabban a szavak elején, mégpedig az ott jelentkező mássalhangzó-torlódások kapcsán, azok feloldásakor találkozhatunk. Ezenkívül a szavak és nevek belsejében, valamint azok végén (szóalakzáró és utolsó szótagi helyzetben) is megtalálhatjuk őket, bár jóval kisebb számban, mint szó eleji pozícióban.

A helynévi vizsgálatok a szó eleji pozícióra vonatkozólag összességében azt jelzik, hogy az inetimologikus hangok mint bontóhangok bekerülése alapvetően két etimológiai csoportot érint: a szláv eredetű jövevényszerkezetek körét, illetve a személynévből (döntően szláv eredetű személynévből) alakult, magyar névadás eredményeként keletkezett helynevek körét. Ez egyúttal a szláv–magyar nyelvi kölcsönhatások intenzitására is rámutat. A szó eleji torlódások másik típusú, előtétthanggal történő feloldását az ómagyar kor helyneveiben – nem meglepő módon – szintén a fenti két etimológiai típussal szemléltethettem.

A vizsgált helynévi adatok között az inetimologikus magánhangzó az esetek 80%-ában bontóhangként, 20%-ában pedig előtétthangként jelentkezett. A jelenkori tájnyelvi lexémáknál ez az arány a bontóhangot, illetőleg az előtétthangot tartalmazó változatok körében 83% és 17%.

A szavak eredeti hangszerkezetéhez képest etimológiai előzménnyel nem rendelkező új hangelemként mássalhangzók is megjelenhetnek. Ezeket az inetimologikus hangokat is megtalálhatjuk a lexémák elején, belsejében és végén egyaránt, közöttük azonban igen eltérő gyakorisági viszonyokra mutathatunk rá. Abból kifolyólag, hogy a szakirodalom több esetben is felvetette a fonológiai és fonetikai magyarázatok lehetőségét, nem a szavakbéli pozíció alapján tárgyaltam az inetimologikus mássalhangzókat, hanem képzési mód szerint.

Az inetimologikus elemként jelentkező zárhangokat többnyire a helynevek belsejében regisztrálhatjuk, de néhány esetben a nevek végén is megtalálhatjuk őket; közülük a *p* és a *b* kifejezetten gyakorinak tűnik (pl. 1473: *Nemethy* > 1461: *Nempthi*, Cs. 2: 273; 1409: *Samsonháza* > 1409: *Sampsonhaza*, Cs. 1: 106; 1291: *Domorad* > 1495: *Dombrad*, Cs. 1: 513; *ibolya* ~ *bibolya*, ÚMTsz.; *uborka* ~ *buborka*, MNyA.).

Inetimologikus réshangok bekerülését megfigyelhetjük két magánhangzó közötti és mássalhangzós környezetben egyaránt. Az inetimologikus mássalhangzók között jellegzetesek a likvidák, azaz a *j*, *l* és *r* hangok. Közülük is kiemelkedik a *l*, amely szó belsejében meglehetősen gyakori (pl. 1332–1337/Pp. Reg.: *Chegud* > 1463: *Chegewld*, Cs. 1: 472; 1291: *Marouch* > 1297: *Maraalch*, Cs. 2: 773; *ócska* ~ *olcska*, *szóda* ~ *szolda*, *pötyögős* ~ *pötyöglős*, ÚMTsz.).

A nazálisok közül leggyakrabban a *n* került be másodlagosan a szavak és nevek szerkezetébe, de a *m* bekerülésére is találhatunk példákat (pl. 1478: *Sabokregth* > 1496: *Sambokreth*, FN. 214; 1275: *Dobza* > 1332–1335/Pp.Reg.: *Dompsa*, Gy. 1: 77). E hangok kiesésével ugyanakkor az általam vizsgált korpuszban nem talákoztam. Ez persze véletlen hiány is lehet, azt mindenesetre jelzi, hogy a *m*, *n* bekerülése a szavak, nevek hangszerkezetébe feltétlenül gyakoribb jelenség lehet, mint az onnan való kiesésük.

Külön egységben vizsgáltam a hiátustöltő hangokat, s bár a középpontban azok bekerülése állt, azzal összefüggésben a mássalhangzók intervokalikus helyzetű elmaradására

is figyelmet fordítottam, hiszen a két folyamat, azaz a bekerülés és a kiesés szorosan összefügg egymással.

5. Az elemző munka során kitüntetett figyelmet szenteltem a fonotaktikai szerkezetnek mint a változások mozgatórugójának. Az általam vizsgált hangtörténeti változások mögött olykor idegen, más nyelvekből átvett fonotaktikai struktúrák is állhatnak. A legtöbb esetben a jelenségek mégsem külső okkal magyarázhatók, hanem magában az adott nyelvi részrendszerben gyökereznek. Igen tanulságos lehet ezért egy olyan további kutatási irány, amely az ómagyar kori helynevek és a bennük szereplő közszavak szótagszerkezeti mintáit tárja fel, hiszen ez fontos kiindulópontul szolgálna aztán a szótagszerkezeti elmozdulások minél pontosabb feltérképezéséhez, a háttérkörülmények megvilágításához is.

Munkámban arra is rámutattam végül, hogy a változási folyamatok tipológiai rendszerének újragondolása, a változások minél sokoldalúbb leírása és az egységes fogalmi keret kidolgozása a közeljövő hangtörténetírásának egyik kulcsfontosságú feladata kell, hogy legyen.

KATONA CSILLA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9205-2451>

KOVÁCS HELGA, Várnevek a középkori Magyarországon

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány. Debrecen, 2019. 176 lap

Témavezető: RESZEGI KATALIN. Opponensek: RÁCZ ANITA, HORVÁTH RICHÁRD

Védés: 2019. november 15.

1. A disszertáció témája és célkitűzése. A helynevek sajátos csoportját alkotják a várak, erősségek megjelölései. Az általuk megnevezett erődítmények különösen fontos szerepet töltek be mind az európai, mind ezen belül a magyar történelemben. A várneveket a műveltségi nevek, azaz az ember alkotta helyek megjelöléseinek egyik csoportjaként tartják számon, szemben a természetes helyeket (hegyeket, folyóvizeket stb.) megjelölő természeti nevekkal. A két nagy névkategória különböző névfajtái közül jónéhány átfogó feldolgozása elkészült már. Éppen ezért különösen szembeötlő, hogy a műveltségi nevek másik jelentős névfajtája, a várnevek – noha a névtan mellett a történettudomány szempontjából is igen jelentősnek tekintett névfajtaról van szó – ez idáig nem részesültek átfogó vizsgálatban. Munkám célja e hiányt látva a középkori helynevek e speciális körének, a középkori várnevek csoportjának körüljárása, nyelvi és névtani szempontú értékelése a történelmi vélekedések figyelembevételével. Ennek alapján a műveltségi nevekről eddig meglévő kép is árnyalható.

2. A disszertáció felépítése. Az értekezés három nagyobb egységből áll. Az első fejezetben a várnevek kapcsán eddig megfogalmazódott tudományos eredményeket tekintettem át. Elsőként a vonatkozó magyar és nemzetközi nyelvtudományi, illetve névtani szakmunkákat ismertettem, majd a történettudománynak és a régészetnek a várakról feltárt azon eredményeit foglaltam össze, amelyek a várnevek szempontjából is meghatározók. Az áttekintésből kitűnik, hogy a várnevek kutatása – a német nyelvterületeket leszámítva – a nemzetközi névtani kutatásokban is viszonylag periférusnak mondható.

A második fejezet elméleti jellegű: a várnévnek mint helynévfajtának a kategóriáját igyekeztem körülhatárolni, ennek tisztázása ugyanis nélkülözhetetlen ahhoz, hogy meghatározható legyen a vizsgálatba bevonandó nevek köre. Ebből a szempontból nehézséget jelent magának a várnak mint objektumfajtának a sokfélesége, illetve hogy a fogalom időben is változott. Emellett a nyelvi adatoknak az értékelése, egy-egy vár megjelölésére használt szerkezet tulajdonnévi státusának a megítélése, illetve a névterjedelem megállapítása sem minden esetben egyértelmű.

Az értekezés legnagyobb részét kitevő harmadik egységben a várnevek névrendszertani elemzését végeztem el. Elsőként behatóan tárgyaltam az államalapítástól a 13. század közepéig meghatározó várispánsági rendszerbe illeszkedő várak neveit, kritikai vizsgálat alá vonva az egész névcsoporthoz, illetve az egyes nevekhez kapcsolódó nyelvészeti és történettudományi vélekedéseket. Majd a 13. század közepétől dominánssá váló új típusú várak névanyagát elemeztem névrendszertani szempontból. Ennek lezárásaként a két korszak, illetve a két vártípus névadási gyakorlatában feltárt különbségeket is áttekintettem.

3. A kutatás anyaga és módszere. A vizsgálat alapjául szolgáló névkorpuszom az Árpád-kortól 1526-ig terjedően tartalmazza a Kárpát-medence várneveit. A várak körének meghatározásához történészek munkáira támaszkodtam. A várak korabeli névadatainak összegyűjtéséhez emellett a korabeli névanyagot közreadó forráskiadványokat használtam fel, az egyes várnevek etimológiájának feltárásához, illetve továbbélésének vizsgálatához pedig KISS LAJOS etimológiai szótárát is segítségül hívtam. Az így egybeállt névkorpusz közel 780 várnevet tartalmaz. Ezek között nagyobb számmal szerepelnek várnevek a szlávön és horvát területekről, s nem vagy csak elvétve van jelen a szerb, illetve bosnyák részokről adatható várnevek csoportja, melyeknek magyar vonatkozásai vannak.

A névállomány rendszertani elemzését HOFFMANN ISTVÁN több szempontú névtipológiájából kiindulva végeztem el. E szerint ahhoz, hogy átfogó képet kapjunk a nevek nyelvi sajátosságairól, a névadás motivációja, illetve nyelvi felépítése mellett fel kell tárunk a névalkotás módját is. A várnevek rendszertani elemzése kapcsán fő szempontként a névadás motivációjára fókuszáltam, s a szemantikai kategóriák kapcsán utaltam a nevek lexikálmorfológiai struktúrájára, illetve a névalkotás módjára.

A helyek megnevezésében elvileg igen sokféle motivációval számolhatnánk, a várnevek névrendszertani analízise alapján ugyanakkor megállapítható, hogy e névfajta – s különösen a korai névanyag – nem mutat túl változatos képet, alig néhány szemantikai jegy dominál. A névadási motivációk kis száma miatt nem tartottam szükségesnek a HOFFMANN-féle tipológia elemzési rendjét mechanikusan követni. A névfajtahoz kapcsolódó névadási-névhasználati szokások jobb megismerésének érdekében a tipikusabb névrészfunkciók taglalása felől haladtam a kevésbé meghatározók felé.

4. A kutatás eredményei. Az ispánsági várak a magyarországi erődítmények legkorábbi csoportjába tartoznak, melyek Szent István uralkodásának idejétől a 13. század első feléig meghatározók. A Kárpát-medencében a magyarság letelepedésével új közigazgatási rendszer szerveződött, melynek központjai a várak voltak, körük épültek ki a várispánságok és a vármegyék, melyek élén a király által kinevezett első ember, az úgynevezett ispán állt. Az így létrejött várak nevet is kaptak; ebből az időből több mint 130 várnévvel számolhatunk. Ezek a korai keletkezésű várnevek a névadás motivációja alapján négy főbb csoportba sorolhatók. A várak több mint egynegyed része valamely személyhez fűződő viszonyt fejez ki (*Borsod,*

Szabolcs, Bihar, Keve, Pata, Békés, Szolnok stb.). Ezek között nagy számmal adathozható olyan várnevek, melyek magyarázatát a szakirodalom az első ispán nevéhez köti, ez a névalakulás azonban – amint az vizsgálataimból kiderült – csak néhány várnév esetében tehető fel nagyobb valószínűséggel (*Hont* vö. 1339: *Hund*, személynév stb.). A legjellemzőbb névadási mód a lokális viszonyra utalás, ide a korai várnevek több mint harmada sorolható (víznévből: *Borsova, Bodrog, Krassó, Kraszna* stb., hegynévből: *Pozsega, Gora* stb., tájnévből: *Torna, Szilágy, Árva* stb., településnévből: *Úrhida, Szolagyőr, Bánya* stb.). Nem ritka az sem, hogy a várnév más, többnyire szláv nyelvből került át a magyar nyelvbe (*Baranya* < szl. *brána* 'kapu, gát, védmű', *Nógrád* < **Novogradъ* 'új vár', *Csongrád* < szl. *Čyrygradъ* 'fekete vár' stb.). Ezekon túl, de lényegesen kisebb számban egyéb névadási motivációk is szerephez jutottak: a vár kora fejeződik ki az *Óvár* és *Újvár* nevekben, színre utal a *Fehérvár* név, és állatnév lehet a *Sasvár*; növénynév a *Sásvár* névben.

Az erősségek neveit a fajtajelölő funkciójú névrészek tekintetében is vizsgálat alá vontam. A korai erődítmények neveiben csupán a Bars megyei *Várad* földvár neve tűnik fel egyrészes alakban. Az ispánság kori várnévanyag egyötöde adathozható kétrészes formában. E nevek második névrésze minden esetben a *vár* földrajzi köznévi, mely állhat alapelakban (pl. *Ungvár, Temesvár*) vagy birtokos személyjeles formában (pl. *Abaujvára, Csákvára*).

Az ispánság kori várak névállományához képest az új típusú várak névállománya lényegesen nagyobb számú: ötször annyi várnévi adatunk maradt fenn ebből az időszakból, noha időben alig valamivel hosszabb intervallumról van szó (a felső határt az ómagyar kor végével, 1526-tal jelöltem ki, noha a várépítészet szempontjából a mohácsi csata időpontja nem jelentett döntő változást), ami az adatok esetlegessége mellett egyértelműen a várak számának ugrásszerű növekedésével magyarázható. Az új típusú várakat jelölő névanyagban leggyakoribb a valamely más helyhez való viszony kifejeződése, az ide vonható nevek több mint fele jött létre ilyen módon (pl. víznévből: *Kabold*; kiemelkedés nevéből: *Csókakő, Tarkó*; településnévből: *Kertes, Fenes, Tamási*). A várak több esetben valamely személyről kapták a nevüket (pl. *Adorján, Nekcse, Ivánc*). A nevek mintegy nyolcada átvett név, melyek zömében a szláv nyelvből kerültek át a magyarba (pl. *Garadna, Hradek*, melyek a szl. *gradъ* 'vár' lexémát rejtik), emellett kisebb számban a német nyelvterületről is adathozható olyan várnevek, amelyeket a magyarok is használhattak (pl. *Kreuzburg* 'keresztvár'). A nevek mintegy 8%-a a vár valamely sajátosságára utal (pl. méretére: *Nagyvár*; színére: *Világosvár*; a környezetében lévő vagy az építéséhez felhasznált anyagra: *Kővár*; növényzetre: *Somoskő*, állatvilágra: *Hollókő, Saskő*), több mint egytizedük esetében pedig többféle alakulásmódot is valószínűsíthetünk (pl. településről vagy személyről: *Soklós*, későbbi *Siklós*; személyről vagy növényről: *Gesztes*).

Az új típusú várak kapcsán 117 várnévi forma esetében fordul elő, hogy a név a forrásokban a vizsgált időszakban valamely földrajzi köznévi utótaggal szerepel. A fajtajelölő funkció elvileg háromféle szerkezetben jelenhet meg: F (önmagában), M + F (megnevező funkciójú névelem mellett) és S + F (sajátosságot kifejező névelem mellett), azonban a várnevek körében lényegében csak a két utóbbi szerkezetre találunk példákat. Az alapelakban lévők zömében a 14. századból (pl. *Bélvár, Rákosvár*), a *vára* utótagú nevek pedig a 15. század első felétől adathozhatóak (pl. *Apajvára, Járavára*). Az új típusú várak hasonló szerkezetű neveiben a *vár* lexéma mellett néhány esetben a *palota* és a *torony* is megjelenik (pl. *Derzspalotája, Simontornya*).

A névkorpusz kisebb, ám jól körülhatárolható, s igen jellegzetes szegmensét adják azok a várnevek, melyekben a *kő* lexéma szerepel mint fajtajelölő köznévi elem. Mivel a lexéma eredendően hegyrajzi köznévi, a disszertációban szükségesnek láttam behatóbban

megvizsgálni – a névcsoport megjelenésének időbeli és területi körülményeit bemutatva –, hogy mivel magyarázható a *kő* utótagú várnevek feltűnése és viszonylagos elterjedtsége a középkori Magyarországon.

Az értekezés a két vártípus neveinek összevető vizsgálatával zárul. A szerkezeti szempontú elemzésből kitűnik, hogy mindkét névanyagban az egyrészes nevek dominálnak, a névadási motívumok szempontjából pedig leggyakoribb a lokális viszonyra utalás. A várnevek funkcionális-szemantikai elemzése alapján megállapítható, hogy a mesterséges, ember által létrehozott helyek neveihez, így a településnevekhez képest is szegényebb a várnevekben megfigyelhető névadási motívációk köre. (Az összevetést – mivel a korabeli Magyarország teljes településnév-anyagának feldolgozása egyelőre nem áll rendelkezésre – a korszakban legnagyobb vármegye, Bihar igen gazdag névkincsének monografikus elemzése során levont tanulságok alapján szemléltettem.)

Az összevetést mind a két várnévi korpusz, mind a várnevek és településnevek vonatkozásában a névalkotási módok alapján is elvégeztem. Az ispánság kori és az új típusú várak névanyagát tekintve egyaránt elmondható, hogy a jelentésbeli névalkotással létrejött nevek mennyisége a legmagasabb. Csökkent viszont az átvételek aránya az idő előrehaladtával: a régi típusú várak neveinek több mint egyötöd része alakulhatott ilyen módon, míg az új típusú várakat megjelölő nevek kevesebb mint egytizede tartozik ide. Az olyan nevek, amelyek valamely szerkezeti változással alakultak, szintén valamivel nagyobb arányban vannak jelen a korai várnevek körében. A szintagmatikus szerkesztéssel alakult nevek az új típusú várnevek között jelentkeznek nagyobb számban. Mindkét vártípus esetében számolhatunk olyan várnevekkel is, amelyek morfológiai szerkesztéssel jöttek létre, ám ez a névalkotási mód a várnevek körében a többi névkeletkezési móddal szemben meglehetősen ritka. Némely várnév kapcsán többféle keletkezési mód is azonos súllyal merül fel, az új típusú várak nevei közül majd minden tizedik ide tartozik.

Az összegzés a várnevek és a Bihar vármegyei településnevek összevető elemzésével zárul, amely rávilágít arra, hogy amikor a helynévrendszerről, a műveltségi nevekről teszünk általános megállapításokat, akkor a várnevek csoportjára is tekintettel kell lennünk.

HAVASINÉ KOVÁCS HELGA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4797-4366>

HAINDRICH HELGA ANNA, Keresztnevtörténeti és szociolingvisztikai vizsgálatok

Nagykároly környéki sváb eredetű településeken

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány. Budapest, 2019.

309 lap + 82 lap melléklet

DOI: 10.15476/ELTE.2019.058

Témavezető: FARKAS TAMÁS. Opponensek: SLÍZ MARIANN, SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

Védés: 2019. november 27.

1. A disszertáció célja, forrásai, módszerei. Kutatásomban a Szatmár megyei Nagykaroly környéki sváb eredetű települések újmagyar kori keresztnevényagával, a névadási szokások változásával, szociokulturális hátterének vizsgálatával foglalkozom. A vizsgált

települések a következők: Csanálos, Kálmánd, Mezőfény, Csomaköz. Mind a négy, a korábbi háborúskodások idején elnéptelenedett faluba az 1700-as évek elején telepítették be a katolikus valláshoz tartozó svábokat. Ez az eredet máig befolyásolja a keresztnév-választást, holott a lakosság már jóval korábban nyelvcsereen esett át, magyar anyanyelvű. A névadást ugyanakkor a 20. századi impériumváltás, a kisebbségi helyzetbe kerülés és az államnyelvi kontextus, a század végétől növekvő mértékben pedig a nemzetközi hatások, a globalizáció is befolyásolta.

A kutatás célja természetesen nemcsak a nevek összegyűjtése, hanem az adatok feltárása és bemutatása mellett egyes jelenségek okainak a felderítése is. Munkám során fontos szerepet kap a névtani kutatásokban használt módszertan következetes alkalmazása, illetve az adott közösség jellemzői szerint, adott vizsgálati szempontok esetében azok továbbgondolása. A hagyományos névtani elemzési szempontok mellett újszerű vizsgálati lehetőségeket is alkalmazok, például az identitás és a névválasztás kapcsolata, illetve a név identitásjelölő funkciója vonatkozásában, valamint a keresztnévanyag nyelvi és kulturális hovatartozása szerinti rendszerezése kapcsán, ugyanakkor a nemzetközi kutatások eredményeit, azok módszereit is hasznosítom. A dolgozat így egyrészt névtörténeti és szocioonomasztikai feldolgozásainak eredményei, másrészt módszertani megoldásai révén kívánja gazdagítani a határon túli kisebbségi magyar névadás, névhasználat vizsgálatára irányuló kutatások eddigi eredményeit.

A névanyag történeti szempontú feldolgozásához írott forrásként a római katolikus egyházi születési anyakönyveket használtam fel, a rendelkezésre álló, 1826–2013 közötti anyagot gyűjtve és dolgozva fel. A korpusz 28 755 személy nevét tartalmazza. Az írott forrásoknak a jelenkori névadási szokásokra vonatkozó anyagát élőnyelvi gyűjtéssel, adatközlők bevonásával, kérdőíves kutatással egészítettem ki. Munkámban 199 kérdőív anyagát dolgozhattam fel módszeresen.

A vizsgált időszakot időbeli kiterjedtsége miatt korszakokra bontottam: közel 20 évet átfogó periódusokkal dolgoztam, úgy igyekezve felosztani a névanyagot, hogy a korszakhatárok a különböző társadalmi, politikai változások idejéhez igazodjanak. Így 8 korszakot különítettem el: I. 1826–1848, II. 1849–1871, III. 1872–1894, IV. 1895–1918, V. 1919–1944, VI. 1945–1964, VII. 1965–1989, VIII. 1990–2013.

2. A disszertáció felépítése. A disszertáció hat fejezetre tagolódik. Az elsőben a disszertáció tárgyáról, céljáról, a vizsgálatban érvényesített szempontokról írok összefoglaló módon.

A második részben a kutatási területet, a négy vizsgált település történetét mutatom be, kitérve a svábok lélekszámának alakulására az 1880-as népszámlálástól napjainkig. Az adatok bemutatásán túl igyekszem a változások háttérében felfedezhető társadalmi, politikai okokat is feltérképezni.

A harmadik részben a kutatás forrásairól és adatgyűjtési módszereiről olvashatunk. Az írott források jellemzőinek bemutatásán túl módszertani kérdésekről esik szó: a név és névváltozat viszonyáról, a név és írásváltozatok kezelésének lehetőségeiről, a latinul bejegyzett nevek kezeléséről, „dekódolásának” módjáról.

A negyedik rész a keresztnévadás 1826–2013 közötti változásait mutatja be. A hagyományosnak tekinthető névtani vizsgálati szempontok mellett újító megközelítés a keresztnévanyag nyelvi és kulturális szempontok szerinti vizsgálata. Kutatásomban a vizsgált neveket eredetük és közösséghez való kapcsolhatóságuk szerint egyaránt rendszereztem, kidolgozni

és a gyakorlatban is alkalmazni igyekezték egy ilyen típusú – a magyar, a német és a román nyelv és névanyag kontextusában valamiképpen egyaránt értelmezendő – közösség névtani vizsgálatára alkalmazható szempontrendszer, illetve tipológiát.

Az ötödik fejezetben a kérdőívek anyaga alapján szinkrón motivációs vizsgálatot végeztem, külön figyelmet fordítva egy, a korábbi névtani vizsgálatokban kevés figyelmet kapó, a szülők iskolázottságával összefüggő szociológiai változóra. Munkám utolsó fejezetében az iskolázottság, identitás és névválasztás kapcsolatával foglalkozom.

3. A kutatás eredményei. A névdívat időbeli változása kapcsán megállapítható, hogy a vizsgált időszakok első felében alapvetően a hagyományosnak tekinthető nevek a népszerűbbek, a nevek terheltségi mutatója magas. Az időszakok második felében a listavezető neveknek csökken a terheltségük, ez a változás azonban lassú ütemű. A közösségben hagyományosnak számító, egyházi jellegű nevek háttérbe szorulása, az idegen eredetű nevek számának radikális növekedése összefüggésben áll adott társadalmi változásokkal, a globalizáció révén felerősödő nemzetközi hatás – akárcsak más országok esetében – a névválasztásban is tetten érhető. Az anyakönyvek alapján történő motivációs vizsgálat (szülői és keresztszülői névörklés, naptári névadás) eredményei is a fent említett változási tendenciákkal állnak összhangban.

A keresztnévek nyelvi-kulturális háttere, közösséghez kapcsolhatósága, névtípusok szerinti kategorizálása révén feltárható a névanyag szerkezetének összetétele és annak időbeli változása. A szakirodalmi előzményeket is figyelembe véve az általános és nyelvspecifikus szempontok alapján hét fő kategóriát (Magyar 1., Magyar 2., Német 1., Német 2., Román, Nemzetközi 1., Nemzetközi 2.) állítottam fel, illetve határoztam meg; a fő kategóriákat pedig a szűkebb, helyi névközösség névadási szokásai szerint további alkategóriákra osztottam. Így például a Magyar 1. kategóriába az egyházi nevek tartoznak, melyek latin(–görög), illetve más történeti kontaktusnyelvi közvetítéssel kerültek a magyar névkészletbe. Nyelvi behelyettesíthetőségük révén nyelvenként megfeleltethetők egymásnak. Hangtani változással idomulnak a magyar nyelvhez. Jellemzően az ómagyar, kisebb számban a középmagyar kor folyamán kerültek a magyar névkészletbe. A rendszerezés révén megfigyelhető, hogy a Magyar 1. csoport nevei a névviselők száma szerint hosszú időn át igen közkedveltek, s napjainkig a legjellemzőbbek. A vizsgált időszakok első felében a névviselők több mint 90%-a ilyen típusú nevet visel, a csökkenő tendencia az időszakok második felében erőteljesebb, főleg 1965 után.

Az utóbbi fél évszázad elemzésére irányuló motivációs vizsgálatból kiderül, hogy a félszázad második felében (1990–2014) a szülők körültekintőbben, több névválasztási motivációt figyelembe véve választanak nevet gyerekeiknek, mint az elsőkben (1965–1989). Az első időszakban a névgyakoriság, a név vallásos jellege, a névörklés, illetve egy konkrét személy utáni névadás szempontjait gyakrabban vették figyelembe a szülők, mint a második korszakban. A második időszakban viszont a név hangzása, a névhangulat, a név hosszúsága, a keresztnév becézhetősége, eredete és jelentése, valamint naptári előfordulása volt fontosabb szempont.

A szülők iskolázottsága szerinti vizsgálat eredményei alapján megállapítható, hogy a magasabb iskolai végzettségű szülők több szempontot mérlegelnek a névválasztásnál, mint az alacsonyabb végzettségűek.

A név mint identitásjelölő elem különböző módokon érvényesül a Nagykároly környéki névadó közösségben. Kérdőíves felmérésem eredményei szerint névválasztáskor a

keresztnév eredetét (nyelvi jellegét) gyakrabban veszik figyelembe, mint a név románra fordíthatóságát, valamint a család- és keresztnév eredetbeli illeszkedését.

A magyar és sváb/német identitáskritériumok rendszerében a különböző komponensek eltérő fontossággal vannak jelen. A magyar nemzeti identitásfaktorok legfontosabb komponense az önbesorolás és a magyar anyanyelv, utána a kultúrnemzeti identitáskritériumok következnek. A sváb nemzeti identitás legfontosabb összetevője ugyancsak az önbesorolás, illetve a csoporthoz való tartozás büszke vállalása, mindemellett az eredetkritériumoknak van fontosabb szerepük. Az identitáskritériumok rendszerében a család- és keresztnév ezeknél mérsékeltebb hangsúlyt kap. A névsorrend vizsgálata, valamint a hivatalos és a mindennapi névhasználat különbségeit feltáró alfejezet eredményei szerint a mindennapi névhasználat magyardomináns, az adatközlők túlnyomó többsége román nyelvi diskurzusban is magyaros névsorrendben használja család- és keresztnévét.

A német eredetű családnevek őrzése, az utolsó két korszakban a Német kategóriába tartozó keresztnévek számának növekedése, és persze a rendelkezésünkre álló népszámlálási adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a Nagykároly környéki sváb eredetű települések lakói esetében semmiképp nem beszélhetünk identitásváltásról, hanem inkább a kettős identitás megjelenéséről.

HAINDRICH HELGA ANNA

ORCID: <https://orcid.org/000000024996317X>

PhD theses on Onomastics defended in 2019

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: FEKETE, NORBERT: “...there is nothing more damning than anonymity...”: Pseudonymisation and institutionalisation of Hungarian criticism at the turn of the 18th and 19th centuries; KATONA, CSILLA: The phonological structure modifying sound changes in the Old Hungarian; KOVÁCS, HELGA: Castle names in the medieval Hungary; HAINDRICH, HELGA ANNA: Studies in the history of given names and socioonomastics in the Swabian communities in the region of Carei (Nagykároly), Romania.

KÖNYVSZEMLE

Cognitive Onomastics. A Reader **[Kognitív névtan. Tanulmánygyűjtemény]**

Szerkesztő: SILVIO BRENDLER. Baar Verlag, Hamburg, 2016. 204 lap

1. A kötet a kognitív nyelvészet szemléletmódját követő, válogatott névtani tanulmányokat közöl. Ezeknek a korábban másutt már megjelent írásoknak az egy kiadványban való közreadásával a szerkesztő elsődleges célja kézikönyvet létrehozni a tudományterület iránt érdeklődő nyelvészek és egyetemi hallgatók számára. A kötetet, amely 10 tanulmányt, köztük angol és német nyelvűeket foglal magába, a szerkesztő előszava és köszönetnyilvánítása nyitja, majd a tanulmányok első megjelenésének bibliográfiai adatai, valamint a szerzők és affiliációjuk felsorolása következik (7–16).

2. A kötet első fejezetét képező bevezetőben SILVIO BRENDLER előbb röviden bemutatja a kognitív szemléletű névkutatás eddigi tudománytörténeti előzményeit, majd a kötet felépítését és szerzőit (17–24). Az alábbiakban az egyes tanulmányokat eredeti sorrendjük szerint ismertetem.

3. A kiadvány második fejezete a névtan és a kognitív szemléletmód kapcsolatát tárgyalja (25–34). Ennek keretei közt kapott helyet, egyedüli írásként, PETER ERNSTnek a közsavak és tulajdonnevek mentális lexikonbeli elhelyezkedését tárgyaló írása, amely a névhasználat során működő mentális struktúrák neurolingvisztikai megközelítését kínálja, hangsúlyozva, hogy e téren csupán elméletéről lehet beszélni. Az agy Broca- és Wernicke-tartományainak felfedezése és az 1950-es évek számítógépes fejlesztései után az agykutatás és a különféle pszichológiai kísérletek az afáziás betegek vizsgálatával jelentős eredményeket értek el a nyelvhasználat neurológiai folyamatainak megismerésében. A szerző részletesen ismerteti a tulajdonneveknek az ultrarövid távú, a rövidtávú és a hosszú távú memóriában való tárolását az absztrakció, a sematizáció és a kategorizáció műveletei által. Felveti a kérdést, hogy vajon az egyedi példányt jelölő tulajdonneveket vagy a típust megnevező közneveket könnyebb-e tanulni és memorizálni, amire egy lehetséges választ a tulajdonnév-elsajátítás vizsgálata adhat.

4. A harmadik fejezetet három tanulmány alkotja, amelyek a nevek természetének általános kérdéseit járják körül (35–100). THOMAS HOBBS Nevekről című írását a szerkesztő előszava vezeti be, melyben hangsúlyozza a 17. századi nyelvész és filozófus munkásságának jelentőségét a modern nyelvészet szempontjából, valamint bemutatja az eredetileg latin nyelven írt értekezés angol fordításának recepciótörténetét (39–64). THOMAS HOBBS

'név' alatt olyan szavakat ért, amelyek képesek megnevezni valamely entitást, így a fogalmat nem korlátozza a tulajdonnevekre; az általános és specifikus jelölés között a neveket egy függőleges skálán helyezi el. Olyan szimbólumoknak tekinti ezeket, amelyek nem közvetlenül a dolgokra utalnak, hanem az ember dolgokról való gondolataira, fogalmaira. Két, a nyelvhasználat szempontjából szükséges célját határozza meg a nevek létrejöttének: a fogalmak memóriában való elraktározásának, onnan való előhívásának megkönnyítését és a kommunikáció során való átadásának lehetővé tételét. Tanulmánya végén nyolc kategóriába sorolja és jellemzi a neveket szemantikai és szerkezeti szempontok szerint.

ERNST HANSACK a név mibenlétére vonatkozó kérdésre kísérel meg választ adni a modern kognitív nyelvészet keretén belül, különös tekintettel a név referencialitására és jelentésére, valamint a tulajdonnév és a köznév egymástól való megkülönböztetésének lehetőségeire (65–82). Hangsúlyozza, hogy a tudományos alapú névkutatásnak szükség-szerűen el kell szakadnia a filozofikus teóriáktól. A tanulmány először részletes tudománytörténeti áttekintést ad a tulajdonnév jelentéséről való felfogások témakörében, majd a kérdést a kognitív nyelvészet szemszögéből mutatja be. Ezt követően pedig több alapvető szempont szerint összeveti egymással a klasszikus és a kognitív szemléletű névfelfogást, kitérve a denotáció és a konnotáció jellemzőire is a köznév és a tulajdonnév határán elhelyezkedő jelenségek kapcsán.

A tulajdonnévi identitást (name identity) bemutató modellt állít fel írásában SILVIO BRENDLER (85–100). Ennek kérdése mindig is meghatározó pont volt a névkutatásban, ugyanis a név kulturális, társadalmi, etnikai vagy nemzeti identitást is kifejezhet, azonban eddig terminológiai problémák, illetve szemléletbeli bizonytalanságok miatt a különböző vizsgálatok során ezek különböző módokon jelentek meg. A szerző megkülönböztet etimológiai, formális, szemantikai, valamint funkcionális vagy referenciális identitást, és rámutat, hogy ezekkel kapcsolatban alapvető metodológiai problémák fedezhetők fel az etimológiai, névstatistikai és névföldrajzi vizsgálatokban. Ezután a szerző definiálja az identitást, név és névidentitást általa használt fogalmát, majd részletesen bemutatja a felállított modellt, amely a nyelv dinamikus felfogásán alapul, és a pontosítás, a realizáció, a szisztematizáció, valamint az archiszisztematizáció műveletét foglalja magába egy-egy nyelvi megnyilatkozási szintet képviselve. Ebben a felfogásban a tulajdonnevek esetében új megvilágításba kerül a homonímia, illetve a poliszémia kérdése is.

5. A negyedik fejezet a nevek grammatikai leírásának lehetőségeit vázolja fel, és ismét egyetlen tanulmányt foglal magába (101–123). ANTTI LEINO tanulmányában amellet érvel, hogy a konstrukciókat a nyelv alapegységeinek kell tekintenünk, és egy kognitív modell szükségességét hangsúlyozza a helynévi szerkezetek leírásához. Írása első felében összeveti a kognitív és a generatív nyelvészlelet közötti különbségeket a nyelvten és a lexikon, a szintaxis és a szemantika közötti kvalitatív különbségtétel, valamint a nyelvi elemek központi vagy periférikus szerepének tekintetében. A két nyelvészlelet között helyezkedik el a radikális konstrukciós grammatika, amely a szintaxis és a szemantika szintjén közelebb áll a kognitív megközelítéshez. Az írás második felében a szerző a grammatikai sémák által meghatározott szerkezetek és az innovációk létrejöttének kérdését járja körül a kognitív szemantika és a blinding fogalmának alkalmazásával, amely a konceptuális terek és fogalmak integrációjának eredményét egy kontinuum mentén helyezi el. Az elméleti megállapításokat egy 58 000 adatot számláló finn névkorpusz vizsgálata támasztja alá.

6. Az ötödik fejezet három tanulmányt tartalmaz, amelyek az általános jelenségek mellett a metafora és a kultúra szerepét ismertetik a név jelentésének megközelítésében (125–174). PAULA SJÖBLOM tanulmányában előbb bemutatja a tulajdonnév jelentéséről folytatott tudományos diskurzus főbb momentumait és alakjait, majd egy kognitív szemléletű új megközelítést kínál mind elméleti, mind gyakorlati síkon, amely a névre mint szimbolikus egységre, egy nagyobb rendszer részére tekint (127–148). A jelentést, amely a kognitív tartományokkal való kapcsolatában írható le, a név vizsgálatának szempontjából elsődlegesnek tekint. A szerző a név jelentésének megközelítési lehetőségeit a névadó és a névhasználó szempontjából is bemutatja, és kiemeli, hogy a név éppúgy képes üzenetet hordozni, mint a nyelv bármely más eleme. A tudatos névadáskor a prototípuselv alapján mintaként szolgálnak a már meglévő névsémák. Ezek működését, valamint új sémák keletkezését, konvencionálizálódását a Finnországban először a 19. században megjelenő cégnév kategóriájának példájával mutatja be a tanulmány.

NIKOLA DOBRIĆ írásában a dinamikus nyelvi jelentésalkotás és névadás egyik legfontosabb tényezőjének, a metaforának a fogalmát tárgyalja, amely az ember fizikai, kognitív és kulturális tapasztalatain alapul, és amely a kognitív nyelvészet előrelépéséig sokkal inkább a filozófia vizsgálati területe volt, mint a nyelvészeté (151–163). A szerző a metaforának a névadásban betöltött aktív szerepét egy szerb névtár adatainak a vizsgálatával szemlélteti. A válogatott adatok listáját betűrendben közli a forrástartomány, az aktivált jelentésszerkezet és a céltartomány megnevezésével. Az etimológiai vizsgálat alapján négy univerzális fogalmi tartományt jelöl meg (A KÖRNYEZET EMBER, A NÖVÉNY EMBER, AZ ÁLLAT EMBER, A SZIMBOLIKUS TÁRGY EMBER), amelyek a legtöbb nyelvben megjelennek a metaforikus névadáskor.

A fejezetet BÖLCSKEI ANDREA tanulmánya zárja, amely a településnevek mögött álló névadási motivációk univerzális és kultúraspecifikus vonatkozásait tárgyalja (166–174). A kognitív nyelvészet megközelítésében a tulajdonnevek olyan komplex jelentésszerkezettel rendelkező egységek, amelyek magukba foglalják a névhasználó enciklopédikus tudását, és tükrözik holisztikus elméjének kognitív folyamatait. A nyelv–gondolkodás–kultúra egységének humboldti gondolata a 20. században a kulturális nyelvészet vagy kulturális szemantika vizsgálati tárgyává vált, amely a prototípuselv alapján történő névadáskor kulturális típusokat próbált megállapítani. A szerző a nyugati és a keleti kultúrában megjelenő településnevek mögött álló motivációk összehasonlításával meghatározza azokat a fogalmi tartományokat, amelyek univerzálisan szerepet kapnak a névadásban, illetve amelyek kifejezetten kulturálisan meghatározottak.

7. Az utolsó, hatodik fejezet két tanulmánya az irodalomban megjelenő nevek kérdéseit, vizsgálati lehetőségeit veti fel (175–202). VOLKER KOHLHEIM az irodalmi művekben megjelenő, eddig kevésbé kutatott helynevek funkcióit és az általuk az olvasó elméjében elindított kognitív folyamatokat mutatja be (178–190). Az írás első felében az irodalomban felbukkanó fiktív helynevek referencialitása kerül előtérbe. Ez az irodalomelméleti diskurzusban az utóbbi években kérdésessé vált, kognitív nyelvészeti megközelítésben azonban megbízhatóan vizsgálható a név által az olvasó elméjében előhívott „mentális kártya”, a név denotátumáról szerzett tudás mennyiségi és minőségi jellemzői alapján. A tanulmány második felében a szerző a nyugati kultúrkör irodalmi hagyományából vett bőséges példákkal jelöli azokat a funkciókat, amelyeket a helynevek betölthetnek a szövegben, köztük a MIHAIL BAHTYIN által bevezetett *kronotoposz* terminus jelölte fogalomra is alapozva.

ANNA FORNALCZYK és ALEKSANDRA BEILA-WOLOŃCIEJ írásukban a tündérmesék és a gyerekirodalom antroponimáiban megjelenő univerzális értékítéletet vizsgálják, mely a kollektív tudatban gyökerezik, és alapvetően kategorizáción alapul (193–202). A neveket a történetek hallgatójának, a befogadónak a szempontjából elemzik, és elsődlegesen az értékítéletet kevésbé közvetlen módon kifejező nevekre helyezték a hangsúlyt vizsgálatuk során. Ezeket a „jó” és a „rossz” kategóriájába sorolták be, követve a forrásként használt didaktikus műfajok világlátását is. Tanulmányukban a szerzők a konceptuális metafora és a különböző funkcióval rendelkező nyelvi maszkok segítségével megjelenített értékítéletet vizsgálják, arra keresve a választ, hogy miként képes értékelni a név a karaktert, akár a humor, akár az irónia, akár a szándékos megtévesztés módszerével is.

8. A kötetet a tanulmányok tárgymutatója zárja (203–204). A tanulmányok mind témájukat, mind kutatómódszertanukat tekintve igen változatosak, ám összeköti őket a tudományos alaposság. Éppen emiatt képes a kötet jól reprezentálni azon európai kutatásokat, amelyek a névtan egy jelenleg kibontakozóban lévő szemléletmódjához kötődnek, és egyben bővíteni a modern funkcionális kognitív nyelvészetnek a tulajdonneveket érintő ismereteit.

HAUBER KITTI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-7983>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcészettudományi Kar

Critical Toponymies. The Contested Politics of Place Naming [Kritikai helynévkutatások. A helynévadás vitatott politikája]

Szerkesztő: LAWRENCE D. BERG – JANI VUOLTEENAHO. Re-materialising Cultural Geography. 2. kiadás. Routledge, London – New York, 2016. 291 lap

1. Az itt ismertetett angol nyelvű tanulmánykötet az Ashgate kiadó kiadványaként jelent meg eredetileg 2009-ben, majd 2016-ban újabb, változatlan kiadásban a Routledge kiadónál. A sorozat olyan kiadványokat tartalmaz, melyek a kulturális földrajz interdiszciplináris tudományágát lendítik előre. A jelen kötet a kritikai helynévtan irányából közelíti meg a diszciplína fontos kérdéseit.

A könyv elején a tartalomjegyzék és az ábrák jegyzéke áll, ezek után a szerzők bemutatása, majd a köszönetnyilvánítás következik. A kötetnek nincs külön bevezetése, a tanulmányokhoz pedig nem tartoznak absztraktok. Ennek oka, hogy a köszönetnyilvánítást követő első fejezet, melyet JANI VUOLTEENAHO és LAWRENCE D. BERG írt, funkcióját tekintve a kötet bevezetése (1–18). Először egy tudománytörténeti áttekintést nyújtanak, kitérve a helynévtan korábbi ateoretikusságára, majd szükségszerű paradigmaváltására, interdiszciplinaritására, a kritikai szemlélet megjelenésére. Ezt követően rövid tartalmi összefoglalóit adják tanulmányukban a kiadványba válogatott írásoknak.

2. A kötetben tizenkét további tanulmány található. Ezek egy része korábban máshol megjelent, e könyvben azonban javított, kiegészített változatként szerepel, de olvashatunk először itt közreadott tanulmányokat is.

Ezek közül az első közlemény LAWRENCE D. BERG és ROBIN A. KEARNS írása, melyben az új-zélandi helynévadás kulturális, nemi, társadalmi vonatkozásait vizsgálják (19–51). A maori és pakeha (európai származású) új-zélandiak etnikai, ideológiai, nemzetiségi konfliktusát egy magas komplexitású diskurzusként értelmezik, amelyben megjelenik többek között a társadalmi rétegződés és a nem kérdése is. Az összetett kérdéskör helynévadási és névváltoztatási vonatkozásait az Új-zélandi Földrajzi Bizottsághoz benyújtott helynévváltoztatási javaslatok alapján vizsgálják.

MAOZ AZARYAHU kutatása az utcanevekre mint a történelmi megemlékezések eszközére irányul (53–70). A jelenséget földrajzilag, politikailag, történelmileg egyaránt változatos példákkal szemlélteti. A tanulmány első fele az utcanévadás és -változtatás megemlékező funkcióját helyezi előtérbe a politikai jelentőség szempontjából, míg a második fele az utcanevek jelzésértékének különböző aspektusaira fókuszál.

BRENDA S. A. YEOH tanulmánya Szingapúr közterületneveit vizsgálja a nemzeti identitás konstruálásának eszközeiként (71–84). Szingapúr utcanevei változatos ideológiák, történelmi események lenyomatát hordozzák (multikulturalizmus, nacionalizmus, gyarmatosítás). A szerző ezt a vegyes névanyagot komplex társadalompolitikai kontextusban elemzi.

A következő fejezetben GARTH ANDREW MYERS a helynévadás helyi identitáspolitikai vonatkozásait tárgyalja a zanzibári főváros Ng'ambo városrészének névanyagán keresztül (85–100). A városrész alacsony szocioökonómiai státusza a helynévadásban is megjelenik a hatalmi viszonyok reprezentációjaként. A tanulmány első része a helynévkutatás és a hatalmi viszonyok elemzésének kapcsolatát taglalja, majd Zanzibár helyzetének ismertetése után a gyarmati és posztkoloniális helynévadás dinamikus, kontextuális jelenségét ismerteti a földrajzi kutatások tükrében.

DOUGLAS HERMAN a Hawaii-szigeteki helynévadásnak a gyarmatosítással összefüggő vonatkozásait elemzi (101–135). Az amerikai hegemonia a helyi diskurzust a kapitalizmus révén befolyásolta a saját érdekei szerint, s ezt a helynevek is tükrözik. A szerző a komplex jelenség vizsgálatához a posztkolonializmus és a pszichoanalízis eszköztárát használja.

A hetedik fejezetben CATHERINE NASH az ír helynevek szerepét vizsgálja Írország és Észak-Írország kulturális örökségének részeként (137–152). A 19. századi széles körű angolosítás a helyneveket is nagyban befolyásolta, mely folyamat az identitás és hovatartozás kérdéseit is érintette. Az ír kulturális örökség jelentőségének felerősödése azonban a gyarmatosítás előtti helynevek visszatérését is magával vonta, melynek implikációit a szerző a posztkolonializmus keretében elemzi.

ROBIN A. KEARNS és LAWRENCE D. BERG a kötet második fejezetében ismertetett kutatásukhoz kapcsolódóan ismét Új-Zéland helyneveit vizsgálják, azonban itt azok kiejtésére fókuszálnak (153–177). A szerzők szerint a helynévkutatásban a kiejtés mint vizsgálati aspektus korábban kevésbé volt hangsúlyos. A maori helynevek médiában előforduló kiejtései elemzését összevonták a konzervatív pakeha kritikákkal, melyek által kirajzolódik a helyi kettős kulturális diskurzus nyelvi, tágabban értelmezve pedig társadalmi ideológiarendszere.

DEREK H. ALDERMAN utcanevekkel foglalkozó tanulmánya AZARYAHUéhoz hasonlóan szintén a történelmi megemlékezést mint névadási funkciót helyezi előtérbe (181–197).

Kutatásában egy amerikai, Georgia állambeli autópálya elnevezése körüli feszültségekre fókuszál. 1994-ben a helyi afroamerikai közösség egy autópálya átnevezését tűzte ki célul, hogy így mutathassák ki tiszteletüket Martin Luther King iránt. Bár az átnevezés nem történt meg, a szituáció elemzése rávilágít arra a problémára, miszerint a történelmileg jelentős vagy említésre méltó személyek és események megítélése igen kétes lehet, s ennek a névadásban fontos szerepe van.

REUBEN ROSE-REDWOOD tanulmányában a házszámok kiosztásának rendszereivel foglalkozik (199–225). Amerikai példákon keresztül a házszámok rendszerének történelmét mutatja be, kitérve a térbeli tájékozódásban való szerepükre, valamint a házszámadás társadalmilag berögződött folyamatára is.

JANI VUOLTEENAHO és TERHI AINIALA a nyelvitájkép-alkotást kutatják Helsinki példáján keresztül (227–251). A városi névtervezés tágabb ideológiai kontextusát figyelembe véve először az európai városok helynévadási tendenciáit veszik sorra, majd Helsinki Vuosaari városrészének névanyagát elemzik a névadási gyakorlatok, valamint a nyelvi tájkép alapján.

KAISA RAUTIO HELANDER témáját a norvégiai helynevek adják (253–266). A helyi diskurzusban az őshonos számik törekvései állnak szemben a norvég nemzeti tudattal, a helynévanyag vizsgálata pedig klasszikus példája a névadás általi elnyomásnak. A kötetben található kutatások többségével ellentétben itt a nyelvészeti aspektus is fontos szerepet kap.

A tanulmánykötet utolsó fejezetében DEREK H. ALDERMAN az internetes névadás egyik példáját mutatja be (267–283). A kötetben olvasható korábbi tanulmányához hasonlóan az elnevezés központjában itt is Martin Luther King áll, azonban itt jelentősen más kontextusban: a *martinlutherking.org* nevű weboldal félrevezető módon egy radikális, fehér felsőbbrendűséget hirdető csoporthoz tartozik. A tanulmány első megjelenésekor (2009) az internetes nevek kutatása még a névtan nagyon fiatal ága volt, az említett weboldal esettanulmánya új irányokat nyitott a kritikai névkutatásban.

Az utolsó közlemény után a kötetet szó- és névmutató zárja.

3. A könyvben közzétett kutatások földrajzilag igen változatosak. Több olyan területről hoznak példákat, amelyekkel ritkábban találkozhatunk, így pontosabb és átfogóbb képet kaphatunk a helynévadás mögött meghúzódó összetett folyamatokról. A főleg geográfusokból álló szerzőlista, melyen a fentiek mellett szerepelnek nyelvészek és társadalomtudósok is, a névkutatás interdiszciplinaritásának is jó példáját mutatja.

BALOGH ROLAND JÓZSEF

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1556-2690>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

The Classification of Exonyms. Proceedings of the 21st UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Riga, 24–26 September 2018 [Az exonimák osztályozása. Az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja 2018. szeptember 24–26 között, Rigában megtartott 21. megbeszélésének előadásai]

Szerkesztők: ALLISON DOLLIMORE – KOHEI WATANABE. Name & Place: Contributions to Toponymic Literature and Research 8. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2019. 204 lap

1. A PETER JORDAN és PAUL WOODMAN által szerkesztett, a helynévkutatás sajátos kérdéseit vizsgáló könyvsorozat¹ 8. kötete az exonimák osztályozásának kérdéskörével foglalkozik.

Az előszóból (3–4) megtudjuk, hogy megalakulásakor az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportjának célja az exonimák osztályozása és egyúttal a használatban lévő exonimák számának csökkentése volt. A téma vizsgálata és kutatása azonban rávilágított a földrajzi nevek kulturális örökségszerű minőségére, valamint az őshonos és kisebbségi nyelvű toponimák népszerűsítésének szükségességére, így az exonimák osztályozásának kidolgozása időközben igen összetett kérdéssé vált.

A tanulmányok tematikus csoportosításával a szerkesztők három fejezetre tagolták a kötetet. Az első fejezet tanulmányai bemutatják az UNGEGN eddigi, az exonimák osztályozását érintő gyakorlati megoldásait, valamint megismerkedhetünk a szlovénben, az észtben és egyes kelet-ázsiai nyelvekben használatos exonimáknak az osztályozásával. A második fejezetben az exonimák használatának néhány nemzeti nyelvhez köthető mintáját ismerhetjük meg (pl. a magyar és horvát exonimák változásának diakrón vizsgálatát; az ukrainai földrajzinév-standardizáció exonimákat érintő eljárásait; az exonimák osztályozási nehézségeit a núbiai, az arab és a cseh nyelvben). A harmadik fejezetben exonimákat vizsgáló, de az osztályozásukhoz szorosan nem köthető tanulmányokat olvashatunk.

2. A kötet első fejezete (7–66) öt tanulmányt tartalmaz, melyek az exonimák osztályozásának néhány bevett gyakorlatát ismertetik. Elsőként PAUL WOODMAN az exonimák kategorizációjának és osztályozásának nehézségeit mutatja be (pl. az *exonima* mint ernyőterminus különféle toponímiai alkategóriákat foglalhat magában; az exonimák osztályozása több, egymástól különböző szempontrendszer alapján is lehetséges) (9–24). Az exonimák osztályozásának általános problémái után néhány nemzeti exonimahasználati és -kategorizációs gyakorlatot ismerhetünk meg. DRAGO KLADNIK és MATJAŽ GERŠIČ a szlovén exonimák helynévtárából² vett példákon keresztül szemlélteti az abban alkalmazott kategorizációs sémákat (25–49). PEETER PÄLL az észtben használatos exonimák kategorizációjának három lehetséges módját mutatja be (az exonimák írásformája alapján, ezt kiegészítő alternatív, gyakorlati megfontolások alapján és az exonimák nyelvi státusza

¹ A sorozat korábbi köteteinek ismertetését l. *Névtani Értesítő* 2016. 38: 259–264; 2018. 40: 249–252; 2019. 41: 204–207.

² *The Gazetteer of Slovenian Exonyms*. <http://ungegn.zrc-sazu.si/Documents/THEGAZETTEER-OFSLOVENIANEXONYMS.aspx> (2020. 08. 15.)

alapján való csoportosítást) (51–55). KOHEI WATANABE a japánban használatos exonimák osztályozását és annak nyelv- és területspecifikus nehézségeit ismerteti (pl. a kandzsi és katakana írásmód együttes jelenlétét) (57–62). Végül SUNGJAE CHOO a koreaiiban használatos exonimákra vonatkozóan mutatja be osztályozási rendszerét, melynek alapjául bizonyos nyelvvalapú és földrajzi egység alapú exonimahasználati kritériumok szolgálnak (63–66).

3. A kiadvány második fejezetében, amely összesen hét tanulmányt tartalmaz, az exonimák használatának nemzeti szokásaival és néhány szabványával ismerkedhetünk meg (67–148). BÖLCSKEI ANDREA és MIKESY GÁBOR bemutatja az exonimák magyar nyelvben betöltött szerepének, státusának a változásait a 20. század elejétől egészen a 2000-es évekig, egy esettanulmánnyal is szemléltetve (67–148). IVANA CRLJENKO a horvátban meglévő exonimákat használati gyakoriságuk alapján osztályozza (élő, a hétköznapi használatból eltűnő és elavult exonimák) (83–89). IRYNA DROHUSHEVSKA és OLEH NEZHYVYI az ukrán nemzeti földrajzinév-standardizáció során rendszerezett exonimákat jellemzi és osztályozza (91–95). HERMAN BELL a Szudánban beszélt núbiai nyelv veszélyeztetett státusáról és ennek földrajzi nevekre gyakorolt hatásáról ír (97–110). IRENA ŠVEHLOVÁ a cseh nyelvben használt antarktiszi helyneveket és ezek eredetét mutatja be (111–122). BOGUSLAW R. ZAGÓRSKI 1933–2002 között kiadott arab nyelvű földrajzi atlaszokból gyűjtött, észtországi, lettországi és litvániai földrajzi egységeket jelölő toponimákat mutat be és jellemez (123–144). A fejezet zárásaként PAUL WOODMAN a lett helynévhasználattal kapcsolatban fogalmaz meg egy javaslatot Lettország fennállásának századik évfordulója alkalmából (145–148).

4. A harmadik fejezet öt tanulmánya szintén Rigában elhangzott előadások anyagát ismerteti (149–204), azonban, mint az a kötet előszavából is kiderül, ezek az írások nem kifejezetten az exonimák osztályozásának kérdéseivel foglalkoznak. KERKKO HAKULINEN és SIRKKA PAIKKALA a finn exonimák tárának³ történetét és tartalmát ismerteti (151–162). SANDA RAPA a lettországi helynevek tipológiájáról, grammatikai szerkezetükről és azok változásáról ír (163–173). A núbiaiak történelmével, nyelvük jelenlegi veszélyeztetettségével, exonimáival és a megfelelő nyelvstratégia kialakításának szükségességével két szerző, RÉ PHILLIPS (175–181) és NICHOLAS PADFIELD is (183–190) foglalkozik. Végül MACIEJ ZYCH a lengyel exonimákról szól, és arról, hogy azok lokálitása hogyan tükrözi a minket körülvevő világot (191–204).

5. A kötet tematikailag jól strukturált, koherens; az előszóban ígérteteket megvalósítva három fejezeten keresztül mutatja be az exonimák osztályozásának célját és lehetőségeit, ugyanakkor a kötetben kifejtett, az exonimák osztályozását célzó megoldások nem szükségszerűen az exonimák használatának mérséklése irányába vezetnek (pl. bizonyos exonimák nemkívánatosként való besorolásával), hanem sokkal inkább a világ nyelveiben használatos exonimák természetét ismerhetjük meg általuk.

OLÁH BENCE ATTILA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3557-857X>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

³ *Net Gazetteer. Finnish names of foreign places and their equivalents in other languages.* <http://kaino.kotus.fi/eksonymit> (2020. 08. 16.)

GYÖRFFY ERZSÉBET, *Helynév-szociológia*

A Magyar Névarchívum Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó,
Debrecen, 2018. 169 lap

1. A debreceni névtani iskola kutatói számos elemző és elméleti munkával gazdagították a magyar névtudományt. A Magyar Névarchívum Kiadványai sorozat immár 47. köteteként egy újabb elméleti jellegű monográfia látott napvilágot GYÖRFFY ERZSÉBET tollából. A magyar és a nemzetközi névtudományban a nevek szociológiai vonatkozásainak a kutatása rendszerint háttérbe szorult az etimológiai, szerkezeti, keletkezéstörténeti stb. szempontokkal szemben, s általában kimerült a névismeret, névhasználat, névgyakoriság érintőleges vizsgálatában. A helynév-szociológia mint az onomasztika egyik új irányzata ezt a kevésbé kutatott területet igyekszik lefedni. Helynév-szociológiai kutatásokkal foglalkozó, összefoglaló elméleti munka még nem készült Magyarországon, ezt a hiányt pótolja GYÖRFFY ERZSÉBET könyve. A szerző határozott célja egy átfogó szocioonomasztikai elméleti modell kidolgozása, amely keretet nyújthat a helynevek elméleti és gyakorlati szempontú vizsgálatához. GYÖRFFY ERZSÉBET évek óta foglalkozik névszociológiai kérdésekkel, a modell alapját saját élőnyelvi kutatásai jelentik, melyek során a helynevek társadalmi beágyazottságát vizsgálta.

A szerző feladatát nehezíti, hogy sem a hazai, sem a nemzetközi helynév-szociológiai szakirodalomban nem alakult ki eddig egységes terminológia és módszertan. Így elsődleges feladata a szakterminológia megteremtése, egységesítése, valamint új módszertani keret kidolgozása. Az elemzési modell elméleti megalapozásának keretét a funkcionális nyelvészetben határozza meg, empirikus, önálló kutatáson alapuló adatokból kiindulva, induktív módon kíván eljutni az elméleti következtetések, szabályszerűség megállapításához. GYÖRFFY ERZSÉBET a különböző típusú vizsgálatokat egyazon, általa jól ismert névhasználati közegben, a hajdú-bihari Tépén végezte el, így egy valódi névközösség névhasználatát követhette nyomon minden aspektusból.

2. A monográfia szerkezetileg nyolc fejezetre tagolódik. Az első fejezetben (11–25) a szakirodalmi áttekintés kap helyet. A szerző bemutatja azokat a kérdéseket, kutatási területeket, módszertani eljárásokat, amelyek a 20. század második felétől jelentkező szocioonomasztikai kutatásokat jellemzik, illetve azokat az eredményeket, amelyeket az eddigi szórványos helynév-szociológiai kutatások felszínre hoztak.

A második fejezet (27–39) a helynevek identitásképző és -jelölő funkciójával foglalkozik. A névadó nem véletlenül nevezi el, látja el tulajdonképpen identitással a helyet, hanem azért, mert ezáltal a hozzá való viszonyát, a hely fontosságát is kifejezi. Ez az identitás-jelölő funkció szerves része a magyar helyneveknek. Ezt a funkciót a helynevek szociális és affektív szerepének feltérképezésével mutatja be a szerző. Az affektív helynevekben a hellyel, lakosaival kapcsolatos negatív asszociációk jelennek meg, ami leggyakrabban szleng helynevek révén fejeződik ki (pl. *Szívóhely*, *Szopacshely*). A szerző meghatározza a *szleng helynév* fogalmát, s részletesen bemutatja a szlenghez tartozó nevek használatával kapcsolatos, egyetemisták segítségével végzett attitűdvizsgálatainak eredményeit. Az affektív helynevekkel szemben a nevek szociális funkciója révén az adott helynek a névadók életében betöltött szerepe jelenik meg (pl. *BTK bícs*).

A kötet harmadik fejezete (41–51) a névvariánsok szocioonomasztikai, elsődlegesen elméleti szempontú vizsgálatával foglalkozik. A helyneveknek különböző variánsaik létezhetnek, amelyeknek a létrejöttét és használatát számos társadalmi, politikai stb. ok befolyásolja. A variánsok vizsgálata ezeknek az okoknak a feltárását, azonosítását segíti elő. Ezután a szerző részletesen körüljárja a leggyakrabban használt *hivatalos név* terminust, amely véleménye szerint kerüendő a helynévhasználat nyelvészeti leírásában, mert adminisztratív-bürokratikus szempontból közelít a jelenséghez, így alkalmatlan a nyelv- és helynévhasználatnak a maga komplexitásában való megragadására. Úgy véli, hogy a helyette ajánlott *sztenderd névváltozat* erre sokkal alkalmasabb, mivel ebben kifejeződik a névvariáns formális helyzetekben való használata. Ezzel szemben a nem formális kommunikációs helyzetekben használt nevekre az *említőnév* terminust javasolja.

A korábbi helynév-szociológiai kutatások elsősorban a helynévismerettel foglalkoztak; ennek a vizsgálatára a legegyszerűbb módszer az adatközlők névismeretének kérdőíves feltárása. A negyedik fejezetben (53–74) a szerző egy új módszert, a mentális térképezést mutatja be. A kognitív pszichológiában régóta használatos a kognitív vagy mentális térkép fogalma. *Kognitív térkép*-en a szerző a tér mentális reprezentációját érti, *mentális térkép*-en pedig a kognitív térkép aktuális, rajz formájú megjelenítését. Úgy véli, hogy az interjúval összekapcsolt mentális térképezés az egyéni helynév-kompetencia alaposabb feltárására ad lehetőséget. A módszer bemutatásához empirikus vizsgálatának színterén, Tépén készített öt interjút, amelyeket mentális térképek rajzoltatásával is kiegészített. Elemzése kiterjed a mentális térkép öt legfontosabb elemére: a mentális terek kiterjedésére és elnevezésére, a törésvonalak és határok, a tájékozódási pontok, valamint az útvonalak és csomópontok kérdésére.

Az ötödik fejezet (75–99) az egyén által birtokolt helynévkincs vizsgálatával, a helynévismerettel foglalkozik: egy 80 adatközlővel Tépén készített helynévismereti felmérés eredményeit mutatja be. A vizsgálat kiterjedt a klasszikus kérdéskörökre: a névismeret nem, kor és foglalkozás szerinti megoszlására, valamint a nevek ismertségi fokára. Eredményei azt mutatják, hogy az életkor előrehaladtával az adatközlők egyre több nevet ismernek, illetve a fiatalabb generációk egyre kevesebb nevet sajátítanak el, ami akár a tépei helynévkincs elvesztéséhez is vezethet. A névismeret kérdése azonban nagyon összetett, és vizsgálata számos bizonytalansági tényezőt rejt magában (pl. a vizsgálat időbeli és térbeli kérdései, az adatközlők megbízhatósága).

Az előző fejezet vizsgálatainak a kérdésnek a felvetésére ösztönözték a szerzőt, hogy létezik-e közösségi névismereti térkép. E kérdés megválaszolásához szükséges a *névközösség* fogalmának a tisztázása (a kötet hatodik fejezetében: 101–127). Ez a helynév-szociológia egyik legösszetettebb kérdése, mely pusztán elméleti alapon nem válaszolható meg. Ezért a szerző az élőnyelvi vizsgálatok alapján igyekszik meghatározni a *helynévközösség* fogalmát, valamint bemutatni a helynévközösség és a helynévismeret összefüggéseit. A névközösségek alapjának a helynévkompetenciát tartja. Mikrocsoportok helynévismeretének empirikus úton való vizsgálata során egyértelműnek tűnik, hogy a közös névismeretnek a család a természetes egysége, de az azonos névismerettel rendelkező csoportok nemcsak genetikusan szerveződhetnek, azaz a helynévhasználatot a szociális tér is befolyásolja. A szerző elutasítja a *névközösség* területi kötöttségű meghatározását, mivel a helynévismeret nem kötődik csak a szűk lakóhelyhez. A *névközösség* viszonylagos fogalom, melynek jellemzői aszerint változnak, milyen hatókörű csoport leírására akarjuk használni. Ennek bemutatására a szerző két vizsgálatot végzett: öt adatközlővel interjút készített Tépén, hogy kiderítse, egy-egy helynévhez miféle tudati tartalmak kapcsolódnak

az egyén szintjén, egy nagy létszámú (465 fős) vizsgálata pedig az egyéni helynév-kompetenciák közös elemeinek a feltárására irányult.

A hetedik fejezetben (129–134) a szerző a szleng helynevek mibenlétével és keletkezésével foglalkozik, a helynév-kompetencia működését a *Hajdúszoboszló* név szleng variánsainak névrendszertani és helynév-szociológiai szempontú elemzésével mutatja be (*Szop city, Gajdulszoboszló, Szoboszló* stb.).

Az utolsó fejezetben (135–136) a szerző azokra a részkérdésekre irányítja a figyelmet, amelyekre a kötetben nem tért ki részletesen, de a szocioonomasztikai vizsgálatok fontos és a jövőben vizsgálandó területei lehetnek (pl. többnyelvű közösségek névszociológiai helyzete, helynévsajátítás, történeti helynévszociológia). A kötet mellékletében a szerző által összegyűjtött tépei helyneveket ismerhetjük meg.

3. GYÖRFFY ERZSÉBET munkája úttörő jellegű elméleti és módszertani kézikönyv, a magyar szocioonomasztikai kutatások új alapműve, mely a szakterminológia egységsítésével és a módszertani keret kidolgozásával biztos alapot nyújt a további helynévszociológiai kutatásokhoz.

SEBESTYÉN ZSOLT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-424X>

Nyíregyházi Egyetem

BAUKO JÁNOS, Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában

Magyar Névtani Értekezések 8. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, Budapest, 2019. 228 lap

1. BAUKO JÁNOS kötete a magyar névkutatásban az utóbbi időszakban fellendült terület, a névszociológia – vagy más néven szocioonomasztika – legújabb kiadványa. Ebben a szerző tíz fejezetben, tíz, egymáshoz szorosan kapcsolódó témán keresztül tárgyalja a társadalom és a névhasználat között lévő összefüggéseket. Mindezt főként a saját területére, a szlovákiai magyarok helyzetére vonatkoztatva teszi.

Funkciójuk és témaválasztásuk alapján a könyv fejezeteit két csoportra oszthatjuk. Az első három résznek inkább bevezető, alapozó jellege van. A főbb témakörök és kérdések rövid ismertetése mellett itt kerülnek előtérbe a névtani terminológiával kapcsolatos megállapítások, és ezekben a részekben ismerjük meg a korábbi szakirodalom megállapításait, míg a következő hét fejezet elkalauzol bennünket a szocioonomasztika mélyebb rétegeibe: a névszociológiával kapcsolatos részletkérdéseket hivatottak bemutatni.

Az előszóban megfogalmazottak alapján a könyv elsősorban oktatási segédletnek készült, de a szerző az egyetemi hallgatók mellett a „tulajdonnevek világa iránt érdeklődő” olvasóknak is szánja a művet. A témakörök alapos kidolgozottsága, az explicit magyarázatok és a fogalmazásmód véleményem szerint alkalmassá is teszi a kötetet e szerepre.

2.1. A bevezető fejezet (15–25) két nagyobb részből áll. Az első egységben az alapokkal ismerkedik meg az olvasó. A szerző a téma kifejtését az *onomasztika/névtan* terminus bevezetésével és az onomasztika/névtan mint tudományterület leírásával kezdi. Ezt követően elhelyezi a névtant a nyelvtudományon és a társadalomtudományokon belül, majd végigveszi a lehetséges társtudományait.

A fejezet második részében tér rá a könyv fő témájára, a társadalom és a névhasználat közötti összefüggésekre. Az ezt vizsgáló diszciplína a szocioonomasztika, a főbb kutatási területei pedig a névpolitika, a névtervezés, a kisebbségi névhasználat, a névváltoztatás, a névkontaktológia, a névdivat és a névattitúd; továbbá olyan részkérdések tartoznak még ide, mint a névhasználat és az életkor/nem/felekezet/különböző társadalmi rétegek közötti összefüggések. Bár a szerző röviden itt is kifejti, hogy a felsorolt kutatási területek milyen főbb kérdésekkel foglalkoznak, ezekhez kapcsolódó konkrét megfigyelésekkel, eredményekkel és nagy elemszámú példaanyaggal a könyv további részében, főként a 4–10. fejezetekben találkozhatunk.

2.2. A második fejezet a Névtani kutatások Szlovákiában (27–50) címet kapta. Az előző ponthoz hasonlóan itt is két, egymástól jól elkülöníthető rész jelenik meg. A könyv egyik nagy erőssége, hogy nemcsak a magyar, hanem a szlovák kutatásokkal is részletesen foglalkozik nemcsak itt, hanem az egész kötetben. A kezdetek, a szlovák névtudományi társaság megalakulása, a névtudományi konferenciák, rendezvények és témaköreik bemutatása után a szerző a személynév- és helynévkutatást, a névelméletet és az általános névtant, valamint az egyéb tulajdonnevekkel foglalkozó kiadványokat, bibliográfiákat veszi sorra.

A szlovákiai magyar névkutatás az előzőhöz hasonló szerkezeti felosztásban jelenik meg. Az ide köthető tanulmányok, bibliográfiák számbavételét a személynévek, a helynevek és az egyéb névfajták kutatása követi, végül pedig a magyar névtani kutatások jövőbeli feladatairól olvashatunk. Ez a rész különösen érdekes szempontokat vet fel. A kétnyelvűség és névhasználat máig kevésbé kutatott területe a magyar névtannak. Az erre irányuló vizsgálatokat tehát mindenképpen a feladatok közé kell sorolnunk, ugyanúgy, ahogy a már összegyűjtött anyagok digitalizálását, elérhetővé tételét, a névtani konferenciák, tanácskozások gyakoribbá tételét is. Ebben a részben a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem névtani vonatkozású munkálataiba is bepillantunk. A fejezetben külön hangsúlyt kap a hallgatók részvételének bemutatása.

2.3. A következő részben (51–62) először a terminológiával, terminusokkal kapcsolatos kutatásokról, kiadványokról olvashatunk röviden. Ennek folytatásaképpen veti össze a szerző a magyar és a szlovák terminológiát. Az ismertetés a tulajdonnevek rendszerezéséből indul ki, így jutunk el a két csoport által használt szakszavakhoz. Az olvasottak alapján arra a következtetésre jutunk, hogy míg a magyar névtani kutatások a belső keletkezésű szakszavakat részesítik előnyben, esetükben a hungarocentrikusság jellemző, addig a szlovák vizsgálatokban az internacionalizmusra való törekvés, főként az idegen eredetű szakkifejezések használata figyelhető meg. Egy-egy terminus gyakoribbá tételét például a névtani konferenciák is elősegítették. Emellett maga BAUKO JÁNOS is hozzájárult ahhoz, hogy a névtani terminológia egy újabb elemmel bővüljön. Ő a *gasztroantroponima* (azok a személynévek, amelyek étel- és italnévből származnak, illetve az étkezéssel, italozással, gasztronómiával függnek össze) kifejezéssel gazdagította a névtani szakkifejezések körét.

2.4. A negyedik fejezet (63–70) névpolitikai kérdésekre irányítja a figyelmünket: arra, hogy a társadalmi változások miként jelentkeznek a személy-, hely- és intézménynév-használatban. BAUKO a rendszerváltástól napjainkig mutatja be a szlovákiai névpolitikai helyzetet.

A többségi hatalom korlátozhatja a kisebbségben élők tulajdonnév-használatát. A *név-háború* és *táblaháború* kifejezések részben ennek a – számtalan példával igazolható – ténynek köszönhetően születtek. Az 1990-es évek Szlovákiájában a nyelvtörvényekre hivatkozva például korlátozták a személynevek magyaros anyakönyvi bejegyzését, valamint a kisebbségi helynevek használatát. Mára azonban sokat javult a névpolitikai helyzet. Biztosítják a személynevek anyanyelven történő bejegyzését, a nem szlovák nemzetiségű nők számára a vezetéknev *-ová* toldalék nélküli bejegyzését, emellett a régebben szlovák nyelven bejegyzett nevek esetében ma már kérvényezhető a magyarosítás. A magyar helynevek hivatalos használatáról az etnikai jelenlét dönt. A kisebbségi helységnevtáblákat azoknál a településeknél helyezik ki, amelyek esetében a magyarság számaránya eléri a 20%-ot. Mindemellett a hivatalos iratokban, köziratokon, települési bélyegzőkön, kartográfiai művekben és a postaforgalomban a településnevek kizárólag hivatalos nyelven használatosak. A jelen törvényeknek megfelelően a kisebbségi településeken a szlovák intézménynevek mellett a magyar névváltozatokat is fel kell tüntetni.

A fejezet röviden a nemzetközi dokumentumokra is kitér. A névjogok érvényesítését Szlovákiában a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája, valamint az Európa Tanács által 1995-ben kiadott Keretegyezmény is szorgalmazza.

2.5. Az ötödik fejezetben (71–90) névhasználattal és névtervezéssel kapcsolatos kérdések merülnek fel, itt is három névfajta, a személynevek, a helynevek és az intézménynevek esetében.

A magyarok személynévhasználatában egyszerre legalább két nyelv játszik szerepet. Annak az eldöntése, hogy az adott kommunikációs helyzetben éppen melyik változatot használják, mindig a szintértől (formális vagy informális) és a médiumtól (írott vagy beszélt) függ. Emellett annak a tényezőnek is kiemelt szerep jut, hogy kik között zajlik a beszélgetés. Mindehhez az is hozzátevéődik, hogy bármelyik névváltozatról is beszéljünk, valamilyen módon mindegyik az identitás részét képezi. BAUKO szerint a határon túli személynévválasztást, személynévtervezést – legyen szó akár egyszerű, akár szervezett névalakító tevékenységről – többnyelvű keresztnévszótárakkal lehetne segíteni. A szerző ezen a ponton tesz említést az ismertebb keresztnévszótárakról, valamint arról is beszámol, hogy készülöben van egy általa tervezett magyar–szlovák keresztnévszótár. Itt a vonatkozó szempontokról, a szócikkek szerkesztési elveiről szintén olvashatunk.

A helynevek esetében a névstandardizálás az a folyamat, amely során valamely hatóság ad nevet egy földrajzi objektumnak. Erre vonatkozóan BAUKO több – a névtervezést alakító vagy annak eredményeként létrejövő – példát is felsorakoztat. Ezek közül csupán néhányat emelnék ki. Előfordul, hogy ugyanannak a földrajzi objektumnak, például egy helységnek több magyar neve is van. Ebben a tekintetben maguk a névjegyzékek, térképek sem teljesen egységesek. Ennek következményeként meggyengül a tulajdonnév egyedítő, azonosító funkciója. Az 1994-es névjegyzékben például nem kevés az olyan magyar helynevek száma, amelyek nem egyeznek meg az adott település utolsó hivatalos (1913-ban, illetve 1944-ben megállapított) magyar nevével; 1989 után az önkormányzatok arra törekedtek, hogy a magyar változathoz jobban hasonlító névváltozatot jelöljék meg a településük szlovák nevének. A településneveket középpontba állító helyi népszavazásokat a törvényhozás egyes

esetekben elfogadta, de arra is van példa, hogy nem vették figyelembe a lakosság döntését. A magyar helységnevek elvileg használhatók a hivatalos iratokon, a vasút- és autóbusszállomásokon, a gyakorlat viszont sok esetben nem ezt mutatja. BAUKO végül azokat az elveket ismerteti, amelyeket a vizsgált terület helységneveinek tervezéskor figyelembe vettek.

A szlovákiai magyar településeken az intézménynevek szintén mindkét nyelven megjelenhetnek. Különbőség van a rendszerváltás előtti és a rendszerváltás utáni intézménynevek között. Az előbbi esetében a magyar nyelvű intézménynevek a szlovák változat lefordításával keletkeztek. A fordítási különbségekből adódik, hogy egyidejűleg ugyanannak az intézménynek több magyar megnevezése is született. A rendszerváltozást követően több iskola kérvényezte magyar nevének megváltoztatását. Emellett gyakran előfordul, hogy egyes intézményeknek csak államnyelvi megnevezésük van. BAUKO szerint az ilyen esetekben szükséges lenne a magyar névváltozat megalkotása. A kérdést illetően a könyv a sajtó szerepéről is beszél. Az újságcikkek egyes névváltozatok terjedését, illetve újabb névváltozatok megjelenését is előidézhetik. A szerző megállapítása szerint az intézménynevek standardizálását ugyancsak névjegyzékek összeállításával és a névjegyzékek következetes alkalmazásával lehetne megvalósítani.

2.6. A hatodik fejezetben (91–107) a tulajdonnév egyik fő funkciójáról, az identitásjelölésről, azon belül is elsősorban az etnikai identitásjelölés kérdéséről olvashatunk.

A személynevek esetében egyértelmű, hogy a tulajdonnév etnikai identitásjelként is működik. A könyvben többször is olvashatunk arról, hogy a szlovákiai magyarság a magyar nyelvet elváró kontextusokban inkább a magyar, míg a szlovák nyelvet elváró kontextusokban főként a szlovák személynévvaltozatokat részesíti előnyben. Egyes keresztnévek azonban csak a magyar nemzetiségük körében fordulnak elő, mások kizárólag a szlovák nemzetiséghez köthetők. Az ilyen nevek esetében a személynév egyértelműen jelzi a névviselő etnikai hovatartozását. A szülők egy része ma már olyan stratégiákat alkalmaz, amelyek révén – részben vagy egészen – ki tudják küszöbölni a személynéveken keresztül történő etnikai elkülönülést. Egy részük olyan nevet választ, amely mind a magyar, mind a szlovák nyelvben használatos, más részük két keresztnévet – egy magyart és egy szlovákot – jegyeztet be a gyermekének. Ugyanakkor ezzel ellentétes tendenciák is mutatkoznak. A statisztikai adatok alapján ma már egyre többen kérik a nevük magyaros formában való bejegyzését is.

A helynevek etnikumkijelölő szerepével kapcsolatban a belterületi mikrotoponimákat hozhatjuk fel példaként. Ha a kétnyelvű utcanévtáblák a magyar névváltozatokat szerepeltetik első helyen, az az adott településen lehet a magyarság számbeli fölényének a bizonyítéka. A helynévváltoztatási kérelmek szintén utalhatnak a település demográfiai jellemzőire. Az intézménynevek esetében vélhetően a magyar személyiségekről elnevezett szervezetek a legárvulkodóbbak.

Az identitásjelölésre vonatkozó kérdést a szerző egy további felmérés, egy névattitűdvizsgálat segítségével is kiszélesítette. A nyitrai egyetemisták körében arra a kérdésre kereste a választ, hogy miként viszonyulnak a saját család- és keresztnévükhöz. Ez alapján a diákok többsége meg van elégedve a nevével. Egyesek az idegen hangzású nevüket cserélnék le egy magyarosabb személynévre, de arra is volt példa, hogy valaki jobban szerette, ha a becenevén szólítják, míg mások éppen a keresztnévükön történő megszólítást preferálták.

2.7. A keresztnévdívat változását tárgyaló fejezet (109–128) szerint a szlovákiai magyar szülőkre is igaz, hogy ma már kevésbé választják az egykor hagyományos neveket.

Egyre több család teszi le a voksát a ritkábban használatos nevek mellett. Az angol és az amerikai eredetű keresztnévek ezen a területen is megkezdték térhódításukat, amiben a rendszerváltásnak is komoly szerepe van. A határátlépés megkönnyítésével megnőtt a migráció, a ki- és bevándorlás, ennek köszönhetően pedig számos új, idegen eredetű név jelent meg a keresztnévállományban. Az adatok alapján statisztikailag is kimutatható, hogy míg a múlt században jóval nagyobb volt egy-egy név terheltsége, ma már nagyobb fokú változatosság jellemzi a keresztnévkészletet.

2.8. A nyolcadik fejezetből (129–136) kiderül, hogy a magyar és a szlovák nyelv állandó érintkezése folytán a kontaktushatások a tulajdonneveket is érintik. Ezzel összefüggésben különbségek figyelhetők meg a névviselés és a névhasználat között. Ebben a vizsgálatba a már többször is említett példák mellé BAUKO a helyi újságcikkek, valamint sírfeliratok és gyászjelentések szövegeit is bevonta. A kérdést illetően tehát több aspektust is figyelembe vett. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a magyaros, illetve a szlovákos névformák közötti aktuális választás a beszédhelyzet nyelvtől, a beszédpartnerektől és attól függ, hogy az adott nyelvhasználati szintér mennyire tekinthető formálisnak, informálisnak, vagy akár nyilvánosnak vagy intimnek. Minél inkább közelítünk az informalitás és a bensőségesség felé, annál biztosabb, hogy az anyanyelvi névváltozat fog elhangozni. Az anyanyelvdomináns bece- és ragadványnév-használat szintén ezt bizonyítja.

2.9. A 9. fejezet (137–156) a *névszemiotikai tájkép* meghatározásával kezdődik. A névszemiotikai tájkép mint jelrendszer a nyelvi tájkép részét képezi. Ide tartoznak a hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, a kereskedelmi egységek és kormányzati épületek feliratai, az utcanévek, a különböző hely- és személynevek, valamint ugyanezen kiírások szerves részeként a különféle extralingvális jelek is. A névszemiotikai tájkép az idő, tér és társadalom hármásától függően változik. Hatással vannak rá a politikai döntések, mivel a tulajdonnevek tükrözik a hatalom által magasztalt ideológiát, és tájékoztat bennünket a különböző nyelvek státusáról. Ugyanakkor etnikai identitásjelző funkciója is van, hozzájárul a helyi kisebbségek otthonosságérzetének megerősítéséhez vagy csökkentéséhez. A nemhivatalos tulajdonnevek a nyelvi tájkép kialakításában is fontos szerephez jutnak. Ezért is van, hogy egyes szlovákiai településeken magánvállalkozók által készítettett, nem standard utcanévtáblákkal is találkozunk. Ezeknek a közlésben ugyanolyan szerepük van, mint az egyéb szimbólumoknak.

2.10. A kötet utolsó fejezete (157–173) egyetlen névfajtát, a hegynevet helyezi a vizsgálódás középpontjába. A felvezetésben a hegyről mint szimbólumról, a *hegynév* fogalmáról, a különböző hegyrajzi köznevekről, valamint a hegynevek kutatásáról olvashatunk. Ezután BAUKO a saját gyűjtését, a Magas-Tátra magyar–szlovák hegynévpárjait mutatja be. Ebben az alponban a vizsgált korpusz két csoportra oszlik. A szerző különbséget tesz azok között a magyar–szlovák hegynévpárok között, amelyek azonos, illetve amelyek eltérő névadási indíték alapján keletkeztek. Az utóbbiak főként személynevekből származó tiszteleti nevek, míg a szlovák nevek több különböző motiváció eredményeképpen születtek.

3. Az interdiszciplinaritás jegyében íródott kötet számos újszerű, a névszociológiát érintő jelenséget mutat be, ezért nem csak a nyelvészet iránt érdeklődők forgathatják haszonnal.

A folytonos olvasást csupán az zavarhatja, hogy egyes adatok és a névhasználattal kapcsolatos megfigyelések több fejezetben is visszaköszönnék. Ez nyilván azzal magyarázható, hogy a különböző témakörök nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz, például a névpolitikai kérdések a névstandardizálás és a kontaktusjelenségek kapcsán is felmerülnek. Más részről ez az eljárás lehetővé teszi, hogy az egyes fejezeteket a többitől függetlenül, önálló részekként is lehessen kezelni. Öröndetes volna, ha minden magyar nyelvterületről készülnének ilyen összefoglaló jellegű, névszociológiai kötetek. Ha lehetőségünk nyílna a határon túli területek névhasználati jellegzetességeinek módszeresebb összehasonlítására, a szocioonomasztikai vizsgálatok egy egészen új, a jelenlegi lehetőségeinken messze túlmutató irányt vehetnének.

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3686-4455>

Partiumi Keresztény Egyetem

Bölcsészettudományi és Művészeti Kar

Namen und Geschlechter. Studien zum onymischen Un/doing Gender [Nevék és nemek. Tanulmányok a társadalmi nem nevekké váló (de)konstruálásáról]

Szerkesztők: DAMARIS NÜBLING – STEFAN HIRSCHAUER.

Linguistik – Impulse & Tendenzen 76. De Gruyter, Berlin–Boston, 2018. 328 lap

1. A kötet témája a személynevek, főként az egyénnevek mint társadalmi markerek, valamint a név és a nem közötti összefüggések vizsgálata. Az itt megjelent tizenegy német és egy angol nyelvű tanulmány a 2015 szeptemberében a mainzi Irodalmi és Tudományos Akadémián megrendezett interdiszciplináris konferencián felvetett kérdésekhez kapcsolódik, és a szocioonomasztikán belül formálódó genderonomasztika területét képviseli. A tanulmányokat a szerkesztők előszava és köszönetnyilvánítása előzi meg.

A bevezető tanulmányban STEFAN HIRSCHAUER és DAMARIS NÜBLING körüljárja a névbe kódolt szociológiai változókat és azok működését, különös tekintettel a nemre (1–25). Felvázolják a kommunikáció során a gender kifejezésére használt nonverbális és verbális jelrendszert, amely konvenciókon alapul és erősen kultúrspecifikus, továbbá az identitásképző funkcióval is rendelkező személynevek kifejezetten nagy szerepet játszanak benne. A névadás és a névhasználat szempontjából nézve az *un/doing gender* fogalma meghatározó a kötet egészében: a nemnek a névvel történő tudatos konstruálását vagy éppen ennek ellehetetlenítését jelenti. A tanulmány végén a kötet szerkezeti bemutatása, valamint a tanulmányok rövid összefoglalója szerepel.

2. A kötet első, az elnevezéssel és átnevezéssel foglalkozó fejezetét INGA SIEGFRIED tanulmánya nyitja, amelyben szociopragmatikai perspektívából közelít a személynevekhez (29–44). A kommunikáció során a nevek a deiktikus aktus során keletkeznek és kerülnek használatba, és bármely közösség számára alapvető eszközei az egyénhez mint személyiséghez

való hozzáférésnek. A szerző két történeti példát tárgyal: az első a *Tüfel* (~*Teufel* 'ördög') családnév megváltoztatásának kérvényezése, melynek során az új név rögzítése mellett a hatóság igazolja a névváltoztatás önkéntességét is; a másik egy kivégzett szülők gyermekének elrendelt névváltoztatása, melynek során a gyermeket új nevével mint talált gyereket azonosít a közösség, eltörölve ezzel valós származásának stigmáját.

MIRJAM SCHMIDT-JÜNGST írásában a névváltoztatás különböző eseteit vizsgálja német transzszexuális, átkeresztelkedett, valamint svédországi bevándorlókkal készített interjúk alapján (45–72). A név megváltozása egy másik csoporthoz, ezzel együtt más nemhez, nemzethez vagy valláshoz való tartozást fejezhet ki. Ehhez kapcsolódik a *doing differences* (kb. 'különbségkonstruálás') fogalma, mely egyben magában foglalja a *boundary making* (kb. 'határkonstruálás') fogalmát is, vagyis nemcsak változtatást, hanem egyben a névben indikált egyes kategóriák közötti elhatárolódást is jelent. A névváltoztatás külső motivációja lehet a társadalom asszimilációs nyomása, a törvényi szabályozás, míg belső motivációi között említhetők az egyén személyes preferenciái, valamilyen tartalom kifejezésének a vágya.

A még meg nem született gyermekek nevével foglalkozik tanulmányában ANIKA HOFFMANN gyermeket váró nőkkel készített interjúk alapján (73–101). A szülők által adott ún. protonevek komoly anomáliát jelentenek, ugyanis egy személyi státusszal még nem rendelkező entitásra utalnak, és ideiglenesek. Nem tekinthetők tulajdonképpeni személynévnek, csupán a szülők által használt referenciális formák, amelyek a terhesség első hónapjaiban nyelviileg kifejeződnek. A későbbi hivatalos egyénnév kiválasztásában nem játszanak szerepet, ugyanakkor alkalmasak arra, hogy a név számos társadalmi funkcióját, a nemek közötti különbségtétellel való korrelációját vizsgáljuk.

A fejezet utolsó tanulmányában ANNA ZARSTROW szintén arra a kérdésre keresi a választ, hogy mely nevek jelennek meg a születés előtti időszakban, és hogy ezekben mekkora relevanciával rendelkezik a biológiai nem (103–128). A kérdőíves kutatás során 450 személy 387 különböző, terhesség alatt névről nyilatkozott. Az adatokat a szerző fonetikai-fonológiai, strukturális, pragmatikai és lexikális szinten is jellemzi. Rámutat a névstátusz ideiglenes jellegére és arra, hogy a személy kulturális identitásának megalapozása már a születés előtt megkezdődik a névvel. Ugyanakkor e nevek kizárólag referenciális funkcióval rendelkeznek, a magzat nemének megjelölése jellemzően irreleváns.

3. A második, az elnevezést a kapcsolatok viszonylatában tárgyaló fejezetet PETRA EWALD és LAURA MÖWS írása nyitja, amely egy kelet-vesztfáliai online újság jókívánásokat és gratulációkat közlő rovatában megjelenő informális neveket veti alá kvantitatív vizsgálatnak, különös tekintettel a nemre (131–155). A szerzők számos módszertani problémára kitérnek, így az informális név definiálására és a megnevezésre szolgáló más nyelvi elemektől való elkülöníthetőségére. Adataik szerint ahogy nő az elnevezett életkora, úgy csökken az affektív nevek és nő a kapcsolati szavak megjelenése a hivatalos név mellett (pl. *Opa* 'nagyapa'). A nemek tekintetében az informális nevek jellemzően sztereotípiákban gazdagok.

ANTJE DAMMEL, YVONN NIEKRENTZ, ANDREA RAPP és EVA WYSS írásukban a szerelmes levelekben használt affektív nevek gendernyelvészeti vonatkozásait vizsgálják (157–190). E nevek a vizsgált esetben az ún. intim nevek kategóriájába tartoznak, amelyek alapvetőek a pár identitásképzésében. Összevetve a szülő-gyermek kapcsolatban használt nevekkel, ahol a becenevek jellemzőbbek, a párkapcsolatban több, nem keresztnévi kiindulású név fordul elő, ezen belül is elsősorban a sajátosságjelölő nevek. A nevek egy komplex kontinuumot jelölnek ki a rendszerestől az alkalmin át az ad hoc névalkotásig. A pár tagjainak

egymáshoz viszonyított névhasználatában a szimmetria kérdése meghatározó, a nem kifejezése rendszerint háttérbe szorul.

A biológiai és grammatikai nem, valamint a társadalmi meghatározottság kapcsolatát vizsgálja SIMONE BUSLEY és JULIA FRITZINGER a német nyelv azon nyelvjárásaiban, amelyekben a lányok és nők megjelölése grammatikailag semleges is történhet (191–212). A 20. századig a semleges nem az alacsony társadalmi osztályból származó, hajadon nők (valakinek a lánya, illetve szobalány mint prototípus) megnevezésekor jelentkezett, míg a nőnem a magasabb rangú, férjzett és idősebb nők (feleség, anya, háziasszony mint prototípus) megnevezésekor. A szerzők azonban rámutatnak, hogy mára funkcióváltás történt a grammatikai nem használatában, és sokkal inkább a megnevező és a megnevezett közötti társadalmi viszony a meghatározó.

4. A kötet harmadik, a nemek közti határ átjárhatóságával és a nemmel szembeni közömbösséggel foglalkozó fejezetének első tanulmányában CHRISTOF RÖLKER a nem kifejezését preferáló, illetve ez iránt közömbösséget mutató névadás történetileg változó aspektusait vizsgálja a névpárok alapján (215–238). A formális nevek jellemzően egyértelműen jelölik a névviselő nemét, az európai keresztnévanyagban a késő középkortól megjelenő névpárok azonban a nemek határán történő elnevezést tették lehetővé. A szerző a 15. századi Firenze és Konstanz névadási szokásait összehasonlítva rámutat, hogy Firenzében a nemek között korábban állandósult határ átjárhatóvá vált bizonyos férfinevek nőknek adásával, míg Konstanzban ez ekkor még lehetetlen volt. Ennek az olasz patrilinearitás lehet a magyarázata, vagyis hogy a gyermek a család apai ágához tartozó, gyakran már elhunyt rokon nevét örökölte, míg a német szokások inkább az azonos nemű rokonról, főként keresztanyáról való elnevezést szorgalmazták.

DAMARIS NÜBLING írásában a társadalmi nem fonológiai, prozódiai meghatározott struktúráját és ennek történeti változását vizsgálja egyénneveken keresztül (239–269). Korábban bizonyos névvégződések mereven azonosítottak egy nemmel, az ezredforduló óta azonban ez lazulni látszik, például számos *a*-ra végződő olasz és héber név került be a német névanyagba. A korábban népszerű, mássalhangzóra végződő egyénnevek mintegy utat törtek az idegen nyelvi megfelelőiknek (pl. a *Lukas* a *Lucá*-nak), ami a szerző szerint további hasonló változásokat eredményezhet a jövőben.

MIRJAM SCHMUCK Németországban és Hollandiában előforduló, mindkét nemnek adható nevek gyakoriságát hasonlítja össze tanulmányában (271–302). Hollandiában az uniszex nevek jóval régebb óta vannak jelen, mint Németországban. A 2014-ben újszülötteknek adott nevek gyakorisági listáján Németországban az 500–1000. hely között szerepeltek, míg Hollandiában az első 500-ba is befértek. A szerző a nevek etimológiai vizsgálatával rámutat, hogy míg Németországban e nevek idegen nyelvekből kerülnek a német névrendszerbe, addig Hollandiában jellemzően becenévből válnak önálló egyénnévvé, így akár férfi, akár női névből is keletkezhetnek.

KATHARINA LEIBRING írásában egy 2014-ben Svédországban végzett kérdőíves kutatás eredményeit ismerteti, melynek során 314 középiskolás diák véleményét mérték fel a keresztnevek és a nem kifejezésének kapcsolatáról (303–326). A felmérés alapján a fiatalok körében általánosan elfogadottak az uniszex nevek, valamint az ellentétes nemű név adását is csupán a negyedük utasította el. Mindez a nemnek a névvel való kifejezése iránti érdeklődés elvesztését mutatja, amelyben, a szerző meglátása szerint, nagy szerepet játszik a

migráció, ugyanis a bevándorló népesség által viselt egyénnevek a svédek számára jellemzően nem szolgálnak információval a névviselő neméről.

5. A kötetet a tanulmányok tárgymutatója zárja (327–328). A tanulmányok szorosan illeszkednek a kötet célkitűzéséhez, amely témájában a mai német nyelvtudományra jellemző módon egy kortárs, társadalmilag erősen meghatározott kérdéskört helyez a névtani vizsgálat középpontjába. Mind az elmélet, mind a módszertan tekintetében jellemző a tanulmányokra a tudományos alaposág, témáikkal, forrásaikkal új perspektíváit nyitják meg a személynevek vizsgálatának. A kötet messzemenően alkalmas az utóbbi időkből jelentkező genderonomasztika területének kijelölésére, és egyben kiindulópontot jelent a témakörre irányuló jövőbeli névtani kutatásokra nézve.

HAUBER KITTI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-7983>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**BEAUDOIN, SARAH – MARTIN, GABRIEL, Femmes et toponymie.
De l’occultation à la parité [Nők és helynevek. Az elhallgatástól
az egyenlőségig]**

Historielles 1. Éditions du Fleurdelysé, Sherbrooke (Québec), 2019. 125 lap

1. A 2019-ben Québecben megjelent francia nyelvű kiadvány arra vállalkozik, hogy feltárja a Québec helyneveiben előforduló női és férfinevek egymáshoz viszonyított aránytalanságát: jelenleg ugyanis a női nevekből eredő helynevek aránya a személynévi eredetű helyneveken belül mindössze 10%. A kötet tartalmaz továbbá egy olyan javaslatot, hogy az újonnan elnevezendő közterületeknek (utcáknak, városrészeknek, hidaknak stb.) szánt nevek kiválasztásakor kiemelt szerepet kaphasson a nőkről való elnevezés. Az illetékes hatóságok munkájának megkönnyítésére gyakorlati tanácsok, nyelvstratégiai akciótervek is szerepelnek a kötetben, kiegészítve egy olyan adatbankkal, amely különböző szempontok alapján rendszerezi azokat a női neveket, melyekről a szerzők úgy vélik, érdemes volna felvenni őket a majdani helynevek közé, ezzel javítva az arányokat.

2. A kötet külső és belső megjelenésére is nagy gondot fordítottak a szerzők, így címlapjának szimbólumrendszere is fontos üzenetet kíván közvetíteni: a jövőbe tekintő, mutatóujjával utat mutató nőalak Kanada őslakóinak jellegzetes öltözékét viseli. Kezében helynévjelző táblát tart, vonásai az egykori innu indián író, An Antane Kapeshe arcvonásait hordozzák. A nőalak így jelképesen összeköti a múltat a jövővel, az elhallgatásra és feledésre ítélt nők és népek történetét a jelen feladataival, mely a szerzők szerint – többek között – az írónőről elnevezendő közterületek számának növelése volna. A kötet egy új könyvsorozat első darabjaként jelent meg, melynek életre hívásával a nők történelmi szerepének jobb megismertetése, (újra) értelmezése a szerzőpáros fő célja.

A kötet készítői azt is megindokolják, hogy miért térnek el számos helyen a hagyományos francia grammatika alapvető szabályaitól. A francia nyelv egyik sajátossága a hímnem és nőnem megléte, s a szabályrendszer megkívánja, hogy amennyiben csak egy hímnemű is van a nőnemű főnevek között, akkor csakis hímnemű névmással helyettesíthető a teljes rész, illetve amennyiben egy melléknév több különböző nemű főnévre vonatkozik, akkor hímnemű többes számba kell tenni. E kötet ezt a grammatikai szabályt felül kívánja írni azzal, hogy ha a különböző nemű főnevek közül a felsorolás utolsó tagja nőnemű, akkor nőnemű melléknévvel legyen egyeztetendő. Hasonlóképpen, minden olyan esetben, amikor a klasszikus nyelvtan szabályait követve elegendő volna a kollektív hímnemű többes szám használata, mind a hímnemű, mind a nőnemű főnévi változat szerepel a szövegben, ezzel is törekedve a nők láthatóságának fokozására.

3. Kanada tíz tartománya közül a frankofón többségű Québec tartományban körülbelül ötvenezer személynévi eredetű helynév található. Ezek a nagy földrajzi felfedezések korának (pl. *Jacques Cartier*), Új-Franciaország megalapításának (pl. *Marguerite Bourgeoys*) állítanak emléket. Politikusok, diplomaták (pl. *Henri Bourassa*), közéleti személyiségek, írók, művészek (pl. *Gabrielle Roy*) neve szerepel a listán, melyről összefoglaló táblázatokat is közöl a kiadvány, többek között a férfi és női nevek előfordulási arányáról a tíz legnagyobb québeci város helyneveiben. Az ezredfordulótól kezdve, de különösen 2010 után a közfigyelem egyre erősebben irányult a kötet által is tárgyalt kérdésre, különösen a médiában, a közösségi portálokon, és ennek következtében a helyi közigazgatási szervek részéről is fokozódott a téma iránti érdeklődés. Számos civil kezdeményezés indult, szervezetek, mozgalmak születtek; beadványok, cikkek, tanulmányok íródtak a témában.

4. A kötet a bevezető és a záró gondolatok mellett három nagyobb egységből áll: az első a Québec helyneveiben előforduló női és férfinevek aránytalanságainak történetével foglalkozik, amely az előzmények bemutatása mellett a jelen helyzet feltérképezésére vállalkozik, különös tekintettel a kapcsolódó mozgalom Montréal és Sherbrooke városában végzett tevékenységére és annak eredményeire.

Montréal Kanada második legnagyobb városa, mely Québec tartomány közigazgatási központjaként az elmúlt évtizedben sokat tett az aránytalanságok felszámolásáért, a női nevek szerepeltetésének elősegítéséért. 2016-ban tették közzé a város honlapján a Toponym'Elles adatbankot, mely a város alapításának 375. évfordulójára emlékezve 375 olyan női nevet tartalmaz, amely a város már meglévő, de még névtelen, valamint új részeit, intézményeinek, közterületeinek stb. nőkről való elnevezését hivatott elősegíteni. A névjegyzékbe első helyen híres québeci nők nevei kerültek (pl. *Dorimène Roy-Dejardins*, *Marie-Aveline Bengle*), de szerepelnek benne nemzetközi viszonylatban ismert, jelentős személyiségek nevei is (pl. *Virginia Woolf*), valamint Kanada őslakóinak kultúrájához köthető nők nevei (pl. *An Antane Kapesch*, *Kinuaquak Asivak*), illetve olyan női csoportok megnevezései is, melyek a nemzet történetében játszottak kiemelkedő szerepet (pl. *les Mîdinettes* 'varrólányok', ti. az 1937-es montréalai nagy sztrájk fontos szereplői).

Québec gazdasági életében betöltött jelentősége miatt Sherbrooke városát 'a déli kantonok királynője'-ként is szokták emlegetni. A városban uralkodó jelenlegi aránytalanságok bemutatását taglaló alfejezetet ezért e provokatív (általam magyarra fordított) címmel vezetik be a szerzők: A „Déli Kantonok királynője” király lenne? Ebben az alfejezetben a Pépines feminista mozgalom tevékenységéről is képet kapunk, többek között azon,

látványos eredményt eddig nem hozó erőfeszítéseikről, melyek a női nevek helynevekben való arányának növelését tűzték ki célul. Közreadtak egy olyan listát is, amely szerint Sherbrooke egyetemének kampuszán 26 olyan személynévi eredetű helynév szerepel, amely egy-egy jeles személyiségnek állít emléket, s ebből 25 férfinév.

5. A kötet második nagyobb egysége – szabad fordításban – a Mítoszok és szándékos elhallgatások jegyzéke címet viseli. E rész azokat a közkeletű vélekedéseket, előítéleteket sorolja fel és magyarázza meg, illetve cáfolja tételelesen, amelyeket a női nevek helynevekben való arányának növelését, egyenlősítését célul kitűző mozgalommal szemben az utóbbi időben kritikaként fogalmazott meg a közvélemény.

6. A harmadik rész a leghasznosabb és legérdekesebb a névkutatók számára. Itt egy olyan adatbankot találunk, amely a jövőben helynévként adhatónak javasolt női neveket tartalmaz. Különböző csoportosítási szempontokat figyelembe véve további ötleteket is adnak az összeállítók arra nézve, hogy miként bővíthető a névjegyzék. Ezzel elsősorban a helyi hatóságok, közigazgatási döntéshozó szervek munkáját szeretnék megkönnyíteni, illetve bemutatni, hogy mennyi kiaknázatlan lehetőség van még női személynévi eredetű helynevek választására. Az első alfejezet tíz olyan nő életrajzát tartalmazza, akik valaha fontos szerepet játszottak Kanada történetében, mégis kevésbé ismertek a nagyközönség számára, „elhallgatott” a történelmi szerepük. Ilyen például az inuit művész, Kinuajuak Asivak vagy az indián őslakosok egyik vezetője, Mary Two-Axe, valamint a címlapon stilizáltan megjelenített An Antane Kapeshe innu indián író. Az ezt követő oldalak további 135 női nevet tartalmaznak, melyek között 35 olyan is van, amely már szerepel a québeci helynevek között. A lista azonban így tekinthető teljesnek, hiszen az illetékes hatóságok sokszor szívesebben engedélyeznek olyan neveket, melyeket már máshol is adtak korábban. A következő alfejezetben olyan női csoportokat neveznek meg, amelyek fontos történelmi szerepet játszottak Québec vagy a világ történetében. Erre a részletes történelmi magyarázatokkal ellátott listára 15 nevet vettek fel, pl. *les Autrices* ('Szerzőnők'), *les Députées* ('Képviselőnők'), *les Hockeyeuses* ('Jégkorongozó nők'), *les Midinettes* ('Varrólányok') stb. Ezek olyan megnevezések, melyek azért vannak nőnem többes számú alakban, mert kizárólag nőkre vonatkoznak, és a québeci standardban is gyökeret vertek. A részletes lista után 35 további, magyarázat nélküli ötlet következik, pl. *les Avocates* ('Ügyvédnők'), *les Héroïnes* ('Hősnők'), *les Poétesses* ('Költőnők'). A következő alfejezetben szereplő névtípusok alapja a származás helye. A franciában a nőnemet képző szuffixumot adott helynévhez hozzáillesztve kettős szófajú szót kapunk: az onnan származó nőkre vonatkoztathatjuk főnévként is az így kapott, származási helyet kifejező melléknévet, pl. *Estrie* > *Estriens* 'Estrie-ből származó (férfiak)'; *Estrie* > *Estriennes* 'Estrie-ből származók (nők)'. A lista Québec összes régiójának a származás helyére utaló, nőkre vonatkozó megnevezését felsorolja. A következő alfejezet tíz, helynévi eredetű csúfnév női változatát mutatja be. (pl. *Sorcières* 'boszorkányok', ezt az Île d'Orléans-i nőkre mondják). Az utolsó alfejezetben Québec tizenkét őslakos nemzetalkotó népcsoportjának női tagjaira utaló, a québeci standardban elfogadott megnevezése szerepel (pl. *les Inuites*).

7. A kötetet az egyenlőtlenségek ellen küzdő mozgalom 2016-os chartája (*Charte pour une toponymie paritaire*) és a SARAH BEAUDOIN által írt feminista epilógus zárja. Ezt követi a bibliográfia és a szerzők rövid bemutatása, melyből megtudhatjuk, hogy SARAH BEAUDOIN, a szerzőpáros egyik tagja pszichológus, GABRIEL MARTIN pedig informatikus és nyelvész végzettségű.

A kötet fő célja a tudományos ismeretterjesztés mellett a társadalmi hasznosíthatóság, gyakorlati felhasználhatóság, s ez véleményem szerint teljesül is. Éppen emiatt azonban kevésbé a tudományos elvek és kutatói igényesség mentén állították össze, ugyanakkor tartalma egy elmélyültebb és kiterjedtebb tudományos kutatómunka kiindulópontjául is szolgálhat még a jövőben.

SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4343-4920>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben. A 2019. június 8-i révkomáromi névföldrajzi tanácskozás előadásai

Szerkesztő: VÖRÖS FERENC. Savaria University Press, Szombathely, 2019. 196 lap

1. A nyelvföldrajztól a névföldrajzig című konferenciasorozat az elmúlt tíz évben tíz különböző helyszínen adott teret magyarországi és a szomszédos államok területén kutató, névtudománnyal, illetve névföldrajzzal foglalkozó szakemberek eszmecserejének. Szombathely, Győr, Sárvár, Dunaszerdahely, Pozsony, Alsóőr, Sopron, Kolozsvár és Eszék után a 10., jubileumi konferenciára Révkomáromban, a Selye János Egyetem Tanárképző Karán, 2019. június 8-án került sor.

Az előadások szerkesztett és lektorált változatait tartalmazó konferenciakötet tizenegy írást tartalmaz. Ezek két nagyobb témakörhöz kapcsolódnak: az egyik a nyelvi tájkép, a másik pedig a nyelvi ideológiák területe. Mindkét témakör különösen aktuális, összekapcsolódásuk pedig magától értetődő, hiszen a hely-, személy- és intézménynevek nyilvános tereken való megjelenését nagyban befolyásolja az adott állam nyelvpolitikája. Mindezzel kapcsolatban azt is fontos megismerni, hogy a nyelvi és etnikai kisebbségek tagjai mennyire érdekeltek anyanyelvük szabályai szerint is megjelenítettni a nyilvános nyelvhasználati színtereken a fentebb említett névtípusokat. Ezzel kapcsolatban a kötet szerkesztője a következőket írja az előszóban: „A közelmúltbéli pozitív fejlemények ellenére továbbra is akadnak feladatai a téma gyakorlati megvalósulásáért küzdő szakembereknek, hiszen számos problémás, nyitott kérdés vár megoldásra. Ehhez nem elég a többségi társadalom képviselőinek meggyőzése. Arra is szükség van, hogy a nyelvészeken kívül a kisebbségi beszélőközösségek tagjai is magukénak érezzék a szakemberek törekvéseit” (11). Úgy vélem, hogy egyetérthetünk ezzel a bevezető gondolattal, hiszen a kisebbségi beszélőközösségek tagjai sok esetben nem élnek nyelv- és névhasználati jogaikkal.

2. Az első írás szerzője, VÖRÖS FERENC (17–64) a Kárpát-medence Magyarországgal határos magyarlakta régióinak nyelvpolitikáját tekinti át. A tanulmány első része a név-ideológiák és a névpolitika összefüggéseit elemzi, a második pedig országonként (Ausztria, Horvátország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna) mutatja be a helynevekkel,

intézménynevekkel és személynevekkel kapcsolatos, magyar vonatkozású névpolitikai aktualításokat. A cikk végén a szerző felsorolja a tanulmányhoz felhasznált jogszabályokat, rendeleteket és államközi szerződéseket is.

A kötet második tanulmányában FARKAS TAMÁS (63–80) mutatja be a keresztnévek hagyományos és elektronikus adatait, áttekintve e névfajta lexikográfiai feldolgozásának eddigi eredményeit. A szerző kitér a kisebbségi és a többnyelvű keresztnévszótárak témakörére, valamint az összmagyar nézőpontra is ráirányítja a figyelmet. Az interneten elérhető keresztnévkeresőket a tanulmány második részében részletesebben tárgyalja aszerint, hogy mennyire szakszerűek, mi a tartalmuk, milyen keresési lehetőségekkel, kiegészítő alkalmazásokkal vannak ellátva, illetve mennyire naprakészek és ismertek. Részletesebben a Nyelvtudományi Intézetben kifejlesztett Utónévportált vizsgálja.

A harmadik tanulmány szerzője, GERCSÁK GÁBOR (81–88) számos példával mutatja be, milyen nemzetközi diplomáciai reakciókat válthat ki az ország- és államnevek használatának gyakorlata. Felhívja rá a figyelmet, hogy a diplomaták nyomán követik az országokra való idegen nyelvű hivatkozásokat. Példáival jelzi, hogy bár a címben is jelölt két fogalmat gyakran szinonimaként kezelik, az ország- és az államnevek megkülönböztetése mégis lényeges a diplomácia nyelvhasználatában. A cikk ismerteti a magyar Földrajzinévbizottság, valamint az ENSZ UNGEGN nevű szervezetének a jelentőségét az országok neveinek elfogadásában.

BAUKO JÁNOS a szlovákiai névpolitika és a vizuális nyelvhasználat összefüggéseivel foglalkozik a kötet következő tanulmányában (89–104). Szemléletes példákkal, fényképekkel mutatja be, miként különbözik névfajtaktól függően a tulajdonnevek feliratokon való feltüntetése a szlovákiai magyar településeken. A személynevek vizuális megjelenítésének módját Szlovákiában nem szabályozza törvény, ellenben a helynevek kétnyelvű használatát igen. Az állami intézmények feliratait szintén szabályozzák, a magánintézmények viszont nincsenek efféle előírásokkal korlátozva, például a vendéglőknek és az üzleteknek szabadabb a vizuális névhasználatuk.

A nyelvi tájkép szlovákiai jellemzőinek ismertetését folytatja ANGYAL LÁSZLÓ írása (105–118). A szerző kiemeli a civil szervezetek szerepét a kétnyelvű vizuális névhasználat terjesztésében. A tanulmányból megtudhatjuk, hogy Rimaszombatban a személyneveket tekintve többségben vannak a szlovákos névformák, ám a kettős személynévhasználat is jellemző, sőt néhol a magyar névalakok kerülnek előtérbe. Magyar–szlovák kétnyelvűség jellemzi a helynevek és az állami intézménynevek vizuális használatát is a városban, újabban azonban az üzletneveket, hotel- és étteremneveket gyakran csupán egy nyelven, angolul tüntetik fel a tulajdonosok.

MISAD KATALIN és TAKÁCS HENRIETTA közös tanulmánya is a szlovákiai magyar nyelvi valósággal foglalkozik (119–132). A szerzők azt vizsgálják, hogy a kisebbségi nyelvhasználati jogokat mennyire érvényesítik a délnyugat-szlovákiai Dunaszerdahely város önkormányzati hivatalában. Alaposan megvizsgálják a hivatal nyelvi tájképét, a külső és belső feliratok nyelvét, valamint a hivatal alkalmazottainak szóbeli és írásbeli kommunikációját az ügyfelekkel. Megállapítják, hogy a kétnyelvű nyelvhasználat gyakorlata csak részben tükrözi a település magyar anyanyelvű lakosságának arányát.

A konferenciakötetben szereplő tizenegy tanulmány közül egy horvát nyelven íródott; szerzői az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem oktatói, LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA és MLIKOTA JADRANKA (133–141). Tanulmányukban megállapítják, hogy a vizsgált, magyar nyelvterületen megjelent horvát nyelvű nyelvtanokban szereplő család- és helynevek a 19.

századi magyarítási folyamatok ellenére a horvát nyelvi és etnikai térséghez állnak közel. A tanulmány szerzői közös kutatási projektben vesznek részt, melynek részeként már korábban is jelentek meg névtani megállapításokat tartalmazó írások.

VÖRÖS OTTÓ írásában azt taglalja, hogy a névkölcsönzés, a névfordítás, a párhuzamos névadás és az interferencia mennyire befolyásolja a magyarok által lakott térségek névhasználati szokásait, és mennyire van minderre hatással a politika (143–145). A tanulmány nemcsak körbejárja, tisztázza a terminológiai kérdéseket, hanem javaslatokat is megfogalmaz a teendőkkel kapcsolatban. A szerző szerint ugyanis a településeket úgy kellene hivatalosan is nevezni, ahogyan azt az ott lakók nevezik. Az írás következő fölvetése a keresztnevek fordítási változatai ellen szól, mivel a fordítás révén eltűnik a nevek identitásjelző szerepe.

BENŐ ATTILA kontaktológiai kérdésekkel, a románban használatos magyar eredetű földrajzi köznevekkel foglalkozik írásában: a vizsgált kölcsönzőréteg funkcióváltásait és szemantikai módosulásait tanulmányozza (147–156). Megállapítja, hogy a magyar eredetű földrajzi nevek egy része direkt kölcsönzéssel, más része tükörfordítással került át a román nyelvbe. A kognitív szemantikai szempontok alkalmazásával a szerző a jelentésváltozások módosításait és motivációját igyekszik kideríteni. A számos elemzett példával történeti összefüggésekre is rámutat a köznév és tulajdonnév, továbbá a településnév és a családnév funkcióváltásaival kapcsolatban. A tanulmány nyelvöldrajzi, nyelvtörténeti, névtani és funkcionális szemantikai tanulságokkal egyaránt szolgál.

A szlovákiai magyar nyelvi tájkép témája ismét előkerül a tanulmánykötet utolsó előtti írásában: LŐRINCZ GÁBOR Bős kétnyelvű és multikulturális nyelvi tájképével, vizuális nyelvhasználati szokásaival foglalkozik (157–172). A szerzője nemcsak a szakirodalomból ismert kategóriák és szlovákiai magyar felirattípusok vizsgálatát tartotta fontosnak, hanem néhány nem szokványos arab, szerb és ukrán feliratot is bevont az elemzésbe. Nyelvek és kultúrák érintkezése, vizualitás, multimedialitás, valamint diakrón szempontok is felvillannak a dolgozatban a nyelvi tájkép elemzése során.

A kötet utolsó tanulmánya a magyar állam illetékes szerveinek viszonyát vizsgálja a magyarországi kisebbségek nyelvén lejegyzett mikrotoponimákkal kapcsolatban (173–190). A szerző, MIKESY GÁBOR írásában megvizsgálja, hogy az államnyelv miként vált dominánssá a kataszteri és topográfiai térképek névanyagában 1894–1944 között, hogyan tűntek el a kisebbségi mikrotoponimák a vizsgált időszakban, és milyen szemantikai és hangzásbeli asszociációkkal választották ki, illetve alkották meg az állami szervek a kisebbségi nyelvű földrajzi nevek magyar nyelvű változatait. A történeti visszapillantás számos német, szlovák és horvát példával szemlélteti a címben jelzett korszak névpolitikai törekvéseit.

3. A Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben című konferenciakötet egy tízéves sorozat méltó, jubileumi kiadványa, melyet haszonnal forgathatnak a névtudomány és a nyelvpolitika összefüggései iránt érdeklődők.

PRESINSZKY KÁROLY

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3097-911X>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

**BÁRTH M. JÁNOS, Név földrajzi térképlapok Erdélyből.
A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében**

Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 2018. 174 lap

1. BÁRTH M. JÁNOS Név földrajzi térképlapok Erdélyből című monográfiája hiánypótló a szakirodalomban mind tartalmát, mind metodikáját illetően. Munkájában a terület történeti helyneveinek névföldrajzi vizsgálatát tűzte ki célul, amelynek alapját a SZABÓ T. ATTILA-féle helynévgyűjtemény (ETH.) szolgáltatja. Egy több mint 10 éve tartó publikációs folyamat mérföldköve ez a könyv: BÁRTH M. JÁNOS több tanulmányában foglalkozik az erdélyi helynévanyaggal, annak névföldrajzi vizsgálatával, informatizálásával. E munka a 2000-es évek eleje óta megjelent tanulmányainak, általa szerkesztett köteteknek egy nagyobb összegzése.

A névtani publikációkban egyre erőteljesebb igény jelentkezik az egyes helynévgyűjteményekből kivonható nyelvi adatok digitális adatbázisban való elérhetőségére, ezenfelül az adatok térképes ábrázolhatósága is központi kérdés. BÁRTH M. JÁNOS művének bevezető szakaszában részletesen ismerteti a Magyar Nemzeti Helynévtárhoz (MNH: <http://mnh.unideb.hu>) és az Erdélyi Helynévtörténeti Adattárhoz (EHA: <http://eha.elte.hu>) köthető eredményeket, valamint kitér a VÉKÁS DOMOKOS nevével fémjelzett Bihalbocs szoftverre (<http://bihalbocs.hu>) és a számítógépes dialektológia legígéretesebb lehetőségeire is. Munkája ebbe az irányvonalba illeszkedik, ezt a szakirodalmat is gazdagítja.

2. A kutatás korpusza, forrásai című fejezetben (7–22) a szerző részletesen kitér SZABÓ T. ATTILA munkásságára, a helynévgyűjtemény kiadására, és az adattár bemutatása mellett ismerteti az elektronikus feldolgozással járó munkákat, buktatókat is.

A SZABÓ T. ATTILA-féle, kb. 700 ezer adatot tartalmazó helynévanyag zöme a közép-erdélyi megyékből (a régi Kolozs, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Maros-Torda vármegyékből) való, némileg kevesebb adat származik a Székelyföldről, Csík-, Gyergyó- és Kászonszékből, valamint Háromszék és Udvarhelyszék területéről, a legkevesebb helynév pedig a peremvidékről áll rendelkezésre. Ennek a heterogenitásnak az okát a szerző a kolozsvári levéltár anyagában jelöli meg: SZABÓ T. ATTILA ugyanis ennek az intézménynek a gyűjteményeire, birtokösszeírásaira, családi irataira támaszkodva állította össze adattárát.

Az adatok eloszlása nemcsak területi, hanem kronológiai szempontból is meglehetősen egyenetlen: döntő többségük a 17–18. századból való, de szórványosan 15–16., valamint 19–20. századi adatok is előfordulnak. Heterogenitás figyelhető meg névrendszertani szempontból is: noha a nevek nagy hányada a magyar helynévrendszerhez tartozik, román adatok is nagy számban előfordulnak a korpuszban. Mindezek ellenére a helynévgyűjtemény forrásértéke megkérdőjelezhetetlen mind a nyelvészeti (nyelvtörténeti, dialektológiai, hely- és személynévtani), mind a történeti, néprajzi, régészeti tárgyú vizsgálatok számára.

3. Az elméleti-tudománytörténeti háttérrel felvonultató fejezet (23–31) a névföldrajzi kutatások bemutatására fókuszál. A névföldrajz általános kérdéseinek definiálása után rátér a történettudományi, a nyelvjárási, nyelvtörténeti célú, valamint a névtani, névélettani irányultságú névföldrajz részletesebb ismertetésére.

A történettudományi névföldrajz eredményeit a szerző elsősorban BENKŐ LORÁND munkáira támaszkodva mutatja be. Ezek az írások nyelvföldrajzi és névtani adatok együttes elemzésével keresik a választ a székelyek nyelvi kapcsolataira, közös gyökereire. A szerző munkája ezen a ponton kapcsolódik ezekhez az irodalmakhoz.

A nyelvjárási, nyelvjárástörténeti, nyelvtörténeti célú névföldrajzi munkák az előbbi kutatási irányoknál nagyobb mértékben vannak képviselve a szakirodalomban. A szerző sorra veszi a magyar nyelvtörténeti, hangtani, hely- és személynévekre irányuló névföldrajzi vizsgálatok jelentős munkáit, röviden ismerteti az ott használt irányelveket, eredményeket, majd a névtani, rendszerszemléletű névföldrajzi munkákat tekinti át: monográfiájának e szakaszában nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi szakirodalomra is fókuszál.

BÁRTH M. JÁNOS névföldrajzi irodalmat áttekintő fejezete igen részletes, alaposága jól mutatja a szerző jártasságát a szakirodalomban. A bemutatott eredményeket, módszertani kereteket fel is használja, beépíti monográfiájába, amely munkájának következő nagyobb egységében jut érvényre.

4. A mű törzsét alkotó fejezetben (Névföldrajzi térképlapok; 32–153) láthatjuk a SZABÓ T. ATTILA névanyagából származó adatok elemzését a névföldrajzi szempontrendszer alapján. A munka ezen része alapvetően a következő három pilléren áll: hangtani, szóföldrajzi és névszerkezeti analízis.

A hangtani természetű névföldrajzi vizsgálatok jelentőségét a szerző a kutatópontok sűrűségében ragadja meg: a névadatok ugyanis részletesebb földrajzi képet tudnak mutatni egyes hangtani jelenségekről, nyelvjárási, nyelvjárástörténeti jelenséghatárokról, mint a nyelvföldrajzi atlaszok. A mű ezen fejezetében olyan, alapvetően dialektológiai irányultságú jelenségeket mutat be a szerző, melyek kutatásában fontos szerepet kaphatnak a történeti helynévadatok. Az ebben a részben felhozott példákból levont következtetések tehát jól összevethetők a különböző dialektológiai atlaszok és helynévtárak eredményeivel.

A mezőségi *e*-zés vizsgálatát bemutató alfejezet például jól illusztrálja, miért is olyan lényeges szempont az EHA helynévi adatainak dialektológiai felhasználása: a *büdös* : *büdes* lexémapár vizsgálatakor kitűnik, hogy ez a nyelvjárási jelenség a mezőségi területeken koncentrálódik (vö. ehhez az RMNyA. ide vonatkozó térképlapját, melyet a szerző is közöl; vö. 7. ábra, 35). A helynévi adatokat is segítségül hívva azonban kitűnik, hogy a történeti helynevekben a 20. századi élőnyelvi gyűjtésekben mutatottnál szűkebb körben jelentkezik ez a jelenség: az Aranyos és Küküllő mentén már nem adatolható (vö. 8. ábra, 35), aminek az okát a szerző a tárgyalt hangtani jelenség fokozatos terjedésében jelöli meg, bár véleménye szerint a helynévadatok véletlenszerű fölbukkanása is elképzelhető.

Az *irtás* : *orotás* variánsok, valamint a *bodza* alakváltozatainak a nyelvföldrajzi tanulságai a Székelyföld palóc és dunántúli nyelvjárástörténeti kapcsolatát erősítik. (Például az *irtás* : *orotás* pár esetében az *o*-s változatoknak nemcsak palóc, hanem székelyföldi jelenlétére is vannak adatok, a *bodza* esetében pedig a *borza* és a *bozza* alakok mutatnak hasonlóságot a dunántúli régiókkal.) Az erdélyi helynevek nagy számban megőrizték ezeknek a szavaknak, szócsaládoknak az archaikus alakjait, a BÁRTH M. JÁNOS által közölt térképlapokon pedig jól kirajzolódnak olyan történeti-dialektológiai kapcsolatok, melyek esetleg más adattárak szóállományának vizsgálatokor rejtve maradtak, éppen a kevésbé sűrű kutatópont-hálózat okán.

A Szóföldrajzi vizsgálatok a helynevekben című fejezetben (48–129) a szerző rendre bemutatja az egyes földrajzi köznevek jellegzetességeit a szavak jelentésén, etimológiáján,

az adattáron belüli (darabszám alapú) gyakoriságán keresztül. Meglátásom szerint a darabszám alapú vizsgálatok félrevezetőek lehetnek egy kutatásban, ugyanakkor a történeti helynevek adatolhatósága, fellelhetősége sokszor a százalékos alapú vizsgálatokat nem teszi lehetővé, így érthető, hogy a szerző miért ezt a fajta megközelítést választotta vizsgálatának alapjául.

A névalkotó lexémák szóföldrajzi viselkedését hét nagyobb szemantikai csoport segítségével ismerhetjük meg. A szerző bevallása szerint ezeknek az egységeknek a kialakítása részéről önkényes volt, elsősorban a névföldrajzi összevetést szolgálta. Noha ő maga a kötetbe csak a földrajzilag releváns megoszlást mutató lexémák térképlapjait helyezte, így is igen gazdag, illusztris anyagot vonultat fel. Megállapítása szerint az egy jelentésmezőbe tartozó földrajzi köznevek közül azok, amelyek nem rendelkeznek területi kötöttséggel, általában általánosabb jelentésűek is. Ilyenek a *patak*, *völgy*, *hegy* stb. földrajzi köznevek. Azonban bizonyos szavak esetében igen látványos területi kötöttség villan fel, főként székely : nem székely; dél-erdélyi : észak-erdélyi oppozícióban. Ez a megfigyelés egybevág azzal a megállapítással is, hogy a szóföldrajzi mintázatokat a természetföldrajzi, nyelvjárási, népességeloszlási, történeti tényezők egyaránt befolyásolják.

A természetföldrajzi tényező a földrajzi köznevek területi eloszlását már csak szemantikai tartalmukból fakadóan is nagyban befolyásolja: így a kiemelkedést jelölő térszinforma-nevek területi elterjedése nem különösebben független magától a domborzati viszonytól. Azok a térképlapok, amelyek ezt a jelenséget hivatottak illusztrálni, igen látványosak: a domborzatot láttató alaptérkép ugyanis ezt a szempontot nagyban megtámogatja (vö. pl. a *havas* [73] vagy a *lapos* [94] köznevet tartalmazó helynevek területi megoszlását).

A nyelvjárási szempont szintén lényeges a földrajzi köznevek területi megoszlását illetően. A kiadott munkában a szerző több helyütt is megjelöli a vizsgált földrajzi köznevek nyelvjárási kötöttségét, majd azt térképesen ábrázolja. Ennek a faktornak igen szemléletes elemzése és ábrája az *észak* : *észok* és az *árnyék* földrajzi köznevek területi kiterjedtségének a vizsgálata (83). Az *árnyék* Közép-Erdélyből teljesen hiányzik, míg a csíki, udvarhelyszéki és háromszéki székely területeken gyakran előfordul. A jelenséget bemutató térképlapon nagyon szemléletes a két földrajzi köznévi kiterjedtségének elkülönülése: egymást mintegy kiegészítik, komplementer jellegűek. A szerző jó érzékkel nemcsak az erdélyi területekre koncentrál, hanem egész Magyarországra kitekint: az itt közölt térképlapon jól látszik a széki adatok palóc nyelvjárási területekkel való kapcsolata. Úgy vélem, az ilyen jellegű összevető térképlapok, melyek egymást területileg kiegészítő jelenségeket ábrázolnak, fontosak a névföldrajzi kutatásokban.

BÁRTH M. JÁNOS szerint a történeti kérdésekben a névföldrajzi vizsgálatok olyan – az ő szavaival élve – mozaikdarabkákkal szolgálhatnak, melyek pontosíthatják, megerősíthetik a korábbi eredményeket. Például a székelység eredetkérdésével összefüggő nyugat-dunántúli és észak-magyarországi nyelvi kapcsolatok bizonyítékként hoz fel több nyelvi jelenséget is, melyeket térképen is ábrázol; például az *orotás* (36–40) vagy az *árnyék* (83) szavak eloszlását.

A Névtípusok földrajzi vizsgálata (130–153) című fejezetben a szerző áttekint néhány jellemző településnév-típust, majd két, jellegzetesen területi differenciálódást mutató helynévstruktúrát: a birtokos jelzős, valamint a határozós szerkezetű mikrotoponimákat. A településnév-típusok áttekintésekor a szerző a patrocíniumi eredetű, az *-sd* képzős, valamint az összetétellel keletkezett helységnevek erdélyi előfordulásait emeli ki. Összeveti az egyes

névtípusok földrajzi elterjedését azok kronológiai, szemantikai, formai jellemzőivel, emellett a területi variabilitás okaira is igyekszik rávilágítani. Bevallása szerint e fejezethez csak részben használta fel a SZABÓ T. ATTILA-féle anyagot, ugyanis helységnevek terén az adatbázis – mint írja – korántsem teljes.

A szerző a patrocíniumi nevek kapcsán a székelység nyugati, dunántúli kapcsolatait említi meg. Nemcsak az általa vizsgált névanyagot hozza fel a téma kapcsán, hanem a témával foglalkozó korábbi szakirodalmon keresztül is megvilágítja a kérdést.

A szerző az utótagos vagy összetétellel alkotott helységnevek típusait is áttekinti: igen részletesen vizsgálja meg a *-falva*, *-telke/-telek*, *-laka/-lak* stb. utótagú településneveket. Úgy véli, hogy a helynévminták elterjedésében a kronológiai és településtörténeti tényezőknél túl az areális viszonyoknak, a földrajzi közelségnek és a névmodellek területi terjedésének is nagy jelentősége van: e három tényező együttes hatásának köszönhető ezeknek a névtípusoknak a látványos eltérése.

Az összetett helységnevek után BÁRTH M. JÁNOS az erdélyi helynévanyagra oly jellemző jelölt birtokos jelzős szerkezeteket tekinti át: a struktúra fokozott székelyföldi jelenléte az egyik legszembetűnőbb egyedi területi jellegzetesség. A jelölt birtokos szerkezetek helynevekben való jelentkezése kifejezetten markáns jegye ennek a térségnek, mely már több kutatónak is szembetűnt: a szerző a szakirodalmi áttekintő után saját eredményeire is támaszkodva mutatja be ennek a szerkezetnek a térbeli, időbeli megoszlását, majd felteszi a kérdést: „miért van ezeken a vidékeken ilyen sok jelölt birtokos szerkezet a helynevekben?” Úgy véli, az egyik lehetséges magyarázat a személynevek helynévadásban betöltött jelentős szerepe, amely nagyszámú, valódi birtokviszonyt kifejező nevet eredményez. A másik két szempont a névbokrosodás jelensége és a névrendszer domborzati tényezőkkel való összefüggése.

A határozós szerkezetű nevek szintén fontos részét képezik az erdélyi névanyagnak. A *járó*, *menő*, *kelő* utótagú szerkezetek, de a *hágó*, *nyúló*, *szökő*, *rúgó* utótagú igeneves struktúrák is igen gyakoriak, területileg is igen elterjedtek a történeti forrásokban. Ennek oka többek között az, hogy a birtokösszeírások, határpercek szövegeiben a lejegyzők efféle formákkal is sűrűn éltek, így igen sok ilyen szerkezetű névvel találkozhatunk. A tárgyalt struktúrák jelenkori névanyaggal való összevetése azt mutatja, hogy ezek mögött a „helynévadatok mögött egy élő, némileg változékony, de gyakori névadási típus húzódik meg”. Kevésbé adatolható, mint azt a történeti adatok mutatni vélik, de mindenképpen élő, a névadásban felhasznált szerkezetről van szó. A szerző elemzéseiből és a megjelenített térképlapokon is jól látszik az egyes igeneves struktúrák komplementer jellege: a *kelő* : *rúgó*, *nyúló* : *szökő* melléknévi igeneveket tartalmazó szerkezetek területileg látványosan kiegészítik egymást (vö. 122–123. ábra, 150–151).

5. BÁRTH M. JÁNOS kutatásának célja, hogy az óriási nyelvi adattömeget felvonultató gyűjtemények anyagát informatikai módszerekkel megjelenítse. Munkájának jelentősége abban rejlik, hogy a számítógépes dialektológia vívmányait felhasználva, azt kibővítve, a különböző nyelvföldrajzi atlaszok adatait együttesen volt képes értelmezni, elemezni, megjeleníteni látványos térképek segítségével. Mint írja, a „SZABÓ T. ATTILA által összegyűjtött erdélyi történeti helynévanyag korlátait a történeti írássajátosságok sokszínűsége, az adatok névszociológiai háttere és véletlenszerű előfordulása szabja meg. Előnyt jelent viszont az efféle kutatásokhoz óriási adatmennyisége, az összevetés lehetősége különböző adattárakkal” (32). Mindezt figyelembe véve BÁRTH M. JÁNOS munkája mind módszertanilag,

mind az erdélyi helynévanyag kutatását tekintve jelentős. Monográfiája nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti, névtani tekintetben is kiemelkedő.

DITRÓI ESZTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0183-240X>

Debreceni Egyetem

Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar

Családnévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához

Összeállította: ÖRDÖG FERENC – OLLÉ VIKTÓRIA – SZÉCHENYI MAGDOLNA.

Czupi Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Nagykanizsa–Budapest, 2018. 496 lap
<https://doi.org/10.26546/9782662>

1. Bevezető megjegyzések. CSÁNKI DEZSŐ és FEKETE NAGY ANTAL történelmi földrajzának tudománytörténeti értéke közismert a történettudomány és a rokon tudományok kutatói körében. Az interdiszciplináris jelentőségű alpműhöz ÖRDÖG FERENC készített helynévmutatót 2002-ben. Az azóta eltelt évtizedek igazolták a kötet használhatóságát és fontosságát: e munka ugyanis a korai magyar történetiséggel bármilyen tudományág keretében foglalkozó kutatók számára rendkívüli módon megkönnyíti a CSÁNKI és FEKETE NAGY monumentális gyűjteményében való eligazodást. Magam a Felső-Tisza-vidék késő középkori (azaz éppen a Hunyadiak korát felölelő) személyneveinek szótárát összeállítva a mutató segítségével egyszerűen tudtam azonosítani (vármegyéhez kapcsolni) a helynévi eredetű személynevekben szereplő településneveket. Noha a CSÁNKI-sorozat interneten azóta már elérhető, ami jelentősen megkönnyíti a keresést, véleményem szerint a papíralapú mutatókat továbbra sem nélkülözhetjük a forrásban szereplő névalakok beazonosításához. Számos esetben ugyanis nem teljesen magától értetődő egy oklevélben szereplő névalak olvasata, így a keresőszó hiányában a településnév beazonosítása sem lehetséges; a papíralapú szótárban viszont áttekinthető módon szerepelnek egymás mellett a hasonló névalakok, utalásokkal együtt.

ÖRDÖG FERENC már a helynévmutató készítésekor eldöntötte, hogy „Csánki művének még jobb kiaknázása érdekében” a hatalmas történeti családnévanyagot is összegyűjti egy mutatókötetben. A szerző a CsánkiHn. előszavában ezt írja: „E helynévmutató mellett – amely eredetileg a XVII–XVIII. századi családnevek vizsgálatának segédleteként készült – kívánatos egy olyasféle birtoklástörténeti mutató (birtokos- és birtokmutató) összeállítása, amely nemcsak a birtokosok (természetes és jogi személyek) nevét tartalmazná birtokukkal, birtokaikkal együtt, hanem egyes települések alatt közölt hosszabb-rövidebb lajstromok személyneveit is. Ugyancsak itt kapnának helyet a vármegyék főispánjai. E hatalmas feladat elvégzésére azonban csak később kerülhet sor.” (CsánkiHn. 9.) A tervet tettek követték: hosszú évek munkájának eredményeként elkészült a kézirat, és 2018-ban megjelent a családnévmutató is. Az ÖRDÖG FERENC által, két egyetemi tanítványa, OLLÉ VIKTÓRIA és SZÉCHENYI MAGDOLNA közreműködésével összeállított mű a Csánki-helynévmutató testvérkötetének tekinthető, melyet a hasonló külső megjelenés is jelez. ÖRDÖG FERENC 2015-ben

bekövetkezett halála miatt a közel nyomdakész kézirat sajtó alá rendezését IMREH RÉKA közreműködésével SLÍZ MARIANN vállalta és végezte el (Előszó, 7).

2. A kötet tartalmáról. Az előbb ismertetett előzetes tervekhez képest a hangsúly a birtoklástörténetről áttevődött a személynevek bemutatására. A birtokok feltüntetése a birtokos neve mellett ugyan nem valósult meg, ez nyilvánvalóan szétfeszítette volna a munka kereteit, viszont a mutató segítségével az eredeti műben visszakereshetők a nemesi családhoz tartozó birtokok is.

A kötet tartalmazza tehát a CSÁNKIÉK köteteiben szereplő összes nemesi családnévet, emellett az egyes települések alatt közölt nem nemesek (papok, polgárok, iparosok és jobbágyok) általában teljes személynevét, ezek valamennyi olvasatát, helyesírási, alaktani és lexikális változatát. A szerkesztők gyűjtötték a nemesi előneveket, valamint a nemzetségi és ágneveket is a teljes műből, annak minden fejezetéből (Útbaigazítás a családnévmutató használatához, 9). A CSÁNKI- és FEKETE NAGY-féle kötetek szerkezete ugyanazt a sémát követi: a vármegyék területének és birtokviszonyainak a leírása a bevezetőben, a Várak, erősségek, kastélyok, a Városok, a Helységek, a Főbb birtokosok és a Főispánok fejezete kapcsolódnak egy-egy vármegyéhez. A szerzők precizítására jellemzően a mutatóban helyet kaptak azok a személynévre vonatkozó közvetett utalások is, amelyek a CSÁNKI-kötetekben konkrét névadatok nélkül tesznek említést arról, hogy az adott településnév nemesi névben, királyi ember nevében vagy nemesi előnévben fordul elő a forrásokban. Pl.

Holboka^a l. Hluboka hn. (Tr) IV, 124 (203)

→ Hluboka. [...] Holboka. (Családnévben, 1374: Szulyovszky-lvt.) (Cs. IV, 124)

E forráscsoport kapcsán csupán azt tudjuk, hogy a helynév családnévben fordult elő, de hogy milyen alakban (pl. *-i* képzővel vagy anélkül), arra nincs utalás. Itt szükséges megemlítenünk azt, hogy az eredeti műben CSÁNKI és FEKETE NAGY a birtokosok családnéveit normalizált, átírt formában tüntették föl. A korszak okleveleiben a nemesek nevét néhány kivételtől eltekintve latin *de* prepozíció + helynév szerkezettel jegyezték le, amelyek mögött az élőnyelvi használatban kétségtelenül főként *-i* melléknévképzős név alakok állhattak, ezért CSÁNKIÉK eljárása alapvetően nem hibás; mindenesetre célszerű a fokozott óvatosság az ilyen (eredeti okleveles adatok nélküli) nevek nyelv- és névtörténeti felhasználásakor. A kötet azonban – mint említettem – tartalmaz eredeti helynévalakokat is (szám szerint 2290-et nemesi nevekben és 174-et nemesi előnevekben), viszont ezek egy részénél is csupán a helynév eredeti alakja szerepel személynév részeként, a teljes személynévszerkezet jóval ritkábban.

Itt említem meg, hogy a szélesebb körű felhasználás elősegítése érdekében a szótár használatában eligazító részek németül is olvashatók az előszóval együtt (19, 21–24).

3. Felhasználási lehetőségek. ÖRDÖG FERENC eredeti célkitűzéséről, arról, hogy egyfajta birtokosmutató is legyen a kötet, teljesen nem mondott le, ezért nemcsak a névvel nevezett birtokosokat gyűjtötte ki, hanem minden birtokos „intézményt” (pl. Korona, király, királyné, püspökség, káptalan, apátság). Mindez a történettudomány számára fontos segédeszközzé teheti a kötetet. A történelemből jól ismert például, hogy Mátyás király házasságon kívül született, de törvényesített fiát, Corvin (Korvin) Jánost grófi és hercegi

ranggal ruházta fel, valamint számos birtokot is adományozott neki. Ha a mutatót fellapozzuk (a K betűnél), láthatjuk, hogy Corvin Jánosnak 27 vármegyében voltak birtokai, az utalások révén pedig a teljes birtokállomány feltárható.

Egy családneveket tartalmazó kötet magától értetődően a genealógia számára is alapvető felhasználási lehetőséget nyújt. Az azonos családnevű, de különböző nemesi előnévű családok elkülönítésének lehetőségét nagyban megkönnyíti a mutatókötet. Például a 26 *Kovács* nevű család 25 különböző előnévvel fordult elő a korabeli forrásokban. A családtörténet kutatói így hosszas keresgélés helyett azonnal információt kaphatnak az egyes családok birtokviszonyairól. A nemesi előnevek pedig egy adott település birtokosainak azonosítását könnyítik meg jelentős mértékben. A Bereg megyei gyökerű Lónyai család például a névadó településen kívül Szabolcs, Szatmár és Zemplén megyében is birtokolt. A *lónyai* előnév alatt ugyanakkor másik két birtokos család is feltűnik (Torma és Vitéz), akik szintén a Bereg megyei településen voltak birtokosok.

A CSÁNKI-kötetek külön fejezetben sorolják fel a főispánokat, ami hosszú ideig jó kiindulópontja volt a megyei méltóságviselők tanulmányozásának. Mivel a korszakra vonatkozóan immár rendelkezésre állnak megbízható archontológiai munkák (az 1458-cal kezdődő időszakról csak néhány éve) (ENGEL 1996, C. TÓTH et al. 2016–2017), így a kutatás számára csökken a jelentősége a CSÁNKI-kötetek adattárának. Egy családnévmutató esetében azonban a főispánokra vonatkozó névadatok kihagyását mindez nem indokolhatja.

A mutatókötet névtani felhasználása kapcsán csak néhány lehetőséget kívánok megemlíteni. Érdemes lenne például a teljes anyagot családnév-tipológiai szempontból vizsgálat alá vonni. Köztudomású, hogy a birtokos nemesek leggyakrabban valamelyik birtokukról (általában a lakóhelyükről) kapták a családnévüket. Esetükben jelentős lehet még a családi kapcsolatra utaló nevek száma is, viszont az egyéb névtípusok (tulajdonságra, foglalkozásra utalók) jóval ritkábban fordulnak elő. Ezek aránya jelenleg nem ismert a kutatók számára a korszakra vonatkozóan. (Az Anjou-kori névszerkezetek hozzávetőleges arányaira l. SLÍZ 2017: 108.) A Hunyadiak korában 18% körüli volt a helynévi eredetű családnév-előfordulások általános aránya Északkelet-Magyarországon (N. FODOR 2010: 96). Az adatok 78,9%-a azonban alsóbb társadalmi rétegekre vonatkozik, csak 21,1%-a nemesekre. Utóbbiaknál mindenképpen magasabb értékkel kell számolnunk. Külön vizsgálatot érdemelnének a foglalkozásnévi eredetű családnévű birtokosok esetében. Az ilyen nevek (pl. *Kovács*, *Fazokas*, *Korpás*, *Szjgyártó*) feltehetően a családnév kialakulása és rögzülése után történt nemesítések révén válhattak nemesi családnévvé.

Szintén fontos vizsgálati lehetőséget kínálnak a latin–magyar névmegfelelések a köznévi eredetű családnévűk esetében (pl. *niger* – *fekete*, *rufus* – *vörös*, *sartor* – *szabó*). Bizonyos közszei eredetű nevek latin(osított) névformáinak használata az ómagyar kor írásbeliségére jellemző volt a jobbágynevek esetében is (vö. FEHÉRTÓI 1969: 48, N. FODOR 2010: 28–30, SLÍZ 2017: 128–134). A szótár az erről alkotott képet kiegészítheti és árnyalhatja, illetve további példaanyagot szolgáltathat a kutatás számára.

A lokalizált adatolás miatt a szótár névanyaga alkalmas bizonyos névföldrajzi sajátosságok bemutatására is. Az erdélyi (esetleg a szepesi) szászokkal való valamilyen kapcsolatra (származásra, hasonlóságra stb.) utaló *Szász* családnév például főként a Dunától keletre volt jellemző (vö. CsnE. 443). A mutatókötet azonban – az erdélyi (Kolozs, Arad, Küküllő megyei) előfordulásokon kívül – már a 15. századból említ ilyen nevű birtokos családot a Nyugat- és Dél-Dunántúlon (Vas, Győr, Sopron, Baranya és Zala vármegyében), jelezve a név kelet–nyugati irányú korai elterjedését.

A kötet alaktani jelenségeknek (pl. bizonyos formánsok előfordulásának) a vizsgálatahoz is bőséges adatot szolgáltat; igaz, ezek összegyűjtése a tergo lista híján időigényes feladat. Vannak azonban egyszerűen megválaszolható és ellenőrizhető felvetések. Például arra a kérdésre, hogy a *Szent-* előtagú településnevekből keletkezhetett-e előtag nélküli családnév (pl. *Szentgyörgyi* > **Györgyi*, *Szentpéteri* > **Péteri*), az adatok alapján nemleges választ adhatunk.¹ A mutatóban csak egy adat támogatná ezt (*Szentandrászázi* > *Andrászázi*), de ez a névszerkezet eltér az általános patrocíniumi településnevektől: az elsődleges ugyanis az előtag nélküli helynévalak volt, s analógián alapuló bővüléssel jött létre belőle a *Szentandrászáza* forma (vö. TÓTH 2008: 117). Viszont ha a redukció már a településnévben végbemegy (pl. *Szentmargita* > *Margita*, TÓTH 2008: 100), akkor mindkét formából keletkezhet *-i* képzős családnév.

A felhasználási lehetőségek közötti szemezgetéssel a mutatókötet hasznosságát igyekeztem példázni. Úgy hiszem, a bemutatott mű méltó párja a helynévmutatónak, egyben elismerése ÖRDÖG FERENC munkásságának is. A kötet megjelenését a szerző sajnálatos módon már nem érthette meg, örömteli viszont, hogy a „hosszú éveken át nagy alaposággal és körültekintéssel végzett munkájának eredményeként” (7) összeállított kézírata immár közkinccsé vált, ezáltal a magyar névkutatás egy olyan értékes művel gazdagodhatott, amely más tudományágak kutatásaihoz is hasznos segítséget fog nyújtani.

Hivatkozott irodalom

- CsánkiHn. = *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Összeáll.: ÖRDÖG FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY, *Családnévek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családnéveink*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- ENGEL PÁL 1996. *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. 1–2. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK, Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. Nyelvtudományi Értekezések 68. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2017. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061134>
- C. TÓTH NORBERT et al. 2016–2017. *Magyarország világi archontológiája, 1458–1526*. 1–2. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

N. FODOR JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0401-3701>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

¹ Természetesen ez nem zárja ki a hasonló alakú, patronimikumképzős keresztnévi eredetű családnévek meglétét: *György* kn. + *-i* patr.-képző > *Györgyi* csn., *Péter* kn. + *-i* patr.-képző > *Péteri* csn.

KOVÁCS LÁSZLÓ, Márka és márkanév. Márkakutatás és nyelvészet – metszéspontok, lehetőségek és kihívások

2., átdolgozott kiadás. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 197.
Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2019. 358 lap

1. Márkákcal és márkanevekkel az élet minden területén nap mint nap találkozunk, mindennapjaink részeit képezik. A márkanévnek fontos szerepe lehet egy-egy márka sikerességében, ezáltal közvetve egy-egy vállalat hatékony működésében is, így természetes, hogy a márkák és a márkanévek vizsgálatával nagyrészt a gazdaságtudomány, azon belül a marketingtudomány foglalkozik. A márkanév azonban a szókincs részeként, a tulajdonnév egy speciális fajtájaként nyelvészeti szempontú elemzésre is számot tarthat. A kötet szerzője arra tesz kísérletet, hogy összekapcsolja a két kutatási területet, és bemutassa, hogy a márkanévek nyelvi vizsgálatával – magának a tulajdonnévfajtának a részletesebb megismerése mellett – hogyan lehet hozzájárulni a márkák értékének a növeléséhez, hogyan hasznosítható ez a tudásunk a marketingtudományban. A monográfia tehát a szó szoros értelmében véve az alkalmazott nyelvészeti kutatások körébe tartozik.

A könyvnek 2017-ben jelent meg az első, majd 2019-ben a második, átdolgozott kiadása; az újbóli kiadás a különböző szakmai érdeklődésű olvasóközönség fokozott figyelmére utal. A változtatások a könyv szerkezetét és tartalmát lényegében nem érintették: a második kiadásban a szerző apróbb pontosításokat, javításokat tett, illetve kiegészítette a szöveget az első kiadás óta született kutatások eredményeivel.

2. A téma aktualitását a Bevezetésben a szerző több tényezővel indokolja: a magyar nyelvészeti kutatásból szinte teljesen hiányzik, a nemzetközi nyelvészeti vizsgálódásokban viszont egyre jobban erősödik az az irány, amely a márkakutatás interdiszciplinaritását hangsúlyozza; ilyen szempontból ez a kötet hiánypótlónak tekinthető. Másrészt a vizsgálatok a gazdaság területén hasznosíthatók is, a márkanévek menedzselésében a nyelvtudomány oldaláról ugyanis fontos segítséget lehet nyújtani. A könyv 2. fejezete a gazdaságtudomány felől közelítve mutatja be a márkanéveket: a fogalom marketingtudományban használatos definíciójának a tisztázása után a márkák csoportosítási lehetőségeit, jellemzőit és a fogyasztói társadalomban betöltött szerepét tárgyalja. A további fejezetek alapvetően nyelvészeti megközelítésűek. A 3. fejezet a márkanév nyelvi vizsgálatának a lehetőségeit mutatja be, közelebről azt, hogy mely nyelvészeti diszciplínák – közöttük a névtan, a lexikológia, a fonetika, a grammatika (a morfológia és a szintaxis), a szemantika, a neurolingvisztika, a fordítástudomány, a szaknyelvkutatás, a szociolingvisztika – hogyan, milyen módszerekkel közelíthetik meg, írhatják le ezt a tulajdonnévfajtát. Két külön fejezetet szentelt a szerző a márkanévek kognitív nyelvészeti és pszicholingvisztikai szemszögből való tárgyalásának: a 4. fejezetben a kérdés elméleti hátterét tisztázza, elsősorban a kategorizálás jelenségére és a mentális lexikon fogalmára összpontosítva; az 5. fejezetben pedig mindent átülteti a gyakorlatba, részletesen bemutatva a márkanévekre irányuló szóasszociációs vizsgálatát és annak eredményeit. Két termékcsoportnak, az autómárkáknak és az alkoholtartalmú italoknak az asszociációs elemzésére külön is kitér. Ez a fejezet igen alapos,

részletes analízise a kérdőíves kutatás eredményeinek, és a márkanevek szempontjából újnak is tekinthető a magyar vizsgálatokban. Rávilágít például arra, hogy a kultúrához vagy a nemekhez köthető különbségek tetten érhetők a márkák kognitív reprezentációjában is. Az elemzés bizonyítja, hogy a márkanevek speciális helyet foglalnak el a mentális lexikonban, és azt is megmutatja, hogy a márkanevek alkotása során, hatékonyságuk érdekében a mentális lexikon asszociációs struktúráinak mely összefüggéseit érdemes figyelembe venni (például a márkanev köznyelvi jelentése előhív olyan asszociációkat, melyekre a marketingkommunikáció során építeni lehet). Az utolsó fejezetben valósul meg a könyv elején kitűzött cél: arra a kérdésre kapunk választ, hogy a márkanevek nyelvészeti szempontú komplex vizsgálatának a tanulságai hogyan alkalmazhatók a márkanevek menedzselésében. A könyvnek ez a része azt a folyamatot mutatja be részletesen, hogy egy márkanev életútjának az egyes szakaszaiban (1. a márkanevadás előtt, 2. a névváltozatok kiválasztásakor, 3. a márkanevadás után, 4. a márka átnevezésekor, 5. a márka kiterjesztésekor más célpiacokra stb.) a nyelvészek hogyan nyújthat(ná)nak segítséget a márkatulajdonosnak. Az egyes szakaszok ismertetése után az elvégezhető vizsgálatokat, az aktivizálható nyelvészeti területeket és a lehetséges eredményeket is megjelöli; majd a „jó” név és a „rossz” név jellemzőire tér ki, javaslatokat téve, hogy milyen sajátosságokkal kell(ene) rendelkeznie egy ideális magyar márkanevnek.

A szerző a márkaneveket névtani szempontból a 3. fejezetben mutatja be átfogó jelleggel, de a könyv több más fejezetében újra meg újra visszatér ez a megközelítésmód; a legerőteljesebben talán a 6. fejezetben, a névadási folyamat ismertetésének az összefüggésében. Az alábbiakban a kötet névtant érintő kérdései közül reflektálok néhányra. Fontos terminológiai kérdéseket érint a szerző, amikor a márka-, áru- és cégnév fogalmainak a tisztázására tesz kísérletet (47–54). A szakirodalomban található definíciók áttekintése és átgondolása után meghatározza a *márkanev* fogalmát (54), amelyet azután az 5. fejezetben ismertetett asszociációs kutatásainak a tükrében módosít: „a márkanev olyan egyedi jelzéssel ellátott személy, ország, város, szolgáltatás vagy termék neve, amely – együtt a márka további jellemzőivel és egyedi jelzéseivel, mint például logó, szín – a fogyasztó kognitív apparátusában saját vagy mások tapasztalata, illetve marketingtevékenység hatására asszociációkat létrehozva a fogyasztó vásárlással kapcsolatos döntését befolyásolja” (288). A szerző foglalkozik a márkanev tulajdonnévi, illetve köznévi jegyeivel és hovatartozásával is (54–58). A fejezet összefoglalásában arra a megállapításra jut, hogy „célszerű a márkaneveket a tulajdonnevek és a köznevek mellett külön kategóriaként kezelni, mivel egyes tulajdonságaik mind a köznevektől, mind a tulajdonnevektől elkülönítik őket” (91). Valójában a márkanevek legkevésbé tulajdonnévszerű tulajdonsága az, hogy nem egy egyedet jelölnek. A köznevesülés viszont más tulajdonnévfajták – a személy- és a helynevek – körében is előfordul (vö. 57–58, 86–87). A márkanevek az általuk jelölt termékfajták szerint – más tulajdonnévfajtákhoz, például a helynevekhez hasonlóan – rendkívül összetett és sokszínű kategóriát alkotnak, vannak olyan alcsoportjaik, melyek egyértelműen és tisztán tulajdonnévi tulajdonságokkal bírnak (például a márkanevi funkciót betöltő intézmény- vagy személynevek: *ELTE*, *Tesla* stb.), ezért a márkanevek egyes elemei ebből a szempontból leginkább egy skálán képzelhetők el. A márkanevek csoportosítására KOVÁCS LÁSZLÓ számos lehetőséget bemutat a magyar és a nemzetközi szakirodalomban található kategorizálások áttekintésével. Talán éppen a sokféle és eltérő szempontot felvonultató tipológiák használatával magyarázható, hogy némely terminus használata nem egyértelmű, például az *eredet* (’keletkezés’) és a *motiváció* fogalmáé (68, 135). A különböző kategorizálások szintézisével

létrehozott komplex, rendszerezési modellt a *Jaguar* és a *Boci* márkanevek példáján illusztrálja a szerző. Mivel a márkanév tulajdonnévi kategória, leírása és tipologizálása – véleményem szerint – teljes körűen elvégezhető a névtudomány eszközkészletével.

3. A fejezetek többségének a végén a szerző további kutatási lehetőségeket, témákat is felvet, melyek újabb vizsgálatokat motiválhatnak. Számos nemzetközi – elsősorban német és angol – kutatás eredményeit is bemutatja az egyes témáknál, melyeket többnyire közvetlenül lefordít és átvesz. Ezt a megoldását azzal indokolja, hogy ilyen módon az olvasó az adott rendszerről maga is véleményt tud alkotni, nem az ő értelmezésén keresztül ismeri meg. A téma a szerző szándékai szerint a nyelvészek és a marketingszakemberek számára egyaránt érdeklődésre tarthat számot; ezt a célt a kötet interdiszciplináris megközelítésmódjával minden bizonnyal el is éri.

PELCZÉDER KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1132-349X>

Pannon Egyetem

Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2020-ban beérkezett magyar névtani kiadványok

Onomastica Uralica 15. Ed. TÓTH, VALÉRIA. Debrecen–Helsinki, 2019. 127 lap.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2020. *Tulajdonnevek és szótárak*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 243 lap. <https://doi.org/10.26546/4892373>

FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk. 2020. *Nyelv, kultúra, identitás IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. Digitális kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>

KATONA CSILLA 2020. *Fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban*. A Magyar Névértéktár Kiadványai 51. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 201 lap.

NÉMETH GABRIELLA szerk. 2020. *A névmódosítás mint közfeladat*. Az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda Kiadványai 1. Offi Zrt., Budapest. 158 lap.

SEBESTYÉN ZSOLT 2020. *Kárpátalja helységnevei*. Szerzői kiadás, Nyíregyháza. 526 lap.

FOLYÓIRATSZEMLE

Helynévtörténeti Tanulmányok 15. (2019)

Szerkesztők: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 223 lap

1. A Helynévtörténeti Tanulmányok 15. száma tizenegy tanulmányt tartalmaz, melyek közt a többnyire helynévi témájú írások mellett személynevekkel és (hangsúlyosabban) kutatómódszertani kérdésekkel foglalkozó munkákat is találunk.

2. A kötet első tanulmányában PÓCZOS RITA arról értekezik, hogy milyen problémákat vet fel, ha a korai forrásokban szórványemlékként megjelenő helynevek etimológiájából próbálunk meg következtetéseket levonni az adott kor nyelvi-etnikai viszonyaira vonatkozólag (7–20).

Egy, az előbbivel összefüggő témát tárgyal TÓTH VALÉRIA, kiemelve a helynév-etimológia és a történeti helynév-rekonstrukció módszertani, illetve eredménybeli különbségeit (21–48). A két megközelítés eltérését és a történeti helynév-rekonstrukció nagyobb hatékonyságát a Bars vármegyei *Taszár* településnév példáján szemlélteti.

A soron következő írásban HOFFMANN ISTVÁN a Zsitva-völgy térségének (a folyó alsó és felső szakaszának) az ómagyar kori helynévmintázatait és nyelvi viszonyait tárja fel a már említett helynév-rekonstrukciónak, továbbá a helynevek relatív kronológiájának a módszerével (49–88).

A negyedik tanulmány szerzője, KOVÁCS CSILLA a rendkívül gazdag szórványanyaggal rendelkező Garamszentbenedeki alapítólevélben fellelhető helynevek tipológiai vizsgálatára vállalkozik (89–106).

SZŐKE MELINDA a Pécsváradi oklevél által közölt *Scedluc* helynevet elemzi nyelv- és névtörténeti szempontból (107–120). Írásából kiderül, hogy a *Scedluc* megfeleltethető a mai Baranya megyei *Szellő* község nevével, s az ótörök eredetű *szőlő* közsézből származhat.

Ezt követően JOSEF SCHWING a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* elnevezésű forrás néhány személy- és helynévének vizsgálatával kíván további megerősítő bizonyítékokat szolgáltatni ahhoz a már igazolt történettudományi felvetéshez, hogy Pannónia keleti része is Karoling fennhatóság alatt állhatott a 9. században (121–130).

Hetedikként SZENKA DÓRA munkája olvasható a halászhelyek történeti jelentőségéről, azok korai ómagyar kori elnevezéseiről, valamint – HOFFMANN ISTVÁN helynévelemzési modelljét alapul véve – e névtípus legfontosabb jellemzőiről (131–148).

HANKUSZ ÉVA írása arra keresi a választ, hogy az 1920-as új országhatárok miatt felदारabolódott magyar nyelvű közösség nyelvi különfejlődésének milyen lenyomatai vannak a határ menti helynevek rendszerében (149–161). Mintaként a szatmári régióból hat magyarországi és három romániai – földrajzilag egymáshoz viszonylag közel elhelyezkedő – település határnévanyagát veti össze.

Az ezt követő tanulmányban KOVÁCS ÉVA a természeti környezetre utaló településnevek szerkezeti tulajdonságait középpontba helyező, 2193 elemű (több forrásból származó) névkorpuszán végzett kutatásának az eredményeit mutatja be (163–178).

BÁBA BARBARA olyan, a korai oklevelek kevert nyelvi állapotával kapcsolatos történeti dialektológiai szempontokat taglal cikkében, mint például az oklevélírói norma, a hagyomány és a scriptor saját nyelvjárása közötti eltérés, illetve az oklevél eredeti vagy másolt voltának kérdései (179–192).

A kötet utolsó írásában MOZGA EVELIN egy előzőleg megkezdett tanulmányát folytatja a Tihanyi összeírás szláv eredetű személynéveiről (193–219). Míg a korábbi, 14. számban azokat a személynévi adatokat ismertette, amelyeknek az előzményei összetett szláv nevek voltak, addig a jelen kötetben az egyszerű szláv nevekre visszavezethető alakokat elemzi szócikk formában, két nagyobb (morfológiai változtatással és anélkül átvett) csoportra osztva anyagát.

3. A kötetben szereplő tanulmányok javarészt a korai ómagyar kori oklevelek szórványemlékeinek az elemzési lehetőségei, valamint az azokból levonható tanulságok köré szerveződnek. Az alapvetően névtörténeti kérdéseket tárgyaló írások nem csupán a nyelvtudomány, hanem a középkori magyar történelem iránt érdeklődőknek is hasznos olvasmányul szolgálhatnak.

MAYER PÉTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8344-8286>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Onoma 52. (2017)

Szerkesztők: OLIVIU FELECAN – UNNI-PÄIVÄ LEINO. The International Council of Onomastic Sciences, Uppsala. 122 lap

1. A folyóirat 2017. évi száma öt, tematikusan nem összefüggő tanulmányt közöl, amelyeket újdonságként két rövidebb, a névtani terminológia kérdéseivel foglalkozó rövid cikk egészít ki.

2. Az első írásban RICHARD COATES kel a TPTP (The Pragmatic Theory of Properhood), vagyis a tulajdonnévi jelleg pragmatikai elméletének a védelmére néhány kutató bírálataira reagálva (7–26). Meglátása szerint a legfőbb problémát az okozza, hogy bizonyos kulesterminusokat – mint amilyen az *értelem*, a *jelentés*, a *denotáció* vagy akár az *utalás* – egymáshoz képest eltérően határoz meg a filozófia és a nyelvészet, illetve ezek különböző elméleti keretei. A szerző következetesen JOHN LYONS 1977-es definícióiból indul ki, és a további magyarázataiban, pontosításaiban is ezekre támaszkodik.

Ezt követi VALERIA DI CLEMENTE tanulmánya (27–44), amely a Ragman Rollban megjelenő germán eredetű női nevekkal foglalkozik. A többnyelvű hűbéreskü-gyűjtemény 1296-ban,

Skócia angol megszállása idején készült, benne skót nemesek, főpapok és polgárok I. Eduárd angol királynak tett fogadalmai olvashatók. A dokumentum megközelítőleg 80 női keresztnévet tartalmaz. A szerző mindenekelőtt a forrás történetét ismerteti, majd azokat a női neveket elemzi, amelyek (részben vagy egészben, esetenként vitathatóan) germán eredetűek; pl. *Ade, Alice, Aline, Aliue, Edith(e), Ele, Emme, Gode, Maut, Ro(e)se*.

A harmadik cikkben (45–66) JACK KEILO a francia vonatkozású bejrúti utcanevet mutatja be. Libanon ugyanis az I. világháborút követően 1943-ig francia népszövetségi irányítás alatt állt, s Bejrút számos emléket őrzött meg a korábbi időszakból. KEILO ezeket három nagyobb csoportra osztja aszerint, hogy milyen nézőpontból állítanak emléket az egykori francia fennhatóságnak: Franciaország mint 1. mandatori, katonai és szuverén; 2. vallási; 3. szellemi hatalom. A képekkel és térképekkel illusztrált helynévpéldákat felsorakoztató írás a különféle típusokat a politikai ideológiák kifejeződésével és az ún. „feltalált hagyomány” koncepciójával köti össze, továbbá arra is kitér, hogy a bemutatottak miként válnak a francia fennhatósággal kapcsolatos narratívák részévé és egyúttal toponímiai mintázatokká, tradíciókká.

A következő tanulmányban (67–88) ADRIAN KOOPMAN a katonai kabalaállatok és a madarak elnevezéseinek a tulajdonnéviségével foglalkozik a norvég királyi gárda jelenlegi üdvöskéjének, a *Brigadier Sir Nils Olav* (‘Nils Olav tábornok úr’) nevű pingvinnek a példáján keresztül. Először is a köznevek és a tulajdonnevek különbségére igyekszik rámutatni. Ezután azt helyezi előtérbe, hogy a fajnevek mikor viselkednek köz- és mikor tulajdonnévként, illetve hogy mindezt tükrözi-e a kis és nagy kezdőbetűk használata. A továbbiakban az állatoknak adott személyneveket mint szokásrendszert elemzi röviden, majd tételesen bemutatja a katonai kabalaállatok elnevezésének néhány példáját. Legvégül a *pingvin* szó etimológiájába és az állat katonai kabalaként való alkalmazásának motivációiba nyerünk betekintést.

Az ötödik írásban (89–106) MARIA SARHEMAA olyan finn és magyar szóösszetételeket vizsgál, amelyek köznevesült tulajdonnevet tartalmaznak. Az elemzéseket szlengszótárakból vett példákon végzi el azok szerkezete és jelentése alapján. A köznevesült elemek mint alaptagok (pl. finn *maajussi/maamatti* ‘földműves, farmer’ < *Jussi/Matti* [férfinevek]) nagyobb számban reprezentálódnak, és megjelenésük jellemzően véletlenszerű. Ezzel szemben a bővítményként funkcionáló nevek köznevesült formái általában már önmagukban is hordoznak valamiféle jelentést, így a velük alkotott összetételek többnyire ugyanahhoz a fogalmi kerethez kapcsolódnak (*zsuzsi* ‘illemhely’ és *zsuzsifogkefe* ‘vécekefe’ < *Zsuzsi*). SARHEMAA megfigyelései alapján a finnek nagyobb számban alkalmaznak férfi-, míg a magyarok női neveket az ilyen típusú összetételeikben, és a felhasznált nevek tipikusan a gyakoribb keresztnévek közé tartoznak. Tanulmánya végén az eddigiekből kiindulva igyekszik meghatározni azokat a sémákat, amelyek további hasonló alakok létrejöttét segíthetik elő.

3. A rövid cikkek sorát szintén RICHARD COATES nyitja, ezúttal egy terminológiai felvetéssel (109–114). Meglátása szerint az *onymoid* szakkifejezés alkalmas lehet azoknak a szavaknak, szóösszetételeknek, szószervezeteknek a megnevezésére, amelyek jelentéssel és jelentés nélkül utaló elemekként is értelmezhetők. Ezek egyik típusát azok képezik, amelyek egyetlen denotátummal rendelkeznek (legalábbis a hétköznapi nyelvhasználatunkban); pl. *a Nap, a világ*. A másik típusba olyan komplexebb nyelvi kifejezések tartoznak, amelyek főtagja ugyan több dologra is vonatkozhat, a teljes szerkezet mégis egydenotátumú; pl. *a Sóhajok hídjá, a miniszterelnök*.

Az utolsó írásban EVGENY SHOKHENMAYER a RICHARD COATES által neologizmusként bevezetett *properhood* 'tulajdonnéviség, tulajdonnévi jelleg' terminus francia megfelelőjét keresi (115–122). A szóba jöhető megoldások számbavétele után a már egy ideje használatban lévő *proprialité* alakot javasolja felvenni az angol szakszó francia megfelelőjeként az ICOS (The International Council of Onomastic Sciences) terminológiai listájára, német nyelvű ekvivalenseként pedig a *Proprialität*-et nevezi meg.

4. Az *Onoma* 52. tanulmányai a névtan elméleti, módszertani és tematikai sokszínűségét bizonyítják; a kisebb terjedelmű cikkek újító szakkifejezés-javaslati pedig nemzetközileg is hasznára válhatnak az onomasztikának.

MAYER PÉTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8344-8286>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Onoma 53. (2018)

Szerkesztők: OLIVIU FELECAN – UNNI LEINO. The International Council of Onomastic Sciences, Uppsala. 125 lap

1. A folyóirat 53. kötete tematikus szám: az irodalmi névtan elméleteivel foglalkozó kutatásokat ad közre. Lengyel, cseh, német, angol és amerikai szerzők angol nyelven írt, a témában megkerülhetetlen írásait tartalmazza, valamint három könyvismertetést közöl. Hat tanulmány olvasható benne, melyek mindegyike az irodalmi névadás általánosan alkalmazható elméletének kidolgozására, bemutatására, tanulmányozására törekedett, első sorban a tulajdonnevek irodalmi szövegekben betöltött szerepét állítva a fókuszba.

2. A folyóiratszámot – a rövid szerkesztőségi előszót (2) követően – a vendégszerkesztők: MARTYNA KATARZYNA GIBKA és RICHARD COATES bevezető írása nyitja (7–11). Az irodalmi névadás vizsgálatát gyakran másodlagosnak tekintik a tudományterület más (al)ágazataival szemben. Beszédesebb lehet az a tény, hogy teljes egészében az irodalmi névadás tanulmányozására irányuló nemzetközi tudományos folyóiratból csak kettő létezik. A bevezető a folyóiratszám összképének felvázolásával, az egyes tanulmányok tartalmának, főbb megállapításainak rövid áttekintésével zárul.

RICHARD COATES tanulmánya (11–31) az általa kidolgozott elméleti keretet (The Pragmatic Theory of Properhood: TPTP) mutatja be annak megvilágítására, hogy mit is jelent a jelentés a művészeti alkotásokban, elsősorban az irodalomban előforduló tulajdonnevek vonatkozásában. Különösen a tudatos történelmi cselekményként értelmezett névalkotás (onomatogenezis) nyelvi alapjaira összpontosít egy olyan irodalom-felfogásban, amely programszerűen minimalizálja a szerző szerepét. Ezen túlmenően szót ejt egyrészt a neveknek az olvasás folyamatába való bevonásáról, másrészt a nevek fordításának lehetetlenségéről

értekeznek. Fejtegetéseinek lényege többek között a szerzői műértelmezés rekonstrukciójának és a szereplői névválasztás módszerének megkülönböztetésében érhető tetten, ráirányítva a figyelmet a névadás eseményszerű, a szerző fejében végbemenő aktusára. Ugyanakkor szó esik a szerzővel megegyező nyelvi és kulturális háttérrel rendelkező olvasó szerepéről is a nevek megértésében, kiemelve, hogy a szerzői felelősség felől olvasható nevek az etimológiai értelmezésnek kitett nyelvi objektumok.

ZANETA DVOŘÁKOVÁ írása (33–49) az irodalmi névadással foglalkozó cseh kutatások összefoglaló ismertetését adja cseh, német és lengyel nyelvészek és irodalomelméleti szakemberek munkásságát is figyelembe véve. Egyben összehasonlító elemzését nyújtja a tulajdonnevek (majdnem) azonos funkcióira utaló különböző kifejezéseknek is, kiegészítve azokat saját meglátásaival az adott kérdéskörben. Úgy véli, hogy a tulajdonnév funkciói az irodalmi névválasztásnak pusztán az egyik szempontját képviselik; a továbbiak az irodalmi műfaj, a kulturális hagyomány, a szerző poétikája vagy a kortárs poétika, valamint a formális nyelvi és szemantikai szempontok. Véleménye szerint az irodalmi nevek funkcióit ebben a tágabb keretben, kölcsönös kapcsolataikban és nem elszigetelten kell értelmezni, s mivel a névnek több funkciója lehet, így az összes irodalmi nevet a konkrét irodalmi szöveg keretében kell elemezni.

MARTYNA KATARZYNA GIBKA két tanulmányt is jegyez ebben a számban. Mindkét írás az irodalmi névadás elméleti kidolgozottságának hiányából eredeztethető. Véleménye szerint az irodalmi névadás kutatásához szükség lenne általánosan alkalmazható módszerekre és eszközökre, ezért bár első cikkében (49–67) regényszereplők tulajdonneveinek funkcióival foglalkozik, tehát egy konkrét névtípus működését vizsgálja egy adott irodalmi zsánerben, a célja ezzel valójában egy új elméleti megközelítés bemutatása. Ezt „a két aktus elméleté”-nek (the theory of two acts) nevezte el, mert a vázolt módszertan előfeltevése az, hogy a fikcionális alakokat jelölő név két aktusnak is szereplője: a regénybeli névadásnak és névhasználatnak. A tanulmány mindkét aktust modellezi, valamint két definíciót is javasol egy karakter tulajdonnévi funkciójának meghatározására egy regényben. A szerző zárszavában hangsúlyozza, hogy a fenti elmélet nem egy bizonyos irodalmi alkotás elemzéséhez készült, hanem a regényformában írt művekre, így az ilyen típusú narratíváknak és azok fordításainak a vizsgálatára alkalmazható.

GIBKA második írása (67–81) is fikcionális karakterek tulajdonneveinek a funkcióit vizsgálja, ebben az esetben azonban televíziós sorozatokban. A korábban vázolt két aktus elméletét adaptálja a megváltozott műfajra: az eredeti modelleket nem lehetett volna alkalmazni, mert azok a regény szerkezetére vonatkoztak, amely eltér a televíziós sorozatok szerkezetétől. Míg a regényben működő névadási aktusba be kell vonni a szerzőt, annak szituációs kontextusát és az olvasót egyaránt, addig egy televíziós sorozat névadási aktusában ezek az elemek nem jelennek meg. Helyettük három másik elem: a forgatókönyvcsapat, annak szituációs kontextusa és a néző kerül képbe. Ezzel analóg változások érvényesek a név televíziós sorozatban történő felhasználásának modelljében is. A szerző úgy véli, hogy a televíziós sorozatokban szereplő tulajdonnévi funkciók vizsgálata érdekében specifikált elméleti alapok és az elemzéshez szükséges eszközök létrehozása lehetővé teszi az egyes epizódok és sorozatok tanulmányozását, például egy televíziós sorozat különböző nyelvű változatainak összehasonlítását is. Az ilyen irányú tanulmányok vizsgálatának tárgyát egyaránt képezhetik a feliratok, a szinkronizálás és a narrálás. Mindez a funkciók és forrásaik természetének jobb megismerését eredményezi, létrehozva olyan módszereket, melyek megőrzik ezeket a funkciókat a fordításban.

Szakítva azzal a JAKOBSONI meglátással, mely szerint a poétikusság a diskurzusnak és alkotóelemeinek teljes átértékelése, VOLKER KOHLHEIM írása azt kívánja megmutatni, hogy ez az átértékelés gyakorlatilag a tulajdonnevek minden funkcióját érinti az irodalomban (81–93). Az irodalmi nevek fő feladata tehát az irodalmi karakter létesítése, nem pedig az azonosítás, amely így másodlagos funkcióvá válik az elbeszélés során. Másrészt a tulajdonnevekhez kapcsolódó asszociációk és konnotációk, például az egykori közszói (prepropriális) jelentés, a hasonló nevű irodalmi vagy „valós” karakterekre való hivatkozás, esetleg más asszociációk, amelyek zavaróak a való élet kommunikációjában, az irodalmi szövegekben kiemelkedő értékre tesznek szert. A nevek ambivalenciája a valós kommunikációban zavaró tényezőnek tekintett jelenség, amelynek felszámolására töreksenek a beszélők; a költői nyelv ugyanakkor sokszorosan hasznát láthatja. Ezt különböző példák támasztja alá a szerző (helynevek, fonoszemantika, hangszimbolika, hangzsmetafora stb.). Összefoglalva: a személynévek és a helynevek valós kommunikációból ismert funkciói az irodalomban átértékelődnek.

GRANT W. SMITH tanulmánya (93–109) azt az általános módot igyekszik bemutatni, ahogyan a jelek szimbolikusan működhetnek, több referens egyidejű megidézésével. A tanulmány kettős céllal íródott: egyrészt érvelni óhajt minden név szimbolikus jelentéspotenciálja mellett, másrészt azt kívánja bemutatni, hogy a Shakespeare műveiben szereplő nevek olyan szimbolikus jelentésekkel bírtak, amelyek általában érthetők voltak korának közönsége számára. A nevek egyfajta jelek, és szimbolikus potenciáljuk az irodalomban érhető tetten a legvilágosabban; SMITH szerint ez különösen érvényes Shakespeare alkotásaira. A szerző a vihart választotta elemzése tárgyául, mivel a mű elsőként kapott helyett az Első fílióban szerzője művészi látásmódjának reprezentánsaként, és az abban szereplő nevek és utalások illusztrálják is ezt a látásmódot. SMITH hat általános (és néha egymást átfedő) típust és a korábbi darabokból ismert nevet különböztet meg. Ez az utolsó típus megfordítja azokat a témákat, amelyekkel a nevek korábban társultak, jól szemléltetve ezzel a Shakespeare művészi látásmódjára jellemző iróniát.

A folyóiratszám a recenziós rovattal: két, irodalmi névtannal foglalkozó monográfia (VOLKER KOHLHEIM, *Der Name in der Literatur*; MARTYNA GIBKA, *Literary Onomastics. A Theory*), valamint egy nemzetközi névtani tanulmánykötet (OLIVIU FELECAN ed., *Onomastics between sacred and profane*) ismertetésével zárul (109–124).

3. Bár az irodalmi névadás vizsgálata szerteágazó kutatási terület, a vendégszerkesztőknek sikerült egy csokorba gyűjteniük és közreadniük a témában jelentékeny elméleti és módszertani írásokat. Amint arra a folyóiratszám élén álló szerkesztői bevezető is rámutat, az akadémiai igényű kutatásokhoz elengedhetetlen, hogy megalapozzuk, továbbfejlesszük és tökéletesítsük a terület megfelelő eszközeit és módszereit, amint az is, hogy létrejöjjön egy erős, nemzetközi, a tudományterülettel foglalkozó kutatói hálózat és az együttműködésnek teret adó felület. Nem feledkezhetünk meg a fiatal névkutatókról, valamint arról sem, hogy a releváns publikációkat angol nyelven is hozzáférhetővé tegyük, hogy minél szélesebb kutatói réteghez jussanak el az irodalmi nevekkel kapcsolatos kutatási eredmények.

HEGEDŰS ORSOLYA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7438-5183>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

Names. A Journal of Onomastics 67. (2019)

Szerkesztő: IMAN NICK. Taylor & Francis, Abingdon-on-Thames. 248 lap

1. Változások a Names szerkesztőségében. Az amerikai folyóirat 2019-ben szerkesztőséget váltott, a leköszönő főszerkesztő, FRANK NUESSEL nyomdokaiba IMAN NICK lépett. A jelen írásban ismertetett évfolyam az első, amely az új főszerkesztő felügyelete alatt készült el. A folyóirat továbbra is évfolyamonként négy számot jelentet meg, valamint az alapvető struktúrája sem változott. A folyóiratot érintő technikai változásokról, illetve modernizált szerkesztőségi alapelvekről IMAN NICK az első szám nyitásában értekezik (1–4). A további megjelent írásokat rovatonként fogom ismertetni.

2. Tanulmányok. Összesen tizenöt tanulmány olvasható a négy számban. Az első számot nyitó tanulmányban LUCIE A. MÖLLER Dél-Afrika többnyelvű helynévállományát vizsgálja (5–15), NADJA PENKO SEIDL pedig a dülöneveket vizsgálja diakrón szempontból egy délnyugat-szlovéniai kis terület névanyagán (16–29). EMILIA ALDRIN négy svéd fiatal üzennetváltásaiban elemezte a névhasználati szokásokat kvalitatív módon, külön kiemelve az identitáskonstruálást és a társas pozicionálást mint a névhasználaton keresztül történő folyamatokat (30–39). LIORA BIGON és MICHEL BEN ARROUS két, Pierre Savorgnan de Brazza francia–olasz felfedező nevéhez köthető település nevét és történetét vizsgálja komplex, kritikai szemlélettel (40–53).

A második szám JAN TENT és DAVID BLAIR tanulmányával indít, melyben a tautologikus helynevek névtani besorolásával, illetve azok vizsgálatának terminológiai kérdéseivel foglalkoznak (65–77). JOSEPH PENTANGELO témája meglehetősen egyedi: egy 17. századi angol boszorkányvadász, Matthew Hopkins leírásaiból elemzi egy állítólagos boszorkányfamiliárisának a nevét (78–88). PAUL R. PETERSON tanulmányában az óészaki ragadványnevek eredetét vizsgálja, valamint a ragadványnevek kutatásának terminológiáját, annak változásait is tárgyalja (89–99). STEPHEN J. BUSH angliai és walesi anyakönyvek segítségével vizsgálja azt a hagyományt, hogy a nagyon korán elhunyt gyermekek nevét szimbolikusan megkaphatja az utánuk született testvérük (100–112).

A harmadik szám nyitásában GIAN FRANCO CAPRA és ANTONIO GANGA átfogó témájú tanulmánya a társadalmat érintő nagyobb mértékű kulturális, technológiai változások helynévállományra gyakorolt hatását elemzi változatos névanyagon (125–135). NATALIA KNOBLOCK az orosz tulajdonnevek ukránosításának hatását szociolingvisztikai szempontok szerint kutatja, főként a nyelvi identitás és a nyelvi ideológiák szempontjából (136–152). SARA L. UCKELMAN az *Imogen*, *Olivia* és *Viola* személyneveket vizsgálja: ezeket a neveket sok más névhez hasonlóan hagyományosan Shakespeare nevéhez kötik, a szerző ezt a tévhitet igyekszik tisztázni (153–159). LAUREN MACAULAY korpusznyelvészeti eszközöket felhasználva vizsgálja azt az erőteljessé váló észak-amerikai trendet, hogy a fiúknak szillabikus nazális mássalhangzóra végződő nevet adnak (160–174).

A negyedik szám első tanulmánya KRISDA CHAEMSAITHONG kutatását mutatja be, melyben a nevek identitáskonstruáló funkcióját helyezi előtérbe bírósági tárgyalásokról

készült adatok segítségével (185–198). A következő tanulmány SHARON N. OBASI, RICHARD MOCARSKI, NATALIE HOLT, DEBRA A. HOPE, valamint NATHAN WOODRUFF nevéhez köthető; a nemi identitás és a nevek kapcsolatát elemzik online kutatásukban, melyet a nemi identitásukkal kapcsolatos okokból nevet változtató kitöltők segítettek (199–211). Az évfolyam utolsó tanulmányában MICHAEL D. SUBLETT a tájékozódást segítő, informális amerikai helynevekről értekezik (212–227). Az *upstate* kifejezés egy adott amerikai állam északi régiójára vonatkozik, ezzel párhuzamban a *downstate* a déli részekre használatos, míg az *outstate* általában a kevésbé lakott részekre utal; a szerző ezek használatát, valamint annak változásait is vizsgálja.

3. Recenziók. Az évfolyamban összesen tíz kiadvány szemlét olvashatjuk, az első két számban kettőt-kettőt, a további két számban pedig hármát-hármát. Elsőként a Névtani Értesítő jelen számában is ismertetett Critical Toponymies című, kritikai helynévkutatásokat tartalmazó tanulmánykötetről esik szó (56–58), ezt követi egy, az Artúr-mondakörhöz kapcsolódó walesi helynevekről szóló kiadvány bemutatása (59–63). A második számban egy márkanévadási tanácsadó kézikönyvről (118–120), majd Shibasaki Tomoka japán írónak egy névhasználati szempontból érdekes regényéről olvashatunk (120–122). A harmadik szám első recenziója RUTH BERNARD YEAZELL festmények elnevezését tárgyaló könyvéről szól (175–178). Ezt egy, a rasszizmus és a névadás kapcsolatát taglaló könyvének (178–182), majd NATCHEE BLU BARND hasonló témájú kötetének ismertetése követi (182–183). A negyedik szám első recenziójában IMAN NICK monográfiájáról olvashatunk, melyben szociológiai szempontból vizsgálja a németországi névadást a nemzetiszocialista időkre fókuszálva (231–235). A továbbiakban egy dél-afrikai helynévszótárt mutatnak be (236–238), végül pedig a Naming Thy Name című munkát, amely a Shakespeare-sonettekben megjelenő fiatal költő kilétét kísérli meg igazolni; a szerző, ELAINE SCARRY szerint Henry Constable neve a sonettekben többször kiolvasható a nevet alkotó betűk kiemelésével és a többi betű elhagyásával (238–240).

4. Egyéb írások. Az egyéb írásokhoz sorolhatunk minden nem állandó rovathoz tartozó közleményt: kisebb közleményeket, jelentéseket, helyesbítéseket, megemlékezéseket. Az első számban található az előző évfolyam legjobb cikkének járó méltatás (54–55); a második számban a 2018-as év nevééről szóló rovat (113–117), valamint két helyesbítés az előző évfolyamhoz (123–124); a negyedik számban egy rövid ismeretterjesztő írás kapott helyet (228–230), az évfolyam pedig az Alan Rayburn és John Thomas Algeo névkutatókra való megemlékezéssel zárul (241–248).

BALOGH ROLAND JÓZSEF

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1556-2690>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Namenkundliche Informationen 111. (2018–2019)

Szerkesztők: SUSANNE BAUDISCH – MICHAEL PRINZ – INGA SIEGFRIED-SCHUPP.
Deutsche Gesellschaft für Namenforschung (GfN) Philologische Fakultät
der Universität Leipzig, Leipzig, 371 lap.

1. Egy év kihagyás után látványosan megújulva jelent meg a *Namenkundliche Informationen* 111. száma. Átalakult a szerkesztőség, megváltoztak a szerkesztési elvek, a kötetek számozása, új a kiadó és a nyomda, ezzel párhuzamosan pedig megújultak a folyóirat egyes tipográfiai jegyei is. A legjelentősebb és határozottan pozitív változást a kötet összeállításban tapasztalhatja az olvasó: a korábbiaknál jóval kevesebb, de terjedelmesebb tanulmányokat közölnek, amelyek mind témájukat, mind eredményeiket tekintve fajsúlyosabb kutatásokat ismertetnek.

2. SIMONE BERCHTOLD a *-mann* végű svájci családnevek kapcsán arról számol be, hogy bár Svájcban kiemelkedően gazdag eredményei vannak a helynévkutatásnak, a személynév-kutatás elhanyagolt területe maradt a névtannak (13–71). BERCHTOLD kutatásainak célja olyan módszerek megalkotása, amelyekkel feltárhatók a neveket „tipikusan svájcivá” tévő nyelvi eszközök. A vizsgálat korpuszaként svájci és németországi telefonkönyveket, valamint a *Familiennamenbuch der Schweiz* [Svájc családnévkönyve] 1800 előtti névanyagát használta fel. A *-mann/-men* utótagú svájci családneveken különböző gyakorisági, lexikális, morfológiai, grafematikai és fonológiai vizsgálatokat végzett, összevetve ezeket a németországi megfelelőikkel. A területspecifikus jegyek közé azokat sorolta, amelyek gyakoribbak a svájci névkincsben, mint a németben.

ANGELA BERGERMAYER Ausztriában élő török bevándorló családok személynévadási szokásait vizsgálja tanulmányában (72–122). Úgy véli, hogy a személynévadás nem pusztán a gyermek megnevezésének és identifikálásának az eszköze, hanem társadalmi és kulturális változások indikátora is: egyrészt a bevándorlóknak a származási országukhoz való nyelvi-kulturális kötődését mutatja, másrészt pedig az új hazájuk nyelvi-kulturális szokásaihoz történő igazodásukat, beilleszkedésüket tükrözi. A névválasztást több változó mentén elemzi a szerző (a gyermek neme, állampolgársága, a szülők állampolgársága és iskolai végzettsége). Ezek közül is kiemelkedik az állampolgárság, ugyanis a török állampolgárok a török törvényeknek megfelelően csak iszlám nevet adhatnak a gyermeküknek. Az osztrák névadási jog ennél lényegesen liberálisabb, néhány korlátozó szabály betartásával bármilyen nevet választhatnak a szülők az újszülötteknek. Az osztrák állampolgárságú, török származású szülők nagyobb arányban választanak tradicionális osztrák (nyugat-európai) személynévet, mivel rendszerint régebben élnek Ausztriában, tehát mind nyelvi, mind kulturális szempontból integrálódtak. Emellett a magasabb végzettségűek inkább választanak a gyermeküknek olyan nevet, amely illeszkedik az osztrák személynévkincsbe (különösen fiúknak), és a vegyes házasságokban is inkább osztrák hangzású név mellett döntenek.

HARALD BICHLMEIER két tanulmányt is publikált ebben az évfolyamban. A Walter Wenzl 90. születésnapján köszöntő írása családnevek kontaktusvizsgálatának eredményét

ismerteti (123–152). A szláv nyelvekben használatos több száz családnévképző és kombinációik közül mintegy tucatnyit elemez: ezekkel jött ugyanis létre a szláv eredetű német családnévek 90%-a. A szerző a családnévképzők nemek közti eltéréseire is kitér. Ezek a németben felcserélhetik a nemet megkülönböztető eredeti funkciójukat (ha a leánygyermek az apának, a fiúgyermek pedig az anyának a családnévét örökli), majd el is veszíthetik, amint hivatalosan is rögzül a családnévforma.

A másik írásban BICHLMEIER újraértékeli a *Ruhr* nevek eredeztetését (153–165): a Dybortörvény néven ismert hangváltozási tendenciát segítségül hívva a név eddig általánosan elfogadott magyarázata mellé három továbbit is javasol, melyek közül kettőt elfogadhatónak tart, közöttük azonban jelenlegi ismereteink alapján nem lehet dönteni. A név(család) nagy valószínűséggel kelta eredetű.

Szintén névfejtéseket ismertet ANDREAS M. BISCHOFF írása (166–177). A *Dürrmenz* és *Dormans* helynevet, illetve családjukat a szerző a keltából származtatja, s e feltételezéséhez településtörténeti megjegyzéseket is fűz.

Az etimológiai témájú tanulmányok sorát BERND KOENITZ tanulmánya folytatja, mely egy érdekes névfejtő nyomozást mutat be (178–208). A szerző Merseburgi Thietmar 11. századi krónikájának tüzetes vizsgálata után új olvasatot javasol a benne említett *Titibuzin* helynévnek, számba véve a nyelvelmélet jellegzetes íráshibáit, helyesírási szabálytalanságait. Az újonnan megállapított névforma nyelvtörténetileg, névtanilag ugyan plauzibilisnek látszik, és megfeleltethető egy elpusztásodott település nevének, településtörténetileg mégis számos problémát vet fel ez az azonosítás. A szerző ezek mögött az ellentmondások mögött a korai oklevelezési gyakorlat visszasságait sejtí (pl. hamisítás jogviták esetén).

A kiadvány egyetlen angol nyelvű cikkét HEIKE NECKER és LIANA TRONCI jegyzi (209–232). A tanulmány egy korpuszelemzés eredményeit mutatja be: egyik fontos témája a köznevelésben szerepet játszó olasz *-ismo/-ista* és ógörög *-ismós/-istés* képzők produktivitása, a másik pedig a két nyelv közötti hasonlóságok és különbségek kimutatása a morfológiai szerkezet és a lexikális jelentés változásainak terén.

A névkutatás határterületéről közöl dialektológiai tárgyú tanulmányt DANIELA PELKA (233–260). A vizsgálat korpusza egy 1993-ban kiadott felső-sziléziai német tájszógyűjtemény, melynek az életkorra, testmagasságra és testalkatra utaló jelentéssel bíró német és lengyel lexémáit gyűjtötte össze és rendszerezte PELKA. Munkájában alapvetően a községi állományt vizsgálta, ezek az elemek azonban a szóbeli kommunikációban gyakran válnak gúnynevekké, melyek vizsgálata egy későbbi kutatás tárgya lehet.

Ezt követi PÓCZOS RITA írása a legkorábbi magyar nyelvelméletek népességtörténeti forrásértékéről (261–293). A Szent István korából fennmaradt hiteles oklevelek szörványainak etimológiai vizsgálata és újraértékelése alapján tett megállapítása szerint – a korábbi névfejtésekkel szemben – ezeknek a névadatoknak csupán a fele bír biztos, egyértelmű magyarázattal, a másik fele többféleképpen, azaz több nyelvből is származtatható. Módszer-tanilag hibás tehát az az eljárás, hogy a lehetséges magyarázatok közül egyet önkényesen kiválasztunk, és abból vonunk le etnikai következtetéseket.

A lett helynévmodelleket mutatja be SANDA RAPA és RENĀTE SILIŅA-PINĶE tanulmánya (294–311). Mintegy 60 000 nevet vizsgálva állapítják meg például az összetétellel létrejött nevek arányát (60% körül), hangsúlyozva, hogy az arányok névfajtánként változhatnak, a víznevek esetében például az általánosnál ritkább ez a névalkotási mód. A lett helynév-rendszerben megőrződtek olyan névalkotási minták is, amelyek a közszavak alkotásában

ma már nem produktívak. A grammatikalizáció folyamatát olyan példákkal szemlélteti az írás, amelyekben az egyik összetételi tag válik toponímánná; a lett nyelvben ez szuffixumként és prefixumként is lehetséges.

Svájci helynévvizsgálatok eredményét ismerteti INGA SIEGFRIED-SCHUPP munkája (312–321). Svájci városi (baseli) és vidéki, falusi (fehraltdorfi) dülönévanyagot hasonlít össze történeti rétegzettségben, a mindenkori dülönévadás szemantikai motivációit keresve. Korpuszát a két vizsgált névállomány 17. századig adathozható első előfordulásai alkotják. A szerző kutatásai azt mutatják, hogy vidéken kisebb számú és későbbi adatok állnak rendelkezésre, a birtoklásra, tulajdonviszonyokra utaló nevek pedig a városi térségben lényegesen gyakoribbak. A falu dülönévei valószínűleg csupán élszóban éltek, többségük csak a modernebb térképeken jelenik meg. Régiségükre a hangalakjukból és a bennük rejlő lexémákból lehet következtetni; ezek főként a mezőgazdasági és a topográfiai viszonyokra utalnak.

WALTER WENZEL tanulmánya a hely-, személy- és törzsnevek földrajzának módszertani alapkérdéseit, térképre vetítésének és településtörténeti értékelésének a problémáit tárgyalja, a lipcsei névkutató iskola több évtizedes kutatási eredményeit összegezve (322–343). WENZEL e munkálatok következtetései közül a legfontosabbként emeli ki azt a tézist, hogy a névföldrajzi-településtörténeti kutatások csak akkor vezetnek elfogadható és továbbvezető eredményre, ha a vizsgált terület földrajzi, különösen természetföldrajzi adottságainak figyelembevételével végzik őket. Példaként a szlávok megtelepedési feltételeit említi: ők ugyanis a feudális agrártársadalmak kialakulásának időszakában, mint kiderült, nem költöztek olyan területekre, amelyek 300 méternél magasabban feküdtek, a talaj termőértéke a százpontos skálán nem érte el az 50 pontot, az éves középhőmérséklet pedig a 8 fokot, továbbá a csapadék éves mennyisége 600 mm alatt maradt. A talaj termőértékét és a szláv-ság által adott (régébbi névtípusokat képviselő) helyneveket egy térképen ábrázolva tökéletesen kimutatható ez az összefüggés. Az írás hét színes térképet elemezve mutat be további megfeleléseket a természeti és társadalmi környezet, valamint az egyes névfajták (helynevek, személynevek, törzsnevek) között.

A kötet záró tanulmányát CHRISTIAN ZSCHIESCHANG jegyzi: szintén térképek segítségével, a német–szláv kontaktusterületnek számító Kelet-Niederlausitz példáján mutatja be a névállomány és a földrajz kapcsolatát (344–362). Ezek együttes vizsgálatával településtörténeti viszonyok, illetve események feltárására is lehetőség nyílik: a régebbi és az újabb névtípusok, valamint a névadási motivációk térképre vetítése azt mutatja, hogy a szorok elsőként a terület fő vízfolyásának, a Lubstnak az alsó szakaszát szállták meg, s a felső, nehezebben védhető, de mezőgazdaságra alkalmasabb területen csak később telepedtek meg.

3. A folyóirat e száma ismertetéseket nem tartalmaz, de a kötet végén megtalálható az Onomastikblogon 2018–2019-ben megjelent recenziók listája.

PÓCZOS RITA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2534-6265>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Rivista Italiana di Onomastica 25. (2019)

Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI. Società Editrice Romana – ItaliAteneo, Roma. 1060 lap (1. 528 lap, 2. 532 lap)

A 25. születésnapját ünneplő RION. 2019. évi két kötetének összterjedelme ezúttal is túllépte az ezer oldalt. A rovatok sorában állandósulni látszik és egyre nagyobb terjedelmű a főszerkesztő által gondozott, alfejezetekre tagolt Névtani figyelő (Osservatori: 125 lap), illetve a Játék a nevekkal (Ludonomastica: 32 lap) című rovat. A második kötet a RION. állandó munkatársai, a 2019-ben elhunyt Remo Bracchi és Giovanni Rapelli emlékének van dedikálva.

Tanulmányok, kisebb közlemények, vitacikkek. Az összesen 24 tanulmány szerzője (egy spanyol, egy lengyel és egy magyar kivételével) olasz, és a tárgyalt témák túlnyomó többsége is olasz vonatkozású.

A helynevek témakörébe sorolható írások a következők: REMO BRACCHI olyan felső-lombardiai helynevekről ad összefoglalást, melyek – leíró jellegük révén – valamely „intő tanulsággal szolgálnak”, azaz a név a környező tájat annak adottságai szerint, így a beépíthetőséget illető veszélyességét is leírva nevezi meg; ilyenek lehetnek például a gyakori földcsuszamlásra, lavinára, szakadéokra, vízmosásra vagy süppedéses talajra utaló megnevezések (15–44). OTTAVIO LURATI a ticinói kanton néhány helynévének (*Locarno, Blenio, Castro, Serravalle, Giornico, Bioggio*) laikus, népetimológias magyarázatát teszi helyre (87–91). LYDIA FLÖSS e kötetbeli első írásában a trentinói *Vardabe, Gardoné* és *Gardenér* helynevek látszólagos összetartozásáról értekezik (93–98). Másik tanulmányát a Dizionario toponomastico trentino adatbázisában¹ végzett kutatásra alapozta. A *loc* etimont tartalmazó 200 helynévi találatot elemezve kimutatta, hogy ezeknek csak közel a fele tekinthető középfelnemetnek (és mind Trentinónak a középkorban közismerten germánlakta keleti részén található), a többi viszont újlatin eredetű etimonokra megy vissza (659–677). GUIDO BORGHI három tanulmányt is publikált ebben az évfolyamban. A leghosszabb egy (túlnyomórészt kikövetkeztetett adatokra alapozott) részletes etimológiai fejtegetés a *Troia* helynév etimológiájáról (99–130); szintén etimológiai jellegű a *Bioggio* és az *Euganei* földrajzi nevek indoeurópai eredetéről készített írás (740–753); közelebb áll viszont mai hétköznapjainkhoz a Genova külvárosában 2018-ban leomlott, közlekedési szempontból kiemelt fontosságú híd megnevezéseiről (*Viadotto Polcevera, Ponte Morandi*) szóló írás tartalma (168–187). MARINA CASTIGLIONE és TOMMASO LA MANTIA a farkasra utaló, illetve a *lupo* ’farkas’ szót tartalmazó helynevek szicíliai jelenlétét tárja fel (613–638). FURIO CICILIO a többjelentésű *costa* (’tengerpart’, ill. ’dombhát, hegyoldal/-gerinc’) földrajzi köznevet tartalmazó ligúr és dél-piemonti helyneveket leíró-funkcionális megközelítéssel elemzi a 12. századtól induló névanyag alapján (679–687). ENZO CAFFARELLI egy korábbi, I. világháborús utca- és térnevekkel foglalkozó tanulmány adatait kiegészítve tér vissza a témára egy 2003-as, teljes Itália területéről átfogó képet adó telefonkönyv alapján.

¹ https://www.cultura.trentino.it/portal/server.pt/community/dizionario_toponomastico_trentino

Elemzése megerősíti a kiinduló tanulmány megállapítását, hogy Olaszország északi területein sokkal gyakoribbak a háború emléket felidéző utca- és térnevek, mint a déli tartományokban; szó esik továbbá az olasz kolonializmus és a helynevek összefüggéséről is (205–218). GIUSEPPE STACCIOLI tanulmánya a kb. 20%-ban arab eredetű szicíliai víznevekkel foglalkozik: ezek máig tanúskodnak a később a normannok által megdöntött szicíliai muzulmán emirátus középkori (kb. 900–1100 közötti) létezéséről. A két fő köznévi forrásszó a *wādi* 'völgy, folyó' és az *ayin* 'forrás(kút)': ezekből képzésekkel, összetételekkel alakultak ki víznevek (639–658).

A személynevek állnak a következő írások középpontjában: XAVERIO BALLESTER a *Navarro* családnév Valencia tartománybeli nagy gyakoriságának tényével is cáfolni igyekszik azok állítását, akik szerint e tartományt a muszlim hódítás végén szinte újra kellett telepíteni (45–49). ENZO CAFFARELLI a bevándorlás és a Szűz Mária-kultusz neveinek itáliai összefüggéseit elemzi a 19. század vége óta eltelt időben, figyelemmel az utóbbi időszakban bevándoroltak Itáliában eddig nem honos megnevezéseire is (51–86). A magyar olvasó számára különösen érdekes lehet a *Marika* névről írott rész, mely szerint e névváltozat Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Szlovéniában, Magyarországon és egyéb, balti vagy újjörög nyelvű kelet-európai országokban használatos, és 2000-ben 13 000 *Marika*, valamint 2800 *Marica* volt bejegyezve Olaszországban. REMO BRACCHI az Adda folyó felső szakasza körüli területekről gyűjtött össze (különböző altípusokhoz tartozó) rövidüléssel és gyakran továbbképzéssel alkotott neveket, melyek sokszor családnévkként is megjelennek, pl. *Andrea* > *Déia*, *Dria*; *Giacomina* > *Mina*, *Benedetto* > *Betto*, *Valerio* > *Lelu* (131–144). FEDERICO ALBANO LEONI a Nápolyban és környékén nyilvános helyeken (pl. házfalakon) 2006–2019 között megjelenő gázsíjelentésekben felbukkanó, gyakran tájnyelvi, illetve archaikus mesterségnévi ragadványnevek ezres nagyságrendű korpuszát ismerteti (563–602). OTTAVIO LURATI Ticino kanton néhány személynévből és mikrotoponimából származó családnévéről értekezik (603–611). MAURO MAXIA az izolált és ritka szárd *Cossiga* 'korzikai' családnév etimológiáját, alakváltozatainak történetét foglalja össze (724–737).

Az egyéb névfajták közt a népnevek témakörébe két írás tartozik. GIOVANNI RAPELLI etimológiai szempontból vizsgálta az *Euganei* népnevet: szerinte ez a latin auktorok által használt szó, mely egy, a mai Verona térségében élő prelatin, venetói népet jelölt, etruszk vagy rét eredetű lehet (198–204). LUIGI MATT a szárd Sulcis lakóira vonatkozó, gúnynévként is használt *mauredus* 'mauritániai' népnevet elemezte (689–703).

A köznevesülés témakörébe tartozik PAOLO D'ACHILLE írása a *brunoise* 'apró kockákra vágott zöldség' gasztronómiai terminusról: kutatásai szerint egy francia helynév adhatta ennek a konyhai eljárásnak a nevét (145–156). Személynév áll viszont a középpontjában FABIÁN ZSUZSANNA tanulmányának, melyben Leopoldo Fregoli (1867–1936) olasz „átváltozóművész” családnévének a magyar nyelvben való továbbéléséről olvashatunk részletes elemzést (705–722).²

Szintén az egyéb nevek témakörébe vonható ARTUR GALKOWSKI két írása közül az első (219–222). Ebben az olyan (gyakran helyi jellegű) olasz népi vásárok megnevezéseit elemzi, amelyek középpontjában a gasztronómia áll. Rendszerint valamilyen egyházi vagy világi ünnep ma már esetleg deszakralizált továbbéléséről van szó, a megnevezések pedig gyakran dialektálisak, esetleg angol elemeket is tartalmaznak, erős reklámjelleggel (188–196).

² A tanulmány magyar nyelvű változata a Magyar Nyelv folyóiratban (2019: 283–297) olvasható.

A szerző másik írása a névtani terminológia iránti erős érdeklődéséről tanúskodik: ebben a mindössze kétéves múltra visszatekintő, a Calabriai Egyetem által gondozott, AVSI rövidítésű folyóirat 2018-as kötetében publikált,³ CAFFARELLI és GAGLIARDI által összeállított, kb. 50 oldalas, olasz címszavakat olaszul magyarázó névtani terminológiai glosszáriumhoz fűz megjegyzéseket.

Végül az irodalmi névadás témakörébe sorolhatjuk ROBERTO RANDACCIO írását, melyben a szerző ifjabb Alexandre Dumas A kaméliás hölgy című regényének, illetve Verdi Traviata című operájának főszereplőjére vonatkozó névfelidéző megnevezést elemzi (ol. *la signora delle camelie*), kitérve a korabeli és a későbbi irodalmi, illetve köznyelvi (sajtnyelvi) használatokra is (157–165).

Minima onomastica. Ebben a szerzők által igen kedvelt rovatban (a két kötetben összesen) 53 egyoldalas tanulmány szerepel, melyek túlnyomó többségükben olasz vonatkozásúak. Ilyen például a *Nepente di Oliena* szárd bornév elemzése (235) vagy az ol. *leonardesco* – *leonardiano* melléknevek keletkezésének, különbségének vizsgálata (764). Terminológiai szempontból is érdekes a GALKOWSKI által egyrészt a *pirgonimo* 'toronymév' kategóriába sorolt olasz helynevek szisztematikus gyűjtésére és részletes elemzésére tett javaslat (233), másrészt a *medionimo* 'médianév' megnevezéssel összefoglalt olasz gyűjtés (769). ELVIRA ASSENZA (egy 2019-es felmérésre hivatkozva) a szándékosan félrevezető márkanev révén olaszoknak beállított ételnevekre hívja fel a figyelmet (magyarországi példái: *San Francesco tricolore penne* szárzészta, *Sicilia style*, *Milano style* és *Corso Verona* kávénevek; 756). Érdekes lehetne egy olyan névvizsgálat, amelyben speciális magyar ételek, márkák (esetleg hungarikumok) külföldön használt nevei lennének feltérképezve.

Szemle (recenziók és ismertetések). E rovatok magyar vonatkozásai a következők: tárgyyszerű leírás olvasható az ICOS 2017-nek az Onomastica Uralica köteteiben megjelent anyagáról (316–320), és szerepel a felsorolt művek sorában Ördög Ferenc Családnévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához című munkája is (325).

Rendezvények. A rovat a 2018 és 2020 nyara között az egész világon lezajlott vagy tervezett névtani eseményekről közöl 97 előzetest és/vagy beszámolót (343–395, 869–906). Terjedelmi okokból itt most csak a magyar vonatkozásokra térünk ki. A magyar névtanosiok neve a következő rendezvények ismertetésében bukkan fel: BARTH JÁNOS (Mainz, 2018, 350), UJVÁRY HEDVIG, SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ (Linz, 2018, 360), BÖLCSKEI ANDREA, SLÍZ MARIANN, FARKAS TAMÁS (Kazimierz Dolny, 2018, 362–363), GADÁNYI KÁROLY, DUDÁS ELŐD (Csákvár, 2018, 369), RESZEGI KATALIN (Uppsala, 2019, 882), FARKAS TAMÁS, NAGY KATALIN, NEMES MAGDOLNA, RESZEGI KATALIN, SLÍZ MARIANN (Helsinki 2019, 888–889), TÓTH VALÉRIA, BÖLCSKEI ANDREA, BÁTORI GYOPÁRKA, N. FODOR JÁNOS, HAUBER KITTI, SLÍZ MARIANN, RESZEGI KATALIN, FARKAS TAMÁS, BÁBA BARBARA, KENYHERCZ RÓBERT, KOVÁCS ÉVA, SZÓKE MELINDA, MOZGA EVELIN (Nagybánya, 2019, 891–895). Hosszabb írásban foglalja össze a főszerkesztő a KRE és az ELTE által 2018-ban megrendezett alkalmazott névtani konferenciát (375), illetve külön írás van szentelve Terry Pratchett műveit tárgyaló két névtani elemzésnek, melyekből az egyik FARKAS TAMÁSÉ (920).

Folyamatban levő munkák, események. A rovatban olasz és nemzetközi eseményekről, projektmunkákról, felhívásokról, újonnan megjelent vagy kiadás előtt álló könyvekről

³ Archivio per il Vocabolario Storico dell'Italiano. http://www.avsi.unical.it/wp-content/uploads/2018/06/a-AVSI-1-2018_Caffarelli_Gagliardi_Terminologia_onomastica.pdf

számol be a főszerkesztő (397–425, 909–927). Kiemelésre kívánkoznak a következő információk: felmerült a túlbujánzó és nemzetközi szinten széttartó névtani terminológia egységesítésének igénye (418); Ausztráliában őslakos helynevekkel kapcsolatos projekt indul (420); hamarosan elkészül a szárd családnevek történeti-etimológiai szótára MAURO MAXIA gondozásában (909–910); megalakult a Lengyel Névtani Társaság (922–923); Helsinkiben a Finn Akadémia támogatásával megindul az uráli utónevek adatbázisának létrehozására irányuló munka (923) és röviden be van mutatva a TÓTH VALÉRIA által koordinált, a Kárpát-medence helyneveinek kutatását célul kitűző magyar pályázat is (921).

Névtani figyelő. Az e rovatban (428–488, 930–995) tárgyalt kisebb és partikulárisabb témakörök közül most csak a névgyakorisági felmérések alrovatára (465–480, 976–986) irányítjuk figyelmünket. A 2017-ben születettek hivatalos névgyakorisági adatai szerint a leggyakrabban adott női és férfinevek (sorrendben) a következők: *Sofia, Giulia, Aurora, Alice, Ginevra; Francesco, Leonardo, Alessandro, Lorenzo, Mattia*; nincs tehát nagy változás a névadási szokásokban. A nem olasz állampolgárságúak körében így alakult a nevek sorrendje: *Sofia, Sara, Emma, Aurora, Amelia; Adam, David, Youssef, Rayan, Matteo*. Úgy tűnik, hogy a bevándorlók körében a fiúknál gyakoribb a saját közösséghez tartozó név adása. Az országos statisztikákon túl külön utónév-, illetve családnév-statisztikai adatokat közölnek olasz városokból is. Nemzetközi (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország) utónév-statisztika is szerepel a kötetekben (477–479). Érdekes megközelítés az 1999 óta nem adott nevek számbavétele: ezek között 2017-re vonatkozóan olyanok szerepelnek, mint *Aglae, Angiolina, Beata, Berta; Aureliano, Lanfanco, Terenzio* stb. (981–982). A földrajzi neveket illetően egy Nagy-Britanniára vonatkozó utcanévvizsgálat van röviden ismertetve: a leggyakrabban 20 megnevezés között *High Street, Station Road, Church Street, Park Road* minden tagországban előfordul (984–985).

Ludonomastica. A Játék a nevekkel címmel magyarítható, a főszerkesztő és FEDERICO MUSSANO által gondozott rovatba (489–514, 997–1004) a következő névgyűjtések kerültek be: öt azonos és öt különböző magánhangzót tartalmazó helynevek (*Arcavacata*, ill. *Decimomannu*); egyetlen magánhangzóban különböző helynevek (*Merlini*, ill. *Merlino*); emlékezetes dátumot tartalmazó utca- és térnevek.

Nekrológok. A RION. hosszabb nekrológgal búcsúztatta a következő tudósokat (515–522, 1027–1042): Mario Alinei (1926–2018), Aleksandra Ciešlikowa (1936–2018), Milan Majtán (1934–2018), Teodolius Witkowski (1930–2018), Remo Bracchi (1943–2019), Giovanni Rapelli (1938–2019), Marius Sala (1929–2018), Gerhard Koß (1933–2018).

A 2018. év (olasz vonatkozású) névtani bibliográfiája (1005–1025). 2018-ban is a RION. főszerkesztője, ENZO CAFFARELLI került a publikációs gyakoriság első helyére (40 írással: 1007–1011). Magyar szerző a bibliográfiában: FÁBIÁN ZSUZSANNA (4 publikációval: 1014, 1023).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3597-8773>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Onomastica 62. (2018)

Főszerkesztő: BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH. Polska Akademia Nauk – Komitet Językoznawstwa i Instytut Języka Polskiego, Kraków. 372 lap

Megemlékezések. A folyóirat e száma a közelmúltban elhunyt két névkutató, a lengyel Edward Breza és a bolgár Lilyana Dimitrova-Todorova munkásságáról való megemlékezéssel indul (5–7, 9–13).

Tanulmányok. A kötet első három tanulmánya az irodalmi névhasználat kérdéseit tárgyalja különböző korszakokból és műfajokból származó szövegek kapcsán. A tanulmányok sorát MAGDALENA GRAF és PAWEŁ GRAF írása nyitja: a szerzők a lírai szövegekben szereplő tulajdonnevek értelmezésének egy lehetséges módszertanát a 20. század eleji futurista költő, Bruno Jasiński verseinek a példáján mutatják be (15–31). Ezt követi ADAM SIWIEC elemzése, amely a kortárs lengyel prózairó, Marek Słyk egy regényének tulajdonneveire fókuszál, s azt vizsgálja, hogy a többségében Słyk alkotta nevek milyen módon járulnak hozzá a szövegek által közvetített világkép létrehozásához (33–55). EWA ORONOWICZ-KIDA Andrzej Urban 1936-os naplójának a személyneveit elemzi, elsősorban a használt névformák funkciója szempontjából (57–71).

Ezt követően három, terminológiai és módszertani kérdéseket érintő munka következik. WOJCIECH WŁOSKOWICZ a névtan fogalmi rendszerének és terminológiájának az összefüggéseit vizsgálja, igyekezve hozzájárulni a tudományterület terminushasználatának standardizációjához (73–98). MARIUSZ RUTKOWSKI a névtani kutatások új, internetes kommunikációhoz kapcsolódó irányának, az általa *medioonomasztiká*-nak nevezett területnek a kutatási potenciálját és módszertanát vizsgálja fel internetes mémek és Facebook-profilok elemzésével (99–112). AGNIESZKA MYSZKA az ún. *emlékezeti utcanév* (*commemorative names, nazwy pamiątkowe*) terminus fogalmának az alakulásával foglalkozik, ugyanakkor azt is bemutatja, hogy miként változtak maguk a nevek, amelyek e csoportba sorolhatók (113–128).

Az ezt követő tanulmányok a személynévadás és személynévhasználat különböző aspektusaival foglalkoznak. ELŻBIETA RUDNICKA-FIRA Przemysł katolikus és ortodox lakosainak keresztnévadási szokásait veti össze vallási, kulturális és társadalomtörténeti szempontból (129–144). JÓZEFA KOBYLŃSKA egy 17–18. századi összeírásban említett domonkosok szerzetesi neveit elemzi (145–181). BOŻENA HRYNKIEWICZ-ADAMSKICH 17. századi forrásokat felhasználva, statisztikai megközelítésben mutatja be a korabeli észak-oroszlakos férfineveket (183–202). OKSANA CHORNOUS azokat a jelenkori ukrán családneveket vizsgálja, amelyek valamilyen külső tulajdonság alapján keletkezett személynévből alakultak (203–224). JUSTYNA B. WALKOWIAK a két világháború közötti lengyel előadóművészek művészneveit elemzi, többek között abból a nézőpontból, hogy azok nyelvilag hogyan viszonyulnak a művész eredeti nevéhez (225–241). EWA ROGOWSKA-CYBULSKA egy, a 20. század végének és a 21. század elejének reklámszövegeiből összeállított névállomány képzéssel alakult tulajdonneveit vizsgálja (243–258).

Végezetül OLEG BELEJ és HELENA SOJKA-MASZTALERZ az ukrainai oikonimáknak (épületneveknek) a kommunizmus megszűnésekor bekövetkezett változását vizsgáló munkáját olvashatjuk (259–272), valamint IRENA KALUZYŃSKA írását, amely a kínai tulajdonnevek kapcsán gyakran megfigyelhető homofónia jelenségének a megszüntetéséről szól, különös tekintettel a pekingi utcanevekre (273–280).

Műhelytanulmányok. RITA HEUSER és ANDREA SCHELLER a *Das Digitale Familienamenwörterbuch Deutschlands* elnevezésű német családnévszótár koncepcióját, felépítését és technikai hátterét mutatja be abból a szempontból, hogy egy efféle munka milyen lehetőségeket és perspektívákat tartogat, különös tekintettel a nemzetközi együttműködések lehetőségére (281–290). Ezt követően egy hasonló lengyel projektnek, a leggyakoribb lengyel családnéveket tartalmazó elektronikus szótárnak a bemutatását olvashatjuk. A projekt ismertetése során KATARZYNA SKOWRONEK és munkatársai kiemelik, hogy a szótár a lengyel családnéveknek milyen sokféle szempontú elemzését teszi lehetővé (299–314).

Ismertetések. Az ismertetéseket tartalmazó rovatban HOFFMANN ISTVÁNNAK, RÁCZ ANITÁNAK és TÓTH VALÉRIÁNAK a magyar helynevek történetéről szóló, *History of Hungarian Toponyms* című angol nyelvű monográfiájáról készült ismertetést is megtaláljuk (248–250). További magyar vonatkozásként az európai névtani periodikák között a *Névtani Értesítő* 39. számának a bemutatását olvashatjuk (256–258).

A tudományos élet krónikája. A névtani eseményeket bemutató írások között HALSZKA GÓRNYNAK a 2017-ben Debrecenben megrendezett ICOS-kongresszusról írt beszámolója is helyet kapott (366–369).

KENYHERCZ RÓBERT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6312-3532>

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Kölcey Ferenc Tanítóképzési Intézet

Onomastica 63. (2019)

Főszerkesztő: BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH, Polska Akademia Nauk – Komitet
Językoznawstwa i Instytut Języka Polskiego, Kraków. 362 lap

Megemlékezések. A folyóirat e száma két, 2018-ban elhunyt névkutató – a lengyel Aleksandra Cieślíkowa és a szlovák Milan Majtán – munkásságának a méltatásával kezdődik (5–12).

Tanulmányok. MAGDALENA GRAF és PAWEŁ GRAF egy problémafelvető írásban az irodalmi névtan jelenlegi kereteit igyekeznek kitágítani azáltal, hogy a hagyományos szempontok közé beemelik a kortárs irodalomelméleti gondolkodók szempontjait és a tulajdonnevekről vallott nézeteit is (13–30). MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA az exonimákból alakult neveket vizsgálja, s igyekezik a kérdést – a névadási mód univerzálé jellegére hivatkozva – tágabb kulturális kontextusba helyezni; ugyanakkor arra is kitér, hogy mára miként változott meg ez a névadási mód az elmúlt korokhoz

képe (31–50). ANDELA FRANČIĆ horvát példákban mutatja be az ún. transzantroponimizáció jelenségét, amelynek során egy keresztnév válik családnévvé vagy egy családnév keresztnévvé, s azt vizsgálja, hogy a tulajdonnév által hordozott információk milyen módon sérülhetnek az így létrejött nevek esetében (51–65). JONATHAN J. KALMAKOFF a duhoboroknak (egy 18–19. századi orosz vallási mozgalom tagjainak) azon névadási szokását mutatja be, amikor az azonos nevű családok az alapján kaptak megkülönböztető, de hivatalossá nem váló családnévet, hogy milyen utcában laktak (67–114). Az így létrejött neveket aztán nyelvi és nyelvhasználati szempontból elemzi, s végül bemutatja azokat a történeti és társadalmi folyamatokat is, amelyek következtében ez a névadási mód eltűnt. EWA WOLNICZ-PAWŁOWSKA a lengyel nyelvpolitikai szabályozásnak a földrajzi nevek sztenderdizációjára vonatkozó alapelveit mutatja be, különös tekintettel azokra, amelyek a természeti neveket érintik (115–125). ELŻBIETA KOWALCZYK-HEYMAN a Kelet- és Északkelet-Mazóvia középkori vízneveivel foglalkozó korábbi szakirodalom pontatlan azonosításait veszi sorra, s feltárja, hogy milyen okok állhattak a korábbi munkák tévedései mögött (127–144). URSZULA BIJAK a Visztula vízgyűjtő területének személynévi eredetre visszavezethető folyóneveit vizsgálja, s megállapítja, hogy a mai folyónévállomány 6,8%-át kitevő korpusz jellemzően 19–20. századi névadással jött létre (145–156). WOJCIECH WŁOSKOWICZ Stanisław Vincenz egy művének 1936-os első kötetét vizsgálja abból a szempontból, hogy a mai Ukrajna területén található Huculvidék földrajzi nevei milyen formában jelennek meg benne (157–180). Arra a következtetésre jut, hogy az 1930-as évek névhasználatát a lengyel és az ukrán nyelv, valamint a hucul dialektus együttes hatása határozta meg. KATARZYNA SICIŃSKA Kazimierz Tetmajer egy novellagyűjteményében megjelenő címeket elemzi szintaktikai, szemantikai, stilisztikai és szövegtani szempontok szerint (181–207). EWA MLYNARCZYK a Második Lengyel Köztársaság (1918–1939) egyesületeinek a neveit vizsgálja szerkezeti és szemantikai szempontból (209–226). MIROSLAWA SAGAN-BIELAWA a lengyel *tani* 'olcsó' szó megjelenését vizsgálja a lengyel gyógyszerárak neveiben (227–239). Ennek kapcsán azt a névelméleti kérdést is érinti, hogy a krematonimák (események, rendezvények, intézmények, szervezetek stb. tulajdonnevei) mennyiben különíthetők el a közszoói leírásoktól. XIAOQIONG WANG és IRENA KALUZYŃSKA a kínai helyek (elsősorban városok) állandósult, körülírásszerű megnevezéseit mutatja be szerkezeti és névhasználati szempontból (241–261). KAROLINA GALEWSKA a kínai tulajdonnevek fordíthatóságának a kérdését tárgyalja kognitív megközelítésben (263–278).

Műhelytanulmányok. URSZULA WÓJCIK arra hívja fel a figyelmet írásában, hogy a neveket tartalmazó középkori lengyel források nincsenek kellőképpen felhasználva a lengyel történeti nyelvészeti munkákban, pedig az adatok felhasználása új távlatokat nyithatna az etimológiai, dialektológiai, lexikológiai és morfológiai vizsgálatokban (279–290). ZBIGNIEW BABIK a 20. század közepén lezajlott lengyel mikronévgyűjtésekről, illetve az összegyűjtött anyag sorsáról tájékoztatja az olvasókat (291–313), KATARZYNA SKOWRONEK pedig az antropológiai és a névtani vizsgálatok közötti kapcsolatról ír Artur Rejter *Proper Names in Con/texts of Culture* [Tulajdonnevek a kultúra kon/textusában] című könyvének a gondolataira reflektálva (315–322).

Ismertetések. E rovatban IRENA MYTNIK könyvének és négy névtani folyóiratnak az ismertetését olvashatjuk (323–342).

A tudományos élet krónikája. A rovatban két írás is szól Józef Bubak névtani és dialektológiai munkásságáról a kutató halálának 20. évfordulója kapcsán. Ezenkívül

a 21. nemzetközi és nemzeti névtani konferenciáról és a Lengyel Névtani Társaság megalakulásáról kapunk hírt.

KENYHERCZ RÓBERT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6312-3532>

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Kölcey Ferenc Tanítóképzési Intézet

Acta onomastica 60. (2019)

Főszerkesztő: PAVEL ŠTĚPÁN. Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha. 348 lap

Tanulmányok. A rovat 15 angol, 3 cseh, 2 ukrán és 1 orosz nyelvű cikket, összesen 21 tanulmányt tartalmaz. A továbbiakban névfajták szerint tárgyalom a publikációkat.

Helynévi témájú tanulmányok. J. DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ és J. DAVID (7–23) a Londonban és Moszkvában egykor száműzetésben lévő cseh politikusok (Edvard Beneš, Jan Masaryk, Klement Gottwald stb.) 1938–1945 közötti rádiós megnyilatkozásaiban megjelenő helyneveket vizsgálják: a helynevek szövegkörnyezetben, kollokációkban való előfordulását, (re)szemantizációját, szimbolikus szerepét figyelik meg. Ž. DVOŘÁKOVÁ (24–35) a szimbólummá vált *Polná* helységnévvel kapcsolatos asszociációkat értelmezi tanulmányában. A város 1899-ben vált világszerte ismertté egy gyilkosság révén, amely nagymértékű antiszemita indulatokat eredményezett. Az egyes mikrotoponimák máig őrzik e gyilkosság emlékét. R. FONTANOT (36–44) a jugoszláviai helyneveknek a második világháborús olasz megszállás idején zajló olaszosítását mutatja be három térség (Dél-Szlovénia, Dalmácia és Fiume) névanyagán keresztül. T. KLEMENSOVÁ (45–62) a csehországi Jeseník település utcanévrendszerének 20. századi változásait tekinti át. A társadalmi-politikai változások az utcanévek állományát is érintették az egykor németajkú városban. V. LÁBUS, D. VRBÍK és M. KOURKOVÁ (63–73) egy hegynév (*Bramberk/Krásný*) különböző (hivatalos és élőnyelvi) alakváltozatain keresztül tárgyalja az egykori Szudéta-vidéken (Lučany nad Nisou településen) történt helynévváltoztatások sajátosságait. M. MISTECKÝ (74–84) az utcanévek politikai indíttatású névváltoztatásairól értekezik. Négy kutatóponton (Ostrava-Hoštálkovice, Ostrava-Pustkovec, Dolní Lhota, Studénka) vizsgálja a „politikai kolonizáció” során született utcanévek lokalizálását, figyelembe véve az utcák sűrűségét, illetve egymáshoz viszonyított távolságát. M. PTÁČNÍKOVÁ (85–93) a prágai *Náměstí Jana Palacha* (Jan Palach tér) utcanév kialakulását mutatja be az archívumban lévő források (kérvény, petíció, jegyzőkönyv stb.) alapján. A névadást a prágai lakosok kezdeményezték: emléket szerettek volna állítani Jan Palach cseh egyetemistának, aki 1969. január 16-án a Varsói Szerződés megszálló csapatainak bevonulása elleni tiltakozásul felgyújtotta magát. Az utcanév a nép ellenállását is szimbolizálta. R. RAZUMOV és S. GORYAEV (94–111) közös tanulmánya a templomnévből származó orosz utcanéveket elemzi, rámutat a vallás és névhasználat közötti összefüggésekre és az állami ideológiák nevekre gyakorolt hatására. G. ROŽAI (112–120) az etnikai és nyelvi kontaktusok tükrében tárgyalja a Szlovák-karszt Nemzeti Parkban található barlangok megnevezéseit. Egymás mellé állítja a standardizált és az élőnyelvben

használatos neveket. A tanulmány a szlovák–magyar államhatár közelében lévő karszt magyar eredetű barlangneveivel foglalkozik. K. STŘELEČ (121–129) a mai cseh prózában megjelenő azon helyneveket tekinti át, melyek a 20. századi társadalmi változásokat, ideológiákat tükrözik Közép-Európában. Az irodalmi művekben előforduló helynévváltozatok gyakran a humor eszközei, a politikai hatalom elleni magatartást is kifejezik. P. ŠTĚPÁN (130–137) tanulmánya a mezőgazdaság kollektivizálásának a csehországi falusi tájképre és helynevekre gyakorolt hatását mutatja be. Az elemzett helynévkorpusz az 1963–1980 közötti évekből származik. A magántulajdonban lévő földek államosítása nagyban befolyásolta a helynévanyag változását is. J. B. WALKOWIAK (138–149) a politikailag motivált „propagandisztikus” utcanévek keletkezéstörténetét vizsgálja a második világháborút követő időszak Nyugat-Lengyelországának határmenti területén (elsősorban a háború után Lengyelországhoz csatolt, egykor Németországhoz tartozó településeken). CH. ZSCHIESCHANG (150–159) a szorb, német és lengyel nyelvek az egykor Kelet-Németországhoz, majd a második világháború után Lengyelországhoz tartozó területen lévő helynevekben való jelenlétét elemzi. A társadalmi változások a tulajdonnevek nyelviségét is érintették: a szorb helyneveket németesítették, majd a 19. században a német nevek szorbosítására is sor került, 1945 után pedig a helynevek lengyelesítése figyelhető meg. O. CHESNOKOVA és I. MARTYNEKO (171–185) a Fülöp-szigeteki spanyol helyneveket elemzi strukturális, keletkezéstörténeti és pragmatikai szempontból. J. DAVID és J. DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ (199–211) két cseh várost (Hradec Králové és Písek) illetően azt vizsgálja, milyen arányban és kontextusban jelenik meg egyes emlékiratok szövegeiben a települések helynévállománya, a standardizált helynevek mellett előfordulnak-e nem standard névalakok, valamint hogyan interpretálják a szerzők a memoárokból a helyneveket. L. KRAVCHENKO (240–252) Kijev utcanéveinek változásával foglalkozik. A városban 2015–2017 között 177 utcát neveztek át. Az új nevek leggyakrabban (az elemzett utcanévek 63%-ában) az ukrán történelemből ismert személyiségek emlékét őrzik.

Személynévi témájú tanulmányok. L. DACEWICZ (186–198) az 1865–1918 közötti évekből, Białystok és Grodno városokból származó római katolikus egyházi anyakönyvek alapján szemlélteti az orosz fennhatóság lengyel társadalomra gyakorolt hatását a 19. század második felében. Az orosz mint hivatalos nyelv bevezetése a személynevek oroszosítását is érintette. Ž. DVOŘÁKOVÁ (212–220) a cseh és morva zsidók keresztnév-választását korlátozó névtörvényeket (az 1787-ben II. József által kiadott rendeletet és a fasiszta Németországban 1938-ban kiadott, család- és egyénnév-változtatásról szóló törvényt) értelmezi. O. CHALIMAN (221–232) az ukrán sajtóban szereplő személynevek metaforizációjáról, a (biológiai és grammatikai) nem és a névhasználat közti összefüggésekről értekezik. R. KOLÁR (233–239) a cseh Ivan Martin Jirous (1944–2011) egy verseskötetében szereplő személyneveket taglalja írásában. L. CADOVA (253–262) két ukrán település 19. századi egyházi dokumentumaiból származó adatok alapján rámutat arra, hogy annak idején az egyházi naptár, illetve az újszülött születésének napja fontos szerepet játszott a keresztnév-választásban. A szerző a tanulmányban a keresztnévek formáját, gyakoriságát és a nyelven kívüli tényezőknél a névadásra gyakorolt szerepét is vizsgálja.

Vita. E rovatban két hozzászólás olvasható (236–272). P. NEJEDLÝ egy cikkkel kapcsolatban közli kritikai észrevételeit. L. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ a *fitonima* ’növények tulajdonneve’ és a *krematonima* ’termékek, események, rendezvények, intézmények, szervezetek stb. tulajdonneve’ terminusok közötti különbségekről tesz megjegyzéseket a szakirodalom és terminológiai szótárak alapján.

Recenziók. A folyóirat hat kiadványt ismertet (273–299): egy német nyelvű helyneves monográfiát; egy angol nyelvű, japán egyénnevekkel foglalkozó könyvet; egy lengyel nyelvű történeti-etimológiai személynévszótárt; egy cseh nyelvű orosz–cseh tulajdonnévszótárt, JIŘÍ UHLÍŘ helytörténész munkásságának bibliográfiáját és egy helynevek tájban betöltött szerepét tárgyaló monográfiát.

Krónika. E rovatban egy megemlékezés (Liljana Dimitrova-Todorova, 1946–2018) és három születésnap köszöntés (Rudolf Šrámek, Svatopluk Pastyřík, Jana Pleskalová) található (160–162, 300–307).

Hírek és megjegyzések. Névtanosok kollektívája ismerteti az egyes országokban megjelenő névtani folyóiratokat, kiadványokat, konferenciákat (többek között a Debrecenben megrendezett 26. ICOS-kongresszust is, 327–328), a tulajdonnevekkel foglalkozó sajtóban és a világhálón olvasható rövid cikkeket (308–336). Ž. DVOŘÁKOVÁ és M. KNAPPOVÁ beszámolnak a 2018-ban Csehországban kérvényezett új keresztnevekkel kapcsolatos szakértői véleményekről (337–340).

BAUKO JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1297-6177>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

Namn och bygd 107. (2019)

Szerkesztők: STAFFAN NYSTRÖM – EVA NYMAN – INGE SÆRHEIM. Kungl. Gustav Adolf Akademien för Folkkultur, Uppsala. 156 lap

A folyóirat 2019. évi száma tizenegy, angol nyelvű absztrakttal is ellátott tanulmányt, három kisebb írást, valamint tíz ismertetést, illetve recenziót tartalmaz.

A kötet nyitó írása a néhai THORSTEN ANDERSSON egy 2009-ben megjelent német nyelvű tanulmányának fordítása (7–15). A szerző az onomasztikon felépítését vázolja fel: a névadási modell szerint a nevek egyrészt a közszók felhasználásával jöhetnek létre, másrészt a már meglévő névkészlet elemeiből keletkezhetnek. Az előbbi névalkotásnak nevezi, az utóbbit pedig névválasztásnak.

A svéd miniszterelnök vidéki rezidenciájának nevét, a *Harpsund*-ot veszi górcső alá SVANTE STRANDBERG (17–29). A helynév ósvéd alakjának a *Harposund*-ot adja meg, s írásában az előtagként szereplő *harp*- elem lehetséges magyarzatait veszi számba. Végül a lexéma 'köves, kemény talaj' vagy 'szűk szoros' jelentéseit valószínűsíti, s azt is sugallja, hogy ő maga a második értelmezés mellett teszi le voksát.

MATS G. LARSSON és STAFFAN FRIDELL a *Norunda härad* upplandi nevet vonja vizsgálat alá (31–37). A szerzőpáros a név korai **Norhund* alakjában szereplő *nor* elem korábbi, 'szoros' jelentésben való értelmezését elfogadja, s a természeti környezetet feltérképezve még pontosabban próbálja meghatározni a denotátum helyét.

Középkori okleveleket tanulmányozva járja körül a *Lägerbovade* nevű hely tulajdonosi viszonyait CHRISTIAN LOVÉN (39–51). Úgy tűnik, hogy ezt a névváltozatot elsősorban a terület adminisztratív státuszára utaló kifejezésnek kell tekinteni.

JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSEN a *Høstcløf* név első, 1268-as előfordulását tárja fel írásában (53–59). A szerző azt hangsúlyozza, hogy az oklevelek kivakart, mégis jól olvasható elemeit a kutatóknak számításba kell venniük, amikor a nevek első említését mutatják be.

A norvég helynevek gyakori első névrészenek, a *Godfar*-nak szenteli írását INGE SÆRHEIM (61–74). Sok megalapozott esetben a ’nagyapa’ jelentést kell ehhez a lexémához társítani a nevekben, a szerző azonban rámutat, hogy ’medve’ jelentésben is előfordul norvég nyelvjárásokban, így bizonyos mikrotoponimák, főként hegyekbeli helyeket megnevező elnevezések esetében ezt a magyarázatot kell elfogadni.

A finnországi svéd területek nyelvi tájképét mutatja be doktori disszertációjában VAINO SYRJÄLÄ, s e munka opponensi bírálatát adja közre PIRKKO NUOLIJÄRVI (75–82).

A hajónevekkel szociolingvisztikai szempontból foglalkozó írásában EMILIA ALDRIN egy 187 adatközlővel készített felmérésének az eredményeit tárja elénk (83–107). A szerző bemutatja a névadás folyamatát, a névvariánsokat, illetve a névadás mögött meghúzódó explicit okokat. A feldolgozás során olyan tényezőket vesz figyelembe, mint a hajó típusa, valamint a tulajdonos neme, kora és iskolázottsága. ALDRIN úgy látja, hogy ez a névadás a hajó és a tulajdonos személyiségének egyfajta konstrukciójaként értelmezhető.

A *Namn och Bygd* hasábjain ebben az évben is két megemlékezés kapott helyet (109–113, 115–118): STAFFAN NYSTRÖM tiszteleg Jan Paul Strid (1947–2018), MATHIAS STRANDBERG pedig Göran Hallberg (1939–2019) előtt.

A rövidebb közlemények rovatában három munka olvasható (119–125). STAFFAN FRIDELL a *Boren* tónévről ír, OLOF HOLM és JOSEFIN DEVINE a régi *Namn* helynévről, SVANTE STRANDBERG pedig a *Naum* községnevről.

A kiadvány főként skandináv kötetek recenziójával zárul, de itt olvasható LARS-GUNNAR LARSSON ismertetése is a HOFFMANN ISTVÁN, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA tollából származó, angol nyelvű *History of Hungarian Toponyms* című kötetről (127–130).

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift (2019)

Szerkesztők: MATS WAHLBERG – STAFFAN NYSTRÖM. Ortnamnssällskapet i Uppsala, Uppsala. 91 lap

Az Uppsalai Helynévtársaság 2019-ben megjelentetett kiadványában tíz tanulmányt olvashatunk öt szerző tollából. A szakmunkák mindegyike tartalmaz angol absztraktot is.

STAFFAN FRIDELL három írással is szerepel a kötetben. Első munkájában a 2013-ban felfedezett rúnakövön olvasható *i akru* megfejtését tűzte ki célul (5–11). A nevet vagy összetételként, vagy pedig képzett szóként értelmezték korábban, s a Mälaren menti *Ekerö*-vel azonosították. FRIDELL interpretációja szerint a név **Eikra* formában rekonstruálható, mely utalhat az álandi *Eckerö*-re, s ugyanígy elemezhető az észak-smålandi *Eckern* tónév is.

Következő rövid írásában három *-lassen* utótagú tónevet mutat be (13–16). HARRY STÄHL korábbi nézetével szemben úgy gondolja, hogy e nevekben a finn *laks* 'tó' közszó szerepel. A dalarnai Rättvik-járás, ahonnan az elemzett nevek származnak, éppen az egykoron a finnek által kolonizált területek szélén fekszik.

Harmadik cikkében FRIDELL az *Orus* rúnafelirattal foglalkozik (17–19). Az 1495-re datálható felirat valószínűleg az első említése az *Orsa* járásnévnek. A név egy **Oru-os* formára vezethető vissza, mely előtagként egy folyónevet, utótagként pedig az *os ~ us* 'tor-kolat' lexémát rejt magában. Az eredeti **Oru-us* valószínűleg korán *Orus*-szá változhatott.

MAGNUS KÄLLSTRÖM szintén rúnakövön olvasható nevet vesz górcső alá, ez azonban személynév (21–34). A *sahraifr* hangsort korábban a *Sigræifr* férfinévvel azonosították, a szerző azonban úgy gondolja, hogy *sihrtif(r)*-nak kell olvasni a rúnákat, a vésnök ugyanis valószínűleg felcserélte a *t* és *r* rúnákat. Így pedig a *Sigdrif* női névvel azonosítható a kérdéses hangsor, ez pedig a nyugati óskandináv *Sigrðif(a)* valkürnévvel hozható kapcsolatba.

A mai Stockholm világába kalauzol bennünket STAFFAN NYSTRÖM (35–44). Az ezredforduló óta egyre növekszik a város, ami az új vagy megváltoztatott nevek iránti igényben is tetten érhető. A neveket egy hivatalos névadó bizottság adja, azonban emellett nemhivatalos név is születik szép számmal. Írásában NYSTRÖM három névadási trendről ír: a névadók előszeretettel használnak archaikus helyesírású elnevezéseket (pl. *Saltssjöqvarn*), angol neveket adnak (pl. *79 & Park*), vagy vidékies hangzású nevet kap a hely (pl. *Nockebyn*).

STAFFAN NYSTRÖM és SVANTE STRANDBERG közösen foglalkoznak a *Hundsgran* (ma *Graneberg*) név magyarázatával (43–57). Az első névrész a *Hun* vagy *Hund* férfinév genitívusi alakjaként is értelmezhető, a két szerző mégis inkább a kiemelkedésre utaló *hun* szóval hozza összefüggésbe a nevet. Graneberg közelében van is egy feltűnő kiemelkedés, ami alátámaszthatja ezt az eredeztetést.

A *skvattram* 'mocsári molyűző' növénynév etimológiájához szól hozzá MATS RYDÉN (59–61). A nevet a nyelvjárási *skvatta* 'összeesik, fel-le ugrál' igére vezeti vissza. Az elnevezés így a leveleknek a hőmérséklettől függően eltérő pozíciójára utal, hideg időben ugyanis a levelek lehajlanak.

A kötet végén SVANTE STRANDBERG három, színes térképekkel is illusztrált írása kapott helyet. Véleménye szerint a **Dikk* 'a sötét (folyó)' víznévből származik a *Dicka* településnév (63–69). Az *Orresta* és az *Orrhammar* farmnevekben az *orm* 'kígyó' lexémát fedezi fel, amely lehet közszó, személynév vagy helynévi elem is (71–77). Az *Åssingån* folyószakasznév kapcsán arra jutott, hogy az **Esn-* 'hegy(hát)j folyó' elemet tartalmazhatta a név, s az *Oppäsen* tónév utótagjaként szintén ez a lexéma állhat (79–86).

Az évkönyv a társaság előző évi tevékenységét bemutató rövid összefoglalóval zárul.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

1. Kérjük szerzőinket, hogy a **Névtani Értesítőbe** szánt írásaikat **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc(x) formátumban juttassák el szerkesztőségünknek. Tanulmányaikhoz rövid, 10-15 soros magyar nyelvű **tartalmi összefoglalót** is illesszenek (az angol nyelvű absztrakt számára). A cikk végén, a szerzői nevet követően tüntessék fel **intézményüket** (felsőoktatási intézmény esetében a kart is), illetve működési helyüket, ORCID azonosítójukat¹ és nyilvános (hivatalos) ímécímüket (ezeket a folyóiratban közölni fogjuk). A további kapcsolattartás megkönnyítésére, kérjük, adják meg mellékelten egyéb **elérhetőségeiket** (ez utóbbit természetesen nem tesszük nyilvánossá).

A beérkezett tanulmányok két-két lektor által végzett, mindkét irányban anonim lektorálási folyamaton mennek keresztül. A kéziratok megjelentetésében a lektoráltatás, a lektori megjegyzéseket figyelembe vevő szerzői átdolgozás, valamint a szerkesztési munkák időigényével is számolni kell.

Folyóiratunk **egységes arculatának** érdekében kérjük, hogy kézirateik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott szerkesztési elveket. A kéziratok elkészítéséhez ajánljuk a folyóirathoz készült sablonfájl használatát, illetve kérjük az (ebben a tájékoztatóban is) alkalmazott laptükör és egyéb **beállítások használatát**. Szerkesztési kérdésekben mintaként használhatjuk folyóiratunk **legújabb** számát is.

2. A tanulmányok (és a táblázatok, ábrák) szövegében Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, melyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk).

A szövegben alkalmazandó **kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Pentelé*-ből, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI szerk., GYÖRFFYNÉL stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk.

A **mondanivaló tagolásának** alapvető eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1.**, **2.**, **3.** stb. A főbb szakaszokat emellett megelőző (12 pontos) térköz választja el egymástól. A további tagolás eszközeként – megfelelő mértékkel – alkalmazhatjuk

¹ Útmutató az azonosító létrehozásához: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/33839>.

a decimális rendszert: **1.2.**, **1.2.1.**, **1.2.2.** stb. Ezeket az eszközöket (bekezdés)címekkel is kombinálhatjuk, melyeket félkövérrel szedünk. (Az egyes szakaszokon belül, névtani rendszerezések közreadásában használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek.) – A tagolásban, a címek alkalmazásában is következetes, koherens rendszert alkalmazunk.

A **táblázatok** és **ábrák** szerkesztésekor vegyük figyelembe kiadványunk gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is. A táblázatokat, ábrákat külön-külön sorszámozzuk, s címüket a táblázat, ábra fölött közöljük. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és **lábjegyzeteket** is csak mérsékelten használjunk. A kézirat elkészítésére vonatkozó általános megjegyzéseket (pl. pályázati támogatás megnevezése) a címhez bekezdéssel és * jellel illesztett lábjegyzetben, a további lábjegyzeteket bekezdéssel és arab indexszámozással közöljük. – A szöveg (és a táblázatok, ábrák) megformálásában általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

Itt utalunk **továbbá** néhány további, a kéziratok megszerkesztésére, formázására vonatkozó eljárásra. – A legfontosabb rövidítések közül a *lásd* és a *például* folyó szövegben kiírva, hivatkozások vagy nyelvi példák előtt rövidítve (*l.*, *pl.*) szerepel. – A folyóiratban arab számokat használunk az évszázadok, továbbá az évfolyamok és a többkötetes munkák jelölésére, kivéve, ha a római szám megkülönböztető szerepű (vö. TNyt. II/1–2.). – Többszörös zárójelet lehetőség szerint nem használunk; ha elkerülhetetlen, a sorrendjük: ([...]). Az idézőjelek sorrendje: „,»...«”. – Az itt nem tárgyalt tartalmi, szerkesztési, helyesírási kérdésekben a szakmai publikálás általános elvei a mérvadóak.

3. A felhasznált irodalomra szövegekben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. A szövegek közötti **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű (kötet, cikk) esetén: (HAJDÚ 1999) vagy (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–13). Többkötetes műnél: (Gy. 1: 37–159) vagy (B. GERGELY – HAJDÚ szerk. 1997. 1: 5–9). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó műnél: (BENKŐ 1997a) vagy (BENKŐ 1997b: 62). Megegyező családnév esetén: (TÓTH E. 2000) és (TÓTH V. 2002). – Több hivatkozás esetén pontosveszszővel, egy szerző művei közt vesszővel: (BÁRCZI 1951, 1953; PAIS 1959).

A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt és bevezetett **rövidítések** használhatók, illetve használandók (TESz., Gy. 4: 290 stb.), és ezek az irodalomjegyzékben mind feloldandók (erről l. még később). A rövidítések alkalmazandó formáira a Magyar Nyelv folyóirat rövidítésjegyzékét tekintjük mérvadónak (elérhető: <http://www.c3.hu/~magyar nyelv, a Szerzőink figyelmébe cím alatt>).

A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelek és kurziválás nélkül (a Magyar utónévkönyv című munkában, Magyar Nyelv-beli stb.) közöljük.

4. A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmánykötetben, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére.

Az egyes szakirodalmi tételek bibliográfiai **sorrendjét** a betűrend, azonos szerző munkáin belül az időrend határozza meg. A szövegben hivatkozott **rövidítéseket** is betűrend szerint soroljuk be. A rövidítések feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

OSZK Kt. = *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.*

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Első helyen a **szerző(k)** teljes **neve** áll (tehát a keresztnévet is kiírjuk), a teljes név kiskapitálissal szedve. Külföldi szerző (ill. magyar szerző idegen nyelvű műve) esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Több szerző (szerkesztő) esetén a személyneveket (szóközök közé vett) nagykötőjellel kapcsoljuk. Pl.:

HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közszoói elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–280.

HAUSNER, ISOLDE – PABST, CHRISTIANE M. – SCHRANZ, ERWIN Hrsg. 2011. *Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch.* Burgenländisch-hianzische Gesellschaft, Oberschützen.

A szerző(k) nevét követi a **megjelenés éve**. A szerzői név és az évszám közt nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több tétel esetén az évszámot – mint a hivatkozásoknál – a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Egy mű első és későbbi kiadását – ha ez különösen indokolt – a két évszám / jellel összekapcsolt megadásával tüntethetjük fel. – A megjelenés évét követi a lehetőleg **teljes cím**, amelyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között is pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–154.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 62–70.

ÖRDÖG FERENC 1981/2008. Zala megye helységneveinek rendszere. In: ÖRDÖG FERENC, *Válogatott tanulmányok.* Szerk. KISS JENŐ. Czupi Kiadó, Nagykanizsa. 43–52.

A különböző típusú szakirodalmi tételeket a következőképpen írjuk le.

Folyóiratban megjelent tanulmány esetében a cikk címét követően a folyóirat, periodika nevét adjuk meg (dőlt betűvel). Az évfolyamot, kötetszámot is jelöljük (normál betűtípussal). Az évfolyamon belüli kötetszámot csak az éven belül nem folyamatos lapozású periodikáknál tüntetjük fel, az évfolyamhoz / jellel kapcsolva. Pl.:

GASQUE, THOMAS J. 2010. The American Name Society and International Onomastics. *Onoma* 45: 87–106.

KÁLMÁN BÉLA 1986. Átvétel, fordítás, új név. *Névtani Értesítő* 11: 48–53.

LADÓ JÁNOS 1988. Látszat a családnevekben. *Édes Anyanyelvünk* 9/2: 11.

Önálló kötetek esetében lehetőleg a teljes címet közöljük. Sorozatban megjelent kiadványoknál a kötet (dőlt betűs) címe után (immár normál betűtípussal) a sorozat címét és a kiadvány sorszámát is megadjuk. Végezetül közöljük a kiadó nevét, majd attól vesszővel elválasztva a megjelenés helyét. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék.* Nyelvészeti Tanulmányok 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk. 1997. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest–Miskolc.
- TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.

Tanulmánykötetben, konferenciakötetben megjelent írás esetében a tanulmány címét követő „In:” után a szerkesztő(k) nevét (kiskapitálissal), a kötet címét (dőlt betűvel), esetleges sorozatcímét és -számát, majd a kiadót és a kiadás helyét adjuk meg. Pl.:

- BALÁZS JÁNOS 1970. *A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai*. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 295–301.
- SCHMUCK, MIRIAM – DRÁGER, KATHRIN 2008. The German Surname Atlas Project – Computer-Based German Surname Geography. In: AHRENS, WOLFGANG – EMBLETON, SHEILA – LAPIERRE, ANDRÉ eds., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada*. York University, Toronto. 319–336. <https://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/3961>

A kifejezetten az **interneten** elérhető munkákra történő hivatkozásokat lehetőség szerint a fentebbi típusokhoz igazítjuk, megadva az internetes elérés helyét. Pl.:

- COHEN, GILLIAN – BURKE, DEBORAH M. 1993. Memory for proper names: A review. *Memory* 1: 249–263. <https://doi.org/10.1080/09658219308258237>
- FEJES LÁSZLÓ 2014. Miért nem írunk családnevekről? *Nyelv és Tudomány*. <http://www.nyest.hu/hirek/miert-nem-irunk-csaladnevekről>

Kivételesen (rövid recenzió, personalia és csupán néhány szakirodalmi hivatkozás esetén) a hivatkozott munkák minden bibliográfiai adatát megadhatjuk a szövegben (BENKŐ LORÁND, *Üver*. Erdélyi Múzeum 1944. 49: 133–134; HAJDÚ MIHÁLY, *Családnevek enciklopédiája*. Tinta Kiadó, Budapest, 2010) is, külön irodalomjegyzék nélkül.

5. A Névtani Értesítő a Tanulmányok, illetve Műhely rovatában megjelenő önálló közleményeket a továbbiakban **DOI** (digitálisobjektum-) **azonosító**val látja el, mely az interneten megjelenő változatok jobb elérhetőségét szolgálja. A folyóiratban publikált közlemények azonosítóit a szerkesztőség biztosítja.

A folyóiratunk által alkalmazott, ún. CrossRef DOI szabályai szerint az így közzétett cikkek bibliográfiájában minden olyan szakirodalmi tételnél, amely maga is rendelkezik hasonló DOI azonosítóval, ezt az azonosítót a szerzőnek **fel kell tüntetni**. DOI azonosítóval rendelkezhetnek folyóiratcikkek, önállóan megjelent kötetek, könyvfejezetek, valamint egyéb típusú digitális állományok (pl. doktori disszertációk pdf változatai) is.

A hivatkozott irodalom DOI azonosítóinak feltárásához segítséget nyújt a következő internetes oldal: <http://search.crossref.org/references>. Itt feltölthető egy cikk teljes bibliográfiája, melynek tételeit az oldal ellenőrzi, s a valószínűsíthető találatokat megjeleníti.

(A felkínált találatokat szükséges egyenként is ellenőrizni, hogy ténylegesen a hivatkozott szakirodalmi tételre, s ne például egy arról később megjelent ismertetésre utaljanak.) Ugyanezen, vagy a szolgáltatótól független (központi) <http://doi.org> oldalon a DOI azonosítók felől is kereshetünk, és ellenőrizhetjük azokat.

A **bibliográfiában** szereplő, DOI azonosítóval rendelkező folyóiratcikk vagy teljes kötet esetében ezt a DOI azonosítót adjuk meg a bibliográfiai leírás végén. Könyvfejezet esetében – ha van ilyenje – a könyvfejezet DOI azonosítóját tüntessük fel a bibliográfiában; ha nincs, de a befoglaló kötet rendelkezik DOI azonosítóval, akkor azt közöljük.

Ha az adott bibliográfiai tételnek DOI azonosítója és egyéb internetes elérhetősége is van, csak az előbbit, azaz az állandó elérhetőséget biztosító DOI azonosítót közöljük. DOI azonosító feltüntetése esetén az utolsó letöltés idejét nem adjuk meg. A DOI azonosítót a bibliográfiai tétel végén, a közvetlen elérhetőséget biztosító internetes ([https://doi.org/](https://doi.org) kezdetű) formában közöljük. Pl.:

BÁBA BARBARA 2017. A földrajzi köznevek funkcionális jellemzői. *Magyar Nyelv* 113: 167–178. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.2.167>

HOUGH, CAROLE ed. 2016. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.001.0001>

LAWSON, EDWIN D. et al. 2016. Personal Naming Systems. In: HOUGH, CAROLE ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.31>

6. A Névtani Értesítő megjelenő számaina hagyományos megjelentetés mellett elektronikus formában, szabad hozzáférésű (Open Access) formában is közzétesszük a folyóirat honlapján (<http://nevtart.elte.hu>), illetve az ELTE és az MTA repozitóriumában. A dokumentumok elektronikus formában szabadon elmenthetők, másolhatók; változtatások nélkül, a forrásra való hivatkozással használhatók. Az alkalmazás kereskedelmi célokat nem szolgálhat, az kizárólag saját célokra történő felhasználásra értendő. A szerzői és egyéb jogok a kiadót és a szerzőt illetik. Minden más terjesztési és felhasználási forma esetében az 1999. évi LXXVI. szerzői jogról szóló törvény és az ahhoz kapcsolódó jogszabályok az irányadók. A periodika elektronikus változatára a CC BY-NC-ND (Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivatives) licenc feltételei érvényesek.

A folyóirat kiadói a szerzőknek korlátozás nélkül lehetővé teszik, hogy cikküknek akár a szerkesztőség által elfogadott, esetleg még nem végleges kéziratát (ún. pre-print verzióját) közzétegyék. A jog magában foglalja a kézirat szabad közzétételét ímélen, a szerző vagy intézménye honlapján, a szerző kutatóhelyének zárt vagy korlátozás nélkül elérhető repozitóriumában, illetőleg egyéb nonprofit szervereken. Amikor a szerző ily módon terjeszti művét, figyelmeztetnie kell olvasóit, hogy a szóban forgó kézirat nem a mű végső, kiadott változata. Ha a cikk végső változata már megjelent, engedélyezzük és javasoljuk a szerzőnek ezt (az ún. post-print) változatot hasonló módon közzétennie. Ebben az esetben meg kell adnia a folyóiratban való megjelenés pontos helyét, adatait is.

A szerző kéziratának benyújtásakor **ezen irányelveket** automatikusan **elfogadja**.

Számunk szerzői

Rövidítések: BTK = Bölcsészettudományi Kar, DE = Debreceni Egyetem, egy. = egyetemi, EKE = Eszterházy Károly Egyetem, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, f. = főiskolai, KRE = Károli Gáspár Református Egyetem, MTA = Magyar Tudományos Akadémia, ny. = nyugalmazott, NYE = Nyíregyházi Egyetem, PE = Pannon Egyetem, PPKE = Pázmány Péter Katolikus Egyetem, tud. = tudományos, UKF = Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.

Balogh Roland József, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: rolandjbalogh@gmail.com — F. Bátori Gyopárka, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: batorigyopi@gmail.com — Dr. Bauko János, egy. docens, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: jbauko@ukf.sk — Dr. Ditrői Eszter, megbízott előadó, DE Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar, Gyógypedagógiai Intézet, e-mail: eszter.ditroi@gmail.com — Dr. Fábíán Zsuzsanna, professor emeritus, ELTE BTK Romanisztikai Intézet, Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, e-mail: fabian.zsuzsanna@btk.elte.hu — Dr. Farkas Tamás, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: farkas.tamas@btk.elte.hu — Dr. Fekete Norbert, tanár, Győri Tankerületi Központ, Győri Radnóti Miklós Általános Iskola, Győr, e-mail: feketenorbert1986@gmail.com — Dr. N. Fodor János, egy. adjunktus, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: nfodor.janos@btk.elte.hu — Dr. Györffy Erzsébet, egy. docens, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: gyorffy.erszebet@arts.unideb.hu — Dr. Haindrich Helga Anna, Budapest, e-mail: h_helga15@yahoo.com — Hauber Kitti, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: hauber.kitty@gmail.com — Dr. Hegedűs Orsolya, egy. adjunktus, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara, Pedagógusképző Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: ohegedus2@ukf.sk — Dr. Horváth Péter Iván, egy. adjunktus, PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Angol-Amerikai Intézet, Angol Nyelvpedagógiai és Fordítástudományi Tanszék, e-mail: horvath.peter.ivan@btk.ppke.hu — Dr. Katona Csilla, tud. munkatárs, MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, Debrecen, e-mail: csillkat@gmail.com — Dr. Kecskés Judit, egy. docens, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Miskolc, e-mail: kecskes.judit@uni-miskolc.hu — Dr. Kenyhercz Róbert, f. docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet, Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Debrecen, e-mail: kenyhercz.robert@drhe.hu — Dr. Kovács Helga, egy. adjunktus, EKE Bölcsészettudományi és Művészeti Kar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, e-mail: havasine.kovacs.helga@uni-eszterhazy.hu –

Dr. Kovács László, egy. docens, ELTE Társadalomtudományi Kar Savaria Gazdálkodás-tudományi Tanszék, Szombathely, e-mail: kovacs.laszlo@sek.elte.hu — Dr. Kozma Judit, Budapest, e-mail: kozmajudit82@gmail.com — Mayer Péter, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: mayer.peter1995@gmail.com — Mikešy Gábor, földrajzinév-szakértő, Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft., Ingatlan-nyilvántartási és Geodéziai Igazgatóság, Budapest, e-mail: gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu — Oláh Bence Attila, KRE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK), Budapest, e-mail: olah.bence.attila@gmail.com — Pallagi Anna Liza, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: pallagi.anna.liza@gmail.com — Dr. Pelczéder Katalin, egy. adjunktus, PE Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Veszprém, e-mail: pelczeder.katalin@mftk.uni-pannon.hu — Dr. Póczos Rita, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: poczos.rita@arts.unideb.hu — Dr. Presinszky Károly, egy. adjunktus, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: kpresinszky@ukf.sk — Dr. Rác Anita, egy. docens, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: ranita@mnytud.arts.unideb.hu — Dr. Reszegi Katalin, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: kataszakall@gmail.com — Dr. Sebestyén Zolt, f. docens, NYE Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Intézeti Tanszék, Nyíregyháza, e-mail: sebestyen.zolt@nye.hu — Dr. T. Somogyi Magda, ny. f. tanár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: somogyi.magda@freemail.hu — Szabados Kornél, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: sz.kornel12@gmail.com — Dr. Szabó Panna, informatikus könyvtáros, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest, e-mail: szabo.panna@lib.elte.hu — Dr. Szabó T. Annamária Ulla, egy. tanársegéd, ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Magyar mint Idegen Nyelv Tanszék, Budapest, e-mail: szabotannamaria@btk.elte.hu — Szilágyi-Varga Zsuzsa, egy. tanársegéd, Partiumi Keresztény Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Nagyvárad (Oradea, Románia), e-mail: szilazsu@partium.ro — Dr. Szőke Melinda, tud. munkatárs, MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, Debrecen, e-mail: koteles-szoke.melinda@arts.unideb.hu

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Peer-reviewed onomastic journal of the Society of Hungarian Linguistics
and the Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of
ELTE Eötvös Loránd University, Budapest

Editor-in-chief: TAMÁS FARKAS (ELTE)

Editor: MARIANN SLÍZ (ELTE)

Editorial Board:

JÁNOS BAUKO (UKF), ANDREA BÖLCSKEI (KRE), ZSUZSANNA FÁBIÁN (ELTE),
KÁROLY GERSTNER (ELKH), ATTILA HEGEDŰS (PPKE), ISTVÁN HOFFMANN (DE),
DEZSŐ JUHÁSZ (ELTE), KRISZTINA LACZKÓ (ELTE), VALÉRIA TÓTH (DE)

Address of the Editorial Office:

ELTE BTK Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies
H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/A– E-mail: nevert@btk.elte.hu

Available online: <http://nevert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (print) – ISSN 2064-7484 (online)

No. 42

Budapest, 2020

Supported by the Faculty of Humanities of ELTE Eötvös Loránd University

and the National Research, Development and Innovation Office within
the framework of the the Thematic Excellence Program:

“Community building: family and nation, tradition and innovation”